

0A

САБРАНА ДЕЛА ОСКАРА ДАВИЧА

КЊИГА ШЕСТА

Приредила

Роксанда Његуш

ИЗДАВАЧИ

ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

СВЈЕТЛОСТ — САРАЈЕВО

ОСКАР ДАВИЧО

ПЕСМА

БЕОГРАД 1969

ПЕСМА

Субота, март, сумрак

— Никс сфесте! — шапутао је средовечни чувар, у полувојничком — танас оплачно. Нема сфесте.

— Зезде! — исправи га дроља у зеленој хаљини на каро — кажи: з.

— С! — рече војник и привуче девојку себи.

— Немој! — бранила се неуверено — морам да идем. Мама ми, морам.

— Нема сфесте, нема фајронт.

— За вас нема, али за нас има. Док стигнем, биће ноћ.

Девојка се извуче из загрљаја и устаде. Војник се наже и пружи руке да је задржи.

— Ја теби тао хлеп!

Али Мића је раније већ ударио војника по глави гвозденом полугом, не, француским кључем, и видео га је сад како се руши, спљоштен, забезекнут, крвав. Пренеражену девојку само ошамари. Не. Њу удари ногом у сукњу, отера. Не. Њој веза уста, руке и ноге и онда је опиша. Мозак убијеног војника, љигав, сив, прљав, пулсирао је крај његових ногу. Ни француским кључем, ни штемајзном, него га ножем треба. Он замисли себе како га убија. Али решено је овог пута: »Само у крајњем случају!«

Савлабујући неозбиљан отпор сукна, коже, меса, нож се сјури у тело крупног Немца. Мића није замакнуо. Чак ни убо није. Држао је само нож у руци. Војник је сам удахнуо нож и смрт му је прошла кроз дупник који и постоји зато. Да издише живот. И удише — смрт.

Обградивши девојчурџу, војник пође с њом низа стазу. Мића се опрезно извуче из голог али густог лесковог шибља и приђе Кости.

— Ти остани ту!

— Зашто увек ја? — поче да се шапатам тужи Коста. Знао је да му не вреди, али он је волео да увек буде крај Миће.

Мића га погледа реско, хладно и уђе с Љубом и Димчетом у разгласну станицу. Ова неће пренети Недаћев говор.

Погледа на сат. Десет до шест. Брзо разбити лампе, калеме и остало. Све за два минута.

У шест ће бити код куће.

2

Субота, март, осамнаест сати

Откако је пред подне отишла Ана, поневши портрет који је висео у удубљењу између полица с књигама, откако је Ана отишла...

Ана је отишла поневши свој уљани портрет и последњу актен-ташку његових рукописа, и то је добро, Гестапо и Специјална полиција неће наћи ништа што би могло да компромитује. Њу или ма ког другог. Непотребна писма је спалио раније. Оно до чега му је стало, склоњено је.

Откако је Ана отишла, тужан као бачена ствар, песник је седео за опустелим писаћим столом с грубим бучковим ногама, седео је налакћен на глатку његову плочу од политираног ружиног дрвета, седео је тако, и ништа...

Не само ништа. И не само тако. Неко је време гледао кроз прозор на још голо калемегданско дрвеће. Да ли да учини оно што је обећао? Онда је одлучио: учиниће што је обећао. И као један обичан курир однео је њено писмо Мићи. Није му га предао у руке. Убацко га је у лимено поштанско сандуче на вратима. А путем до Миће, који је станао на IV спрату дворнине зграде исте кухерине, прелазећи преко заједничког тавана, десило му се нешто неочекивано, нешто што би могло да јој докаже да није тако стар како она мисли. Праља је прва почела.

Десило се све, али није помогло. Није обрадовало. Зашто су му однели Ану? Зашто, Мићо? Ти је не волиш.

Вратио се после и продужио да седи тако. Ништа. Ни мисли, ни осећања, ни покрета, ни сећања, ни праве туге. Једно ништа. Једно осећање да си непотребна, бачена, стара, тужна, глава ствар на коју полако капљу сумрак и тишина. На кога то капљу?

На Андрију Вековића, шта се чудиш!

Не чудим се више. Било је нешто преко један сат кад се вратио с тавана. Сад се смркава. Између тад и сад није се збило ништа. Седео је само. Нешто се покварило у њему, преломило. Нешто је прсло. Неки се чикић померио из лежишта његовог унутрашњег строја, нека полужица. Нека је невидљива славница попустила у њему. Нешто га је преплавило. Шта? Празнина? Изгледа да је коначно умро у њему оно крвно зрнце наслеђено од прадеде хајдука и пуштахије, скелације, свињарског трговца и зулумћара. Тишина.

Докле? Докле ће тако?

На то Вековић не слегну својим масивним, чврстим раменима и не затресе седом главом. Али као да је слегнуо раменима, затресао главом и рекао: Ко зна докле?

Ко зна? Док не дођу они младићи сутра или преко сутра, док му се не насмеше и не шапну: »Покрет!«

До бавола, друже Вековићу, какв покрет! Не могу се вечито писати песме. Стар си за то. Слободна територија и све остало јадни су само изговори. Недостојни интелегентна човека. Излапелом песнику ни слободна територија не помаже. Ти то знаш. И шта се онда завараваш толико времена? Зашто обмањујеш себе и не само себе? Што си их уверавао да ћеш тамо написати своју најбољу песму, ону праву, једину, ону због које је вредело живети толико и радити тако како си радио, кад знаш да стари тенори губе висине, а матори песници, симулирајући себе, варирају узбуђења младости, сећања која, и подгрејана, не загревају друге?

А име?

Ала си несебичан наједном. Твоје име не вреди много. Увек је оспоравано, и кад су те ко зна из каквих мутних разлога изабрали у Академију. Што је опет сигуран знак да не вредиш много.

Вредим. Ја ћу им помоћи да окупе нове борце. Кад се буде рашчупало да сам изашао на слободну територију,

неки ће људи рећи: »Не стаје стари лисац на труду даску, зна он шта ради«, неки ће пожурити да се одреде »док није доцкан«, неки ће помислити: »Када један такав угледан песник и господин, човек аполитичан и независан, одлази у шуму, онда збиља...«

Шта — збиља?

Закључиће да се треба борити. То.

Ко? Сељаци? Радници? Бојим се да су ме читали.

Постоје и други.

Постоје, али они се не боре, брбљају само.

Бориће се.

За слободу? Ајде, стари, не детињај. Ана је однела твоје рукописе и свој љубавни портрет, ти седиш и вишти. Ти си једна тужна, одбачена, глупа крпа која никоме не треба више. Младићи ће доћи сутра или прекосутра, они су тачни. Са собом ће повести на слободну територију једну мртву, изапелу, академску мешину. Никоме потребну.

Моје име још значи нешто.

Коме?

Свима који...

Реци само, што си стао? Свима који... Шта? Што не говориш? Стидиш се? Врло важно, преда мном се бар не мораш стидети. Дедер. Но? Хоћеш ли да ја довршим ту мисао?

Не треба.

Баш зато ћу и довршити твоју баналну мисао. Реч је о свима који воле, зар не, слободу за све. Је ли то?

Има их. Постоје.

И ти је волиш? Теби није 56 пуних година пуцао прсаук за њом, није? Је ли, себичњаче? Стало ти је до слободе за све? Реци.

Јесте. Одувек. Али ово сад је и нешто друго.

Ово сад? Мислиш ли — окупација?

Мислим окупација, али и све остало.

Хоћеш да кажеш да ти питање слободе за све није баш сасвим равнодушно?

Није.

Погледај ме, чикице! Погледајмо се како то ми само знамо. До дна. Тамо је и одгођено поштење исто што и непоштење. Нећеш ли да ме погледаш? Знао сам да нећеш смети, јер знаш да знам да знамо да је довољно погледати у небо, облачно или звездано, па да вишти слич-

ног не узмемо више срцу. Шта ти значи та чувена хоризонтална слобода кад је месечина? Шта може да значи та популарна друштвена и национална слобода кад је човек сам по себи једна тако неслободна појавица у свемиру, једна већ таква трунчица, конституционално ограничена временом живота, спутана органским нужностима, ухваћена у лисице узрока и последица, кад је човек једна трунчица смртно болесна од физичког и метафизичког детерминизма, који не даје челу да се слободно дигне и...

Зазвонило је. Једанпут.

Вековић диже главу и послушну како звук умире у сумраку.

Други пут.

Устаде, упали светлост, не дозвољавајући још себи да се унапред обрадује. Али био је сигуран да се то Ана вратила. Покајала се и дошла да узме писмо.

Вековић осети снагу што се враћа, напуни огромна плућа ваздухом: мила!

Затегура се од радости: мила!

Све је то била забуна, њој није уопште стао до Миће... Како би и могла да воли Мићу кад је од мене научила да живи, осећа, говори, мисли? Не служи ли се његовим сликама, поребењима? Није ли он њу створио сличну себи, само лепшу, безобзирнију, poetsкију.

Ушао је Мића, блед, спокојан, али сочан од младости, од револуције. Кожа на лицу била му је затегнута као сапи у рибег двогодог ждрепца, вилица камена, а ноздрве танке, дрхтаве. И сав је такав био, висок, оштробрид, сав једна савитљива вибрирајућа опруга. Одneo му је Ану. И дошао да му саопшти револуционарни декрет по том питању. Број један: младост има права на младост.

Мића је, као обично, сео у најближу, у исту фотелју, полако се наместио као да ће сву вечност провести у њој (јасно, има он времена, млад је), дигао поглед у правцу празног удубљења између полица са књигама и, као да није приметио да тамо нема више Ане, сврнуо поглед на Вековића и посматрао га неко време својим безобразно младим, зрачним, мирно наошеменим љубичастим очима и онда рекао тихо, готово шапатам:

— Путна грозница? И сто си већ распремно! Не радиш?

— Не радим! — одговори Вековић и помисли: Он јој се свиђа само што је млада! Иначе, лице му је не-

упадљиво, обично. Премршав је, уопште, без снаге. Савио бих га као трску.

Мића погледа на сат.

— Имам сат и по времена. Хтео бих да разговарам. А и не радиш, нећу ти сметати.

— Не радим! — понови песник и погледа његове мокре, каљаве платнене полуципеле с гуменим боном. Како је само обичан! Тренчкот — зеленкаст. Ники — плав. Панталоне — кртичје сиве. Искецане. Без буга. Шта јој се на њему свидело? Није схватао, иако је знао. Али младића има на сваком кораку. Зашто баш њега да изабере између свих? А писмо је сигурно прочитао кад хоће да разговара. Јасно да га је прочитао.

Али Вековић упита пошто погледа још једном Мићине платнене тениске ципеле.

— Зар је блато напољу?

Мића му брзо врати поглед, прелете заправо очима преко Вековићевог тамног, несигурног лица и заустави их у празном удубљењу између полица с књигама.

— Ништа нарочито. Што?

— Где ли си само тако укаљао те своје патике?

Мића не погледа у своје мокре платнене ципеле, него у Вековића. Прође један тренутак. Два. Три.

— На Калемегдану! — одговори врло мирно и додаде — али не треба да се бојиш, нису ме гонили.

— Гонили?

— Па да! — рече Мића без оклевања, гледајући равнодушно у Вековића — ваљда не мислиш да их је требало после свега сачекати крај леша?

— Леша? — оте се Вековићу — кога су то убили?

— Нису они убили! — објасни Мића стрпљиво — ја сам то!

— Ах! — оте се опет Вековићу — ти...

Мића потврди и упита још мирније:

— Имаш ли цигарету?

Вековић му показа очима на плаву посуду од мураног стакла. Младић подиже гламазни поклопац. Није, значи, свраћао кући! мислио је Вековић мање узбуђен. Дошао је право овамо. И писмо још није видео.

— Кад се то... десило?

— Нема ни двадесет минута како сам га...

Мића не доврши. Бирао је пажљиво између двадесетину цигарета, најбољу, ни претварао као колац, ни

премекну-полупразну. Кад је набе, лизну крај, запали, повуче полако дим у себе, испусти га кроз танке живакне ноздрве и рече мирно:

— Макар и ибар, али волим наш дуван. Ону бугарску арду не могу просто.

— Убио си! — понови Вековић гледајући у левак дима који Мића издахну у правцу полица с књигама.

— Аха! — поново потврди Мића — изолир-клетштама. Доста му је.

— Доста? Зашто?

Вековић је изгледао збуњен и, од те запрепаштене забуне, скоро одсутан. Али Мића одговори са стрпљивом учитељице школе за дефектну децу.

— У теме сам га ударио. Из све снаге.

— Не питам то — Вековић се лако стресе — питам зашто си то урадио?

Мића поново испусти дим кроз ноздрве које не зархташе и одговори без узбуђења, можда мало уморно:

— Пре но што сам ушао у разгласну станицу, видим га: седи на клупи, обгрлио неку женску. Она се ки-коће тихо, он је притишће све више, а главу дигао у небо: »Нема сфесте.« »Звезде«, исправила га је праља...

— Праља — оте се Вековићу.

— Да! Не знам зашто, али на праљу је подсећала. Мала, злепаста, ружна. Имала је избледелу црвену блузну и плаву мокру сукњу залепљену за трбух, а руке испране, испуцале. »Оплачно! Танас нема сфесте!« — рекао је Немац, а мени се смучило. Разумеш? Ударио сам га изолир-клетштама из све снаге.

— Немца?

— Био је подофицир. Али свеједно, свакога бих. Смучило ми се.

— А девојка? — упита опрезно Вековић.

— Праља? Не знам. У разгласној је у том моменту експлодирала бомба, морао сам да бежим.

Није разумевао сасвим.

Је ли тај подофицир био чувар разгласне станице на Калемегдану?

Је ли му сметао да је уништи? Или га је убио због »сфесте«? Али, до Ђавола, не убија се, ваљда, због зубних и уснених сугласника које, зна се, Немци изговарају друкчије него ми! А и какав је то Немац подофицир, који не врши дужност кад је на дужности. Али шта ми је? пи-

тао се. Још ћу и о Немцима да мислим у схемама! Де-тињарија. Ипак.

У свему томе било је нечег нејасног. Вековић, узнемирен, поче да анализира, чудећи се свом чуђењу. Зар га сада брине како је шта учињено? Мића је рекао, помислио је, рекао: »У разгласној је експлодирало, морао сам да бежим.« Значи, Мића је поставио бомбу у апарат, изашао из разгласне и онда тек видео Немца. Значи, могао је, можда, и да се неопажено удаљи. Сигурно. Могао је. А није. Убио је подофицира због тога што јадник није умео да изговори како треба реч звезде. А праља? Је ли то случајни утисак или Мића то намерно прави алузију. Откуда би могао? И зашто? Какве то везе има?

Знао је да не вреди тражити објашњења. Мића ће рећи само оно што жели да каже. Но то ће и без питања.

Вековић је отворио орман и извукао сељачку пљоску. Мрзело га је да оде у кухињу и потражи чашнице.

— Хоћеш ли? Предратна препеченица.

— Не!

— Нећеш? — упита Вековић и сам отпи неколико гутљаја, обриса уста и рече:

— Добра.

Гледао га је. Мићине љубичасте очи светлеле су ведро, мирно, пријатно, можда чак и весело. Лице му је било спокојно, напето као и увек, али спокојно сада. Рукe су му лежале на столу. Прсти — танки, гинки. Али тим је прстима малочас стезао изолир-кљешта.

Вековић се стресе брзо, као да му је стало да то тај младић не види.

Мића пређе очима преко Вековићевог лица и опет их заустави у удабљењу између полица с књигама. Није више било слике оне девојке с наранџастом косом, уска лица, дугачких, лакираних очију, с грудима што су лепршале испод пенушаве чипкане блузице. Вековић се накашља да прочисти грао:

— Убити непријатеља, разумем. То није никакво убиство! — рече. — Али зашто ми то говориш? Јеси ли узбуђен?

— Што бих био? Није ми ни први, ни последњи.

— Чудно — рече Вековић замишљено — никад ми ниси причао шта радиш. Кад год бих тражио да ми об-

јасниш нешто... нешто кудикамо невиније и безличније, ти би ми читао лекцију из конспирације. Зашто онда сад?

Мића га погледа мирно, готово љупко.

— Прекосутра одазимо, а онда праља...

— Не разумем! — рече Вековић и нервозно отчепа пљоску.

— А мени се чинило — рече Мића — да ти све разумеш.

И понови врло стрпљиво:

— Праља. Је ли ти јасно? Реци, мислиш ли да је то добро?

Зна! — помисли Вековић и би му хладно, али се још не упита: како и откуда?

Мића је седео у фотељи као за вечност, а његово је лице позивало на исповести и некако обећавало да се Вековић неће морати због њих да покаје. Мамило је то младићко лице на искреност невиности љупког израза, као катализатор који треба да убрза хемијски процес у вољи песника, отвори њене славине и пусти његову црну аутобиографску течност да потече и открије све што је досад крио.

И можда би попустио и испричао себе приватног, али га је задржавао бол: Агнито писмо које му је однео око подне. Истина, Мића га, по свему судећи, још није прочитао. Али мрзим га као да га је већ прочитао. Због свега. Однеће ми једину жену коју сам волео.

А Мића га је гледао невинно и пажљиво, погледом који га је окрутно позивао на пожртвовање, искреност. И можда би Вековић почео, упркос љубомори која га је пекла (је ли то била љубомора или осећање да је страшно стар?), да му прича о Ани (једино што би могао сад да прича) да му није одјеаном, у последњем тренутку, постало некако јасно, иако не би знао да објасни како и зашто и откуда му то јасно сазнање, али, ето, било му је јасно да је невина љупкост Мићиног лица и пажљиви, мирни поглед којим га Мића нежно и ведро гледа, у ствари само нека компликовано хладна, равнодушна пажња иследника који мери и испитује тежину и садржај сваке речи исповести коју ће почети, као цариник што претреса садржај куфера и пипа сваку ствар у потрази за шверцом. Мића му не верује. И

помисао да му Мића не верује заустави дах Вековићу, који се у себи увреди и у себи плану. И згасну. Одмах.

Необично је било, међутим, што га ни тај гнев, ни мржња, ни увреда нису заболели. Само су га задржали на прагу изаишне исповести. Изаишне, јер је Мића није хтео зато што му је остао пријатељ. На Мићином лицу се смешио изаресирани млади пас љупког осмеха који се није смешио, вребао је као граничар, спреман да тражи и нађе шверц (чему, побогу, да шверцује?). А ја хоћу само да му причам о Ани коју волим, која ме не воли више, која је, сигурно, писмом које је сам као један курир спустио у лимену касету, позвала Мићу себи. Али хтео је и да му исприча како је, носећи утучен преко тавана тај позив, угледао праљу.

Сада му је све постало јасно. И она необична, невероватна прича о подофициру, «сфести» и убиству. Све је то замка. Једино није још знао шта мисли Мића њом да улови. А осећао је да Мића хоће да му суди. И било му је јасно да је тај младић оувек био некакав судија-иследник. И онда кад му се чинио срдачан и кад је изгледао расположен. Знао је то и тада. Исто као сад, док га, иза љупко невине маске, вреба с иследничком злуродошћу. Без пропуснице, без уредних докумената регистрованих и одмерених на вагама тог Вековићу незнаног Мићиног координатног система добра и зла, који нису били нормално добро и зло, већ неко ново, посебно, друкчије; без потврде и печата да је роба Вековићевих речи и поступака прописно оцарињена на тој баријери, ништа није продирало у скривени свет иза границе Мићине реалности и није улазило у досије његовог памћења, у тај систем непознатих сурових декрета и окрутних параграфа, у ту огромну, живу, амбулантну картотеку, тај летећи преки суд...

Вековић осети поново страх. Да се не би одао, утаде, оде до прозора, погледа напоље.

Пред њим се, преко опаљене Пилсудске улице, пружала калемегданска коса обрасла тамним шибљем. Поче да је гледа да би заборавио Мићу, одагнао мржњу и страх. На платоу се лезеасто отварао крвоток црног грања. Зашто крвоток? То није слика крвотока у сунђерастим бронхијама, то је голо грање букве и никакво га поређење неће учинити реалнијим и сличнијим голлом грању букве. Тај црни спарушени, голи дрвореа

није никакав рендгенски снимак крвотока у бронхијама чете војника у стрељачком строју, већ подземна чистачка колона која метлама од целих стабала бреза, брестова, багремова и кленова чисти спрудасте облаке боје потамнелог морског песка. Зашто чистачка колона? Источњак гони облаке пут Чукарице, Раље и Авале и никаква подземна чистачка колона не диже облачну прашину с небеског асфалта; брезе су брезе, нежне и још увек зимоморне; витке тополе су само тополе с неколико тек пропуцелих листића који се већ труде, млади и лепљиви, да шуште метално као да су од танког паха. Шуми Калемегдан брисан свежим ветром што се дрско пребацује преко препреке Дунава и, наваљујући грудачки од Рита, Вишњице и простора прекривених шеваром и трскама, надире у цикцаку од Берма и Дорћола и котрља лањско кожасто лишће преко пошљунчаних стаза уз рожнати звук јагњећих папака. Вековић чу ветар налик на стадо јагањаца; виде њихове мале папке у гроплану како, јурећи за овцама, прелазе преко сеоског пута трупкајући својим још неспретним, крутим белим, црним и пегавим ножицама о тврду, набијену земљу, местимично тек смекшалу од кишовитих ноћи претпролећа. Ипак ништа не може да се сазна без слика што надилазе у свест, као што ни воде не могу да се сазнају без поређења; ни човек; ни воде, ни ветрови, ни цвеће не могу без описа у ботаничком пасошу цвећа, ветрова и вода да пређу праг свести пред којима стоје цариници који се не зову увек Мића као овај Мића.

Вековић одлепи чело од прозорског стакла. Мрак се згушњавао, све непрозирнији. Све што је видео, видео је више по сећању и предосећању које је мањкаво сећање на оно што ће се тек догодити на основу оног што се догодило. Мића је убио подофицира, истина, војника непријатељског, због праље, значи... И зато му то све и говори. Био је уверен да му Мића не би ништа рекао кад не би имао намеру да и њега убије. Убиће га. Задрхта и онда се нагло смири. Не, мене неће. А и да хоће, свеједно. Али неће.

Вековић се увреди због те своје подле, детињасте мисли. Како сме да тако шта помисли!

Окрећући се смирен, Вековићу се учинило да му је плоча стола, као и обично, и сад претрпана рукописима у току, али се сети да је на пустој ружичастој пла-

чи у подне видео плавичасту правоугаоник Аниног писма Мићи, виде га, пређе руком преко очију, погледа и не виде више Анино писмо, него црно уоквирену посмртницу. Да, позив госпође Урошевић да сутра у десет присуствује погребу њеног мужа, покојног Уроша, генерала у пензији и члана Српске краљевске академије.

Мића је седео у фотељи и смешећи се љупко, продужавао да ћути. Али та љупкост је штит и Вековићу се сад чинило да зна шта је то Ану привукао Мићи. Она је открила испод тог штита стрпљивог спокојства, сталожене концентрације и питомог осмеха, дивљу, страсну, запенушану рушилачку бунтарску снагу која је по нечему и њу морала да подсети на Вековићеву, на моју давну силовитост, обуздану само вољом да пиштем песме. Као што је и мене сад подсетио на младост. Моју дивљу младост. Код Миће је ту дивљину кротио бем воље подређене правилима прављења револуције. Сва разлика. Минус или плус године. И, зачудо, од тога Вековићу би и лакше и, у исти мах, теже. Ми смо, у сваком случају, тип мушкарца који се свиђа Ани. И ја, дакле! Минус тридесет и пет-шест година.

То. Силовитост која је кадра да начини свако насиље другом и себи. Мушкост.

Мића је и даље седео без покрета (као грабљива звер пред скок). Али лице му је било у ставу мирно (само лице, јер је седео).

Испод коже није био тако миран.

Нешто га је гонило да ћути и седи с лицем војника у ставу мирно, неко у њему самом наредио му је то, убедивши га да би тако требало да се држи свако ко хоће револуцију. Борба је била његов координатни систем добра и зла. Она. Сад је и то схватио. Све што му је требало. Рече:

— Дакле праља ти смета?

— Не само мени. Свима нама! — одговори Мића мирно и погледа га брзо и неодређено. Вековић никад није био начисто с тим његовим погледом који се није дао сатерати ни у једну од познатих фиока, чак ни у ону с етикетом »загонетан поглед«. А ипак — доводио је у неприлику, збуњивао, узнемиравало кад би тако погледао без осећања: само способност гледања, објективна као фотографска плоча, која не суди, већ региструје. А суђење без кога се не може, није у оку. Негаде

је дубоко, недокучиво, у пределима унутрашњим, затвореним сазнању другог човека. То је и узнемиравало. Та тајна картотека с незнатим чињеницама на основу којих се судило. Неприступачна. Узнемиравала је. Али не више. И не сада. Мирио се да буде убијен. Ана га је оставила, песме више не може да пише, а због неколико курви сличних праљи, не вреди много живети. Не вреди. Не вреди. Опет се наљути на себе због подле инсинуације.

— Смета и теби! — рече Мића.

— И мени?

Вековић задрхта, али одмах савлада тај трептај. Трептај радости? Зашто радости? Како се није раније сетио! Па Мића је забранио себи љубав. Не приличи револуционару.

— И теби!

— Не! Мени не смета!

Седео је окренут леђима стојећој лампи, лице му је било у сенци и Мића му није могао да сагледа праве мисли, радост и жељу да га изазива, да му противуречи.

— Свакако. Смета! — одговори Мића стрпљиво — после оног што си урадио данас у подне на тавану... Мора да ти смета, јер...

— Шта? — заусти напет од зла што предосети.

— Ништа — промрси немарно, ућута, лако удахну.

— Нећеш изићи на слободну територију — рече Мића после паузе, рече с очитим задовољством и његове су се љубичасте дужнице за тренутак стиснуле тако да се хиљаде лаких мехурића светлости у њима распрнуло и шикнуло блескајући својим дугим зрачним сечивима из уских прореза очију. Али одмах затим Мића је погледао укоченог Вековића с неким објективистичким, помало досадним миром и продужио да говори кротко, без нагласка, безлично, с интонацијом професора који предаје стопут поновљену лекцију о дужностима бораца према револуцији, и за све време тог дела свог говора служио се артиљеријом тешких, апстрактних речи које су, упркос томе, у његовим устима добијале дрхтај и призвук живог живота, иако им је потка остајала папирната.

Можда се после убиства које је извршио пре једног сата и не може друкчије говорити, после убиства човека у име човечанства, и не може друкчије после бомбом уништене разгласне станице. Вековић задрхта кратко.

Не зато што неће преносити Недићев говор, него што је у том тренутку реализовао и другу могућност. Не само могућност да буде убијен. Уосталом, у њу није веровао озбиљно, ни онда кад је замишљао да би га се плашио. Да би га мрзео.

Малочас, док се уживљавао у ту претпоставку, чинио је то не само да би посматрао своје реакције на ту могућност (револуција се храни својим синовима, смрт... и тако даље) него да би још неповратније замрзео супарника Мићу који је, поред супарника, и злочинац. Али ово је друго. Мржња је згаснула. И све. Ово је казна. Другови хоће да га казне. Мића је то и рекао: »Не верујем да ће послае тога они сматрати корисним да побеш с нама.« Треба исплаштати и зло које се могло учинити. Тако! помисли. Кажњавају ме. Уживљавао се у стање кажњеника. Боли. Врећа. Опет. Зашто се тако лако врећа? Зашто је тако стално уврећен?

Али више га је болело и врећало то што је неизлазак на слободну територију казна неголи што значи остајање у окупираном граду. Јер, и поред окупације, ту је Ана. Мића је продужавао да говори о нужности самоодрицања, о потреби да борац буде чист, честит, истинит и моралан, јавно и приватно, где га виде и чују и тамо где мисли да га нико не види и не чује. Сваки је борац застава. »А ти си«, говорио је Мића, »ти си сад постао обична, прљава граља.«

Вековића је болело и врећало то што хоће да га казне. А зашто? Што је покрио једну непознату праљу? Немогуће да су сви ти људи тако ограничени, глупи, немилосрдни! Да не лаже Мића? Али Мићине су речи затварале десно око као нишанције кад габају, и биле све нациљане само на случај с праљом, ни на шта друго, а то је значило да је он бар заиста такав немогуће немилосрдан, глуп, упоран, упоран пуритански апстрактан, ограничен, лицемеран мазгов јер је, коначно, и он мушко и, упркос свему што ту прича, ни он не би имао срца да одбије жену која му се нуди...

Вековић се опет обрадова. Мића је рекао:

— Ја мислим да је данас свака љубав — дезертерство. И уверен сам да је тако. А као ја мисле и другови.

— Ја знам неке који тако не мисле, а добри су другови.

Вековић је мислио на Мирка. Али Мићине су очи сијале подсмешљиве.

— То није истина. Ти мислиш да је лако бити револуционар, али ти и не знаш како је тешко бити добар борац и, уопште, шта то значи бити друг. Не знаш. Бити друг данас значи бити само орган борбе. За друге просторе он не зна.

А одржање врсте? — хтеде да упита Вековић, али није вредело. Уосталом, Мића га претече:

— Нема се времена ни за шта друго. Ни ту, ни тамо, на слободној територији. Тамо стрелају развратнике.

Вековић хтеде да га прекине и диже руку, али је спустио не рекав ништа.

Мића продужи. Све баналне ствари о којима су некад говорили: љубав према човечанству.

Вековић га је слушао дрхтећи опет. Осећање увреде... Револтирани гнев. Они су се смењивали у њему рвући се, али ипак гнев надвлада увреду и остало, и он плану, помисливши овог пута са сигурношћу, што му је давало права и да се љути, да ће Мића ипак да одбије Анин позив, да је увреди. То га је сад љутило. Шта? Љутило? Сигурност да ће је одбити. Могао би и да је убије. Не. Али идиот је у сваком случају. Такву жену! Радовао се, у ствари. Одбиће је.

Тад Вековић одиста плану.

Субота, март, двадесет сати

Борбе оста непомичан, затурен, кос, онако како је од почетка седео на обаљеној врећи брашна. Нека смоласта, густа топлота ширила се од зида иза кога се налазила пекара с још ужареном пећи. Читав сат Борбе и Петар слушају Мићу. Прво извештај о успелој акцији на разгласну, затим ту невероватну и помало неукусну причу о Вековићу. За то је време топлота испунила и последњи милиметар простора, тешка и сува топлота полегла по соби херметички затвореној. Борбе је прво скинуо капут и баacio га на под, четврт сата касније скинуо је и кошуљу и остао само у панталонама, алакав,

коштуњав. Петар се скидао за њим. Није се могло издржати. Само се Мића није разголитио, није скинуо ни тренчокот. Стајао је, назирући се једва, наслонен на врата чија се тамносмеђа боја сливала све више с мраком. »Црн коверат послан у недођин!« помисли Борбе гледајући га како се стањује, постаје, са ужареношћу што се мрачила — све пљоснатији, све сличнији марки залепљеној на црни коверат врата. Ни Петар га није више лепо видео. Нејасно је наслуђивао његову високу главу на танком издуженом телу: »Као фреска!« мислио је Петар и, упркос неиздржљивој топлоти, осетио језу која не пође из кичме, него однекуд из свести, као сећање на мајку. У хладној црквици на браду стоји он крај ње, држећи је за сукњу, а она се моли пред свећама, иконама, кандилима, хладним, поарумским у полуумраку из кој извиру слебене мемла и зима. С том успоменом проже га поново језа од које се сав стресе: »У-ша!«, тако да и не чу један део Мићине анализе Вековићевог случаја. Али кад интензивност сећања попусти исто тако нагло као што га је и обузело, осети ужасну топлоту која је омамљивала и, локализовавши себе у њој, схвати да је реч о лажу. Мића је тврдио да је песник слагао њих све, другове, Партију, народ, прогресивно човечанство. Воли фразе, мислио је Петар, фразе, топлина је успављивала, фразе, успављивала, онда чу: »Од шеснаесте до шесете.« Чуо је прво то, а онда је тек до њега допрло оно што је Мића рекао пре тога: »Јесте, рекао је у једном тренутку. Све. Од шеснаесте до шесете.« Како је могуће чути прво оно што је речено касније, па онда оно што је претходило кад се звук шири једнаком, константном брзином? Погледа Борба. Чинило се да спава. Исто као и ја! помисли Петар и помисли мутно, без снаге: Не треба дремати, не треба од шеснаесте до шездесете, не треба...

Од зида у дну текла је запара. Иза њега је Сахара дигнута на куб. Петар се трже. Пекарска пећ. Ала мори! помисли Борбе, који је имао утисак да му се изнутрица сварила у том казану од собице, да му је бела цигерица обарена заједно с душником и да је сав од неке полу-истопљене пластичне масе, црне као бакелит.

Та тмурна хлороформизирајућа јара морила је све више продирући лењим, јако успореним тешким таласима и Борбу се чинило да му ломе ребра, Петру се чинило да — успорено као на филму — падају пенушаве

тапје рушећи се на њега немоћног, затрпаног. Оне пробијају зид и, улазећи у ту малу, херметички затворену просторију, почињу да се слажу саме од себе, али обрнутим редом, једна испод друге, почев од ниске таванице ка поду, и, својом округлом глиненом тежином, свака истискује нову меру зноја из њега. Је ли ту ваздух гушћи од воде? Или ја, можда, седим наглавце? помисли. Или сам опет дете које се чуђи зашто месец не пада с неба?

Тад фреска изађе из зида, одлепи се с трзајем, коракну, и Мића пређе лако преко празне собице, приђе окну и застре га пољавом. Окрену шалтер. Светлост се учини у први мах плава и хладна као успомена; нејако и неуверљиво осветли под и зидове дуж којих су се узнемириле црне бубе.

Завршивши најзад ту целу луку причу, Мића је упао светлост и окренуо се Борбу, који је седео косо на обаљеној врећи брашна. Хтео је да види шта ће Борбе рећи! помисли Петар и погледа Борба.

— Ни чути! — рекао је Борбе удахнувши као да се буди. — Бефел је бефел, и шта ту има! — рекао је добродушно и посувратио усне.

Знао је. Борбе ће сад остати тако посувраћених усана, као да се смеши лажно глупо, и деловаће као да је сигурнији но што је био у правилност оног што је рекао. Мића се уз трзај окренуо Петру, на кревету од нежножүтих дасака. Сав скупљен укрут, који су затварале руке обвијене око цеваница, и браде наслоњене на дигнута колена, он рече брзо, без нагласка, али с одушевљеним:

— Слажем се с другом секретаром! — Гледао је опет Борба, који превуче надлактицу преко лепљивог, влажног чела и, удахнув још једном, упита помирљиво Мићу:

— Што не скинеш капут? Назешћеш после.

— Не знојим се — и додаде као објашњење — у штању су принципи.

— Седни барем.

— Свеједно! — одврати Мића и оста на ногама, ослоњен лако на рагастов потиљком и тврдом, светлом косом.

Тврдоглав! — помисли Борбе и погледа га. Зар је могуће да не осећа ту пасју топлоту?

Знао је Мића. Није се изненадио. Рачунао је да ће га Петар оставити на цедилу. Није рачунао. Али се није

ни изненадио. Петар увек говори после секретара и увек се слаже с другом секретаром, не само зато што се с њим слаже него и зато што је друг с ким се Петар увек слаже — друг секретар. А уз пут, долазећи овамо (срео га је у Александровој на углу Гробљанске, и омах му све испричао), Петар се сложио с њим и био и сам индигниран. Али не вреди сећати се тога. Прво, јер је Петар већ и тад, унапред, оставио одшкринут помоћни излаз, за сваки случај: »Уосталом«, рекао је (још тад, у Александровој), »видећемо, шта ће Борбе да предложи.« То је прво. Друго, Петар сматра да је скакати себи у уста, порицати хладнокрвно себе, одрицати се свог мишљења — знак високе партијности. Али чињеница је да се путем овамо сложио с Мићом и рекао да мисли да је после свега на тавану немогуће извести Вековића. И ето га сад.

Не, није се изненадио.

Влажномасна Петрова коса рушила му се у чуперцима низ отечено, рахитично чело. Затворен укрут, го до појаса као и Борбе, али пун, мек, бубуљичав, мастан, он је с дивљењем гледао секретара. Гледао га је својим пипавим, мутним очима и није црвенео изјављујући да се слаже с другом секретаром. То није образ, то је бон. Бон је та кожа хрскавичава од бубуљица и масних, црних суједица, али његов се глас чини искрено одушевљен, озарен, јуначан.

Али нека извини Борбе! То не може тако. Шта значи за једног правог комунисту оно његово пандурско: »Бефел је бефел«? Ништа, кад је у питању разврат. Но у питању су принципи. Сви. А онда, бефел је, ако хоћемо по правилу, бефел је од раније, од пре пет дана, дакле из времена кад се није знало ово што се данас зна о Вековићу; затим, после јучерашње провале, њихове су везе с рејонским прекинуте и Борбево секретарство практично престаје, лишено свога основног смисла — преношења директива у јединицу и извештаја о активности јединице у рејон, и, најзад, ако се све то и не узме у обзир, остаје битно: дужност је правог комунисте да брани револуционарне принципе од свега што их може да доведе у питање, да их брани, устреба ли, и против свих »бефела«; свих форума овог света. Тако је Лењин поступао и кад је остајао у мањини. Није се покораво »бефелима« већине кад није

била принципијелна, бољшевичка. Јасно, он није Лењин, али убеђен је као у један-и-један-два, као у објективност нашег сазнања свега, убеђен је и сигуран да би рејонски комитет порекао свој »бефел« од пре пет дана кад би знао за данашњи обрт ситуације и све шта она ново имплицира. Несрећа је што су везе између њих прекинуте, што их време стеже за грло. Сутра стиже одредски курир и можда ће их он повезати. Тада ће се све то довести у ред. Но остати сада, после свега, при ранијем бефелу (доста с том блесавом, жандарском речи), остати при бефелу значи, у крајњој линији, дозволити да полиција равноправно с њима одлучује шта ће ова јединица да уради.

Да Гестапо није ухапсио друга Симу у чијем су се стану састајали са представником рејонског комитета одређеним да одржава контакт с Борбем, а касније с Петром и са мном (једанпут само), и то у вези с овим изласком, уверен сам да би виши форум одобрио мој став. У питању су принципи. Основни принципи. Срж. Морал. Нови човек. А какав је човек Вековић? Развратник. Долазак на слободну територију је и уверење о личној вредности; људи би мислили да је достојан ње. Не смемо се правити да не знамо шта би свет мислио. И не смемо да га разочарамо. Били бисмо бедни лажови, не творци слободе, која је истина. Зато треба гледати лењински на ствар и уштити се шта би Лењин урадио у тој ситуацији. Одбио би да изведе Вековића у име више револуционарне законитости.

Затим Мића стаде да налада контрареволуционарну теорију »бефел је бефел« и поче да се залаже за принцип слободног, несхематичног испитивања конкретне ситуације, свих елемената који је чине.

Али Петар није гледао Мићу који је говорио, него Борба што је, замагљен паром, жмирећи и смешећи се неодређено, чешкао своје маљаве, знојаве груди.

Не сме да ме гледа! помисли Мића не прекидајући се. Осети ганку струју наде, као свежи млаз воде у општој запари. Петрово лице му се у том једном тренутку чак учини мање бестидно, чак могуће, симпатично. Али се убрзо прекоре што обмањује себе. Није било сумње да Петар остаје на позицијама »бефела« (до Бавола!) док с таквом усхићеном добронамерном невиности гледа у Борба. (Глупост! Не постоји невиност!

И деца у колевци плачу прорачунато, а заблуде из Дobre намере у крајњој су линији изговори лицемерја.) Петар који ништа не пребацује себи, који у себи откривљује Мићу, игра само улогу, улогу младина залубљеног у непоколебљивост секретара. Није то одушевљење. То је маска одушевљења. Маска. А Борбе је глуп ако мисли да је Петар партијан.

Борбе је седео, светлуцав од зноја, укосо, налаакћен на обањену врећу брашна. Мићи се чинио полуодсутан још док је соба била у мраку. И тад се, мора бити, глупо знојио, чешкао, дремуцкао. У ствари полуодсутно је слушао Мићу, а другом је половином пажње пратио мицање бубашваба... (Намерно он то, да би ме раздражио, али неће, не зна он мене, неће ме испровоцирати да прекршим утврбене форме и начиним неки вербални ексцес. Неће.)

Црне крупне бубе миселе су, опрезно, застајкујући с часа на час и, немирно мичући извијеним, танким антенама пипака, продужавале као преко воље у правцу у ком су пошле. Петар би рекао да их је неодољивом неумитношћу, упркос инстинкту и бубљем здравом разуму (имају ли га инсекти? јасно, на нивоу који је њихов?), привлачила она нешто одигнута капна похабане ципеле коју је Борбе повремено кратко и прецизно спуштао. Црни би леђни оклоп бубе пуккетнуо, суво и жалосно. Као суварак под опанком. Борбе би тад одгурнуо у страну мртвог, али неразгаженог »швабук«, а тамо, поред цака, лежало их је већ неколико на гомили. Било је запарно и досадно, мислио је Борбе. Ти пилићи, ти попићи, ти вахабити, ти скојевци! Ах, ти жутокљунци! Само компликују. А и те бубе. Штагар их је. Не може се издржати. Запара. Мозак ми је прокувао. Врућина. Киселкасти мирис зноја и дирисовог брашна. Али ништа му у тој прегрејаној собици није више сметало да га те згажене а неразгажене бубашвабе на гомили не подсећају на суве шљиве, на оне неугледне, скврчене, гадне, шкартиране. Мића заврши и Борбе удахну. Требало је опет одговорити.

— Ни чути! — рече Борбе. Али му се неодређени осмех истопаи у тој запари брже но шећер у води.

— Има да га изведемо и фертик. Нема ту шта да се мисли. Наревење — извршење, а не: кад-би-моја-ба-

ба-имала-точкове... била би, како рече? виша револуционарна законитост...

Дошавши догле, Борбе већ поста господар свог расположења. Осмех се опет појави на његовим мишићавим, голим уснама, поста скоро обичан, весео осмејак. У истом часу спусти одсечно и кратко врх похабане ципеле испод које пуккетну суварак. Петар рече:

— Сасвим је тако. Нисмо ми ту да брбљамо, већ да извршујемо.

— Жандарска филозофија! — шапну Мића одсечно, шпатовом који је завибрирао метално, и брујао и после, у тишини, док се Борбе колебао шта да му одговори.

— Јесте, у суштини — рече најзад меко, рекло би се лењо, и објасни:

— Ми смо, зна се, војници Партије.

— За нас који не претендујемо да будемо Лењини — допуни Петар — за нас је довољно да будемо војници револуције. По могућности њени добри војници. То је сасвим доста за наше амбиције.

Борбе преведе у себи реч амбиција. Увек је преводио тако стране речи.

— Другови, како не видите? — поче опет Мића, који се није дао — ради се о основним стварима! Није то амбиција. Али ако смо комунисти, а јесмо, онда угледање на Лењина није амбиција. Упитати се, кад нађу непредвиђене тешкоће, шта би он урадио у тој, таквој... неприлици — није амбиција. То је само жеља да се поступи што револуционарније и достојније онога што смо...

Фразе! Фразе! Фразе! мислио је Петар и упита:

— Шта би било од дисциплине кад би сваки од нас мислио неоправдано за себе да је Лењин?

— Инсинуација! — рече Мића — ја се не упоређујем с Лењином. Ја само кажем да...

Инсинуација, то је подметање! преведе Борбе у себи страну реч. Како је рекао онда Иван? Оабијам све инсинуације с индигнацијом! Оабијам. Јесте. С индигнацијом, значи с презиром. Значи ли с презиром? Нисам сигуран. Можда. Ех, ти интелектуалци. Ти евентуалци! Само да им је да компликују, како се то евентуалски каже. Интелектуалац — евентуалац. Мождабитић! Прави су то мождабитићи. И један и други. А ствари су тако просте. Бефел је бефел. И онда, шта ту ваз-

дан. Стопут је боље да Вековић изађе и тачка... Вруће. Када би отворили прозор. Неиздржљиво. Просто мука. А и мисли у мозгу — скуване као жишци у масном па-
сју.

Био је несносно топло, киселкасти мирис пројиног брашна мешао се са задахом ознојених тела, такође налиселих, спарушених. А та кисела испарења нису прелила само ову собицу иза пекаре. То је мирис којим је натопљен читав задимљени град под ветром што својим мааким, широким замасима диже белу, шљакасту прашину с нераскрчених рушевина и ваља је преко право калдрисаних улица периферије. То је и мирис празних излога и кредом замагљених прозора фолк-дојчерских магацина пуних свега и свачега. Мирис плесниво зелене боје војничких униформи. Мирис штетање, глади, редова, карата за снабдевање, цекера, пљувачке што се гута. Пљување на тротоар — ферботен. Мирис земље што се угiba под тућом ногом. Мирис окупиране земље...

— Зар се не би могао мало да одшкрине прозор? — прекиде Борбе Мићу.

Петар скочи:

— Угаси светлост, Мићо.

— Па да! Од мрака нико није умро — рече Борбе — могаи бисмо и у мраку да говоримо.

— Само тише! — допуни Петар шапатам и одшкрину прозор.

Наједном поста лакше, свежије. Али с влажним зраком који нагло уструја, мириси су се раслојили, наметљивији, оштрији, неизбежнији. Горки мирис окупиране земље и окупираног неба и окупираних птица и окупираних гусеница (видео је, долазећи овамо, једну велику, дебелу длакаву гусеницу, сву од наизменично жутих и мрких прстенова), окупираних лептира и младог, још бубрежастог лишћа, окупираних мисли и свега окупираног. Тај налисели, буђави, главоболни мирис мучнине и повраћања. А Мића...

Нека га! помисли одједном помирљивије. Млад је, животно неискусан. Нека се изговори кад ионако нема више шта да се ту ради. Акција на разгласне станице била је њихов последњи београдски задатак. Успела је сто посто, нека сад прича. За спавање је још рано. Спа-

вање? Бавоље спавање на тим јеловим даскама. Шта то гребе иза зида?

Петар диже главу и кроз таму на коју се навикао погледа према зидау, одакле се чуло како пекарске лопате, дуге и танке као весла, стружу по пећи вадећи фришке хлебове и печену бундеву. И то ми је вечера!

Свеж хлеб и шунка! пожелe Борбе у мислима и прогута пљувачку. Могла би и сланиница место шунке. Не шткоди презима подмазивање јачом храном, поготово кад постану провидна као флис-папир. Некад, у фабрици коже, могао је да се живи. Сира, кобасица, недељом и печења, и штрајковало се. То му је. Човеку никад није доста оно што има. Зато се увек и бори за оно што нема. Да нема ни оно што има.

Ето га, опет. Ма не може то, човече, не може и шлаус. Какво остављање Вековића!

Но глас му клизну помирљиво, стрпљиво и нежно скоро кад скрену лице према Мићи, невидљивом код врата:

— Речено је на коме ћемо месту прекосутра наћи курира који ће нас све, заједно с Вековићем, одвести камо треба. Тачка. Ако је стари погрешно, извидеће се на слободној територији. И опет тачка. А ради умирења твоје скојевске маште — тамо има другова који су за такве заврзламе стручнији од нас.

Аха! Осетио је бубашвабу и у мраку. Суварак пуцкетну. Свака ствар у мраку испушта свој мирис. Босиљак, сува шљива, сукно, људска кожа, коса... На шта Мића мирише? Не, није Мића за те услове. У одреду ће се размахати... По војној линији... Развиће се... Али ту... ту би се угушио. Чисти тип вахабита. Зна он такве с робије. Усијаних вахабитских глава било је доста и тамо. Углавном студенти. Њима није доста да сруше буржоазију, они би све да промене, све из корена, живот човека до у корен и потребе. Анархизам, у ствари. Ништа што постоји не ваља њима. А да их пустиш да се иживе — све би под конач. Поравнали би живот као капларице десетину. Уредили би нас као радијаторе, нико да стрчи, ни носем, ни чуперком. Ех, Мићо, људи смо, људи, бре, сваки друкчији и сваки свој. Вековић је такав и такав, добро, али то није сада и у овом часу важно, важно је да је за ову нашу борбу. А онда — бефел постоји. Тачка.

— Порок не воли самоћу! — шапутао је Мића у потрази за уверљивијим разлозима.

Петар је, слушајући Мићу, гледао у правцу Борба. Слабо се видео. Тек назирао, фосфоресцентан од зноја што се љескао на нитима месечине. Не мари, он није при-
мао Мићине разлоге. Одбијао их је унапред све и, ако га је слушао, то је било у жељи да ухвати слабу тачку Мићиног мисаоног система како би, кад га нападне, једним ударом срушио читаву ту његову вештачку кон-
струкцију о пороку и врлини. Смешно, као у цркви. Нетачно али логично док је извојено и док се анали-
зира тако извојено од конкретног задатка. Тачно је да порок не воли самоћу. И да се никад не јавља сам. И да на тај и сваки други порок који се открије треба гледати као на симптом низа других порока који још крију своје змијске ножурде. Све је то, апстрактно узев, тачно. Као што је тачно да једно обољење, опасно само по себи, може бити за доброг дијагностичара само индикација која му служи да открије читав низ куди-
камо озбиљнијих обољења. Ах, ту смо. Сад ћеш, Мићо, поћи на рикверц. Ухватио сам те. Сумњицење у лерлауфу — страх.

Петар све то и рече.

Индикација је ознака, назначење! преведе Борбе, који је опет слушао у недостатку нечег бољег и занимљивијег. Биоскопа, на пример. Мада сад, кажу, филмови не ваљају.

— Одлучено је — рече Борбе гласније кад Мића прекиде Петра, и опет поче о потреби да се ревидира одлука, али додаде помиљиво — виши форуми су одлучили.

— Али сад би повукли одлуку! Због чистоте заставе ако не због разврата.

— Ма, Мићо! — удахну Борбе — не може се бити сваки дан Србин, треба и слушати.

— Ми — рече Петар шапатам — ми морамо извршити наређење. Без колебања. Поготово, без сумњицења узпразно. Али то није код тебе, Мићо, први пут. Ти уопште патиш од те... не знам како да је назovem... од те... те маније гоњења у лерлауфу. (Лерлауф — преведе Борбе — каже се за бицикл. Педалира се уназад, а он стоји у месту. Тачно.) Оптуђујеш Вековића за развратништво, и пошто си свестан да то није довољан

разлог за неизвршење одлуке, ти измишљаш нове раз-
логе, вештачки их ствараш и Вековићу подмећеш се-
рију порока без подлоге... Не знам шта сам хтео ре-
ћи... изгубио сам нит. Да. Јесте... ти вештачки ства-
раш претпоставке о постојању других порока код Ве-
ковића и ти их вадиш из главе као мафионичар својих
десет зечића из цилиндра. Поређење није добро, али ја
сам хтео да кажем да не треба кривити човека за грехе
које није учинио. Ја сам лош говорник, нарочито кад
сам узбуђен...

— Шта има да се љубуђујеш. Бефел је бефел —
друго нас се не тиче.

— Не, друже Борбе, он себе сахрањује као озбиљ-
ног тужиоца. Јесте, Мићо, ти си се сахранио као тужилац. Но тиме признајеш индиректно да си убеђен да
твој основни, полазни разлог није довољан да нас на-
тера ни да уземемо у разматрање питање извршења од-
луке виших форума, у разматрање, кажем, а камоли да
је одбацимо и поништакмо упркос твојим инсинуацијама.

Запетљао сам се! мислио је Петар, због тога љут на
Мићу. У глави ми је било све тако јасно, а онда сам
се запетљао. Или је карика за коју сам се ухватио, кри-
тикујући Мићин став, била још недовољно логична и
чврста, или ја не умем да логично излажем мисли. Јер,
ето, сад не знам шта ми се малочас учинило тако важ-
но и убиствено по Мићину конструкцију, а што више
није... Конструкција. Вештачка. Тако је. Сад знам.

Није он ништа инсинуирао, правдао се Мића. Није
му потребно. Њему је довољно оно што је видео. До-
вољно га то индигнира и упозорава да треба бити будан.

— Ти си тврдоглав! — рече Борбе — тврдоглав као
да је у питању лична ствар.

— За мене су револуционарни принципи лична
ствар, најличнија! — одговори Мића и рече — али ако
сам малочас казао да порок не трпи самоћу, то је зато
што сам ухватио Вековића у лажи.

— А лаж је — ствар гнусна, одвратна. Вековић ме
је слагао. И вас. Није ли нам причао, себате се, пре
неки дан, да сем рада у његовом животу нема ничег
другог? Ја памтим његове речи. Цитирам: »У календару
мог живота нема ниједног дана обележеног црвеним
словима.«

Борбе се насмеја скоро гласно. Али одмах престаде.

— Добар си имитатор.

— Можда. Али лагао је, јер нико нормалан не може сматрати да у рад спада — блудничење с непознатим женама.

— Женом! Женом! Женом! — уздахну Борбе и тај се уздах, као ни ранији, не диже. Но то је судбина сваког уздаха — остаје доле, при земљи, на поду, па и не било тих врећа брашна. Петар га је једва чуо, питао се: Какву то разлику прави друг Борбе између жена и жене?

— И кад сам га на то подсетио — говорио је Мића — и тиме стргао с лица маску радног човека, он је брзо ставио маску човека професионално деформисаног својим песничким талентом, човека заљубљеног у такозвану лепоту.

— Видиш! — рече тихо Борбе с мање досаде, с више сажаљења.

— Али праља је ружна! — викну Мића победнички — ја нисам видео ружније жене.

— Знаш, ружноћа! — рече Борбе — није то тако проста ствар.

— Шта није...? Свака класа има своје идеале...

Мића је то рекао озбиљно, али Борбе се опет јави тромо с пода, помирљив. Но двосмислен, ласциван:

— Сваки човек их, исто, може да има... И то по неколико идеала лепоте у исти мах...

Петар се насмеја високо на «и». Но брзо се стиша, али се и даље добро чуло то његово икаво кикотање.

— Не слажем се! — рече Мића — живети, по сваку цену. То је Вековић. Он нема лица. Само маске. Скинуо сам му једну, другу... пету... стоту. Могао сам му их тако скидати у бескрај... до његовог истинитог лица не бих дошао.

— Затворимо прозоре, а? — јави се Борбе меко и зимоморно. — Хладњикаво! Ја сам вазда био против претеране хигијене. Врућина кости не лопи.

Слаба светлост плаве сијалице одби се без сјаја од меких Петрових рамена.

— Опрости! — рече Петар — али то с маскама, то је којешта! Ово је партијски састанак, а не психоаналитички семинар. Какве покладне маске, молим те, какви бакрачи! Вековић је академик, знаш шта ће то да зна-

чи? Први академик на слободној територији! Идол! Какве бавоље маске!

— Двоструке! Стоструке! — одговори Мића брзо својим тихим али разговетним, живим, страсним гласом без хумора. — Ја сам само хтео да објасним шта сам мислио говорећи о томе да порок не воли самоћу. И, ето, и сам видиш. Уз разврат се јавља и лаж, ругоба не мања од блудничења. И немој да мислиш да Вековић није свестан својих наказности. Зато и лаже. Али као што су на Менделеејевљевој табели постојала дуга празна места, тако између порока сладострашћа и порока лажи, слутим читаву серију слабости тог господина. И то није никаква моја манија гоњења. Слутих их, не инсинуирам. Факат да Вековић не открива своје лице, да тако петља и лаже, за мене је доказ да је он сасвим свестан своје ругобе. Колико се зна, сваки је порок такав.

— Самокритичан? Којешта! — рече Петар — порок се себи допада. Иначе не би постојао. Недостајало би му основно: нагон самоодржања. Субјективно, он се јавља као самодопадање. Дакле...

— Не. Ти бркаш пријатност с допадљивошћу. Треба разликовати.

Тад поче Борбе својим обичним немарним а неумољивим гласом у коме је, поред стрпљења, мекоте, увек присутне неозбиљности, било и неке добродушне педагошке самосвести, искуства и знања, које је Петру импоновао. Не само то знање него и сам његов начин говорења: смирен, кротак, тих, а неумољив.

— Много сте задубијанили, другови. А, видите, мени је све то врло просто. И сам сам прост човек, можда зато. Али о чему се ради? Човек је узео жену која, по свему судећи, није ни тражила ништа боље но да буде узета. Ви сте млади обојица и на те ствари гледате с прага својих годинаца, баво га знао, с већим узбуђењем но што би требало. Нарочито Мића. Али ја сам свашта већ претурио преко главе и могу вам рећи: то вам је тако. Ми смо ту политичка партија, а не старе фрајле и млади уседелци. И не смемо да се због таквих стварчица згражавамо два сата. Узео је човек жену. Па шта? Врло важно, што да не узме ако она пристаје. Њихова је то ствар, не наша. Лепо бисмо ми изгледали да турамо свој лицемерни носић у такве афере. Док

ми, на пример, брбљамо о томе, сто хиљада мушкараца и жена раде то што је већ прописано и што раде већ одајкада мушкарци и жене кад су насамом. И шта Партија може да има против тога? Ништа. Раде, Мићо, јер зато у неку рuku људи и постоје као мушкарци и жене. И поново да ти кажем, сигуран сам, проводе се пријатније од нас који се ту сушимо као пршута. То сам хтео да кажем. Треба гледати политички и питати се: Шкоди ли нама то што је Вековић оборио праљу на леђа? Не. Не шкоди. Е, па кад не шкоди, све је у реду.

Петар се брзо насмеја и, као да ће да пљеска, диже руке с цеваница, али их, оклевајући, врати. Ето, помисли: Борбе има врлину добрих организатора, уочи одмах све што је важно и што није. Открије карику и свуче ствари на земљу. То треба усвојити. Борбе осећа да нема демократског *paris pro toto* у нашој логици. То њему није ни тешко. Он је пролетер. Он инстинктивно осећа хијерархију свега у природи и мишљењу, што хоће да својом природом ефикасно одрази тешку и мучну и сложену природу ствари. Јер је тако. Ако хоћеш да дејствујеш, а сваки комуниста као човек деаа жуди за акцијом, онда се мора да дучи важно од спредног.

— И ту је, Мићо, твоја грешка. Борбе је сасвим добро уочио. Ти имаш некакву чистунску представу о животу, и зато што живот не одговара тој твојој представи о њему, хоћеш да с праљом водом из каде проспеш и живот у канал. То. Људе треба узети онакве какви јесу, поготово кад нешто значе, а добровољно прилазе.

— Новости! Бар за мене! — одврати Мића спремно — ми смо, дакле, од данас равнодушни према моралу? Нас се не тиче приватни живот људи с којима имамо контакта? Ми хоћемо само да узмемо власт и тачка, што би рекао Борбе. Е, ако тако мислите, ја се с тим не слажем. Ја нисам социјалдемократа. Ја нисам према судбини света равнодушан. Јер ако ме се не тиче лични живот другова с којима се борим, не тиче ме се ни мој. Ја ћу се пропити, прокурвати, а рад, а борба? Извини, Петре, и опрости, Борбе, али чини ми се, иако сам млад уседелац са старофрајлинским схватањима, мени се чини, и шта могу кад ми се чини, да је не само пријатније, безбедније и лакше пити вино и љубакати де-

војке по подрумима и таванима, и то не само у овом часу — у свим је часовима свих дана и ноћи било то лакше, безбедније и пријатније но гинути, или трпети батине на тавану Главњаче, и муче у подруму Специјалне. Али оставимо крајње случајеве. Непријатније је носити главу у торби, палити кампоне, бежати и пуцати у издајнике но ићи у биоскоп, позориште, читати књиге пуне козметизираниг живота спремног да корзира. Али лафови и лафице не дижу револуцију. Ни у тим романима. Не говорим о себи. Мој случај, како га назива Петар, сасвим је друкчији и заувек запечаћен. Мени је лепа и четврта глава *Историје*. И још нешто: ја лакше од партијског рада не могу ни да замислим. Али ја мислим на утисак који би оставио Борбеве теорије на људе који су одскора у покрету. На оне који су му пришли у овим тешким часовима да би се борили, не да би уживали. Био би то поразан утисак. Демобилизаторски.

— Шалиш се? — упита Петар јетко — познато је, зар не, да је друг Борбе туђа схватања црпао по фабрикама у којима је радио, да их је цементирао на роџи, где је лежао четири године.

— О схватањима Борба могу и касније. Сад бих о нашем моралу. Њега не диктира ни младоуседелаштво, ни старофрајлинство. Пракси је потребан. Морал је оно што нас држи кад га се држимо.

— Ти као поп, а? — плану Борбе и одмах се свалаа — морал и морал и морал. А видиш, борци су помало и мушкарци. Бар два-трипут недељно, ако не и сваки дан. Лењин није захтевао штројење пред улазак у партију.

Петар се насмеја бешумно, сад се видело.

— Не смеј се, Петре, увек кад Борбе одвали нешто неукусно. Не попујем, али се трудим да вас подсетим да се један комуниста мора на делу и речима увек да приближава идеалном лику новог човека, иначе одосмо до Бавола и ми и револуција.

— А ког је рода тај идеални лик новог човека? — упита Петар с извесном усиљеном лежерношћу. — Као поп. И то шокачки! — рече окрећући се Борбу.

— Да скратимо, Петре!

— Зашто? Па и Лењин је имао жену! — рече Петар усиљено — и насамом с њом није само бројао звезде.

— Доста је било филозофије! — рече Борбе.

— Свињарија! — рече Мића истовремено с Борбем.

Али стресе се. »Сфесте«, помисли и осети како кост прска ломећи се под ударцем гвоздене полуге што рони у меку масу мозга. И помисли: Стварно, машта је јака као стварност.

— Да је Лењин био мушко, то не треба доказивати! — Борбе се протегну — али је ружно о томе причати. Лењин је Лењин.

— Извини — рече Петар — ја сам то више као пример, да бих доказао да треба извршити наређења.

— А ја, брате, — изјави Борбе немарно — извршujem наређења.

— И ја! — рече опет Петар.

— А ја? — упита Мића — не извршujem ли их ја? Али постоји и виша револуционарна законитост.

Он их је гледао. Бутали су. Мића продужи:

— Али ја се увек, после сваке акције, питам да ли сам се, извршивши је, још за стопу, за узенгију, за прст приближио том идеалу новог човека чију слику, без обзира на ове ваше простоте, носите у себи и ви, самим тим што сте оно што сте, као нешто најлепше што постоји, као несебично вољење човечанства, као строгост према себи, као храброст што се жртвује јер разуме људе.

— Вољење човечанства, у реду. А шта је с разумевањем конкретног човека? — упита Петар и прецизира — Вековића? Он хоће да изађе. Ништа му не стоји на путу. Сем тебе.

Борбе помисли: Не стоји на путу. Покориће се већини. А то што говори тако, то је младост. Рече:

— Све је добро. Мића је млад. А да ће се покорити већини, у то не сумњам.

— Зар нисам и ја млад? — упита Петар. Борбе махну руком. Али Мића рече с тугом:

— Добро. Молим, извешћемо прекосутра Вековића. Стигао је на слободну територију. У реду. Јесмо ли замислили све то? И оно после? Дошао је с гласом прогресивног, народног песника, човека који у 56. години оставља кућу и радни сто у жељи да поистовети своју судбину с народном и да, ломатајући се гуаурама и кланцима, допринесе, у границама својих ограничених моћи, заједничкој ствари и, устреба ли, свесно и добровољно положи и живот за слободу. Је ли тако?

— Лепо! — рече Борбе — лепо је тако. А тако баш и јесте.

— Шта је оно што је ту лепо? — упита Мића и сам одговори — Вековићево опредељење. Оно је изванредан морални чин. Објективно, неоспорна је мобилизациона моћ тог геста.

— Капа доле, онда! — рече Петар.

— Стрпљења! Покрићеш се ускоро.

— Зашто ће се покрити? — упита Борбе.

— Зато што је све то што Мића говори данас једно пиши-пиши-петнаест.

— Зато — одговори Мића, не осврћући се на Петрове подсмешљиве речи — зато баш што ће његов излазак тако снажно одјекнути.

— Сасвим се слажем да ће одјекнути, и то врло снажно! — рече Петар.

— Колебљивци ће се осећати — допуни Борбе — као да су добила инјекцију армираног бетона у кичму.

— Рећи ће — јави се Петар — рећи ће: Вековић, песник један кога нико није дирао и који би могао мирно и без страха да преседа цео рат у свом кабинету, што, можда, са субјективне тачке гледишта, за њега лично не би било најгоре, Вековић, знате, академик и тако даље, један човек који је успео у животу, цењен и поштован, човек коме ласкају са свих страна, о кога се сви ломе, о коме деца већ уче у школама, ето такав један велики човек, изашао је, јесте ли чули, изашао је у партизане. Шта кажеш, Мићо?

— Против!

— Противиш се још увек — упита Борбе — користи коју ће Партија да извуче из тога? Немогуће.

— Морам. После оног што сам у подне видео и оног што ми је рекао док је изигравао човека заљубљеног у живот. Његове речи наводим: »Волим жене, халапљиво волим лепоту.« Када је признао да вешерка није лепа, рекао је: »Не бирам. Је ли то зло? Ја обожавам све жене одреда, какве су да су, ружне и лепе, ћуркасте и мудрице. Чак и паметне и најпаметније само су део машине за плођење чији сам и ја саставни део. Плодим их незасито. Мучим их и муче ме. Али не могу друкчије. Мама ме, мама ме и кад су стерилне и хладне, и кад су успаљене и поносне, кад су без достојанства и шашаве, и ја их обарам на леђа све одреда, од 16 до 60. Ја у њи-

ма волим живот и зато што га толико волим, и пишем можда песме, пишем песме јер не могу јакати од јутра до јутра без престанка.« Не криви се, Петре. Преносим тачно сваку његову реч. Тада је изигравао сатира и човека из кога се прелива »животност«. Добро. И ја се питам шта ће он такав или овакав, али свакако онакав каквог сам га видео, питам се шта ће на слободној територији? Борац неће бити, ни бомбаш, ни јуришлица. Шта? Магнет за мобилизацију интелигенције? Но док ће борци гинути на положају, он ће им заводити сестре, девојке, жене. Људи гину, а он се ваља по стрњаци с њиховим драганима, притишће их уз плот, обара у јендек, мази у штали, руши у обору... Пљујем на такав магнет.

— Будимо практични! — рече Борбе сасвим помириљиво — један ми је друг причао...

— Шта? Да то може да остане тајна?

— Не! — прискочи Петар — треба разликовати морал личног живота од моралног чина који представља Вековићево опредељење. Ти то бркаш.

— Јасно да не бркаш. Али село није град. Ако је овде успео да четрдесет година скрива тај порок, у селу га, вала, неће мајци сакрити ни четрдесет дана, ни четрдесет сати. Такве се ствари тамо не дају сакрити. А откривене, шире се брже од метка и смртније од њега рањавају. И шта, питам, шта ће борци? Хоће ли их то подстицати на јунаштва? Хоће ли захваљивати Партији што им је довела Вековића да им опасује девојке? Сва села на слободној територији биће огорчена и оптуживаће Партију да их је преварила кад је тврдила (ви то и сад тврдите) да је Вековићево опредељење — морални чин. Зар је то морал? питаће огорчени борци своје комесаре и можда неће погрешно питати, иако нису тако суптилни као ми ту, ми који разликујемо морал опредељења од морала личног живота. И онда? Хоћемо ли да стрељамо Вековића? Јер то се ради кад брукла пукне.

— Врло ретко! — рече Борбе — али ја сам баш хтео да...

— Нека. Не мршти се, Петре, питао сам само: — Хоћемо ли стрељати Вековића? Ретко се то ради, рекао је Борбе, знам, врло ретко, али се ради. И не може да се не уради понекад. И кад се не би хтело. Борци ће

рећи: »Стрељали сте Јована због Анђе, морате, вала, и Вековића, ако сте за правду!« Имаће право. Мораће се. Стрељаћемо, дакле, песника Вековића. Стрељаћемо га. А и такве се вести брзо шире. И далеко. И што даље — веће шапугање. Згражања на све стране. И не бојте се, непријатељ ће знати да направи капитал од те муке у коју вас двојица хоћете да доведете Партију својим пандурским: »Бефел је бефел«. Сем послушности, комунист има и других својстава. Мора умети да размишља. И предвиђа. Ви сте то заборавили.

— Ех, Мићо, Мићо! — насмеши се Борбе врло благо — био један друг у фабрици коже. Маћар. Имао ти је он неку пословицу, маћарску. Каже: поткуј зеца, па га туци као да је коњ. А? Згодно. То твоје ми на то личи. Малочас ми ниси дао да допричам што сам почео. Сад се издувај мало и причекај. Један друг ми је испричао нешто одане. Обавештајац. Дошао је ту по податке неке. И тако — мало смо причали. Каже — најгоре је умор. Борба, каже, то није ништа страшно, али маршеви, маршеви, то сатира. Све горе, па доле, па гребен, па опет доле, па опет горе и тако ваздан, још и оно брадо, па више равнице, каже, нема. А храна, зна се, никаква. Слабија но ту. Борци неиспавани, дакле, уморни, гладни. И без оног... како се зове... да, и без оног брома, ником женско чељаде не пада на памет. И сад ми тај обавештајац прича да је једном изашао из колоне у покрету да мокри. Јесте. Био је, каже, толико заблесао од умора, да је, каже, приметио да у руци држи учкур од гаћа и то тек кад је осетио да кваси сопствену ногу у чакширама. Разумеш? А то је млад човек, горолоник један, нас тројица га не бисмо савладали. И сад, кад је тако младоме, како ли је старом? Нек изабе само, ту сам најтањи, буде ли Вековић за три дана знао је ли мушко, женско или средњи род. Ратовање је таква мука и напор да ником то и не пада на памет. Мислим швалерај.

— То се зове мислити практично! — рече Петар и уздахну — опет топло. Неиздржљиво. А Мића халуцинира.

Привиђа му се! преведе и ту реч Борбе у себи.

— Плаши нас бабарогама којих конкретно нема. Тачно оно: Поткуј зеца, па га туци... Апстракција.

— ... Као да је коњ. А, не, апстракција — исправи га Борбе.

— Моја предвиђања нису никаква апстракција. Старији људи не рагују. И то што је Борбе причао, мада анегдотски претерано, изузетно може да важи за борце. Али Вековић ће имати коња и никад неће бити тако уморан да не трза на жене. Но има још један вид ствари. Ја сам већ алудирао на њега, без резултата. Бићу отворен, кад намигивање не помаже. Ако сам поверовао у нешто од онога што ми је рекао Вековић, то је да је женскар. И не од јуче. Нисам га питао колико је жена у животу имао. Његова ствар! рекао би Борбе, мада ја не мислим да је његова само. Има их доста који у овом случају имају интереса за »те ствари«. Сем Вековића, »те ствари« с правом могу да својатају и жене с којима се ваљао. Не питам се колико ли их је узео из радозналости. Али се питам каквих их је све могао да буде међу њима? Рекао је да није пробирач. Видео сам. Али и ја сам ту најтањи ако она праља није брбљивица. Цео дан над коритом ћути. Кад увече дође кући, сигурно тороче. С ким? С неком особом сличном себи. А ко ми гарантује да се сутра те две опајдаре не почупају. Сваки је од нас имао прилике, пролазећи улицама, да чује женске свабе, да се и нехотице наслуша детаља и »тајни« које га се не тичу. Или не мора да се почупају. Нека та највернија и најбоља пријатељица Вековићеве госпође праље има за швалера, а то бива, неког жандара, плац-агента и шта ти ја знам...

— Замислили смо! — добаци Петар.

— Ваљда је немогуће?

— Све је могуће, али држимо се оног што јесте — директиве.

— Тако је, Петре.

— Сем оног што јесте, постоји и оно што ће бити. И ако говорим о томе што још није, не значи да волим да гатам, нити да сам уобразио да сам пророк. Само не бих да, бојећи се евентуалне критике форума, реализујем његове застареле директиве непромишљено, зато што се плашим одговорности. Ја нећу да правим глупости које ће се осветити више борби, целини, но мени лично. Зато мислимо...

— Замислили смо, иако нема потребе. Ми видимо већ твој црни петак. Непокоривање већини.

— Драго ми је што ти и то, Петре, полази за руком! — рече суво Мића.

— Не бој се, није ми лако, али стараћу се, кад кажеш. Дакле, замислили смо.

— Замислимо... до Бавола... Нека швалер није полицајац, али постоји могућност да, шапутана у поверењу од ува до ува, ствар дође и до ушију полиције. Тада: Ходи овамо, вешерко! И после кратког убеђивања с подмазивањем, сутрашње ће новине донети сензационалну репортажу о разговору »нашег« сарадника са сиромашном али поштеном... Силовање! Оргије! И с наравоученијем: »То су вам комунисти!« То ће читати свет. Пријатељ би био луд да не поступи тако и да не почне да, и после тога, трага за прљавим вешом Вековића. А има га...

Мића се загрину, али лако, и продужи:

— Они ће искористити све што им пружа један аут и развратан живот до чијег срозавања ауторитета им је и те како стало. Нису они луди. Чак су врло паметни. Дати им материјала за хајку против Партије значи објективно бити с њима. Објективно. Али и то је грех. И те какав. Зато, кад кажем да блуд не може бити једини Вековићев грех, ја знам шта кажем. А кад се неко ма у чему објективно сврста у ред с непријатељем, не треба бити манијак гоњења у лерлауфу да се претпоставе и субјективне, свесне мањкавости. Али, тачно, за своје слутње немам доказа. Не инсистирам. Но и ово је довољно, Петре, да останем одлучно при своме. Јесам и бићу против Вековићевог изласка.

Борбе устаде и поче ћутке да се облачи. Петар — такође.

— Чуј Мићо! — проговори помирљиво Борбе тек кад поче да везује кравату — промислићемо ноћас о свему томе. Не. Не. За мене је наређење — извршење и тачка. И, да знаш, кад ја кажем тачка, да је то град Варадин, а не тачка. Непомерљиво нешто. Него промисли ти. И стари нека промисли, тако му реци. Поручују ти другови да промислиш о свему шта те чека тамо, нарочито у вези с мушко-женским стварима. Нема враћања. И да сутра пред вече будеш ту и ту, то јест овде, сем ако немаш неког пријатеља у близини код кога би ти било угодније да ноћаш неголи на даскама од неког дрвета, али дрвета.

Петар се насмеја бешумно.

— Не смеј се — окрену му се Борбе — дрво је дрво. Када на њему славац, ребра подједнако жуље, било оно храстово или чамово.

— Зашто да мислим да је само твоја тачка тврда као Варадин? Не видим да то не би могла бити и моја. С више права.

— Не! — одговори Борбе — ти маштираш, Србине мој, а треба и радити, наређења извршавати.

Петар је погледао Борба хитно и с разумевањем. Пролетер је сваким атомом свог бића. Практичар! мислио је Петар с искреним одушевљењем. Како само тактизира. Не одступа од свога, а остаје све време благ, помирљив, мек, расположен. У ствари, супериоран, ироничан.

4

Субота, март, ноћ

Мала засебна кућица с вртом у Радничкој улици. Велика соба. Кауч у ниши. Ана.

Једном јој је причао. Има скоро две године од тога. »После Рејине смрти нисам могао да радим. Ниједан стих нисам могао да истиснем из себе. И тад сам, у кратком размаку, готово истовремено упознао тебе, чуо прву емисију немачке станице слободе и приближио се једном чудном младићу.«

Сећала се Ана. Рекао јој је да тај тајанствени младић личи на вилиног коњица и кад га је видела пре три дана у огледалу, помислила је одамах да је то он. Не што је лично стварно на вилиног коњица. Мада је танак и нељудски витких пропорција. Цртеж из модног журнала. И брзих, гипких покрета. И озбиљан као судбина. А и очи — љубичаста севања. И усне — отечене, дегињасте. Но не би зато мислила о њему. Али сетила се у тренутку кад га је видела свега што јој је Вековић оне ноћи причао. И после. Има две године скоро. Препознала је Вилиног Коњица чим му је видела главу у огледалу. А кад јој је Стари причао о њему, не именујући га, сећа се, није слушала пажљиво. Хтео је да је остави тад. А она га је још волела. Највише —

42

што је лепо причао. Но тад, била је уморна, мазио јој се. Али волела је Вековићев глас. И сад га воли. Промукао, дубок, напрснут, мумлава, а снажан. Осећаш му зауздану снагу. Не можеш да јој се отнеш. Копрцаш се, отимаш се, нећеш, али не вреди, глас улази у тебе, мумлава, длакава и наставља у теби да брунда као неки црни зауздани медвед који те плаши и привлачи и тако... Запамтила је не причу, аетаље, него лепоту целине, чар младића, драж храбрости, пожртвовања, лишавања, аскезе. Он верује да је могуће поправити свет и да ће сви људи постати добри и праведни и све жене лепе. И они се боре да то тако буде и гину. Сви ти младићи гину млади, пунољци нерасцветани. Они знају да ће да погину млади, али њима није жао живота, они гину да живот буде свима доброта, а сами за живота нису осетили никакву доброту, ни радост, ни сласт. Чак ни жене многи нису пре смрти осетили, пољубили.

Сећа се, било јој је тад жао; сва се савила и склупчала у огромном Вековићевом крилу и дошла јој је да плаче од жалости за тим младићима. Али није плакала.

Било јој га је жао. Тако је почела да воли Вилиног Коњица. А пре три дана га је видела први пут. Видела? Магновење једно.

5

Субота, март, поноћ

Главе допола осветљене стоном лампом од мајолике с ниским пергаментским абажуром на коме су стилизованом пучином пловиле мале каравеле под неким посткоперниковски луцидним и упрошћеним сводом са звездама рационално груписаним у логична сазвежђа, Вековић је писао своје *Писмо друговима* и, пишући га, он би повремено застењао и удахнуо. Од сурово беле светлости што се расипа по десној половини његових снажних леба огрнутих плишаним капутом боје непревредног моравског дувана, од те светлости што се крутила по црвеном потиљку, по седом мекокосом темену и кошпчатом профилу, десна се страна његове масивне главе чинила набрекла као да се растаче, рашчијава и отиче под ударцем ове пахуљичасте, светле белине, док

43

му је лева остајала стиснута у шапи сенке, мања но што је, згрчена, опрезна и невидљива. Невидљива, а присутна као књиге по полицама од пода до плафона, дужином три зида ове огромне, скоро празне собе у којој се, одмах код врата, налазила бледозелена плишана гарнитура око ниског столића од стакла и кованог гвожђа, и у ану, између два прозора — орман за рукописе. И ништа више. Да, још и та ружичасто политиграна плоча писаћег стола на grubим буковим ногарима. И ништа више.

Вековић је већ исписао десет листова обичне канцеларијске хартије својим гњидичастим рукописом, с редовима који су се, прегусти, без ваздуха, сваки час најављивали и сударали укључајући се један у други без прореда и маргиналија од краја до краја странице. Још га је држала она уплашена, револтирана срџба и он је, уврећен, писао брзо, без колебања и брисања, као замузан притисцима гнева што је парио у њему, надимајући му тешки грудни кош. Укратко — инспиришући га.

С почетка је, разуме се, изнео да га на то писмо наводе прекори које му је упутио Мића у вези с некаквом потпуно безначајном приватном стварчицом, прекори који су или неправедне оптужбе или увредљиве инсинуације, али да га они гоне да узме слободу да им поштено, једном заувек, изнесе своја схватања, јасно, сасвим супротна Мићиним, па, вероватно и њиховим. Затим ће им писати о свом огорчењу и после тога ће закључити да он не инсистира више да изађе на слободну територију.

Само још је далеко од закључка који, усталом, и неће баш тако огољен да формулише. Тражиће, рецимо, да му другови недвосмислено одговоре још у току дана може ли да рачуна да ће, такав какав јесте, управо каквим ће се описати, моћи да егзистира у њиховим редовима. Додаће да не мисли да се мења. Стар је и не може чак и кад би хтео. Тако ће некако завршити.

Но сад је још описивао себе. Како је и зашто је то њему, бунтовном али неполитичком песнику, пало на ум да се везује за комунисте; шта је, везујући се, тражио од њих и шта им је давао заузврат.

Писао је да ће бити искрен до краја и покушати да, први пут, постави њихов однос на здраве, несенти-

менталне основе брака из рачуна: он ће им изласком дати свој углед, име и тако даље, а они њему наду да њихова борба представља крај барбарства. Ништа више. Приватно, он се још надао да ће тамо, на слободној територији, написати своју најбољу песму, ону због које је једино вредело радити тако како је он целог живота и радио и живети толико колико је живео борећи се са собом. Друге су му се борбе дотле чиниле још бесмисленије.

Право рећи, није био уверен да је све тако како пише. Можда је зато и писао тако брзо и још је више убрзао кад је покушао да изложи свој став према животу, свој поглед на свет.

»... Ни ја живот нисам тражио. Али кад сам се пре педесет и шест година, ни од кога упитан, обрео на земљи, за мене се после петнаестак година поставило питање проналажења неког релативно интелигентног занимања помоћу ког бих, убијајући време, убијао у времену себе, ту огромну, сувишну снагу. Не реците: анархистичка патетика. Нарочито не реците то иронично и презриво ако вам је стало до нашег брака из рачуна. Ја спадам у оне малограђанске духове, како их зовете, духове малограђанске који не знају да се ослободе уверења да је обрачунавање свести човекове са судбином, са сопственим животом, заиста патетично. Претпостављам, као и ви, да она, свест, настаје из условних, псећих тако рећи рефлекса, да је у почетку само користила човеку служећи му као складиште искуства, магацин сећања и арсенал умног оружја, али од извесног тренутка она, вршећи и даље своју првобитну практичну и убојиту функцију, почиње да поима срж појава око себе, да их повезује, уопштава и критикује с позиција ширих но што то могу бити прагматистичка тумачења света. С осећањем да живот не би морао бити неправда. С уверењем да је боље да га не буде неголи да то остане.

Код мене је та критика почела врло рано и, руку на срце, ја не могу рећи да је престала, без обзира што ме данас више не мори с оном бритком, некадашњом силовитошћу. Она је отпочела рано, рекао сам, можда и пре но што сам, променивши дечји сопран у мушки бас, изговорио једном реч човек и реч живот и укочен застао осушкучујући њихове одјеке како, одбијени од

звезданог своа, падају, враћајући ми се најезени, ус-плахирени. Не реците да су то примитивне језе, познати паскаловски штосови анимистичке метафизике, јер ја сам тад дубоко осетио ту језу, ограничену бесмисленост свега људског под куполом бескраја. И, природно, почео сам да прво поричем живот. Чему он? После првих порицања и питања на која се добија одговор, доследаан својој нестрпљивој јези, ја сам почео да протестујем. Но после неколико полуозбиљних и неуспелих покушаја самоубиства и плана о подизању аутоматске гиљотине преко пута аутоматског бифеа на Теразијама, ја сам се примирио, притајио и прихватио живот. Хоћу да кажем: истовремено сам некако стао и да пишем песме у које сам сместио своје незадовољство животом који сам продужавао да живим.

Али никад отада, па ни дан-данас ја се нисам, пишући своје песме, ослободио неког потмулог немира (можда немира савести?), неке нелагодности, неког муклог осећања излишности и за мене увредљивог сазнања о стварној непотребности свега што човек може да уради глупо и паметно под тим равнодушним небом и да је све то што се на земљи чини само изговор, само бежање од основног проблема језе живота и способности човека који је дорастао да је схвати, да прихвати спознајна ограничења човекове судбине у друштву, времену, мисли.

У име слободе којој је посвећен, од тренутка када је поима као антитезу свему што јесте, човек се опире животу мишљу и свиме што је отада пронашао. Историја цивилизације, културе и друштвеног успона, то је бескрајна ниска пораза снага природе од стране насиља која је над њим извршила противприродна, поричућа страна човекове свести. И једини достојан одговор творцима кривичног случаја живота или случаја који га је таквог, криминално противречног, створио, био би, признаћете, она моја пубертетски нетрпељива, ниҳилистички нестрпљива, аутоматска гиљотина коју, дабоме, нисам подигао.

Био би исувише лепо видети пред њом толико већ уздигнуто човечанство како у бескрајно бунтовним и кротким редовима чека да човек по човек убаци у зноју лица зарабени динар међ танке металне усне касице, стави главу под троугли нож, притисне дугме и умре као

један од многих, један од свих, вршећи то добровољно самоубиство, практично безразложно, али и те како мотивисано разлозима правог, највишег бунта против ужаса свега овог, свих тих мрвица сазнања и осталог. Умире по својој вољи бар кад је већ неупитан дошао на свет да поставља питања без одговора.

Човечанство је, срећом можда, још далеко од тога да то схвати и одиста изврши колективно самоубиство убацујући те јадне динаре у касицу, свој добровољан прилог намењен непостојећим анђелима за покриће транспортних трошкова које ће имати приликом преношења са опустеле земље у густо насељени рај, те моје машине, те фабрике протеста и хумора, тог голлицавог оштрог троугла праведнијег, хранљивијег и веселијег од иједне Централне за хумор. Али, рекао сам, почео сам да пишем песме.

И писање песама значи бежање од проблема; писање песама исто је што и питање овог негиљотинираног позива за велику метафизичку нужду, као и свако чиновничко од шест до два, као и свако опште од првог до тридесет и првог, као свако људско сто дана — деведесет гроша. По чему би се римовање суштински разликовало од филателистичког лепљења маркица у албум, урлања фудбалских навијача, менталног и физичког напора оних који, сисајући оловку, попуњују укрштене речи или истоварају жито у силосе, или се баве ма каквим послом на земљи, дижу револуције које једу своју децу по утврбеном реду, руше жене на облаке перина, на перје травњака или пуше опијум? Или чак ни то. Не раде ништа. Живе животарећи. Али ја сам прихватио живот. Разочарање у човечанство? Не. Свеједно. Засада. Али и притајен, тај младићки бунт остао је у мени као притуљени угарак огрнут набораним пухором, престао да ми смета раду и љубавима, не дозвољавајући ми само да себе, ма ког другог или ма шта другог, схватим исувише озбиљно.

Остало су — навике. Мудри пухор. Противсударни пуфер постављен између краја и бескраја; између човекових година и реке времена; могућности и жеља; постављен у срцу; у животу; свемиру.

Истина, постао сам познат, више оспораван но признат, али песник релативно угледан, колико то већ код нас песници могу да буду, мада потпуно равнодушан

према свему што није имало везе с писањем, до чијег ми успеха, после свега, није сувише било стало. Врло мало. Нимало. Знао сам како је код мене дошло до писања, како је постало навика, па страст, па неизбежност у замену за аутоматску гилотину коју нисам подигао. Како онда да ишта, укључив и писање, узем изувише срцу? Хумор је остао, свест о исконској супротности, непреваданој тиме што сам постао свестан своје немоћи. Ко је једном осетио глад за бескрајем и покушао да сам дође до одговора чије је решење, изгледа, ствар сваког и свих колена човечанства, тај се умирити не може, као ни Вишњићева Србија. Некад сам и био нестрпљив, препотентан и узео да у пар десетина година једног живота решим проблеме целог времена, свих колена до краја живота. Био је то нешто налик на глад за бескрајем. То је потреба управо таквих нестрпљивих паранојака у рвању са смрћу. Потреба неплодна. А писац је плодан. Он као и неметафизички живот поставља преа собом само ограничене, решиве задатке. Све сам то с временом сазнао, али немир је остао у мени. Рана. Неозбиљност. Немарност дубока. Неопходна, уосталом, ствараоцима, који су непрецизни као жене.

Тако бих дочекао и природну смрт, туђ животу, мистифицирани мистификатор, митоман ударен мокром стварношћу по мутној глави. Лаку ноћ.

Али трагичан крај једне лепе жене код које сам у то време навраћао и у чијем сам стану сусретао уплашене нервозне Јеврејчиће тужних, меснатих носева, тртасте, тусте и паничне бегунце из Немачке, Аустрије, Чешке, људе кривооке, сетне, сентименталне и криво реалне, окупиране смрћу за вратом и јадним, неважно важним ситуацијама као што су печати, докази идентитета, дозволе боравка, легитимације, визе, везе, познанства; људе обузете паником која се од панике претварала у своју супротност и чинила јунаштва да им оаржи у беди егзистенцију што им се отимала, људе отлаузеле од есесовских шамара, људе који су, остављајући све што су волели, имали и хтели, једном речи све што им је некад сизерен живота дао у лено да то док живе сматрају својим; људи који су, разликујући сто уништења грознијих од смрти, успевали да пребу границу и убу у Југославију и још дахтави од бежаније, унезверени од живота који су по други пут добили, збу-

њени од среће, срчући чај у Рејном салону причали фантастичне паклове својих судбина и страве логора, полиција, Гестапоа, Дахауа и Аушвица; њене, Рејине приче о њима и радио-апарат чија је зеленкаста капљица вечито горела тико као жижак звучног кандила у углу богатог и неукусног салона ове мучко-чулане Јеврејке коју сам волео, та кап зеленила што је горела и горећи пунила собу страсним, узнемирујућим, опорним речима, појмовима, догађајима, све то на шта сам с почетка реагирао само с наглашеним и подсмешљивим немаром, са супериорном досадом испод конвенционалне и коректне квазизаинтересованости, све је то почело полако да продире у мене, да ме сигурно растаче, неприметно окупира, мучи и неосетно кињи. И кад је Реја после Аншлуса скочила с трећег спрата на улицу, ја сам, не знајући зашто и како, наставио радио-апарат и унео га у своју радну собу. Да ли из пијетета према тој жени која ме је, и мртва, по сву ноћ гледала својим замагљеним очима чији је поглед пролазио кроз све векове галактеје? Да ли из жеље да продужим сећање на њено обло и тешко вретенасто тело љубавнице, на њену маслинасту кожу без сјаја, на њену страст тешку, спору и безумну? Или зато што сам у међувремену постао радиоман? Или што сам испао на калдрму из ишчашеног бедра судбине и осетио и ја нехуморан бол бола? Но зло није било у томе, него у апсолутној озбиљности у којој сам хватао себе да размишљам о људима и догађајима. Куд се дела моја хуморна равнодушност? Шта је постало од моје радне себичности?

С емисијама што сам слушао на свим језицима које сам нагуцао, у моју је собу хрупило једно измучено човечанство, толико обузето ситуацијом одржања голе егзистенције да није било способно ни да схвати могућност оног језивог спора живота и бескраја, моје дубоке, скривене, основне, никад зарасле ране. Разумео сам да је моја патња преурањена. Благовремено се нисам убио. Шта ми је остало да урадим? Да озбиљно схватим живот у овим његовим границама? Изгледа то. Покушао сам. Али као понета вихором, разлетела се са листовима хартије на мом столу и моја емотивна конценрација, онај тврдоглави радни елан који ме је начинио оним што сам представљао јавности језика

ове земље. У исто време пада и мој први контакт с Мићом...»

Последње редове Вековић је писао спорије, представљајући, бришући, гражећи реч, изгубљену нит мисли испод услова речи, па дошавши докле, до Миће, испусти перо из руке, диже главу, уздахну, намршти се и оста неко време тако мрк, непомичан, замишљен.

Не, више му се није писало.

Нема смисла. Прелаз на радио-апарат није убедљив, иако је делимично истинит. Реја је заиста скочила с трећег спрата. Али све то није оно... Није. Неће му веровати, видре су то, видре, мислиће да се уплашио, а он се уплашио није. Друго нешто. Коначно, све су то полустистине, а оне код њих не пале. Полуистине? Ни то. То су могућности којима он први не верује.

Да легне? Па сутра рано да устане и доврши?

Био је уморан: вешерка. А и прошле ноћи није трнуо. Тада није ни мислио да се посвађа. Ништа није једноставно. То је.

Пре свега оно о гиљотини — чиста је измишљотина. На лицу места ју је измислио. Под пером. Осећање неадекватности у животу? Којешта! Шта се прави важним? Чему хоће да збуни те прости, практичне људе? Није лепо. Али може ли њих да збуни? Није лепо вечито лагати, вечито. Да, али бити други, измишљати себе, бити своја чежња, бити слободан, то је стварати, то је борити се против свега неправедног и криминалног у случају живота.

Хоћеш! Зашто? Пре свега, све је то истина. Донекле. Све што је написано у суштини се и догађало тачно онако како је написано. Има у њему и тога, тог метафизичког, апстрактног револта. Код кога га, уосталом, нема?

Како да нема! Зар га није написао?

Написао га је и тако је како га је описао. И шта онда?

Ништа. Он је писац, не?

Шта хоће тиме?

Ништа. Писац пише.

Да, пише истину. Своју истину.

Вероватно. Али она не мора да је и истина о њему.

Него о коме? О коме, мајковићу, пишем ово писмо ако не о себи?

Можда и о једној могућности у теби, о могућности која се није остварила. И никад неће.

Лажеш. Ја сам то, и то што сам ја не може се по рећи тек онако, вицевица. Постојим — песме, револт и кључ слободе.

Мислиш? Чисти ти, озбиљно мислиш то да си? Метафизичка бундица, протестујући анимист, негиљотинирани протестант? Мајке ти?

Да. И то сам. Нисам ја само грубијан, брутални жарбац који скаче на сваку женску, и нисам само рмпалја стиха, и обијач брава слободе у животу сад, ја сам и...

И? Профињени, декадентни мопсић који као Лотреамонови пси осећа потребу за бескрајем?

Свакако. Ја сам и човек, не само Павловљев експериментални пас.

Опрости, не верујем. Ти си једна обична србенска песничка пастувчина и ништа више.

Вековић нагло одгурну тешку столицу, устаде и пређе чврстим, тешким кораком поред полица с књигома, отвори врата, окрену шалтер и уђе у ходник који је водио у кухињу лево и десно у собу за спавање. Настојница му је, нечујно као и увек, наместила кревет и он се, онако обучен, свали у јастуке не престајући да тихо мрмори псовке пробране, ретке и скоро поетски сликовите.

Био је сад гневан на себе. Не више на Мићу. И знао је: брзо се неће смирити. Зато узео са ноћног ормарића мрку картонску кошуљу: рукопис Стефановићеве антологије. Стигао је јутрос с једним писмом у коме га аутор антологије моли да је погледа и стави неке од оних »тако драгоцених примедби« и даде неку »од оних тако блиставих вековићевских сугестија којима само наши велики песник зна тајну«.

Вековић се намршти.

— Јајара! — прогунђа кад стиже до места где га Стефановић моли да му неизоставно одговори слаже ли се с »избором ваших песама које би дошле у обзор«. Напомиње да је »лично био на голомој муци с тим избором, али морао је да се ограничи само на двадесет, а то је бескрајно мало кад се зна Вековићев опус у ком је свака песма драгуљ«...

— Свиња! — прогунђа седи човек и поче брзо прертати странице бацајући по један кратак поглед на наслове изабраних песама. Кад заврши, опсова гласно, заочија и тресну на под картонску кошуљицу с дактилографисаним прозирним листовима хартије.

— Дандара! — помисли — песму »Станици Слободе« није ставио. Али и да ју је ставио, не би ме скувао. Положара цвапска, шта мисли о мени? Мајку му, па да не изаbem! Па да не изаbem!

Лежао је одједном миран, затворених очију.

Онда, не отварајући очи, пружи руку, узе јабучку са ноћног стола и поче да је једе брзо. Била је сочна. Одгрисци су пуцали откидајући се од црвеног, наксиселог лоптастог меса, као кад се цепа штиркано платно. Он је брзо жвакао и хрускао калапљиво. Сок му се цепао танким кончићем низ браду, обриса се рукавом, осети глад, устаде. Зашто је устао? Да, осетио је глад! И побе у оставу. Хоће ли наћи оно парче поховане цигернице? Преварио се. Мислио је да је остало парче поховане цигернице, а није. Диже један поклопац, па други. А-ха! Ђуфте од мозга. Главно да је изнутрица, месо није волео. Жвачући брзо, поједе два ђуфтета, хлеб није волео, и искапи чашу воде. Вино би више пријало, али у флаши га није било, значи требало је да отчепи нову. Значи требало би наћи вадичеп, а мрзело га је да га тражи. Смешна реч. Пластично рогобатна. Вадичеп. Не би га нашао. Мара држи сваку ствар на своме месту. Али сва мука и јесте у томе — он није знао где је место свакој ствари. Није био сигуран да зна чак ни где је њему место. Тамо? На слободној територији?

Питање.

Опет је лежао.

Зашто питање? Њему би било тамо место, тамо и нигде другде.

Да. Па да га првом приликом убију као што је Мића убио оног војника.

То је друго. Био је непријатељ. Мене не би нико од њих убио. Добро то знам.

Пусти ти то. С каквом је мржњом Мића поновио оно »сфесте«. Ех, Мићо, Мићо! — уздахну Вековић. — Томе се нисам надао.

Чему?

Свему томе.

Што лажеш, стари?

Нисам ја још стар! лецну се он.

Стар си! То је. Да ниси стар, све би било друкчије.

Не би. Нисам луда да ме ови морални бикови стрељају. Они би ме стрељали.

Није то, стари. Знаш добро да није, и да те нико не би стрељао.

Можда и не би, али ја још нисам стар!

Пусти то, стар си.

Кажем ти да нисам. Вешерка, на пример.

А Ана?

Вековић се сав стиша. Само му је срце ударало. Чуо је тешке цокуле срца у слабинама и лаке, лаковане ципеле срца на потиљку. Онда помисли.

Није истина. Нисам љубоморан.

Све се бојим да ниси!

Озбиљно нисам. Није то никаква љубомора. То је само страх.

Мени бар не мораш подваљивати.

Не подваљујем.

Подваљујеш, Драги мој.

Ја Мићу волим.

Волео си га, али га више не волиш.

Ваља не мислиш да ћу ја због једне жене престати да волим Мићу. Па он је мени...

Није то једна жена. Због Ане си у стању да престанеш волети и Мићу и цео свет.

Није истина.

Истина је. У стању си. Престао си да га волиш.

Али дозволи, пријатно није.

Шта је мали крив?

Не, није.

И није, она се запалила, она га јури. Он и не слуги.

Јесте, не слуги, баш верујем. Договорили су се већ.

Ја — курир и postillon d'amour, знам: он и не слуги.

Не слуги, кад ти лепо кажем. Али ти си пас. Ти си у стању да пошаљеш до Бавола све: науку, поезију, људе, Мићу, све, а зашто? Због некакве жене. И да је нешто изузетно! Али није. Жена као жена. Сто хиљада таквих има у Београду само.

Нема на свету ниједне такве као што је Ана.

Претерујеш. Уостао сам си крив. Сам си хтео да елегантно прекинеш с њом и, знајући шта чиниш, из-

градио јој комплекс Миће, кога си назвао Вилин Коњиц. И зато да би јој се брже допао.

Свиђа ми се страшно. Увредила ме.

Ето, признао си. Али сам си хтео да је оставиш, а увредио си се кад си видео да се заљубљује у приче о Вилином Коњицу. Због таштине си, дакле, омрзнуо Мићу? Због увређене таштине. Како можеш? Па он је теби омогућио да се обновиш поетски, он ти је донео свежину.

Он ми је задао бол.

Није он крив за увреду коју ти је нанела Ана. Није он крив што је млад, а ти стар. Зар ниси имао доста жена у животу?

Није ми доста! И нисам стар.

Треба и за појас заденути свиралу. Време је. Сети се какав си био пре но што си га упознао?

Вековићу није било тешко да се сети своје јаловости у оно време. Чинило му се тад да више никад неће написати ни стиха. Веровао је (и још верује) да је поезија израз младости, снаге, једном речи, мушких сокова, како је волео понекад да каже, уживајући што саблажњује плаве чарале и остале мушко-женске прециозе и жолিকে својим навлаш грубим, сировим језиком. Чим се песник осуши као мушкарац, готово је с песмама. Веровао је у то тада (и још помало верује у то). Ређа је скочила с трећег спрата на улицу, Ана се још није појавила. Мислио је: свршено је са мном као с мушкарацем. Није осећао потребу за женама, био је утучен, мислио је да и сам побе за Рејом. Гиљотина је постала актуелна. Опет. Али заиста. Појавио се Мића. Становао је у истој кући, на четвртом спрату дворичне зграде. Знао га је као што је знао мање-више све станаре. Сусретао га је у ходнику или пред лифтом. Мића га је поздрављао с поштовањем, учтиво, и то је све.

— Добар дан.

— Добар дан.

Младић као младић. Заправо је још био дечак. Гимназист.

Али у то му је најцрње време по њега, једног дана донео свецчицу првих стихова неког свог пријатеља. Рака се звао тај пријатељ. И пошто му је Мића, гледајући га с радозналим поштовањем у очи, мирно рекао да се Рака стиди да му сам преда своје песме, то га он;

Мића, моли да их Вековић прочита и каже шта мисли. По његовом, Мићином мишљењу, оне нису добре, али он је свестан да се не разуме у песме.

Вековић их је прочитао. Ништа нарочито, али је Мићи казао неколико дана касније да би волео да се упозна с Раком. Сутрадан га је довео и Вековић је рекао Раки неколико од оних комплимената који не ангажују. »Талента, мислим, да имате, али ти су стихови, иако неоспорно талентовани и занимљиви, ипак тако младићки неодређени да ми је збиља немогуће саветовати вам да ли да продужите или не. У сваком случају покушајте.« То је била формула којом се он извлачио из шкрипца у који га је чешће већ доводио глас угледног песника и добра човека, мека срца према почетницима.

Такав је заиста и био према свим младим песницима. Можда из хумора. Љубазност, и кад је очигледно конвенционална, обострано прија, а не обавезује и одузима много мање времена неголи суровост коју зову искреношћу, суровост која је чешће последица природног отпора већине према даровитим људима неголи израз истинољубља. Не значи то да је озбиљно схватио своје миловање полукомплименте. Ако нису користили, нису ни штетили, а пријали су. Али у спасоносност хируршких интервенција такозваног моралног става, како су догматици и човекомрси, фразирајући, називали своје и морално и интелектуално очито мањкаве грубости, у њега, одиста, није веровао. Обострано су штетили. Неколико ништавних љубазних речи спасавали су га излишних мржњи, зависти, дискусија и, код нас тако честих, полемика у којима никад није хтео да учествује. Уз то би, кад је реч о сасвим младим песницима, заиста било тешко рећи, на основу првих, муцавих строфа, какав се талент почиње да ослобађа окова изражајних навика и мука речи које скоро ником не дозвољавају да се с првим махом крила вине до песме.

Усталом, он је успевао да и у тим првим делима свакопролетне генерације песника открије слућне новог, и често му је понеки титрај, интонација или акценат само, откривен у наоко бездарном тексту, олакшавао да сам прокрчи пут до новог, служећи му као одскочна даска за открића још незаних мотива и мелодија који су и те како, кад би их он разрадио, изражавали пулсирање саме животне актуелности, јединог поетског ве-

чног мотива, оног што тек има да дође, што настаје, а што млади, и не знајући, носе у себи и што им није тешко да изнесу на онај свој начин. Питање је управо у томе. Како? Углавном неспретно, неубедљиво, недаровито. Њему то није сметало да уочи суштину и да се њом послужи.

Али шта све њему није служило!

Погледа на улицу, излог, фирма, профил, начин хода. Две-три речи које би ухватио у лету биле су довољне да понекад погоде и разбију атомско језгро његове инспирације, и развију бескрајни ланац експлозија надањућа, који је, развезан, спаривао те поводе с унутрашњом женком стваралачке жудње. Боја неба, силуете крошњи, мисао нађена на страници случајно отворене књиге, први кораци детета у парку... све га је пладио гонећи га на рад. При тој радној неминовности, упркос некој сталној метафизичкој зебњи и брижи савести, упркос корозивности хумора којом се бранио од трагике дисања и тог свог прихваћеног живота изгубљеног у маглама галактеје (зашто и сад фарба сам себе?), ваљало је бити вештак да би се сачувао од те јетке цеби самонепощтовања, али и од губљења времена на излишне сурете, разговоре, друштвене обавезе.

Ипак, успео је да се колико-толико разаруштва, усами.

То није мало оном ко зна непосредност и површну срдачност Београђана склоних политичким ћаскањима, препричавању последњих вести и надменим оговарањима, дакако у најбољој намери. Када је забранио себи дуго времена свако интересовање за политику и остало што би могло занимати људе које је познавао, његови су пријатељи први приметили да је досадаан и почели да га избегавају, не оптужујући га при том да је постао уображен, него: »Радин човек, пропала ствар.« »Као да није Србин!« »Уписао се у Швабе.« Поздрављао их је, и они су брзо отпоздрављали и брже пролазили. После неког времена ником се од њих није више долазило к њему да прича новости. Није луда да га Вековић после дави терцианама и јамбовима и, шта ја знам, да му чита Малармеа.

На почетку његове двосмислене поетске трке за живот, пре 30, и после, пре 20 година (увек се почиње) опседали су га нарочито политичари, његови далеки робаци, стари обреновићевци, сад силом прилика чика-љу-

бини демократи. Покушали су да га заинтересују за политику, позивали се на његовог оца, човека домаћина и либерала и, на крају, чак и на заједничко обреновићевско западњаштво, у опозицији према пашићевском русофилству. Није га ни то мумифицирано противуречје успело да разгали својом успореношћу с којом је тек у XX веку почело да реагира на мисаоне надражаје из XIX. Био је југословенски расположен, као сва српска омладина тада, али није се пре ни после атентата 1903. истицао у њеним бучним и живописним редовима. Туцковић није марио за песнике, а Скерлићеве позитивистичке екскурзије у области поезије откривале су, поред амузикалности тог иначе даровитог и бистрог Ере, и његове тенденције да намакне тек напола ослобођеном српском Пегазу и онима који су га јахали стари Bem ancillae у служби нове умерено прогресивне, радикалске теологије. Иако се у Вековићу нису прекинуле нити осећања и љубави за земљу, иако је у суштини остао и републиканац и социјалиста, све га је после ратова, уморног, разочараног и скептичног, позивало да се опет усами и разаруштва, утолико пре што је требало надокнадити *Изгубљене Године* од 1912. до 1918. Таласи наде који су заљубљивали ратнике после руске револуције заглупшени су фанфарама српско-сенегалске победе, уновчењем солунства, скандалима, аферама, обзнамама, корупцијом, све агресивнијим иступима дворске камариле, гађењем које га је обузело још тамо на Крфу, где се још крвава и свежа срамота почела да претаче у легенду и херојски мит и точи навелико из косовских бубради; а кореспонденција са Сугилом, процес Апису, Хаџићево стрељање добровољаца, Хрвата и Словенаца углавном, тамо на Криму, све је то, и још много томе сличних полузаборављених чињеница, допринело да се његово револуционарно одушевљење охлади лицем у лице са суровом и сировом српском стварношћу, да демобилисаном и уморном 33-годишњаку забрани илузију. Да је имао 20 година, постао би поново песимист, самоубица; или би се, привучен гравитационим пољем револуције, заувек окануо писања песама. Овако, сувише зрео за одушевљења (у мрачном или ведром) непромишљена докраја, без вере у преживеле своје вршњаке који су ловили интервенције, новац и аграр, бацио се на рад.

И рад. И рад! Једина могућност да се живи без гађења. Стекао је име и робаци су га поново почели салетати причама о циганлаку караборђевићеваца који нас, брате, упропашћују, просто — упропашћују. Ишли су му на живце.

Но робаци су престали да му навраћају и он се ослободио давно њихових уздицања за краљицом Наталијом, бистром главом кнеза Милоша, господством краља Милана, који је, брате, био прави краљ и господин човек, а не каштар и зеленаш као овај федер и бузорант Саламандер.

А оно је радио. И љубио.

А онда је Реја скочила с трећег спрата. И опет: Не рад. Очајање. Па Станица Слободе, Ана, Мића.

И Мића је причао о политици. Али и времена су била друга, земља — опет угрожена, а млади људи су се у међувремену дебаканизирали и, остајући родољуби, постали Европејци, прави револуционари, чисти и строги према себи.

Када је Мића ушао у његову радну собу, после 15 година тишине, Вековић је осетио дах новог времена, осетио је дах реализатора његове гилотине. Не за човечанство. Само за мртво у њему.

Но тада је већ хватао себе да чита чак и депеше с прве стране новина. Нису га занимале само радио-емисије. Ето шта је с годинама и временом постало од његовог никизма. (Не лажи. Ниси ти никад био никилиста.) Коментари ситуације, вести с фронтова отворених већ на удаљеним странама света, приче бегунаца из логора које је сретао код Реје, све га је то на неки начин узнемиравало, а да није знао зашто тако стрепи од тих окрћности кад га оне нису лично, ни директно ни индиректно, угрожавале. Је ли бранио унапред Рејину успомену? Врага. Почео је да стрепи за земљу и свет још пре њеног самоубиства. Просто није могао да се не побуни против тог васкрслог барбарства које је, угрожавајући све људе, па и њега, открило неочекивану вредност живота. Валоризирао га. Поричући га дотле, он је придавао значаја само порицању, не мислећи да је бар од исто толиког значаја и живот који се пориче само док се живи и који тек одбијањем да буде прихваћен такав какав јесте, даје могућности да буде схваћен и учињен својим добром. Ја постојим не само што могу

да замислим и живот лепши од овог већ и зато што и преа барбарством могу да браним овај који желим праведнијим. Јер бранећи га у часу опасности и таквог, ја хоћу да будем друкчији, мада се практично залажем за њега таквог какав јесте. Што значи да схватам да је корен лепоте само у постојању које је фиксни ток, овај тренутак сад, али и нада да ће онај који долази бити лепши ако успем да побољшам овај што одази у неповрат. И да је пуна лепота тек у тој двосеклој могућности дивљења које је и оно само и револт који га пориче и, порекнутог, гони да буде оно што човек хоће. А човек, импутирајући свему сврху, принципом финалитета запошљаје фиксни ток и даје променљивом његовом делу одређене задатке. Већ према укусу времена. И свом сопственом. Сваки човек, према прелому свог личног укуса, у призми и кроз призму епохе.

Да. Али живети ту, значило је бити сам углавном. На чијем укусу да проверим свој? На реакционарности мојих колега из Академије? На проданим начелима познаника, на збуњености и глупости мојих робака који су били »поштени« зато што нико није хтео да купује њихова уверења? Зар су ти обреновићевско-караборђевићевски духовни провинцијалци били људи?

Чинило ми се, и после повремених сондирања, да су сви такви код нас. Тада се појавио Мића.

Од првог тренутка осетио сам у њему ону унутрашњу напетост која је и мене чинила оним што сам. Као губава магарад што се навуше, намиришао сам и ја у њему — побуњеника. Прво што ми је рекао на моје милољаве љубазности поводом Ракиних песама било је једно реско:

»Немојте му тако рећи.«

— Како? — питао сам — како да му кажем?

— Отворено. Немаш, пријатељу, талента и мани ћораво посла! Он је комуниста. Он мора да подноси ударе.

У оном »мора да подноси ударе« било је и гордости и протеста, очајања и среће, воље и немира, самоубилачког бола и масохистичког уживања и, упркос миру с којим је то рекао и упркос осмеху којим је пропратио своје речи, било је, за мене бар, у њима и њему који их је изговорио толико заузданог очајања да сам одмах помислио: то је човек који ми треба; он је отров живота претворио у лек против змијских уједа којима пос-

тојање уједа човека што се не даје усмртити; кога и ти смртни уједа подстичу да се супротстави ништавилу на једини могући начин — стваралаштвом.

Стваралаштвом чега?

Свега.

Уметности. Када је реч о уметнику. Али није само о њему реч. Мића није био уметник. Био је стваралац живота.

Вековић продужи да пише у глави своје *Писмо друговима*, лежећи и даље:

Бацио сам се, гладан, на њега. Можете замислити. Млад комунист. То сам убрзо дознао од њега. Заправо схватио прво, па дознао, пошто сам му дао на знање да сам спреман да помогнем, њему, то јест његовој борби, стављајући му повремено свој стан на располагање.

Да сам борац, не само против свих облика смрти (а један је и кротки пристанак да се живи без отпора, низ струје које безизгледно вуку), то сам знао. У јуришну сам се за време рата осећао увек као риба у води. Опасности којима сам се излагао позајмљујући писаћу машину и стан Мићи, подстицале су ме на рад, опет сам писао. Свршено је био са апатичним очајањем које ме је морило после Рејиног самоубиства. Али исто колико и Ана и нови талас стихова, обасјавао ме је у оно време и Мића, нова свежина опасности.

Проучавао сам га. Довлачио га себи на разговоре. Био сам обазрив, он је опрезан као сви борци. Нисам се преварио. Мића је био од моје расе. Та ће тврђа да звучи неуверљиво сваком ко зна њега и мене. Ликом, интересима, врстом интелигенције, образовањем, ми смо различити. Али обојица смо пошли од заједничког непристајања на живот који не бисмо сами оплодили. Време, специфичност мог талента и све остало, допринело је да се наши путеви извију у луковима лево и десно од утртог пута. Молим да се то лево и десно не схвати политички; могао сам рећи: доле и горе од крчевине. Свеједно. Битно је друго.

Непристајање. Можда су афекти, породични мотиви, друкчије крвава искуства Мићу, још зарана одређеног бунтом, упутили на политичко попримште. То је мање важно од трагичног даха који је са собом унео и на ту јадну сцену, од озбиљности с којом је решио да буде и

сам »нови човек, већ данас, када га и нема заправо, и када је скоро немогуће да га буде«.

Хтео је да буде то што је немогуће. Видите ли? Мића, комуниста немогућег. Човек који ће бити до крајњих консеквенца, говорио је, борац »за идеале Скоја«.

Рекао сам, било је нечег трагичног испод ведарог осмеха који му није лебдео на уснама зато што не би био ведар. Али он је био ведар зато што је млади борац — човек ведар. Та је трагична со чинила укуоном и најдосаднију папирнату кашу коју ми је сервирао као своје убеђење. Биле су то пароле. Али оне су биле и елемент његовог крвотока. И када је говорио најплиће и најпуританскије, овде-онде би се јавила нека реч, мисао, тумачење или акценат макар, који би сведочили о аутентичности, али и о битнијем, о трагичном нихилизму тог творца »будућег света слободе, истине, лепоте«. Његове речи.

Почећу од лепоте. Ње нема — она ће доћи. Слобода — и она, разуме се, треба тек да буде. И истина — исто. И живот. Јер ово није живот.

Ово. То је био и он сам.

Без девојке. Без љубави. Без икакве младости.

Једино задовољство — борба. Једина радост — учинити себе што убојитијим борбеним оруђем.

Признајем, моје непристајање није никад имало тако пустињски опор укус. Можда зато што сам писао песме, које су једна од слобода. И то већ сад слобода. Према томе, већ сад и живот. Бар оним што је у њему живо: љубављу. И још нешто. Али то је моја слабост. Можда условљена мојим артистичким релативизмом. Свеједно. Та се слабост зове: жене.

Мића који је својим стваралачким потребама обогатио будућност и осиромашао садашњост, кретао би се у њој само као човек који руши (потреба тренутка) кад не би већ данас стварао себе, човека будућности.

Осећате ли противуречност? Мића ју је осетио у неким њеним тактичким видовима, али не и у стратешким. Он је схватио да не могу ићи укорак истина и конспирација, чије се гравитационо поље простире од непријатеља до свих другова неангажованих у одређеном задатку. Ствараш од себе истинољубивог, новог човека, а мораш под овим условима борбе да лажеш на

сваком кораку. Тешкоћа је у томе што временом постаје скоро немогуће лучити нужну од ненужне лажи. Сад је нешто нужно. Два минута касније — не мора бити. Десет минута већ касније — није ни било. Уосталом, све те борбене околности знате и сами конкретније од мене.

То није све. Има и питање слободе које се и Мићи јављало као противуречни процес: да бих у датом тренутку заштитио слободу коју хоћу од тираније, морам је сужавати и до привременог укидања. И о томе смо јуче разговарали.

Но о спору ћу касније.

Узмимо љубав. Човек будућности јесте и човек љубави, по Мићи. Али питање је како воleti данас када борбена нужност љубоморно баи и својата сваки наш секунда? И онај који бисмо посветили љубави.

Није чудо што она може да прими у свести таквог човека као што је Мића вид дезертерства против кога се треба борити.

И борио се.

Били сте у мојој соби и видели Анин портре у ниши испод тријумфалног лука полице с књигама. О љубави смо почели да говоримо Мића и ја пре две године отприлике. Посматрајући га пажљиво, приметио сам да се, увек кад бих се понављао (брбљивцима се то чешће дешава), његов поглед лепо за Анино лице. Не мислим да се хвалим неким својим посматрачким даром, утолико пре што вам је позната хотимична непрозирност Мићиног лица. Оно је данас такво без напора. Али његов трајно ведри, а озбиљни и приступачни израз резултат је стрпљивих вежби. Сматрајући, оправдано, да лице илегалца треба да дезинформише, будући да је он увек окружен стварним или потенцијалним непријатељима истине, он је своје лице претворио у неразрешиву загонетку.

Но упркос тој мајсторској мимикрији, њега је, у тој прилици, издавало само фиксирање. Мирко је, на пример, гледао шарене полебине књига, иако је било јасно да их неће читати. Портре је погледао једанпут-двапут и рекао:

— Згодна стварчица!

И не само Мирко. Ни други нису зурили у портре кад нису гледали мене. Али Мића је увек враћао поглед на Ану. Било ми је јасно. Свиђао му се портре. Мис-

лим Ана. Али знајући шта све себи забрањује, ја сам узео слободу да индиректно подјарујем ту љубав која је почињала, и које је, не очекујући је, вероватно био несвестан. Чинио сам то опрезно, индиректно, говорио сам, и то ретко, о сликарству, о уметнику који је насликао то ремек-дело. О моделу сам ћутао чекајући да он први упита. До данас то није учинио.

Ствар ме је забављала. У једном сам часу, признајем, чак и пожелео да га упознам с Аном. Улесио бих ја да то испадне случајно, менамештено. Једно време, желећи да видим на какав бих одзив наишао код Ане, почео сам да јој причам о Мићи. Звао сам га Вилин Коњиц. Она се толико заинтересовала за њега да сам убрзо престао. Интересовање је с обе стране остало једнострано. Нису се упознали.

Да! помисли Вековић. Онда продужи да пише у мислима.

Свеједно. Има ту и неких приватних момената који не улазе, по свој прилици, у оквир овог писма. Можда ћу о томе други пут. Или касније. Вратио бих се спору засад.

Имао сам разлога за туто цело ово поподне. Пред вече је дошао Мића и рекао ми, некако одмах, да је убио немачког војника. У крајњој линији, зато су Немци и ту. Да буду убијени. То је нормално у овим приликама. Остао сам неузбуђен. Чак, било ми је, признаћу, и драго у извесној мери. Шта ћете, дотерали смо дотле да се већ радујемо вестима о убиству непријатеља, радујемо се начисто, без икаквих скрупула и моралних неуралгија. Но убрзо смо прешли на главни мотив. Данас се прича о убијању као пре рата о лепом времену. Онако. Док се не почне. А Мића је почео *in medias res*, тврђом да ћете, по свој прилици, одустати да ме изведете на слободну територију јер сам је недостојан, а недостојан сам је због инцидента с праљом. Поменуо сам га. И нећу се враћати више на њега. Ствар је искувише неважна. Не само за мене. И за Мићу, ако сам га добро разумео. Чини ми се да је сам схватио, упркос његовом готово параноидно делиричном интерпретирању тог детаља, да је до опасности по борбу преувеличани значај и за њега лежао више у могућим последицама но у самом чину. Реч по реч, како се то каже, и ми смо се на крају нашли на супротним странама, скоро непријатељи. Назвао

ме је лажовом, малограђанским анархистом и разбуршеним малограђанином. У једном сам тренутку скоро плакао. А да сам у одбрани, изазван, рекао и оно што не мислим, а и оно што, мислећи, ипак не бих иначе рекао, ствар је разумљива, мада је он све време остао савршено миран и, што се наш разговор приближавао свом крају, постајао је тиши, мирнији, али и леденији...

Вековић преста да пише у мислима продужетак свог Писма друговима. Чу Мићу као да га чује:

— Не могу се у истом лонцу варити борба и разврат!

Вековић му је објаснио своју тугу, несрећну љубав која ју је изазвала, осећање да је после свега постао стара, бачена, ником више потребна ствар. А праћа му је вратила поверење у сопствене снаге, иако није престао да очајава. Уосталом, она га је прва позвала. Одбити, значило би увредити. А он не уме да вређа жене. Он их воли. Он има утисак да све оне и постоје због њега. И да га увек зову и траже.

— Инфектно! — рекао је Мића — али мене се не тиче ко је кога први позвао. Чињеница је да си упрљао заставу над собом. У теби је народ требало да гледа борца. Да си се појавио на слободној територији, људи би то у теби и видели. Како би се преварили и разочарали да нисам био на тавану. Био сам. И својим сведочанством спречићу зло. Ти не знаш какво зло носи разочарање.

— Какво зло кад свако може да разочара?

— Борац не сме. Ја никад не бих могао да разочарам човека који ми верује. Не због своје гордости. Због оданости. Због сумње која је некакво високо море што непрестано удара о грудобран начињен од примера херојства. Таласи сумње покушавају да се инфилтрирају, траже пукотину да продру, разоре, поплаве. Сумњање је данас у служби непријатеља. А ти би му отворио белеме слободне територије.

— Зашто? — питао је Вековић — зато што нисам рекао праћи да нећу? — Одговор је знао. Али није био само онај који је знао.

— Пре или после ће се дознати ко си и чиме се бавиш између туге и очајања, песме и слушања вести. А борац који не би био сама врлина, који би био исто што и маса, не може да претендује да је води. То још

није страшно. Редова је пуно. Али ти си име. Оно обавезује и тебе и нас. Твој пад би одвукао и нас у понор што се увек отвара под херојима и боговима. И док се, усправни, дижеш. Али њихов је пад тако дубок и тако пун неслађено опасних могућности, да објективно представљају издају према борби...

— Шта?

— Претензија да се буде борац ако се не може. Сигуран сам да ће твоју кривицу другови оценити како заслужује.

— Не видим кривицу.

— Тим горе. Могу то све да поновим и суровије. Биће још истинитије.

— Зар се може окривити неко ко је човек и баш због тога и хоће да се бори? На то излази моја кривица. Али зато што се борим, потврђујем да сам човек. А човек је у питању.

— Рекао сам: ти си издао илузије које су људи могли имати, које је Партија већ имала изашавши у сусрет твом захтеву. Ти си сам тражио да будеш изведен на слободну територију. Мислиш ли да то не обавезује?

— Издао сам, кажеш, илузије које су људи могли имати? Али јесам ли крив зато што људи имају инфантилне представе о борцима који, и кад су борци, не би смели престати да буду најљудскији људи?

— Крив си, кажем и понављам: крив. Ако ничим другим, самим тим што ти је нешто што служи борби — инфантилно.

— Ја који се борим не треба, дакле, да будем ја, него оно што људи мисле да треба да сам? И та инфантилна лаж треба да користи борби? За шта се боримо? Зар не и против предрасуда?

— Зна се. За истину која ће бити и која чини да постојим као борац слободе.

— За истину између осталог се боримо. Али ко треба да се бори за ту истину, ја или она лажна илузија коју други имају о мени?

— Они који се у суштини увек и боре! — рече Мића — други.

— А шта сам онда ја који се борим стварно?

— Посредник. Оруђе. Функција будућности. Извршилац класних интереса.

— А класа? Њу чине људи, не?

— Можда. Али ја сам из авангарде. Ја треба да видим даље, знам више и умем да постојим убиственије од људи моје класе.

— И због свега тога сматраш да можеш да судиш онима које си позван да слушаш? Немогуће.

— То су наши заједнички интереси.

— Ко каже да су заједнички? Ти?

— И ја, ако сам борац, коме су ти интереси једино што он има.

— Гледам те. Дипеш. Органи твоји раде. Мисао мисли. Живиш као и ја.

— Сведени на то, каква би разлика постојала између ма ког човека и Хитлера? Нас не одређује чињеница да живимо. Него оно што хоћемо од живота. И како то хоћемо. И колико смо спремни да дамо тој борби за живот који ће бити крв нашег садашњег живота. То је питање за оне који праве историју. А њихов одговор је цела њихова историја. Једино да које значи да све своје време дају борби. Историја није просјак који куца на моја богаташка врата да јој дам отпатке. Она је хрушила у моју празну пролетерску собицу одваљених врата и ја, сем свог голог живота, голог, али целог, немам да јој понудим ништа друго.

— То је лепо речено, али...

— Они који деле своје време као сендвиче јавним и тајним дрољама, и дају га стиховима, они који имају своје радно време и своје шетње, они цепају ко зна на још колико ропских навика страницу дана. Је ли чудо што историји могу да понуде само маргиналије? А на њима, зна се, не може много да се напише. Међутим, време је такво — треба бескрајно много урадити. И брзо. Јер је много тих маргиналијаша. Цела твоја генерација је таква. Није урадила оно што је могла, што је требало. Ваша ствар. И кривица. Воз историје је у приличном за кашњењу за данашњицом, за оним што је зрело да буде. Ако ложачи дају сад целог себе парном казану, мораш и ти да то учиниш, ако хоћеш с њима. Или остани ту и не качи се без историјског партбилета на локомотиву. То ти је.

— Значи грати — никад?

— Кад станемо.

— Историја нема станица.

— А циљ? Постоји, ваљда, и нешто што се зове крајњи циљ, постоји ли?

— Иза крајњег постоји — бескрајни циљ. Станице су људске категорије. С локомotive се не силази. С ње се само пада у гроб. А у гробу се једино црви одржавају и множе.

— Бићу црв. То, уосталом, и јесам.

— Ни црв револуције не разара само. Ако останемо код црва, онда је, с позиција његове будућности, глоцкање мртваца — логични историјски обрачун с прошлошћу. А твоја је логика мање доследна. Са непријатељем уништаваш и себе, са собом — живот у чије се име бориш. А то је немогуће.

— Борба и јесте управо таква једна немогућа мудрост...

Вековићу се чинило да ће заспати.

У ствари, одавно је већ спавао.

6

Недеља, март, после поноћи

Два сата после поноћи. Мића се диже одлучно од стола за којим је дотле седео у мраку и бос приђе отвореном прозору, погледа на мртву,пусту неосветљену улицу. Затвори полако прозор, брзо се свуче и леже; ноћас неће доћи по њега. Нема смисла да их даље чека, до шест може бити миран; одспавати који сат.

А све се већ догодило. И оно што је имало тек да дође. Шта је могао да очекује кад више ништа није препуштено избору, могућностима. Са јутром неће гранути јучерашње сунце, на свет ће доћи последице догађаја који су их проузроковали, старински бракови склопљени још у колевци. Погрешно склопљени бракови деце, погрешно склопљени бракови родитеља, с децом рођеном погрешно да рађају нове погрешке. И ко да поне-се кривицу ако се данас ископчају на земљу наказе с две главе и пет ногу? Ко да сноси одговорност за животе у тим грчевитим кљуцама? Бојао се, све је учињено и ништа се више неће моћи да побољша, измени. Узалудан је сваки напор. Борбе и Петар покушаће да га

присиле да уради што они хоће. Он ће им се одупрети, другачије не може, а тиме ће бити учињен прекршај фаталан, неопростив.

Свестан је да ће га учинити ако им се одупре; свестан — да не може да им се не одупре.

А после? После ће се десити оно што мора да се деси, што је већ ујлабљено у ланце који извлаче угљевље сунца иза брега; после ће се десити све што се догодило пре но што се збило: прекршај дисциплине.

У зраку је. Дише га већ. Од тога му већ унапред кључа у глави. Кад би могао да заспи, четири сата макар.

Обично би четири сата сна била довољна да сперу с његових мишића и мисли, подједнако изједених опасностима, и последњу трун умора обилно нагомиланог током дана проведеног у напорима, бежању, састанцима, чекању и дејству. Али како да заспи? Свака му огољена гранчица живаца трепери. Све га боли од сржи у костима до неизговорених речи у грлу. Зна шта ће се неизбежно збити, а хтео би против неизбежности. Жежи се, једе и секира, све сличнији оцу.

Отац, то је онај који не спава. Брине само и жести се што брине.

С тврде постеље Мића гледа у љуту таму, љут на себе, другове и опет себе, између осталог и зато што је открио ту своју сличност с оцем. Први пут је постао свестан ње. А отац је...

Доста с тим мислима. А и с блаћењем Вековића. Доста је њему и оно што јесте. Није му право, дабоме да му није право све што је било, ни све што ће бити, али не осећа се кривим. Правилно је поступио и тачка.

Несаница. Мрак. Тишина.

Све је то због тога што је рекао Вековићу да је убио војника кога није убио. Погрешно је.

Погрешно?

Никако. Сигурност коју поседује вреди несанице и... свега. Је ли баш тако сигуран да Вековић није... Јесте, сигуран је, прошло је два. А ако сад зазвоне?

Осети како су му се мишићи затегли, спремни на скок. Али се убрзо смири. И да је зазвонило — ништа. Зграбио би одело и за трен би, преко тавана, на терасу; с ње — на кров суседне куће; одакле би се спустио на њен таван, увек отворен према степеништу; зачас би се

нашао у дворишту, па преко плота — на празан терен с рупевинама. Лако је то рећи! Што? упита се. Кад је испробано. А ако су одложили посету за ујутро? Ако су решили да га не ухапсе одмах, ако га буду спрва само пратили? Извући ће се. Не боји се он никога кад је на улици. Није им једанпут утекао. Је ли бар сигуран сада? Да је стари откуцао, агенти би већ одавно били овде. Не треба се обмањивати, треба бити поштен према себи. Признајем. Погрешно сам што сам посумњао у Вековића. Тачка. Није тачка. Како је смео да посумња? Зашто? А како да не посумња после свега што је видео својим очима.

Мића шкрипну лако зубима и окрену се на леви бок. Неиздржљиво, све иста једна мисао у месту... Одједном диже главу и ослушну напрегнуто, али с надом. Не. Ништа. Да је звонило, чуло би се сасвим јасно. Пре годину дана је још, под изговором да им се покварило звоно на вратима, повезао капију са станом. Кад доле зазвони настојници, звони и њему. Захваљујући томе, он може мирно да спава код куће. Да спава? Да преза. Да зебе. Ипак...

...Ипак нешто треба урадити, неиздржљиво је тако лежати, лежати, лежати.

Не може више тако да лежи, тако беспомоћно препуштен тој једној мисли у месту. Ако већ не може да заспи, да му је да изађе, да шикне из те загушљиве љуске, да се дохвати свежине, дочепа зрака. Али како? Тек је два и двадесет и пет. Ни да чита не би могао сад, тако клонуо; нервозан као змија. Уосталом, нема струје. Укинута им је због неплаћених рачуна Електричној централи, давно, одмах после окупације. А да устане и оде оцу који никад не спава?

Само то не. Нипошто. Стари би одмах стао да му пребацује ово и оно или би га ћутке мерно сат, два, три. Или би заплакао горко и почео да се сенилно жали на самоћу и јада на живот — сама разочарања — и жали на живе и мртве, све који су га оставили. И жали на сина, сина. Чак га се и рођени син одриче и нико га, нико, не воли.

Воли!

Мића се с трзајем одиже подупрвци се лактом о танак јастук и оста тако неко време, зурећи у мрак.

Је ли се бела рука дигла? Не. Ништа. Никакви кораци!
Опет се спусти и леже.

Чиста будалаштина! Шта би то стари хтео? Љубав!
Ако вам не треба.

Пред њим се појави на тренутак испијено очево лице и ишчезну, затим опет исплаута однекуд, десетак пута увећано и сливено са седом Вековићевом главом на биковском врату, и Мића више осети но што виде на платну мрака ону спечену, приштинућу боју његовог лица, боју средине недовољно осушеног пршута и осети поново немоћ пред том огромном ружичастоцрвеном дво-струком главом исплуталом из вода таме. И она ишчезну брзо као талас што се повлачи и оставља пусто жало све-сти с речима батргавим, одвојеним, засебним, с речима које су престале да се дотичу и везују у мисли. Празнина. Глувило. Колико је трајао овај фединг? Не зна... Онада се мисао врати. Исто тако безразложно. Мића сагледа јасно мисао коју је мислио и виде људе како дневно умиру на мукама и дневно букте у крематоријумима из чијих је задепастих димњака куљао (он осети и мирис тог куљања) онај слаткотешки гар спаљених костију и снова!

Нипошто оцу. Болесни, нервозни старчић само то и чека: жртву пред којом би се сатима вајкао над неу-звраћеном својом љубави према сину који га не воли, сину који ветар гони, а ни капе нема. И стално нешто хоће, оно што се не сме: немогуће.

На то би се свео њихов разговор: сузе, пребацивања.
Како не схвата и како се не стиди, и шта је, уопште, свим тим старцима?

Ех, проблем — нема шта!

Нема шта, проблем за дневни ред ових дана, за данас и сутра. Сутра је састанак у осам. Петар, Борбе и он, Мића. Њих тројица само, а дивљи, без веза с форумом. Сва несрећа и јесте у томе.

Једно га је задржавало да свом онагом не насрне на себе оптужујући се најстрашнијим оптужбама: сазнање да је у праву и да, упркос свему разумном и могућем, треба придобити од та два гласа један бар, ако не и оба за свој став. Иначе... иначе, све ће отићи Бавољој матери.

Борба не може придобити. Зна. А Петра?
Ни њега. Шта онда? Да попусти?

Знао је шта ће се све десити не хтеде ли да се покори већини. Петар ће постати нагло, без прелаза заједљив, ироничан, зао, арогантан. Баш зато што ће боље од Борба осетити сумњиву вредност већине којој се Мића није покорио, баш зато ће бити нестрпљивије нестрпљив, жељан да претераном суровошћу гурне Мићу што брже оној црти иза које нема више повратка. Већ јуче је на силу хтео да му исфабрикује вештачки прекршај демократског централизма.

Нека извини. Никакав га демократски централизам те врсте и никаква га кеба тргнута иза појаса такве већине неће натерати да за црно каже бело. Какав бих ја то био борац, не, каква бих ја то хуља био кад бих, порекавши оно што сам видео својим очима, учествовао у извођењу на слободну територију човека недостојног ње, потпуно недостојног, без обзира што се већ може узети као сигурно да није цинкер, ни провокатор... Уосталом, ни пре није био озбиљно уверен у то, али »зарава сумња услов је за успешан илегални рад«, Лењин. Видео је својим очима. И прегласавање ту не вреди...

Па шта онда? Прегласан је већ и пред њим се ствар поставља јасно: да или не, примити одлуку већине или не примити је. Трећег нема. И да је црње но што је. Све је црње но што му се чини. Али трећег нема. Има. Ако нађе Бећу. Или ако преко курира успостави везу...

Ко зна, можда и није све тако црно како изгледа. Можда би се и без њих нашао излаз кад не би био тако уморан.

Глава га је болела, мисли су му се мрсиле...

Кад би могао да заспи, да одсања нешто лепо што ће и да га умири и освежи. И то брзо.

Не. Не. Он никад не сања. Скоро никад. А и тад — скоро ништа не би запамтио.

Природно. Ретко кад, врло ретко, назрео би нешто од сна у оном делићу секунде који није више сан, а још није јава, у тренутку који је нестајао муњевитије но остали тренуци. Гледајући га како се губи низ мутно маглене воде забрањеног света, остајао је равнодушан кад би — и то се дешавало — назрео оне лепршаве груди, ону прозачну руку што би му махнула са спава сна пре но што би заронила у заборав. Али никад још, никад није ухватио себе да је посла мислио на тај женски лепршај, жалећи за њим, желећи да га запамти, продуг-

жи... Ни кад би, причајући с Вековићем, гледао у порте оне девојке у удебљењу између полица.

Стави дланове под образ топлији од њих, на ту мекку попустљивост још нежних маља; затвори очи и помисли како ће, ако одмах заспи, сутра устати свеж, Арзак, луцидан. Сутра га чека тежак дан...

А био је страшно уморан. Мисли су му се већ спотичале, без контроле, а није успевао да заспи. Надао-зале су из неких углава у које никад није гледао. Без икаквог интереса су били ти мисаони подруми за једино што га је занимало; али било је нужно да се одмори већ. Шта је оно мислио малопре? Да, понекад би сањао нешто апсолутно без везе са собом. Ону девојку са слике, Вековићеву поћерку, коју је живу видео пре неки дан; сто пута лепшу него на слици, мада је и на слици била дивна. Две године колико виси у оном углу између полица с књигама, гледао је у њу само као у идеал женске лепоте. А већ три пуна дана зна да је та лепота — жива девојка с којом се може причати, шетати и дезертирати. То га исто мучи. Та могућност да је упозна.

Не он. Никако. Никако. Прекосутра одлазим. Не. Сутра.

Сва срећа. И кад одем, престаће и ти сусрети у сновима.

Мрзео их је, понављали су се, били досадни, и једва би, још спавајући, дочекао час буђења. Стварно.

Исувише се дуго навикавао на идеал хероја, искувише је тај идеал начинио својим стилем живота и својим карактером да би туговао што му се на дневну светлост никад није пребацило ишта од тамног блеска њених бедара, уз која је, можда, и не знајући је још живу, проснио понеки од своја четири сата ноћног одмора. Предност? Врлина непамћења снова.

Био би огорчен на себе да је конкретно сазнање о тој слабости икад продрао у његову ни умором незамагљену свест. Шта би на састанцима или у акцијама са метеорским варницама што би пљуснуле са свода њених дугачких очију да су се икад без упозорења изненада отвориле над њим? Шта би са жаљењем које би га неочекивано, мимо дневног реда, спопало за мирисима што збуњују и маме? Шта би с тугом за незаном јој још, незапамћеном нежношћу?

Боље је овако, неоспорно. Руча с револвером му још није задрхтала кад би, атентаторски витак, искочио из заклоне и почео да пуца, пажња му ниједном није одлучала ни с једног састанка. Ни с једног... Ни с... јед... ног...

Заспаћу! помисли, осећајући како се нагло стањује трачица свести, сужава, замагљује, прекида и друкчије продужује. Знао је да је и овог пута усхтео да запамти тај тренутак прелаза јаве у сан, и да га ни сад, као ни досад, није могао да уочи. Подвала!...

Недеља, март, после поноћи

... Не! помисли Вековић. Није подвала. Србија је пуст гребен на мртвој планети Земље, мртвој као Месец без иког живог. Градови — порушени, села — попаљена, а ипак постоје и ту понегде поштебени, полупорушени градови, села, чак и књижице пуне књига. Векови пролазе. Столећа су прошла. Једног је дана однекуд из свемира група људи банула на тај опустели крајак земље. Научници? Мисионари? Авантуристи? Десперадоси? Ловци бисера? Они су у Београду. Случајно улазе у његов стан. А он је ту негде, у свом стану, али обамро, немоћан, без тела, само му чула, дематеријализована, спроводе утиске у свест што невидљиво тиња у мраку. Група људи која сад улази с лампама и пијучицама не може да га види. Он стварно и не постоји више. Они мирно прилазе полицама, претурју равнотушно по књигама, и у очи им падају његових 12 свезака песама повезаних у црвени сафијан. Окрећу их, загледају, ништа не разумеју, ништа не схватају, бацају их на под. А он, који их невиђен види, хтео би да им каже: »Еј! Не бацајте ми књиге! То су моје песме. У њима је цео мој живот.«

Али шта значи то »цео мој живот« кад живота нема више око њега, кад људи с Марса или Месеца не знају ћирилицу, ни језик на ком су писане те песме у којима је цео један радни живот. Један. Не. Сви. Сви животи свих људи који су говорили његовим језиком. Тим дивним, тим људским језиком, који је он знао до у капиларе корена, до у последњу паучину смисла, до у дно ње-

гових прошлости, садашњости и будућности, будућности на чијој је развојној тенденцији он упорно градио своје дело. Језик! Језик људи који су живели под условима које Вековић није могао да прими. Које се правно да је прихватио тек кад је ужас запретио да помути бистре воде ове трагике. Он је бранио корен свог револта, али тиме и постајање. Језик.

Сањао га је. Из закланих грла са крвљу истичу све речи које је знао и теку у неповрат са животима људи избезумљених од смрти туђом руком задате, људи закланих ножем чије реско улажење у хрскавицу душника представља последњи звук који су цели народи чули са шумом ваздуха што је, гргољећи влажно и масно, заклокотао из дебеле артерије пуне крви и крклања. Отада је завладало безвременје тишине. Вечне, мањаве, рибе тишине с порама кајања. Одатле је, сваких сто година, капнула кроз клеписару смрти рошава кап апстрактне крви из руку убица несталих у празнини што се отворила иза њих, непостојећих више. А из тог грла клеписаре, из тог отвореног њеног грла налик на рану, клизиле су с крвљу све речи које су твориле ритмове, интонације и животни смисао његових песама, њих саме. Његове песме што прскају бешумно у понор, у тај немогући зев тишине. Но дно се одједном дигло као завеса и он је у отамњену видео себе у некој сеоскијој, хангарскијој, барачкијој физичкој сали. Стајао је иза стола и читао стихове. Пред собом, у сали, види саме девојке и жене. Лепе, страшно лепе, све младе. И познате однекуд. Да, све их зна. Зна им однекуд имена и гласове, чак и смех зна свакој. Кикот, осмехе, заборав и мила бол давања. И одједном се присећа. Па то су све девојке и све жене које је у животу имао. Свака је од њих обучена у хаљину коју је носила оног дана...

Вековић их је гледао шибан бичем успомена, тужан и радостан, а неизрециво узнемирен. Препознавао их је, али неодређено; по струку и хаљини сетио би се године, с годином — остало, снова, смисла дана. Све су оне седеле мирно и гледале га. Једне су биле стегнуте у струку, бледе, друге астрално мирне, неке плачне и сентименталне, ове ту наглашено и лажно мушкобањасте, спортски грубе, беспредрасудно циничне, оне тамо тајанственије женствене; већ према укусу године, већ према идеалима мушкараца које су оне наслућивале,

сутерирајући им их пре но што би их они постајали свесни. Година 1918. избацила је пожуране и једре девојке, смеле у прохтевима и амбицијама; лево од њих седе жене из 1926. Тад су биле још плен сањарија, али у 1928. су постале практичне, ефикасне, гипке, у 1933. љупке и детињасте. Следећег пролећа знале су све, а две године раније ништа. Закон је 1935. гласио: бити морбидна; изнети на светлост — унутрашње смрти и трауме подсвести, а у 1936 — поново пронађену хармоничност тела. Лета 1937. могла се доживети најлепша женственост (шести ред десно) и смисао за безмерје у свему. Али идуће године, с првим Бурбевком (у дну сале), корзо је био преплављен агресивним јатима девојака тако допадљивих, тако мушкозовних да се чинило да вас њихови погледи зову гласно, преко улице, на лудовања која им нико не би могао да ускрати. Следеће је пролеће био разарагано до суза, девојке су имале високе струкове болничарки, ход коректан, без увијања, и руке сестрински благе.

А све су ту, чуђао се, одушевљавајући се све више. Све. Као по списку. А он га није никад правно. Откуда онда све? Зар га нису многе већ заборавиле? Ниједна. Зашто су дошле? Да га укуре? Али мужјачку верност, верност он није никад ниједној обећао! Како су још лепе и младе! Како су шумне и привлачне још, вреле од наде и сете. Усне су им напрслае и очи им се склапају. Све се заборављају опет и опет му се дају. А он прелази очима од једне до друге као да бира. Ни он није остарио. И нико никад не стари. Он не зна само коју би. Све би их опет. Колико младости и лепоте пред њим. Он дрхти и сећа се! Колико је љубави просуо у њих. Колике оплодио. Све су свечано очешљане, свака по моди свог времена, као оног дана кад му је дошла. Све су дотеране како се онда пминкало и облачило да би се пред њим свукло. Неке од њих носе високе мидере из првих дана овог века и имају дуге сукње и прекрасно су младе и невине. Оне су утегнуте јако у струку и имају на глави широке, тврде сламене шешире с вршцама и птицама. Како су пожељне! Оне носе пунџе које би и сад дрхтећи рашчешљавао и велове које би опет полако дизао. Али до њих седе и смеше се друге девојке, а он и њих жели. И оне су лепе. Неке имају високе «авијатичарске» ципеле што се цинирају као мидери и црне сви-

лене чарапе. Оне су из 1916. Солун. Како су биле пожу-
не тада Гркиње и Францускиње и Биглескиње. Пожу-
не и осећајне. Друкчије од жена у кратким сукњама.
Ове су биле скоро голе. Говорило се: Замислите, сук-
ње им свега три прста испод колена. Ево их и исплива-
лих из послератног заноса у уским сукњама тачно до
колена. И, ево, сукања поново изнад колена. Вековић
гледа колена и диже очи ка струку који је такође ћу-
љиво мењао место. Спуштао се до кукова и дизао се под
груди, да их истакне и заобли.

Вековић гледа препуну салу и узбуђен је, прелазећи
очима као генерал љубави, изашао на смотру својих је-
дница, регрута и искусних бораца којима је командо-
вао у страсним сукобима тело уз тело. Захваљан им је
што су све дошле младе како су некад биле, дошле да
га чују. Јесу ли се договориле? Како су се нашле? пита
се. Одакле су све допутовале? Како су стигле у ту дале-
ку сељачку физичку салу? Кољима? Ципеле су им чисте,
скоро балске, а напољу је блато. Одакле им новац за
такси? Већина од њих биле су сиромашне жене. И како
да им се нису смејали пролазници гледајући ту историј-
ску ревију моде? Како да нису љубоморне једне на дру-
ге? Или су то биле? И како то да нису остареле? Јесу
ли живе? Ниједна није старија ни за дан од оног часа
кад је први пут била његова. Кожа им је свима свежа
и језици ружичасти, а усне су им исте, осмеси пурпурни
као некад и он их се сада свих сећа, сваке понаособ,
сваке од њих у страсти, како се која даје и шта говори
дајући се. Он их гледа задивљен, срећан, млад, млад и
хтео би опет да сваку загрли, јер је сигуран да су све
само зато дошле, дошле да га чују, да би поново схва-
тиле себе и друге слушајући га и, схвативши себе и дру-
ге, да му се опет понуде. Он им опет осећа већ оно пре-
мируће, утишано дисање, у сваке друкчије нежно и бур-
но, и доживљује им унапред поново пољупце и дрхтаје.
Али у том тренутку, скоро изbezумљен од страсти и по-
новне жеље за сваком, он примећује да све имају пре-
резано грло. И она у првом реду, с главом која одне-
куд подсећа на Мићу.

Слећен.

Гледа их слећен, не верујући затвореним очима.

Све се оне бешумно хладе лепезама и смеше му се
а из хладних закланих грла истекла им је сва крв. Оа-

једном га је страх да ће, не почне ли да им одмах чита,
и саме приметити да су заклане. Оне то још не знају,
хладе се, смеше и гледају га као да су живе.

Како су могле да добу, како нису приметиле рани-
је шта се десило? Зар их то није болело? Осећао је како
и сам хладни, како се смрзава, али најужасније је што
ће — њему је и то јасно — све оне у један мах приме-
тити да су заклане и вриснуће тад страшно све у један
глас. Захладеца.

И да би одложио неминовност тог вриска буђења,
он продужује да им чита своје песме, да би спречио и
одложио крик закланих љубави. Чита их да им не би
дао времена да примете, да се освесте, сазнају себе и
престану да га желе и буду, и тако ледено мртве, по-
жељне. Чита. Али с неком несхватаљивом језом почиње
да осећа по погледима које му оне бацају, по пригушено
ужаснутим погледима, да и оне крију нешто од њега,
правећи се само да га слушају, иако га не чују. Он им
чита песме само онако. Али и оне их слушају само она-
ко, дајући себи изглед жена које слушају. Јер је сва
њихова пажња упућена некамо другде. Не може да до-
кучи. Базиу је његових уста, али ипак не на њима. Ту
се крај њих укрштају сви њихови заносни погледи, при-
кривено ужаснути. Зашто ужаснути? пита се и чита. Он
чита, пита се и не престаје да рецитије, отвара уста, али
тако је обузет тиме да не чује себе док нагло не схвати
да му се глас уопште не гласа. Како? Како то да не чује
себе. Чита и ослушкује се пажљивије. Ништа. Зар је
изгубио глас? Он чини напоре да се чује. Он виче. Он
ура. Тишина. Само гргољење. Као да нешто истиче.

И нагло му све бива ужасно јасно. А то се сазнање
дешава истовремено с поимањем бола који га је и до-
сад ледио. И он је заклан. Ко је то учинио? Када? Како?
Зашто? Стих му пада, безвучан, кроз прорез душника.
Глас му је заклан, стих му је заклан, све његове речи су
заклане као његово грло, и ништа више нема смисла, ни
речи, ни смисао, ни грло, али он ипак говори, не усубују-
ћи се да прекине због њих, због свих тих жена које га
гледају и осмехом скривају оно што виде. И он се тру-
ди да сакрије што види, али све је узалуд и све је све
страшније узалудно и све страшније. Из белог прореза
његовог грла падају на сто речи мале као капље крви,
мале као кликер-бабице. То су речи које то више нису,

нису обичне речи, то нису речи од меса звука, то су речи од меса људи, малих, малих људи, сасвим правих људи. На сто пред њим они се стропоштавају с малим, нечујним, оштрим јауком. То су све српске речи, азбуичним редом неког новог Вуковог речника, танког као цигар-папир, а све му његове жене пљескају да не би помислила да мисле да је мртав. И он им се, закланима, заклан клања, а зна шта мисле и шта не би хтеле да он мисли да оне мисле, иако баш то мисли што оне не би хтеле. Али оне не знају да су мртве и он се само боји да то не дознају, о, љубави, која чиниш чуда, нека тога никад не буду свесне. Нека продуже да му пљескају, он ће им читати сву вечност, само да не помисле да он зна да су мртве. Знају ли? Сигурно не знају, читај, мртви Вековићу!

Он воли опет све те жене, поново неутешан за сваким. У првом реду седи млада жена с Мишином главом. Не, то је Анина глава. То је Ана у хаљини каква се носила пре двадесет година. Све га оне воле и гледају за нешто плавим, смеђим, зеленим и црним дужицама и смеше му се бистро и сетно, искусночно и разблажнопапетногужно и слаткобољно и он би их опет... опет све градио, волећи опет све те осмехе које је волео и све би их опет загрлио, све једним јединим загрљајем, толико му срце осећа туге и снаге и толико му се руке чине моћне, велике и жељне. А мртве су. Четрдесет година љубави нису оставиле трага на његовим чистим длановима и нису их изглодале и издубиле више но што су били кад је почео да прелази рукама преко првих жена изгрудалих у обливне и мирисе, набреклих у куполе и брада, извијених у доли и кланце, да прелази пијаном руком преко пејзажа жена које га нису никад замарале, а увек радовале као голи, бескрајно поносни живот, као домовина.

А чему? Чему?

Песме су изгубиле сваку своју вредност, нема више жена, нестали су људи који ће песме читати.

Све су жене заклане и његове су песме мртве, нико их не може да чита и нико не може да разуме, јер су и људи мртви. Из његовог закланог гра излази шиштећи ваздух речи као из пробушене аутомобилске гуме.

Он окрену у сну леба саали и погледа кроз прозор. Срце му је бубњало тешким батом којим корача чета

смрти. Дуго му је требало да се умири. Али најзад схвати. Још је жив. И пошто је жив, треба нешто урадити, крикнути макар, поцепати мрежу таме, омчу ноћи, воде мрака у којима се дави сам на свом дну. Треба крикнути и гласом пробити знаове што су одвојили људе од људског гласа и зазидали сваког у његовој самици страха и колебања. Треба вриснути ту у граду, ту помети рушење, ту где се врисак враћа с одјеком, ту где је саће самица најгушће, ту где људи под љуском зебње цепте и пвокоћу...

7

Недеља, март, пре свитања

Одлучио се.

Не тамо у пустињи брада и врхова, где је одлазио као излетник, ту треба да учини нешто, ту где је живео, ту где га сви знају, ту где његов глас може да се нада најснажнијим одјецима кад крикне и последњи пут с четрдесетосмашких барикада, застарелих сто година за савременијим техникама револуција. Али и он је стар.

Он устаде полако и задрхта. Ах, Мишо, изненадићеш се кад чујеш шта ћу урадити.

Уђе у радну собу, седе за сто и помисли да је лампа све то време узалуд горела. Али свеједно. Ионако он више рачун неће платити. Сви су рачуни плаћени. Пет је сати.

Поче да чита последњу страну свог *Писма друговима*.

Учини му се недостојна њега, другова, озбиљности дана који је почињао, свега што је одлучио да учини. Та страна. И цело писмо.

Доста с митовима. Једном и у животу треба бити искрен; не резервисати истину само за стихове. Нека га лаке сниме сада онаквог какав јесте, без намештене фотографичности за брзе снимке вечности коју гарантују уџбеници историје књижевности. Пљује он на то. И то пљвање није тренутно расположење. Нека и буде. Све је расположење.

Расположења су све што ми је остало од живота. Расположивост. И молим. Остајем на расположењу бор-

би свог народа, али не Мићином лудилау, схемама, мора-лу. Нећу да изађем. И квит. Ту ћу све. Најлепша моја песма биће скандал који ћу да приредим.

За вас је то ионако свеједно. Свет ће знати за шта и за кога сам се определио.

За вас, да. Али не за ваш претећи, непријатни морал којим ми прети Мића, Мића који би постројио и убио сваког ко данас врши издају грљења, као да је тиме што је човек и љубавник, постао сарадник Немаца, па каже сфесте, а не звезде, као што ми то Срби кажемо.

Али не, Мићо, видећеш! И тебе и Ану натераћу на кајање.

Вековић зграби листове *Писма друговима*, згужва и поче да их цепа у ситне комадиће, баци их у широку бакрену пепељару налик на тањир и запали. Гледао је у пламен и док је још горело, поче да пише *Писмо Мићи*. Предаће му га ујутру, кад добе по одговор.

8

Март, недеља, пред зору

... Будио се одједном, уз трзај тела, али било је можда у том трзају нечег од оног грчевитог зацењивања с којим новорођенче долази на свет али и спремности да полети.

Отворивши очи, Мића помисли уз осмех који се следи: — Јесам ли спавао?

Ослушну напетост. Нико.

Пред њим је пригушено подрхтавао фосфорни бројчаник ручног сата емитујући зелени жубор немогућих даљина. Је ли се то његова рука отуђила и сабласно дигла на дно млечног пута? Или му то њена рука маше? Сат је његов. Готово. Пола пет је на његовом сату. Ни у ком случају није спавао више од сат и по. Вероватно ни толико. Можда уопште није спавао. Свеједно. Био је, свакако, свежији, мање напет и мање раздражљив. Нико није звонио. Погрешно је што је, стављајући Вековића на пробу, деконспирисао оно што га се није тицало. Није погрешно. Сад је бар сигуран да песник није оно што није. Доста је и оно што јесте: развратник.

Опет мисли о истом. По не зна више који пут пројигирао је кроз цајт-лупу јучерашње догађаје у потрази за решењем и није га и није налазио. Није сумњао у правилност своје индигнације у вези с оним на тавану, ни у правилност става који је имао на састанку с Борбем и Петром, предложио им да га оставе ту пошто се Вековић дисквалификовао за излазак на слободну територију. Неоспорно, у све је то био уверен, али је осећао потребу да буде још уверенији, како би у то све лакше уверио Борба и Петра. А знао је да је то немогуће. И после сваког разглагољавања бивао је у ту немогућност сигурнији и, не налазећи своје грешке, остајао чвршће усађен у вери да је у праву и да не сме да попусти у осам на састанку, где је све тек имало да се коначно реши. А ако се не реши како треба? Његово одбијање да се покори већини представљаће прекршај, јер је већина — већина, оваква или онаква. Свеједно. Али миран није био. Далеко. Свеједно. Три су ствари извесне: Борбе не схвата проблем, Петар га схвата али не сме да се не сложи с Борбем и, треће, став с којим је остао у мањини — скроз-наскроз је правилан и, према томе, виша револуционарна законитост налаже: сва средства, сва.

А ипак... Није све баш ни тако просто као ово: један, два, три. Шта није? Њега очи још пеку од оног што је јуче по подне видео...

... Затворио је пажљиво врата од лифта и пошао ходником, одакле се, преко десетак степеница, улазио на таван. Остало му је неколико слободних сати до акције на разгласну станицу, провешће их код куће, прочитаће други део Четврте главе; и после ће причати с оцем, ког је ионако требало припремити. Бар почети припреме.

Нечујно као све што је радио, пређе степенице и ступи у простор под црепом. Одамах га опече љути и опори мирис суве прашине и греда које је настојница премазивала сваке године лизолом и прскала фантом против стеница. У ниским угловима где су се греде, као фишбајни и карнери тешких, старинских сукања, спуштале до самог пода од иловаче, гњилио је, трнући, непроветрен вечити полумрак и увек кад би се преко тавана враћао кући у стан на четвртном спрату дворинске зграде (суре и олишале пре времена услед ште-

дљивости с којом је превучена малтером, за разлику оа уличне, зашцане лажним каријатидама испод лажних балкончића, лажним аџелчићима и претенциозним еркерима што су као настрешице покривали сенком свог трбуха ширину тротоара), бацио би поглед пут тих кутова који су, чинило му се, били задовољни у својој тмици пуној згуснуће оштре воњавине, подносећи своју убарену суабину са стрпљењем и кроткошћу што су понекад иритирали, а понекад изазивали у њему стрпљиво и заштитничко осећање човека који је узео на себе да се бори за све слабе, мекушне и ружне. Па и за ту кућу. Да, био је задовољан, гора, срећан животом који је учинио својим да би живот људи и свега преудесио и учинио бољим, лепшим. Јутрос је са својом групом запалио немачки камион, после је, на састанку са Борбем и Петром, утврдио детаље против разгласне, дотакали су се прекосутрашњег одласка, затим је поново отрчао Кости у пекару на Хаџи-Поповцу, пренео одлуке које су се тицале групе, одржао с њом теоретски час, и договорио се за вечерас: шест сати, камени лав степеништа, калемегдански плато.

Био је сад нешто уморан, али одморити се значило је и за њега заменити једну врсту рада другом. Решио је да зато поново прочита део Четврте главе и, обазрев се, упутио се десно, где је еркер, спроведен од меџанина до крова, истурао на улицу свој излишно отечени трбух, чинећи недекоративну избочину испреплетану подупирачима стрме кровне конструкције. Архитектонски посматрано, било је то расипништво, али Мићи је добро дошло то ратнобогаташко изазивање сваког осећања укуса и мере, карактеристично за грађевине дизање после првог светског рата, све тамо до 1929. године. Још док је радио у гимназијској техници, ископао је у ану тог еркера склониште за свој материјал: циклостил, матрице, хартију. Нико за то није знао, сем њега и тетка-Маре са флитом, нико није ни залазио у то мрачно, слепо црево поткровља. Јасно, настојница је само повремено прскала греде, а он се провлачио до свог скровишта тако опрезно и спретно да никад још није продерао или окрзнуо густу прашњаву паучину што је местимично допирала тамо до самог набоја. Иза крша оа цигала, летава, малтера, сломљених црепова и жица, у тој невидљивој пространој рупи ископаној испод греде

што се лако могла да помери из лежишта, сакривао је сад неколико килограма динамита, три крагујевачке крушкасте бомбе, изолиране клеште за сечење бакарне жице, некакав алат за различите диверзије, али и неколико драгоцених књига увијених у испуцаљу, стару мушму из гимназијских дана.

Руком пажљиво очисти мушему, одмота је пазећи да не одлепи и не окрњи ниједно од оних плочастих линолеумских крљушти што су штитиле књиге оа ваге и извуче *Историју*, коју је невесто али потпуно сам укоричио у комад непромочиве балон-свиле. Стави је у џеп свог капутића, сави врло опрезно круту, испуцаљу мушему и враги је у складиште, одакле узе клешта, бомбу и француски кључ. Затим, поклопи рупу даском, поврх ње положи греду основице, углави гвоздене спојнице, навали ћерамиду и цигле и преко свега просу нешто кречне прашине, коју извади из платнене кесице што је, невидљива, лежала на високој хоризонталној талпи и, пузећи, поново се провуче испод паучине. Онда се диже прав, врло висок, врло танак и стаде да бешумно отиरे трагове креча, иловаче и прашине што су се задржали мање на крчичје свивим панталонама без буга, више на зеленкастом тренчу.

Довршио је баш чишћење ногавице на којој је открио нешто беле прашине, спреман већ да изађе из еркерске избочине, кад зачу брујање лифта који се пењао, стао, треску његових врата и кораке још тамо у ходнику.

Не оклевајући, скочи у страну, сад скривен високим јеловим стубом. Рука му потражи револвер. Стегну чврсто хладну дршку откоченог оружја.

Ту, иза стуба носача, био је сигуран, невидљив. Само ако...

Али коме би могло пасти на ум да га ту потражи? Чак и да је агент. Но тад би... Јасно. Али нико га неће тражити ни код куће, ни игде. У сваком случају, овај је положај изврстан. Стуб је довољно широк да га сакрије и најоштријем погледу који би случајно залутао у полумрак еркерске избочине, а кончићи светлости што су над степеницама косо и меко клизили кроз филтре између црепова ишчашених из жлебова, осветлиће сваког који пређе тавански праг. Осветлиће га, истина, танким малаксалим врежицама застртог сунца, недо-

вољно снажног да се пробије до пола и проспе на њ и најмању суву барицу светлости, али ипак довољно јасног да обасја свако лице и упозори.

Ступенице су зашкрипале мучене расејано тешким и спорим корацима. Мића се приби сасвим уз стуб привршћен при дну с две изједене кламфе за греду положену на набож. Исто као и тамо код скровишта. Ваздух који у тај мах узе замириса непријатније на токсине, оштре и сурове. На врху ступеница указа се прво глава, затим се појави велики грудни кош, а за њим светлост откри широка мишићава бедра...

Дижући безвољно ногу под тушем бледих сунчаних зракова, Вековић изрони сав, закорачи преко високог прага и не задржавајући се, побе правцем који је водио поред озидане суншонице ка дворишној згради. Мићи се учини да му је лице увређено. Уста су му била стиснута, тврдо и тврдо, глава оборена. Ишао је полако, одсутно, не гледајући ни лево, ни десно, слепачки, насумце. Ипак је увек стизао да се на време савије и увије и, онако горостасан, прође без судара и чворуга испод хоризонталних талпи и греда.

Мића сачека да прође, укочи, невидљив, револвер чим га је препознао, извади руку из цепа, провуче свих десет прстију кроз замршену косу, заглади је и побе, газећи нечујно захваљујући старим платненим ципелама с гуменим боном. Биле су као створене за човека који се сваког дана морао да неопажан привлачи непријатељу и неопажан и тих креће градом и после полицијског часа.

Сави се и прође испод попречних талпи. У цепу му зазвеча гвожђе; задену револвер за каиш панталона и осети мртву хладноћу цеви у издубљењу слабине која се одбојно најези. Али већ је клизио дуж чеоног зида, окренутог Пилсудсковој улици. Трамвај је напољу протанаркао котрљајући се са свом могућом буком ка Душановој. Мића погледа очима навиклим на тавански полумрак за шкрипом и ломотом невидљивог трамваја и сети се, одједном потпуно ћудљиво, а наметљиво, жабица које је некад, с друговима, стављао на шине и, сакривен у калемегданском цбуњу, чекао с њима да наиђе трамвај и да увек пијани и плашљиви кондуктер, чика Струја, носа ишараног плавим муњама вена, заустави кола и жмирећи опсује мајку мајчину небу и све

божје куварице дечјим анђелчићима који су решили да му добу главе пуцањем у невреме. И, истовремено с чика-Струјом, Мића се сети свог дечачки алогичног стнда што станује у тако трбушастој, ружној кући, чију су му архитектонску ругобу, мора бити, и пребацивали некако мангупчићи, који су свим њеним кираџијама, па и њему, придавали особине те куће, замишљајући их саставним делом глупе, напирлитане и предимензиониране њене нецелисходности. Ето, помисли са жаљењем, штукине бомбе су је шестог априла само протресле; али је нису разориле. То је: врана врани... Али ја, али ми, ми ћемо им већ...

Ми ћемо им већ! понављао је у себи не мислећи ништа одређено, иако би се, и тргнут из сна и упитан, одмах, без премишљања сетио шта је у ствари тиме мислио, али у овом тренутку, ту на тавану, говорио је у себи само текст не осећајући потребу да објасни ни ко су ти »ми« ни шта ће ти »ми« »већ« тамо неким да ураде и покажу, и није ништа више ни мислио у вези с тим »ми ћемо им већ« кад подједнако беспумно уђе у озидани део тавана, чист и раскрчен. Службо је свима станарима као суншоница и ваздух је ту био увек хладан, влажан и гњетав, као промрзали кромпир. Сијалица од 16 свећа осветљавала је тај смрешкани простор с мокрим рубљем што је из дана у дан друго, али из дана у дан мокро, висило низ конопце разапете на све стране, провучене кроз алке укуцане у бочна брвна. »Ухватила га је путна грозница«, закључи Мића прешавши са оног »ми ћемо им већ...« на Вековића, као да је од првог часа под тим »ми« мислио на себе и Вековића, који је свакако био пошао њему. Ко ме би иначе? Јуче му је већ рекао да не може ништа више да ради, нервозан је, да му се никуд не излази (што је добро? помислио је тад одмах Мића, добро из разлога конспирације, рекао му је тад Мића). Јасно, пошао је њему да опет поразговара о слободној територији и песми коју ће тамо написати.

Колико је знао, а знао је мање-више све што се, не распитујући се, могло сазнати о славном песнику з којим се станује од рођења у истој кући, знао је да се Вековић не дружи ни с ким од станара, ни с људима из улице, ни с онима из дворишне зграде. Живео је сам у авособном стану с прозорима окренутим Калемегдану и годинама му нико од укућана није прекорачио праг.

Изузетак је чинила настојница коју су сви укућани звали тетка Мара. Она је распремала његове собе.

Сваког јутра у осам улазила му је у стан и затицала га празна, сем неколико дана пре две године кад је Вековић крио славног друга Мирка. То време, од осам до десет, песник је једном заувек резервисао за јутарњу шетњу и могао је плускати или грмети, он би своје ошетао (сем, јасно, онда кад је Мића замолио Вековића да скрије у свом стану друга Мирка, члана Покрајинског комитета). Дакле, изузетни дани на страну, у собе му је улазила само тетка Мара, Мића, и нико више. Али Мића је друго. Он је могао да му дође у свако доба. За ове последње три године, Вековић му није ништа одбио. Поздрављао га је и раније, али до њиховог је контакта дошло неочекивано, кад му је однео Ракине рукописе у жељи да убеди свог школског друга да се окане писања и сав посвети скојевској активности. Вековић је том приликом био тако срдчан, отворен и све време тако неодољиво пенушав од неког унутрашњег одашевања да се Мића није либио да му касније доведе и Раку и да остане с њима до краја, мада су све време разговарали о песмама, материји према којој је увек био равнодушан. Што је још први пут рекао старцу. Вековић је, причајући с Раком, гледао све време њега, Мићу, и смешио се њему. Неколико месеци касније, кад је требало хитно да нађе стан за конференцију актива Месног Партије, обратио се опет Вековићу и песник је пристао без даљег да отпутује на два дана у Аранбеловац и да му остави кључ од стана. Од тада је Мићи постало јасно да му Вековић неће ништа да одбије под условом да нађе бар три-четири сата у недељи које ће провести с њим. Што је чудно! Али тек сад, сећајући се у кревету свега тога, паде му на ум да се никад још, ни тад, ни после није упитао зашто то Вековић воли да разговара с њим и зашто није одбијао да уради ништа од оног што му је тада и касније тражио да учини. За време разговора нудио би га ракијом, коју је Мића одбијао редовно, и колачима из посластичарнице које је расејано јео, све време под варничавим оком Вековића који је мислио да с успехом скрива своју радост. Мића је схватао, уколико би се тако назвало његово стварно неразмишљање о том мотиву, ову наглу наклоност старог али још крепког човека према себи, као свој аги-

таторски успех. Чак није хтео да прими Ракино тумачење свега тога песниковом усамљеношћу, нити мисао коју је сугерирао сам Вековић говорећи једном о потреби да разуме поетски лик младића данас. Додао је да га Мића подсећа на вилиног коњица, не објашњавајући зашто.

Тачно је да је Вековић живео прилично пустињачки, без обзира што се о њему свашта говорило. Говоркало и престало. Бар колико Мића зна. Ручак су му доносили из недалеког »Империјала«, али вечерао је обично ван куће, сам. Једном је Мића начуо (да ли од тетка-Маре?) да стари има у граду одраслу ванбрачну кћер, коју повремено посећује, али с њом га нико није видео, ни настојница ни ико од оних који све те ствари начисто измишљају, како се већ и измишљају такве ствари: исисавајући их из прстију. Други пут је чуо да му то није ванбрачна кћер, већ љубавница.

Истина, Мића је одскора имао разлога да верује да је ту његову поћерку видео. Није био од оних који ће се иживљавати у вези с измишљотинама које га се не тичу. И зашто да претпостави одмах најгоре: ванбрачна кћер, љубавница. Зашто упрљати ласцивним нејунштвом част човека који се храбро борио у прошлом рату? О томе му је причао једном Дача Солунац, бивши најбољи пријатељ његовог оца.

Посвађали су се око неке шале пре 15 година и онда отац није ни реч проговорио ни о њему, а камоли с њим. Али Дача се, повремено срећући Мићу, увек распитивао за оца и после причао ратне згоде. Оцу је Мића једном покушао да то каже, али стари је плануо: »Не спомињи гада! Крв бих му попио.« Такав је отац био: претеран у љубави и мржњи, а све што уради — за цео је живот. Дачу више никад није видео. Али Мића је слушао пажљиво како Дача с поштовањем прича о господину поручнику (батаљонског команданта је звао »гос'н мајор«, па и пуковник је за њега био само »гос'н пуковник«). Једино се Вековићу у част трудио да изговори свако слово речи господин, што је ишло уз чин, као његов саставни део.

Господин поручник Вековић био је бог својој чети, с којом је увек из истог казана јео, исти тајин жуљкао, у истој земунци спавао, а сву је плату слао преко Црвеног крста породицама својих погинулих војника. Три-

пут рањаван, јуришао је увек дословно на челу своје јединице и нема ниједног борбеног задатка у коме није и сам учествовао и вазада био најхрабрији од свих, али после, при дељењу похвала и ордења, никад га ниси могао наћи, ни у строју, ни на списку. После рата, наследивши ренту неког робака, о свом је трошку школовао синове и кћери неколицине својих погинулих војника. И сад, кад се Мића сетно свих тих Дачиних прича, јасно му је зашто о оној девојци у дугој прозранобелој хаљини, коју је пре неки дан спазио кроз отворена врата Вековићевог купатила, крај којег је прошао одлазећи у кухињу по чашу воде, зашто о оној девојци која га је гледала онако укочено (вероватно се уплашила) не мисли као о песниковој ванбрачној кћерци, или љубавници коју му приписују малограбански докоњаци, него као о једној од оних ратних сирочади о којима се, према Дачиним речима, очински старао велики човек. Није, разуме се, разговарао с њим о њој, био је изненађен само кад је осетио у пролазу крај отворених врата купатила да тамо има неког. Мислио је догае (зашто?) да сем песника, Петра, Раке и њега нема никог петог у стану, па је у пролазу бацио кос, узнемирен, запрепашћен и спреман на зло погледа пут отворених врата, спазио жену у белом с чешљем у руци и препознао одмах у њој девојку с портрета, сад застала усред покрета над наранџастом, лепршавом косом. Више од косе, пао му је у очи одраз њеног погледа у нестварно сјајном огледалу осветљеном с три сијалице, погледа укоченог као у звери ухваћене у кљуса рефлекторског снопа. Мислио је да сем њих није било никог петог у стану, и претпрва му је мисао била непријатна: шпијунка! али се одмах досетио (знао је, с портрета) да ће то бити једна од Вековићевих питомица која је, по свој прилици, дошла да однесе и склони његове рукописе и ретке књиге на сигурније место но што ће бити његов стан кад, за који дан, цела земља, сви људи, добри и зли, хероји, поданици и гестаповци, сазнају да је песник изашао на слободну територију.

Вративши се у собу с бокалом и чашом, није ништа рекао, због Раке. Мићин већ до у рефлексе усађен мисао за конспирацију задржао га је да не говори о томе пред човеком који остаје ту у граду, без обзира на уверење да би се Рака пре дао жив исећи тупим жигетом

на хиљаде комада но што би ишта одао. Али сигурније је од свега немати шта да се изда, иако борац не издаје и кад има шта. Раку је сматрао другом, борцем, али он је вечерас требало да отпутује у унутрашњост на десетак дана. Враћа се, остаје ту и боље је да ништа не зна о стварима које га се не тичу.

Добро је то, мислио је Мића крећући се нечујно сушионицом између чаршава. Вековић је, ваљда, стигао већ до врата његовог стана и зазвонио. Отац је изашао да их отвори и застао изненађен, осмехнут: »Изволите, изволите!« Биће више него срећан што је тако угледан човек дошао да тражи његовог сина. Замисли гордост оца. Природно би било да сачека мало, како би свом старом продужио то задовољство. Ионако му ништа друго не може засад да пружи, утолико пре што за два дана одлази. Застаће, дакле, причекати мало. Али се одмах онерасположи. Сусрет оца и Вековића чинио му се, не би знао рећи зашто, чинио му се одједном немогућим и неприхватљиво неправедним, чак стидним због нечега што не би умео да објасни, али тако је то интензивно осетио да, пун неке зебње, крену журно и сигурно би и потрачао да није било тих мокрих широких креветских чаршава свуда око њега, пред њим, тих чаршава што су се испречили тражећи од њега да обилази ту њихову буновну, још мокру капаву чистоћу, у страху да их не упрља.

Ипак Мића пожурни. Још мало па ће стићи у перитоницу, затим у ходник, па пред улаз у стан. Чаршави су се још цедили. Одмах се испрси, у сушионици мора да има неког. А могућност сусрета с једном од станарки или праља нагна га, већ сад, да себи да што безбрижније држање, што адекватније представи коју је таква жена имала о младићима, студентима, како би прошао што неупадљивије крај такве једне, која сигурно има оштро око да уочи, иако не и довољно ума да правилано закључи. Студент је за једну од таквих жена исто што и мангуп, швалер, левента. Неће их сад убевивати у противно.

Пође, дакле, испршен, расклиманих рамена, размахнутих руку, као да му то страшни мишићи под пазухом, од рамена, низ крајеве лопатица не допуштају да приљуби мишице уз тело. Лице је ионако лишавао увек сваког одређеног израза, па га ни сад није морао да

коригира, сем што га је, отворивши мало уста, учинио мекшим, безазленијим, чак и глупим (идеал је имати лице које и на улици и свуда где треба делује убедљиво глупо).

Уверен да је постигао што је хтео, стави руке у цепове панталона и затури мало главу, како то раде момци који се нису отели малограђанској борнираности, па воле да девојке из њихове улице мисле о њима да су страшни коцкари, пијанице и донжувани. Отвори још мало уста, али их брзо врати на стару меру. Ништа неубедљивије од претеривања, поготово кад се има такво лице какво је његово. Да зазвиждају нешто? Неку од оних арија коју такви певуше и звиждају?

Већ набра усне, о којима није никад мислио да ли су лепе (његова најразличитија самопосматрања нису имала естетске циљеве), увуче снажно тај влажни, ђетави ваздух у себе, спреман да га извиди...

Застаде као погођен: Вековић!

Тад спази и жену.

Држала се пљоснатом, бледољубичастом руком за конопац разапет изнад забрамене главе и гледала у Вековића који је стајао пред њом — глаоман и тежак: пањ заривен у земљу; гледала га је интензивно, као да хоће да га сможди. Али не само да сможди. Као да би да побегне од њега држећи га сама за руку коју би хтела сваки час да пусти. Да може. Није држала човека за руку. Држала се руком за конопац. Није бежала. Гледала је Вековића уплашено и строго, застрашујуће. Можда само неодаљчно.

Јаких костију, расквашена, ни млада ни стара, али здепаста и мека, носила је револтирајуће избледелу црвенкасту блузу са закрпом све до млаховог котура дојке. Наднетој цело преподне над казаном и коритом, таква јој се сукња поквасила и остала и сад залепљена као фластер за избочени трбух, с удубљеним отиском пупка. Можда би заиста бежала од њега, али с њим. Било је неке трагике у њеној дилеми, у одлучној несигурности која ју је прожела, у том изазивачком страху, лишеном потцењивања, али не и пркоса, за који се не би могло рећи да није без подсмеха. Није се смејала, разуме се, није. Мерила је Вековића напрегнуто озбиљним, испитујућим погледом вране, очима које нису одавале њене жеље, мисли и намере док су мотрале противника и за-

то деловале у први мах тако празно. Лице јој је било озбиљно и без одређеног израза — једна мрља белине пробушене црним мраком очију и рањавом влагом усана. Оне су мировале без осмеха, само — обијене, притворена врата, олабављене, као сваки мишић пред дејство.

Нешто се догађало ту пред Мићом, који се невидљив укочио између два прострта чаршава што су се скоро додиривала, на свега пар корачаја од њих двоје.

Никакав неочекивани преокрет, непријатност, запрешаћење, па чак ни страх не би га обично паралисали. Напротив, тешкоће су ослобађале сву енергију у њему претварајући је у нужне, гипке покрете. Али сад је кроз прст размака између белих, мокрих чаршава гледао Вековића укоченог, напрегнутог, огромног, а кртог. Колико има како је прошао крај еркерске избочине? Три минута, пет највише. А чини се да ту стоји као пањ већ столећима. Значи, није разговарао с оцем, није пружио прилику старом да се обрадује. (Од тада, Мића не памти да је отац споменуо име Вековићево, бар не пред њим.) Мића прогута пљувачку и упита се: да се врати на пешке сиће пет спратова и пешке се погне на четврти високим степеницама дворишне зграде, која није имала лифт? Стигао би да проради четврту главу *Историје*, а, после, и да разговара с оцем. Или да размакне чаршаве и пробе као да ништа није видео? Али шта је видео? Ништа. Двоје, жена и мушкарац, стоје и ћутке гледају једно у друго. Па ипак...

Тачно, ништа нису радили. Бутали су и мерили се, али у томе је било оне Мићи добро познате тензије која претходи рађању? Каквој? Није ништа сигурно знао, а слутио је, и та слућња је била таква да није хтео да зна. Осећао је неку муклу непријатност, гађење скоро, безразложан страх, а лист леве ноге му се тресао у лаким грчевима сличним цвекоту. Нешто ће се десити! Чинило му се: нешто одлучно значајно ће се догодити. И то га нешто унапред позива да сведочи. Ништа друго: само да сведочи. И то мучно ишчекивање тренутка сведочења, ужасно нестрпљење с којим је чекао тај тренутак држало га је (без потребе да га убеђује у потребу да остане) болесном, самомучитељском радозналошћу која га је обузела и укочила. Јесте, препознао је чак и у зраку који се тешко дисао нешто (шта?) од

оне напетости пред атентате и акције, оног одломљеног комада санте времена кад све што живи престаје да отворено живи и све што тече престаје да видљиво тече и, преставши да тече и живи, увлачи у себе своје борбене мачје нокте и своје гладне, сурове канце и претвара се у бубицу што се прави мртва, у перфидно мекку пуфну шапе што је ту да камуфлира, завара, превари, скрене пажњу с битног и дезинформише. Нешто од револтирајуће бледоцрвене боје блаузе светлацало је клицавим очима жене, која зажмури.

То је био и први покрет после њихове напрегнуте обостране одрвенелости. Крај њених босих ногу у Арвеним нанулама цедиле су се капљице што су се откидале с руба недовољно исцеђеног платна и, шкropoleћи их, распрскавале се о цемент; није обраћала пажњу на то. Као да је не прскају по трбушатам, црвенкастим листовима и незграпним чланцима, маљавим скоро као у мушкарца.

У тишини што се све више затезала није се чуло више ни њихово мукло дисање, само то капање са свих страна дуге, рачвасте сушионице; час одаваде, где су висиле мушке кошуље са затегнутим рукавима надоле, као да су то у њима невидљиви људи из света — наглавце почели да се предају; час оданде, слева, где су висиле пругасте рипсане навлаке за фотеље; час одонуд, где су из празних гаћа, с дугим ногавицама причвршћеним штиталкама за конопац, поиспадали акробати суновраћени у повору који су клизали и све те капи с једним једва развојетним шумом и распрскавале се са сувим танким праском неких лианпутанских сијалица направљених за трбухе свитаца. И можда зато што је то прскање долазило одасвуд, Мићи се чинило да то не падају капље на под, него да то, с последњим мрвицама крше која је престаала, падају те добујуће капи у немогућим синкопама и ударају својим прозрочним маљницама о затегнуте бубњеве кровова покривених акустичним црепом. Тако му се чинило: летња је киша налетела плаховито и сад пролази; ромињају последње капи, напетост попушта, промаља се кроз кланце облака прва кришка плаветнила.

Вековић се помери. И с тим покретом као да поче да веје од велике корпе пуне рубља, од те корпе крај њених ногу, али и од тих разапетих, мокрых површина,

озонски оштра, пријатна свежина. Као после истинског плуска. Дотле окренут Мићи огромним својим лебима, Вековић се појави профиларан кад коракну ка жени која оста непомицна, жмурећи. Тренутак. Онда јој тешки кукови почеше да подрхтавају, да се узбуђено мичу све брже, топећи се, заједно с карличним костима, у неку цвркутаву пихтијасту масу, прегипку, прерастреситу, налик на врапце ударене струјом, налик на дим, на пару. Мића се застиде себе. Данас! Али ту није ништа могао. Мушкарац је. Да, али воља. Воља све може. Боље је, устало, да оде. Стидео се истовремено. Не престајући да дрхти, праља се некако насмеши, несигурним уснама: као два развучена неосушена гайнена кликера, један уз други. Али у исти мах како отпоче, тако јој осмех и замре. Жена се трже лако уназад и тај њен покрет као да је раздерао платна, не та, него друга нека, паучинаста, мрежаста, прострта у Мићиној нутрини. Мач несхватљивог чуда врати се у корице гнусне појмљивости, све поста стварно и јасно. Чак му и срце, дотле или зајапурено убрзано или на некаквом издисају, поче нормално да се гласа дамарима пуним одјека. Сад је видео све, као да је стварно видео све што се догодило откако је Вековић, прошавши крај њега иза греде у удубљењу еркера, продужио с оним истим увребеним и одсутним лицем према сушионици. Као што се аутоматски уклањао таванским талпама, гредама и препрекама, тако је после ту продужио да пролази тачно како је требало између простртог рубља, док му жена није нешто рекла, нешто дрско и изазивачки, вероватно нешто што га је извукло из каталепсије увреде коју му је ко зна ко и ко зна чиме нанео, и то га је вратило стварности. Видео је жену, можда упашену том сопственом дрскошћу, али можда и вољну да појми интерес који је пробудила за себе код тог мушкарца сопственом дрскошћу, можда вољну, можда и неспособну да се оаупре сили коју је развезала, можда жељну да се све то и сручи на њу...

Али напетост је попустила и све што се Мићи чинило досад упркос свему озбиљно и упркос свему свечано, поста ситно, гадно, прљаво, али баш зато неоодољиво, судбинско. Вековић, смањен, иако још увек горостасан, промрмља нешто. То је звучало као одговор на оно што није чуо, а чиме га је праља пресрела пре неки минут.

Смањена, она пружи меснату главу између два комада рубља, рече шепатом:

— Молим? — и закikota се увредљиво, скоро бешумно. А видело се да се савлађује и дише с напором.

Непријатно је постајало; расквашени ваздух је заптивао. Мића осети оштар бол под десном лопатицом, али се не помери. Остајао је и гледао, стално на ивици одааска, али не одлазећи. Архтао је, узбуђен. Било је нечег надражујућег у свему томе. Принудујућег. Знаног. Вековић, који је застао после првог кратког корачка, помери се опет, неувређен њеним бешумним, подсмешљивим кикотањем без поштовања. Али она, вероватно, и није знала ко је он, а и да је знала, сигурно не би била импресионирана друкчије но што је анимално и била. Вековић се уто и сам насмеши, исто неодаговорно као што се она кикотала, и у његовом осмеху и њеном тихом грцавом кикоту било је и нечег грозно инфантилног; два детета страна једно другом која се позивају на игру свиме, само не речима, јер знају да свако од њих говори неразумљивим језиком. Но иза неодаговорности смеха и погледа што су упућивали једно другом још увек је притајено ћудила опрезност. Панично је деловало сазнање да то ипак нису деца. Здепаства жена и гломазни човек с белом косом, људи незнани једно другом, спремали су се да забораве шта су, па ипак Мића није имао снаге да им каже своје: раздражени презир и увреду коју је осећао у име... не зна чега и кога све не, али и у име самог Вековића. Сигурно и њега. А следећи корак који је одмах учинио приближио је мушкарца толико жени да је она морала да забаци главу како би му могла да види лице, намере. Мокра сукња јој се затегнула још јаче уз кукове, што су, топлаи и Архтави, живели нарочито концентрисано баш испод оне тамне, мокре мрље једним својим посебним животом који се немушто договарао с Вековићем позивајући га да уради све оно од чега су га одвраћале руке — удови свести — руке што су, скрштене на грудима, грубо притисле дискове дојки великих као округли хлебови од две киле и мекших од хлебног, водњикавог теста. Вековић промрмља нешто неразговорно, на шта се она уозбиља, изви обрве и упита шепатом: »Шта?» али не издржа, закikota се безгласно кратко, нестварно и додаде: »Где ти њега!» Брзала је: »Шта би

само хтео!» Глас јој се избистрио, али остао је тих, мада дрзак, као да су њих двоје равноправни вајкадашњи пријатељи који могу да кажу један другом све, не страхујући од последица. Али Вековић је, изгледа, само то чекао, те речи. Изненада је зграби. Његова алакава ручерда покри јој мишку. Она сасвим сламури, окрену главу као да се побојала ударца и онда искоса погледа, у први мах врло опрезно, у грмљасту, кошчату шаку што јој је зграбила мишку, затим подиже очи брзо увис, пут његове тешке, тврдо клесане главе, постоја час тако, гледајући га с неким слабењем, чудним уживањем ухваћене животиње, лопова, шта ли, и онда, као да се покајала и пожелела да се освети самој себи за нешто, за страх или разочарање што га није било довољно, диже још увек неодаучно и лево слободну руку, диже је полако изнад главе, задржа је као да се протеже и онда је стреловито пусти. Ударила је Вековића песницом у прса, лево. Удар јекну као тресак врата на дну неког пустог, акустичног гимназијског ходника у време тешких, препуких тишина летњег распуста.

Вековић није ни трепнуо; неизненађен, зграбио је и ту руку оодозао за мишку, као да хоће да је подигне. Али она је почела да сикће: »Пуштај руку кад ти кажем. Пуштај руку, матори, нема данас пилетине, пуштај, стара пастувчино, лепо ти кажем, пуштај ме!»

Мића хтеде да побегне, али се не помаче. Гадио се исувише да би могао и да се покрене, а ништа није, чинило му се, схватио, сад, поготово. Био је и сам преузбуђен том напетом струјом спаривања у ваздуху који је удисао. У ствари, забрањивао је себи да схвати, несвесан да себи то забрањује. Није био сигуран да треба веровати очима. Је ли то могуће? Је ли то мо-могуће? питао се, замуцкујући, усплахириеним гласом у себи. Је ли то... то... мо... могуће? Пре рата су грађани Вековићевог родног места хтели да му још живом ставе спомен-плочу на кући у којој се родио. Видео је својим очима то писмо и прочитао одговор којим им се, одбијајући, Вековић дискретно иронично захваљивао на части подсећајући их да се бесмртан постаје тек после смрти, и то тек пошто од ње прође најмање могућ троцифрени број година с две обавезне нуле на крају. Својим је очима прочитао оба та писма остала на столу кад је једном, пре рата, позван, Вековић морао да иза-

ће, рекавши му да причека, пошто ће се вратити за пола сата.

И ово сад, не верујући, гледа истим очима којима и онда она писма заборављена на столу, и хтео би, хтео би да заиста не верује, иако се то дешавало у по бела дана, у тој нејасној сублимици, где се цеди мокруљка капљући на бетонски под, док отуда, с тавана дува топлији воздух што мирише оштро на дезинсектансе, на лизол, на стенице и, тупље — на иловачу. Праља се отимала шапћући сиктаво, али ако је у речима којима га је терала од себе било простота и псовки и одвратних грубости, у трептајима њеног савитаљивог гласа пуног изненађујућих коленаца било је предавања и више од тога, помирености и необјашњиве жеље што се задувала. »Бежи«, шапутала је реско и брзо. »Бежи кад ти лепо кажем, бежи, свињо једна, не стежи ме тако јако. Јој, што си јак, псето, псето, остави ме, чујеш ли? Теби говорим! Теби! У першун, матори, пуштај, пуштај, то боли! Али шта ти мислиш, стрвино? Шта ти хоћеш од мене? Не дам, ето, не дам и нећу? Знај ја све вас! Сви бисте одмах хтели сукњу да дигнете; чим женску угледасте, али не пали то код мене. Бежи, бежи, имам ја искуства, не важи.«

Затворио је очи; није могао то да поднесе, али речи је чуо: рески, љигави шапат ступидне самохвалисаве простакуше која се хвали да има своја таванска искуства. Болеле су га те речи и вребале као да су упућене и њему. иза чаршава; био је увређен као да је он то постао Вековић, славни песник, а Вековић један обичан, безимен скојевац. Увређен за двојицу; и још више, за све оне другове који су Вековићу пљескали тад у препуној Физичкој сали. Вековићу? Не. Застави коју су претпостављали да представља. Намршти се гневани и отвори очи.

Вековић је клечао. Притиснуо је главу на њен избочени трбух, тачно на ону тамнију, мокру мрљу с утикнутом, издубљеним воденим жигом пупка. Обујмио је око бедара, прикљештивши јој сад тим загрљајем обе руке. Она се отимала ударајући га ногама у нанулама са широким каишем. Видео је њене петаве ноге с поцрнелим, изубијаним ноктима, рожнатим као копита, како бледе рубом прстију што се заривају у даску нануле да не испадне док га њоме лупа у бутну кост и сла-

бине. Вековић је притискивао главу уз њен трбух, озарена профила који није осећао бол. Уто жена успе да ископча руку и стаде да га одмах опет удара по глави која је тупо одзвањала, али песник се још више припијао главом уз праљин трбух, с истим одсутним изразом човека који ужива у игри научној напамет и зато можда, њему тако лакој и драгој. Ништа од свега што би урадила није га изненађивало, збуњивало, ни вређало. Ни речи, ни псовка, ни ударци. Као да није озбиљно схватао то истински бесемучно отимање жене. Понашао се као да ужива у њеној игри отимања која за њега има више неки ритуални карактер. Ударце по глави је дочекивао с покретом налик на одобравајуће климање, као да каже: »Добро.« »Тако је« ... »Али да видимо шта ћеш сад? Одлично.« Држао се суперiorno, као да је он измислио та правила игре која можда и није била игра. Свеједно, говорио је израз његовог лица.

Тако су то изражавали уживање његови самозадовољни образи под пљуском удараца снажних праљиних руку док ју је он, не бранећи се, само стезао око појаса, припијајући се све више уз њу, са нечим све самосвеснијим у изразу затворених очију, с притискујућом наметљивошћу у напетом благости лица, са страшном грчевитом сенком у углу олабављених усана. А управо тај његов помало презриви победнички мир је и избежљивао толико праљу и она га је, све бешња, ударала по темену, по тој сигурности испод кости лубање, постајући све свеснија његовог страшног уверења да му не може одолети. Зато је, љута истински, заборављајући начас да она и не жели, оно што се каже, да му одоли, почела гласно да га тера говорећи му: »Марш!« и »Свињо!« и: »Треба да се спидиш!«, »Не дајеш мира слабим женама које ниси честито ни видео.« »А које хоћеш да оборим одмах, ту, на тај хладни под. А матор си да журим. Матор. Матор.« То је све речено с љућом, без наде; али је речено тако гласно да је Вековић морао тог пута чути, ако се и претпостави да раније, занет собом и задовољством што му је то причинјавало, није имао ни очи ни уши за ону која му је пружила то уживање, тај заборав, то глувило тетреба. А она је сад викала да је он матор, безобразан јарац који уображава да може да скува и девојчице које би му могле бити унуке. Рекавши то, праља ућута, али у исти мах и

Вековићев загрљај неочекивано попусти. Руже су му од једном клонуле, обесивши се без снаге низ тело, глава му је пала на груди као да је обешен, па скинут с вешала. А све се то десило тако брзо и немотивисано да Мића није ни схватио шта га је то могло ранити и покосити. Али и праља га је исто тако гледала запрепашћена, нема. У први мах, кад ју је нагло прекинут загрљај ослободио, посрнула је уназад, из инерције, али не много, не онолико колико би требало да се одиста отимала онако истински бесомучно како је то у једном тренутку изгледало Мићи који је гад помислио да изађе иза чаршави, интервенише. Праља је само посрнула, али је зачас повратила равнотежу и чврсто стаала на снажне ноге. Није, разуме се, побегла, само се одлепила од Вековића и гледала га полуотворених уста што су изгубила љишави сјај, и сама збуњена неочекиваном пошту мушкарца, његовом необјашњивошћу што је излазила из оквира њеног искуства о понашању мушкиња у таквим приликама. Чак и из оквира искуства других жена које радо мењају између себе своје закључке, богатећи се тако знањима и продужујући тако задовољства, увек кратко. Подбочених руку на немирним, таласавим кукovima, мало размакнутих ногу, жена га је посматрала пажљиво, пратећи сваки његов покрет. Мића га је исто посматрао. Је ли се постидео? Је ли схватио да је недостојно песника и... и човека који прекосутра одлази на слободну територију да попусти тако слабићи својим нагонима? Мића просто хтеде да запљеска, иако је, неразговорно желећи, осећао да је и њему лично, не само његовим очима ускраћено нешто, али хтео је да запљеска кад се Вековић подиже пригушеније црвена лица, косе некако још белје и свиластије, кад се подиже, окрену без речи и побе не погледавши жену.

Одлазио је споро, погнут као спаљари из филма »Е-ј-ухњем«. Мића рече скоро задовољно у себи: »Победила је свест. Воља.«

Замисљен, тежак, трапава изгледао је његов корак и тај човек који је одлазио није имао везе с оним малочашњим Вековићем, пустим и снажним, са дебелим као прст жилама што су му искочиле по челу, слепоочницама и врату. Био је то сад туробан човек, туробнији но малочас кад је прошао крај Миће притајеног у мра-

ку еркерске избочине. Нешто старији но малочас, погрбљенији.

— Еј — учини сажалјиво жена, која када није умела да цени снагу воље и свести. Њен је глас био несигуран, пренеражено прозвучао.

— Еј, ти! Еј! Чујеш ли? — понови, али Вековић је, не осврнув се, продужавао свој од свега одвојени победнички одлазак.

— Еј, матори, па зар тако, без збогом?

У њеном се гласу појави препрукотина из које севну нека сузна муња на прагу грла, на прагу очију, клецави Архтај што није могао да измакне Вековићу, сем ако није већ заборавио да је икад срео некакву праљу на неком тавану.

Одлазио је равномерно, удаљавајући се полако и неумитно, и тиме подстицао њену беспомоћну збуњеност, губљење способности расуђивања. Ломила се очигледно, нагињући се мало-помало, са сваки његовим кораком и кад је Вековић стигао до отворених врата што су водила у ходник с две перioniце и осам девојачких соба, у којима су пре рата становали студенти, жена се одломи с места и разрогачених очију, грчевито савијена, мараме спале с косе, рашчупана, појури дивље и снажно упркос слепом спотицању о некаква два лавора с исцебеним финијим рубљем (која су се испречила на путу до Вековића), појури с оним лудилом жена понетих ветром очајања.

— Стани! — викнула је за Вековићем — стани, ти! Будаало једна!

Али Вековић се не окрену све док она не дојури до њега вичући: »Стани, матора будаало, спаала сам се!« Тада севну покрет као голи нож и она се затегура од замаха с којим се Вековић окренуо к њој, али није могла да се заустави, прудачки налете на њега и клону. Али његове су се руке већ склопиле око ње, и пре но што је Мића могао да разабере шта се и зашто се то опет дешава, Вековић је дигао праљу и, држећи је положену на пруженим рукама као на послужавнику, врати се месту где су се малочас гледали очима које су се псећи њушиле и мирисале. Преображен, прав, не више онај смождени седи чика, јак, као бик, Вековић је, сав тврда и чврст, носио ону гломазну жену, не осећајући њену тежину, осврћући се у потрази за местом

и говорећи за све то време својим мумлавим медвеђим басом:

— Што волим курве. Што волим кад је жена курва. Што волим.

Нема победе свести. Нема воље! Мислио је Мића, али пре но што се следи од ужаса, стигао је да му се учини да он то место Вековића носи, исто, на рукама, ону девојку у белом, Вековићеву поћерку и, не зна шта му је, зар је он тако...

И следи се у истом магновењу. Да му и она није љубазница. То би било страшно. Но одмах помисли: немогуће. Било му је врло пријатно што је то немогуће, тако врло пријатно да чукори себе за то, за тај порок, док у мислима гледа себе како носи Вековићеву поћерку на рукама и мрмља: Што волим курве! Не. То би била издаја, а ја то никад нећу.

Праља, с левом испуцалом руком загнуреном у свиласту пену његове косе беле као сапуница, обавила му је другу око избразданог сељачког врата, сва шћућурена, згрчена и у исти мах опуштена, гледала је широко отворених очију у стрму таваницу и ретке прорезе између црепова кроз које су, осетљиви као рогови огромних пужева, продирали лењиром извучени жути, напнути сунчеви зраци. Ништа није видела. Чему, кад ју је он носио?

Мићин положај, и догле немогућ, постао је неиздржљиво стидан кад је Вековић спустио праљу на корпу још пуну мокрог, ижмиканог рубља и одмах затим пао на њу покривши је целу својим горостасним телом. Мића осети оштар бол, прво под лопатицом, а одатле се бол разли свуда, као да му се распрсао лево, засењено плућно крило. Вековић је почињао да љуби жену. Све је то значило дубоко одвратан пораз, фасцинирајући, боалан и до суза несрећан пораз. Тад је осетио навалу моралног гнушања, праву запањену, протестујућу плимину индигнације, утолико више што га је то све, упркос индигнацији, дражило, еротизирало, а то није хтео, није хтео...

— Не ту! Не ту! — говорила је жена, невидљива под Вековићем — не ту. Видеће нас! Неко ће наићи! Не ту! Не ту! — говорила је неотпорним шепатом и Мића би волео да све жене и мајке, и она коју није знао, завриште сад свуда по свету, зазивајући у помоћ,

и почну да туку Вековића и уједају као тигрице. Можда би се тад и он у овом часу померио и изударео штапом Вековића као пса, као давно оне слепљене псе, као онда кад је као дете сломио псећу кичму оним слепљеним псима који су то чинили под прозором Јелкине куће у тренутку кад се она, Јелка, враћала с часа клавира; али ниоткуда се ниједна жена није јавила криком, а ова је, невидљива, поклопљена, говорила жељно оно своје: »Шта то радиш?« које је понављала говорећи стално: »Шта ти то радиш са мном, неко ће доћи, драги, шта ти то радиш са мном, сву ме распући, шта то радиш са мном, шта ће бити са мном, сва сам се најежила, сва горим, јој, нема ме, нема, нема, шта ти то радиш, иди, сва сам се најежила, сва најежила, али шта ти то радиш, чуће нас неко, чуће...« Вековић јој на то море узрујаних, врућих речи одговори шкрто басом:

— Нека! Нека!

Њене су се речи сударале лако као сенка слепих мишева у летњој ноћи тешкој од жеге која још није прошла, упркос месечини што хлади кожу али не и изнутрицу у којој се рабају луде жеље, њене су болесне речи, нагњиле као мушмуле, ударале о тамну степену Вековићевог тела; опшамућене сударом, распрскавале су се без дејства и снаге као њене плоснате, испуцале руке што су, стиснуте у немоћне песнице, кротко висиле низ корпу на којој је лежала полебушке с тегом од сто килограма на себи. И као да је у оном Вековићевом немарном: »Нека, нека!« била необјашњива снага убеђивања, врло разложних, она се после тог оваљног: »Нека! Нека!« смири, утиша, убеђена да их нико више неће видети, ни чути, да је њен немир био безразложан и да чак, и ако их неко и види и чује, ништа то неће да мари, јер је он довољно јак да тог неког занавек учини нешкодљивим. Мића се није могао да помакне, кинотисан.

То и јесте најстрашније, било је одвратно, али фасцинирајуће. Много се није видало: између процепљених, стубастих листова лежао је Вековић скоро непомично и на његов плизани капут боје непрвелога моравског дувана падали су немоћни, радознали пужји рогови болесног сунца. Преврнута сукња, беласане танке кошуље, мрље меса... Није могао да оде.

Никад ја то не бих са оном женом у белом. Преко-сутра одлазим. »Шта ти радим?« питао је инсистирајући Вековић, »шта ти радим?« Нисам развратник, то је порок, а порок никад није сам, он се јавља увек у серији, букнуо је као жар, кад је праља одговорила на Вековићево питање глаголом из псовки, мени није страни ништа што је људско, али у данашње време, и то се питање принципијално треба да посматра, Вековићева се крста нису мицала, и он је начелно гледао на то питање. »Волиш ли како то радим?« питао је он, а она је одговарала да воли, да страшно воли, јецала је да воли како он ради то што ради и Мићи се за трен чинило да га реч звучи чисто излазећи из њених уста топло отворено, без мисли која би прљала, али се ражести, наљути на себе јер је немогуће бити само такав. Попустљивост према једној слабости отвара врата новим слабостима. »Нећу још, нећу, не бој се, нећу«, говорио је Вековић и Мићи се учини да га је дотакао врћи талас немогућег, знојавог ветра што се пиркајући дизао с мокре корпе и би му нагло гадно, од те љубави, тог преврнутог мяса преко корпе што стење, изговара сирове речи, тог преврнутог разголићеног мяса што се судара, одбија и сјурјује у друго и дахће. Не, данас се све то не би смело, не би смело тако. Сувише се тине на све стране и борце чека смрт за сваким углом и муке страшније од смрти, муке које се не могу а морају издржати и ипак издржавају насиљем свести над природом тела што би да не зна за морал кад бол заболи, али ипак сазнаје и одолева; али ипак данас је то недостојно и горе, данас је то издаја. »Је ли ти лепо? Кажми колико ти је лепо?« мумљао је Вековић а она рече да јој је страшно лепо и зајеца. Вековић је тад упита шта је то лепо, и она рече реч коју Мића није мислио да женска уста могу да изговоре. Праља је говорила ту реч, понављала је тврдећи да је слатка и страшна, док не поче да кркла муцајући, давећи се; не може више да издржи, говорила је, не може. Онда је почела да га зове да дође, да дође. »Доби драги«, звала је, »доби, доби.«

Говорили су страшне речи и нису се ничег стидели. Били су у том часу сторостотно себични, одвојени од света, без остатка за ништа друго, чак су били и без способности да се замисле како су ружни такви, помешани, и да се виде како објективно изгледају. Као пси

на улици. Јелка је налазила низ улицу и могла је да види псе, а он то никад не би могао поднети. Ударао је псе свом снагом својих дванаест година, ударао их је, а они се нису могли да одлепе, Јелка је долазила све ближе, нису могли да се одлепе све док горњи пас није клонуо преломљене кичме. Тако би и Вековића требало. Ногом. Праља и он су створили свој »топли кутић«, изолирали се, и они ништа више не маре шта је и како је на свету, у овој земљи; њему и праљи добро је и лепо.

Себична и одвратна је та љубавна игра у својој тежњи ка апсолутној лакој пријатности, том тренутку изван времена и простора. Она тражи два цела човека за дезертирање с попришта. У овој, 1942. години љубав је у служби непријатеља. Мића то није мислио речима у себи, мислио је индигнираним осећањима, мање прецизним. Али јасно помисли: значи и Вековић.

То му се учини монструозним, али и праведним. И ма колико одбијао да то схвати озбиљно, та му се препоставка свиђала: толики се борци данас лишавају свега, а он ту љубавника изводи. Али неће изаћи. Није достојан. То је гад помислио. И шта ова љубав пружа људима који се дају завести њеном песмом? Трзаје у ритму слози, у грчевитом тамтаму измућканог ликвора мождајне? Докле ће људи бити тако наивно слепи и слаби!

Али велики Вековић се срозао.

Вековић се више није мицао. Задро је. А Мића је, зајатурен, у себи ударао псе, на улици детињства. Они су цвилели вртећи се у кругу, опимајући се да побегну, у жељи да се раставе, привезани задовољством које их није пуштало, неспособни да заштите себе, с нагоном самоодржања у отказу, у слепој функцији продужења врсте, што је и ту пред њим уништење себе. Вековић није био више оно што је био. Песник. Борац. Застава.

А Мића се осећао понижен и пневан, осрамоћен и љут, љут на све што је биологија понудила човечанству, свету. Кад би једним ударцем ноге могао да искали на Вековићу серије и серије удараца које је наменио том болу, разочарању, благу и паду! Човека, љубав, као и друштво, треба наново створити на другим основама. У то је био убеђењу и никад. Вековић лежи на праљи потпуно немоћан, сасвим замро човек кога је за два

дана цела земља и напредно човечанство требало да сматрају узором, примером. Унутрашње, још неустале речи клупчале су му се у глави и души и нису налазиле снаге да се изговоре и обасјају га смислом. Црвенео је и црвенило га је паралисало и претварало гнев у ерупције белих и плавих несносних муња што су кратким зевовима искричаво врцале пред његовим укоченим погледом, пред ким се и дивље очајање што га је скопало за врх срца јављало као тупа, хипнотисана туга. Зашто је остао? Пребацивао је себи. Што није побегао чим је видео шта ће да се догоди? И сам ужива у томе. Зато.

Све је унапред знао, чим их је угледао. Зашто сам то гледао? Слика девојке у белом с лицем у огледалу осветљеном с три сијалице, свирепо блесну и болно се угаси. Али се одмах јави жеља да се то казни. И Вековић, и ја сам — криви смо. Зашто сам остао. Он због свега. Преварио нас је све. Можда, можда сам остао због оног код мене вазда будног интереса за људе с којима сарађујем, интереса који ме је и сад задржао очајно прикованим за то место, место с кога је невиђен могао да види и чује и дође до података који осветљавају Вековића друкчијег од свега што се досад о њему знало.

Да, интерес за ствар га је задржао, будност, не радозналост, не радозналост на првом месту. Али Вековићу се треба осветити за све. За бола који је нанео покрету. За разочарање. Идол се срушио.

Да није остао, он не би себи поставио питање: Шта ће ова тамна мрља покошеног тела, то сумануто, бестидно стењање на слободној територији? Кога ТО треба? Чему? Да упрља само људе који ради њега стављају главу у торбу, да упрља земљу коју ће газити и разочара све који верују у њега.

Зашто да разочара? јави се у њему глас који је добро познавао, глас који се увек јављао с тако подлим разлозима неверице и сумње да му никад није било лако да на задовољавајући начин одговори. »Сем тебе, нико за то не зна«, рече му тај глас. »Не кажеш ли икоме и реч о овоме што гледаш, ко ће ништа дознати? Вековић ће остати Вековић, песник, чије је опредељење позвано да одигра значајну мобилизациону и моралну улогу. А и да се дозна, шта? Сви људи то раде мање-више тако,

само ти ниси гледао како други то раде па ти је лако да изводиш чистунца и духовног школица да би се оправдао пред собом, на првом месту, што си гледао оно што те се не тиче и у шта нико нема права да тура нос. Шта те је ту фасцинирало и држало? Пубертетско гвиркање кроз кључаоницу у собу у којој се служавка свлачи! То је неморално! То. Мислиш ли да ће неко да се згрози кад чује твоје бестидно сведочанство? Нико. Људи ће пљескати: 'Браво, стари!' рећи ће: 'Гле, још може!' « Али, рећи ће Мићи: 'Ти, ти си заслужио шибе. Ти...' Не! помисли. То треба казнити. Преварио нас је. Бола нам задао, разочарао нас. А сем тога, објективно... штети угледу покрета. Јер да је, место мене, непријатељ... На то није мислио већ тада. То је отпор Борба и Петра у њему. Ноћашњи састанак који наставља у потрази за новим аргументима.

Оборене главе, Мића је слушао овај и онај свој глас, тражећи противразлоге за сваки од разлога који су се, у ствари, ако их је добро разумео, практично сводили на захтев да то све затаји пред друговима и не каже им да је видео шта је видео из страха да они не помисле за њега да је неморалан, мастурбаторски, подао Тартиф. А зашто? Зато што нико сем њега није видео Вековића у блату? Глупо. Прва нетачност. Ту је и прва. Шта се зна о њој? Сигурно не чини такве ствари први пут. Вековић мора да је, у сваком случају, човек чија прошлост врви од таквих контаката за које ће непријатељ брзо сазнати и био би људ да их не искористи апелујући он, окупатор, на морална схватања масе, глуми индигнацију и изазивајући је код људи, како би постигао своје циљеве: упрља борбу, заставу. Не, чин није важан. Али последице. Последице. И зато, ако хоћеш већ, молим, било је ружно, признајем, гледати то и, тачно, можда моје побуде у почетку нису биле најчишће, у реду, али зато што ћу се осрамотити пред друговима, да прећућим то и дозволим да се сутра, можда, упрља све... све до чега ми је стало више него до живота? Никад неће он да игра ни објективно, ни субјективно никакву игру од које само непријатељ шићари. Па макар га Борбе и Петар испљували. Никад!

Била би то лаж. А једна раба другу с тоталним аутоматизмом који би, пре или после, довео организацију

у неприлику, најблаже речено. Јер то што ради — то је Вековић ког нико од нас није знао.

А Вековић? Он је заглајио од Мирка, Борба, Петра, Раке и мене ту своју ману, свој двоструки живот, свој разврат. И јасно је шта заслужује за то! Сечено! Извини. Песник излази на слободну територију, али не ступа у редове Скоја, то јест Партије. Да, али излази да се заложити за оне идеале, за оног човека. Свеједно. Не. Базио би своју прљаву сенку и на њих све.

Песник се полако дигао и сад, стојећи, гледао праљу која је отресала прашину са мокре, изгужване сукње и смешила се некако уморно, равнодушно и збуњено. Песник је дисао још увек бурно, закопчавајући прстима аутмета.

— Наилазиш ли чешће овуда?

— Понекад — промумла он. — Што?

— Ја ту често перем. Питај само за мене. Ех — намени се — а ти и не знаш како се зovem.

— Како се зовеш?

— Миља. А ти? — упита.

— Ја? — учини Вековић и рече без нагласка — Миља.

9

Март, тих дана, то поподне, те ноћи.

Оне ноћи је дивно спавао. Сањао је саме врхове, намрштене, витке и ведре, и себе у колони која се неуморно креће с гребена на гребен, себе како јурица, бива прострељан метком, али не пада, јер он не може да погине. Сањао је како се редови непријатеља растварају пред њим, како Немци дижу руке предајући се, и како падају мртви пред њим. И како му се борци диве. Ко би рекао, 56 му је година, а брз је као око, ласа да је милина, као младић се извлачи уз брину. А и јунак је, јунак. Види се добро, стара школа.

Пробудио се и наставио да машта. У другој соби је мирно дисао Мирко. Колико је прошло од оне ноћи? Мирко је отпутовао кад је завршио састанке, акције и своје нарочите обавештајне послове због којих је највише и долазио овог пута и рекао му, на растајку,

да за десетак дана буде спреман. Поскочио је Вековић и загралио Мирка и Мићу, који је требало да изађе заједно с њим. Мића с још двојицом непознатих другова. Вековић се радовао као дете. И Мића се радовао, али он је умео да савлада своја осећања, био је још прави идеални идеалац. Лице му је казивало само оно што је сматрао да треба да у том часу каже, а сад је, као и увек, мислио да нико не треба да види колико се сам радује.

Настали су дани узбуђења, нервозни, ужурбани дани у којима су сати јурили пролазећи суновратом брзином, а цело преподне, поподне, ноћ и, уопште, сви већи грумени времена стајали су ипак у месту, као да никад неће клизнути у прошлост. Шестог дана Мића му је рекао да одлазе наконсутра. Вековић је још истог дана одјуррио Ана да се опрости. Она га није ни пољубила. Као никад постало му је тад јасно колико је воли и да није било тог путовања, те наде у нове, незнаније, баснословније сусрете, стихове, и љубави, био би уверен да никад ниједну жену неће вољети као ту Ану и да никад још мушкарац није волео жену као он њу. Писмо је дошло доцније.

Прошао је ипак још један дан и Ана је дошла да однесе његове рукописе.

Вековић затвори очи. Увреда га је пекла. Увреда? Можда љубомора? Није он љубоморан, али он ипак није ни Анин курир. Зашто си то учинила, Ана?

Он је виде прелепу, какву је волео, пренежну и упорну, фиксну као суманута мисао, сву концентрисану на Мићу коме ни име није знала.

Као неки јадни чика-Чика однео је писмо. Није имао снаге да јој се одупре. Узео га је и однео. А Ана тим писмом сигурно позива Мићу себи, но Мића је не воли.

— Може ли Мића да је воли? Да цени њену младост као што је Вековић цени? Да разуме њену лепоту и душу као што је он разуме? Зна ли, уопште, Мића да воли? По нечем неодређивом, по нечему што је више осећао но што би знао формулисати, Вековић је био уверен да Мића није од мушкараца облапорних на жене, мушкараца расположивих, увек радозналих, ако не и гладних жена, увек задивљених, ако не и залубљених. Уз то неискусан и невестит у тим стварима. А пошто

је такав, а такав је, Мића ће је разочарати, нанеће јој бола, измрцварити. И зашто онда све то, та њена љубав, не, та њена жеља, зашто сада... кад нема наде, кад Мића одази као и ја, прекосутра, кад ће и он, као и толики други, погинути? Зашто ће јој сада кад тај контакт не обећава ништа и не води ничему? Шта је то Ана осетила у њему? Мужјака? У Мићи? Смешно. Претанак је, савитаљив као жонглер, црв један без костура. Чиме је само могао да избежуми такву жену као што је Ана? Чиме? Твојим причама о Вилином Коњигу. Првом којом си је заголицао, другима којима си хтео да угасиш пламен. Постигао си супротно од оног што си хтео.

Био је тужан од питања и одговора које је себи давао. Био је тужан, а своје је године осећао као неправду према својој првој, правој и тек пронађеној љубави. То је било у питању, младост. Мића јој се учинио истински млад, истински мушкарац. Преварила се! Како се преварила! Њој не треба такав мушкарац као Мића. Сасвим другачији мушкарац њој треба. Био је утучен пред подне кад је отишла, био је убијен гледајући писмо које је лежало на пустом столу као казна за све, све што је зло учинио у животу, за пристанак да живи и остари. Снага је отишла, говори му то писмо, а жеље, а љубав остале су да га муче и, мучећи, кажњавају за све.

Немогуће! бунео се он. Она не сме да воли оног бавица. Патиће. Али је тад опет виде у мислима.

Било је рано пролеће, зима још; јесење се лишће тек појавило као обарено испод снега и лежало још не-просушено, нагњило на црном асфалту булевару, по скверовима на којима су почињали да буре врхови грана над пошљунчаним стазама терасастог Калемегдана, који се диже над рекама што се ујутру диме од магле и двадесет четири часа на дан отичу, отичу, отичу испод непомичних бедема и отичу испод пушкарница караула које пркосе стојећи старе, омишале, труле.

Било је рано, рано пролеће и Ана је тог преподнева трипут долазила и односила свеске, рукописе, понеку књигу и свој портрет. Иако наручен и плаћен неку багателу, спадао је, по Вековићевом уверењу, у најбоља остварења оног даровитог младог, кратковидог, прерано несталог сликара. Кад год би ангао очи с картије или

књиге, сусрео би њене зрачне очи сјајних, порцуланских боњача, те врашки интелигентно резане очи, дугачке, отворене, тајанствене, дивље и он би се с дивљењем сетно мајстора од непуних 30 година који је успео да пренесе на платно Анину узнемирујућу једноставност, ону несхватљиву реалност праве жене, све оно што се страшно с њом нуди отимајући се у исти мах љубави и уму, а што је на лицу тог портрета било присутније но на иједном другом које је имао прилике да с одушевљењем гледа и воли.

Седео је налакћен за својим радним столом и, тако наслоњен лактовима на ту већ пусту плочу од политраног ружиног дрвета, гледао пут празне нише, гледао у сто лиштен оног нерета који је давао тако жив и драг изглед тој плочи, гледао у живу Ану. Волео је. Једини жена коју је после Реје волео љубављу, осећањима. Лела није представљала ништа озбиљно. А ипак, због ње је пре две године хтео да остави Ану.

Ана је затварала велику актен-ташкуну од рибе свињске коже с последњом партијом рукописа, а њена слика, скинута са зида, лежала је на зеленој фотељи крај наранчасте ниске и здепасте каљеве пећи. Напољу је дувао неки шалшави ветар који је већ трећи пут од јутрос мењао смер, али и Вековић је мењао данас расположења, час радостан што одлази, час безнадан што оставља Ану, нервозан као увек пред пут, пред одлуку, пред писање, пред претварање вина наде у крв реалности, даљине, песме. Осећао је мучко како бије празнина из затворених фиока, осећао је њихов гладни зев, а пред собом — пустош празног стола за којим је од деветсто осамнаесте до данас провео највећи део сваког од својих дана читајући, размишљајући и пишћући песме, тог стола за којим је провео најбитнији део живота, једини прави живот у ком су жене биле подстицај, тун песка од ког се ту мучила спора бисерна суза, седео је ту за том плочом у коју су године урезале боре, запаране ко зна како ноктима за време грча писања, за том плочом повинутом, улегом услед сталног притиска долактице и влажног врућег длана, тог стола избљуваног мрљама мастила, сенкама брига које су лишиле некад сјајну полицуру свежине и ружичастих свитаца светлости и сенки прозрачних од радости.

Ана је својим лептирастим прстима затварала препуну актен-ташку и он је тужно гледао нестварну, паучинасту гипкост њеног мачјег струка и мукло осећао празнину фиока свог стола, своје главе и свог срца, и био је врло тужан, утучен, готово туп, као промрзли прсти набрекали од зиме у ноћи ишпаној бичевима кошаче, као одрвенели крти прсти из којих испада перо. Је ли било хладно?

Није било хладно. Последњих су дана падале кише, дувао углавном југо, а од јутрос су се наизменично захуктавали источњак, смекшали северац и млаак, скоро топао поветарчић и није било хладно у тој соби са зидовима постављеним од пода до врха књигама чије су веселе и строге полећине позивале душу на смирење. Али једна би ватра добро дошла. Само, није било ни угља ни дрва у граду. Окупација. А он није имао електрични камин као Ана.

Оставила је најзад ташку на низак, округло сточић од стакла и кованог гвожђа, погледала га оним очима са слике и како се Вековић није мицао, насмешила му се охрабрујући, пришла му полако и без колебања, као увек, и пружила руку, до бола стварно:

— Кад заправо полазиш? По подне?

Није знао тачно. Речено му је да од сутра у подне не излази из куће и буде спреман.

Ана стави своје рукавице на сто, обиђе га и Вековић осети како га додирује небеска плавет њеног капута. Испод капута је дисало њено вретенасто, савитљиво тело; напамет је знао сву свежину њених 26 година.

— Жаалиш ли? — упита га — је ли ти пуно жао?

Вековић је осећао мекоту њене руке у коси, али није дизао главу, нешто пригушено, неизрециво га је стезало за аорту, онда хтеде да устане, да се испрси пред њом.

— Седи, седи, мили. Знаш да си ми драг!

— Драг само? — лећну се он први пут слутећи зло — зар само драг?

— Затвори очи! — рече му она озбиљно — ја ћу одмах отићи. Хоћеш ли да дотле говоримо мало без везе? Као кад се играмо, хоћеш ли?

Он потврди.

— Драг си ми! — рече она оваш и насмеши се.

— Зар ме не волиш више?

Вековић климну главом и проумла:

— Данас ниси Ана. Ана би требало да је иста, читана с оба краја, првог и последњег дана — и, почињући њихову игру говорења без везе, он промењеним гласом викну — келнер!

Она се трже, насмеши весело и упита:

— Волите ли, господине, рибизле?

— Да — уздахну Вековић — волим рибизле шпиковане црном радошћу. Кажу да је то добро за лење душе.

— Знам, драги господине, али сви су прнци на одсуству, сви су осмеси у служби.

— Ох! — рече Вековић — не идем ако ми не дате своје срце.

— Вараш! — насмеја се Ана — то има везе.

— Онда идем! — љутну се песник — ја сам тражио црне звезде од шеснаест савести, а не суву супу на празном длану. Шта ће ми то?

— Немојте ићи, драги босе, шпиковаћу вам својим црвеним очима дивљач вашег рибизластог очајања. Са земичком од паућа, то прија.

— Да не отпугујем?

— Не, босе, продужите.

Вековић учини напор да не мисли.

— Црвено не иде с црвеним. С вашим словима добре би биле диње.

Слабо, али Ана је било свеједно.

— Обрали су нам диње. Дошао је и синоћ Вилин Коњич и обрао их. Имао је тело од челичних опруга. На његовим образима било је улегнућа направљених по мери мојих груди. Уморио се од стајања. Долази ноћ.

Вековић диже главу.

— Вараш. То има везе.

— Нека.

— Он не постоји.

— Видела сам га у огледалу.

— Али он није приметио тебе. Он ни себе не види у огледалу.

— Он није слеп. Нешто ипак види.

— Оно што ће бити.

— Али он јесте...

— Будућност. Њом соли бомбону у устима. Он је аскета.

— Аокета у никију. Мушкарац. Зашто нећеш да ме упознаш?

— Он не воли никог.

— Приче.

— Његова је љубав апстрактна, без предмета. Беспредметна.

— Разлог више да га волим. Он пати.

— Они који поричу, не пате. То су ембриони оног што ће бити. Дишу на шкрге.

— Не причај. Видела сам га. Зашто ме не позиваш да дођем кад је ту?

— Хоћу да ти уштедим излишан бол.

— Ти си ми га задао у своје време.

— Светиш се?

— Не. Чини ми се да волим.

— Али он те неће разумети. Он би да мења материју света, не само њен распоред.

— Ја ћу се прилагодити. Ја то ђумем.

— Нећеш моћи. Он би да укине класне разлике између живота и смрти.

— Он је Вилин Коњиц.

— Он траје један дан. Он нема прева. Ништа не уноси у себе.

— Има уста да љуби.

— Он спава у кревету с црним чаршавима. Он мисли да антибиодо смрти може да обори живот на обе плећке.

— Нека мисли шта хоће. Он је невин. Ја волим врлину.

— Невиност не води врлини која може бити само чужња остарелих проститутки и пастува.

— Вилин ће Коњиц бити сутра силована девојчица. Прекосура нек буде и ждребац ако хоће.

Ана престаде нагло, клону. Он скочи да је прихвати, али она диже главу и погледа га. Вековић уздахну.

— Не иде данас! — рече он горко. Ана се најзад сложи:

— Не иде!

Али одамах покуша да се насмеши.

— Што нећеш да ми кажеш како се зове?

— Не смем! — шапну — они су тајанствени и забрањују то.

— Хоћеш ли га видети данас?

— Не знам. Он стално ради. Трчкара.

Шапутали су сад и он и она. Није престајала да га милује по коси.

— Боље би било да кажеш где станује и како се зове. Хтела бих да му однесем нешто.

— Шта?

Њен шапат задрхта у тишини као ухаћена рибица, баш тако светлауцаво, грчевито, плоснато, сребрно, али рече једноставно, скоро сурово:

— Писамце!

Вековић се окрену да је погледа. Дрхтао је тихо, једва приметно је дрхтао и шапутала брзо, брзо речи које су остајале у ваздуху треперећи, светлауцајући хладне као улов плаве рибе избачен на жало каменог седа.

— Морам! То је јаче од свега, од свега што осећам чак и за тебе који си ми драг. То је друкчије, чини ми се, могла бих за њега да умрем. Спавало је одавна, али се пробудило изненада, пре два дана, улетело као отрован метак у мене, распрсло се, развило хиљаду лампиона, коријандола, увукао ми се под кожу сребрним ланцетама и затворило се тамо, у мени, иглама и копчама унутрашњих брошева. То ме боли, боли ме свиме што знам, стварима, мислима, облацима и ти не знаш како ме све боли од уједа његових очију, којима ме погледао. Сва сам модра, цвокоћем. Сама се себи чиним као овца коју је вуц, заситивши се у тору, принуо мало под врат и изашао безбрижан, ситуран да она сад јури као хипнотисана смрћу за њим, у шуму, а зна све шта ће јој бити и зна да ће је вуц, чим огладни, појести, уништити, разорити. Не знам шта причам, не знам шта би могла бити та његова немарна озбиљност која ће ме уништити, бојим је се, не бих хтела, али ни за шта на свету не бих могла друкчије, опрости, хоћеш ли?

— Дај писмо. Однећу му га, шапава моја.

Ана га дрхтећи загрли. «Знам!» рече. Вековић наслути Анино тело што се грчи, њене слабине које дрхте као од зиме и њен пољубац мек и хладан као цвет у јулску зору. Задрхтавши још једном оштро и кратко, одвоји се. На столу је лежао коверат.

Махнула му је руком, хтела можда да каже још нешто, али је понела само актен-гашку и слику, и бешумно нестала. Њено се изазивачки бело лице, сад као и увек

у некој топлој омаглици јаре, најједном истопило. На сцену се нагло спустила завеса ноћи.

Више је неће видети. Ако се жив врати из рата, биће стар за њу; стар је већ сада, она му већ претпоставља Мићу. На расстанку. Лепо. Опрашта се од Вековића, а с Мићом проводи последњу Вековићеву ноћ у граду. А једанпут је само видела Мићу.

Болело га је то, болело али ипак болело интелигентно, с дивљењем, јер се дивео њеној мушкој расположивости, том њеном можда површном, али снажном заносу који без милости прелази преко најдубљег, најтрајнијег свог осећања. Ради чега, кога? Никога. Ничег. Био је уверен да Ана не воли љубављу Мићу, већ њега. Било је то све знак Анине неуздротивости — највеће слабости доступне жени, њене скандалозно суверене равнодушности за мишљења других, за бол оних које оставља. Безобзирност? Себична безобзирност? Не. Он је последњи који би смео да јој ишта замери и пребаци.

Стајао је наслоњен челом на прозор своје собе која је гледала на будуће калемегданско зеленило што ће букнути одједном за недељу дана и није више ништа нарочито мислио. Био је само тужан. Туга је текла кроз жилае бешумно као песак што пропада низ грао пешчаног сага. Ана Борбевих однела је и последњу торбу рукописа, а он ће, заузврат, предати њено писмо Мићи. Услуга за услугу. Сада смо квит, госпобо. Шта ми му пише?

Позива га. Непознатог! Шта би друго писала та безобзирна жена ван категорија? Стопостотна жена. Једина која му није ни после трећег пољупца била јасна до краја. Ана је носила равнодушно и поносно свест о расејаности својих чежњи, као да је то врлина којом се треба гордити. Знао је још од првог дана да ће га изневерити, за недељу већ, а истовремено био је сигуран да ће га voletи, као што је био уверен да је волела свога мужа док је живео, иако се давала без стида и остатака љубавнику, и знао је, не само њему. Њена је осећајност створена од противуречних и ћудљиво паралелних серија које се истовремено одвијају, не дајући јој да буде никада сва на једном месту, гонећи је да чува, као војсковођа, своје резерве, један део себе за друга ангажовања. Она је уживала кад би јој љубио груди, али не мало пута му је, уживајући, рекла: »Ос-

тави, кваре се од тога!» А, ето, сад је сасвим помудела, сва.

Но не желећи да мисли на то, врати се срећним данима, кад га је волела. Умела је гад и да не пропушта ниједан тренутак уживајући га најпунује, ангажована до краја у њему. Али и кад је јецала од женске среће и задовољства грчећи се под њим, она није припадала само њему, него и својој срећи и свом задовољству и отуда, можда, онај његов увек будни интерес за њу све док га није Леда нагло запалила. Без трајања. Довољно да ме она престане да воли. Да сам десетак година млађи, мислио је Вековић, нагнао бих је већ да се веже за мене, ушао бих јој под кожу. Са 56 је то немогуће... Не. Не би ни двадесетогодишњем момку било лако да припитоми такво звере од жене каква је Ана. И можда је сав његов интерес за њу и сва његова љубав и потицала отуда што није никад имао осећање да је поседује до краја, што је мушкарцу довољно да се засити и равнодушан смири. Но то и јесте оно што му се толико свиђало код ње, то што му је онемогућавала да се смири.

Он је можда био мање свестан да је то њено вечно резервисање за нешто што ће доћи, то неактуалностичко живљење за будућност, то вођење рачуна о задовољствима сутрашњице, та способност да штеди и уживања да би уживала, чинило Ану необично сличном њему. Јер је и он, пишући песме, осећао да још није написао ону праву, као што је, волећи жене, био уверен некако да још није наишао на ону чија би лепота (а шта је то лепота?) оправдала сва безбројна његова лутања, ту школу коју је требало проћи да би се једном заволео онако како је он мислио да може и треба и једино има смисла voletи. Године су пролазиле и он ни за једну од жена које је досад имао није могао рећи да му је донела ону љубав коју је чекао. Чак ни за Ану то не би могао рећи са извесношћу. Понекад му се чинило, да је бескрајну хиљадарку љубави проћердао ступавши је у ситниш и да више не уме да воли. И баш кад је то мислио, наишла је Ана. Али и тад му је било одмах јасно да му ни она није могла представљати праву, коначну љубав. Па ипак, била је можда управо та љубав. Ретко је признавао, као сад кад му је измакла дефинитивно. Но ако је увиђао сличности између ње и себе,

био је свестан и разлика између њих. Чекајући да напише песму незнане још силовите нужности и сретне жену неслућених чари (а шта су то неслућене чари?), он је писао песму за песмом и волео немиланце жену за женом. Ана се увек чувала помало и кад се давала, чекајући љубав која је морала доћи, и кад јој је љубио груди и кад му је, дрхтава и бледа, од задовољства шапутала: »Остави! Кваре се од тога!« она је била сигурна да ће та љубав доћи. Дошла је. А песник је као сељак. И кад није празноверан, он гата. И кад је празноверан, он је скептик. У ту своју песму он више није веровао много. Не мичући се с прозора, Вековић је туговао над својим животом што је продувао као ветар и чинио му се, ипак, да он то мора да оде и одлази у часу кад је сав тај дим требало да се стврдне у неки смисао. Био је тужан што одлази, а било му је и драго што одлази, што је оставља. Све што му је пре три дана на неуспелом растанку интимно рекла, било је једно тихо и самосвесно:

— Је л' да ћеш ме брзо заборавити.

Више иронична жеља неголи питање. Можда и слутња оног што ће доћи. Што је дошло сутра, кад је први пут видела Мићу. Сутра. Проклето сутра. Тек га је видела, и сва њена неактуелност којом је држала уза се и три године кротила Вековића, нестала је заувек, као да то и није чинио лепоту (а шта је то лепота?), непрецизност и чар (а шта је то чар?) њене природе.

Упознао је пре три године у Врњцима... Очарала га је одмах начином, разговором, духовитим и поетским асоцијацијама. Можда пре неголи лепотом (било је много лепотица тог лета у Врњцима). Више прштавим речима крај воде но лепотом витке, еластичне, самосвесне, у себе сигурне женке. Упознали су се. Била је нечег збуњујуће бистрог у њеним гугутајим очима и нечег немогуће чедног у облику усана кад је рекла:

— Ја сам — рекла је — једна обична, мала женица која страшно воли мушке мушкарце!

Је ли то она рекла или ми је само дала на знање да би то могла да рекне?

Била је таква и није му то морала рећи. Али и она га је зачас разумела и можда је заиста и рекла то што је, по свој прилици, у оном часу најмање очекивао, а нај-

више желео да чује од жене која му се одмах тако допала.

— А ја највише волим баш такве сензуалистички романтичне женице, помало прецизне! — насмејао се Вековић заборавивши да такав разговор не приличи човеку од 53 године.

Постао је брзо пријатељи, неразвојни, и брзо, скоро истовремено љубавници. Њој се свиђала његова тиха, седа коса и тврдо хајдучко лице и нарочито оно нешто неизрециво мужјачко у боји његовог гласа, начину на који своди жену на женку, свлачећи је, а не губећи при том ни поштовање ни одушевљење.

— Нисмо ли сувише нестрпљиви? — упитала га је иронично.

— Напротив! — рекао јој је и привукао себи.

Била је ноћ, јулски широка, звездана ноћ на ливади пуној невидљивих скакаваца, крцатој зрикања које се гласало из траве у откосима.

Те ноћи лежали су на још млакој, мирисној заклавној трави и љубили се до краја под бритком свежином црног Гоча, под реским далеким звездама, задивљени једно другим, одушевљени пољупцима пуњим пољског цвећа на које их је бацила режија случаја.

Али није мислио да ће да пусти корен, да ће га привезати за се, ни кад ју је, мало уморан, касније, допратио у пансион, ни сутрадан, ни годину после, ни дан-данас није мислио ни на шта слично; а било је тако. Срећом. На жалост. Није се опирала, дала му се одмах без стида, с природношћу коју је и иначе много ценио, мада је уживао и у савлађивању стида оне друге, лимфатичне врсте жена. Али Ана је сваки својим гестом давала на знање да је свесна да је он мушкарац, а она жена, и шта ту има друго него да се најбрже нађе погодна хоризонтала, под претпоставком да једно друго хоће, а хтели су се.

Волео је Вековић све родове жена, али тај бестидни, споља некомпликован род — највише. И управо та најсавршенија женка опекала га је јутрос и та опекотина крвави не зарашћујући.

Кад је Ана отишла, нестала, помислио је, јесте, помислио је да не однесе писмо. Али био је свестан да би то било нефер, а он је са женама играо увек поштену дам-даш игру. Колико је пута он преварио. Оно што се

каже — преварио! Јер за њега пожелети и узети жену која му се свиђа није представљало никакву превару. Превару кога? Жене која му се у том часу мање свиђа? Зашто би то била превара? Зато што она мисли да ми се још увек свиђа највише на свету? Смешно. Зар се може бити позван на одговорност што неко други има погрешне претпоставке о неком првом?

Глуто. Али да је волео безброј жена и, према томе, да је морао долазити у те глупе ситуације, то је чињеница. Но он неће правити сцене Ани. Било би то неукучно, немушко нетрпљење бола. Однеће писмо.

Рекао је бола. Мислио је на љубавни бол, на љубав. Он је волео љубав. И кад боли. И кад не боли.

А јесу ли биле љубави све жене које је траио? Свакако не.

Свеједно. Биле су девојке, жене, увек свеже и нове, увек пожељне; било их је много и била је једна једина љубав, ова: за њих све.

Ипак, све их је волео, ако ће поштено. Волео их је увек младички сурово и оштро, упркос понављању које долази с годинама. Но ако су га и у 56. години привлачиле жене исто као некад у 16, то је зато што га њима није мамила тајна тела, него нада коју је свака носила и пружала с телом, увек иста и друкчија нада у увек друкчије истом телу. Памти како су те наде изгледале од 1903, кад је први пут имао жену, и од тада, са широким двоструким марговима за девојке које заостају и оне које истрчавају испред укуса године, знао је шта је доносила стваралачка ерупција сваког пролећа тој нади кад би, онаг једног јединог дана у години, запљуснуло улице првим звончићима Бурбевка, љубичица и таласима тек пропупчелих девојака које сваке године, на тај један дан, излазе преображене из кућа на улице као лептири што избејају из својих лутака. Нико не осећа тако заносно збуњено почетак живота као те девојке кад први пут у лаким, шареним и светлим хаљиницама заблистају насмејане и горде стасом између бронзаног Буре и Војислава. Али овопрелетни род девојака није донео много потреби љубави да се сваке године опија новим дрхтајима и није му било јасно да ли је то, старећи, изгубио чуло којим је досад непогрешно могао да наслути, види, сазна у чему је тај дрхтај, тај занос којим је април обдаривао сваке године нове кла-

се жена позване под заставу живота да несмањеном жестином заводе мушкарце који конституционално воле промене. Можда је рат узрок нејединствености овогodiшњег рода девојака пред љубавну промоцију. Можда их је рат лишио оне префињене чудности потребне сад прокреацији, оне за сезону у току карактеристичне прте женствености? Или је престар или ће овај љубавни рој полетети у свет и бити добар само за љубави војника на тродневном одсуству, војника којима је све потаман само кад служи скидању мрака с очију и забраву експлозија, том вучјачком дахтању смрти за вратом?

Ово друго; није он остарио, не признаје. Шта није? А писмо које му је Ана дала да однесе Мићи. А Мића? А Ана?

Ана, то је сад казна за све жене које, волећи, није волео. Ана, то је бол, љубомора, увреда, опекотина коју осећа. Ко зна?

Он окрену леђа прозору. Не да се, осветиће се. Предаће писмо Мићи.

Није то ништа страшно! Једна ноћ!

Напротив. Она ће се разочарати у Мићу, у себе, и биће јој тешко што је ту ноћ потрошила на оног неспретног блазвца.

Предати писмо — то је једино паметно што може да уради овако увређен и једак. И, уопште, једино паметно.

Штавише, њему је у интересу да до те ноћи дође, како би после, упоређујући, Ана могла до краја рата да себи пребације лакомисленост с којом је претпоставила Вековићу оног малишана. Да јој ускрати ту ноћ, никад му се више Ана не би вратила. А кад му се врати, он јој неће ништа пребацивати. Па он је баш воли што је таква, што не уме, као ни он, да припада никоме до краја, ни себи.

Пришао је столу, узео писмо, ставио га у џеп свог паличаног капута и пошао, ипак необрадован, ипак угљенисан тугом. Попео се лифтом до последњег спрата и угутио се Мићи, знаним путем преко тавана. Није осећао љубомору и није замерао ништа ни Ани, ни Мићи, који су му задали толики бол. Зар је ко од њих крив? Неко што је млад и изгледа привлачно? Зар је крив он што је остарио и не привлачи више Ану. Зар је крива Ана што јој се он не чини више тако привлачив, иако је уверен да је само он може стварно истински да

умори и обрадује. Он је у то уверен, не она. Она ће то сазнати сутра, прекосутра. Отпутоваће прекосутра, али Ана ће отаг жалити само њега, не Мићу, и чекаће до краја рата њега, не Мићу.

Тада је спазио праљу која га је приметила можда трен раније и гледала га сад изазивачки с рукама на куковима. Гле, »шиче«, помисли и стаде.

Без речи и ћутке Вековић ју је укхватио за руку, привукао себи. Дотле непомична, скамењена можда подударношћу њених мисли и прилике која јој се, ето, пружиала Вековићевим проласком, она је стала да се отима, исконским рефлексима женствености навикле да буде отета, оцлована, надјачана и онда кад све вршине у њој зазивају мушкарца. Стала је после да се праћка и отима, не сувише уверљиво да би га поколебала, али га је ударала тешким рукама, но њему је то годило, осећао је преинтензивно ону ефемерну наду коју је нудила свака нова жена и годило му је кад га је почела простачки да псује, да сипа увреде, називајући га са сувише нежности старим псом и старим јарцем и ледом, да би се увредио, главе притиснуте на хааду, мокру сукњу испод које се већ грчио њен топли, пијани трбух. Али утом се сети Ане. Не зна зашто, не зна како. Сетио се. Задовољство које га је вукао праљи попусти, руке му олабавише, диже се. Чему то? Ана га не воли, претпоставља му Мићу, јер је Мића млад, а он — стар. Устао је нагло и пошао. Праља је викала за њим, звала га. Нека опрости, није му данас до женског рода, увређен је; увредила га је Ана.

Али праља није хтела да то схвати, појурила је за њим.

Још му Мића није приредио онај последодневни пакао. Нека. Што је пристао да живи спрат ниже од свог живота? Сам је хтео.

Све је то дошло некако заједно: радио-апарат, Мића, песме, и Ана. Све је то заједно значило нож у леба нивоу његове самоће. Барбарство је и њега девалвирао. Али друкчије се није могло живети. А његов живот — дати се, дати све, дати. Дати стихове, осећања, сокове: згрудвати целог себе у слоге, у загрљаје, у протест. Шта је друго значило његово презриво усамљеништво?

Но схватио је коначно да је тај протест сувише толерантан и да се скандалима не може негирати. Ну-

жно је пустити корен у тле да би ма шта никло. У тле, у људе.

Песме?

Код нас (и не само код нас) не значе ништа, у ствари. Отуд и његов одговор: окретање леба друштву, затварање шкура пред амбицијама, таштином, каријером, похлепом, тупом политичком игром, поробљавањем, израбљивањем, пред свим тим струјама које покрећу погон човечанства достојног презира, мислио је.

Не мисли више.

Али мислио је, и пре но што је почео да објављује (негде у време анексионе кризе), да је живот, такав какав јесте, неприхватљив. И ништа га није гонило да у сарадњи с људима потражи решење противуречју егзистенције: живим неприхватљиво. Либерална опозиција — лајна обична. Радничка? Нејака, а прегенциозна, притупа, користољубива, шпекулантска, фразерска и, у случају доласка на власт, Лапчевић Драгиша знао би само да поново забрави затворени круг човека. Да понови можда шири, али плаћи, још тврди. Уостаом, сва су политичка обећања лудом радовања, а кад је већ реч о речима, туђима је претпостављао своје, ритмоване. Оне су бар отворено биле против катанца: живот — смрт. И нису трпеле порочне кругове ни у виду бисерних гривни.

Пре балканских ратова уживао је што својом негованом, навлашном другачијошћу скандализира. У патријархалном градићу на ставама Дунава и Саве, он је, провокаторски агресиван, изазивао обичаје, навике, односе. Практиковао слободне стихове, вегетаријанство, венчање око врбе, опавање по дану, ноћне шетње, носио спортска одећа, богохулио, посвао. Онда је дошао рат, а после је, с једном надом мање (да се ништа постиже скандалима), продужио да живи без спољњег изазивања, али по старом. По старом кад је реч о основном: раду и љубави. Само дискретно, без таламбаса. Једино: кад су сви почели да праве слободне стихове, он је стао да римује, а како је живео одвојен од такозваног света, браћа Поповић су га, не схватајући, по обичају, много, увели у Академију уверени да је примерно поетско јагњешце које хоће да метафизичком главу забашури основније људске потребе.

Истина је да се после двадесет и неке, и од тада до

пре неку годину, хватао у риме, да не каже укоштани с есенцијама живота и да је свесно занемаривао у поезији контингентне форме егзистенције. Из пркоса према стварности на снази. Трагајући за емотивним смислом негде на ивицама живота, он се враћао у књижевне излоге с новим и новим ерупцијама порицајућих страсти, никоме потребних, ни за кога опасних, а згодних да послуже оправдању слободоумља и најнетолерантнијег порекла. О томе није доскора водио рачуна.

Али кад год се дизао од радног стола, осећао је да те интелегентне страсти не значе нужност и да људи, неометени њима, настављају да живе у ропцу живота — без фротпања, слепи и глуви на сваки од тих његових крикова без одјека. И ова њихова изашност, та слобода, али и та потреба њихова у једном вишем смислу потребе, били су дуго његова гордост: мргодно, отворно, корозивно стално нерасположење. И то да је после рада могао да пружи женама углавном мужјачке секрете без осећања, и то га је чинило поносним. Празнина, равнодушност, бесмисао, горчина, анималност егзистенције — па то и јесте укусу живота. Дати ове. До бесвести која ће рационализовати и последњи број у ирационалној серији.

А онда — Рејин скок. Али већ пре тог корака којим је кренула с трећег спрата у празно око себе, био је узнемирен (делимично друштвом које је сретао у њеном стану, делимично — јер је немогуће изолирати се од догађаја у Београду) и, што значи више од узнемирења, постао је незадовољан својом поезијом, престао је да ради.

Међутим, њено самоубиство, потресно и болно, било је и протест против одређеног зла, против шуровања Стојадиновића с Хитлером — тако је писала у опроштајном писму — и Вековић, који је познавао Реју, веровао је да тај протест није био изговор за панику која ју је сасвим разумљиво обузимала.

У сваком случају, није се, после тог самоубиства, могао по старом. Скок није значао само пад, него и изарањање на површину. Смрти? Живота? Туге? Како за кога. За Реју — избијање међу координате смрти. И за њега. Повукла га је за собом. Стојадиновић? И одмах затим Цветковић, Хитлер. Вековић је избио међу људе, жив, тужан. Светлост самозадане смрти обасјала је зи-

дове дана и револтом који је садржала, као пијукном, пробрала зидове који су га добровољно изолирали од друштва људи. Есенција живота не може задуто да се издвоји, ни ради стихова, од форми у којима се живот-но манифестује.

Прво што је разумео.

Друго. Од апстрактне аутоматске пиљотине за далеку револтирану песму колективног самоубиства човечанства до смрти коју је сама себи задала жена коју је волео, његово је немирење са животом какав је живео, прошло кроз разне фазе, али никад још црна боја епохе, њен крвави укусу нису тако ужасно наметали своје присуство, рачунајући на сваку савест у кризи, на сваку незадовољну, бунтовну свест. Требало се, збиља, приближити људима угроњенијим но икад у најбитнијем. А то је значило бранити и вредности које је Вековић порицао дотле. Одлучио је да брани и нашу балканску културу и наше националне мотиве. Не да их прихвати, само да их брани. Али, бранећи их, прихватао их је не знајући ни сам како.

Но пре но што почне о трећем, прећи ће на четврти закључак који му се наметнуо. У вези је с песмама. Додавање његово писање, без наде да ће начинити људима нужну песму, хранило се уверењем о аутономности поетског истраживања и експериментисања. Оно није требало да апсорбује друштвену нужност. Револт који је објашњавао Вековића био је довољан и његовим стиховима и свему осталом што је чинио.

Он је објашњавао све: и усамљеништво и донжуанство и презир средине. Нико није смео да затражи од њега да не потцењује свет који се сатира и убија да би савладао препоне друштвене трке, те игре чија су правила коначно измислили сами људи. Његови скандали пре ратова и његово замрачење прозора после ратова били су штит којим се и ствараачки бранио од сумњиве светлости успеха, вапјарске буре и амбиција без ђема, безобзирности каријера, »снова« и осталих инфамних плаћина пристајања да се игра Велика игра. Сензуалност и љубав значиле су контраправила друштвеним правилима, а хумор, неозбиљност и особенаштво били су облици једног протестног неконформизма. И — ово је треће што је схватио — тај неконформизам остао је без дејства.

У сваком порицању, па и у одбијању има тоталитаризма, као што свако надметање и свака борба имплицира жеље за победом. И ма колико се човек бранио да озбиљно схвати правила игре коју је сам измислио, од тренутка кад је почео да игра игру он ће их, и против воље, постепено узимати све озбиљније, спуштајући се полако наниже. Не. Приближујући се све више људима. А то не значи само клизати низ тобоган сужене интелигенције, не само срозати се. Јер је и то кретање — двоструко.

Оно значи и даље порицање правила игре у току. Оних истих законитости које Вековић целог живота није прихватао. Али значи и прихватање других, нових правила.

Њему је дотле било довољно да скандалима изазива згражање. Понашајући се супротно утврђеним правилима, људи који су их створили или који су им се покоравали викали су шокирани да их он шокира. И то је било толико глупо, смешно, јадно да је једно време уживао провоцирајући ту једносмешну глупост, а после му је и она чак досадила. Избегавао је контакте с њом. Два света су коегзистирала.

Сад је дошао до закључка да је даља коегзистенција немогућа. Требало се ухватити у праве кости. Рукама, не само римама. И њима. И свиме. Борити се. Тачније — одбранити се. Глупост, дивљаштво, мрак постали су агресивни. Револт је морао да се прилагоди револуцији која је тактика, маневар, стратегија. А Вековић је разумео да се ништа од свега до чега му је стало (а то је и живот и земља и људи и људи који говоре језиком земље на којој он сам осећа и мисли, а то је, даље, и хајдучка историја и поезија о бунама и бојевима на Мишару и другде и свугде) разумео је да је потребно да прихвати и узме озбиљно срцу људска правила службе револуцији, да их се држи, ако жели, а жели, пораз фашизма, пораз све глупости коју није ни дотле трпео. Разумео је и разлику технике порицања у теорији и савлађивања зла у пракси. Нужну половицист револуције. Иначе би испало да сече грану на којој стоји. Она мора да је и апсолутно, корозивно одбојна према свем старом и нехуморном, нескептично афирмативном. Она одбацује, у неку руку, правила преферанса ради правила покера, она морал Курте замењује моралом Мурте, али

да је то нужно, било је ван дискусије. Но тај бољи, нови, напредни морал Мурте мора да задаје смрт и мора у много чему да се јави претеран, неживотан и сличан моралу који поражава. Али привремено. Јер војници који су се деформисали и себе прилагодили нужним облицима борбе, тину или, остану ли у животу и после револуције, морају да се прилагоде њему, приме конкретност и изврше радикалну деесенцијализацију, дотле неопходну.

Трагично. Ни револуционар није тако пластичан да преболи сва та неминовна насиља над природом човека који је. Тад је упознао Мићу. Који је то све порицао можда.

Врло брзо је научио да разазнаје све таласе у етеру, шта се могло очекивати од сваког од њих, и са маоохистичком слабашћу дизао се од стола за којим је, симулирајући рад, седео, чекајући, у ствари, следећу емисију, дизао се у време кад је требало окренути дугме и слушати гласове који су му се наметали, који су га мучили. При том није више мислио на мртву Реју, на живу Ану коју још није познавао. Мића је тад почео да долази. Слушао је понекад с њим вести, али Вековић је још био немиран, болестан. Мића је још био тајна за њега.

Тражећи тако вести наишао је случајно на немачку Станицу Слободе и без даха, понет аутентичношћу ужаса у гласу спикера, почео одмах да га слуша са неким необјашњивим, дубоким, правим херојским страхом и задовољством. Појавио се нешто ново и у етеру, не само у људима типа Миће. Нешто као поезија. Нешто као прави живот. Лепота спикерове храбрости. Јунаштво што, пркосећи, говори из самог језгра зла, немоћног да савлада отпор тог гласа, наду коју је тај глас доносио, снагу коју је људима уживала вера у могућност престанка муча и море, опасности што је вечито претила помором и ратом.

Узбуђен, захваалан, срећан, забележио је таласну дугину и време емисије. Неколико дана касније бадио је на хартију песму о тој тајној станици, песму коју није сасвим завршио.

Били су то први стихови после дуге паузе. Изненађен, мало је рећи, био је запрепашћен врстом подстрека за ту песму. Осећао је при том да мора њом нешто да

исприча да би убедио и изнео што више од новог квалитета људске храбрости, од лепоте људи, које, док говоре, траже сви детективи и сви детектори III Рајха. Али док је слушао ту станицу, радио на песми коју није хтео брзо да доврши, једна је реч, реч према којој је искувише дуго остајао равнодушан сматрајући је заувек корумпираном политиком, реч из своје младости, реч сваке младости, реч живота, реч на коју је нагазио и у бездарним Ракиним стиховима, једна је реч, та је реч обојила одједном све његове мисли и узела отад чвршће у своје противуречне руке његову судбину. Имала је још увек глас политичара на збору, али забрањеном. То јој је вратило чар и чистоћу.

Слобода!

Разголићена, обасјана, схваћена, та га је реч помирила са детињством, са историјом, са Земљом, са свим што је око њега постајало у једном грчевитом припремању за постојање. Истовремено она је осуђивала његову дотадању жалову усамљеност.

Али пре но што је упознао Мићу, поставио је радио-апарат преко пута свог писаћег стола. Деесенцијализирао се да би опстао, још није деапсолутизирао свој револт, још није разумео да његова ефикасност не трпи апсурде крајности. Они су увек апстрактни и трагични.

Трагични и кад се не зна да су то и кад се неће то и кад се тврди: не сме се то бити и кад се урла: нема трагике у борби. Али трагично је једно поткожно струјање, један општи укус свега, једно искувише очигледно један и један, једно искувише јасно — живот и смрт. Једно живети упркос смрти. Једно живети упркос. Једно континуирано SOS трагичне есенције света у неефикасном кошпацу са самом собом, својом распоућеношћу, својим противуречјима. Али и на плану ефикасности, у борби нација против народа, човека против човека, нечовештва против хуманизма и зев супротности затваран у трагични крвоток може да се разреши трагичним разбијањем пломби — крваву што ће истећи за слободу. А она? Остаје ли недостижна заувек? Или...?

Врло брзо је научио...

Недеља, март, пре свитања

Слагао је. Звао се Андрија, Андрија Вековић и никад га нико није звао именом које је казао. Зашто је рекао то име? Моје име! питао се Мића пошто се, погледавши на сат, уверио да нема смисла још да устане, прерано је, полицијски час још траје.

Зашто је рекао моје име? питао се Мића понижен тиме више но свим осталим, понижен као да је опшарен, а не разумевајући зашто се због тога осећа тако понижен, опшарен, пољубан. Путем на акцију и после ње, питао се то исто и, љут, остајао без одговора. Тражио је разлоге и није их налазио. Нешто је у њему говорило да их узалуд тражи, а ипак је настављао да чепрка напрежући своју мисао до бола, трудећи се да из лимуна сећања испеди и последњу кап. Испедио је и њу, као да га је неко присиљавао да то чини. Али узалуд. Свеједно, мајко, свеједно, свеједно, мила мајко, шапутао је у мислима пред фединзима који су настајали у њему чим би се упитао зашто је толико поврећен тиме што се песник послушно његовим именом и, да би се утешио, поче опет да мисли на Борба и Петра који одбијају да схвате значај његовог открића о Вековићевој лажи, двоструком животу. Можда и двострукој игри.

Али не.

Стресе се. Мића је знао за ту своју слабост и борио се против ње кад год је постајао ње свестан. Само, како знати кад је сумњичење у »лерлауфу«, кад није? Пажљивим испитивањем мотива? Ако би утврдио да може да се логично претпостави издајство, онда, разумљиво, не би устукнуо пред тешкоћама. Али у овом случају, јуче још, сви су знаци били за издајство, бар тако му се чинило, и он је, да би се у то сасвим уверио, дозволио себи онај експеримент. Рекао је Вековићу да је на Калемегдану убио немачког војника. Је ли био сигуран да ће током ноћи доћи да га ухапсе? А, ето, нико није дошао да га хапси. Јасно, не би га ухапсили и да су дошли. Вековић није улетео у замку у коју би упао сваки издајник. Значи? Значи није? Ко би све знао? У сваком случају, још се ништа не зна! Зна се. Погрешно

си овог пута. Субјективно Вековић није непријатељ. По свој прилици није. Постоји могућност да то не буде. Субјективно. Али објективно? Да. А оно је меродавно. Јесте, постоји могућност да се тавански догађај с блаћењем Мићиног имена на крају, тако протумачи. Мада се ни с објективним кривицама не треба разбављивати.

Мићин је било јасно да није довољно претпоставити да је нешто противничка диверзија срачуната да штети, разара и демобилише, па да то заиста и буде диверзија, кад може бити пуки знак слабости, недостатак свести, партијности. Сада, пошто је напетост попустила, очекивање ноћне посете Гестапоа прошло, могао је мирније да суди о себи и да се прекори што ноћас и јуче по подне и уопште често, цептећи и горећи на хладној ватри интерпретирања недела, не постаје на време свестан та два бела лица свега што, обасјано сунцем, може да се учини црно. Од сенке, али и сунчања.

И да је брзоплето и узалуд оптеретио Вековићево памћење непотребним убиством. Децхавало му се да је понекад био у праву и кад је подизао зграду оптужнице без солидног темеља. Исмеваном од другова, проглашеном усијаном главом, манијаком и шта све не, догађаји би му после извесног времена давали за право. Уверавали су се после да су његове халуцинације и визије без основа — примери за угледа будности, револуционарног инстинкта који непогрешним магнетом своје оданости и посматрачке способности лучи и у тамни црно од белог. То су комплименти, пријатни и кад нису заслужени, али сва тајна његове »видовитости«, како су је називали понеки другови, почивала је на једноставној, сваком доступној »проницајивости«. Он је поступке сваког човека посматрао искључиво под рефлектором користи или штете коју непосредно доносе ствари за коју се бориш.

Није то увек лако могуће. Има замршених, сложених ситуација чије ткиво није једноставно размрсити, а има и прилика кад тактика непосредна корист изгледа да се супротставља стратешкој, коначној. Но јучерашњи тавански случај није био од тих. Нека Вековић и није у дослуху с непријатељем, у реду. Али његов тавански ситни швалерај представља, објективно гледано, поступак који, откривен, може тако да нашкоди угледа покрета да ће све што би се корисно

постигао изласком Вековића бити затрпано и потрто штетом коју ће нанети. Ризик је толико велики да се не исплати продужити ту игру. Не исплати. И једино што би вредело учинити... то је оставити све тако како је, то јест отићи, прекинути све везе с Вековићем и пусти-ти га да се докува у свом сопственом сатиричком и фантомском сосу.

Откуда то? Зашто? Шта ће то једном борцу? Његови поступци досада су црпани подстреке из сфера племенитих осећања човека. Па откуда онда? Није знао. И није могао знати.

Али се није ни желео отети зрачењу те осветничке пакости. Било му је пријатно тако. Први пут у свом животу је такав. Његови су мотиви увек били чисти. Мислио је. Не више. Сада су, уз неоспорно чисте пориве који су га и нагнали да заузме став који је у Вековићевој случају заузео, деловали и ови други, нечисти, залуради. И уколико му је постајало јасније да ће отпор који ће му пружити Борбе и Петар бити жешћи и логичнији, утолико је остајао упорније при свом ставу, али утолико је узимала све више маха у њему та необјашњива мржња, та осветничка, залурада пакост. Откуда она?

Тајна. Не зна. Не зна, упркос свим ноћашњим напорима да дозна.

Но, не би био борац који је кад не би осуђивао себе због тога, присиљавајући се да попусти кад већ није у стању да се схвати и објасни. А знао је да неће попустити. То га је збуњивало. Тај његов дијалог са собом, не његово уживљавање у мисао Борба и реакције Петра. Ово је сматрао нормалним. Ненормално је било то што је, ето, сву ноћ скоро, мислио о стварима о којима није хтео да мисли, а није могао, као досада, да просто искључи те мисли окретом дугмета.

А нормална није била ни повремена слутња да неће бити неумољив и тврда пред противљењима на која ће у осам сати наићи; нити је до краја био сигуран, сасвим сигуран у правилност свога отпора, у име више револуционарне законитости, већини коју су чинили Борбе и Петар. Не што би сумњао да је његов став неправилан по себи, него због себе који је постао свестан да је погрешно поставивши клопку Вековићу, погрешно што је погрешно поставио или што је пошпао од погрешне

претпоставке кад је одлучио да је постави. Није био, као досад, увек убеђен у своју праведну незаинтересованост. Због чега? Што се Вековић послужио његовим именом? Којешта. Најмање то. Па шта? Шта? Није знао шта. Помисао да му је она девојка — љубавница? Није му она то. Није. Па шта? Шта да ради онда? А ако јесте? Немогуће. Да оде још једном Вековићу и покуша да га наведе да се отвори? Или да... Не, ми се разликујемо од наших непријатеља и тиме што, радећи све што борба тражи од нас да урадимо, остајемо истинити и праведни до краја, у целини и у појединостима. И онда, шта га се тиче она девојка с наранџастом косом и грудима које лепршају као голуби? Како је то гадно ипак. Како гадно.

Песму о тајној немачкој Станици Слободе завршио је, прочитао је Мићи и Раки и они су га, ганути и одушевљени, уколико се то може рећи за уздржаног Мићу и прорачунатог и хладног Раку, чак натерали да је рецитује јавно, пред студентима на књижевном вечеру што се тих дана приређивало у Физичкој сали. Била је то 1939.

Наступиће заједно с неколико младих писаца који су обећавали, рекао му је Рака. Мића је то потврдио с уверењем које не би поднело ни једва приметно скептично слегање рамена. Али више од тих младих писаца и њихових занимљивих стварчица које је, да би учинио Мићи по вољи, пажљиво саслушао седећи мирно у првом реду, дирнула га је и потресла публика. Млада, лепа, ведра, храбра. Да, храбра као Станица Слободе. Осетио је то по оном нарочито жарком таласу неукротиве топлоте који је емитовала пљескајући њему. То јединство песника са салом није га срозавало, како би мислила раније да је о томе раније мислио. Уздигла га је и чинило да се осећао јачи за сву снагу младих и девојака у сали.

Није то био обичан или необичан пљесак. Ни урнебес, ни лудило одушевљења. Ни одушевљење, ни усхит. Била је то снага пред којом се рушило све, па и његово најинтимније уверење да је уметност ствар аристократска у суштини, и да у једној земљи као што је наша, окрени-обрни, више од 1 до 2 хиљаде читалаца ниједан писац не би смео да пожели, јер је све друго духовна раја нерођена културом, састављена од интелегент-

ног света, али примитивног и у суштини страног напорима уметника да компримирају живот у звук, слику, стих, песму; страног свим његовим тежњама и стањима емотивно страховито заоштреним, али на плану где се мисли и осећања супротстављају, не људи. Но сад, пред том силом што је лупала рукама које су се сударале у бесу налик на љубавни фурор, преа том бујицом што се ваљала и чупала и односила дебла његових ранијих мисли и уверења, осећао је да заиста треба и у вези са новом песмом да ревидира своја схватања о уметности и испита поново проблем који му се чинио заувек решен, наиме, није ли уметност наокупна потреба широких маса и није ли је потребно, због тога, учинити приступачнијом, тиме што би се секиром стихова крчио пут кроз заједнички честар, тиме што се њена оштрица не би тупила на изузетним мотивима него на гранитним препрекама, на стогодишњим, вечним мотивима човека и његових постојећих услова у сукобу са слободом. Која је услов његовог постојања. Стално човеково освајање. Никад освојиво, као ниједно знање. Али нужно да би се постојало. Према томе и оправдано. И вредно да буде мотив поезије. Макар и привидно спрат ниже. Решио је да о свему томе разговара баш с Мићом и оном двојицом младих песника који су читали пре њега: један је деловао као човек од горштакских апсолута, други му се чинио равничарски пријемљивији за релативности. Знао их је. Долазили су с Мићом неколико пута к њему на разговоре и обично би се исвабали између себе, не престајући, осећао је, да се воле и на изврстан начин цене, спремни, усталом, да одустану од схватања која су догле бранили и образлагали чим би Мића изнео, на онај свој директни а беспривидни начин, своје мишљење, што се доимало безлично, несубјективно као команда али тврдо и утолико ауторитативније. Имало се утисак да Мића и не казује своје мишљење, него вјерује епохе, последњу истину, коначно њено знање. То га није одушевљавало, али му није ни сметало, убеђеном да се у свакој војсци, па и у војсци слободе, млади по чину морају да потчињавају старијима.

Но баш после читања, док се још орило незапамћено пљескање, у крцату салу хрпнело неколико младих и девојка. А с њима шапатом проструја једна вест кроз дворану. Непријатна, свакако болна, јер су се мно-

га лица смрачила. За тренутак, за два. Али та вест, и таква, непријатна, дала је нове снаге посусталим рукама што су поново почеле да пљескају и грлима што су избацивала покланче. Он је сишао с подијума ексцитиран и знојав од узбуђења.

Одједном се Мића створио крај њега и с оном непотпућу коју тајна даје лицу замолио га да прими на конак једног друга.

— Хоћеш ли? — упитао је, а Вековић је помислио: зашто да не?

Разуме се да хоће.

Био је то Мирко.

Свидао му се одмах, иако тада још није знао како се зове. Радник, снажан, младалик, с мало дака, и то само на вилицы, с неком безбрижном свежином у покретима. Једино му је чело одавало године. Четраесет. Али очи — као у курјака — без времена.

Провели су у разговорима неколико незаборавних ноћи. Мирко је испричао свој живот борца, а песник је без стида изнео Мирку Судару свој живот промашеног бунтара и успелог уметника. Без стида му је причао о женама.

Борац, Мирко Судар, човек са наглашеним укусом за необично, изузетно и авантуристичко, с пажњом је слушао седог песника, а Вековић је осетио поштовање за тог бистрог човека који није за живота пустио сидро ни на једну обалу, пловећи од своје четрнаесте године океаном борбе, бацан таласима које је сам дизао на хриди и камене пећине. И после толико година борбе, победа и пораза, он ни данас ни за шта на свету није могао рећи да му припада, јер су све бразде његових орања учртане у пластичну материју људских маса у покрету, у масу без памћења, као што су то већ многи мушкарци, неке жене, у масу која заборавља ожиљке и не носи ране дуже од воде. Можда је Мирко пред Вековићевим животом у једном часу летимично и без последица уздахнуо што и он нема за собом такве бразде и такав у гранит урезан садржај напора и хтења. Али и Вековићу се у исти мах учинило да би вероватно дао своје огромно и значајно дело за ових 20 година Миркових авантура и борби, за то последње људско слободарство, за то револуционарно чергаштво, једино још могуће у данашњем друштву, за тај максимални апсолутни живот-

ни некомформизам, једино прибежиште последњих проналазача живота — за тај живот професионалног револуционара без стана, без жене, без куфера, без мачке, пса и навика. Са 18 година торпедован на аустријском ратном броду, у двадесетој је започео нови живот дизањем првене заставе на јарболу адмиралског брода укотвљеног у которској луци, са 25 је изишао с прве убојије. А од тада — илегални рад, састанци, скривања, летећи зборови, хапшења, бежања и Шпанија, најлешче, најпучније, највеће и најтрагичније крвавење за срећу слободе.

Мирко је отишао после пар дана.

Отада је Вековићу долазио у стан само Мића, доносићи му најновији летак или последњу публикацију коју би му још истог дана узимао и односио.

Тако је, радећи на једном циклусу песама о слободи, дочекао 27. март, рат, бомбардовање. Мића је као добровољац заробљен, затим се, побегавши из заробљеништва, после два дана вратио, али на Вековића као да је заборавио. Становао је још увек у истој кући, на четвртом спрату из дворишта, али му није навраћао. Средли су се једно преподне на степеницама, разговарали, и Мића је обећао да ће му доћи, но није одржао реч. А Вековићу је самом, упркос Ани и емисијама које је редовно слушао, бивало све теже без тих витамина свежине и храбрости којом је зрачио Мића. Осећао је окупацију, близину непријатеља, ужас који је и ту рејнски почињао. Није могао да спава, није могао да ради. Ни жене га нису мамиле. Можда су томе допринеле нешто и године. Не, године нису биле криве. Окупација. Она је изазивала у њему то осећање клонуле пустоши и усамљености. Не само у њему. На улици људи нису разговарали, или су се правили само да говоре. Тек овде-онде би промакла два глувонема с оним својим претераним гестовима. И, уопште, број глувонемих је наглао растао. Мицали су рукама, отварајући уста као рибе и једини глуво пркосили. Једини? У собама се шапутало о страшним, суровим, застрашујућим догађајима. Отац би после, осврћући се, рекао сину: »Иди лези!« А кад би остао сам са женом, упитао би је: »Где ми је полица за осигурање? Треба да уплатим месечну рату сутра!« А то је значило да се нада скорој смрти, па хоће да збрине своје. Град је ћутао набијен страхом. Гласови

спикера које је слушао, као и пре, на свим таласима и језицима, нису могли да га разгаде и разговоре. Најгоре од свега: опет је престао да ради. Упркос Ани.

Кад неко четрдесет година пише песме, постане признати песник, национална слава, академик и шта ти ја знам, а упита се у педесет шестој години као Вековић што се питао: зашто пишеш? за кога? чему сам утросио ноћи и преподневе?, а има пред собом 12 књига стихова, тај опус страховито инспирисан и остварен непрекинутим радом, значи осетити, пред собом, за собом и под собом, саме поноре и безнадне бездани, значи доћи у кризу чија је коренитост стављала у питање не само песме којима је посветио свој живот него и сам живот, го, још неосмишљен радом и љубављу.

Бомбе су падале и убијале. Знао је и пре (није узалуд, још пре Рејиног самоубиства, почео да зебе) да постоје штучке и бомбе, али их је шестог априла видео. До летеле су и стале да завијају стрмоглављујући се, заурале сиренама. И треснула је смрт. Пљуснула је крв преко смрти без логике, без одбира. Ако је остао жив, има да захвали случају. Да захвали случају? Али невоља је што је случај — божанство коме се човек неће и не уме да клања. Та неразумна, немотивисана, недетерминисана логика није доступна човеку. Врећа.

Требало је по сваку цену спасти девалвирану прошлост, вратити вредност будућности, наду песми коју пише. Са животом који би требало спасти, дићи на ноге, побунити, спасавао је самог себе и своје песме. Своје и туђе. Било му је јасно зашто су седам редакција тајне немачке Станице Слободе, једна за другом, попуњавале празнину коју су остављале узастопне провале Гестапоа, и зашто је храброст, као и лепота, неумишљива.

А ипак их уништавају у људима који, носећи их, гину разнети бомбама, пробušени мецима, клани ножевима, људи, најненаметљиви, а тако видљиви подтекст инспирације.

Уто су слигали и први гласови о отпору, буну, устанку.

Знао је одувек да ни песнику данас није довољно живети. Али шта да ради са животом? На шта да га примени?

Смисао свему, мери и болним питањима, био је сад ту, на домаку. Кад је чуо за устанак, за револуцију и

борбе, чинило му се да чује за нешто знано и одмах је помислио на Физичку салу, на оне младиће и девојке који су му пљескали онако снажно и лаички. Сећао се и препознавао их у вестима о снажним лаичким борбама које су сада водили са судбинском умешношћу и озбиљношћу. Требало им се придружити. Било му је одмах јасно да треба да им се придружи. Али како да дође до њих? Како да изађе из града? Хоће ли се сетити да су му пљескали? Шта ће им он? Стар је и пун навика. Зашто стар? Био је поручник у прошлом рату. Овај је, истина, друкчији. Можда они и неће да га приме у страху од његових схватања за која претпостављају да су страна њима и њиховој револуцији. Зашто њиховој? Револуција коју су они дизаали и дигли припада и њему, баш таквом какав је, његовим песмама баш таквим какве су. Као што песме и он припадају њима, људима устанка. Јесте, он је другачији од њих, поготово од Миће, али не обавезују ли га песме, као и људи, да се и он заложни за револуцију и усвоји оно ново што доноси младићи из Физичке сале? И онда, ко каже да је он стар?

Живот је опет почињао. Пожелео је неодрживо да буде с устаницима, Мирком и осталима. Јер они су то, чинило му се, дигли ту другу, страшнију буну на Дахије. А он је за буне увек био. За буну макар и метафизичку, а камоли ову, праву. Али све је боље од ропског ћутања. Био је сигуран да су то Мирко и Миркови другари отпочели. А да устанак није што и излет у брада, у то се није требало да уверава. Изаћи. Иако су клања и уништења у 1941. години имала и жиг специфично «нашке» заосталости, балканске, неписмене дивљине, требало се определити. Изаћи. Али то није значило само ставити главу на коцку него и оставити и Ану саму. Ана! Шта ће она сама? Да ли су биле у питању ствари важније од ње? Важније не. И она је у питању. И она. Она. Због ње такође вредело је изаћи.

Једно поподне дошао му је Мића и питао га да ли би само за ноћас и никад више примио на конак једног друга. Јасно.

Нешто касније вратио се с Мирком. Смршао је, преплауно, зажаренијих покрета, сав од опорог сазнања неке тајне, драгоцене светлости, сурове, тврде од ведрине. И изгледом Мирко је сад одговарао представи коју је

Вековић створио себи о револуционару. Мирко, али и Мића, који се издужио још мало. Кад је то касније једном споменуо Мићи, овај га је одмерио непрозирно као да га не важе и не мери и рекао тихо: »Четрдесет-осмашки барикадизам? Касниш сто година.« Било је можда подсмеха у тим речима.

Мирко је отишао после две ноћи обећавши му да ће говорити с друговима о његовом изласку.

— Шта има да говориш? Поведи ме. И готово.

— Није то тако проста ствар! — објаснио му је Мирко.

— Не сам излазак! — исправио се — то је ситуација! То би се могло организовати одмах, без по муке. Него...

— Стар сам? — упита Вековић, спреман да му исприча последњу своју авантуру с једном потпуно непознатом девојком коју је закачио на Калемегдану узевши је, као балавац, одмах, на клупи. Али му не исприча то. Рече му само да је у прошлом рату био поручник и да је командовао четом.

Мирко га одмери опет непрозиран као Мића, одмери га као да забрањује себи поверење, запали цигарету, и пусти редак, плавичаст дим кроз раширене носарве. Пожудне.

— Не! — рече и продужи опет с оним Мићиним изразом, иако не тако мићински неухватљивим као у Миће.

— Није то проблем. Али, видиш, ти имаш стан. У тебе полиција не сумња. Против тебе ни Гестапо неће предузимати ништа без велике невоље. Јонић, како чујем, хвали те у штампи, удвара ти се...

— То и јесте оно... Ја му нисам дао никаква повода за то. Доче ми да му јавно креснем једно: »Купи!« Не гарантујем да нећу.

— Чекај! — насмеја се Мирко опет срдчан — лакше мало! Будимо паметни. То је теже но лудовати. Бар нама двојици. Али Јонић те је хвалио ономад.

— Јесам ли му дао повода? Реци!

Мирко не одговори на питање. Рече:

— Не би било паметно не искористишавати још неко време твој стан. Некомпромитован је. Разумеш? Не можеш рећи да смо га досад злоупотребљавали. Ја сам изричито рекао Мићи: Вековића чувати за крајње случајеве. И штедели смо га, нема шта. То је све. Врло просто и мало једнострано, као што видиш.

— Ја бих волео да ме мање штедиш. Јер ако не мислиш да сам стар и да ћу вам бити на терету...

— Ти стар?

Мирко се насмеја простосрдечно, а паметно, онда рече: — Погледај се. Сем седина, ништа старачког на теби. Ни боја лица, ни покрети, а што се жена тиче, ту си, претпостављам, још увек преузимљив. А?

Сад је волео кад му се говорило да је још млад. Знак да то више није. Не. Млад није, али ни честа несаница, ни повремена нерад, ни то осећање усамљености, ништа није могло да начне његово здравље.

Али није требало изгубити нит разговора. Споразумели су се на крају да ће се Мирко консултовати са друговима из штаба одреда. Обећао му је да ће га о свему одмах обавестити.

Месец дана касније донео му је Мића поруку да се други радију што хоће да изађе, али да је засад боље да до пролећа остане где је.

Било је то октобра 1941.

После тога Мића није дуго долазио. Или врло ретко. Вековић би сам преко тавана прешао у дворичну зграду и остављао му цедаљницу у лимено поштанско сандауче на вратима његовог стана. Мића би тад свратио истог дана или ноћи, но био је закопчан, избегавао разговоре о изласку. Вековића је то вређало и болело.

Осећао је исто горко нестрпљење и стид као давно (мир пепелу успомена!) кад је, предавши часопису своје прве стихове, чекао да се појаве наштампани два пуна страшна месеца.

Вековић је престао да пред Мићом поставља своје питање. Чекао је да му Мића сам каже: »Полазимо!« Био је спреман за пут. Патио је, жудео све више да изађе, стрепео да га они тамо ипак неће што је стар, покушавао да се увери да је Мирко то порицао из урбене тананости, осећао се одиста старим, пркосно пуња ваздухом, осећао се младим. Техника одлагања била је страна његовој, робустној мужјачкој природи навикаој да граби. Али нека малоумна гордост му није давала да се понизи терајући муку на чистину и мољака Мићу да пожури с одговором. Довољно се понижавао зовући га повремено први на разговоре о ситуацији. Као да је сам није знао боље од њега који није као он по

три-четири сата дневно слушао најразличитије емисије на свих седам језика које је разумевао.

Прошао је јануар и једног се јутра насмешлио лично Мирко на вратима. Вековић се сам себи учинио као жена, Пенелопа некаква. И некако се једва уздржао да се не обисне Мирку о врат.

Није могао више. Није могао да дише ту. Како дисати на заклано грло народа, како да пише? Ни с ким није говорио, сем понекад с Мићом, Аном и с неком случајно закаченом девојком или женом.

Јер сад ће, сад ће изаћи. Живеће на ваздуху који крепи. Радиће. Слушаће борце како причају, маршираће с њима, а кад припуца, и он ће опет као некад мрчити пушку. Зашто не би? Уме да командује четом, да се бори, а и довољно је још снажан да носи и бацач, устреба ли, и довољно хитар да јуриша и, обрне ли се срећа, бежи. Спреман је на све.

Дигао се од стола.

Остајем. Остајем.

И као да сам себи не верује, рече гласно: »Остајем!«

11

Пружи још једном дуге, мањаве ноге испод коњског ћебета и протегну се. Време је.

Сад је долазило најтеже: дићи се тако да не шкрипне челична мрежа испод сламарице.

Дизао се дуго, опрезно, прекидајући дах и жежећи се, сам и изгубљен у тој кафеносмебој типични мартовског предсвитања, тако главој да му се чинило да је усамљенији и напуштенији у овој јави неголи што је икад био и у једном од својих заборављених снова. Сунце, далеко за хоризонтима, кануло је на црна стакла прозора тек прву кап свог млека.

Под босим табанима осети хладну лепљивост паркета. Ни најтањи га шум није одао. Не дижући ногу с пода, он коракну, мичући наслепо руком. Никако да напила одећу коју је синоћ бацио преко столице. Оаједном претрну. Из таме се дизала право према њему нечија бела рука, светлија од успореног зорења.

Отац!

Укочи се.

Сат је тиктакао, а испод њега брже и неправилније — ударало је срце. И та два пулсирања, времена и живота, иста и различита, била су све што се могло разабрати у овом часу који се заплео у гранатом корењу мисли и застао као мртав. У њему се време више није мицало. А ван њега? Не би знао да каже колико је протекло; чинило му се да не живи. Најзад, кад мину и нестане у амбису испод њега лавина страха што га засу, он схвати као да је основац који сриче: о-гле-да-ло.

Подсмехну се себи, огледалу, одразу своје руке у њему, засталоом тренутку, неистекаоом из њега, његовој белој, паничној смрти која га малочас следила до сржи.

Диге руку како би припретио сада тој оживљеној гужви у себи, тим заосталим тренуцима који су откуцали и журили да пробу и нестану из њега, али се предомисли. Не ваља почињати дан претераном строгишћу. Чему губити време на излишна објашњења и правдања пред собом. А пред ким се другим и треба правдати? Свеједно. Нека. Напред. Друго је тамо у брдима, где је Ручка. Мића је стајао пред огледалом, одобровољен, дишући већ лакше. Раскорачио се мало, као онда на стеништу, у аули, само сад је покушавао да се види у огледалу. Знао је он да је витак, мишићав и го, али није успевао да види то што је знао. Само се нејасно разабирао кроз маглено сивило и то зато што се знао. Други неко не би ништа видео. Али ко би могао бити тај други? Та друга? Неочекивана девојка у белом?

Мића се не окрете.

Али ако се сад умирен не види, како је онда малочас спазио у огледалу своју руку и помислио да је ова? Како?

То је нешто друго. Страх. Окатији од свега.

Био је већ сасвим миран.

Задовољан што досад није ништа срушио, помисли опет на Ручку, која је била борац какав ће и сам од сутра бити. Хтеде да се погледа, види и поздравн.

Није се још видео, али махну руком огледалу, тамн у њему. Он је био та тама у њему. Али и на њу, таму, око се навикне. Стрпљења.

Помисливши то, окрену се и заиста одмах десно уочи столицу с оделом баченим преко наслона.

Навуче кошуљу у трен и дохвати панталоне. Оне су га знале напамет, заувек прилагођене његовом мршавом појасу и чврстим бедрима, мањавим. Добре су оне још, иако без бубова. Без све шале, добре су, толико година већ трају, и што је главно, не прљају се — крвичје сиве. Само — колена. Испала су као да по цео дан клечи.

Он да клечи?

Осмехну се и тако осмехнут затњури главу у меко, сунберасто ткиво избледелог ниџија. Замириса на њега. На шта он то заправо мирише? На јевтин дуван, дупање срца и нешто тако, неодређено.

Изронио је без осмеха. Као да га је заборавио негде унутра, испод ниџија. Брзо се саже, дохвати старе платнене ципеле с излизаним гуменим боном, стави их под мишку и крену. Прекосутра ће имати баканце и униформу с убијеног непријатеља. Опрезније! Отац спава:

... Стиже до врата.

Синоћ их је само притворио и сад их је ваљало одшкринути мало, мало, тек толико да се провуче узак и вит као маџор. Ни пушња.

Али отац је стајао у дну предсобља као да се није померио од синоћ.

Његово је присуство Мића осетио као удар који не престаје. Осетио га је читавих пола тренутка пре но што је појмио да је оно беласање у тишини очева спаваћица. Сад га је већ добро видео, целог. И главу која се немоћно њихала као да прекорева, чак угашени сјај његовог горко-псећег погледа. Удар је ту, бриди, али тај ударац није страх. Сав страх је малочас прошао. Мртви тренутак што се малочас заглавио у душнику, не пропуштајући друге живе откуцаје који су се гомидали за њим да изабу, ипак је избачен из њега. И с њим сви заостали секундан у паници.

Несрећни, горки отац!

Мића хтеде да му приђе и изљуби тај горко-псећи поглед којим га стари сусреће увече кад се враћа, и ујутро кад одлази, те очи, које, не очекујући одговора, немо постављају увек једно те исто брижно питање и, без суза, плачу над неузвраћеном љубављу, последњем што му је још остало од промашеног живота, потпуно промашеног.

Али, то је оно, трагични временски теснац, сва недореченост коју раба животна стиска и покушаји, по-

кушаји, покушаји да се свет и све на свету ипак осмисли.

Било му је јасно да воли оца. Воли га свакако. Али старом то није доста. Он хоће љубав каква њему годи. А такву му жртву не може да принесе, баш зато што воли и човечанство, што цео свет воли, воли, јесте, воли, али на свој млади и свесни, несебично другачији начин.

Из полутмине су преклињале очеве очи пепељастих капака и дужица тамних као угашени кратери. Зашто? питале су једва видљиво. Зашто? молиле су неразговорно и дрхтале горке као мокро песето на зимској кошави. Зато што се мора! одговарао је живаљно светао поглед сина.

Мора се. То је тако. Нема другог пута у данашње време. Тачка. То је једини начин да се живи из све снаге живота, снаге јаче од живота који је дат човеку да га надјача, опирући се оној фубитачно пријатној другини његових бесмислено празних дана и ноћи. Јасно, кад те ухвати, онда је све свршено. Свршено. Па ипак, можда и није. Јер... шта мислиш, оче, кад би се људи убијени у борби или борци умрли на мучама могли неким чудом да поново дигну из мртвих и постоје, да ли би ико од њих који су видели и спознали ништавило смрти одбио да поново пође путем што га је већ одвео на Бањицу и Јајинце? Шта мислиш, оче, да ли би се нашао неко ко би примио живот по цену ропства? Не би! Ја мислим не би, и не би то никад од оних који су познали дивну и страшну путању љубави која води...

Не схвата ли то отац? Може ли да не схвати да је то тако?

То треба схватити. Свеједно да ли живи или мртав, само том путањом треба ићи, а не стојати ту, између своје собе и предсобља, у спаваћници до чланака, на промаји што бије кроз прозоре остале без стакла још од бомбардовања и хтети нешто што човек не треба да хоће. Зоре су све хладније кад син одлази на посао без имена. И све хладније кад се по мрацима враћа кући.

Поноћ је прошла кад се синоћ вратио. Јесте. Но је ли то разлог да буде дочекан прозебао и модар, и онако, с будилником у једној руци и свећом у другој? Чему та игра бабарога?

... пламен свеће је титрао, усправљао се и, пропнувши се, бивао све тањи. Кошава, која је још дувала на махове, откидала би црвену латицу пламена и по-

нела је, лепршаву, у zrаку у ком би одмах нестао као да га је ветар упио у мехове својих опромних паућа. Тренутак. Одмах затим појавио би се опет пламен на свећи, затреперио, бризнуо, повио се и, откинут новим дарањем ветра, нестајао. А из немирних лојаних мрља те светлости израњали су час отамњени очеви образи без меса, час будилник, који је пулсирао као равнодушно срце времена, час једрило кошуље што се надимало као да се спрема некуда сама. Је ли старац под њом већ слоњена катарка у бури? Његово је тело сама трошна кост и млохава стара кожа што виси низ празне обликке као рукавица без руке...

Поноћ је прошла кад се синоћ вратио. Истина је. Прошла је, зато што се сад има пуно посла. Нека не мисли стари да му је пријатно да се враћа у то доба улицама пустим и најезеним од корака патрола које се једине чују после полицијског часа и једине се тврдо гласају поткованим чизмама кратких сара, не зато што ноге у њима не би клецале. Боје се есесовци, али и скојевци. Свако се од њих боји својим, друкчијим страхом, класним и личним. Увек није ни искусном ни вештом илегалцу могуће да се укљони војницима и агентима на време, да се згури у сенку платана и шмунте неопажен. Капије су закључане, а жив човек није само од нерањиве сенке, иако је данас само у њој. Увек не може да се провуче, изветри и угасне кад устреба, а између лепка и објаве прилепљене за зид петокатница нема места за живе људе. Град је велики, опроман. Али понекад у њему нема руке ни склоништа за човека на кога су напуђани сви пси и сви меци полицијских шмајсера. Пуцају. Природно, увек не погоде. Понекад се падне. И остане. Али задатак се по сваку цену мора извршити.

Но стајати тако на промаји и чекати сина пуна четири сата, бринути што се није вратио пре полицијског часа, дрхтати под широком спаваћницом што, ударана ветром, истиче још више осушеност тог модрог тела оголелог као грана пушта од јесени, држати кухињски будилник у једној руци, у другој свећу чији пламен, распињан промајом, извлачи из таме час горки, псећи поглед, час лице опрљено тугом, астмом и годинама — то се не мора.

И не сме.

И отац ће то потврдити: људи су разумна бића, а

њихова осећања нису катастрофе и ерупције стихија. Потврдиће, јер очигледно и човек прави себе по слици свог идеала о човеку. Па зашто онда стари поступа тако неразумно? Што? Просто: »оће му се«.

»Оће му се?«

Па шта? Па онда? Шта мисли да ће постићи?

Тера своје, намерно се упропашћује да би изазвао сажалење и натерао сина да попусти. Проклета самоубилачка упорност. То је оно. У обојице, оца и сина, иста је тврдоглава крв.

Не види ли стари да хоће немогуће?

Зна он то добро и баш га то сазнање, то тражење немогућег и гони да истраје без наде и остане апсурдно упоран пред безизгледношћу. А ти ако! »Оће му се« и, може му се. Добро. Али тада нека буде шта буде.

Колико је већ пута за ову годину ћутања закуцао узалуд на очева врата? Па ништа. Само шљапкање рапчијаних папуча иза закључаних врата! И ништа. »За иват!«

Али с којим правом уцењује? Јер све је то једна обична, стара, проклета, сентиментална уцена и ништа друго. Уцена прљава и матора и — пас био ако попусти.

У том је часу све већ било неопозиво, одлучено. Отпутоваће сутра. Одлази у одред и ноћас вероватно неће доћи кући на спавање. Требало би да се опрости с оцем. Да га умири, ако не и утеши.

Очева кошуља преста да се надима. Је ли то кошава нагло легла или се стари следио и својим ледом зауставио дах ветру што га дотиче?

Одлучио си? — учинило се сину да је помислио отац коме се учинило да последњи пут гледа јединца који је решио да неповратно преломи штап и окрене заувек леђа тим вечним мучкама које му он приређује само зато што га претерано много воли. »У реду«, као да рече стари. »Ја ћу умрети.«

Његове угасле очи још су више угасле, а тамносиви кашчи постали још тамнији и сивији. Сад би требало да се окрене и залупи вратима. Није се ни померио. Мићи је у једном магновењу постало јасно све шта отац мисли. Мерио је сина као да га то мржњом буши, мржњом испод које је кључао океан увребене љубави, стишног страха, шкргутавог гнева и милион милиона неизговорених нежних речи:

— Тако, одазиш, је ли? — учини се Мићи да чује. — Одазиш и остављаш ме да цркнем као пас у ште-
нари своје собе, одазиш без сажаљења, без љубави пре-
ма оцу који ти је дао све што је имао и умео, да би то
дочекао, је ли? Ах, битанго, шта хоћеш од мене, да мир-
но гледам како падаш цистерне, убијаш агенте, пишеш
летке, доводиш ми на спавање људе које гони полиција,
људе без имена и презимена, без исправа и иког свог
на земљи? Шта мислиш ти, да иједан отац који воли сво-
је чедо може мирно да гледа и трпи како му син пред
његовим очима бесидно спрема нове злочине? Не гово-
ри. Злочини су то. Никакви бавољи подвизи. То су зло-
чини и ти си злочинац! Људе убијаш! Еј, људе! Шта
идеали? Којешта! Организација ти наређује: уради. И
ти хладнокрвно ступаш у дејство. Ти ниси свој човек,
човек са вољом и могућношћу да бира, ти си роб, ти си
робот, ти си безлично и тупо и бескарактерно оруђе у
рукама ове твоје тајне и терористичке организације
која те безвољно меси према својим тренутним потре-
бама. Родољубље, је ли? Као да и ја нисам ратовао!
Војник сам био. Еј, војник. И то добар војник. Тукао
сам се... јесте, али војник је пуцао у војнике. Ратовале
су војске које су се признавале за непријатељске војске.
Војска против војске. Носио сам униформу. Имао чин.
А ово што ти радиш — то је бандитизам, ганстерај, и
тебе ће пре или после узхватити и убити по ратном пра-
ву. Схвати, заиковче мој, не ваља то што радиш. Ухва-
тиће те једног дана, мучиће те, убити. Ти другујеш с љу-
дима ван закона, повераваш им се, стављаш сто пута
дневно свој робени, једини живот на коцку, а према оцу се
држиш као према туђину. Зашто ми ништа не говориш?
Ја сам увек желео да будемо само пријатељи, другови,
како ти то кажеш. Ево, и ја кажем као и ти: другови.
Хоћеш ли да будемо другови? Ако хоћеш, ја ћу цепати
с тобом Недићеве плакате и учинићу својим твоје ско-
јевске идеале, сећаш се, као пре пет година, кад си ми
дозволио да се заједно кунемо у биологију којом си се
тада одушевљавао? Тад сам ти прао епрувете, сећаш се,
мешао сам с тобом смрдљиве течности и бдио над при-
мусом заједно с тобом. Тако ћу и сад. Штапаћу летке,
окретаћу циклостил, убијаћу агенте и све. Као робот иде-
ала твоје тајне и терористичке организације. Твог идеала.
Хоћеш ли? Нећу да се љутим више на тебе ако ме при-

миш за саборца. Не брини. Све ћу поднети и све ћу моћи.
Времена имам доста. Ти си ми ионако једино занимање
у мом животу! Схвати. Читаћу и твог Маркса и како се
већ не зову ти твоји забрањени Јеврејчини. Ех, Мићо,
Мићо! Мислио сам: биће научник од тебе. Волео си
књиге, епрувете, киселине и смрадове. А сад? Сад си
све књиге забаталио, ништа не учиш више, не читаш ни-
шта, по цео боговетни дан ландараш, по целу те ноћ ни-
где нема, све чешће се враћаш кући после политичког
часа, а понекад те и по два узастопна дана нема. Молим,
јесте, то је тако, по читава те два дана нема. А мислиш
ли на мене за то време? Упитао ли се кадгод како је ме-
ни? Како ли се ја то копрцам и мучим и морим брига-
ма? Одазиш пре сванућа и остављаш ме да се сагирем
сам у свом болу, зебњи, бризи, очајању. Красно! Тра-
ћиш богу дане на непотребне потхвате, цепаш усред бе-
ла дана »бекантмахунге« и објаве с платова и зидова.
То је мангупски, да знаш. Али изволевај само. Цепаш,
руши, пади, убијај, шапући, иди на прстима, конспи-
риши. У реду. У реду, молим. И ја ћу. Хоћеш ли да
то заједно чинимо? Нећеш? Је ли? Нећеш? Добро. Он-
да ћу, за казну теби који нећеш да разумеш оца свог и
да имаш призрења и милости према његовој природној
очинској љубави, ја ћу и даље зепсти на промаји, нећу
спавати, и; да ти од живота направим робију, која те
ионако у најбољем случају чека, ја ћу се секирати и,
да би и ти почео да чулаш своју разбарушену косу и
да се горко бусаш у груди као што ја то чиним, поста-
раћу се, дајем ти реч, постараћу се да пре времена одем
у гроб. Знао како ћу то учинити, још данас. Нећу се у-
бити као што се служавке убијају каменом содом. Нећу
скочити кроз прозор. Нећу се обесити. Ништа од тога.
Али ипак умрећу још данас. Видећеш. Не треба мени
много да умрем. Кад се увече вратиш, затећи ћеш ме
мртва. Видећеш. Бићу мртав пре своје смрти, као и ти
што ћеш бити, али ја ћу умрети још данас, свакако пре
но што тебе убије полиција. Мићо, убиће те, зар не ви-
диш да ће те убити, соколе мој радосни! А ја тај зло-
чин не бих могао да поднесем. И да знаш, на првом
месту, бићеш за све сам крив. Ти сам. Не. Не. Не ти.
Цео свет који те не разуме...

Намрштег, отац је гледао сина и одједном без пре-
лаза бризну у плач. Ништа се ту није могло учинити,

знао је то Мића. Њему је било јасно да је оцу криво што га мучи љубављу, али исто му је тако и јасно да стари схвата да не може другачије. Али ни он не може. Ништа битно нема отац против циљева борбе којој се син посветио: »Ко може не хтети слободу?« то су очеве речи, речене истина давно, још пре рата. »Али зашто« — и то су очеве речи — »зашто ти баш да се истрчаваш? Зашто баш ти, Мићо? Зашто то не раде Коста и Ване, твоји другови из детињства? Зато што нису бугале, ето зашто! Паметни су они и знају да пре сунца не треба огласити дан. Главо је доба још свуда око нас. Цабе се упржеши у сунце, нећеш га пре зоре извући из мрака. Али кад зацрвени буди најцрвенији, ако ти то чини задовољство. Иначе нећеш дочекати свитање, нити ћеш уопште моћи да будеш црвен. Нећеш! А Коста и Ване хоће. Они ће тад бити црвени министри, комесари и шта ти ја знам, а ти ћеш бити мртав, као и сви твоји другови с којима си се пре рока дигао у борбу. Ви ћете пре времена пасти, а слобода коју сте извојевали биће за друге. За паметне, за кукавице, нека ти буде. За њих. Да. Они ће се, не бој се, потрудити да ви будете брзо заборављени. То је тако. Свако ко падне пре рока, пао је без зреле невоље, без сведока, у бездан. Он је нека врста самоубице...«

Мића начини руком покрет као да би да заустави мисли које је требало да добу за овима. Знао их је одавна, и стидео се због њих оца који их је мислио и себе који их је слушао. Јер то што је сад долазило била је чиста, побеснела малограђанштина, њено бедно умовање из мишије рупе, оно њено тнусно, оно које ти жели боље и лепше од оца који те је родио? Није ли ти он најпречи? Он теби и ти њему? Није ли кошља преча од капута? Није ли бог прво себи створио браду? Може ли шут с рогатим? Главом кроз зид може ли се? Зашто да само ти трчиш пред руду? Зар си ти посисао сву мудрост овога света? Зашто не дозвољаваш оцу, који је старији и искуснији, да ти, ради твог добра, даде разуман савет: пре жетве не бриси косу!

Одвратно... Одвратно... Доста!

У какав све смрад није у стању да баца човека очинска љубав кад изгуби достојанство, кад се избезуми. У име љубави. Искусства. Мудрости! Све неких дрвених и дрвених пословица. Место да ћути кад га већ не

подстиче да храбро издржи на тешком путу, који је син изабрао, место да ћути кад му већ не зна да даје маха, он му подмеће ногу, уваљује тежак камен у торбу и на силу хоће да му наметне најбеднији дневни ред живота. А кад син, разумљиво, одбија да се прилагоди том компрачкоски наказном и себичном и глаупом проспекту, онда се Жижина, типична рановићевска, љубав извраћа у мржњу пуну озлојебене пакости, отрцаних савета и самоубилачких поступака. А објективно посматрано, све то што отац хоће, хтео би и завојевач који би запљескао кад би чуо његове савете у стилу: »Нек свако о себи брине!« Та исто то каже и он својим недићевским речима: »Будите мирни и љубите немачке чизме кратких сара! Будите мирни, Вермахт вас бесплатно чува. Будите му захвални, јер ако нећете да слушате милом, онда ће славни Вермахт силом исцедити захвалност из вас на свој начин!«

Објективно то значе очеве савети и отац сигурно зна да само то објективно значе, није он глуп, али свеједно, даје их. »Зинат.«

Жика Рановић гледа у Мићу и ћути, крут као мртавац. Гледа га, а син зна шта тим својим уташеним погледом хоће, какве мисли тињају под пепелом његових капака.

Мисли ли стари да му је син непријатељ? Зашто не би сад огрнуо капут и сео за сто да лепо попричају као некад? Зар је заборавио да постоје речи и да се њима може изрећи све што се мисли и све што чини човека човеком?

Зашто не би сад сели да попричају и прочављају о овоме и ономе, не тражећи да један другог убеди у своја схватања, причајући просто као два пријатеља о стварима које виде и знају, као два пријатеља који се воле и пријатељски причају о себи и свему? Син би ту имао толико да прича. Истина, много времена нема данас за причање. Он одлази. Има још нешто времена сад. Али наћи ће времена пре но што поће...

Причао би му о својим мукама, о дилеми. Не би, разумљиво, рекао све — конспирација је конспирација, упркос љубави, пријатељству и свему. Но колико би се ствари могло да исприча а да се не прекораче границе могућег. Но пружиш ли оцу прст, одмах за руку граби.

Стари је увек хтео баш ту границу да прекорачи.

Нико није тако свезнајући као он! А знајући да се о њему не мисли као о нарочито паметном, нико на свету није као отац био упоран у доказивању своје памети, нико тако склон да се за најмању сигницу увреди. Нек само осети да ниси одушевљен неким његовим тумачењем, готово је: он се ударени, издајки, прав, одбојан, неприступачан. А радознао — као хиљаду секаперси!

Упозориш ли га да би од питања која поставља имала користи само полиција, скочиће ти ноктима у лице... »Он — полиција? Срамота.«

Немогућ!

Не треба му рећи како је немогућ за друштво. Зна и сам то. И зато што зна, осећа се тако увређен и запостављен, и зато што је од свих увређен и запостављен — не говори са сином. Не излази по цео дан из своје мале продаване собе и брине, гневни се, љути, секира, не једе ништа или мрљави, не спава, и шкргуће од беса, стење од болова, једанпут у години зове врачаре или лекаре, али и то да би их отерао, незадовољан — нико ништа не зна! — и вене и псује кад остане сам, псује тако прстачки да би и кочијаша са Каленићевог тумна поцрвенели. Од свега му је тога горе него од болести. И то зна. Али рачуна с тиме, с болешћу, као с оружјем у борби против сина, кога би хтео да натера да, као и пре, седи цео дан над књигом, вечера у осам, легне у десет, а недељом по подне ишета с неком веренички слатком пуслицом од девојке.

У данашње време? Где отац живи?

Отац се помери, али не приђе сину. Сузе су му пресале, очи суве, само мало поцрвенеле ивицом капака. И таквим, мало поцрвенелим очима, гледа га неодређено и љути. Одједном, без увода, зарежа оштро, из пених жила:

— Као лопов, је ли? Као лопов? А?

— Откуд? — рече Мића и учини се сам себи глупљи с тим питањем којим је отварао дискусију. Зато брзо додаде: — Мислио сам да спаваш.

— Мислио си да спавам? А ципеле? Не би ме њима пробудио. Зашто их ниси обукао? Видиш? Ухватио сам те у лажи. Као пас лажеш. Теби се журило да што пре изађеш из куће. То. Зато ниси обукао ципеле. Зато, гаде!

Све је то било изречено без предаха, гневно и жучно, свабалачки нервозно.

Мића приђе оцу, али га стари одгурну пре но што он стиже да га загрли.

— Не! — викну и окрете му леђа — не додичи ме се!

Мића га, узбуђен, дохвати за раме и обрну. Погледа га у лице и рече разговетно као да диктира:

— Да те нисам затекао, оставио бих ти писамце и рекао ти где и кад да се нађемо...

Он прогута плувачку и нагло закључи:

— Свеједно. Можда ћу после подне имати посла. Боље је тако. И сад можемо да се опростимо. Зар не?

Боље је тако. Мислио је још малочас да ће заиста навратити после подне и да ће се тад опростити, али боље је тако. Не би могао још једном у дану да поднесе тај мрки, самоубилачки, горки поглед.

Отац обори очи. После неког времена упита гласом који астма већ дуго мучи и ломи:

— Путујеш? Камо?

— Путујем! — рече Мића неодређено.

— На дуго времена?

Мића кљимну главом.

Стари упита мирно и сасвим сувисло, мада је дицао теже и напорније неголи малочас.

— А ја? Шта ћу ја?

— Јављаћу ти се...

— Како — јављаћеш? — јекну, али се брзо смири.

Мића помисли: привремено! И саже главу спреман да отрпи све.

— Озбиљно мислиш на пут? Зашто баш ти? Зар ти није добро код куће?

— Јесте, разуме се, али биће ми добро и тамо! Не брини, добро ће ми бити! — покуша Мића да му објасни разлозима за које је претпостављао да су у овај мах приступачни старом. Али скоро истовремено помисли: нема смисла! Но рече, бојећи се да се отац не увреди:

— Жао ми је тебе! — тако је заиста и осећао.

— Мене? — шапну отац — лажеш!

— На часну реч! — одговори Мића и дође сам себи глупљи но што је мислио да икад може бити.

Отац седе. На столу је сат страховито тиктакао. Отац је гледао у сат, није га чуо. Мића је израчунао да има још двадесет минута времена. Привуче столицу, седе и погледа оца, који је, учини му се, старио пред

њим, постајао мањи, сав — један цвокот; а испод тога цвокота — грч. Мића га је гледао како држи и опсова у себи рат и све. Пружи руку да помиљује старог. Није волео кад се тако умири. Помилова га. Отац диже полако главу, и нагао се преобрази. Опет је изгледао набијен горким, суздржаним гневом.

— Рекао си да ћеш ми се јавити, је ли?

— Да!

— Преко кога? Како?

Мића запреба ноктом у чамову даску необојеног стола.

— Преко везе! — рече.

Отац трепну, затури се у наслон столице, и оданде баца један чудан поглед на сина. Као да га очима диже у зрак, мери му тежину, проверава му својства. Рекао би да га диже према сунцу кога није још било и полако обрће у руци као што се испитују јаја. Никако није волео Мића кад се отац тако умири.

— Ко ће ми бити веза?

— Не знам! — рече Мића оклевајући. Не, није волео кад се тако умири.

— Знаш ли коме ме остављаш на вези?

— То је ствар другова, они ће то решити. Рекли су ми да је поштанска служба добро организована. Мислим да ћеш налазити моја писма у поштанској кутији, на вратима.

— Не пристајем! — викну отац гласом неочекивано снажним и пуним протеста.

Он се диже и понови то још јаче, понет више снагом нерава но снагом снаге.

Мића обори главу. Знао је све шта сад долази.

Дахнући и заштивајући се, стари је викао тресући се и скачући у месту, сав један нерв, напет до безумља:

— Не дам ја да ми син или ико на свету заплуци уста. Ја хоћу да говорим. А ти ми стављаш руку на уста. Не. Ја ти морам све рећи! Јесте. Ја морам да ти одговорам на писма. Морам ли? Реци, морам ли? Морам. Дабоме да морам. А коме ћу давати своје одговоре? О томе, јасно, ниси разговарао с тим твојим роботима, с тим безосећајним аутоматима. Ниси?

— Јесам. Неко ће долазити по њих.

— Ко? Ја хоћу да знам ко ће бити тај неко који ће долазити по моја писма?

— Не знам — поче Мића, али га стари прекиде.

— Не знаш? Чудо би било да знаш, не? Јасно да не знаш. Или — рече и лице му прели сенка — можда мислиш да ти ја нисам отац; а? кад на оца не мислиш.

Очево лице изрони на делујаву светлоост свеће мање напето.

— Смешно — рече Мића, пруживши му руку у жељи да миловањем спречи свађу на помолу. Жүрило му се да оде Вековићу, да прекине све то. — Зашто бих мислио тако што? Али једанпут месечно ће ти долазити неко. То сам уредио с друговима. Неко ће долазити и...

— Ко? Ко је тај неко?

Мића не одговори. Почео је рингашпил! Сад је отац у стању да се врти укруг сатима, данима, месецима.

— То је тајна, не? Конспирација. Толико се бринеш о оцу да те и не занима ко ће ми долазити у стан. Је ли то неки добар човек, друг, како ви кажете, или нека будала, кукавица, која ће издати после првог шамара? Теби је, дабоме, све свеједно. Али мени није. Јер мени је стало да ме тај неко не изда. Не због мене. Него због тебе, будало. Да се мени нешто деси, не би ти иког имао да те дочека с чистом преобуком кад се вратиш вањив из рата...

— Оче, циљ за који...

— Пути, будало! Пути. Рат је вањива ствар. Рат не може без вашију. Ту вреди циљ и остало ко були гаће.

Мићи се пушило, али није хтео да запааи пред оцем. Цигарета би одужила разговор, отворила нова подручја за дискусију и никад краја. Отац настави:

— Да се вратимо на ствар. Ко ми гарантује да човек, молим, молим, да друг који ће долазити по писма није издајник?

Мића одговори без воље:

— Организација. Она ти не може послати ма кога.

— Организација? — стари се усмиљено насмеја. Рекао би — глаумац који је извадио смех из фиоке.

Мића га погледа озбиљно. Отац се смејао. Ударао се руком по бедрима, кикотао се грчевито, на ивици суза, женски, хистерично.

— Организација? Да, сећам се. Никад нико њен није издао, био конфидент, дезертер. У њој су најбољи људи, све голи јунаци, сама авангарда човечанства, је

ли? Ево ти га на! Срамота! Хаа! Аа! — закашља се, лице му се нали тамном крви, али и тако задуван, дишући све теже, продужи да се подсмева. Ретко кад је бивао такав, пун вулгарних речи, босанских грбова, мангунских израза. Читаво његово палидуаско детињство као да се повампирило, а ипак оплеменењо болом, Мића се није чинио тако вулгарно. Речи су речи и није важно јесу ли шатро или не кад неко плаче, па ипак, тешко му је било да их слуша, иако нису биле мишљене ни осећане тако сурово како су речене.

— Све се бојим да и сам то не знаш, сине блесави! Али ја гледам шта се ради, већ одавна те, мамазее, гледам, па мислим, мислим: каквог сам сина родио. Дај му бошак од Авале — мислиће да је амаликип, сисаће га. Пре рата се већ, бре, увркао полицајац у вашу Партију, шта ли је, загадио се, па вас све колико вас има цуца у здрав мозак. Пролетаријат! Слобода. Човечанство! Ха! ха! ха! Пусти ме да се исцепам мало до краја. Трице, бре! Какви идеали. Тресни, људи Мићо, главом о зид кад си будала, просипи мозак на кадарму кад си путман. Фрајеру божји, зар не видиш да вас раде. Вешто. Част и чест. Нема шта. Вештаци. Све вас врте у месту, да је млина. Али зашто си порав? И како смеш да си гауп. Студент! Скојевац! А и тај Ској! Ко је још видео тако нешто! Партија — а онамо сама деца. Ни право пласа још немају! Јесте, знам ја све. Полицајац што се загадио коа вас у Скоју само трља руке и тајно добија ордење од краља. Он је краљев човек.

— Оче! — викну Мића, ни згранут ни запрепаћен. Али пре би зауставио лавину но Жикју Рановића.

— Пут! Пут! Јесте, чуо сам и све знам. Хоћеш ли доказа? Молим. Нека ваш Цека, то јест неко из Цека само нареди: »Летак расгурати! Хиљаду комада!« Добро. Ви се избегумљено разјурите, па као кртице: риј, буши, сатири се, хартију набављај, машину укради, дигни циклостил. Штампач! Поделач! Раздај! Разнеси! Добро! Али тек што сте нос на улицу, а полиција, ћап, за врат! Ћап! Па у бајбок, па убиј бога. А неко у вашем Цека трља руке.

— Како можеш да си такав? Како? Људи пину херојски, а ти — пљујеш...

— Како? Људи! Ко говори о вама, шмокљанима! Ви сте јевтини. Јесте ли урадили нешто, летак поделачи,

на пример, а да вас није десетак страдало, родитеље увелало. Ја не кажем да сте сви њушке, већ неко кажем. Неко. А тај се неко поставио негде близу врха. Знам ја то, говна увек плавају. А тима што страдају и имају родитеље, бре! њима част. То су маади људи — будућност, бре! људи. Људи. Ех. А некад се питам: јесте ли ви људи? То се питам. Јесте ли? Не. Ви сте... Ви сте аутомати. Нареди те: убиј — убијаш. Шта год ти кажу — учиниш. Да посумњају на мене, твог оца... Или не, не мора да посумњају. Нека им падне на ум да те провере. Нек ти рекну: »Твој је отац издајник. Ликвидирај га!« Путти! Ни реч! Ти би ме убио. Без предомишљања. Али није то најгоре! Ти би... ти се не би ни питао је ли истина то што ти је претпостављени каплар рекао. Не би се двоумио. Ти би извршио. Јер ти си, као и остали твоји, сведен на руке само. Редови имају само руке. Ти си рука друга генерала. А ко је тај генерал, знаш ли? Не. Јасно да не знаш. Што не упиташ? Да си нормалан човек питао би се за кога се жртвујеш? Стани. Ти извршуваш наређења, бориш се и томе слично, али дедер да видим по чијем се наређењу бориш? То се не питаш, мајмуне, никад! Ето ја, Жика, ја сам се борио под командом војводе Мишића. Сви смо ми знали ко је он и шта је. А ти, а ви? Тајна! Нико не зна ко издаје наређења. Конспирација! Ха! ха! ха! Конспирација, а полиција — ћап, па у главњачу, ћап, па на Бањицу, ћап, па на Јајинце... То револуционари? Будале, малоумници, то сте ви.

Отац прасну у смех иако су му очи поново сузиле. Огромним сузама. Котрљале су му се низ старо, сурво лице, згрчено и зборано, лево раме му се тресло, али очи су му остале отворене.

— Оче! — рече Мића револтирано и стаде не знајући још да ли да се и увреди — ништа ти не знаш! — Онда продужи: — јер ја!... — Застаде у правом часу и покуша преко срца да га опет загрли. Треба га пре свега умирити, помисли, а онда му треба озбиљно рећи и објаснити да је све што је рекао обична пнусна клевета, прљава гадост. За кога се бори, то је јасно, за човечанство. Али његов отац, сав у малограђанским асоцијацијама, не може да замисли нове односе међу новим људима, борцима. Истовремено, Мића је био свестан да отац не мисли ни хиљадити део оног што је рекао.

Ништа стварно не мисли од тога што мисли и каже. Зато одлучи да му без прелаза баца у лице, проверено ефикасну причу. Она је на Жику деловала увек умирујући. Било је довољно да му каже: »Да сте ви били бољи војници и довели борбу до краја, ја не бих морао сад да се борим за сина кога још немам, но кога ћу једнога дана имати.« Ипак, није имао срца да му то већ каже. Пружи поново руке. Али пре но што га дотаче рукама пруженим за загрљај, отац, сав од неочекиваних покрета, сави рамена и скупив се нагло као перо, одгурну сина тако дивље да се младић затетурна и ипак рече:

— Да си ти био добар војник и довео борбу до краја, ја не бих морао сад да се борим за сина кога још немам...

— Марш! — викну Жика неочекивано недоследан својим дотада икс пута провереним реакцијама. — Нисам ти отац. Ништа ти нисам. Ништа ми ниси. Одази. Одази кад ти кажем! Свињо! Ја се нисам борио? Ми? — задахта уверен; а обично је то досад палило — борио сам се боље но ти, незналицо. Боље. Али ти си пропалица, ништа не разумеш. Зар мислиш да ми нисмо хтели да не буде више рата? Због вас, не због нас! А и због нас. Јер ви и ми — то је увек исто. Али не може се то, идиоте. Не може се. Зар мислиш да ратови неће бити и за унуче и за праунуче? Еја, каквог сам блесавка родио. Па ти си... ти си... ти си обична таупа труба, то си ти. Дилеја!

Дахтао је. Било му је криво што врећа сина, мучи га и загорчава му ионако тежак живот, али све је то било јаче од њега. И ишао је доле да и он понекад није разумевао сам себе. Има ли он то потребу да киши најмилије да би казнио себе? Зар зато што није уштедео рат Мићи, што се 1918. пребрзо разоружао? Али зашто га Мића не воли? Но зар би и он волео оца који му не би давао да дахне, који би се у све мешао не допуштајући му да ништа уради по својој вољи, који би га вребао и унесрећивао вребајући га? Како је очајно Мићино лице! Како пати! Али шта може, шта може, све је то зато што га толико воли, као отац и мајка заједно. Шта отац и мајка, шта? Воли га он као сви очеви и све мајке на свету! Тако он воли свог јединца. И та љубав, то је његово лудило и одговор на сва питања.

Мића погледа оца, пребе руком преко чела, било му

је жао оца, заиста жао. Поглед му паде на свећу која је догоревала. Пошавши за синовљевим погледом, Жика виде свећу како трне, па се трже и скочи.

— Другу! Брже!

Мића запади нову свећу, коју Жика извади из фиоке стола. Мића је приносио упаљену свибицу уз осмех који се могао чинити подсмешљивим.

— Будало! — рече отац, већ типе кад пламен живиху. — немој мислити. Нисам празноверан.

На то се окрете и замупи вратима своје собе. Мића коракну за њим и застаде. Да оде? Мора ионако да оде Вековићу. Онда је боље што пре... Али врата су се отворила пре но што се окренуо да пође. Отац бану из своје собе с оделом у руци.

— Причекај ме док се обучем. Испратићу те.

— Опростићемо се ту! — рече Мића гласом који покуша да не допусти ценкање.

— Зар не могу на улици са својим рођеним сином? Зашто? Стидиш се старог малограђанина, је ли? Стидиш се што те воли? Знам, код вас се најприроднија осећања извргавају руглу. Стидиш се?

Претећи диже своју руку у којој је држао кошуљу.

— Не — рече Мића — него имам састанак са једним... с једним другом.

Кошуља испаде Жики из руке.

Не скидајући поглед са старог, Мића се саже да је дигне с пода. Али отац се баца на њега као тигар на жртву.

— Волим те! Волим те! — викао је ухвативши га дивље за косу — волим те. Не верујеш? Знам ја, ти ми не верујеш.

Он га је дрмусао, вукну га за косу, таман од гнева, исколачених очију, а ипак уверљив.

Мића се усправи опрезно, отац извуче руку из његове косе.

— И ја! — рече син, зачешљавајући прстима тврду, тешку косу.

— Лаж!

И отац опет пружи руке зрчене као канце. Но у исти мах их повуче уз трзај целог тела. Мића се насмеши.

— Да се пољубимо! — рече отац и устукну потамневши. Бес га одмах обузе. Због стида.

— Иди! — викну — иди. Иди. Иди — наређивао је не мичући се. Дрхтао је као сенка ливња. Мића му приђе:

— Да се пољубимо! — рече тврдо.

Стари загрли грчевито сина и, привијајући га на улегле груди рукама без мишића, упита промењеним гласом, тако нежним да се Мића покаја за све што је помирљиво помислио:

— Кад излазиш из града? У ком правцу? Имаш ли шта за јело? Је ли далеко?

— Одмах излазим! — слага.

— На југ? — упита отац.

— Не знам тачно.

Отац осети како му се утроба диже. Али не плану, није имао више снаге ни за то, иако њему бар није требало снаге да би љут викао, свабалачки праскао сатима ако хоћеш. Но био је искупише тужан, парализан и испрљен дубоким ужасом растанка.

— Добро! — рече гласом који се Мићи није чинио више помирљив. Немоћ је сва била на површини, али прави смисао претио је новим још скривеним бурмама и горчинама. Испод речи које су се могле сваком учинити као попуштање, Мића је чуо шкрипу конопца старог једрењака захваћеног орканом.

— Рат ће још дуго да траје, је ли?

Отац га је миловао очима које су вребале. Али, нестрпљив, не сачека одговор.

— Глупости питам! — рече — јасно је да ће дуго да траје. Дуго.

Стари застаде, протрља палцем браму и продужи без увода, неочекивано.

— Једно ми обећај! Само једно да обећаш оцу, хоћеш ли? Јер ја сам твој отац, да знаш, ја...

— Хоћу, обећавам, ако зависи од мене...

Отац се намршти за трен, али не рече ништа, опусте веће. Миловао га је ћутке, онда шапну:

— Јављај се редовно.

— Кад год буде могућности за то.

— Ти си увек презан! — рече му с пребацивањем, али није престајао да га милује. — Ништа не личиш на мене! На маму личиш. Била је то дивна жена, часна и верна. Јесте. Волела ме је више од свега на свету...

Мића узрхта.

Жика је гледао сина врло пажљиво и уморно.

— Да знаш! — рече с нагласком.

— Знаш! — Мића се није мајке сећао, али је увек пажљиво слушао оца кад је говорио о њој, а говорио је увек исто, дубебујући га да је само њега волела, у што Мића није никад посумњао, као што није посумњао ни у то да је била часна и верна жена, у шта га је отац увек уверавао.

— Знаш! — понови Мића.

— Шта? — узнемири се отац. Чинио је напор да даде свом гласу анфеоски стрпљиве привуке, уздржавао се и дипломатисао, како то већ нервозни, праскави људи и колерици мисле да се дипломатиса: не каже се што се мисли, а у воду се баца не само први намот кућића.

— Мислиш ли да ми није била верна?

— Није ми пало ни на ум тако шта.

— Верујеш ли да сам ти отац?

— Па ко би други!

— У ствари... — рече на то Жика с наглашеном кроткошћу — будеш ли јунак... ја ћу се поносити. А не будеш ли...

— Бићу.

— Чекај да завршим! — викну грубо, али се одмах смири — а не будеш ли, ја ћу те обожавати. Можда је обожавање и више од поноса.

Онда пусти руке, висале су му низ тело кад завапи:

— Како ћу све то да издржим? Како? Рат ће дуго да траје.

Онда диже главу и погледа Мићу као да та први пут у животу види.

— Зар не бих и ја могао? А? Шта мислиш? Могао бих и ја с тобом? Имам искуства, ратовао сам шест година. А можда ћу тамо у брдима и да излечим астму. Лекарима ми ионако препоручују планински ваздух.

Мића се осмехну, замало му не рече за Вековића, онда се исправи у себи: Вековић је требало да изађе, али неће. Рече само да је то добра идеја. Разговараће с друговима и ако пристану — доћи ће неко и повешће га. — Говорићу с друговима! — заврши.

— С којим друговима?

Мића рече: — С мојим.

Отац се трже: — Говори! Чекај. Још нисам завр-

штио! За оваки случај, шта их ја знам, хоћу твоју реч.
Дај реч да нећеш да погинеш. Реч!

Мића се трже црвенећи. Опет! Какву то реч хоће?
Да неће да погине?

— Како могу тако што? — упита стрпљиво.

Отац плаћу.

— Дај реч кад ти кажем...

— Зависи ли од мене хоћу ли да погинем? Како ти тако што само пада на памет?

— Нисам ја будала! — љутну се стари и настави с ватром, журећи као да га гоне — знам шта тражим. Дај ми реч да нећеш да погинеш, знаш и сам шта мислим, познајемо се; дај ми реч да нећеш да се без потребе истрчаваш и да нећеш да се проиш и јуначиш као онда кад си пао с прозора првог спрата, било ти је осам година, али ни сад ниси паметнији; дај реч да нећеш пред руду да би застидео неког који то не сме, или да би се истакао пред оним кога волиш, ћути! добро те ја познајем. Или да би насекирао оног кога не волиш, или просто, јер ти је досадно, ћути, и сам сам био војник.

— Морам... — поче Мића — време је!

Устаде. Отац је стајао крај њега. Дигао се кад и он, као да је жицом био везан за сина.

— Обећај ми.

Мића помисли: неће ме пустити док му не обећам и рече:

— Добро.

— Не. Оћу да ми кажеш: Обећавам да ћу се чувати.

— Јасно, чуваћу се, обећавам.

— Или.

— Да се пољубимо.

Отац га привину, оваш пољуби и одби од себе.

— Или.

— Доћи ћу можда пред подне! Не верујем, али покушаћу.

Мића му махну руком, кајући се што се сажалио и то рекао. Отац диже своју руку и махну. — Пред подне. Чекаћу! — довикну. Син неста.

Но чим му згасну пред очима драги Мићин лик, Жика хтеде да појури за њим, да га поштено загрли, да га задржи, али није имао снаге ни да спусти руку коју је дигао.

Сам у пустом предсобљу стајао је Жика Рановић и

тихо плакао пред већ изашишћу упаљеном новом свећом, плакао је Жика Рановић, бивши чиновник неког надлештва, пензионисан пре једанаест година због тога што је рекао претпостављеном референту да неће изаћи на изборе јер му се не гласа ни за једног од кандидата с државне бузорантске листе Петра Живковића.

Од тада је живео од трећине своје раније основне плате. Толико је износила његова пензија. Других прихода није имао. Ни он, ни Мића. Да је био друкчији, гласао, остао у служби, живео би боље и Мића не би постао комуниста и не би отишао, не би. Бес с којим је насрнуо на Мићу помери колосек и поће свим захукталним локомотивама натраг, право на старог, који се не помери, убеђен да је сам крив за све.

НЕДЕЉНИ ДАН

II ГЛАВА

Ивицом тротоара цедио се нагорели мирис иња, али високо над смеберивим крововима, димови кухињских ватри дизали су се прави као брезове метле.

Ана затвори капију за собом и пожури. С тим неразговетним небом, које као да се лактовима наслоњило на оба краја Душанове улице, не може се никад бити начисто. Лепо ће изгледати почне ли да сиши, а она без кипобрана и мантила. Покиснуће, али то не би било ништа, да није те косе што ће јој се просути низ лице у сто мачјих репша. Ах, Мишо, Мишо, жене су, Мишо, праве јаднице! А како би се тек смејао да је ставила свој светлоплави зимски капут с крзном, а сунце сија ли сија?

Зави крај плота облепљеног Викторија-плакатама и побе Позоришном.

Све је сад пропаганда, све. Колико јуче јавили су за данас: »умерено облачно с местимичним разведривањем«. Таман ништа да не знаш. Хоће ли већ доћи једном с том науком дотле да свака жена може да се ослони на њу, а не овако — гледаш небо, али не знаш да ли је мутно што је облачно или се чини право зато што га још није осветлило сунце. Ах, Мишо, Мишо, ко је видео да жена заказује младићу састанак у шест. Али тако јој треба кад не уме да се уздржи и савлада жељу која је тако необјашњиво обузела одмах чим га је угледала у огледалу. То је право лудило. Нити га познаје, нити му име зна, само му тепа Миша, као што је тепала свим

мушкарцима. Сваки је мушкарац Миша, забуне нема, ни вребања, ни љубоморе кад се погрешно име. Ах, име! Али то је друго. Лудило. Изаћи тако, у то доба. Сем чистача и млекација никог још нема. Те млекације, они можда и желе кишу. Они су сељаци. Али сем сељака има и других људи на свету. Само да не падне киша. Све би покварила. Све. Све.

Кроз јутро што је полако узимало маха провлачила се ненаметљиво слутња да се, упркос измаглицы и свему, раба један од оних слатких и меких дана какве је знала да донесе на свет само београдска јесен, лепа као заборављен чокот у зарђалој лози. Али јесен је прошла, и зима, март је сад, а таква јутра у марту не обећавају добро. Али у том опрезном свитању над улицом још утрнулом од сна, с мокрым лањским лишћем кестена по асфалу и травњацима, било је и оне неизрециво сетне дражи напола прошлих или још непостојећих, нерођених ствари која би у свакој другој прилици ганула Ану до суза. Она баци поглед пут неба полеглог свом тежином на врх улице и срце јој се стегну. Готово. Све је пропало. Она виде себе крај тог у ствари још непознатог младича на калемегданској клаупи, виде себе како бира речи које ће рећи да му објасни зашто га је све звала, али тако да му све лепо објасни, да га заинтересује, заинтригира, залуди, па да он први почне. Киша ће свакако, свакако. Боље је вратити се кући, узети мантил, кишобран...

Ипак продужи. Сад се више нема куда. А пошто га је она позвала, мора да је тачна. Не. Оно нису облаци, то је боја неба које је ведро, сива боја неба пред свитање.

Журећи и непрестано пожурјујући себе, пролазила је, не обзирући се, испод крошњи кестенова с којих се није осипало лишће. Сад нема лишћа. Капљице кише паде се с грана још голих, а лишће се откидало јесенас. Откидало се с једва чујним уздахом, чешиће још: бешумно као сузе кад неочекивано навру и почну да клизе низ образе. Тада јој је речено да дође на станицу и дочека мужа који је требало да се врати с првим транспортном заробљеника. Није стигао. Умро је дан пре поласка транспорта. Шта јој је јутрос? Нека. Свеједно. Али Миша (звала га је Миша засад, али ускоро ће знати како се зове), Миша неће никад дознати све шта би

она била у стању да учини за њега. И на крај света нека јој каже — на крај света би отишла, на Северни пол би отишла без размишљања, оваква каква се затекла, у тој пролетњој хаљиници, с цикалама бобицама, у тој прозачној и ваздушастој хаљиници. Ох, без суза, девојко. Не жали увек само себе. Још би јој то само фалило, да се пред њим појави подбуних очију. Није он никакав Папањин да затражи од ње да оде на Северни пол. А шта је ако није Папањин на леденој санти? Шта је? Песник? Ех, нису ми сви мушкарци песници. Па шта је? Као да се три ноћи и три дана то не пита узалуд? Вековић ништа неће сам да каже, а њу је до јуче било срамота да пита. Добро је што одлази стари. Биће слободан с Мишом. То је најстрашније. То. Ако му се не буде свидела, или ако је већ залубљен, или...

Колико год да су различити, сви се дају залудети. Само им треба поласкати, показати им да те интересује оно што раде. Дотле озбиљни, предани послу, мушкарци наједном подетиње, успале се. Као да је сав њихов неуморни рад, сва озбиљност, био цвркнут или шарено перо којим се маме женке. Јер чим се жена заинтересује за мушкарца — наука, трговина, војска, поезија, све се то руши као чеони зид кућица за камуфлажу утврбења и тенкова из биоскопских журнала, и мушкарца постаје тај тенк и цев топа и ништа друго. И сам Вековић, који је интелигентнији и друкчији од осталих. Али и он — исто, камуфлажа.

Не, ипак је друкчији. Али он је стар већ... Није стар, само — дуго га познаје. То је. Њихова је веза стара. Не. Не. С Мишом би могла и сто година. Његова је озбиљност права. И младост права. И незаинтересованост права. И све је право код њега. Он се не игра. Он се никад није играо ни као дете. А она уме само да се игра. Она живи да би се играла и забављала. Зато је њу Миша тако и залудео, тако лудачки залудео да прави неопростиве глупости, а зна да су неопростиве и глупости које се не смеју да праве. Али прави их. Не може друкчије. Не уме више да влада собом. Ништа више не уме. Зна само: он је Вилин Коњиц.

Хтеде да заплаче, али не заплака. Било је тако неко јутро и тада. Интензивно се сети оне тужне дражи проребалих кестенова и широког разрогаченог лишћа што полако пада гинући кроз влажни ваздух, кроз полутми-

ну јесењих пола шест сати, као кад сузе клизе низ образе. Мужа није волела. Болешљив, радан, званичан, безопасан. Предао се Немцима, место да се врати кући. Али сад је пролеће. Но тад је жуто лепршаво лишће, упркос падању, трајало на рубу измака и чинило јој се да га продужује снагом која као да није долазила од живих. Не успоравајући ход, стаде да жали све, себе и цео свет око себе, и дође јој тако жалосно да би се слатко исплакала кад не би ишла на састанак. Али да се већ срећна враћа са састанка, ништа је не би спречило да плаче. Како и да не плаче кад ово јутро подсећа на оно јесенашње, кад су јој ратни заробљеници рекли да јој је муж остао у Бирбаху — заувек.

А није то добро. То што јутрос мисли на јесенашње јутро. Боље не мислити на жалосне ствари! Боље, да, али шта је досад био њен живот, упркос играма и забавама? Вечито сутра које никад не свиће онако како се надала и желела, иако није до пре неки дан знала да је то што је желела и чему се тако надала било баш та из живота одсутна озбиљност лица какво је имао младић кога је још увек звала Миша не знајући како се зове. Осећала је да њега ништа не може да одвоји од његовог посла. И да неће полудети за њом. То је и мамузало кобилу њених осећања. Нека врста опкладе са самом собом. Сазнање да му не може ништа да буде. Жеља да му ипак буде нешто велико. Услед тога, у њој је све већ три дана тако противуречно. Смех и сузе увек на прагу. Танки, необразложени бесмисленаци неки. И нада која је држи за гушу. Можда је данас свануло то тако дуго очекивано и одагано сутра? Ко зна, можда је свануло, а она му се не радује. Треба се, дакле, радовати, бити срећна, журити, журити. Ох, знала је себе, своју жилаву упорност. Како изглед вара. Сва је крчка, ломна, прозрачна.

Пре но што изби из Змаја од Ноћаја у Писудаскову, она баца брз кружни поглед којим обухвати сквер десно, ред који је чекао на двојку, широко отворену лезезу тамног дрвећа у другом плану, раскрчене рушевине »Српског краља« и поће косо, према парку.

Ред је још био миран, мамуран. Жена с грудима као два полупразна цекера и с празним цекером у руци жалила се на скупоћу.

— Ни проћи кроз пијак без хиљадарке.

— Пасуљ 150, а брашно — не питај! — потврди старчић.

— Волела бих да је пасуљ 150. Али откуд ми и тај новац код чиновничке плате?

Шкрофулозни младић у скијашкој капи и лакованим ципелама, у истом реду с женом без новца, сматрао је, ваљда, да се та непозната особа обраћа само њему и осећао се врло негодно. Био је то млад човек и човек од принципа, добро васпитан и гитариста у цез-капели на Калемегданској тераси. Није волео познанства на улици, али није могао ни да остави домаћину без одговора. А шта да јој каже? Као да је он крив што свира у локалу у ком цивили немају приступа, па се не разуме у пијачне цене, јер добија фасунг.

Из тескобе га извуче човек с дотрајалим црвенкастим куфером од пресоване хартије. Ћутао је и ником није пао у очи доле. Младић је само приметно пре тога да је куфер јевтин и стар и да човек нестрпљиво излази главом из реда и изгледа иде ли трамвај или не. Но баш кад се осетио најнепријатније, не знајући шта да каже башу крај кога је стајао, човек с куфером, као нови аутомобил који из места полази пуним гасом, човек с куфером плану бесно, опсова општини мину ли јој мајку с пуњим глаголом, општини због које »Ћу опет д'изгубим марковачки локал!«

Не обзирајући се на свет око себе, стаде да псује и гди »оне мангупе, тамо, што су нас, мајку им, појахали, ни да смо раге, а не људи, али доћи ће и њима црни петак!«

— Безобразлук! — викао је — зар је то ред, господо? Путовао сам ја, господо, и по Немачкој. Али оно је други падеж. С улице мед да лижеш, разболети се нећеш, таква је тамо дезинфекција и чистоћа. А ово код нас...

Он отпљуну у страну лево и продужи зајатурен:

— А ово је, д'извините з'израз — куплерај. И пазите шта вам кажем, Србин Србину о глави ради. Због те проклете двојке, трипут сам у овој години изгубио марковачки локал. Свињарија.

Они око њега, у средини репа, слушајући га с пажњом што долази од досаде и која може сваке секунде да се прекине, нису ни уочили људину љубичасте шије који натмурен стаде у први ред крај даме у беру.

Ана је, већ пред улазом у парк, куповала од клем-

павог дечака у огромној шајкачи што га је поклопила печене семенке од бундеве погрскане златним пепицама соли, кад дама у береу, с попроканим и незатегнутим чарапама без сјаја, поче да се жести, удара широком, жутом ципелицом о какадрму и виче темпераментно, али несинхронизовано са својим гестовима, све жешћим и бржим, ситним, ситним покретима целог лица.

— Ето скандал! Ви ње кавалер, а бараба.

— Бараба! Него! Због таквих што ред не признају и одосмо ми на добош! — прихвати спремно радник крај ње.

— Падобранац!

— Дај га овамо да брат мало преслишца то пенкало с експлозивом!

Пробијајући се кроз ред, жгољави човек је самосвесно викао: — Места! Пролаз! Пуштајте ме! Брат ће га уреди!

Затуририв качкет лаким покретом палца који овлажи, жгољави пође према падобранцу с љубичастом шијом. Он је стајао замишљен, слеп и глув за све око себе, а лице без сјаја било му је тамноцрвено и једном заувек уврешено, ко зна кад, можда и пре рођења.

Занатлија у дотрајаољом кожном капуту склони се да пропусти жгољавог, који се раскречи преа падобранцем. С качкетом на потиљку, мерио га је дрско, нимао узнемирен разликом у тежини. Код туче је главно ударити први.

— Је ли, бре? — упита жгољави с подвученим немарним и независним изразом. Али градосија га не чу, не окрену се.

— Еј, сурлашу! — рече опет мангуп и потражи осмехе на лицима људи око себе.

— Теби говорим, лустеру! — и окренув се онима око себе жгоља добаци — не чује, јербо је заузет куповањем карте за Јајце.

— Или Јајинце! — добаци неко црним мрачним гласом.

— Због таквих и одосмо на добош. Дабоме, туђих двадесет и пет не боли! — умеша се опет радник у првом реду, лево од руске емигранткиње.

— Пст! — жгољави диже ауторитативно руку као да је саобраћајца. И додаде:

— Ја сад говорим.

И поново се окрену људини.

— Слушај буразеру, пошто кила гаувила?

— Шта га жалити? Распали и квит! Видиш како Јапанци. Прво трас! Па тек онда објаве рат! — јави се занаталија.

— Молим поштовану публику за мир! — намршти се жгољави. И окрену се целим телом опет падобранцу, који се и не обазре. Жгољави га обиђе и раскречи се пред њим.

— Слушај, има те надујем к'о балон, па ћеш одлетити право откуд си дош'о.

И опсова. Али падобранац, за две главе виши, гледао је некуда преко његовог качкета, занет, као уврешен занавек, још пре рођења.

— Говори!

Жгоља га ухвати за капут и покуша да га продрма. Али викну:

— Реп међ ноге и севај где ти је место!

Градосија га погледа тад као да га је први пут тек сад спазно; али као да још није схватио да је то њему тај неко нешто говорио.

— Шта?

Жгољави диже песницу, али отуа од реалке изби средином улице патрола у јачини вода. Жгоља завуче руку у џеп, сави се, неста и изби као да је из земље изашао негде на крај репа. Од тишине која се згуону свуд око реда одбијао се дрвени ритам тврдих корака у кратким чизмама широких сара и звонио је стране пуством улицом, оавојен од брига, псовки и свега што је омогућавало дотле људима да се жале и свабају.

Ајнс-цвај! Ајнс-цвај!

И боја лица и боја косе и униформе и начин хода, све је било на њима странно као и језик команде коју су оловни војници слушали.

Вод је сад пролазио лупајући по каменим коцкицама новим, поткованим пенцетима, а десетак корака са стране, десно, стајао је укочени, умирени ред. Између њих спустило се прозрочно звоно тишине.

Одозад, од Душанове, допре цвиљење двојке на окуци и цивили, дотле изгубљени под звоном, живнуше. И као да су чули нешто најприродније, све су се главе окренуле према трамвају који је тандркао и шкрипао на успону уз бучу и ломот старе, раскљимане гвожђа-

рије приближавајући се споро станици. Вод је завијао у Јевремову, а ред који се био сабио, смањило, збио у себе као склопљена хармоника, сад се опет раширио и, одахнувши, растворио у очекивању двојке на коју су сви бацали бесмислене погледе налазећи смисао и везе тамо где их није било. Сви изузев људине. Тад се пред њим опет створи жгољави.

Али пре но што викну падобранцу »Севај«, обрати се осталима.

— Извините за малочас, али они не знају за палу у вицевица — и окренувши се опет градосци, рече кроз зубе:

— Шта је? 'Опеш ли лимун у виду десног крошеа? Људина се трже, обазре, схвати у тренутку, задрхта, заустити, прогута сузе и рече неким гласом који је и по боји и по гњетавости подсећао младића у скијашкој капи на обарени кромпир.

— На поробају ми је умрла. Санаторијум Врачар. Молићу...

Жгољавко, коме се учини да ће људеоскара да заридати, врати песницу у цеп...

...Ана је ходала тишином што се савила над њом као још једна небеска грана. Само се плунак пригуше-но гласао испод њених плавих отворених ципела. Али и шодер као да је био насут преко лежишта од вате. И он се мање чуо но у друго доба дана. На столицама у кругу око рибара-који-дави-змију, два ранораниоца читала су сваки своје *Ново време*. Али чим су чули кораке, дигли су уплашено и опрезно своје старачке главе и нису престали да прате строгим очима ту танку, крхку фуксетину све док не прође. Тек тад старији плунак пред собом, разгази испљувак, а други потврди главом и насмешци се далековидо:

— Еластична одбрана! Шта сам ти још зимус рекао?

Старији се такође насмешци, али строго некако, до-стојанствено.

— Јакако! Батине, господине мој! Батине.

— А ово ту »на нове прихватне положаје«?

— Видео сам. Да. »На нове прихватне положаје!«

— Све је то због дендерлес. Пазите шта вам кажем.

Немају нафте, господине Петковићу, то је. А *propos*? За колико је заказана сахрана?

— За десет сати.

Рекав то, дикже новине и продужи да проучава Ве-гецијусов коментар ситуације на Источном фронту.

На доњој тераси над ушћем није било никог.

Немогуће. Већ је шест сати. Шест сати. Никог није она досад чекала. Неће ни њега. Шта он мисли?

Она се осврну. Погледа на све стране. Нигде никог. Да није погрешила? Сећа се сваке речи коју је написала. О свакој је мислила, сваку је одмерила:

»Хтела бих да разговарам с вама о једној врло ва-жној ствари. Ради се о заједничком пријатељу. Добите у шест сати на доњу калемегданску терасу над ушћем. Ана Борбевих, Радничка 26.

П. С. Заказала сам вам тако рано састанак због то-га што ми је неко рекао да сте преко дана врло зау-зети. Извините ако сам рђаво обавештена, али како ја сваког јутра у то време шетам, то сам мислила да су и сат и место погодни« ...

И она, у новом постскриптуму — оно о огледалу. Кајала се сад зато, али без тога је се не би сетио.

Гледала је у загрнуте и хладне реке под собом. Безобразлук. Безобразлук! понављала је све бољније. Та-чно је осетила. Нико га не може да одбије од његовог озбиљног мушког посла. Али она ће га научити реду. Мушкарац је, нека убудуће изволи први. И нека чека. Ах, што ће се он начекати. Као нико! Као нико!

Да је и сад паметна, као што је досад била, отишла би, вратила се. Из ових стопа. Нека јој дође на ноге. Има адресу, а она ионако нема данас намере никуд да изабе. Био би то унапред пораз. Да је затекне како га чека viseћи ту као капут обешен о вешалицу.

Знала је. Неће отићи. Али сакриће се иза оних баг-ремова и пустиће га да се неко време наужива самоће и лепог изгледа. Она ће са задовољством да гледа како се он узалад осврће за њом и криви врат чекајући је. Не. Он не криви врат. Он се окреће полако целим телом као вук. Не.

Неће се сакрити иза багрема. Јер би одмах, чим би је угледао, погодио да је дошла пре њега и да га је че-кала. Тамо ће се сакрити, иза стуба. С оне стране може доћи, дабоме, тамо су тениска игралишта.

Неодлучна, гледала је под собом у споре воде. Оне су свечано и полако улазиле једна у другу и, прожете, постајале полако и лепо од две посебне тачице једна је-

динствена струја. Заостајући за током, над рекама се вукао прамена магла, а средином узнемирене, таласаве црте ушћа димило је из учесталих вирова као из уста пушача... Он сигурно пуши. Треба да набави боље цигарете.

Хтеде да се окрене, уздржа се, али се ипак окрену према степеницама. Младић који је силазио није био он.

13

Из лименог поштанског сандучета вирио је крај коверта. Када је стављен? Јутрос. Синоћ га није могао да види. Мића га узе, отвори, прочита писмо, једанпут, двапут, онда га згужва, хтеде да баца, али не баца, отцепи само адресу. Ана Борбевих, Радничка 26. Прочита још једном последњи ред постскриптума »Пре три дана били смо тако добро у истом огледалу. Сећате се?«

Исцпао је писмо на немогуће ситне комадиће и ставио их све у џеп заједно с адресом. Бацаће у канализацију. Радничка 26! Радничка 26. То је, помисли, то је испод Бајлонове пијаце. Шта то хоће да му каже? Појурио би, можда би је још затекао. Али омрзнуо би после и себе и њу заувек.

Био је пред Вековићевим вратима, зазвонио је брзо, одлучно.

Она му је поћерка. Презива се друкчије. Борбевих. Ана Борбевих, Радничка 26. Погледа на сат. Шест и тридесет и пет. Он јој је рекао где станује. А можда је и сам. Пет минута док стигне на калемегданску терасу над ушћем. Касно. Нико не чека више од десет минута. Шта ли је хтела да му каже о Вековићу? Бүде ли имао времена, отићи ће до ње. Можда ће дознати нешто занимљиво, корисно, нешто што ће оправдати његов став.

Зазвони.

Вековић се уклати, пропуштајући га поред себе. Био је већ обучен. Када су ушли у његову светлу радну собу, Мића примети да је стари блед, неиспаван.

— Шта сте одлучили?

Глас му је задрхтао.

Мића седе у светлозелену фотељу, намести се и по-

гледа у даубљење између полица. Знао је, више није било Анине слике. Од јуче.

Вековић отпи из плоске што је остала од синоћ не-зачепљена на сточићу.

— Хоћеш?

— Не пијем. Знаш да не пијем.

— Извини. Прегурио сам страшну ноћ. Ни душманину је не бих желео такву.

— Ако је била непријатна, зашто је не желиш непријатељу? И гору му желим.

Јуче је Вековић седео у сенци и Мића је на основу песниковог гласа био закључио да га није сувише коснула могућност да не изађе. Можда му се то учинило и зато што је веровао, не сасвим, али ипак, веровао је: да лажов и развратник не може не бити у служби непријатеља. Експеримент је доказао да су изузеци од правила могући и ту. Тим боље. Али Вековић је изгледао заиста као човек измучен. Био је блед, неиспаван, очи — улегле, капци — поцрвенели, а доња усна би стала да дрхти чим би заборавио да је подухвати горњим зубима. Стално је увлачио усну под зубе. Тако тенори на плажи увлаче грбук. Но то је на тренутке давало Вековићу један твр, зубат израз. Али брзо се заборављао, усна би му се опустила и задрхтала. Као тенорима који забораве да су хтели да изгледају мршавије.

— Изветрила је! — рече вративши плоску на сточић — сву ноћ је хапсила! — додаде тужно. — Заборавио сам да је затворим.

— И сада! — рече Мића и стави запушач у грлић. Одлучио је да не дозволи себи никакво сажаљење. Зачепи све сузне канале! нареди себи, и не дај да те овај старац троне и скува. Ниси говедина људска, борац си.

— Шта сте одлучили? — упита опет Вековић и доња му усна задрхта немоћно.

— У сваком случају твој се излазак одлаже.

— Како?

Као да Вековић није то очекивао, престао је да дрхти.

— Другови су то одлучили! — чу Мића себе и чу како се исправља.

— Ствар је још у току, испитује се...

Вековић је седео без покрета и тако без покрета поче да говори:

— Схвати, Мићо, ту не могу да издржим. Ја не могу да чекам и висим као прња. Моје време пролази и док није сасвим прошло, ја хоћу да знам. Треба да знам на чему сам. Ја нисам прња. Ја сам жив човек.

— Шта ја ту могу! — рече Мића.

— Тако се не може више. Једра се морају спустити. Или дићи сидро. И поћи. Поћи! Иначе, поцепаете ме, искидати, ни за шта нећу ваљати...

Вековић је устао и Мића за њим. Насмеши се лако и равнодушан рече:

— Нема праља на слободној територији, знаш!

Вековић се спусти успорено на наслон фотеље.

— Светиш се? — рече дахћући Вековић.

— Зашто бих се светио?

— Па зашто онда?

— Рекао сам ти. Постао би застава да изабеш. А за заставу ниси. Разочарао би.

— Дакле, митраљески рафал у љубав. Шта је остало од слободе кад слободна територија стреља љубав?

— Борба за њу.

— Ако је сад прогањамо, како да верујем да ће је бити после, кад ме не буде да се у то уверим.

— Пролетаријат је стрљив. Он она тачно шта слобода тражи и зна шта за њу треба учинити данас, шта сутра.

— Али између две битке постоји предак. Тад је љубав могућа, нужна чак. И данас.

— Разврат није никад нужен.

— Разврат. Разврат! — буну се Вековић — али ја нисам развратник, ја нисам убио осећања. Њих убијате ви, аскете. Ви сте их се лишили да бисте постали оруђа. И ако ти се деси да за време неког затишја останеш само с једном женом којој ћеш се свидети, ти ћеш бити развратник кад је заграиш, не ја. Јер ја осећам, а ти си сув.

— Ја то никад нећу дозволити себи. Док борба траје.

— Ти си луд.

— То је потребно бити да би се било паметан кад је то нужно.

— Ти би одбио жену која ти се нуди и кад не би морао да се бојиш скандала?

— То се за мене не поставља као проблем.

— Али кад би ти се тако нешто десило?

— Ја не бацам коцке случајног стицаја околности. Ја играм нешто стално, уз принципе стојим.

— Ти си заиста луд. Али заиста!

— Можда се мора бити луд да би се победило. Мој отац каже да гинемо због летка који читају, у крајњој линији, само полицијци. Можда. Мене се други мало тичу. Борци морају да воде рачуна само о противнику кога треба да победе. Све остало их се не тиче.

— То је фридрицијански аристократизам ратника. »Кад ја ратујем, нација треба да се мирно бави својим пословима.« Нешто слично...

— Борац и не може бити шћуша разнежена према себи.

— Хвала на сентименталном комплименту, али ја нисам разнежен према себи био никад.

— Али ниси био ни војник суров према себи. А ни дисциплинован ниси.

Вековић га је гледао. Можда и не зна да ме је његова мајка волела. Можда и не треба да зна. Али Анино је писмо прочитао. — И ништа. Какав гад. Одбиће је, неће јој тај отићи. А она? Остаће сама, без иког, полу-деће. Морам изаћи. Иначе ће ме замрзнути. Тај ништа не осећа више, никог не воли. И уколико буде више инсистирао да изабе, Мића ће бити неумољивији.

— Сем тебе, нико није видео! — рече Вековић.

— А праља?

— Она ми не зна име.

— Знаш! — рече Мића и ушта брзо — зашто си јој рекао да се зовеш Мића?

— Сетио сам се нечег...

— Нечег сличног? Или супротног?

Вековић га погледа. Зна ли да су његова мајка и он — слично. Чудно. Причало се о томе, знало се...

— Не. Нечег другог. Изласка. И тебе.

— Баш си нашао прилику да ме се сетиш.

Не зна, помисли Вековић.

— Сетио сам се! — уздахну — тек, не зна ми име.

— Али ако изабеш, новине ће ти донети фотографију. Препознаће те.

— Било је тамно. А фотографије у нашим новинама — црнци у тунелу.

— А ја?

— Зато те и молим. Реци друговима да си се јуче

шало, реци им, шта ја знам, да је то био неко који је лично на мене, да то нисам био ја, измисли нешто.

— Не могу.

— Помоћи ћу ти ја. Можеш рећи да си испитао накнадно ствар, проверио. У то сам се време ја налазио на другом крају града. Ја ћу ти довести два човека који ће те потврдити.

— Рекао сам ти, ја не лажем другове, не лажем Партију.

— Ако се бојиш да праља не каже нешто, могу...

— Није то само ова праља... И ја не могу допустити да Партија живи све време у страху да непријатељ не дозна за неку од прљавштина које си учинио у животу, сам си казао: у приличном броју.

— И?

— Нећеш изаћи. То је све.

— Нећу?

— Нећеш.

Вековић га је гледао, дисао је кратко, заптивало га је.

— Нечовек си, Мића!

Јуче сам ти ставио једно писмо у сандучић. Јеси ли га нашао?

— Јесам! — рече Мића кратко и додаде — изаћи не можеш. Тачка. А нечовек? Знаш, ја ни у ком случају нисам. Ти си то. И не само нечовек већ и кукавица.

Вековић се диже, прав. Мића је то и хтео.

— Имам шест рана. Четири сам пута рањен у јурицима.

— Можеш да их имаш и шездесет и шест. Ти си за мене кукавица. Само кукавице и моралне наказе...

— Напоље! — јекну Вековић — не требате ми. У сутерену нећу да живим. Био сам будала, мислио сам да могу због барбарства око нас. Напоље, свршено је с илузијама.

Имећу твог и мог бунта нема тачке у којој би се додирнули макар и периферијом жеља. Ни циља. Напоље.

— Нећеш да изађеш? — упита Мића мирно — сам?

— И да ту клечиш и молиш — не бих више изашао. Не требате ми. Показаћу ја вама како се гине! Показаћу вам ко је кукавица! Напоље.

Мића се није мицао:

— А под сутереном мислиш на Партију, је ли?

— Напоље кад ти кажем! — заурла Вековић — напоље! Ја ћу се сам борити.

Мића се насмеши:

— Сам, дакле, нећеш да изађеш? Добро! То је можда најбоље.

— Показаћу ја теби! Показаћу! — шапутао је Вековић не мичући се с места и кад је Мића треснуо вратима за собом.

14

Чим изађе на несигурну светлост стубишта, Мића престаде да мисли на оно што је оставио иза себе, као да је окренуо у себи прекидач који је дотле давао струју некаквој непостојећој сијалици што је обасјавала Вековића или очеве бриге и проблеме непризнатог синовљевог срца. Завеса је пала на четврти спрат тамне дворичне зграде. Само окрене тај шалтер и сав је ту где јесте; без успомена, сто посто присутан. Увек је то чинио кад је требало.

Код Вековића се задржао пола сата.

Сад је на улици. Сав ту где је. Госпођа Дана, Ванетова мајка, дебела жена отечених ногу, на капији куће број пет издавала је снаси последња упутства. У руци је држала цекер, али узбуђивала се као да ће на пут око света, а не на пијацу.

— Цицо, закључај капију.

— Сад ћу, мајко! — јави се невидљива Цица однекуд с дна дворишта.

Дана већ пође.

— Добро јутро! — поздрави је Мића.

— Добро јутро! — одговори му она погледавши га оштро, неповерљиво. — Мој Ване још спава! касно се вратио из болнице — рече с неодређеним прекором. На Мићин или на Ванетов рачун?

— Тако! — учини Мића као да је хтео Ванету, па одустао.

— А куд си ти то тако поранио? — погледа га жена и сумњичаво и равнодушном.

Али не дочека одговор, него се окрену. Мића чу њен продоран глас с капије.

— Цицо, пази качамак да не прегори, знаш да је брашно опет поскупело!

... У тој је улици одрастао. Ту се целог детињства играо. Баш ту где се диже китњаста петокатница био је пре десет година празан плац. Пикали су крпењачу, играли класа и труле кобиле, а тамо су, на изгаженом травњаку, с пролећа играли кликера: море и рупице. Жандари су им одузимали лопту и приводили једног или двојицу у кварт, где их је писар плашио батинама и хапсом и кошто би их изградо, пуштао их је претећи им робижом и оковима. Сва су деца његове улице мрзела паје бојећи их се, и немало су пута позорници добијали каменчић из невидљиве праћке.

Рушевине, два блока ниже, остаци су некад највише куће у улици. Имала је три спрата некад, у време кликера и крпењача. Јелка је становала у партеру. Свирала је клавир као уметница, њена ју је мајка закључавала по шест сати на дан, гонећи је да вежба. Неко јој је рекао да се уметник постаје радом. А Пироћанка је увртела у главу: или ће јој кћи бити уметница или... Али то друго »или« није ни изговарала. Била је сигурна да ће јој кћер бити уметница.

Да ли зато што ће бити уметница или што се, бледа, ломна и плава, разликовала од мушкобањастих девојчица његове улице, Мића је тада маштао да је маскиран, на коњу, наоружан до зуба, отима, и одлази с њом далеко, где никог нема, негде у шуму, велику и опасну шуму, где је већ раније у мислима крај дубоког језера подигао кућу за њу и себе. Пролазећи једног јутра крај њених прозора, није чуо свирку. Ни кад се враћао из школе није је чуо. Узнемирио се, срце му је залупало први пут брижно као у одраслих, и он је дознао још исто поподне: шарлах. Уплашио се: умреће она и он неће имати с ким да побегне у шуму. Проводио је дане и ноћи испод њених прозора. По снегу и кошави. Чекао је да оздрави. И кад се, смршала и нестварна, после шест страшних недеља појавила једног јутра на прозору и насмешила угледавши га, он је заплакао.

Тог тромесечја је донео четири двојке. Једине које је имао за осам година гимназије.

Исте године преселила се Јелка. Касније је заиста постала уметница. Новине су писале о њој: концерттира по свету. Јесенас је у Салцбургу свирала Моцарта. Сара-

бује с окупатором. И он... не, биле су то дечије будалаштине, каква љубав. Никад он није био заљубљен, нити ће то бити. Ана Борбевећ. Је ли се тако зове она девојка у белом? Радничка 26. Зашто се зове тако? Она је то. Која би му друга писала о огледалу. Смешно. Шта јој је то било тако добро тамо? Ипак, три су девојке из његове улице скојевке. Две су негде по одредима и бригадама, Савка је још на Бањици. Није лоша његова улица — седам партизана и данас — он. Јер ово последњи пут он пролази својом улицом у којој се некад играло лопова и жандара. Пре неки дан је баш овуда бежао од правих жандара, иако није лопов. Главно је одаљност у правом часу. Колико би пута већ био ухапшен да није, кад год је загустило, успео да се извуче захваљујући оном што зову сналажљивост. Која је чиста одаљност, ствар срца, живаца и вежбе: лупи агента, прескочи први плаот, дај петама ветра. За четири године што је у покрету, никад није био приведен ни у кварт, а колико је пута делио летке, учествовао у демонстрацијама, да и не говори о диверзијама и атентатима извршеним од окупације наовамо. Три пута је за годину дана његова ћелија мењала свој састав. Било је ухапшених и убијених. Но никад га нико од ухапшених другова није издао. Полиција није имала његове податке у картотеци, ни под илегалним надимком а камоли под његовим правим именом. Свеједно. Смешно. Он је за илегално име узео своје право име. Сви мисле да је Мића његов псеудоним. Полиција нема ни његове, ни Петрове податке, ни Бор... Не, Борбе је хапшен пре рата. Али то што Мића није хапшен, то је срећа! рекао би неки отац кад би то знао. Срећа? Можда. Али више још: свест другова, држање пред класним. А можда је и један разлог те среће што је годину дана пре рата радио у техници, где су провале ребе но другде. Ипак, годину дана води ударну групу, па опет ништа. Важна је ствар и искуство. Али најважнија је свест другова и сопствена одаљност у датом часу, енергија. Прексноћ, кад се после акције у неку руку опраштао од своје групе, мислио је баш на то. Састали су се код Димчета после паљења магацина на Сави. Контролни састанак и анализа акције завршени су за петнаест минута. Тад им је рекао:

— Треба, другови, да изаберете новог секретара групе. Ја предлажем друга Косту.

Сви су се из групе сложили да им Коста буде руководилац. Сем што је Љуба тек онако питао: — Зашто? Отело му се. Љуба је конспиративан иначе.

— Одлазим на нов задатак! — рекао им је.

Сви су разумели куда он то одлази, честитаали му, иако се он правио да не схвата зашто му то честитају. Ничим им није дао на знање какав га то нови задатак чека, па ипак, сви су схватили на какав би то нов задатак могао да оде. Њему је било речено да нијом из групе не каже куда одлази, али они су погодили, честитаали му, не смешећи се, озбиљни. Иако нису рекли ни они ништа прецизно, знао је да знају, а да не говоре, да би све остало конспиративно како треба. А он се радовао што одлази, страшно. Престаје ово шу-шу, понављао је у себи, ово ходање на прстима, скривање лица, ови летећи састанци, то полусесећање да чиниш нешто недозвољено, па према томе и лоше, полусесећање коме се не можеш понекад отети, иако никад не заборављаш зашто се бориш, и да је, према томе, све што радиш и добро и дозвољено и лепо.

А ипак, навикао се он на тај досадашњи начин борбе, и до пре неки дан не би га мењао ни за један други. Чинио му се херојски и лепши од сваког, поготово од војничког, пушкарског. Али такав је он био већ човек. Док је радио у техници — чинио му се да се за револуцију не може учинити ништа револуционарније него да се добијена матрица умножи на циклолиму, или, после, да се леци однесу на одређено место. Увек је волео посао који је радио. И није га само онако волео. Него се заљубљивао у тај посао и, заљубљујући се, све више фиксирао на њега све своје мисли и неосетно почињао да потцењује све друге врсте активности. Био је увек горд на последњи сектор свог рада, као авијатичар на своју плаву униформу. Ништа ту нису помагала искуства, понављања истих осећања и мисли. Била је то ствар срца, његове природе склоне уопштавању. За те последње три-четири године радио је по разним линијама, неко време у оргсектору и на пропаганди, у техници и по масовним организацијама, по црвеној помоћи и по ами-раду у војсци, био је пратилац виших функционера, али и јавка, поштанско сандуче и курир, члан ударне

групе и после њен руководиоца. За то је време имао прилике да о сваком свом задужењу мисли да је најважније и да се при следећем искрено чули себи како је могао то да мисли и за претходно.

Како то и зашто? питао се.

Он је, и не мислећи, знао да је сваки рад, као и сваки човек, леп на свој начин, он је волео људе, све људе, а волети, као што се зна, није једноставна ствар. Друго је мржња. Она је једноставна, као рефлекс, као самоодбрана. Но љубав не долази сама од себе. Као ни писмо, као ни поклон. Треба да постоји неко ко шаље те драгоцености. Али открити у чему је лепота оне коју волиш или оног што волиш — то је друго, то је тешкоћа.

Тако и с његовим задужењима. Тако и с његовом помало детињастом љубављу за униформу илегалца, тајну, невидљиву униформу, коју је носило тело његове свести и воље, униформу на коју се гордио баш зато што је нико, сем другова с којима је радио, није видео и знао за њу. На потки његове револуционарне војничке страсти, постојала су разноврсна задужења и сектори рада, као у обичној војсци — родови оружја. Заљубљивао се одмах у сваки који би постао његов, али открити разлоге који чине врлину најновије активности којом су га задуживали несравњиво вишом, важнијом и лепшом од свих осталих — изискивало је понекад напора и систематског размисљања.

Предавао му се са страшћу. Будио се из она с једним новооткривеним разлогом који је непобитно доказивао предност рада у техници или ударној групи, цепену или по ами-раду над свим осталим врстама партијске делатности. Кажу да се песници тако понекад буре из она с ухваћеном рибицом стиха на удици своје непрекидане стваралачке концентрације. Они тад пале светлост и записују своје откривење, причао је Вековић. Што је био жалостан! Али боље да о песницима не мисли сад кад се опрашта са својом удицом и својим градом.

Мића не би падио светлост као песници што то чине. Остајао је да лежи у мраку, преврнуо би се на леба и с рукама под главом уживао смешећи се што је открио један разлог више да се радује и буде поносан радећи најлепши од свих партијских послова. Срце му је тад лупало као гимназијалцу који је неочекивано на у-

ду сусрео девојку коју воли. О пословима који не би били партијски није мислио. Малограђанштина! Одсекао је Димчету кад му је говорио о томе и погледао га на онај свој непрозирни начин. Било је то за време бомбардовања. Димче му је причао о сличној својој особици, али у вези с девојкама. И после, на првом састанку после капитулације старе Југославије, Мића је поставио питање неправилног става Димчета по мушко-женском питању. Димче се раскритиковао, укорењен је и ствар је легла. Кад би остао ту, Мића би дискретно испитао како с тим ствар стоји сад и да ли се Димче искрено раскритиковао. Уосталом, говориће о томе Кости, који ће га о свему обавестити тачно на слободној територији. Ана! Смешно. Скоро ће пролеће. За осам, не, за десет дана! Никад да зна почиме ли тачно 21. или 23. марта.

— Кс! Кс!

Мића се окрену стављајући брзо руку у џеп свог танког, нешто кратког тренчкога.

Наслоњен на бандеру, стајао је петнаестогодишњи прћоноси и пегави Бојко, настојничин син. Држећи левом руком свој точак за седло који је већ три године изгледао као нов, жмиркао је гледајући Мићу и развлачио усхићено своје дебеле, црначке усне.

— Добро је што сам те срео. Имаш ли милаку? — рече гласом који неправилно зову »оркестар«, јер је час баритон, час сопран, час нешто треће што струже и кркла.

— Немам ни динара. То јест имам три банке.

— А пет стоја? Можда имаш пет стоја?

— Ни динара немам више.

— Штета! — уздахну Бојко не престајући да трепће и да се смешни својим истуреним дебелим уснама.

— А кад би ти дао точак, би ли имао лове?

— Кажем ти, немам ни динара више од три банке.

— А хоћеш ли да ти дам точак?

Мића га погледа пажљиво.

— Зашто да ми даш точак?

Бојко жмирну тајанствено, онда мљацину полако, са уживањем. Мића се тихо обазре, и опет погледа Бојка. Понови:

— Зашто да ми даш точак? Нов је.

Бојко развуче уста и рече мирно као да је реч о свакодневной ствари:

— Бежим у свет.

— Шта?

— Бежим у свет!

— Какав свет?

— Немој си мали! Бежим. Овде је окупација, качмак сваки дан, а љубав тражи смокве и банане. Дакле, адио маре.

— Знаш ли где живиш?

— Си, милае. Брат зна све што треба да зна. А ако баш немаш ни пребијене кинте, могу да те данас ја дуваном. Спремио сам нешто трање за пут. Али знаш како је, не одазим сам, шоља је са мном и — лове никад доста.

— Како не одазим сам? С ким одазим?

— С Десом! — рече равнодушно и пребе руком лако преко своје руњаве косе. Пошто се тако увери да му се нису осушили чуперци које је јутрос солидно поквасио и намацао бриљантином, продужи са самопоуздањем:

— Шта ћеш, стари се! Министар не могу бити, а настојничин син — то је досадно. А у Врњцима, на пример, сељаци долазе да ваде флеке. Пуни су лове. Имам да окренем три карте, а и знам неколико штосова у покеру. Имам д'острижем репоње.

Девојка (то је, дакле, Деса) изабе из куће преко пута.

— Оставићу ти точак код кева! — викну Бојко за Мићом — слободно га узми. Ја пуцам сад на мерцедес с компресором. Видећеш кад се вратим. Зараво, безвезнице! — поздрави лењо Десу и пружи јој млатаво руку. Мића побе. Бојко се окрену за њим да види да ли је Мића приметио његове нове фазоне. Безвезница — није лоше. А онда никаква журба, као да је матор.

Девојка с немирним грудима што су је потискивале напред, хрлећи у ходу, очешпа се у пролазу о њега и његов се поглед сукоби с њеним. Она је боље издржала судар очију и насмешила се збуњено као да се нечег сетила, препознавши у том високом плавом младићу, мршавом као хрт, нешто далеко и давно. Мића пожурити: професионалка! А њене су га груди подсетиле на Ану. Много су мање у Ане, али трептавије, немирније. Као ласте у руци.

Али се одмах покаја. Зашто би одмах мислио на најгоре кад су у питању такве ствари. Није професионалка.

Сигурно није. Њој се само учинило да јој је он познат. У њеним је очима синуло сећање, несигурно, али сећање на неког који можда није више жив. Отуда радост. А можда... Можда је само с танком осећајношћу жена осетила да он то одази, да се опрашта од свог града па је хтела да му се захвали што иде да се бори, захвали на једини начин на који извесне несвесне жене мисле да се треба захваљивати борцима...

Приближавао се пијаци и не доврши мисао. Још се благовремено, пре но што стиже до угла Јевремове, упита да ли да скрати пут и прође кроз ту тако људску пијачну врву и гунгулу или да обиђе. Последњи би му то био пут да прође пијацом. Одавно није заронио, као некад, у те вољене мирисе, у море покрета блиских а непознатих људи. Али, паметније је обићи пијачу. Опасно је пролазити њоме, пуна је агената, а он је многим од њих утекао, неким се још прекјуче отео; једног је онама тако млатнуо да ће га дуго памтити. Много их је који би га могли да препознају. Не вреди ризиковати. Јасно, неће.

А тако му се пролазило пијацом.

Обиђе, зави у улицу лево. На малочашни разговор с Бојком није више мислио, ни на оца, чак ни на Вековића. Зашто да поквари овај тренутак растанка? Има времена. Сада се опраштао од града, а одлучио је још онда, кад му је саопштено да треба да оде у одред, да ће последње јутро да посвети томе. Опраштању с градом. Имао је још сат и нешто до јосам. Може да шврља мало, да се преда успоменама. То му се није често дешавало.

Кроз шкрбе рушевина двеју кућа погледа на улицу изнад Страхинића Бана. Издалека је гледао у свет што се шаренео тискајући се пред полупразним тезгама с поврћем; од лимених корита с рибом допре с косим ветром оштар мирис краљушти и устајале воде.

Високе куће улице сакриле су већ Јованову пијачу, али се врева људских гласова, иако ослабљених и разређених, слутила у пуном интензитету иза зидова, а задах животињске крви, проклајалог кромпира у плитким траповима, натрулих главица купуса и лука, ускислог рибанца и туршије осећао се упркос удаљености. Био је то, знао је, више сећање но слутња, свеједно, жао му је било што се још једном није помешао међу људе које више није видео, а слутни је да стоје иза кућа у не-

уредним реповима, на које ни немаштина, ни строгост педаантног и суровог завојевача није успела да навикне наш свет. Ништа хаотичније ни неправилније од тих наших присилних редова; али ретко је виђао шта лепше и блаже од бучних предатних панабура и ускомешаних сеоских заветина, кад је, упркос привидном нереду, све текло по законитости једне истинске хармоније за коју се под овим небом, и кад је тако мутно, једино имало смисла.

Није више било рушевина, пијача се није видела, ни људи од којих је хтео да се опрости. Желео је да види што више лица, да свако упамти и понесе, а с њима и изглед улица и осећање које му је неравна калдрма коју је газно уривала и преносила кроз гугмене бонове у табане, ноге, тело, свест. То је калдрма улица у којима је растао, живео и дочекао дан да крене из града да би се борио за њега, за све те људе које не зна, а воли. Осећао је нешто налик на оно узбуђење уметника пред публиком: »Ето, погледајте ме. Запамтите ме како изгледам. Дивите ми се!«

Не. Није то.

Није сасвим. Али било је и тога у овом његовом узбуђењу које је сетно а наметљиво чаврљало у њему. »Гледајте ме. Ја одлазим сутра у бригаду, да се борим за све вас; погледајте ме лепо на растанку!«

Застао је на углу, спреман; знао је да је спреман да се врати, да прође пијацом и знао је да се неће вратити, да оклева и да ће прекинути оклевање рекавши себи: »Да нећеш да ти пљескају још? Па ти се бориш, ти не глаумиш борбу. Ти си револуционар, не глаумац.«

Свеједно, рече. И пође рекавши то себи, али волео би да већ може добити мало од захвалности која се глаумцима тако природно пружа после сваке успеле представе. Биће и тога; после. Ово сада схвати као пробу за представу победе. Тада ће бити свега, и захвалности.

Жена мусави и трома прође крај њега с полупразним цекером: две мале, прљаве, пожутеле главнице кугуса, нешто лука. Она га и не погледа. Зашто? Свако има данас својих брига које му не дају да дигне главу. Али кад би јој рекао да одлази, да ли би га затрпала и плачући пољубила притискујући га на своје меке, ужегле груди као права мајка што чини.

То »као мајка« изазва отпор који га заустави и он

брзо порече замишљени загрљај са непознатом превредом женом као да га брише мокрим сунђером с табле свести. Мајку је своју знао по фотографијама на којима је остајала млада и сад би већ била скоро његова вршњакиња; за четири године биће сасвим вршњаца. Имала је двадесет и пет кад је на поробају умрла. Али неће о мајци... О Ани Борбевих онда? Без зафркавања! Ваљда се сме рећи у себи да је леп неко ко је леп. Леп и ништа више. А Ана је то била. Па? Он одлази.

Радије ће мислити шта би урадио чикица у качкету, с тешким ранцем на лебима, шта би урадио кад би му пришао и рекао: »Одлазим сутра у бригаду!«

Прво би се тргнуо, погледао га пренеражено, не, више збуњено но пренеражено, обазрео би се опрезно око себе и онда би га без речи пољубио у чело. Или би му тихо рекао: »Хвала!« Шта то има у ранцу? Храну? Не. Канту с машићу? У том би га случају гурнуо, звао полицију у помоћ. А ако није шпекулант? Ако носи две цеанице у ранцу?

Не, не би му рекао: »Хвала!« Зашто да се захваљује, и сам се, сигурно, борио, а и рат још није завршен. Толико се овде ратовало да нема жива човека преко тридесете, не тридесете, али четрдесете који није био бар једанпут војник. Сваком је нашем колени било суђено да се бије и чикица је ратовао бар три пута! И, кад би му рекао да одлази, чикица би га погледао тужно што је сам онемоћао за пушку, али и поносно, сигурно поносно, што ту не престају да се рабају мушкарци који знају да је скину с клина, чисту и приправну за нове бојеве. Чикица је прошао. С леба је изгледао старији, леба су му била савијена због зеленкасте грбе ранца. Корачао је држтаво избацујући ноге нееластичне и тешке од реуме која му је кртила кости и изазивала ону суву шкрипу у зглобовима...

Највише од свега би волео да не мора ништа да каже овој двојци пролетера што прелазе улицу. Било би лепо кад би сами осетили куда он то намерава да оде и да му прибу и први кажу: »Поведи и нас!« Било би лепо такође да их је пуно, а не двојица. Да се цела пијаци окупи око њега и да му се придруже у једном трену сви људи који се сад налазе на улицама града, сви људи из свих улица од Карабурме, преко Топовских шупа и Прокопа до Чукарице и да му кажу: »Поведи нас.« А

он, извикујући пароле и манифестујући с њима за слободу, после крвавог окршаја са жандарима и војском, да се пробије из града и, с отетим оружјем, на челу колоне, да стигне пред штаб одреда и каже комесару и команданту по болшевички скромно и једноставно:

— Ево нас, другови!

Не с таквим уображеним и препотентним нагласком како је то сад у мислима изговорио; скромно, много скромније, једноставније и искреније би им то требало рећи.

— Ево нас другови! — понови у себи с интонацијом која му се учини правилна, таква каква треба да буде и каква се једино може да очекује од једног младог комунисте.

Поново је ишао и загледао сваког пролазника. А било их је већ доста. Свет мрк, сивкаст у лицу, ћутљив и кад би ишли по двојица-тројица заједно. Сиви. У похабаним оделима, ципелама без сјаја. Пролазили су немирна, скривена погледа, затворени у себе, неповерљиви, без речи, и оних најобичнијих. Окупација. А унутра? У себи? Ех, у себи! Зар је ико од људи руку истегнутих од ношења (сви сад људи нешто носе, нешто што се једе), зар је ико од људи с којима се мимомислао наслутити да он одлази? Зар би могао да наслутити погледавши њега, Мићу, какве све то слободарске оргије севају његовом главом?

Знао је да се ништа од тога не види на лицу и да се ништа од оног што у машти види неће сад још да догоди. Нико неће сад да прави манифестације, нико не може да погоди шта он то мисли и мисли, а кад би знао... Шта? Убрзао би корак и гледао да што пре тај нико нестане. Јер то су ластини репови. Нису то они на које се борац у граду може да ослони. Лице тог достојанственог, снажног, али испијеног човека одаје да се храни већ годину дана кукурџом и копривом, а посним пасуљем у светке и да дуго већ није сит. Ни он, ни његова жена, ни деца. Запослен је и ради негде, али живи у сталном страху да га једне ноћи не одведу на Бањицу као што су одвели недавно његовог суседа, рецимо Стојана, човека озбиљна, разложна и мека срца, муву из чаше воде не би убио, него би је с два прста извадио и однео пажљиво до прозора да се што пре осуши. Такав је човек био тај, рецимо, Стојан, а ето, одвели су га пре

недељу дана, а његовој, рецимо, Миланки јуче нису хтели храну да приме. Значи, готово, беше му... У данашње време, крив си што си жив и никад не знаш неће ли и по тебе у главо доба доћи девери. Јер сви мисле што мисле, иако нико не сме ни прстом да мрдне, али сад су таква времена дошла да се и због мисли страда.

Мића осети сажаљење и за те људе, за ту врсту лојалних и уплашених, који ипак не знају како ће спречити себе да не мисле о невољи која је навалила на живе свим злом света. Не прецењују они себе и у најбољем се случају, иако не баш мирне савести, сматрају паметнијим од усјаних глава које гину уз сумњиву утеху да »бар знају зашто«. Као да и њима није јасно зашто гину. Али ствар је у томе, у пићењу, а то, извинићете: хвала лепо. Не очекују они да ће им ико, и кад слобода дође, дати орден за њихове антиокупаторске мисли, у најбољем се случају усубују да изрекну наду да ће их тад бар оставити да на миру проживе у кругу породице преостале дане, радећи свој посао. Али, дешава се, кад и таквог човека ухапсе, па изведу на стрељање, да се изненада и неочекивано и за њега самог у њему пробуди бунтовник који му усправи леђа, осмели поглед, па викне гласом неке од оних »живео«, или »доле«, које никад дотле није изговорио ни у мислима јер је знао, и те како знао, да за такве антидржавне политичке изјаве увек падају главе.

А и такве данас стрељају. Има их по логорима, али и неухапшени, они премиру од страха, они се већ виде унапред на Бањици и не живе, презајући од свега и сваког, и од себе сама.

Сажаљива љубав коју је Мића осећао јутрос и за те малограђане нагна га да се у мислима врати мало-пребашњем романтичном маштању, и да га корипира. Неће изаћи из града одмах пошто на челу масе људи разоружа жандаре и окупаторски гарнизон. Пре тога ће још насрнути на Главњачу, Бањицу и Бушину и отворити врата хапсана, покидати жице логора и пустити затворенике на слободу.

Што? Слобода је већ кад се човек бори за њу, а ослободени затвореници би се најхрабрије борили.

— Пардон, господине!

Мића се нагло окрену, спреман да пуца. Пред њим се смешила она бујна плавуша с грудима што су је као

подгуркивале у ходу грабећи напред, увек некако испред ње, и сад, док је стајала пред њим смећећи се све сигурније, изгледало је да јој се груди отимају као украњени, нестрпљиви парипчићи и да је вуку к њему. Мића је гледао у њу као да му је нешто непријатно, као да му сувише светлости улази у очи. Ручком је стезао револвер у цепу капутућа, али док је тражио прстима обарач, напипао је хартију: исцепано Анино писмо још небачено у канализацију.

— Ви сте Мића? — рече девојка смећећи се. — Мића, не? Зар ме не препознајете?

Стајала је и смешила се и гледала га право у очи треперећи сва од неке радости која је стрепећи чекала да се прелије...

Тад је препозна, и одмах се намршти, побледи од гнева и процеди:

— С издајницима не разговарам!

Девојка је гледала за њим како нестаје низ улицу, а њене су груди, упркос томе што се осећала једна и пољувана, парале простор пред њом као кљунови два горда кутера.

15

Прошао је испод мокрых липа, сасвим црних. Чиниле су се греде угљенисане у недавном пожару. Расле су ивицом асфалтираног тротоара, избијајући кроз уски битуменски прстен. Не прстен, било би сувише прстију. Дугачка је Цвијићева улица. Дрворед прстију — не може. Липе су личиле на прљави врат црне жирафе, ако таква постоји, црне жирафе којој су ставили тај уски сивкасти оковратник око црног, прљавог врата набреклог од прексиноћне кишце, врата што се прело преко ограде која дави као омча. Као омча! рече у себи нечујним гласом мисли. И додаде истим гласом, само нечујнијим: »Све! Све дави као омча!« И можда мање горак, продужи:

»Сваког пролећа буде и такав један дан... Такав. Болестан. Притугљен. Тако потмуло јецав. Нечујно јецав, а јецав. Прави дан свих мртвих.

Не. Не каже се дан свих мртвих! поправи се. Није мртвих! грчевито се ухвати за то. Не каже се мртвих.

Каже се дан свих... Свеједно. Главно је да се не каже дан свих мртвих. У питању су други неки... неки други ђаволи. Други неки, а не мртви. Можда подсећају на мртве, али нису мртви. Или јесу? Требало би упитати првог пролазника. Сваки становник Гробљанске улице мора сигурно знати како се зове онај новембарски дан кад се пале свеће и кандила на хумкама и споменицима.»

Крупан човек, чворновата, снажна тела, изби испод подвожњака и поче да улази Гробљанском, поред бакалнице с неколико анемичних везица маадог лука у излогу пуном прашине. Упркос седој коси, његово је кошчато лице боје живог мяса (чија је ружичаста цаклина једва пригушена танком скрамицом дима од смрче) сачувало затегнутој кожи и целом изразу тог педесетгодишњака ону невину неодређеност која толико доприноси чару младости: неспутаној, безбрижној, себичној расположивости.

На први поглед помислио би: жури. Рекао би: гоне га, а очигледно није журио. Преломљен мало у пасу, нагнуто напред, избачен, могло би се поверовати да ће да нападне. А можда је то вукао за собом невидљив терет. На то је наводио пружен, затегнут врат, али корак му је имао нешто од ничим оптерећене лакоће трапавих звери, а поглед — хајдучку глад и прекост.

Из дворишта и радионица звонили су ударци камених норезачких чекића и длета, но улица је била пуста.

»Погребна поворка креће у десет сати из капеле светог Николе«, писала му је госпођа Урошевић.

О томе неће, неће, неће. Одвело би га увреди; увреда — пустоши, оној тишини у глави, скрштеним рукама узбуђења, укоченим замајницама сећања, умуклим моторима мисли. Боље је вратити се дану свих мртвих, то јест свих... свих ђавола.

Био је, разуме се, на неки начин свестан привидне сврсисходности забављања мисли багателама. Разуме се, у таквим тренуцима. Као што је ова о називу дана свих мртвих. Сада се сетио. Зове се: дан свих светих. Свисвети. Католици тако кажу. А ми? До ђавола, шта ми? Који ми? Православци? Да, али дозволићеш, на свету постоје и православци, а мене занима како они зову тај дан.

Осећао се боље но малочас, док се још мргодила у

глави она апсолутна тишина којом су се само чули шкргути увреде и бола.

Утом примети девојку која прође; опазио је њене раскошне бокове и стиснуте груди. Али није се осврнуо да је погледа и с леба. Није хтео да изгуби бесмислену нит дана свих светих, ту анемичну пребу коју су у његовој глави ткали сви болни и увређени свеци увреда и болова. Да се осврнуо за девојком, чији је жерсејаста шум комбинеа испод плавог костима ухватио у пролазу, прекинуло би се ово влакно и утеха тог играчења са свим светима била би узалудна. Мисао на жерсејасту шум комбинеа испод плавог костима одвела би га Ани, њеном јучерашњем писму које му је дала да однесе Мићи и довела га Мићи, увреди, тишини, свему што неће, о чему не мисли, што зна и не мислећи, јер боли и бољећи прети тишином. Не. Сваког пролећа буде и такав један дан. И такав.

Сваког пролећа. Јесте. Сваког пролећа буде и такав један дан. Сасвим новембарски. Сваког пролећа. Сви живи тад личе на мртаце и сви мртаци на свеце. И академици и генерали.

Не мора да жури, има времена, тек је прошло девет, стићи ће у капелу пре но што поворка крене. Стиснуће руку госпођи Урошевић и рећи да је, ето, ипак одлучио да говори... Показаће Мићи... Вашиг сам супруга, госпођо, рећи ће старици, исувише ценно да бих себи дозволио да будем болестан на овај дан... свих... свих... на овај дан кад земља прима тело човека који је и као војсковођа прославио српско оружје и као историчар, касније, у својим бриљантним расправама о бици на Церу и прелазу преко Дунава... да ли Дунава? можда Саве? или Дрине?... о прелазу преко реке... (не мари, биће непрецизан у свом говору) доказао да је став немачке науке био потпуно неистинит и тенденциозан. Тако је. Жртвоваће се, ухватиће га, стрељати у глухом дворишту Главњаче. Видеће Мића.

Шта ће видети? Како га стрељају? То неће видети. Али ће чути. Чуће се.

У Улицу светог Николе замириса раздражљиво, тихо, неградски, пољски дах земље, која је, упркос тој прљавој, масној светлости, одистински пролетње врила тамо из последња три реда кућерака на ивици града. Крај града. Крај свега. После су поља, шуме. Све је

наметало сазнање да неће изаћи на слободну територију. Бол је опет измигољно кроз унутрашње поре забрана и опет ранио свест. Последњи је то појас града и он је последњи пут жив на гробљу. Још сад. И онда крај. Не. Крај града. Не. Крај. Сасвим кратко. Смрт. Старост је непотребна земљи људи. Сви вребају старце! Зар је тако стар? Не осећа он своју старост и није стар, па макар га се Ана и не сетила више. Али показаше јој. Немогуће ће јој бити да га сасвим заборави. Крај града. Све је подсећало на границу: куће болесне од сиротиње више неголи од смрти; мирис земље што зове да се легне уз њу, у њу; тај дан новембарски мутан и безнадан; та светлост што се цеда кроз фиатер облака налик на помије, на крпе за прање судова и масну кучину којом је небески машиновођа малочас обрисао своје дебеле прсте и, промоливши на тренутак сунчану главу кроз прозорче, обасјао земљу жељама и онда омаглао пролазећи као ветар изнад земље.

Тај мирис поља на ивици града још није био онај прави, дивљи мирис, усправни и нагорки мирис који му је ускраћен с могућношћу да икад изрекне оне речи за које су десетак његових објављених збирки биле само припрема и стрљиво вежбање. Неће данас убити њега само, већ најлепшу песму у њему, јагње у утроби астраганске овце. Ах, видеће Мића... Шта? Шта ће да види? Да нисам кукавица? И зато да погине? Не. Не зато. Па зашто? Није више важно зашто, али видеће Мића и сви ће видети да нисам непотребна бачена ствар. Само, ето, сваког пролећа буде и такав један дан. Да ли буде? Сваког пролећа бива и такав један дан. Тада се последњи круг кућа на ивици града брчка у коритастим брзацима преврнуте земље, чији се метални сјај трошно круни под овом светлошћу од прљаве сапуннице. Полу-прозирни дах трудежи. Почетак гнилења две јабукe које је ветар безазлено зањихао и сударио. Волео га је као сина. А Ању још воли. Каква калдарма! Али он неће да живи испод своје раине. Бориће се са свог спрата. Изложенијег ударцима непријатеља, али не и успаваних и кастрата који хоће да му наметну неку дисциплину искунице глупу да би је човек примио без црвењења.

Мислио је. На смрт? Не, на поновни почетак мирисе увек та земља ту, још сакривена турском калдармом улице, храстовим тарабама и ишијатично искривљеним

кућицама што су крмељавим очима виркале преко ољупштених филарета. Иза храстове тарабе је гробље, а иза филарета огромна дворишта с две колоне станова и с чесмом око које се баш у овом тренутку свабају три жене.

Жене се свабају крај чесме коју једна од њих није добро затворила, а инвалид из првог светског рата с гломазном дрвеном ногом, режући маказама флис-папир за вештачко цвеће, добацује: »Почупајте се, опет, почупајте. Не можеш Србину човеку ништа лепим доказати.«

Иза храстове тарабе, неприродно праве, тврде, резила је — тишина. Тај високи слепи зид без улаза продужавао се до поља удаљеног једва коју стотину метара — три реда кућица. И онда — поље.

Ишао је дуж те храстове тарабе, знао је — негде постоје вратнице. Пре годину, ту је, у каменој тишини, љубио једну непознату жену у црнини. Ту негде. Извела га је после кроз враташца што су јекнула. Запамтио им је јецај. Женицу је заборавио. Ту негде мора да је капијца кроз коју се улази на гробље. Погледа тарабу. Поглед му паде на руком писану цедуљицу прикучану на гробљанску тарабу: »Продаје се кревет, шпорет, дечја колица«.

Смешно. Кома? Нафталински кликери у цеповима зимског капута изваћеног с ана добро закључаног ормана могу тако да замиришу: сећањем на оно што је било.

Више сећањем неголи стварно проби мирис денатурисаног шпиритуса из ко зна кад бачене отцепљене боце и мирис смрти иза вратница које шкрипнуше. Не као пре годину дана. Без туге. Навикало. На самом улазу — друга цедуља, штампана. Он прочита: »Сви на игрању. Обљубљени цез: Матадор. Шлагери, конфети, серпентине, првокласно пиће. Приход у корист српских избеглица. За посету моли одбор.«

Кога то за посету моли одбор и одборник који је залепио плакату на вратнице што су шкрипнуле без туге зарђалим шаркама? Мртваце? Ту бораве и труле мртви људи. Одборници не прецизирају кога позивају на цез и првокласно пиће: Рачунају ли и на живе мртваце? На мене? На мене који сам једини мртац који је прочитао тај позив. Не. Кад ја засвирам, Матадор

неће бити потребан. Ретки шодер застења под његовим ципелама, влажна иловача застења такође, али тише, и тишина утрну сва звучна кандила. Пупољци на жбуновима јасмина још нису бубрели. Суво дехидратизирано грање и изгажено лишће чинило се жалосније од гробова с искривљеним, већ натрулим крстачама у чијем су подножју прамињали жишци кандила. А мрамор бео и ружичаст и црни гранит љескали би се кад би тог мартовског дана, сасвим новембарског, ишта на свету могло да каптира и емитује непостојећи сјај. Ипак, изазивачки се дизао над хумкама бели мрамор, гладак као голо женско тело у сумрачној соби.

— Господине Вековићу! Ипак! Дошли сте — шапнуо је покојников робак. Вековић прихвати пружену руку и стеже је мислећи на сарабанду коју ће сам учоро приредити живима и без помоћи цеза »Матадор«.

Али улазећи у капелу, чуо је за собом шапат, женски овог пута.

— Ко је то?

— Нисте чули? Познато име. Особењак. Испричаћу вам после.

Али се не осврну. Очима је тражио удовицу. Старица је стајала крај одра, затрпана црним веловима.

Вековић прихвати и њену подбулу руку, мртву, хладну као труп кечите. Најеживши се, промрмља нешто убичајено, у складу са загушљивим мирисом тамјана и свећама чији је пламен уморно, цвокотаво дрхтуљио. Непомични велови су се лако покренули и до њега допре уздах.

Али неко се тискао позади и Вековић се удаљи лако се поклонивши. Један бестиано гласан, хедонистички глас затруби.

— Жалим случај, госпођо Урошевић. Красан је човек то био, госпођо. И ко би рекао? Пре три дана, причали смо код мене у канцеларији. Крепак. Свеж. Војничина. Али, ето, шта вам је човек. Ето! Памет, генерал, школе, све оде до Ђавола. И зашто, питам се? Цео живот учиш, а умреш — будала.

Удовица се расплака и неутешно јецајући поче да понавља:

— Господине Дачо! Господине Дачо!

Не вреди! помисли Вековић са жестином и гневом. Чак поче да се повлачи полако према излазу. — Мајму-

ни и трогадити. Зашто ја ту од себе да правим циркус за њих? Кад ионако ништа неће схватити!

Осети први пут задовољство. Како и не би. Све сами мајмуни.

Једна стара, пуна жена пољуби удовицу у образе покривене велом, затим плачући поправи косу испод тврдог шепирића с црним пером:

— Ах, мила моја!

Појави се свештеник, висок, млад. Све се стиша и укочи, чак се и пламен свеће умири пре но што хор отпоче »Со свјатими«. Није се више могло напоље.

Хор се заглавио у вратима, продревши у капелу пуну света, само с два тенора и једним басом. Чинио се доњи крај задушача у грлу боце. Какве боце? Боце ракије? Ракије суза? Танке, разводњене ракије суза. Лажу. Ништа он неће рећи и била би неопростива глупост рећи ма шта том идиотском црном свету који још »жали случај«. Као да се случај жали? И као да је смрт случај.

Ништа им неће рећи! Или можда само неколико конвенционалних речи, не успе ли да неопажен умакне.

Вековић диже главу, умирен, осећајући олакшање после те одлуке. За ове ту не исплати се гинути. Он њих, усталом, никад није ценио, ни волео, нити се икад с њима дружио. Мушкарци. Жене. Свет у годинама. Свет сагрт обзирима, истрениран рутином живљења, маохав, у оделима притуљеним, с облицима без лепоте, без сјаја. Као тај дан свих мртвих. Тај дан живих мртваца. Свет себичан, ускогрудан, глуп. Не. Због њих не вреди ни увом мрднути! закључи Вековић и после тога му се капелица одједном учини пространија, ваздух — лакши, тиска — мања, тамјан и хор — подношљивији. Шта ту ваздан да петља! Кома ће требати његова жртва? Мићи? Зашто? Неће се жртвовати због Миће.

Он се испрси и обазре. Лево од Ђивота — два пажљива, млада, светлосива ока. Кћер? ушпта се. У црнини. Стајала је крај удовице и гледала га пажљиво, и мирно издржала његов мрачни, преки поглед. Је ли покојник имао кћер? Не. Сина, колико се сећа. Снаха, значи!

Он је поново одмери, само пажљиво. Свештеник је брзо читао, црквењак махао кадионицом што се, звецкајући, димила и ширила онај песни, љутослатки, мр-

шави мирис тамјана који га је иритирао својим позивом на строгост... Зна. На Мићу га је подсетио мирис тамјана. Заправо, на икону с ликом младог, нестрпљивог свеца.

— По целу ноћ не спавам! — шапутао је неко крај Вековића — не знам шта му је то.

— Бриге, господине Петровићу! Страх, знате.

— Али молим вас, кога ја имам да се бојим?

— Хвала богу, хвала богу! — убрза други — имам ли ја разлога? А видите, ипак не спавам, бојим се, без разлога.

— Ја све мислим — године!

— То, то — године. Дабоме, господине Петровићу. Јер шта је нама остало? Још која годинница. Па што онда да спавамо и помажемо мртвацима? Природа сама мисли у човековом телу, знате. Јер човек не може да стигне да мисли о свему. Оаморићемо се доста кад и нас доведу овамо. Зар не? Што да спавамо онда? Сасвим, господине Петровићу. Лепо сте то рекли. — Године! Ех, године!

Снаха се више није видела. Удовица је стајала затрпана црним веловима чело главе, свештеник је појао, хор одговарао, црквењак звецкао машући сребрном кадионицом, а господин Петровић и његов познаник шапутао су о несаници, страху и годинама. Вековић се нервозно помери. Сад ју је опет видео. Стајала је неузбуђена крај удовице и гледала одсутно пред собом светлосивим очима, ничим заинтересованим. Муж јој је официр, заробљен, сигурно, и она је скоро годину дана без мушкарца. Вековић продужи да размишља: муж јој пише једанпут месечно. То је мало за тридесет дана и кад се воли.

— Дуго ће још то да траје! — уздахну неко крај њега.

— Сачувај боже! — шапну други глас — немају они нафте, господине мој, немају је више ни за два месеца. Пазите шта вам кажем. Сам сам израчунао. С пољском и румунском производњом и са синтетичном производњом они могу да снабдевају највише 40 дивизија. А знате ли колико их морају да држе у Русији само?

— Колико?

— Сто!

— Ма немојте. Сто дивизија?

— Сто. И рачун је прост. Њихова ратна машина има да стане. За два месеца. Пазите шта вам кажем.

— Из ваших уста у божје уши.

— Какве божје уши, математика вам је то. За два месеца, тенкови, авиони, све — стоп. И онда да их видимо. Биће трке, господо!

— Биће, вала, тада. А је л' те, овај капут, нисте га, је ли, још носили?

— Предратни купон.

— Зато и питам. Као сан.

Вековић се опет помаче. Будаде! Снаха га је опет гледала. Пажљиво? Равнодушно? Та се не би узбудила ни да се земља пред њом отвори. Жена-фрижидер. Лако она подноси живот без мужа. Верна је свом заробљенику. Чак и ако умре у логору, неће се она преулавати. Није као Ана.

Проклета. Њој Мића сад треба, мене отпусти. Ицебећ сам. Па да, ја сам вршњак удовичин и ових ту стараца. На сахране ја треба да долазим. С којим правом тражим да ме воле младе жене? И схвате младићи?

А управо ти младићи. Ридао је у себи што га не схватају, муче.

Погледа лица ових старкеља што су шапутао штофу и аутоматском свршетку рата. И даље. Свуда. Све сама пихтијаста, опуштена, млохава лица, набрекли трбуси и сигурно отечене, квржаве вене на листовима испод полусрозаних панталона. Беоњаче — сузне. Првени, коњунктивитични очни кашчи. Нелеп, отромбољен, плачан, себичан израз.

Поп је уњкаво читао молитве, хор заглављен у ратима одговарао. — Капелицом је испод тих гласова клизило грцаво, слузаво јецање замућено таласавим уздасима. Али ти су уздаси, сем бола, садржавали и шапате о скупоћи, бензину, ценама златних табакера од 200 грама, деколтеу који је госпођа Аћимовић истакла о својој слави, а она би, иако је оно што јесте, ипак морала да води рачуна да је прешла педесету и да је обична сељанка из Пиносаве...

— Не. Она је Београђанка. Он је из Пиносаве.

— Он? Никад не бих рекао да је сељак.

— Да, да. Џуца је он. Само лисац! Лисац је он.

— Паметан човек.

— Лисац! Ја вам кажем! Лисац, господине мој!

Неко гурну Вековића и он у исти мах чу тихи, службени глас.

— Прихватите!

— Молим? — окрену се он и спази човечуљка у крагни од целулоида с табаком хартије у рукама.

— Сандук, господине Вековићу. На списку сте.

— Ја?

— Само до врата. После ће већ прихватити наши људи. Не брините, није то тако тешко.

»Не брините!« И он ме држи за старца.

Вековић прихвати за алку у црном плашћу. Испред њега — један генерал. Испред генерала — неки мини-стар. Цене ти барбари поезију.

Ковчег су положили на лафет. Вековић завуче руку која му је бридела у цеп свог плавог пролетњег капута. Врскапут! Кажу у Хрватској. Волео је ту реч због оног бесмисленог »врс«, због оног народског »ж« које је дошло од »ж«. Као у »ораси«.

Аћимовић му приђе и рукова се.

— Велики је то човек био.

Како га је Вековић гледао не разумевајући, Аћимовић објасни.

— Тежак губитак за Србију.

— Мислите?

— Чујем да ћете говорити?

Вековић је ћутао.

— Надам се да ћете споменути царску битку.

Вековић не одговори.

— Свакако је спомените. У Поћорекској војсци било је 60% Хрвата. Добро је, знате, подсетити наш свет на то у овом часу.

Није га слушао, окренула се средовечном човеку, ћелавом, плавом, с отеченим подочњацима. Баш јој је приступио и ухватио је меко за мишку, уздахнуо. Али она понови:

— Ово се више не може издржати! Немогуће.

Поворка крену полако. Вековића су ставили иза породице. Па да, сети се. Били су неки далеки кумови. Љутио се на ћелавог. Муж, сигурно.

Немогућа (тако је прозвао снају у себи) ишла је испред њега, наслоњена на ћелавог, отеченог Урошевића младег. Како је ишла погнуте главе, видео се њен врат

и потиљак, подшипан као у мушкарца. Кратке, меке, риђасте длачице.

Између ниског цбуња јасмина, споредном, паралелном стазом промаче оштрим кораком вод жандара. За почасни плотун! Горцима!

Поворка се мицала споро иза лафета с ковчегом. Прошли су крај људи који су уски сточић постављен крај стазе покривали белим чаршавом док су други доносили велики тањир с полукружном кољива, чаше, чашице, кашике, воду и балон с ракијом.

Далеко, крај капије, неки су се људи у цивилу свабали с просјацима бранећи им да уђу. Вековић је хтео да изађе из реда и оде.

Али Немогућа се окренула брзо и погледала неодређено преко њега. Он продужи.

С дна раке одјекну туп удар. Неко га ухвати за рукав плавог врскапута, кад се она опет окренула, претрчавши стреловито преко њега погледом. Да ли се осмехнула? Немогуће. Постаје дезидерист.

— Господине Вековићу! — чу шапат човечуљка — на вас је ред да говорите.

Око њега се отвори простор, а чељусти тишине пуне очекивања склопи се над њим. Он је гледао у сандук на дну раке, задрхтао је и дигао главу. Светлосиве, пажљиве, меке очи.

Поче да говори. Чему? Ради њих треба. Не. Ради Ане и Миће који га не чују. Ах, чуће. А ипак и ради ових светлосивих очију које га гледају пажљиво и незаинтересовано. Има да се следиш од ужаса, има да ти истопим ту твоју равнодушност или ме неће бити.

— Врата! — избаци Борбе немарно, преко залогја печене бундеве коју је јео мљаткајући, али Мића се не помери с прага: танак, висок, концентрисан. Топла, глатка кожа лица. Борбе је седео косо на хоклици, с капутућем пребаченим преко рамена. И тај пребачени капутућ преко рамена подвлачио је оно осећање што се дошпите ширило око њега: површна, лака срећа што је жив. Оно дефетистичко, помирено, нетрагично: данас

јесмо, сутра нисмо; оно боемски равнодушно: »врло важно« које тако мало пристаје радницима и борцима.

Али Петар је седео на нежножутим даскама кревета, колена дигнутих до браде, сав стуткан у себе — један чварак. Као јуче. Исто.

Петар погледа Мићу. Што се не миче? Шта му је? Онда му се учини да је Мићин концентрисани израз — варка. Брине ли? Али шта га то расипа, чини одсутним? Но убрзо Петар поче да мисли о другом, важнијем.

— Брже! — рече Петар — могу нас видети.

— Имају шта и да виде! — рече Борђе пуним устима.

Петар се насмеја брзо, тихо, и погледа у Борђа који се није померио. Главе наслоњене косо на шаку, налакто се на сто. У десној је руци држао свој комад рибе, влакнасте бундеве, у коју загризе привлачећи ногом слободну коклицу столу.

— Седи! — рече Мићи који најзад затвори врата. Петар је мљацкао наметљиво, много гласније од Борђа. Мића стаде пред столом који су преместили с јучерашњег места и ставили у угао, даље од застртог прозора.

— Шта је то? — упита Мића — у по дана.

Мића пође прозору.

— Пустити! — рече Петар окренувши се Борђу, онда опет погледа Мићу.

— Јеси ли спавао код куће?

— Што питаш? — учини Мића и погледа га без израза.

— Изгледа да смо проваљени! — саопшти Борђе врло стварно и равнодушно.

— Обојица! — добаци с поносом Петар жвачући споро, преживарски, загледан у празно пред собом. — А ти, ето — ниси.

Мића седе за сто покривен избледелим плавим папиром ишараним прастарим жиговима шољица кафе, округлим отисцима дна чаша, предратним мрљама тањира и колонама невестито исписаних бумбарастих бројки.

— Осетио сам га ја одмах! — рече Мића.

Борђе погледа у комад бундеве на столу.

— За тебе је! — рече Мићи — једи!

— Нисам гладан! — рече одбијајући и упита: — А како сте дознали за то? — Глас му је био равнодушан.

— Веза.

Мића се осмехну с олакшањем.

— Успоставили сте везу с рејонским?

— То не. Ни с каквим форумом нисмо успоставили везу.

— Срели смо сасвим случајно његову газдарицу. Она га је препознала.

Петар се насмеја.

— Што је то било смешно!

— Што? Врло је згодна женска! — рече Борђе озбиљно.

— Врло је згодна. Али пресекала се у први мах. А онда — одушевљење.

— Што да ме? После робије сам становао код ње. Пријављен.

Борђе се замисли и рече више за себе.

— Тад би човек и змију у око, а немоли удовицу. И то згодну.

— Врло је згодна! — рече Петар.

— Не разумем — окрену се Мића Петру, али одсутно, без правог интересовања. — Откуда је његова газдарица знала да и тебе траже?

— Комбинаторика! — насмеши се Петар. — Одмах сам помислио на Симу и проценио. Одјурio сам до једне своје тетке и послао је кући. Тамо је од мајке дознала да су и мене тражили.

— По подне?

— Синоћ, пред вече. Срећом, оца још није било код куће, а мајка се снашла. Заплакала је и рекла агентима да ме није видела од бомбардовања. Нису јој сасвим поверовали. Тражили су да им даде моју фотографију. Дала им је — братовљеву.

— Па онда ће њега...

И то је рекао гласом далеким, одсутним.

— Не, Мићо. У заробљеништву је.

— Да! — оте се Мићи.

— Сналажљива ми је мати.

— Али то је привремено решење — рече Борђе — кад провере...

— Бићу далеко.

— А она?

— Ех, у рату може и мајка да страда, знаш како је!

Испод плаве хартије шушкале су невидљиве бубашвабе као суво лишће топола ношено ветром низ стазу.

— Слатка је. Пробај само! — рече Борбе — а што се тиче Симе, требало би још проверити тачно.

Петар погледа испод ока у Борба, и мирно стрпа у уста неким широким, самозадовољним округлим покретом последњи комад бундеве.

— Имате ли стан за ноћас? — упита Мића замишљен, одсутан.

— Не брини! — слегну Петар раменима — сви ћемо преноћити ту. Нити нам Сима зна садашња имена, нити овај стан. Једино што може, то је да препозна Борба, ако му покажу фотографије. Његову слику имају. Главу дајем, друже Борбе, да су му показивали фотографије и да је тебе тако одао. Мене је знао из школе.

— Да! — рече Мића — немојте излазити до сутра.

— Сада бркове бријем.

— Да, али газдарица те је препознала и без њих! — рече Петар.

— То је друго. Уосталом, код ње сам их и обријао! — одговори Борбе, опет весело, као да је сасвим заборавио на Симу и провалу и своје фотографије у полицијској картотеци.

— До сутра бих могао корзирати дубећи на трепавицама — толико сам сигуран! — заврши Борбе и Петар се насмеја безгласно и, погледав према бундеви, упита Мићу:

— Озбиљно нећеш?

— Сит сам, казао сам већ.

— Хоћеш ли? — обрати се Петар и Борбу, који рече једући још увек свој комад:

— Нисам ни с овим завршио!

Петар слегну раменима, онда откиде себи комадић и стрпа га у уста.

— Много је добра! — рече наглашено, да би и он истакао своју равнодушност према чињеници да је проваљен.

И опет поче да мљакца преживарски споро, загледао у празно пред собом, задовољан.

— Добра је! — рече Борбе — у колико имаш састака са групом?

— За пола сата! — одговори Мића одсутно.

— Питање је — рече Петар — шта ће они кад одемо. Остају без везе.

Мића не одговори.

— Јесте! — прихвати Борбе — ако ти данас курир донесе везу — у реду. Иначе, ми ћемо то морати — преко одреда.

— А догле може да прође и месец дана! — рече Петар са жаљењем.

— Даће им већ Мића задатке! — рече Борбе.

— Скини то! — окрену се Мића одједном према Петру.

— Шта?

— Остало ти је црно од бундеве. Ту, на образу. Лево.

— Баш си естет! — рече Петар и надланицом скиде танки комадић црне, загореле коре од бундеве што му је остао залепљен изнад усне.

— А ти баш нећеш, Мићо, ништа да једеш? Немаш апетита?

— Видиш како ме већ и због естетике вебра! — рече Петар.

— Не, — рече Мића. — Смита ми само кад је кожа неосетљива. То ми је као да буба шета по лицу.

— Је ли, Петре! Естетика је наука о лепотицама? — упита Борбе и посуврати усне.

— Буржујска наука, о ономе што је буржујима лепо. Откуда то знаш?

Борбе је уживао што је подвалио Петру.

Гутао је не престајући да се смеши посувраћеним уснама. Онда уздахну, узбуљи се, али тренутак касније он се опет насмеши. Од осмеха му оголе цело лице, као кад се дигне завеса и отвори нов простор. Невесело. Сетан.

— А сада пређемо на ствар — јави се Петар прекидајући паузу пословношћу — шта каже стари? Има ли кога ту у близини да код њега ноћи или ћеш га довести овамо, на те даске од меког дрвета?

Мића се испрси лако, заправо затури се мало и забравивши три прста леве руке над својим набубрелим уснама, рече полако:

— О томе није било речи јутрос.

— Зашто?

Петар се скупи још више у затворени круг тела, себе.

— Не треба му то! — одврати Мића присутан и тако резак као да је креснуо шибицом преко кутије, као да је ту запаљену шибицу принео динамиту којим ће за који час дигнути у ваздух све мостове за собом. Објасни:

— Неће више да изађе. И уопште... Неће.

— Аја сад! — учини Борбе — како неће?

Али Петар се умеша живо:

— Чекај! Чекај! Ми смо се договорили да преноћи овде. Крећемо сутра у пет. Је ли тако?

— Тачно! — рече Борбе и усне му се посувратише као да би да се насмеши. Али није се смешио. Био је невесео, али сада на један неумољив, скоро суров начин. — Овде, рекли смо да му кажеш, овде, ако нема бољи лог у близини.

Петар погледа у Мићу оним својим тромим, пипавим погледом. Мићи је у том часу била одвратнија но икад масна Петрова коса што му се у тешким чуперцима без сјаја рушила низ рахитично бубуљичаво чело.

— Но? — учини Петар — шта си му ти све рекао? Шта је он одговорио?

— Неће да изађе!

Сада је то изговорио обично, без икаквог напора. Објасни још:

— То је саопштио пре но што сам почео да му говорим о томе... изласку.

— Ко неће да изађе? — упита Борбе. Он је имао понекад тих закаслених чуђења.

— Вековић. И још је рекао да то не значи да је променио мишљење, али да ће користити више оним што ће да учини ту, још данас, и о чему ће се чути још док смо ми ту. То је смисао.

Мића застаде да допуни свој извештај једном субјективном опаском:

— Имао сам утисак да је узбуђен и да не зна шта говори.

Онда настави, трудећи се да се сети бар једне од Вековићевих речи. Бар је тако изгледало Борбу, који је, гледајући пажљиво Мићу, између осталог мислио: Што је млади! Што је млади!

— Рекао је — настави Мића — да му је жао што

неће за живота удахнути ваздух слободне територије. Деловао је доста смешно и уморно.

Што је млади! мислио је Борбе. А је ли и тако невин као што је млади?

— Зашто је тако деловао? — упита Петар сажаљиво и погледа испод ока у Борба који се смешио неким изгубљеним, расејаним осмехом коме није више било места, осмехом кога је заборавио да врати у футролу. Али Борбе се сад питао: Како то? Како то Вековић из чиста мира одбија излагање које је тако желео?

Но Мића је закључивао:

— Мислим да је све то обичан старачки егзибиционизам. И ја му не бих придавао никакве важности. Егзибиционизам, мислио је Борбе, то је...

— Чекај! — рече Петар — молим те! Ја бих му, друже Борбе, поставио једно питање.

Петар скупи још више колена, сав савијен у себе, као пуж у љуштурку из које вири рахитично чело са чуперцима масне косе без сјаја.

— А зашто би ми ти поставио једно питање? — обречну се неочекивано Мића — јесам ли на саслушању?

Петар оста једно време непомичан, онда рече озбиљно, без хумора:

— Не. Али хтео бих да знам, дозволи, то нас сву третицу мора да занима, хтео бих да знам шта мислиш да је разлог, како да кажем, шта је нагнало Вековића да од јуче до данас, преко ноћи, стварно преко ноћи, промени свој став и то тако из основа? Јер јуче си тврдио да му је стало да изађе, само да ти мислиш и тако даље. Зар не, друже Борбе? Чудно.

Мићине су руке лежале мирне на столу. Без покрета, чиниле су се опуштене као и он сав, кад рече тико и разговодно:

— Мислим — страх! Људи с јаком маштом подносе страх горе од осталих.

— Сам је тражио да изађе!

— Сам је тражио да изађе — понови Петар Борбеве речи, али не стаде, настави — значи, пре но што је тражио да изађе, мора да је раскрстио са свим. Ти браќаш машту и успомене. Он се сећао ужаса рата и пре но што је тражио да изађе. Па ипак тражио је да изађе. Није се бојао.

— Можда! — рече Мића и устаде — али у одлучном

часу показало се да му се само учинило да је желео да
изађе.

Рекав то, Мића се окрену Борбу и устаде, оштро,
пошто погледа на сат.

- Време је. Морам.
- Чекај, нисмо готови.
- Имам састанак.
- Извини.

Петар отвори круг, разли се жидак, и хитро устаде,
прибе вратима, закључа их, извади кључ, стави га себи
у џеп, врати се полако на нежножуге даске кревета,
скупи ноге, обгрли их рукама и наслони браду на колена.

Борбе устаде:

— Шта то значи, Петре?
— Размишљао сам од јучерашњег нашег састанка
све до сада шта ће Мића да уради. Сад знам шта је
урадио.

— Дај кључ! — рече Борбе без нагласка.

Петар брзо извади кључ из џепа, али му га не пре-
даде одмах, нећкао се.

Борбе му узе кључ из руке, стави га на сто, али рече
Мићи:

— Кад мислиш да је време да побеш на састанак,
ти поби.

Али Мића се окрену Петру целим телом и рече гле-
дајући поред њега:

— Ја питам Петра: шта је значило то с кључем?

— Сам знаш најбоље! — одбруси Петар.

— Објасни! — рече Борбе стрпљиво.

— Знаш те, Мићо. Ти си јуче отишао одавде неуве-
рен у исправност нашег става, иако је твоја дужност да
га, на основу демократског централизма, усвојиш, с об-
зиром да смо друг секретар и ја представљали већину.

Мића погледа опет у сат. Малочас није видео тачно
колико је.

— Сложио си се са мном да Вековића не треба из-
вести. Пре састанка.

— Сто посто? — упита га Петар — или сам рекао и
да треба видети шта ће друг секретар да каже?

— Да. Али, практично, Борбе не врши секретарски
посао од тренутка кад смо изгубили везу с вишим фо-
румом. Од прекјуче. Заправо од последњег састанка

одржаног у Симином стану, пре шест дана. Кад сам и ја
био тамо.

— Срамота! — рече Петар увређен за Борба.

— Практично? — запита Борбе помирљиво — шта
значи то практично?

— Значи — рече Мића прелазећи полако с три прста
леве руке ивицом доње вилице од врха браде до меког
краја ушне шкољке и натраг — значи да ти, заузимајући
ставове које си у међувремену заузимао, износиш само
своје мишљење, које је необавезно за мене, ако га не
сматрам правилним.

— Није! — плану Петар, толико увређен што се Ми-
ћа усуђује да отворено вређа Борба спорећи му аутори-
тет да му је било чак непријатно и да погледа у правцу
друга секретара. Био је љут, на страну све остало: —
Од свега што си рекао, чињеница је само да немамо ве-
зе с вишим форумом. Тачно. Али што се тиче обавезнос-
ти мишљења секретара... дозволи, зашто је Рејонски
комитет поставио Борба за секретара наше јединице? А
не тебе? Или мене? А? Путиш. Рећи ћу ти зашто је Борбе
постављен, кад се правиш да не знаш. Зато је постављен
што у његову партијност виши форум има више пове-
рења него у твоју или моју. Ти то, истина, називаш пан-
дурском логиком, али он је наш секретар зато што је ис-
куснији, паметнији, свеснији, објективнији, мање личан,
и што тим својим врлинама пружа Партији гаранцију да
ће правилно спроводити увек и свакад њену линију.

— Пустите то! — рече Борбе сасвим помирљиво.

— Извини! — добаци Петар ватрено — тиме он није
увредио само мене него и тебе.

— Нећемо ваљда — рече Борбе одлучно — да се сро-
завамо на личне ствари.

— Зашто не, ако нам помажу да схватимо шта се све
хоће овде да протурни као демократски централизам!

— Мани, Мићо, ћораво посла! — насмеши се Борбе
пријатељски — одржи свој састанак па се врати.

Петар погледа брзо у Борба и продужи окренувши
се Мићи:

— Молим те, размисли сам. Где је ту логика? Веко-
вић је, по теби, тражио да изађе само зато да би се пред
собом право важан, не верујући да ће до изласка доћи.
Зашто? Кажеш: »Кукавица је, има јаку машту«. Али он
би требало, у том случају, да се већ уплашио онда, пре

борац не сме никад да лаже. Никад. Али кад неко слаже себе прво, значи да се стиди истине. А истина је увек тако лепа да је се борац не би смео да стиди. Она је тако јака да је он не би требало никад да скрива. А ако је принуђен да је скрије, то је само што га је време стегло за гушу. Време и непријатељ. Време је непријатељ! — загрну се.

— Да. И време и непријатељ! — рече сад већ мирно — али то је друго. Несрећа је што смо без везе. Да је имамо, другови старији од нас знали би боље од Борба да уоче где су прави интереси Партије, овако... Борбе то не уме. Није његова кривица што не види и нема слуша за извесне ствари. Он је човек силов и, упркос робији, у много чему заостао, примитиван. Али Петар је индигиран да схвати срж ствари, да разуме суштину и спречи штету коју би Вековићев излазак нанео покрету. А он? Ништа. Слаже се са секретаром.

— Није то тако зло! — рече Борбе меко и додаде: — Умири се, Мића! Ми примитивци енамо, на пример, да не ваља говорити све шта се мисли, и онако гласно како се мисли и кад човек није узбуђен, а камоли кад то јесте. Опрости, ја то по линији примитивства свог кажем. Онако узгред.

— Већ сам миран. Јесте, зло је, али хоћу да му кажем све. Хоћу! — Мића се опет наже према Петру — Борбе не увиђа у чему је ствар, њему се мора опростити. Али ти све схваташ. Ти се слажеш с Борбем јер је секретар, не што би се слагао. Теби не опраштам. Ти претпостављаш лични мир добру ствари. Ти за мене зато и ниси борац. Ти се у Партији не осећаш природније неголи код куће, на састанцима ти није пријатније, лакше неголи игде. Ти зебеш на састанцима, зебеш да ти неко не пребаци порекло. И та зебња треба сад да одлучи хоћемо ли да учинимо грешку или не? Не пристајем. Прегласајте ме, али нећете ме натерати да свесно заривам нож у леђа Партији.

Петар је, необично блед, зурio у Мићу, но Борбе је, и не гледајући га, могао бити сигуран да га он једва види и једва чује, иако је Мића, раздражен какав је био, говорио све разговетније. Истина, још увек онако тихо како је то навикао на илегалним састанцима, само много рескије, љутило, несхватљиво гневно.

— Није лепо то што си урадио мени и нама ту и уопште борби. Не сме се бити поатрон према друговима, били они секретари обичне јединице или рејона или самог централног комитета. Од тренутка кад си примљен у покрет, ти си револуционар равноправан са свим осталим борцима. Нико нема права да ти пребаци оца трговца. И није лепо с моје стране што га спомињем, говорећи о једној твојој слабости. Али ја и не мислим да га доведем ма у какву негативну везу с тобом. Ја покушавам да слабост твог карактера објасним директно твојим карактером, не пореклом. Али ти се вараш. Грешниш из тобожње нужде, а знаш да немаш права да претпоставиш да ће ти иједан друг пребацили порекло од тренутка кад си сам постао борац. Ти узимаш себи право да другове замишљаш какви нису: ситничави, рђави, да би ти у својим очима био фин и бољи но што си. Зато се ти увек и слажеш са секретаром. То је страх, не партијност. Ти и не знаш шта је Партија. Слобода је она. А не тиранија, не присиљавање, не терор. Слобода. И зато баш не вреди мислити да јој можеш да подвалиш. Себи можеш. Можеш и... друге да превариш...

Мића не погледа Борба, али је Борбу било јасно да мисли на њега.

— Али Партију не можеш преварити; ни преварити... И заврши с нешчекиваном провалом беса:

— ... ни слагати. А зашто лажеш? Бојиш ли се да ти неко не каже да мислиш малограђански? Ти си бистар, ти знаш да је баш тај биолошки страх, та непринципијелност једина права малограђанштина. Ипак, ти дајеш свој глас Борбу који је за тебе партија, иако знаш да то практично није, пошто износи само своје мишљење, ти дајеш свој глас јер си тапш, тапш. То. Тапш си! Уображен.

— Понављаш се! — рече Петар с напором гледајући како Мића узима кључ са стола и, не престајући да говори, како слабен, пун суздржане мржње која је избијала из њега на поре, не само на уста и бридак рез стиснутих очију, одлази вратима и откључава их. Мића се опет окрену Петру:

— Али нека. Ти си довољно прорачунат да схватиш одмах и оно што је Борбу можда још немогуће.

И опет сикну неочекивано:

— Ја ти то нећу опростити. Можда никад.

Застаде, искрену руку, погледа престашено на сат,

очајно диже руку са сатом, окрену се брзо и рекав:
»Здраво, Борбе!« изјури.

Борбе седе на хоклицу крај стола и тако оста неко време. Била му је непријатна та тишина у којој се чуло дупкање три пара бубашвабјих јадних, мањавих ножица преко брашњавих, сивих саставака дашчаног пода, а већ о срцу у грудима да и не говоримо. Да и не говоримо о тешком дахтању Петра, који је имао полипе и дисао гласно на уста. Борбе дохвати безвољно преостали комад бундеве, преломи га и пружи га Петру неким тешким, кртим, једноставним покретом који је (смешно!) био постижен (гаупост!); али шта се може кад је његов непромишљени немарни покрет ипак био због нечега постижен. Но рече свестан да је тако и да друкчије није, а кад није — није и шта се ту може, рече:

— Једи! — гласом који се обезбоји, промукну. — Испадох будала.

Борбе погледа Петра испод ока, уздахну и поче да говори добродушно, утешним неким гласом, успављујућим, умирујућим:

— Сад ако би се по правди узело, тачно је, ја и нисам учењак неки. На робији су ме културници једном тако изрибали пред колективом што сам хтео да бежим у кујну од катедрала да ми и сад кад се тога сетим замирише хрен у носу, а црвенило уари у чело.

Јер на робији ми смо ти уредили прави универзитет, и уздизање ти је била главна ствар. А тих катедрала (тако смо у шали називали катедре) било је о свим питањима. На пример — синдикално питање, сељачко, аграрно и дијамат у дванаест лекција, аграрно у шест, а женско питање у четири. Тактика и стратегија — исто: шест предавања са консултацијама и радом по кружоцима. Али све то, заједно с питањем империјализма, државе и револуције и социјалфашизма, није представљало неку велику тегобу. Имали смо ти ми другове — прави професори, не знам има ли у свој Коминтерни таквих глава као покојни друг Прица или друг Кершовани. Али Капитал у три банде, по годину дана једну свеску прорабујеш, па ни пола стране нећеш да ишчиташ а да се десет пута не машиш Шерингера који ти све стране речи износи и лепо објашњава; а ипак ни тад не разумеш увек то што ниси схватио пре но што си сваку реч појмио. Али шта сам почео? Да. Једном, лето било, испит из банде се прибли-

жује, а и остала идеологија притисла, просто убија, другови мршаве као у штрајку главу. Шта ћу? Куда ћу? Пола првог банде још некако и ушла у главу, али друга половина — не питај; неће, па убиј. Досетим се, па емигрирам међу куваре, све наши људи, на смену одређивани, сваки има физиком да се бави месец дана кувајући осталим друговима који уче. Тако је то праведно одређено. А кувати за 300 комунаца није филозофирање, него рад; па ти је доста било који се баш и нису отимали. Добем ја, дакле, међу другове куваре: »Добровољно, другови, долазим да заменим неког коме је кување дотужило. Ја сам радник човек, мени физичка, телесна мучка не пада тешко.« »А идеологија — убија?« насмејаше се другови кувари, па с мојим случајем пред колектив. Не дадоше, раскринкаше ме ни да сам класни непријатељ и сателит. »Дезертер, бежи од културног уздизања које је наша света обавеза према мајци-партији, да јој боље послужимо кад се поново нађемо на такозваној слободи!« Наружили ме. Прво кувари, па остали. А како који, све — оштрије граи, све биранијим изразима. Испадох и кулак и агент буржуја Моргана и ликвидатор. Стопут бих радије лаву у чељуст, но другарском колективу на критички осврт. Пропадох и на испитима, на црну ме записали таблу, моралним притиском притискивали, један ужас. А видиш, нека су ме просветна питања и занимала, спонтано. На пример: астрономија: има ли људи на звездама и како код њих стоји са антимилитаристичким радом. Или земљопис: Бабелмандеп, Попокатепета и друге необичности. Какви су људи тамо, боре ли се? Само друг Централко ми каже: »У науци и класној борби нема спонтаности, има да се запне.« И добро су урадили што ми нису дали да врдем, сад знам шта је вишак вредности. Акмулација капитала није ми више сасвим јасна, али некад сам и њу знао. И питање земљишне ренте. Али што не једеш? — упита одједном Петра. — Шта је, није те забавила моја прича? Ех, мили друже, живи смо људи, све морамо хладнокрвно да подносимо. И сопствену гаупост. И душу своју.

Петар не узе комад бундеве. Само га је гледао. Дезертирања од тога нема. Као ни од уздизања.

— Једи! Једи! — навали Борбе.

Петар узе бундеву, стрпа је у уста и поче да жваће без мљакцања и жовијалног млаћења рукама. А чим по-

че да једе, осети, и не мислећи, свеж, сладак укус охладене, као слојањене бундеве, затим пријатност, а с њом га напусти тупо очајање које га је дотле дрвенило и кочилило.

— Није рекао хоће ли доћи! — рече кад прогута огроман залагај. — Хоће ли се вратити?

— Ух! — намршти се Борбе и преста да љушти прегорелу, хартијасту кору са свог комада. Устаде и побе вратима, али га Петар предухвати, ухвати кваку и погледа га захваљно беоњачама које су му се, упркос застром прозору, чиниле ружичасте, отеке од безбројних, танких, подливених крвних жилаца.

— Они моју фотографију немају! — рече Петар — никада је нису ни имали.

Борбе се осмехнуо, тако се чинило Петру док је после, јурећи пustom улицом пуном неугодне светлости, жудео само да стигне Мићу и да га пита озбиљно, пословно, безлично: »Друг Борбе ме шаље да питам кад ћеш отприлике да завршиш састанак.« Ништа му друго неће рећи. Само то, и то као да ништа није било. Сачекаће одговор и одјурити натраг. А оно »друг Борбе ме шаље« нагласиће нарочито, али исто безлично, мирно и одано. Борбе се осмехнуо кад сам излазио, помисли Петар са захваљношћу која га је плавила. Он ме разумео! мислио је грчећи. Не подсмева ми се и не сажалева. Разуме, схвата. Прави пролетер.

Вратио се после десетак минута и ћутке сео на кревет од дасака и, дахнувши још, почео да скупља ноге.

— Стигао бих га да сам знао правац у ком је одјурео! — рече дахнувши.

— Па отишао је на састанак са својом групом.

— Да! Али где се састаје с њом? Ми то не знамо.

— Стварно, не знамо.

Петар диже главу и погледа пажљиво и срећно у Борба.

— Ја сам појурео на доле, није га било. Значи он је окренуо десно, према Хаџи-Поповцу. Иначе бих га сти-гао.

— Хаџи-Поповац — викну скоро Борбе — тамо се и састају. Знаш. Једанпут је Мића добио задатак за своју групу, не сећам се више тачно шта је требало да ураде, али знам да је требало нешто да ураде на Хаџи-Поповцу. Мића је одбио. Није рекао зашто. Само је казао: »Дајте

ми исто на неком другом крају! На Хаџи-Поповцу не дејствујемо!«

— Сигурно се онда састаје на Хаџи-Поповцу! — рече Петар устајући с дасака. — Можда тамо и станују људи из његове групе.

— Сигурно!

— Да пробам?

— Сада га више не би стигао. — Борбе седе на хоклицу и продужи да скида кору са свог прегорелог комадића бундеве. Петар је гледао његове тешке пролетерске руке како неспретно раде тај посао за који би требало имати женске прстиће. Био му је захваљан. Али тишина је постајала све непријатнија. Петар рече замишљено, безлично.

— Он је опрезан. Познат је на Хаџи-Поповцу, зато није хтео. То је добро.

— А-ха! — рече Борбе и, ољуштивши сасвим свој комадић бундеве, остави га полако на плаву избледелу и умрљану хартију којом је био покривен сто. Петар обор главу. Наста опет она глава, страшна, успорена тишина.

После неког времена Петар рече опет јева чујно:

— Ипак није добро одбити задатак који добијаш. То је проблем, а не мањкава искреност.

Борбе диже главу, али не рече још ништа. Само је погледао кратко у Петра, који се мучио распињан болом и револтом несигурним у себе. Петар најзад рече:

— Није тачно оно што претпоставља. Друго је. Ја... не лажем себе.

— Боли још увек? — упита га Борбе не дижући главу.

— Боли! — рече Петар шапатам пошто прође неко време.

— Истини треба гледати у очи.

Борбе је скупљао са стола љуштурину по љуштурину црне прегореле коре, танке и плочасте, а раслојене као листићи лискуна.

— Гледам, друже Борбе! И зато баш... и кажем да нисам лагао ни себе ни иког другог. Тачно је само да ја... ја осећам задовољство кад извршувем директиву. Она да сам сигуран да поступах правилно. Али он није рекао то што је најважније. Задовољство.

— Није! — понови Борбе. Петар живну.

— Није рекао... ни зашто ја то... само тад осећам

задовољство! Можда је то зато што нисам сигуран у себе. Не знам. Свакако сам сигурнији кад извршујем наређења старијих, искуснијих другова неголи кад сам треба да одлучим. Је ли то зло?

— Можда и није увек! — одговори Борбе после паузе — треба имати и иницијативе.

— Слажем се. Али то је код мене зато што ја претпостављам да старији другови знају више од мене, да знају све што треба знати. Кад сам дошао први пут у Ђелију, ја сам се осећао нелагодно. Тачно је. Осећао сам се. Тачно је да сам се осећао нелагодно, али не из страха да ми неко не пребаци порекло... туђе порекло. Било ме је стид само што још нисам ништа знао и урадио од оног што су други другови урадили и знали. Нисам их се бојао, дивио сам им се. Можда сувише. Мислио сам: с којим то правом ја тражим да седим крај тих хероја, ја који сам незналица, ја — нико и ништа, и... Ја сам тад веровао још да сваки члан Партије зна напамет целог Маркса и Лењина. На часну реч. Зато сам се осећао нелагодно.

Петар диже главу, не погледа Борба. Само диже главу, брзо је обори и продужи тише, пригушеније, мучећи се све више и више.

— Ти не знаш... Како сам захваљан ја Партији и свему. Нико то не може знати. Ту срећу што сам ту, што смем да се борим... јер код куће...

Борбе је ћутао.

— Код куће... стид ме је... мајка у цркву иде... побожна... али то је зато... видиш... мој отац има... како да кажем... има и једну другу жену и једну трећу... разумеш? Ја мислим, кад неко не може да буде веран, зашто се жени? То је за мајку болно, а децу — баца у очајање. Једаред, изашли смо с мајком у шетњу, тек сам у школу пошао. Сели на лађу, у Земуну су колачи и сладолеа са шлагом били бољи, мама је тврдила. Отац је већ месец дана био на путу. И онда у посластичарници — тек смо почели да једемо сладолеа са шлагом и шамроле, а оно улази отац са неком женом, весео, смеје се, а код куће је увек био мрк, строг, викао... А та жена лепотица, сто пута лепша од маме... Не знаш како то боли! Да није била тако лепа, можда бих и заборавио, али овако... осетио сам да је та лепота неправда према мами... Чекај... и онда... ето, разумеш... било је ту и других ствари које сам после схватио јер оцу више нисам ништа могао

да опростим... Мајка се правила да није видела тад у посластичарници оца... Он је, истина, одмах изашао... али... те ноћи... мајка... а после... ништа. Кад се отац вратио с пута, недељу дана касније, мајка га је дочекала као обично... кротко, радосно. Лагала је. Али црква — то је била код ње жеља за правдом, једна утеха, а не нешто метафизичко... Али ја никад више нисам ништа оцу веровао. Нисам могао. Хлеб ми се гадио у кући; мајка ме је чинила несрећним што трпи, не буни се, туђа себи. Отац је трговао, путовао, варао, богатио се. То је био мој живот пре Партије — један укус стида на челу и срамоте. Нелагодност. Стална нелагодност. Као ова окупација. Тешко је, не можеш трпети, иако знаш да је привремено, радије гинеш, нећеш да подносиш, нећеш да будеш стрпљив, да се мириш. Не можеш.

— Да! — рече Борбе једва чујно — неугодно је то, мој дружићу. А ко би рекао...

— Шта? — процеди Петар.

— Па то... такав живот. Никад не бих рекао да је то све тако... шта му га ја знам... тако шашаво удешено. Видиш, код мене је све било просто. Ни мајка, ни отац ме нису послаали у Партију, али са дванаест година и осам месеци... морао сам у фронт, трбухом за крухом и душом за динаром. Рат ме у немачким рудницама затекао, онај први рат, па после ајнуковања, па фронт... Чуо си за Доломите. Тамо сам био. Али досадили ми ровови. Био сам их сит још из рударства, па ти се јавим у авијацију. А после пропаде Аустрија и мене преузме Краљевица. А ја — ни двадесет година нисам саставио. И тако после неколико година постанем члан. Некако природно. Једино што ме је навело у Партију — то ти је, брате, била, право да ти кажем, жеља да радничка класа направи мало реда у свету, да, брате, за свој рад добијаш добру плату и да не видиш: данас има посла, сутра — баш ме брига шта ћеш и како ћеш. И зато је мени из почетка Партија и све то било нешто сасвим просто. Али сада, сада, видиш, више ми није просто, него нешто много добро и толико сложено и паметно да понекад мислим: »Еј, Борбе, Борбе, никад ти нећеш постати прави комунист.« А после мислим: »Ако и не постанем баш прави, и такав какав сам могу се тући против класног и нанети му штете и то поприлично, па што да се секирам: Удри и не брини.« Али понекад помислим, ипак да је штета бити

глупи, па учим, уздижем се, а знам, никад се нећу дићи колико треба да би се све разумело. И што сам дуже у Партији, све ми је то јасније, а опет — не смета ми. Бијем непријатеља према својим способностима. Зато и постоје оне, способности, да га тучу. А ја сам понекад и задовољан ударцем. Али опет, самокритички кад се осврнем, знам да би се могло и боље. Тад се, кажем ти, потрудим, узем књигу, уздижем се, али кад досади, ја се и упитам: нећеш ти буржујима и осталим сателитима књигама наудити, него песницама и срцем. А што се тога тиче, молим, то ми је у исправном стању за сваки антифашизам.

Петар се насмеши мало.

— Слажем се. Сад је главно ударати, ударати. Проблеми су за после.

— После? После је питање власти и остало. Не даје борбени живот да се пуно филозофира. То и јесте зло код Миће. Зафилозофира се, а за то време — све се торбе испуне неизвршеним задацима.

— У вези с Вековићем?

— А да с чим? Само млад човек може бити такав мазгов. Што је запео! Као да се ради о пропасти света, а не о обичној мушко-женској стварчици. Неважној.

— Таквог га нисам још видео.

— Јесте.

— Ненарогушен, а гневан...

— А питам се зашто? Не знам. Питам се на кога се то тако љути? Не знам. И јеси ли приметио, кад плане — и сам се некако изненади, па се савлада и опет плане.

— Приметио сам, друже Борбе. Нарочито кад је споменуо лаж.

— Кад је рекао да Партију није никад матао.

— И тада! — рече Петар.

Тада највише!

Али то последње Борбе не рече, заустави се на време. Борбе је већ говорио са својом безбрижном лежерношћу. Полако је и Петар добијао свој уобичајени израз, губио ону укоченост која се преносила. Све се преноси. Петар је говорио све ненапетније, све сличније Борбу, не свестан да му подражава, иако је нерасположење које га је било обузело после Мићиног испада према њему било и аутентично и интензивно. Свакако интензивније од Борбевих напора да га забави. А ипак, туга и жалост не воле себе, траже забаву и Борају целу себе за сваки дрући са-

аржај, макар и за онолико колико стане на сламци за коју се даље није хвата.

И то је мислио Борбе. Али ни то није рекао.

— Ја мислим да ту има нечег личног. Такав сам утисак добио. Не знам само шта то може бити.

Петар се прекида, одмери Борба и рече:

— Не мислиш ли да ја то говорим зато што је он казао све оно о мени, — И додаде:

— Што се тога тиче, ни мени није остао дужан. Испадом будала. Али слажем се да ту има нечег што се у Мићи заострило некако по личној линији у њему самом. Не пакујем му ништа. Нити то кажем што сам уверен или што хоћу да му се светим, али уверен сам да... да је он изазвао Вековића нечим што му је рекао и да је то што му је рекао морало бити врло, како да кажем, врло не-објективно и лично кад је натерао Вековића да изјави да неће да изабе.

— То и ја мислим. И рекао сам. Јер, сећаш се како се Вековић радовао изласку ономад? Причао је да ће написати своју најбољу песму чим ступи на прву стопу ослобођене земље.

Петар ућута, замишљен.

— Шта је? — упита Борбе.

— Нешто мислим... није много конспиративно... али ипак... можда би требало отићи до...

— Вековића? — Борбе скочи озарен. — Тачно! Треба. И ја ћу с тобом! — рече Борбе устајући.

— Не ти! Они имају твоју фотографију.

— Нека. Они — моју, а ја — њихову.

Борбе се удари лако по џепу зеленог хубертуса у ком је носио револвер.

— А онда, брате, све су фотографије изгореле шестог априла. То је утврђено. Напред!

— Ја ћу за тобом! — рече Петар стављајући руку у џеп. — Ићи ћу другом страном улице, пет до десет метара иза тебе.

— Баш по пропису!

Борбе се насмеја и жмирну кад изабе на тамрну светлост тог облачног, скоро јесењег дана.

Мића би изашао, време би премрло као уплашено срце и Жика Рановић би застао, онакав како се затекао. Срце би престаало, свет, живот, све. Само, мисли су текле: горки крвоток.

По цео би дан проседео у спаваоници, непомичан на тонетовој фотељи-љуљашци, и тако седећи мислио све док не би чуо његове кораке. Је ли било хладно, топло? Када би настојница Мара дошла, осетио би опет глад, живот, и она би га нахранила већ нечим. На тренутке му је бивало и хладно, и он би то приметио највише зато што би се она створила однекуд и покрила га коњским ћебетом. Шта мари, све то није важно. Важно је моћи несметано мислити о сину који га не воли, који га не воли. Зашто га не воли? Зна ли? Је ли Мића могао тад чути његову свадбу с Дачом? Колико му је тад могло да буде? Четири године. Знао је тачно: четири године, два месеца и три дана.

Био је август кад се посвађао са својим најбољим пријатељом Дачом, с којим од тада није ни реч проговорио, биће пуних 15 и по година, ни реч није проговорио иако није престао да Дачу и даље на неки сиви, мртви начин воли. Август је тад био, значи, Мићи је четири године и два и по месеца. Шта може да схвати дете од четири године и два и по месеца? Ништа? Све? А као да је слутио, стално је говорио Дачи: »Тише«, и дизао је књигу Вековићевих песама са стола и враћао је на полицу — »Тише, молим те!« Али Дачин је глас будио и мртве. То није био глас, већ труба, земљотрес, смак света. Свирепо сув и црн, упаљених очију које жагре, Дача није могао да се скраси. Устајао је, седао, дизао се, корачао, млатарао рукама, скакутао, лупао шакама о сто, кршио прсте и рикао оним огромним, страшним, гороломним гласом, за који никад ниси био начисто да ли је његов и како тај огромни глас може цео да стане у оно мало, спечено тело! »Зашто пропадаш, Жико?« урлао је Дача. »Зашто лудујеш?« говорио је Дача сваки пут. Увек исто. »Зашто се не ожениш? Ожени се. Ако не због себе, због детета.« А он баш због Миће није хтео да се по други пут ожени, због Миће који је лично на Десу, његову незаборавну и никад прежаљену, часну и поштену, лепу и пла-

менићу, добру, добру и слатку Десу која је умрла у часу када се Мића заценио први пут. Камен радости почива на камену бола. И камен бола пада на камен радости. Од тих је камених опека саграђена опекавина живота који је човеку пребивалиште зато што га пребија. Живот је човеку рођеном без пара неки хотел у ком га слуге млате и премлате на крају, хотел кроз који човек пролази без трага, остављајући за собом само упрљане чаршаве и пешкире. Земља, свемир, све је то бедна трећеразредна друмска механа с разбојницима, механа у којој смо увек само бедни куфераши; ни то, путници без пртљага, без пасоша, без средстава. И једино што имају сви путници — једино што заједничко имају и што их повезује и изједначаје, то је способност — то је већа или мања способност да верују у оно што воле, да у тој механи, у тој хотелској соби од опека илузија изграде у машти дворац и друге идеале или шта већ хоће. Та паучина једина не наноси бола и, ако се опсесијом одржи инкубаторски стална температура, из јаја маште исплиће живи пилићи, на палми снова израшће истинске банане, хранљивије од стварних. Онаа ће се моћи рећи: »Проживео сам упркос животу. Проживео сам свој живот. Не онај који ми је судбином додељен; проживео сам живот који сам сам скицирао, сазидао, хтео и остварио, не да бих оставио трага у хотелској соби живота, него да живот остави трага у мени, нестварном путнику без пртљага кроз стварност.«

»Ожени се! Зашто нећеш да се ожениш?« викао је оног августа Дача. »Зар не видиш да пропадаш? Запушташ се! Купаш ли се ти кадгод? Зар не знаш да треба понекад скидати штроку? Погледај се!«

Доносио му је огледало. У њему би Жика видео своје лице зарасло у коров длака, у коприву туге, тужно лице ровашено болешћу и тихим, крволочним очајањем. Па онда?

»Знам једну малу, то ти је девојче и по, малено, она ти је, брате, сва као кришка хладне лубенице за жеге.«

Била је ноћ, али августовски запарна и звезде су се Жики чиниле болесне, мутне, без снаге, удаљене, мање, непостојеће. Као да их је однела нека свемирска Морава плавећи ускипеле, ускључале просторе небеске. Па ипак... Он има у себи, упркос тој ноћи коју види кроз прозор свог станчића на IV спрату дворишне зграде, он

има своју кришку свежине живота, своју увек живу Десу у себи. Није ли она у другој соби? у деујем кревету где спава? спава будући се сваког јутра с речју: тата? није ли она увек тамо и ту, није ли?

— Тише, Дачо! Пробудићеш је.

— Коју ћу, бре, да пробудим? — заурлао је Дача и, људо обрадован, отворио с треском врата собе у којој је спавао Мића.

— Ти си луд! — рече прешавши очима по соби у којој се налазио орман с огледалом, сто и бели болнички кревет. — Где је? Где је? — заурла чшавши у собу. »Не отварај!« рече Жика.

— Тише, молим те тише, пробудићеш га, зар не видиш како личи на њу?

Дача је био упоран, човек од опсесије, од успеха у животу. Из дана у дан долази и после неколико пријатељских речи наваљује на Жика: »Ожени се!« Жика је знао да он то чини што му жели добра и он не би имао ништа против добра које му је Дача желео кад би то жељено добро могао да схвати на исти начин као Дача. Али за Жика је добро било: мислити на Десу која расте у Мићи, мислити на Десу, мислити на Мићу, живети. Продужити живот гонећи га да не прође кроза њ не оставивши траг својих канџи и руж и крв својих усана на њему. Но Дача то није разумевао, викао је само. А Жика је хтео да умре сав изровашен животом.

Били су, уопште, тако различити. Жика је одувек говорио тихо, чак и љутит шкргутао је пригушено сиктаво, али није урлао и није изурлавао свој живот у празно као Дача који од сопственог урлања није никог сем себе успевао да чује. А и себе? Питање. Његов је глас прикривао све остале гласове и он је, заглаушен собом, знао шта говори само зато што је могао говорити једино оно што је знао, хтео, желео. Али није се разумевао у људе које није успевао да чује. Чинило му се да је оно што је њему добро — добро свима, а то је заблуда. Свако зна за своја добра и добра има колико и људи, безброј. Зло међу људима и настаје што су готово сви доброжелети човечи и човекољупци налик на Дачу; свако хоће да силом наметне осталима своје схватање добра. Али после Десине смрти, Жике се нису тицали људи. Само Мића. Али је саутио да ће и Мића бити човек једног дана и да ће му задати још један огроман бол кад буде покушао да му

наметне своје добро, које неће бити и његово. Објашњавао је то Дачи колико је могао, али Дача га није умео да чује и разуме. Понављао је:

— Знам једну, сопствене очи да пољижеш кад је погледаш. Вредна је, чистуница, змај од девојке, а лепота — сан кад ти кажем, вила. Вила! Скромна.

— Не вичи! Молим те не урлај.

— Сан, кад ти урлаам! Вила! Причао сам јој о теби, загрејала се. Хоћеш ли да одемо к њој? Сад одмах. Чекају нас. Отац јој је бифеџија, дакле миражџика. Довешће те у ред, вратиће те животу, а Мићи ће бити права мајка.

— Не вичи. Он је сам своја мајка. Исти она. Исто ме боли. На истом месту као кад је живела.

— Хоћемо ли к њој? Обећао сам јој да ћу те довести. Миражџика. Отац јој бифеџија. Ту одмах, »Код Ере«.

— Нећу.

— А зашто нећеш? — заурла Дача — зашто нећеш? Зашто ме брукаш? Њен отац ми је пријатељ. Само је зато и пристао да даде за удовца јединицу, миражџику и лепотицу. Она је Ужичанка. Знаш како се каже за ужичке девојке. Хајдемо. Обећао сам му да ћу те довести! Хајде!

— Нећу.

— Нећеш? Је ли, нећеш? — урлао је Дача, кривећи се, крпећи прсте, скакућући.

— Тако! Нећеш! — И не верујући да неко може не штети оно што он хоће, јер он хоће добро, наваљивао је:

— Али кад те молим, Жико, учини ми то, јесмо ли пријатељи или нисмо? Зашто нећеш да ми учиниш кад те лепо молим, зашто? За твоје добро ти то говорим? За твоје добро. Ваљда не мислиш да ћу ја имати нешто од тога? Ја пијем клековачу у том бифеу већ три месеца, иако није добра, водњикава је, дакле, мучим се и трпим и носам се с Ером, и сад кад сам успео, кад пристаје да ти, због мене, на невиђено даде ћерку ти — нећеш. О, боже! Ти си луд, Жико. То је партија. А зашто нећеш?

— Нећу! — рекао је Жика кратко.

— Зар је такав калем ухватила Деса? Мићи је већ четири и по године, она је на поробају умрла и од ње већ давно ништа више нема, све је иструнуло.

— Све је остало! Бол! Успомене. Не разумеш.

— Ма какви, ти ништа не разумеш. Земља на Новом гробљу специјалне је врсте. За две године све иструли.

И она кошчица иза ушију, што кажу да је најтврђа. Све. Све. Све иструли.

— Ништа не трули.

— Све, богами. Све. Ни она најтврђа кост иза ушију не остасе. Професор ми је причао, знаш онај задрибалаа с ким сам се картао код »Белог глаога«. Е, он ми је све то стручно казао. Стручњак је за те ствари, писао је у »Политици« против друштва »Огањ« и оних што су за крематоријум. Само бацају, каже, паре. Земља је на Новом гробљу специјално порозна и има некакве киселине и соли које разједају кости и за две године свака кост иструли, чак и она најтврђа човечија кост, она иза ушију.

— Нека.

— Море, немој да си тврдоглав, Жико! — промени начин Дача, начин, али не и убиствену снагу гласа. — Будди човек! Зар не видиш шта је од тебе постало! Паучина ти се већ ухватила на очима и под пазухом. Јасно. Не мрдаш. Зар је то живот за тебе? У најбољим си годинама, Жико, часна реч, знам ја то по себи, сад могу више и боље но икад, на часну реч. Ево, овако те молим, учини ми то, ожени се. Ево, клечим пред тобом и као твој најбољи пријатељ молим те: ожени се.

— Тише! Молим те, тише.

— Због мене, због самог себе, због оног црвића тамо! — Дача заплака, али и то прегласно. — Не могу да вас гледам. И он пропада. Ако нема оца, нек има неког који ће га прати и хранити, крпити и васпитавати. Какав си ти отац? Погледај се.

Жика је устао.

— Ја сам отац. Ја! Разумеш ли? Ја и нико други. Она ми је била верна и само је мене волела.

— Не кажем! — заурла Дача уплашен Жикиним изгледом. Жика је стајао пред њим, бесан, исколачених очију:

— Све је то лаж! — сиктао је — лаж. Није истина да је Мића његов.

— Чији његов?

— Ја сам му отац. Ја. Она је већ била трудна тад, знам то добро. А и заклела ми се и ја јој верујем. Јесте, ја сам једини отац, а он је напасник. Скочио је на њу док је простирала рубље. Јесте. Она га никад није волела. Био је то само тренутак слабости, заноса. Али она је чиста, она је поштена, она је часна, она је само мене волела.

Само мене. Разумеш, само мене. А песме је читала исто због мене, не зато што су његове. Рекла ми је, заклела се у дете које је носила под срцем. У моје дете. Моје. Моје и ниџије више. Јесте и не гледај ме тако! Шта ме гледаш тако? Не врти главом! Не клибери се. Шта се клибериш? Опалићу ти шамар, Дачо, не био ко сам ако те не ошамарим. Мој је он син, Мој.

— Дакле тако, — насмеја се Дача грохотом — тако, Жико, то је име калема? То? Тиме те везала? — смејао се он.

Има таквих људи. Из плача у смех, из смеха у плач. Без предаха, као да су без осећања. Али не, њихова осећања само су краткотрајна, интензивна и све, али ништавна, тренутна и боље је и не називати их осећањима. Зато му Дача и није могао бити пријатељ.

— Лаж! Лаж! — сиктао је Жика — лаж. Није истина. Она је била часна жена и он је њу силом. Силом је он њу на тавану.

Али Дача се смејао, тресао од смеха.

— И због тога ти пропадаш? Због тога? Смешно, брате. Не буди тврдоглав. Заборави увреду. Што је било — било је, треба и поживети.

— Није истина.

— Знам једну. Она о којој ти говорим. Да положиш очи којима је гледаш. Старинско васпитање, мираз, све. Не чита песме, а јок. И њен муж може бити сигуран да неће као девојачко име носити име њеног швалера. Јок. Пси неће за њим лајати и ниједан му нови мангуп у кафани неће рећи: »Ви сте господин Рановић. Мило ми је. А како оно, драги господине, беше ваше девојачко презиме. Је ли Вековић?«

Шамар пуче снажно и брзо. Жика, изненађен, устукну и покри лице рукама. Дача се ухвати за образ и заурла.

— Еј побачени беднице, на пријатеља руку дижеш! Извини што ти ласкам, али баш си побачен. Слободно сад плачи, али да знаш, шмоља си, а не мушкарац кад због неке попишане курветине од које није остала ни кошчица иза увета, шамараш свог најбољег пријатеља који ти је остао. Види се, види се да ти је девојачко име било Вековић. Боље ниси ни заслужио. Ниси. Није за тебе оно девојче с миразом, већ профукљача која ће ти као сву спрему донети триста презимена својих будућих швалера.

— Марш! Свињо! — викао је Жика оно вече, и од тад је прошло петнаест и по година, а да ни труп праћине није пала ни на једну реч изречену за оне запаре, а да заборав није смекшао ни ону јарку, августовску светлост пуну оштрог зујања комараца, утишане зрике калемегданских зрикаваца, меког лета ноћних лептира и мољаца, а да није ублажио ниједан од покрета, ослабио звук шамара или охладио сузе које су пале на длан који је још бридео. Дача је отишао. Никад га више није видео.

Жика је одмах затим ушао Мићи у собу. Дете се, изгледа, у том часу и пробудило: отворило је очи кад се приближио кревету. Али већ тада га је заболело што у њима није било научине сна, што се није протегнуло, није насмешио, пружио ручице према њему, није оца, као обично, загрлио. Погледао га је, затворио очи и заспао. Или се право да је заспао. Је ли шта чуо, разумео?

Петнаест је и по година прошао од тада и он не зна шта је Мића чуо, ни да ли је ишта чуо. Не зна да ли је шта разумео, ако је све и чуо. Ништа не зна и ништа неће да зна. Ништа не пита Мићу и ништа му Мића не говори. Бутање.

Његова љубав је ћутање и гледање Миће како расте и посматра свет очима из којих је од оне августовске ноћи избрисана заувек и последња труп сна. А Жикку, сем Миће кога је тада пробудио громки глас Даче отеравши му сан из четворогодишњих очију, сем Миће друго га није више интересовало.

Неко је по занимању земљорадник, чиновник, трговац, самоубица, певач, војник, и то није ником необично. Занимања нису уопште чудна. Жикино занимање било је — ако се то може тако рећи — Мића.

Отада Жика није долазио у неприлику да се пита је ли му син заиста син. Био је сигуран у то. Мића је растао. Жика је гледао како се онај првић, она беба у повоју, она векница човека претвара у младунче од човека с вољом, с ограниченом и уједно неограниченом способношћу разумевања света, односа, људи. Је ли шта чуо онда, оне ноћи? Је ли разумео шта? Да ли га је ранило ишта од оног што је, можда, разумео? Недокучиво.

Све је код Миће било недокучиво. У њега се није могло чути ни нежношћу, ни строгашћу, ни застрашивањем. Очева је миловања подносио, али сам их није тражио, ни давао. Пред Жиком је растао његов син — тајанствен,

засебан, затворен. И сад, скоро шеснаест година после оног августа, мислећи о свему томе, чинило му се да је погрешно: требало се објаснити. Можда одмах, оно вече или сутрадан, или ма ког од дана између данас и оне ноћи.

Да је разговарао, да му је објаснио, можда не би порастао такав и можда не би, чак сигурно не би, постао што је постао сад, кад је неопозиво спреман да оде и погине. Погрешно је.

Живот су његов саме погрешке, а он живи и, живећи, греши и воли своје грешке, јер да их не воли, не би живео. Доцкан је. Не секира се. Не. Али волео је сина, ту своју двоструку грешку: према сину и себи. Све би било друкчије, лепше да је говорио с њим, место да је, стрепећи све досада, чекао да Мића проговори о томе. Био је равнодушан према грешци. Је ли био равнодушан? Није, волео је и своју грешку, као што се воле успомене, невиност детињства, прва игра и прва дечачка маштања, као што се воли син чија се свака нова животна манифестација посматрала са зебњом, радошћу и задивљеним чуђењем. Не што би ишта у Мићином детињству подсећало на ма шта слично из Жикиног. На изглед — иста Деса, увек свеж, насмешен, пред светом ведрар, очаравајући, питом и нежан. Али Деса је сва била таква, не само споља. Мића не. Чим би покушао да му се приближи, да га као отац привине, осетио би бодље опирања. Можда му се то чинило само. Можда тако није било. Али тако му је остало у сећању. А сећа се и свог детињства. Тражио је нежност од оца, од мајке, и није је налазио.

Вребао је Мићине игре, причао с његовим друговима. Или су га страшно људо волеали или су му се подсмевали. Средине није било. Али док је Ване у својој дестој години читао Нат Пинкертон, Риналдинија, Лагардера, Маринелија, Фантома, Маску с белим зубима и Шери Бибија, Мића је дошао на мисао да оснује тајну дружину којом је хтео да укине бол и беду, не у својој кући, него у свету, у целом свету. Као дете од три године, дакле, пре оне ноћи, годину дана, два месеца и три дана пре оне ноћи, показивао је већ нетрпељивост према свему што је личило на бол. Настојница му је причала разне приче, док је прала степенице. Вероватно и ону о чудотворном штапу. За вечером је Мића рекао Жики

да му набави чудотворни штап. »Купи ми га!« рекао је. Отац му је рекао да се такав штап не купује. Мића је одговорио: »Онда ћу га набавити и нико више неће плакати!« Тако је почело. У десетој се чудотворни штап претворио у тајно друштво чија је девиза гласила: »Или бол или ја«.

Идиосинкразија према болу. Писали су нежнољубавна писма грбавцима, шантавим, несрећним и изазивали том активношћу супротне последице: самоубиства. То је дознао од госпође Ристић, мајке једне чланице тог друштва. Јелка се звала. Мића не би рекао оцу, ни коме ни реч о томе. Па ма колико патио. Таман да је морао погинути. При том се није ни мрштио ни јогунио. Остајао је миран, љубак, нежан, ведар. Али ни реч. Као да је имао неко посебно чуло за катастрофе. Изазивао их је и, нетакнут њима, налазио све нове и нове разлоге да мења живот, укида бол. Ни према чему није имао поштовања и обзира. Ништа није примао за готово. Жика није могао никад да сазна откуд му та сигурност да све зна боље од свих, да је паметнији од сваког. Прва његова реакција на све што би видео, чуо, сазнао, била је — Не. Одбијање: — Не слажем се! рекао би и машта би почела да лучи план за планом како да се и то с чим се не слаже поправи и начини боље. Макар и друкчије, али не тако како се јављао.

Мића није много говорио о томе, био је скроман и ненаметљив и можда не само на изглед ненаметљив, али од првих утопистичких писама уседелицама, од првих додира са животом који је пун сукоба, он је показивао чврстину уверења с којом је одбацивао све што је постојало као бол и патња поричући их и то је показивао тако упорну чврстину уверења, лишену свег спољњег и личног, да Жика, који се стално спремао на одлучни разговор са сином, није налазио никад снаге да га почне и, ваљда, предосећајући унапред пораз, одлагао га од сутра на сутра, све до данашњег јутра. А и тај разговор... Боље да није дошло до њега.

Мићини другови Ване, Сава и Николица, Зоки и Пишко расли су и мењали идеале: спортске, детективске, арсеналупеновске, поларноистраживачке, екваторијалне, интерпланетарне, сеоскоучитељске и, пред крај гимназије, кад су већ постали скојевци, научничке, уметничке. Не Мића. Он је остао веран антиболу. За своје

је вршњаке био, мора бити, привлачан, увек су се јатили око њега. Али после неког времена окренули би му леђа, оставили га. Он се није секирао за то. Јављали су се нови. А пошто би и њих загрејао за једну од својих тајних дружина чији су циљеви увек били човекољубиво-утопистички и кад им методе нису биле епистоларне, загрејао и користио неко време, долазило је до раскида. Увек тихих и без сувишних речи. И даље су говорили обичне ствари. Престајали су само заједнички да маштају и да ту заједничку машту остварују. Јер Мићи су те дружине биле и остале главно у животу.

Начитао се Жика њихових правила кришом од си-на. Куповао их је од Мићиних другова, сваке године за све веће новце, сваке године од нових, све суровијих и наострешенијих, одлучнијих и фантастичнијих другова. Те тајне дружине нису биле тајне за Жика, али су остале што су биле — детиња машта. Машта неодговорна, пенушава, лака, која је хтела да саобрази тешки, камени свет себи, Мићи. Нешто немогуће је расло пред Жикиним очима: син који хоће немогуће и који потпуно налази смисао у порицању.

Све му је постало јасније, Мића је рођени негативор, стална опасност за све што постоји, чак и за бол и љубав — једино што је Жика разумевао.

Мићини су другови били махом бистра деца, дечаци, младићи. Они су се озбиљно играли или учили, а Мића је озбиљно схватао само своју машту. Према школи се држао с нескривеним немаром, готово презиром. С Ванетом је друговао две школске године. Остали се другови нису задржавали у његовим илегалним дружинама више од два-три тромесечја и, уплашени, обузети другим нечим, одлазили срећни што су одбачени и што могу јавно, не стрепећи да ће их Мића погледати својим непрозирним очима, да говоре о Буфало Билу, рекордима, утакмицама, девојчицама и отворено сањаре о свему што желе да буду па макар све то заједно било и несварљиво, као код Зокија који је хтео да у исто време буде хемичар, лопов, донжуан, светски рекордер у скоку увис с мотком и тајни агент.

Све брижније је Жика осећао да се приближава време кад ће место тајне дружине за спасавање дављеника на Дунаву по методу доктора Олафа (основане пред полазак у гимназију, недељу дана пошто је видео

првог давленика, на песку Бачког купатила), место тајне дружине за ширење другарства међу децом разних улица (увек тај укус тајне у свему што је јавно радио), место тајне дружине која је писала утешна писма уседелицама, место тајне дружине за помагање ратних инвалида и просјака, место тајне дружине за преваспитавање младих крадљиваца, место тајне дружине за тешке ње увалењених мајки на гробљу, тајне дружине за читање научних књига, осећао је да ће после тих неплодних завера за исправљање појединих окулта криве Дрине живота, ускоро севнути муња у чијем ће блеску Мића сагледати ту Дрину у целини и тек онда пожелети да је сву измени. Цео живот. Из темеља.

Био је у трећем разреду гимназије кад му је ујак, Десин брат од тетке, за ког се годинама ништа није знало, убијен као комуниста на улици, негде код Бајло-нијеве пиваре. Мићине тајне дружине (а имао их је у то време неколико у исти мах) распрснуле су се без шума, без трага. Мића је нагло, без разлога, прекинуо све контакте с друговима, усамео се. У своју собу није никог пуштао. А кад би Жика успео да га, непримећен, види кроз кључаоницу, сазнао би само оно што је и пре знао. Мића је седео и гледао преа собом, седео и читао, седео и гледао преа собом. О ономе шта мисли, шта преживљава ни оцу нити икоме није говорио. За столом је причао, полуиронично као и дотад, о школи, професорима, предметима. То је, једном заувек, било одређено од стране сина Жики за домен интересовања.

У то је време и започео онај период Мићиног живота који је у тадашњем свом дневнику сам назвао: *Свесна припрема*. Дневник је држао под кључем. Жика је дао да се направи још један кључ за сваку Мићину фиоку. Отворио је, али у нови Мићин свет није било лако продрети.

Шта је значило место увода оно: *»Разговарао с П., који је познавао ујку. Причали о рев., о мучењу у Глав. Треба се припремити и с обзиром на то. П. каже да прави р. не издаје, само малограђанин коме је идеал пријатно и лако. Изгледа да је тачно... Испитати како се постаје прави рев... ар.«* Без датума. У чему су свесне припреме? Шта је то р? Ко је П.? На осталим страницама ређала су се поглавља свесних припрема. Дотле није слабо учио, иако га школа није много занимала.

Читао је, истина, Хекела и Боша, а Дарвина у разводњеним популаризацијама. Али у трећем разреду била је и то — наука. Но сад је однекуд стао да набавља, доноси књи и закључава у фиоке свог стола брошуре с чудним насловима и чуднијим именима писаца: *Дијалектика*. Писац некакви Талхајмер. Никад чуо за њега. Друга: *Историјски материјализам*. Писац: Вољгин. Непознат. Трећа: *Најамни рад и капитал*. Не само да наслови нису много објашњавали Жики него ни текст који је покушао да чита: Досадно. Неразумљиво. Смртно па проспи. Докажи, бато, да нешто и јесте и није, у исти мах. Чак му ни име Маркса у то доба није ништа говорило. Нешто се сећао, била је нека повика у вези с тим именом, али не би знао рећи да ли је била у питању политика, шпијунажа, или дефраудација, само се мутно сећао да је било некакве повике у новинама око тог имена, а можда је и није било, ко би све знао! Касније се сетио у вези с чим се помињало то име. Било је доцкан.

Док је Мића био у школи, Жика је улазио на претима у његову собу, отварао фиоке и с лупањем срца покушавао да чита књиге које је син закључавао. Али све није било у књигама. Све промене, мислио је, све промене које су се дешавале у Мићи. Постао је још одвојенији. Затворенији.

Није се ни с ким дружио. Престале су тајне дружине за борбу против псећег срепљивања на улици, за праћење љубавних парова, и остале, сличне. Док су његови другови пикали лопту у паркићу или се у летњи сумрак скупљали на углу улице и тихо шапутали једни другима, кикоћући се, своја прва, хвалисава пубертетска *»искуства«* црпљена углавном из разних рекла-казала и одговарајуће литературе, Мића је седео над књигама у закључаној соби (почео је да се закључава) и радио, радио до касно у ноћ. Као да је жудео да сазна што брже и више од свега што се могло сазнати. Просто једна неутољива глад. Читао је књиге Слободана Јовановића, Мишалеа (О француској револуцији), српског црвендаћа и бунције Светозара Марковића, Цона Рида, Бухарина. Но бавио се и физиком, радиом нарочито. Из унутрашњег дворишта допирала је вика његових вршњака који су играли *»главе«* лоптом или *»море«* кликерима и кад би Мићина концентрација попустила мож-

да више због грудне жлезде, то јест младости, неголи због више, он је по десет пута преписивао у свеску реченице које није разумео или пред чијим би смислом поклекнуо његов још малени ум. Понекад би га другови звали, обично кад их не би било довољно за игре у којима је требало да их буде паран број да би башабашки бирали. Ретко се одазивао. Отишао би до прозора и питао: »Шта је?« Другови би му довикнули да сиђе јер су непар. Он би им љубазно, али одсутно одговорио да има посла и затворио би мирно прозор. Али у свеску би унео питање: »Зашто сам се одазивао кад сам знао зашто ме зову?« И одговарао: »Привлачи ме још увек игра. Воља ми је још слаба. Малограђанштина.« И датум: сат, дан, месец, година.

»Малограђанштина« била је реч која се најчешће појављивала у тој свесци. Није оптуживао другове чија му је разуздана дечачка обест природно сметала да чита. Корео је себе, али без гнева, благо, као добар педагог или родитељ који разуме слабости свог детета. Период »свесне припреме« одвијао се по неком тајанственом плану у коме су до у детаље били предвиђени успеси и тешкоће успона, слабости и греси, излишни трошкови и поклоњени плодови. Жики је требало више од године дана да схвати тај план, а кад га је коначно дешифровао, остао је запањен: »Откуд му то и шта ће му то?« питао се плашећи се да одговори. Зашто то Мића хоће да »избаци из себе као мртваца« и последњи себични рефлекс? Зашто му треба воља тако мишићава и снажна? Шта хоће да постигне дневном гимнастиком воље? Да постане неосетљив на бол и на слабости? Чему? Шта је то Глав...? Шта значи та реч која се тако често јавља уз »вољу«, »мишиће воље?« Зашто бол не сме да превлада вољу ако је већ њему немогуће да њом постигне јогинско каталептично стање у ком се ништа не осећа. Мића је читао чак књиге о јогима и хипнози, ударао је бридом длана о гвоздену креветску шипку, вежбао цију-цију. Чему навикавање тела на мраз? Зашто није дозвољавао да му се зими ложи соба? Зашто се покривао зими и лети само излизаним коњским њебетом? Поткошуљу није носио, ни пуловер. Ни зимски капут. У једну не само да није био пробирач (мада су се у раном детињству код њега јављале очите тенденције ка гурманству — иста Деса) него најчешће није знао ни

десет минута после ручка шта је јео: спанаћ или кромпир, купус, или пасуљ. Жика је на основу ситних безначајних индиција долазио до закључка да му син зими понекад спава на поду, испод отвореног прозора.

Мића је одиста радио све могуће да огруби, посурови, али лице му је остајало љупко упркос мршавости и извесној повременој спољној расејаности која је ишла укорак с утиском да је ваза занет мислима и да непрекидно напет и врло концентрисано машта. Жикиној пажњи није измицало ни то да, с времена на време, не спава по сву ноћ. Али сутра у подне гледао је Мића ведро у оца, скоро изазивачки пркосно, био је разговорљивији, истина, увек у оквиру теме једном заувек одређене за причање с оцем, и ничим није одавао ни умор, ни напор да га не ода. А Жика се бојао да не ускрати себи задовољство које му је причињавало Мићино добро расположење и није постављао своја питања. Одлагао их је за други пут.

Једном се десило нешто што је открио циљеве и методе тог система »свесне припреме«. Да није дошло до бунцања, не би их открио. Као научници којима је довољна окамењена плећка мамута да би га целог реконструисали, тако је и Жика успео да на основу неколико речи разуме шта је то Мића две и по године чинио са собом. Као да је прави научник. Али не палеонтолог, него мићолог, ако се тако може рећи. Речено је.

На четвртој спрату уличне зграде недавно се био уселио коњички капетан који је довео младу жену, лепотицу. Њена је лепота била директна, гласна. Лепота барских дамица и успешних проститутки. И онај коме се та врста лепоте није свиђала морао је признати да је у свом genre-у Душица била савршена, расна, изазивачки лепа. А она је пркосила, свесна своје лепоте коју је истицала и подвлачила шминком, чешљањем и страшним деколтеима, уживајући у себи као да се сме да изједначи лепота лица и тела са лепотом целог бића. Мића је у то време баш узео шеснаесту и Жика, који је као и увек вребао без предаха пажљиво, проницајиво и лудиано, Жика није ни по чему могао да осети да је Мића био у то време збуњен или узнемирен сопственим развојним променама које су постајале видљиве. Мића је носио већ дугачке панталоне, глас му је престао да осцилира између баса и сопрана, устајивши се у бари-

тонском регистру. Али и те су промене наилазиле благо, као контролисане и суздржане вољом. Није растао бурно и нагло, ни крупљао неравномерно. Лице му је сачувало, упркос светлим маљницама што су почињале да се назирју, гибак невин израз и чар детињства, упркос недокучивој непрозирности што је постала основна компонента његовог израза. Све што се догађало с њим у то време одвијало се постепено, зауздано. После је Жика, вероватно претерујући али гордо говорио самом себи: »Па он и хормонима наређује темпо лучења и остало«. Жика је од настојнице знао да је капетан из суседног стана човек врло љубоморан. Одлазећи у Земун, на службу, заључавао је сваког јутра жену вертајм-бравом, онемогућујући јој на тај начин и посете и изласке. Изводио је свако вече у биоскоп, или у Цветковићево Весело позориште, или у бар код Руског цара, у Мажестик, Лиру или код Јара. — То је апсолутно тачно! — тврдила је настојница. Али све време је седео уз њу, играо с њом и нико од капетанових колега официра (сем о слави или ако је био позван столу) није се усуђивао да им приђе и поразговара с њом. Душници је бивало све очигледније досадно, а мужу све теже. Официрски је посао заморан. Рад почиње врло рано; у време вежби и маневара, капетана није било по неколико дана. Жена је отварала прозор. Имала је радио, грамофон, па чак и телефон (капетан би је звао пет пута сваког прелоднева и правио страшне сцене ако би, не дај боже, случајно или погрешком, линија била заузета. Тад није било краја испитивању: »С ким си то говорила? Ко је то био? Лажеш, није то била мајка. Уосталом, она је твом оцу набијала рогове двадесет пуних година. Све сте ви на вашу баба-Симку, курву и подводицицу, све жене у твојој фамилији! Лажеш, курво, није ти то била мајка, био је Јован. Проверио сам. Јесте, знам ја. Он ти се још увек удвара. Знаш, теби се он допада, крмачо, допада ти се јер је залезан и уме да говори безобразлуке. Шта ти је рекао? Говори ако нећеш да те намртво испребијам!« И пребијао је. Намртво. Па ипак, млада жена је, као дете, заборављала брзо батине и тражећи своје, проводила сате на прозору собе што је гледала на двориште. Они с улице, били су заковани. А тај њен прозор био је тачно према Миђиној соби и она га је морала уочити, пре, много пре неголи он њу.

А кад ју је први пут приметио, те ноћи мора да је оборио главу и наставио да чита. Био је крај лета, она чула и свежетопла половина београдског септембра, пуна немира и меке тромости у листовима прошараним уједима комараца који зујећи лете кроз таму пуну мириса прженог меса што с димом роштиља надире ода свуда и улази кроз широм отворене прозоре у собе са младим женама, жељним свега, прженог меса, циганске песме, светлости и миловања.

Њен прозор није био у ваздушној линији удаљенији од Миђиног више од осам метара. Он је читао те ноћи. Мора бити да је читао. Капетан је дежурео у гарнизону, а млада жена је неколико пута долазила на прозор, сваки пут све лакше обучена; било је топло; долазила је на прозор све разголићенија. Миђа је читао у мајици и гаћицама. Запара. Мора да је скинула мајицу. А и она је скинула комбинезон, ослободила груди. Жика је, будан, из мрака своје собе окренуте дворашту гледао њу како се сасвим свлачи. Шта је Миђа радио за то време? Жика није могао да види а да се не открије.

Осветљена лустером, женица је стајала близу прозора гледајући укочено у мрак. Жика је из своје собе видео њу делимично, целу — само повремено. Миловала се по грудима, струку, трбуку, скоро дечачком, и гледала у мрак. Шта је Миђа радио за то време? Да ли се и он миловао? Она се, дишући све бурније, укочено смешила у правцу осветљеног Миђиног прозора. Извијала је своје сочно тело, ломећи се сва, откривајући Миђи сву своју богату телесну лепоту. Махала му је рукама позивајући га, нудећи му млада прса чији је мирис, чинило се Жики, допирао и до његовог прозора у мраку. Мора да јој је Миђа махао руком, слао пољупце, које је она уз нежан осмех хватала у лету, приносила их устима, распала их по себи од прстију ногу, преко груди до потиљка и тако је утрљавала у тело све те његове пољупце бачене преко понора и онда се рушила на кревет, сва отворена као ружа, подудела, дивно шашава, још млада, ни двадесета. (Коњички капетан је претурно четрдесету и његова је љубомора, мора бити, расла са свешћу о својој преживелости, са страхом да ће она имати 26 кад он сасвим онемоћа).

Одједном је игра престала, она је појурила прозору. Миђа је шапутао, она је одговарала. Како? Шта? Они

су се гледали, и, осветљени, споразумевали мимиком. Она је потврђивала спрва. Онда је промолила главу, погледала лево и десно низ гесимс који је, у ширини од десетак сантиметара, описивао квадрат унутрашњег дворишта, везујући све станове на четвртом спрату тим архитектонским украсом чија је излишност и непрактичност долазила до изражаја у кишне дане, кад би вода продрла у собе. Поколебана, канда, жена је уплашено стукнула, учинила неколико пута не! главом и белим, голим рукама. Онда је цикнула лако и брзо угасила светлост. Крајњи час! помислио је Жика, нем за све то време. Није га саблажњавала сусетка. Ниједна жена то не би могла више. И мртва, за њега је постојала само Деса. Али он је очинским инстинктом желео да све то што пре престане. Прејака су то узбуђења за Мићине године. С друге стране, у већ манијакалној страсти да невиђен бди над сином, ћутао је, не мичући се, скривен иза завесе. Жена је угасила светлост, али се није мицала од прозора укочено гледајући у правцу још осветљене Мићине собе чија је снажна сијалица осветљавала донекле и њу. У једном тренутку, она је принела грчевито руке устима и Жики се учини да Душица савлађује крик. Зашто? Тад га виде. Раширених руку, приљубљен телом уз зид вукао се Мића бос, опрезан, по симсу, четири спрата над бетонским дном дворишта. У панталонама, без платнене кошуље, ишао је нестваран по симсу раширених руку које нису имале за шта да се ухвате, у шта да се урију, али ишао је очију упртих у прозор на ком је жена с рукама на уснама, унезверено гледала у њега који јој се приближавао, гибак, дечачки суров и сигуран као сенка. Жики је престало срце да куца, хтео је да викне, али није могао. После му је било нешто лакше што га није зовнуо: можда би пао и разбио се као месечар. Али то је помислио тек кад је Мића ускочио у њену собу, кад му се она бацила на груди, загнуруивши се сва у њега. Тад је могао већ да га зовне; чему? Било је доцкан. Одаучио је само да сачека зору и да му отвори прозор ходника уличне зграде. Тиме би му скратио пут за сву опасност. Из њене собе могао је руком да дохвати рам тог прозора. Идиот! Мислио је. Није морао да толико ризикује. Нови човек! И то ми је нови човек о коме толико пише у својој свесци! Обичан швалер.

Жика је с временом сазнао шта је Мића замишљао под речју *нови човек*. Пре свега квалитете душе какви се не срећу: храброст више но херојска стална спремност на жртву. Али за идеал слободе, не за жену. Мића се вежбао да у себи развије и створи та својства. То је постизавао замењивањем свих наслебених и природних порива, навика и рефлекса (Мића их је у својој свесци називао малограђанским инстинктима, али Жика је био убеђен да су они урођени).

Али кад се Мића у зору вратио у своју собу и, гледајући Жик у очи, прошао крај њега, мора да се ипак није осећао славно; сигурно је помислио: »Нови човек не би то урадио. Он не би отишао њој, он је не би ни погледао, он би мирно продужио да чита *Anti-Dühring*, и остао до краја неузнемирен, концентрисан. А не као ја.«

Није, дакле, у вези с том авантуром био задовољан собом. Бојећи се последица које би могло све то да има, ни Жика није био задовољан. Али Мића је престога судио себи. Да би се једном могао упоредити с ликом из своје маште, с *Новим Човеком Будућности*, који јасно, није постојао у животу, у коме су се сретали, судећи по свесци, сâми малограђани у поамној трци за уживањима, људи без стваралачког отпора у себи, без гађења на цунглу живота, људи без снаге, индивидуе себичне, слабе, гњетаве од самоопадљиве гњилежи, Мића је одлучио да себе казни, и то примерно.

Утврдио је прво да је још врло слаб, и врло, врло далеко од свог идеала, да је потребно да се што пре и што драстичније очеличи. И да би себе очеличио и да би истерао из тела сваку помисао на немир који га је оне ноћи обузео, почео је прво с неспавањем. Четири ноћи није легао, ни тренуо. Преко дана је похабао школу, учио, а целе је ноћи проводио за столом читајући. Трећег дана, у подне, за столом, само је Жика могао да уочи колико је уморан. Само његовом пажљивом оку није умакао напор који чини да се не декомпонује, да прича и одговара на питања, да једе и да се смеши. Требало га је обожавати као он што га је обожавало и немати другог занимања сем тог да воли сина и, волећи, да га посматра и схвата, да би се на основу низа неприметних индисија донео закључак да Мића не спава, да је исцрпљен и да се једва држи на ногама.

Говорио је као обично, о школи. Жики се цепало

срце, али он се бојао да ишта пребаци сину који га је одвикао од малограбанских интимности, чувајући љубо-морно дистанце, наглашавајући тиме, мање своју посебност, више стални напор ка идеалу новог човека коме је немилосрдано стремило. Срце се кидало Жики и он би најрадије дигао сина и однео у постеле, свукао, пок-рио, замрачио прозор и на прстима се повукао. Али није смео. И те ноћи, четврте, горела је електрика у Мићи-ној соби и Жика га је кроз кључаоницу гледао. Сваких осам минута преврнуо би лист. Значи да је по два-три пута морао да прочита реченицу да би је схватио. Оти-шао је у школу, а кад се у подне вратио, имао је још увек ону варљиву нежностиву боју коже, поглед варљив-во јасан иако непрозиран, а усне су му се смешиле. Али дигавши се од стола, после завршеног ручка, затегнуо се, ухватио се за довратак, погледао Жикку смећећи се још увек, и један тренутак само, један кратки тренутак учинио му се да га је гледао као некад зрочно и безаз-лено.

Он се срушио. Кратко.

Тупо је одјекнуо пад његовог рођеног тела што је лућило о незастрти рибани паркет без сјаја.

У сну је после бунцао. Жика је разумео, на основу речи које би више начуо но чуо, да Мића кори себе због слабости; због узнемирења које га је обузело кад је видео сусетку, због неспремности да се савлада. По-нео се малограбански и слабићи, бунцао је, а преко симса је пошао да се покаже, готово подједнако пову-чен егзибиционизмом колико и жељом да се сјури у капетанову жену. Неморално се понео, недостојно ско-јевца (тад је Жика први пут чуо ту необичну реч и што је можда необичније, одмах је запамтио, као да је пре-досећао сву опасност коју је крила у себи). Али да ће то поправити, бунцао је. Поправити.

Жика је заплакао над узглављем сина кад је Мића промрсио име капетанове жене. Одједном су га ошинули бол за Десом, непоправљив стид, ужас и очајање. За-плакао је над собом, не, он је могао бити сад миран, он се сад није више могао стидети, он као мушкарац није морао, али он као Деса коју је носио у себи, он као Деса се стидео, он као капетаница стидео се њеног тренутка слабости, заноса, попуштања, стидео се Де-сом у себи и први пут се уплашио сина и први пут по-

чео да га не воли, да га мрзи не престајући да га обо-жава. Није то била мржња, права мржња, него нешто подло, непријатељско, жеља да га види пониженог, упла-каног на коленима пред собом. Да. То. Желео је само то. Да га види на коленима.

Сутрадан је Мића отишао у школу у право време, у подне је причао као и увек весело и духовито, како је уобичајно. Сви Жикини наговештаји о ономе што се јуче у подне десило били су узалудни. Још једна област ћутње створена је између њих поред оних које су постојале и Жики се чинило да је сад још за тај нови раз-мак помакнут од сина, који се опет удаљио од њега, непо-нижен, појачавајући тиме рану увреде коју је Жика носио у себи. Плашио се Мићине снаге, бојао се да га неће ви-дети на коленима, а истовремено био је горд на ту не-саломљиву снагу коју је имао његов, његов, његов син.

У жељи да одмери моћ тих мишића Мићине воље и упореди их са својим, Жика је покушао да сам на себи испроба синовљев подвиг неспавања. Друге је ноћи, читајући у свом собичку приметно да светлост тамни. Влакна у сијалици су се скупљала, све мања, зрачећи све слабију светлост, све више налик на сенке. Сијали-ца од 40 свећа бацала је светлост од 12, од 8, најзад је утрнула, зрачећи неке тамне необичне зраке. Тајанствене. Притисак у слепоочницама постајао је све тежи, бол је тупео, трајан, горњи руб чела је бридео; леба су га болела; осећао је сваку своју кост, сваки зглоб и жлеб, свако влакно мишића који су млохавили, попуштали гу-бећи свој нормални тонус. Очи су га пекле и он је био свестан свог присуства као што је болесник свестан болесног органа. Све је постајало бол и болест, посто-јање је болело, али сијалица се угасила, а знао је да није, да гори бело, а не црно како му се чинило. И последњим дрхтајем ума, пре но што је заспао за сто-лом, разумео је или му се чинило да разуме да је Мића хтео да постигне то стање кад се светлост што гори не види више од умора. Како би угасио сијалицу у својој соби. Како би је угасио и у соби прекопута, где је голо и раскошно женско тело, милајући себе, играло једну ужасну, чудну игру коју скојевац мора себи да забрани, све док не нестане неправде на свету. И тек кад је настао потпуни, општи мрак, нестало је оне младе женске пенушавости. Оног ружичастог прозирног женског тела

од дотле неугасивог сјаја. Свици су престаали да прелећу од прозора до прозора, престаали да светле с друге стране чипкане завесе, кроз црне четке ноћи која се пружила уморна, уморна, уморна, од траве све до звезда.

Жика је пушио те друге ноћи и квасио главу облозима и трљао вратне жиле комадићем леда, а још му је настојница Мара оставила на столу лонче с црном кафом, па ипак није издржао, ни уз сва та помоћна средства, којих је Мића био лишен, ни половину колико он. А одлазио је још у школу. И одговарао је. Шишко му је то испричао за 20 динара. Шишко је седео у истој клупи с Мићом. Прозвао га је математичар. Када се, завршивши тригонометријски задатак, вратио на место, Мића је упитао Шишка, који није знао да три ноћи није очи свео, упитао га је:

— Је ли тројка? Не видим добро.

Шишко је шапнуо: Четворка!

Професор је заклатио дланом леве руке десну, којом је унео оцену у каталог. Није је написао једним потезом, него искидано, час цртица лево, па лук горе, па десно нешто налик на меандре, па опет лук, круг. Али Шишко је, као многи слабији ђаци, знао да лучи истинске потезе пером по каталогу од оних које је професор правно над хартијом не додиривши је, онако бајаги, да превари, знао да састави у глави све те потезе и да са сигурношћу, без грешке, погоди оцену. Њему ниједан професор није могао да подвали, ма колико се сви трудили да тајнишу с оценама.

Поштовање помешано са стидом и страхом придружило се осталим, ионако сувише помешаним Жикиним осећањима према сину. Почео је да га се боји. Касније се тај стидни страх од њега стојио са заморним страховањем за њега. Прошла је још година припремања, за које је време видео Мићу у неколико наврата како не једе по пет и осам дана, жалећи се на болове у стомаку, што је било нетачно, јер је одбијао лекара кога је Жика хтео да позове. Припремао се, дакле, четири године и сад је оценио да је спреман. Спалио је своју свеску (Жика је нашао пепео њен у пећи, скупио га и ставио у платнену кесицу коју је носио на грудима). Последњу је годину пред ступање у покрет показивао много аматерског интереса и смисла за хемију и биологију. И у тој последњој фази, упркос септембарској авантури

(без последица) и казни, Мића се приближио Жики, ближе но икад раније. Пуштао га је у собу и заједно су кували оне смрадове у епруветама и гледали кроз сочива хлорофилна зрнца и читали исте књиге о којима су помало и разговарали. Жика се у то време усудио да му постави неколико питања у вези с будућношћу. Хоће ли да буде научник-хемичар? Биолог? Професор? Мића је одговарао евазивно. Али једном кад је Жика почео пред њим да машта о томе како ће за шест година Мића постати професор, па ће се оженити и дати му унучиће, Мића га је ухватио с два прста за браду, подигао му главу, погледао га у очи, гледао га дуго, и онда га нагло пустио рекавши му с једним немогућим изразом тужног поноса:

— Остави! Шта ће нам то?

Жика је сад знао: исцрпљени су и ти њихови месени месеци (хладни као месец). Све је разумео, све што је дотле било нејасно! Мића је тад негде постао револуционар, прави члан Скоја.

Има људи који мисле да то може свако бити. Може ли свако ко хоће да слика? Да компоује? Не. Мића је био уверен да и за револуционарни рад треба талент, надахнуће, уробена способност, као и за стварање уметности и дела. Неоспорно, он је, мора бити, имао уробених способности за то. Али није им веровао, није се уздао само у њих. Оно што је музичару конзерваториј, вајару — академија, Мићи су представљале године свесне припреме. За то је време Мића потпуно загосподарио свешћу и вољом, то јест, својим телом, сведеним на послужан инструмент. Не егзистирајући својим самосталним, независним људским животом, тај инструмент у служби револуције није изгубио ништа од људског чара младости. Висок, витак, а мишићав као челична опруга, имао је светао, влажан, недокучив поглед, уста изрезана до бола свеже, прецизно и пожуано. Девојке су се окретале за њим, али, прилазећи му, губиле су храброст и повлачиле се рањене у скровишта снова резервисана за лучења немогућих, неостварених, неизлечивих жеља.

А његови нови другови из сеновитог Скоја мора да су брзо уочили Мићину страсну и, у исто време, као у артисте прорачунату природу, храброст лудичану више неголи спонтану, знање и ненаглашавану моралну чвр-

тину — скромност која их је задивљавала. О томе су говорили с њим два човека која су му дошла рано у зору. Мића је упорно одбијао понуђену функцију. Није он још за руководеће место, одговарао им је, треба да се нашегтрује извесно време, упозна људе; методе рада на разним секторима и уопште да се привикне на праксу различиту од свега што је замисљао док није био члан.

И то је све што је Жика задато сазнао. Али, сазнавши то, изгубио је онај будни, иследнички интерес, који му је дотле давао снаге да истражује и прислушкује, комбинује и претпоставља. Интерес да докучи си на одржавао му је телесно здравље, али сад је, прозревши га у неку руку до краја, изгубио сву снагу, наду и вољу да живи. И да није лудога страха који га је обузео, можда би после ступања Миће у Ској, Жика и умро. То више нису били они ранији страхови пред сином, мући, чудни, сложени. Уз њих се појавио, једно с њима, а друкчији од њих, и страх од полиције, агената који убијају комунисте на улици, муче их на тавану Управе града, у подрумима Главњаче. (Она реч Глав. са прве стране спаљене свеске, чији pepeo носи у кесници о врату значила је Главњачу.)

Године проведене дотле у бризи и зебњи над Мићом, све оне године за које се не питајући питао увек исто: Је ли шта чуо оне ноћи? Шта је разумео ако је нешто чуо? — чиниле су му се сад узалудне. Одговора није добио. Мића је по способности да се сав концентрише на једну фиксону жељу, да се сав приспособи њој и егзистира у њеној функцији, личио неоспорно на њега. Али Жика је знао да то није само његова, рановићевска прта, да има безброј људи код којих фиксација; под дејством страсти или воље, претеже чак и над инстинктима самоодржања. Као да су престали да дејствују код Миће опијеног практичним радом. Као да су се ти његови нагони преселили из њега у Жику, уавостручивши његове зебње.

Десет година терања вука завршено је пословичним истеривањем лисице. Панични, вулгарни, једноставни, двоструки страх је потиснуо сад све остало.

Жика је, опседан усплашеним укоченим бригама-стајачицама, престао сасвим да спава. Све што му је дотле било неразумљиво у поступцима и држању

сина, букнуло је световима смисла. Али испод те епидерме смисла остали су без темељитог одговора темељи, основа свега, почетна питања. Ни из позадине, у којој су се нашап, нису престала да муче. Притуљени, ти су утарци печали рану, коју све прошле и будуће године нису излечиле, ни обећавале да убудуће излече. А страх је био као из кабла засипајући га својим леденим жишкима. Није се могао навићи на њега, отупети, огулати. И тај је страх био жива рана. Жикин је свет постао жива рана у живој рани, живот је неиздржљиво болоо. Почео је да виче и, стално на муци, да непрекидно кињи.

Досад дискретан упркос свему компликованом у себи, давао је Мићи све слободе избора између могућности које су се пред њим јављале, мање из педагошких разлога, више у нади да ће се на тај начин развијати у њему несметано све његове наслеђене природне склоности. Жика се брзо претворио у човека сасвим различитог, загрижљивог, сујетног, секантног, ауторитативног. Почео је да запиткује: »Куда ћеш? Где си био? Кад ћеш се вратити? С ким си био? Шта си радио? Ко је ухватио?« Тај покушај да се испречи, да се заустави, почео је прекасно. Можда би, и започет раније, дао исте резултате. Заустави лавину којој је позив да сруши све што јој се испречи на путу да би била лавина којој је судбина да заврши затрпана рушевинама које је изазвала! Али Жика није могао да се обузда. Звоцао је, цафтао.

Мића би га гледао нежно, пријатељски и ухватио с два прста испод браде, па с изразом љупким и проницљивим питао тихо: »Чему?«, одузимајући му тим погледом и питањем сваку вољу за свађом, постидевши га као после оне авантуре пре годину дана. Али с временом је престао да се стида, јер се то није, као тад, стидео Десом у себи, него оцем у себи. И кад се Мића вратио чворугав и модар с неких демонстрација, направио му је праву опајдарску сцену. Ничим није после покушавао да се правда. Аргументе, прилично лукаве, припремио је унапред. С предомисљањем га је напао, назавши га лошим комунистом и лажовом. Прочитао је, још у време постојања свеске, његове белешке о истини која је слобода, која је лепота, његову мржњу према лажи, свакој лажи, и оној несвесној, његово гађење на

лаж која је прљава и ружна, ропска и подла и која је место мањег отпора кроз које продиру најлакше у свест непријатељски утицаји. Не само лаж, него и сама толерантност према њој припрема терене душе за потенцијалну издају, без обзира хоће ли се том човеку пружити прилика да изда, или неће. Сад је те мисли носио као пепео у кесници о врату и сипао му је с мржњом сопствени мисаони пепео у очи не би ли га макар и на трен заслепео, завео.

Мића је задрхтао на оптужбе којима га је отац дочекао. Можда није очекивао такву подлост од оца. Можда га је одмах прозрео и можда се одмах сажалио. Али се савладао и није рекао ништа. Ни онда кад га је Жика, уносећи му се згрченим прстима у лице, питао подврискујући као жена: — Је ли комунизам човекољубив? Је ли? Је ли човекољубив? А ти? Ти си без срца! Без срца. И ниси комунист. Ниси. Ти никог не волиш. Ни оца. Човека не волиш. Ниси комуниста. Ниси!

Жика није ни очекивао одговор и та серија питања постављених с бесом имала је исувише реторски подтекст да би зависила ма од каквог одговора. Он је сину резервисао за касније праву бочну ватру, завршни удар: »Ако је комунизам човекољубив«, тресао се Жика цичећи, тресао се под притиском десет атмосфера узбуђења, панике, мржње, смелости, стида, бола, срамоте, љубави и још мора таквих противуречних, растрзаних осећања, »ако је човекољубив, онда, реци, зашто мучиш човека? Зашто ме убијаш? Оца кињаш и сатиреш, оца рођеног, зашто? Да одем твојим друговима и да им кажем какав си према мени, не би те они похвалили. Не би. Ти ме држиш у вечитој неизвесности у страху, ништа ми не говориш, ћутиш, презиреш ме у суштини, уображен си. Јесте, нечовечно се понашаш према мени, некомунистички. Зар ти је отац постао туђин зато што си се уписао у Ској? Није ли ти он најближи? И зар комуниста не треба да је свуд, па и у рођеној кући — агитатор, човек који осваја и од свих прави своје савезнике, савременике? Није ли потребно да веже уза се масе, а то на првом месту значи и рођеног оца? Какав би иначе био Нови Човек Будућности и пример за угледа?«

Никад Мића није одговорио, ћутећи га је гледао и Жика је заплакао кад је, залупивши врата своје собе, побегло од те презриве ћутње, од погледа који је, оста-

јући непродоран, давао на знање да схвата све што се крије иза тог напада. И да опрашта. Он њему. Син оцу. Не! мислио је у својој соби: Никад више! Никад се више нећу срозати до беде да молим сина за љубав. За љубав се не моли.

Али било је то јаче од њега: страх и све: жива рана у живој рани. Мића је, нарочито од окупације навамо, одлазио у зору и враћао се понекад и после полицијског часа. Где је ручао? Некад код куће, а некад? Нигде. Мршаву вечеру је затицао охлађену на столу у својој соби, али и кад би појео два-три обарена и смрзнута кромпира, био је задовољан, није приговарао. Понекад није уопште долазио кући ни да преноћи. Међутим, ни напори неспавања, ни слаба и нередовна исхрана нису успели да му начну свежину коже, младаљачку једину што је пркосила свима и свему.

Данима, месецима, годинама Жика се спремао за разговор у којем ће рећи све сину, не само оно што је Мића могао чути и не схватити оне августовске ноћи и кад му је једава било четири године, два месеца и три дана, да му каже сву своју љубав за Десу, љубав часну и верну, и с његове и с њене стране, љубав коју ништа није могло да поколеба, ни чињенице ни полупризнања. А опет није могао ни јутрос да му све то каже. Разговор се сломио на неважним, првим реченицама, реченим у страху, основном што га је тресло, мучило и убијало (страх је право име његове болести). И пре је почињао и никад ни пре не би дотерао даље од почетка, од најаве. И да Мића не би видео како плаче, бесан на себе колико и на Мићу који га самим својим држањем разоружава, Жика би излетео из предсобља, треснуо вратима за собом и сам у свом собичку почињао да се уједа, чупа косе и буса. Неспособност. Неспособност услед превелике љубави за сина који неће да схвати да није важно шта се одиста збило, него неће да разуме ни што ми од тога хоћемо да примимо и схватимо. Неспособност.

А та његова неспособност довела је Мићу јутрос до коначног напуштања дома, до одласка у неке мрачне шуме где и дани и смрти морају бити црни и тајанствени као све што мора бити тамо. Одлази, а Жика није успео ништа да му каже, ни да изговори прву реченицу најбитнијег, и објасни на какве све односе поверења ве-

зује чињеница да је неко некоме син. Син. То значи да је рођен из сокова тог неког и да је тиме више он — Жика но што је Жика — Жика. А Мића је рођен из његових капи крви коју није просуо за отаџбину, из његовог семена, јер је он Десу волео постојано и верно, свом својом ватром ушћуваног ратника. Син му је Мића. Син. А Мића је јутрос рекао да одлази. Одлази. И он га не може да задржи јер Мића претпоставља да му он није отац. Зато је и такав према њему. Зна он то. Од оне августовске ноћи. И зато што се Мића усубује да то мисли, Жика, који зна да Мића то мисли, и нема снаге да поступи као отац. Нема. Нико нема снаге против лажи. Нико. Отишао је. И ништа му није оставио за успомену. Само ту кесицу с пепелом свеске о *Свесној припреми*. Свесна припрема за шта? За одлазак? Из куће? Из живота?

Најежи се.

Жика је седео у црној јевтиној фотељи-љубљанци. Опет му се врати лукава мисао. Ако Мића мисли да му је онај други отац, онда би било најбоље да оде њему (мада му онај није отац, али свеједно, Мића то мисли), да оде њему и да му каже све и да га замоли да задржи сина. Можда би Мића послушао човека кога сматра оцем! И можда не би отишао. Корист би извукао ипак прави отац. Жика би сачувао сина. Но то би значило дезавуирати Десу. А он то не може да учини. Он се све досад борио за њену част. Он је њега увек први поздрављао, он је и Мићи рекао да га поздравља, да је то велик човек. Али досад није био у питању живот, већ част. А част, укаљана или не, још увек је живот. Може ли сад то да учини? Да одвеже чворове који га 21 годину везују за љубав Десину, за њену верност. За њену живу, верну, слатку успомену, тај терет тако пријатан и горак. Сме ли ради сина, њеног и свог? Јер он ће је и даље волети. Обећава. За њега је њена част у њему, у љубави којом је воли, не у ономе што ће други мислити о њој. Сме ли допустити да умре Деса оживела у Мићи због ког је умрла? Сме ли дозволити да Мића оде? Шта би Деса урадила на његовом месту?

Настојница Мара уђе, бледа, усплахирена.

— Ухапсили су га!

Стигла је праведна казна. Жика затвори очи. Да је

Мића ухапшен, не би му то тако рекла. Разумео је одмах да је то Вековић ухапшен.

— Агенти му седе у стану! — продужи Мара кад он отвори очи.

Жика скочи као оштинут:

— Мислиш њега чекају?

Жена не одговори одмах. Онда рече, а очи јој засузише:

— Не знам. Одлазио му је у последње време врло често. Разговарали су дуго, сате.

— А ти — ни речи о томе, је ли?

— Мислила сам...

— Куш! — Жика је заустави, али се брзо покаја и строго упита: — О чему су разговарали?

— Не знам. Откуд бих то могла знати?

— Пакосница си ти, Маро!

Жика је зграбио одело са столице и брзо се облачио.

— Дај ципеле, Маро! Кравату!

— Где би могао сад бити? Можда су ми га ухапсили! Ваљда нису?

— Нису, госпон Жико. Сигурно нису.

— Откуд знаш? Ко ти је казао?

18

Написала му је да ће цео дан провести код куће, па нека дође кад може; пре подне, увече, ноћу; кад може. Чекаће га цео дан. Потписала се Ана Борбевић, Радничка 26.

Вративши се с Калемегдана, дуго се купала, знала је да је још рано. Сад је одмарала на софи несмирено тело истрањано реском колоњском водом. Кад се одморала, устаала је, пажљиво се очешћала, намирисала косу, груди, мишке, напминкала се, обукла бели свилени пеоар, врло деколтиран, укључила грејалицу у електричном камину, попила чај, узела књигу, села на кауч и почела да чека. Неколико је пута устајала, одлазила до прозора, погледала низ улицу и враћала се тражећи оправдања за његов недолазак. Знала је да постоје састанци, послови, опасности. Вековић јој је причао какав је

човек Вилин Коњиц, жене му нису ништа, а не зна се да ли му нису ништа зато што се стиди, да ли из неких дечачких још пркоса, који му се чине принципи, да ли због нечег трећег — то јој ни Вековић није знао да каже. А и да је знао и да је то било и убитачно, исто би га чекала узнемирена, тужна, радосна, мирна, немоћна, дрхтава. Шта може кад је тако ушао у њу, под сваку жилицу њеног бића, под свако влакно меса и душе. Није га тражила, није му се надала док га није видела, али од тада нема мира. Мора га натерати да је воли. Чешљала се, пре три дана се то чешљала споро, лењо у купатилу. Из Вековићеве радне собе допирали су гласови неколицине мушкараца. Гледала је у огледалу своје осветљено лице и није чак ни мислила да је лепо и шта је то лепо уопште, и шта је лепо на њеном лицу? Црте? Њихов склад? Овал нежан и свежеклонуо као откос траве кад се навије испод замаха косе или њен општи израз за који Вековић каже да је духовито-осећајан и интелигентно топао? Ништа није мислила, апсолутно није ништа мислила све док га није угледала у огледалу. Застао је крај завесе и његово се лице у огледалу чинило приљубљено уз њено, као и на фотографијама верника, а улазећи у кадар огледала, његове усне као да су јој дотакле потиљак. Стресла се и ништа на свету неће јој бити тако нужно као потреба да понови то магновење кад се крај њеног лица захваљујући обмани која све смањује с удаљеношћу, појавила његова дечачка глава, његов чврст и мршав лик, с очима непрозирним и зането топлим, с напућеним уснама на њеном потиљку у огледалу, не у стварности. А да је остао још који тренутак, вриснула би, толико ју је све то опекло и заболело. Али се померио, нестало и видела га је кад се ускоро вратио носећи бокал с водом. Спустила је завесу (зашто је то урадила?) и видела га је, невиђена, како пролази носећи воду у бокалу и две-три чаше једне у другима. Корачао је као пантер савитљивих зглобова, витак до лудила, до зависти, и чврст као еластична опруга од челика. Једва је сачекала да гости оду, да пита Вековића ко је то? Шта је? Зашто ју је тако поразно? И зашто осећа потребу да му зашије распорени ники тамо, на левом рамену.

Поразно ју је не желећи; под његовим паклено непрозирним погледом истопио се њен понос, њено игра-

ње с мушкарцима, чији је недостатак интуиције дотле сматрала источним грехом мушкости, грехом који је позвана да кажњава; нестало је њеног лепог мишљења о себи као жени која све може и постиже што хоће. Све се то претворило у дим. Остао је он, с једним почетком осмеха на уснама изрезаним и извабеним одвајкада из њеног срца и бедра (горња усна из душе, доња из утробе). Остао је у њој тај узнемирујући почетак нечега што није смело да остане само на том непрозирном погледу који није показао шта је видео и како је на њега деловало то што је видео. Мучила се и те су муке биле црвене, стигане, њено мирно мишљење о себи је страдало, не мари, дошла је јуче преа подне Вековићу и дала му писмо. Нека га одмах однесе и нека га преда њему. Није знала како се зове, Вековић јој није хтео да каже ни његово име, ни где станује, одједном конспиративан. Путао је блед, погружен, рањен. Као и она. Знала је да је Вековић још воли, али шта је могла, шта је могла, осећала је да се нема више времена, да је време у процепу, као суза у грлу, шта је могла? Вековић одлази, а он, а Миша остаје, а она ништа не зна о њему, ни ко је, ни шта је, ни колико ће све да траје, ни шта то све треба да траје, само зна, и то је једино што још зна, да је ушао у њу подло, да је разорио, да не може више тако без њега и да га сад чека. Мишу. Драгана. Фантома без имена. Оног коме унапред и пре свега тела задивљена. Је ли то лепота? Шта је то? Љубав? Немогуће. Немогуће. Нећу то.

Није хтела, заиста. Шта је могла?

19

— Знао сам да ће се тако нешто десити. Чим сам га видео како почиње да говори, било ми је јасно да ће се све тако завршити. Ко данас уопште држи говоре, господине Протићу?

— Јесте ли видели? Јесте ли видели, господине Пантелићу? Јесте ли видели? Скандал!

— Ја сматрам да је то крајња свињарија!

— Скандал! И шта он има нас да учи! Један нико и ништа.

— Више него нико и ништа! Једна бараба!

— Бараба! Бараба! И шта он мисли, молим вас. А јесте ли видели Немца, оног капетана?

— Знао сам ја да ће се он вратити и извинити! Културан човек. Како се звао?

— Капетан Клаус! Тако сам некако разумео. А јесте ли видели шта је то култура. Представља се пре но што се извињава.

Али господин Алексић, гресиста, погледа господина Дачу и господина Пантелића с нескривеним, старачки пакосним негодовањем.

— Немци! Знам шта ћете рећи и знате шта им мислим, али што јесте — јесте, дошло је време великих народа. Ми мали — у мишју рупу и чекај да се игра заврши. Али, ето, то је оно. С таквим понашањем, ови нас болшевици гоне да кажемо и оно што не бисмо рекли и да радимо оно што не бисмо радили.

— Наш темперамент је већ такав. То му је. Темперамент.

— Темперамент? Глупост, господине, какви темперамент! Глупост! Усијане главе. То смо ми. Усијане главе које се разборитим аргументима не дају охладити и довести у ред. Потребне су нама Беле-Куле! Свака наша генерација има своје Беле-Куле, које се увек друкчије зову, али које су увек исто, биле на Чегру или на Јајинцима.

— Капетан је рекао да је Вековић добио живчани напад!

— Живчани напад? Којешта! Знам ја Вековића. Усијана глава! Типична српска усијана глава која није кадра да схвати ко смо ми и где смо.

— Типична! — сложи се дебел, седи господин Пантелић, бивши шеф протокола.

— Јер ко смо ми? — љутну се господин Алексић. Он није трпео упадице и скрену свој пакосни поглед са Протића на Пантелића. — Ми стално заборављамо ко смо ми и шта смо. Еј, бре, ми смо — Срби, нико и ништа, све оам голаћ и муфљуз. Фукара и хошталаер. Погледајмо се! Погледајмо се! Сви смо у црним жакетима, полуцилиндарима и лакованим ципелама, а перје празилука вири нам још свима из задњице. Без увреде, господо, свима нам то перје вири из задњице, а овамо, »силвупле« и »битешен«, »кристијант« и »мисис, плаиз ситаа-

ун«. И ебог тога празилука, култура нас не опламењује, пабе се чешемо о њу. Свака чашица културе коју попијемо опије нас, и извлачи на површину сву нашу непланифану, притајену, словенску простоту. Ето, Вековић се никада није бавио политиком, никад није ни гласао. Ја га познајем већ тридесет година.

— Зар је долазио у Цокеј-клауб? — упита Дача.

— Молим вас! — учини господин Алексић и дупи се лако гласираном јеленском рукавицом по левој руци; при томе је жмирнуо као да је мало отворио своје карте у шаци и, пошто их се нагустирао, рекао: »Отварам. Два чипа! Срви! Глупост!«

— Глупост. Обичан бoем и песник. Знам, знам, академик, Коларчева задруга, шта ли? Али ипак, видели сте га — муфљуз. Као да ми не знамо ко је све био генерал Урошевић. И да је тукао Потјорекa и фон Макензена и да је у дискусији са њиним историчарем Тојером, који је написао да смо Цигани и оцеубице, доказао да су немачки подаци били ординарна лаж и тако, али ипак, нико од нас није пред отвореном раком био толико лишен укуса да нас све, ни криве ни дужне, доведе у ту незгодну ситуацију и увреди, молим вас, увереди тиме увцељену госпођу Урошевић, која је заслужила да јој помогнемо да сахрана испадне отмена и као што треба, а не тако... муфљуски.

— Извините — рече Дача — ја нисам знао за тог Тојера (мајку ли му), ни да је написао да смо Цигани и оцеубице!

— Не морате се хвалити својим незнањем! — обрешну се пакосно на њега господин Алексић. — Паметни би се тога стидели и ћутали!

Онда продужи:

— Јесте, али свима нама памет фали. Место да ћутимо и будемо мањи од макова зрна, место да се завучемо у мишју рупу док ова несрећа не продува, као што то ради паметан свет, Французи, Немци, Холанђани и Чеси, ми челникујемо, титујемо, ми се између себе убијамо. А шта нам све то вреди? Зар не видимо да су се то велики народи ухватили у коштац ради својих великих, грандиозних и интелгентних интереса и, победио ко победио, победиће један од великих без нас, против нас или како му драго. И знајмо, нико нас од великих није питао за дозволу да опочне рат, као што нас неће

питати за допуштење да га заврши. И шта ту ми имамо да се намећемо? Мало поноса, будимо мирни. Мало достојанства, гледајмо да искористимо и од тога нешто. Будимо, дакле, куш. Као Французи, Холанђани и они паметни Чеси. Они кажу: разумем! и дижу фабрике. Тако се ради. То је већ судбина малих народа. И кад је тако, дај да искористимо шта се може користити. Али ми не бисмо били будале и идиоти који јесмо кад бисмо из тога извукли паметан закључак и били стрпљиви и добри и вешти као други, па после, кад се све то заврши и видимо, ко је победио а ко није, добемо и наплатимо своју неутралност и извучемо после свега некакав добар зајам à la Vieg, или добре репарације. Јер нас су бомбардовали и једни и други, и, према томе, нама заиста може бити свеједно ко ће да победи. Побеђени ће по обичају платити цео цех. Али не! Ми се прсимо и бусамо, делимо се на ове и оне, на плаве и зелене, на црвене и беле, а све је то, господо, са нашег националног гледишта само — црно. Ми убијамо немачке војнике и зар је чудо што долазе одмазде? Ми се убијамо између себе и зар је чудо што српска крв тече? Из Лондона наши емигранти псују мајку Хитлеру, а одаваде, с Дојчландзендера Љотић враћа мило за драго оном Черчилу и Рузвелту. Па зар је то ред? Знају ли сви ти људи ко смо ми? Гледајте Швајцарску: неутрална и ником ништа. Продаје ручне сатове и будилнике, шта ћете лепше — оптика и кугел-лагери. Све као подмазано. Али Швајцарци знају да су мали и ћуте, тргују. Они знају да их Хитлер, или ма ко од тих ратујућих великана, може да подави у пљувачки, да не идемо даље. Али ми то не знамо или се правимо да не знамо и нас даве. Ми више ни погребне не поштујемо. Ни гробове не поштујемо. И ја вам кажем, црно нам се пише.

— Вековић је добро знао шта га чека! — рече генералова снаха свом мужу — па је ипак...

— И? Ми се, ето, лепо враћамо кући, и то Аћимовићевим аутомобилом, а он — у хапсу, гвозђе гризе.

— Отимао се! — рече стара удовица и уздахну.

— Знао сам ја да ће се нешто десити чим сам га угледао. Био је узбуђен, очи му севале, а руке — дрхтале.

— Храброст је то, драги мој, дозволи, храброст!

— Глупост! глупост! — викну господин Мишковић

приближавајући се полако излазу заједно са групом новинара. — Као да смо ми кукавице што нисмо рекли. Ништа он ново није рекао што ми не знамо, можда и боље од њега. Али ми знамо шта знамо и кажемо где то треба и кад то треба. Све у своје време. Све у своје време. То је храброст, а ово је, дозволите, глупост. Шта је он мислио? Да ћемо после његовог говора дићи револуцију? Је ли то мислио?

— Не ваљда!

— Дабоме да нећемо: Нису нам врране мозак попиале да се овако голоруки дижемо против највеће војне силе свих времена. И, хвала богу, колеге, нисмо ми комунисти па да то морамо из дисциплине. Уосталом, што се мене тиче, ја и да ми дате пушку у руке, ја не бих ни знао за који се крај хвата кад се пуца.

— Зар нисте служили војску?

— Како, Мишковићу, зар ниси ратовао?

— Био сам ослобођен, студирао сам у Француској, а онда је дошао рат и ја сам продужио студије у Женеви. То је тад био интелектуални центар Европе. Au dessus de la mêlée. Да, господине! Au dessus! То не значи да ја нисам имао става. Али став, код културног свега, служи за личну употребу и, тако рећи, утеху, а не за парадирње и скандале. Дозволићете да је то био скандал. Потпуно измиштан, ником потребан скандал. Да је Вековић човек озлојеђен, непризнат, па и да разумем. Али шта је то требало њему, кад је он признат и има свој капиталчић и песме су му у читанкама, иако их ја лично не разумем, а кад их ја не разумем, како ће их разумети деца, но шта ћете, видала жаба поткивају коња па и она дигла ногу. Анационалан тип. Прочитао Боллера и тако даље па мисли — врло важно што ме моји неће разумети! Али ја вам кажем: ништа без традиције. Један Бранко и један Буро, а већ о Његошу и да не говорим, вреде више мени од свих тих белосветских декорената.

— Ето! Ето! — говорио је песник Степановић групи окупљеној око себе. — И то вам је пример нашег примитивизма. Све на силу. Јуче Дис, данас — кубизам, футуризам и шта ти ја знам. Све без мере и на силу бога. И онда — брука. А, ето, сами смо сведоци, зар су Немци криви? Да је ћутао, нико му ништа не би. А шта му је само требало оно бунцање? Али имам ја нос за те

продане душе. Никад га нисам трпео. Никад! »Савест«, вели, »не дозвољава ми да ћутим«.

— Којешта! Па то вам је, међу нама, био један обичан ајгир, на часну реч, донжуан! — рече Дача господину Пантелићу, крај кога је стајао у реду чекајући седмицу.

— Донжуан? Откуд му паре за то?

— Нећете ми веровати! — грмео је Дача — али он је то... тако рећи... бесплатно. Да. Био је, разумете, у тим стварима — прави Распућин, заводник. Колико је само он девојака, невиних, молићу вас, упропастио! И бракова.

— У поверењу! — заурла Дача — имао сам пријатеља, диван један човек. И Вековић му је жену, да простите, тамо преврнуо на тавану, док је, не слутећи зло, јадница простирала веш.

— На силу?

— Сачувај боже! Никад он то не ради на силу. Има он нешто, неки калем. Ниједна му не уме да одбије кад затражи. Макар се после и кајала, као та о којој вам говорим. Умрла је на поробају. Али њен муж, мој пријатељ, остао је од тога мало као ударен, знате. Чињеница је да је у то време затруднела, али не зна се да ли је то дело Вековићево или није. Мој пријатељ тврди да је дете његово; од раније значи. А син, Мића му име, сав је на мајку. Плав и све. Нико не зна тачно чије је дете. Не може се ни знати. Страшан случај. Ето то вам је Вековић. Неозбиљан човек.

— Љотић, на пример! — говорио је два реда испред Даче господин Алексић господину Протићу. — Љотић каже Черчилу: »Матора пијаница и испичугура«. Молим вас! Срамота ме је што сам Србин. Јер, без обзира шта ко мисли о енглеском премијеру, дозвољавам да Љотић има разлога да га не трпи. У реду. Али зар се не може то рећи фино: »Чини нам се да су речи уваженог премијера у нескладу с његовим делима.« Чини нам се и тако даље, отмено, с достојанством, а не — кочијашки: »испичугура«. Да се сутра, ја у то не верујем, али направимо један, како то Немци духовито кажу, Геданкен-експеримент, замислимо да се сутра све промени. Па Черчил може Љотића за уши извести пред суд и осудити по свим позитивним законима који ће увек да важе за увреду части. Испичугура! Зар се то каже једном пре-

мијеру Велике Силе? И ко то? Неко Српче, шака јада, нико и ништа. Не, господо, ја вам добар стојим, ми ћемо пропасти, то је више него сигурно, а и право је кад нећемо да будемо културни, паметни и какви би требало да смо, реалисти.

— Ми смо већ пропали, господине Алексићу!

— Романтичне нације немају места под сунцем! — рече новинар Мишковић — само реалистичке, оне које знају да се контролишу, и обуздавају, имају права на живот.

— Сасвим тачно, господине. Ко не зна да каже бело кад је бело, првено кад је првено и тако даље, и већ према томе какав ветар дува, тај народ неће никад ништа постићи у култури. Јер, реците што год хоћете, али ја мислим да је једино паметно бити жив кад се већ живи, и да су речи à la савест, поштење, част и тако даље од Косова наовамо искувише откриле своју службу смрти, да, господо, смрти, да бисмо се убудуће обзирали на њих. Никаква добра нисмо видели од њих ни у прошлости ни у садашњости, а да нећемо ни у будућности, то вам добар стојим, ја који сам лично Стојадиновићу рекао у лице да не троши паре умудо, било је то деветсто тридесет и неке, јер ће палата Берзе бити или Крајскокомандантура или Дом совјета. И обистинило се.

— Делом! — уздахну громко Дача, који је, по обичају, слушао и оне испред себе и оне иза себе.

— А да је Вековић овде, да је ту, ја бих му у лице рекао: »Господине, ви на болу удовице, на болу који не поштујете, хоћете да правите себи популарност и политички капитал. После зимунских немачких операција под Москвом није тешко бити пророк, али ви сте се ипак пожурили, превише сте пожурили и сад испаштајте своју несолидарност са већином нашег народа који мисли шта мисли и ћутке стоички подноси све. Али како се звао онај Грк што је предагао да се отерају песници из државе?»

— Аристотел? Платон? — упита Мишковић — не знам на кога мислите.

— У сваком случају, био је стари Грк јер ови нови, дозволите, ти нису бољи од наших Срба. И они, чујем, имају неких афера тамо у браима.

— То је све због Солуна, где смо ми деветстоседмнаесте проводили одсуства! — умеша се Дача. — Били

смо млади, а Гркиње су одувек биле српска слабост. Када оне кажу: »Санатос«, то вам је смрт на грчком, оне вам тако палацну врхом језика између белих зуба да нема Србина човека који не би изгубио главу и викнуо: Опрем, секо! Шта их се тад баш тај наш господин Вековић наобарао — то вам је за причу. Али, богами, ни ми из његове чете нисмо много заостајали за нашим господином поручником.

— Али ко је овај човек? — окрену се нервозно господин Алексић господину Протићу.

— Не знам тачно — рече шапато господин Протић — али чини ми се да је то господин Дача Тодоровић: две куће у Кнез-Михаиловој.

— Аха, Тодоровић, индустрија платна! — учини господин Пантелић и, окренув се Дачи, упита с интересовањем:

— Ви рекосте нешто Гркиње? Да, то је наша српска слабост. Имате право.

— Не — рече Дача — ја кажем да ти што се тамо у Грчкој буне и имају браске афере, да су то све полу-срби, на нашим одсуствима зачети.

— Ха-ха-ха! — насмеја се господин Протић.

— Е, немамо укуса! — шапну новинар Мишковећ, а његов колега из канцеларије »Рудник« рече уздахнув:

— Ни мере.

20

Негде се далеко викало претећи:

— Убио си га! Одговараћеш ми за то!

Још даље, неко је питао меко и агресивно:

— Несвестица само?

У тим су даљинама бректали нечујни мотори који су дозивали необјашњиве болове. Болео је сам простор без свести и присуства дужином целе раздајине мрака. Из ње су допирали до срца бола ти гласови које је неко чуо, не разумевајући шта значе и хоће.

Бол се љуљао и померао љуљајући се кроз магле и шумове, одељене од света опнама страшних пространстава. Затим је хрупно однекуд бледоружичасти зев мука, апсолутне ћутње налик на огроман језик тигра који је једним плажењем покушио све што се патуља-

сто мицало кроз маглену прашину. Било је тихо, али времена није било. Нестало је осећања трајања. Само простори пропадања с повременим сувим муњама. Вал је све одавачио дну и нико не би могао да појми колико је трајао тај бледоружичасти сунврат, кратко или дуго, јер нигде није било времена и нигде часовника. Тишина. Одједном је вал задрхтао. Зидови његових олука су се затресали и све је опет прошло. Један се мирис надео над брушеним дијамантом и глас је ударио по затегнутој кожи ваздуха ситним маљцама речи:

— Мени је, докторе, неопходно да разговарам с њим. Још данас. У питању су највиши, најозбиљнији интереси...

Опет се јави баријера тишине и рампа се полако спусти. Поклопац паде на сув мрак у тој кутији без дна.

Бездан је повукао свет опет на доле, низ облаке јасне, глатке и клизаве. Да, нешто је постајало јасно, али ко би знао шта је то постајало јасно? Присуство? Је ли присуство та омећеност која се издваја од свега што није? Је ли она тај бол који боли свим плановима који су омећали облик тела? Али шта је то тело? Је ли то тај пламени ваздух у свемиру? А шта су, онда, ти гласови који избијају час ту, час тамо, као неки ћудливо живи огњиви који имају интересе, највише, најозбиљније интересе, иако ништа не постоји и ништа није важно.

— Фрактуре!

— Свињо! Одговараћеш ми за то. Сам генерал...

Глас је извирало далеко, тако бескрајно далеко да су се и најразговорније речи претварале у безбесне свучене кошуљице, без змијског садржаја, без смисла. А ипак се чинило да је стварност могућа и да би се све могло схватити као никад досад кад би разумео шта хоће она једна реч и кад зидови не би тако лако и бешумно падали рушећи се као некад, у сновима дечаштва.

— Разумејте, докторе, све треба урадити!

Мирис се надносио над тврдим плочицама брушеног дијаманта и све је постајало отровно од алкохола и бола и дијамант се једва уздржавао да не заурла од туге. Али он је био ухваћен у круте оквире, у кости самоће, дијамант није смео да говори. Није умео, али неко је негде у мраку нечујно јекнуо. То није био дијамант. Њега би сви чули. Дијамант је само блдео, слабио,

мекшао и више се није могао уздати у тупо светлуцање чула сваке своје избрушене стране. Нит смисла се сваки час прекидала, а ипак је и на дну кошчате пустиње постојала жудања за сазнањем свега што се у непосредним даљинама збива. Све се то понављало, и речи и жудања за њима, и тишине и клизави облаци. Он није схватао ко је тај болесни дијамант, ко глас мек и агресиван, ко глас што прети, ко доктор, и о коме то ти гласови говоре, ни зашто говоре, ни шта кажу. Између облака и гласова осетио би на махове страх. Дијамант би увукао у себе своје светле, искричаве пипке стрижибубе и задрхтао зебући у својој глаткој нутрини. Тад не би осећао толики бол. Само је слабост остајала. Удови су му лежали километрима удаљени од центра и ниједна команда није могла да допре до њих.

— Дубински потрес. Бојим се да је дубински потрес мозга! Видећемо. Видећемо! Пинцету, Ване!

Крпе мисли и крпе ствари и крпе сећања и крпе људи и крпе пипака инсеката и крпе мравоједа дугог језика и крпе камелеона дугог језика и крпе језика падале су у неки катао, падале су саме од себе однекуд из ваздуха, падале су, варећи се између ваљака, на другој страни, излазили су бели листићи хартије за авионску пошту, а једно пенкало је сишло с великог рекламног увета и почело само да пише писма словима још невиђеним. Ни ћирилицом, ни латиницом, ни готицом. Ни арапским словима на рикверц! Дијамант је схватао својом суштином, својим прозрочним искричавим вијугама да је у том тексту смисао и одгонетка свему и да би, кад би то схватио, нестало удаљености између удова и командног моста главе закачене експлозијом мине што је ударила у адмиралски брод. Дијамант би онда постао опет само дијамант и он би тачно знао шта му је чинити. Али он није био нимало сигуран да су та слова која се исписују сама од себе на танкој хартији за авионску пошту, слова једне кохерентне азбуке. Све је изгубило веру у себе, нужно убеђење које је сировина сваког деловања. Починио је опет смак света.

Над светом је планирао авион без мотора, светлост што не допушта да се поверује у оно што се чује и осећа; у себе самог. Али на црној табли крај кревета Клаус је написао: Јозеф Тот.

— Јозеф Тот? — зачудио се неко — а ја сам мислио да је то Вековић.

— Молим вас! — рекао је меки и агресивни глас.

Не, он није био Јозеф Тот. Осећао је то, јасно. Једно што му је постало за тренутак јасно, али после најбоје опет магла, облак, ништавило.

Лиле су кише, косе, дуговласе, расплетене као мокре врбе крај мокрих обала, горких од бући, страшне, сузне, пунокрвне, здепасте и масне кише, луде кише избодене роговима црвених бикова муња, рахле као песак, све растресене од треске громава, кише без срца, кише са сунцем које је тиктакало место срца, док јој је право, некадашње срце, попут месечара, једног дана давно, давно, устало из корита груди и преко постеље пошло бо-со, јер није имало ноге, безглаво, јер није имало трупа да стоји на ногама, ни врата да стоји на трупу, ни главе да стоји на врату, ништа није имало то побегло срце које је бесрамно клизнуло низ зраке месечине.

Остала је ноћ. Сама у својој ноћи. Са сунцем које је тиктакало невидљиво и пригушено, затворено у грудима као човек у мртвачком сандуку, као мртвачки сандук у гробу, као гроб у трави.

Ноћ није пролазила ни пролазећи. Она није имала краја. Растезала се као бескрајни акордеон. Обухватала је цео свемир. Друга су је далека, далека сунца бушила витим шилаима светлости. Ноћ је постајала сасвим рошава у својој непролазности. Богиње других сунца на лицу ноћи нису је натерале да се окане мрака. Како забранити себе? Нека је мрак да прст преа собом не видиш, али ти знаш да је прст — твој прст, и ко си ти који не видиш свој прст преа својим оком.

Ко си? Ти што кажеш ја! Ко је тај који каже ја? Име једно.

Јозеф Тот.

Није дуго могао да се сети ничег другог. Онда се изненада однекуд појави стандартенфирер, професор доктор Аубе, и једним му лаким покретом руке одра сву кожу, већ раније избушену. Била је ноћ. Није се видео, није се стидео. Само се стресао. Кожа му је пала на под шуштећи као хартија. На поду је лежала његова кожа, а он на кревету. С кревета је гледао себе на поду, препознавао се: два бела ожиљка на челу, кос ожиљак над усном; лева обрва нешто нижа од десне.

Његова је то кожа била, њом је осећао зиме и врућине, мекоте и храпавости ствари, отпорност предмета, слузокожом уста — укусе и пољупце, а слузницом носа — мирисе. А сад је лишен три чула. Бол није зато био мањи но што је дотле био; стресао се од помисли да би био већи да може добро да види. Све га је болело као и пре, највише глава. Осетљивост је расла. Сваки трептај ваздуха постајао је удар. Стандартенфирер, професор доктор Луебе, узео је сочиво и пажљиво проучавао отровно зелене кружиће. Појавили су се на одраној кожи, сваки обележен посебним, својим бројем.

— Красан егземплар. Јединствен случај! — говорио је усхићени Луебе — сви су центри бола обележени. Сваки на свом правом месту. Колосална је то потврда моје теорије. Колосална. Браво, кожо Јозефа Тота!

Вековић је хтео да му се упркос болу подсмехне и каже да он није Јозеф Тот, али му се огуљено месо најези. Постајало је све хладније. Али месо је глатко. Не може да се јежи. Он се најезио мишаљу меса које се сетиао да је некад имало кожу.

Др Луебе је узео Вековићеву кожу, савио је у трубу, ставио под мишку не бацивши ни поглед на Јозефа Тота који је лежао. Ех! Ех! — хтеде да викне Вековић за њим. Но сети се да је др Луебе глув и хтеде да устане. Не могу ја без своје коже. Ја морам на слободну територију. Тамо ће написати своју најбољу песму, једину, праву, ону због које толико година пише, штампа збирке које нису биле друго до скице и вежбе и школски задаци за ону једину песму коју ће написати кад стигне на слободну територију, удахне онај ваздух будан и висок, ону једину песму због које је вредело живети. Није је знао, ни садржај, ни реч, ништа о њој није знао, али је осећао да ће то бити песма, једина, права...

Одједном сам прекину, овога пута потпуно свесно, ток мисли и помисли са жаљењем: »Ја нисам, дакле, Јозеф Тот. Ја нисам Јозеф Тот!« Дође му да заплаче. Схвати да је затворен. Сети се говора пред отвореним гробом генерала, говора у ком је, хвалећи тог представника славних традиција српског оружја, напао издајнике и сараднике окупатора, именујући их, напао Недића, Љотића, Дражу и онда, стао да слави оне који су преузели заставу из онемоћалих од година и славе ру-

ку људи у које је спадао и генерал над чијим гробом говори и продужили борбу против завојевача, подлих и гадних хитлероваца и њиховог Гестапоа, који није могао до данас да угуши немачку Станицу Слободе, истински глас тог народа који је дао свету велике, највеће мислиоце и дивне песнике.

Тад су га напали неки људи у црном. Поворка пред гробом слушала је дотле слебена и остала таква и кад су га оборили, везали, ухапсили. После су га одвели у ону собу и држали два сата лица окренута зиду са кога је висео др Луебеов »Атлас максималног бола«.

Кораци су се приближавали.

— А тај ту? — упита обли глас, отуд из ходника.

Вековић се укочи, скоро преста да дише. Зашто?

— Пише тамо! — рече црни глас.

— Јозеф То-т. Шваба?

— Усташа!

— Ко ти каже да је усташа?

Рекли су тачно: усташа.

— Шта ће ту усташа, молим те?

Црни глас не рече ништа, али онај обли имао је нешто од јесењих мува: зујање и лепљиву упорност.

— Шта ће ту усташе, питам те ја?

— Забрањено је ући! — рече црни глас — а што се тога тиче, можеш узети отрова. Усташа је.

— Какви усташа! Њихово је до Земуне, зна се.

— Забрањено је приближити се кривцу.

— Какви кривац. Болесник. Ја температуру имам да му измерим макар и бомбе падале. И нико, бре, мени не може да забрани да погледам болесника. Пуштај ме да уђем.

— Забрањено је.

— Ко мени може да забрани?

— Немци могу да ти забране да уђеш. Он није обичан кривични болесник, он је усташа, кажем ти.

— Они ти то казали?

— Они!

— Блентаро једна. Где би Немци хапсили усташу. Они су, бре, с њима овакви.

— У Хрватској, јесте, живе добро између себе, али — овде се не слажу.

— Откуд знаш да се не слажу?

— Ми им не дамо да се сложе.

— Глуп си, Облаче. Ми им не дамо? А ко смо ти ми па да им не дамо? Много си глуп, Облаче.

— Ни корака. Забрањено је.

— Не будали, брате. Усташа је он као ти и ја, и главу дајем да ти они нису рекли да је он усташа.

— Не знаш ти шта су они код нас у селу радили.

— Немци?

— Усташе!

— Ко ти је крив што си из Босне?

— Све су под нож. А девојке — силуј. Деци су очи вадили и слали Павелићу за робендан.

— Реци, зашто су га онда уредили тако?

— Није хтео да призна.

— Шта да им призна, блентаро, кад су усташе и Немци, видиш, оваки.

— Не знаш ти усташе.

— Глуп си, наредниче.

— Пази шта говориш, Свето! Већ ме трећи пут вребаш у вршењу дужности. Не дам ја на се.

— Одводе ли кога ноћас? — упита помирљиво Света, још увек на вратима.

— Само су рекли за ону што се породила да ће је одвести или ноћас или сутра ујутро. И за овог да јавим капетану чим нешто буде.

— Шта то значи »нешто буде«?

— Зини да ти кажем.

— Чуј, Облаче, овде сам до јутра ја највећа власт. И све што се тиче болесника, мора преко мене.

— Овај није болесник. Он је усташа.

— Запамти, Облаче, да је усташа, никад га не би Немци тако уредили. Сва му глава у завоју. Они тако — само нас, Србе.

— Не Србе, него комунисте.

— Мислим, Србе кад су комунисти.

— Погледај шта пише. Је ли Јозеф српско име. Није. Значи — усташко је. Јозеф.

— А ко ти каже да увек пишу право име? Зар нису Саши...

— Којој Саши?

— Оној што се породила.

— То је друго. Њој нису хрватско име написали, него опет српско.

— Ја бих се смео кладити у плату да овај није усташа. Плата за плату. Важи?

— Нисам луд. Колика је моја указна плата спрема твоје дневничарске.

— Дневничарске? — плану Облак — ко да сам ја крив што је заратило баш кад ми је доктор обећао да ће да ме регулише. Био бих ја давно регулисан да није дошло до рата. Али не бој се, једног дана, кад ми падне крв на очи, не био ја који сам ако не узем пушку и не викнем: — Сиктер и мауз! Довде ми ионако дошло.

Из собе у коју је Света ушао допирали су дотле гласови, но сад се све утиша. Вековић је први пут откако је ухапшен осетио себе онако како је себе одувек осећао: радост што је жив, тиху и упорну радост.

Није знао много, болело га је тело — сама немоћ, али унутра се све насмешило: срце, плућа, бубрези, све што доприноси осећању живота и нади да ће све, ипак и упркос свему, испасти боље но што изгледа и боље но што се заслужило.

Сећао се сада оне светлости, увреде. Као с дна каце расола точила се светлост — прљава, густа, преврнута. Лепила се мукло за предмете лишавајући их сјаја и планова. Све је изгледало спљоштено, згажено, без дубине. Небо је легао свом дужином својих равних, жилавих облака на решетке и стакла. Чинило се прострто, безвољно, мргодно. А и соба је деловала као платно: две димензије. Вековић је мислио да не би могао ни да коракне, спљоштио би се и сам о зид као што су се већ спљоштили сви предмети у тој просторији без простора. Косо иза његових леђа, скоро њему за вратом, седео је за столом тумач-војник и, убијајући време, савијеним прстом ударао у тастер писаће машине. Као да кљуца. Вековић окрену главу. Да види само да ли му прст којим кљуца личи на кљуц орла или рожнати кљуц гаврана.

— Пред собом да гледаш! — дрекну војник.

Вековић погледа у зид, на гавранов кљуц личи, погледа према зиду с великом фотографијом у три мутне боје.

Та фотографија је представљала човека одране коже и било му је мучно да гледа у слику тог човека тако мртвог и одраног, а прислоњеног уз дрвени зид анонимне логорске бараке, у ту туђу, равнодушну руку што га

је мртвог и одраног држала за скалпирано теме, сигурно све време док фотограф није регулисао оштрину. Мучнина коју је осећао пред том сликом није долазила само од сазнања да је то слика човека коме су живом скидали кожу. То је писало ћирилицом, лево у дну. Него због нечег врло личног, индивидуалног у изразу авеју библијарских кугли очију причвршћених за дупље с три снопа кратких мишића, због неке субјективности што је избијала из њих, гњурачки згранутих, као да су овог часа први пут сагледале свет у коме је све паника и све — очајање. Није на слици био уопштени представник људског рода, већ одређени човек. А мучнина је расла у Вековићу баш зато што није могао да ухвати шта је то нешто у изразу белих кугли очију с пикњом зенице, шта је то што их тако индивидуализира.

Телом фотографије одраног човека грнани су се, трчећи у свим правцима, седефасто бели живци. Ретуширани, истицали су се на јетко рибој позадини влакнастог меса. На тридесет и осам места ти су живци били обележени отровно зеленим кружићима. Сваки је носио број и сви су представљали, сходно легенди у дну, «центре максималног бола према последњим научним резултатима стандартенфирера, професора доктора Луебеа из Дармштадта». Курзивни је текст даље потанко објашњавао разлике између тих 38 центара бола, описујући карактеристике сваког од њих, њихове интензитета, трајања, последице, средства којим се изазивају, увек друкчија за сваки кружић и сваку бројку у њему. Као сливови река на мапи текли су живци уливајући се тањи у дубље. Спанићући се, они су се рачвали после, згушњавали на трбуху и удовима, разребивали на леђима и опет скупљали на лицу, где су чинили густу паучинасту мрежу, сличну оној на прстима и табанима.

То је већ трећи пут како га војник опомиње и Вековић није имао куд с очима него у зид, у ту фотографију одрана човека пред чијим неизрециво личним изразом гњураца обареног на дну неког ускителог мора није могао да не осети грчење под дијафрагмом; гадило му се и бивало му жалосно и туговито, а није успевао да докучи шта боји личном бојом ту жртву последњих научних открића др Луебеа, кад се иначе не разликује много од равнотушних, добро нацртаних фигура из анатомских атласа. То што пише да му је кожа живом ски-

дана? Не сва одједном, саопштавала је легенда. Прво му је кожа »отклоњена« само с лица. Па онда, врло пажљиво, с врата и торза. Затим је »угинуо«, писало је. Тек тад је цео, још врућ, »лишен преостале дерме«. Чинило му се да ће му сузе бризнути, да ће повраћати.

А слутио је да се тим присилним гледањем у фотографију и жели то да постигне и да су »последњи научни резултати др Луебеа« првенствено срачунати да смекшају, узбуде и заплаше ухапшеника.

Неће њега! Неће га том сликом понизити. Ни том, ни другом, ни ичим другим! Мислио је уверен да ће га брзо убити. Рекао им је довољно.

У исти мах прочита објашњење уз кружић обележен бројем 26: »Игла која ће се забити кривцу под нокте треба да буде дезинфикована у циљу избегавања непотребних гнојења«.

Стисну зубе.

Помисли: »Мора да боле. Игле!«

Он виде поручника из аутомобила како му забија иглу под нокат и осети бол налик на удар струје. Језа се скупи сва у крстима, одакле шикну нагоре, али он се баца на њу да је заустави. Неће га понизити. Сав црн од бола, црн као сопствена сенка паде на себе, ту језу, поклопи је и задржа на ивици крста која га заболеше. Није се, упркос болу, стресао и војник није ништа видео, иако га је у тај мах погледао. Дрхтао је само, невидљиво, у себи. Дрхтао је и осећао рањивост целог свог тела, трбуха нарочито, и главе и груди и нарочито рањивост те велике плоче леђа, тренутно најизложеније очима, гласу и воловској жили војника тако близу да му је осећао зној тела у тој соби где је лоша поподневна светлост мутног марта укинула раздањене и нужни размак између непријатеља.

Најрадије би се ишамарао, изгрдио на пасја уста, почупао косе, сам себе изударао на мртво име.

Крив је. У ствари, све је то његова лична, приватна кривица. Мића га је увредио, добро, детињаст је. Али све то нису разлози да се он, стар и озбиљан, понаша као дете. Ако. Сад стоји ту пред олтаром др Луебеа, с рукама наопако везаним телефонском жицом.

Врата се нагло отворише и поручник Гингер испуни пролаз својом плавом појавом. Преко црне вафен-ессс

униформе обукао је лекарски мантил испод кога је оштро зашкрипала реска чизма.

Војник устаде и гурну Вековића.

— Напред!

Гинтер се повуче да га пропусти у собу у којој је дању и ноћу, као у фотографској лабораторији, пригушено горела сијалица боје коњског меса. И та светлост која је крваво капала одозго, приближавала је још више ствари стапајући их хаотично у једно неразговорно клаупче без наде и перспективе. Вековић прво виде кутију с дванаест акумулатора над којима су се као паучина мрсиле жице изолиране жућкастом пластичном масом. Нешто даље очи и две порцуланске катоде омотане у листове станиола. На поду — три купе танких пониклованих ланаца. Уза зид — бели оперативни сто и стаклена плоча с нешто инструмената: бистури, маказе, две сребрне ланцете, клешта за зубе, хируршки чекићи и длето, штиталке за вене, скалпел, мале хромичне ране виле и велика црна ковачка клешта, још гарава од ватре. На светложутом, храстовом писаћем столу налазило се неколико пендрека, жила, корбача и упалени електрични решо на ком се загревала вода у посуду са шприцом за инјекцију. На малој дрвеној етажеру, распоређене у редовима, налазиле су се разнобојне ампуле, од оних прозрачних са соном киселином, до црних и густих с јодом и ихтиолом.

Они су то подносили и пре и сад, помисли Вековић кад се смири мало, они су одувек знали шта их чека, па ипак, боре се. И Мића.

Не доврши, задрхтао је. Поручник у мантилу упита: — По чијој си директиви говорио? Име, стан, брзо!

Уздахну, не добивши одговора и, после паузе, упита рескије:

— Ко ти је рекао да одржиш говор?

Гинтер је седео на ивици стола и њишћући полако леву ногу гледао га напетом изваљеним очима.

Вековић није видео кад је Гинтер престао да њише ногу, кад ју је спустио на под. Мислио је на Мићу, на увреду коју му је нанео Мића, на онај несхватљиви прекрет код њега, на своја чудна осећања према њему и на песму коју неће никад више написати ни на слободној територији ни игде. На Ану није помислио. Знао је

да на њу није помислио. Био је начисто да ће га убити. Шта може везан? Све је готово. Био се занео у мисли.

Готово истовремено с ударцем виде Гинтеров покрет, стреловит и мек као у велике, дивље мачке. И одмах затим замириса оштро карбол, а бол који га одиже и заљуља такође забави на карболом поквашен под болничког ходника.

Био је то страховит ударац комадом мокрог лабарског конопца; преко лица, као и чела. Кад се поврати, Вековић виде крај Гинтерових ногу кофу с неком тамном прљавом водом из које је вирило неколико конопца. Мек је и брз. Као мачор! прво помисли Вековић, кад га прође талас бола, крви, несвестице, али поново осети — мирис карбола као лавину и ударац, готово на истом месту. Болније још. Преста да мисли. И још један. Преста да броји.

Овај је ударац био само мрачнији, црњи. Као небо без звезда био је тај ударац. Све је постало црно после њега; чак и светлост што је и даље капала чинила је да свака ствар изгледа покривена густим флором короте. За ким? За ненаписаном песмом? За њим?

Гинтер упита:

— Хоћеш ли говорити?

Крв му је текла низ чело у два танка и спора мазза и, клизећи лепљиво преко ока, почела да се спушта низ лице. Он покуша да отвори око. Није успео. Испод капка му се учини да се, као у кугличном лежају, покренула билијарска кугла вида. Из ње су шибале варнице, а око му је било веће него на фотографији одраог човека др Аубеа. Велико као песница. Још веће. При светлости тих варница бола које је изазвао покрет ока, схвати да му је тај бол сада дао оно нешто неизрециво лично и индивидуализирано што је зрачило и са велике фотографије на зиду предсобља мучионице. Бол је та субјективност од које му се малочас унапред смучило. Бол...

Али не доврши. Неудареним, уплашеним оком пратио је покрете Гинтера, који седе опет на ивици стола и рече тихо, али с наглашеним презиром:

— И то ми је успало против Рајха! Два ударца мокрог конопцем не можеш да поднесеш! Отекао си, крвавиш, не можеш да стојиш, посрћеш! Чича! Једава се држи на ногама, а хоће да се бори. Сенилија! Сенилија!

Само вребају, помисли Вековић хотећи да се исправи. Сви само вребају старце.

Гинтер пљуну пред собом и разгази пљувачку десном ногом која му је целим боном стајала на поду.

— Но? — учини Гинтер не отварајући уста — не бој се! То што ћеш ми рећи, нико неће дознати; ствар остаје међу нама, тачно како је и речено, у четири ока.

Гинтер га је гледао у повије за то време. Крај му се уснице мало искриви.

— Заправо — продужи тише — у три ока! Једно ти је скоро испало! — и насмеја се реско. — Шта је? — упита затим — што се мрштиш? Не свиђа ти се моја духовитост?

Гинтер преста да се смеши и зари му нагло прсте у косу. — Није ти довољно духовито? Је ли? Није ти духовито?

Вековић осети да му се жиле на петама стежу, затежу до прскања. И пре но што је знао сасвим јасно шта хоће и да хоће да све то престане, да жели да Гинтеру даде повода да га одмах убије, он се изви, пропе и као да посрну целим телом, навали на њега и зграби га отвореним устима под врат. Поручник заурла, али је у последњем тренутку муњевито тргнуо главо. Шклопнувши вилицама, Вековић је загризао кроз платно мантила, кроз сукно доламице у кост кључњаче. Осетио је кост под зубима и ујео свом снагом, више но свом снагом. Кост је крцкала под његовим зубима који су се кроз све те пуфере ипак уривали у њу. Гинтер га је, урлајући све време, ударао песницама у ребра и слабине. Али Вековић се скљока на под тек кад доби неколико оштрих удараца подланицом у потиљак.

То га је ударио војник из предсобља. Избезумљен од бола, Гинтер се баши на палог старца и поче да га удара песницом у чело.

— Шта то значи? — зарежа над њим иначе пријатни баритон капетана Берга Клауса.

— Уједа! Свиња! — одговори Гинтер дижући се. — Погледај.

И откопчавши бели мантил, доламицу и кошцу, он показа ујел. То је била рана, крваво љубичаста.

— Дезинфикуј! — рече Клаус отварајући бочицу с алкохолом. Кад то учини, узе из фиоке комадић вате. — Рекао сам ти већ да се то тако не ради. Приђи.

Опрезно и готово нежно он стави влажну вату на рану. Гинтер се намршти.

— Могао ми је здобити кост. Дивљак.

... Лежао је на поду мокар од воде коју је војник изливало из црне велике кофе. Клаусове речи није чуо. Није отворио очи и спремајући се на нови бол, продужавао је то стање између несвести и свести.

Болова има разних, као и дана, као и људи. Он је пре знао и људе и дане, сад је знао и болове. Они се не могу препричати. Требало би измислити један нови, друкчији језик да би се објаснили. Али сваку од речи тог језика могао би да разуме само онај који је доживео оно што она каже. Онај који није, не би разумео. Друкчији је језик живота. Његове се речи схватају и провера није увек потребна, постоји поређење, сличност. Бол нема поређења чак нити међу боловима. Друкчије боли удар жиле, друкчије — штапа, гуменог пендрека, ланца, корбача. Разлике су ту врло битне, болови изнијансирани, чак и кад су једнаки по интензитету. Општа реч бол обележава бољење, али га не означава поближе. Зашто нема речи која би означила бол од удара мокрог конопаца преко чела и ока? Није он први човек коме су га задали. Зар претучени човек не може да измишља речи? Као да би то било стидно бити тучен, па ваља што пре прећи преко тога крпом заборавља. Одувек. Било би дивно кад би га одмах убили. Али они ће га мучити.

Како ће га мучити? Према последњим научним резултатима и центрима максималног бола? Разуме се, губиће свест, али они ће га доводити свести, поливаће га водом и мучити док не умре. Али Гинтер хоће баш то. Да му каже Миђино име. Зато га мучи. Но он му не може рећи Миђино име. Миђа му није рекао да говори. Зато ће га Гинтер измрцварити, унаказити и кад не буде више био ни за шта, чак ни за даље мучење, онда ће га убити. Смрт ће доћи као олакшање, као савезник. Смрт?

Смрт његов савезник? Његов? Смрт — област која ће га скрити од гонилаца и бити му азил, нека неутрална Швајцарска, вир миран и дубок, безболна тишина, бедни крај његовој мржњи којом је мрзео смрт? Чињеница.

Та чињеница, то нежељено савезништво са смрћу

која је постајала љута нада врећала га је, понижавала и болела. Али шта му је друго остајало?

Он се загрцну.

Гинтер се наже над њим, диже му очни капак.

— Воде! — рече.

Кад би могао да им се отме. Побећи је немогуће. Али отети им се, бити слободан тренутак један. Тада не би био ни тучен. Погинуо би просто, као толики. Скочити опет неком за врат и... пасти изрешетан, али неизмрцварен и неунакажен мукама и боловима... Јер не вреди остати унакажен, модар и жив.

Али ни то га убрзо није задовољавало. Није довољно погинути тако, а не задати им смрт, не откупити се. Он даје живот да га не муче, али њих треба казнити што хоће да га муче, да му одузму живот, треба убити макар једног од њих. Као Мића.

— Воде! — рече Гинтер. Чим отвори око, почеће муче.

Није га тешила свест да ће га Мића, Борбе и други осветити, да напољу није престала борба. Сам је хтео да спере са свог лица срамоту шамара, с руку стида телефонске жице којом је везан. И срамоту ударца мекрим конопцем и стајање уза зид и гледање у фотографију одраног човека коме су бол и муче утиснули и испод коже, у безличне мишиће, нешто толико лично и своје да је само онај коме је бол нанет могао да се осветом очисти од трпљења. Нико други. Нико му други није могао да помогне. Ни победа. Бол припада само онима који су га осетили и задали и његову беду може да отклони само освета мученог над мучитељима. До њине истраге. Ништа друго.

Кад би било наде за бекство, право, не привидно које би донело погибију, већ право које би га поново вратило Мићи, Борбу и осталима! Што би тада био и храбар и чедан. Ово до данас није било ништа, чиста лажгуба и ошљарење. Он сад зна много више о свему него пре. А није учио. Само је мучен. И зато је имао сад више разлога да живи него пре. Упознао је, видео непријатеља са стране која је људима непозната. Веће познавање непријатеља, то је могућност да му се више нашкоди, да пре буде сатрвен. То би хтео. Уништити га што пре.

Он се опет загрцну. Овог пута од воде која му уђе у уста.

— Аха! — рече Гинтер и опет се наднесе над њим. Глупо. Глупо. Глупо. То је све. Никакве наде немам више од живота. Само у смрти је има.

21

— Седите! — рече Клаус увевши га у ту пријатну собу која није, с клавиром и оном пастелном гарнитуром, подсећала на канцеларију. Најмање гестаповску. — Извините за инцидент! Пушите ли?

Понуди му цигарету, али приметивши да су Вековићу руке везане наопако, рече с негодовањем које је звучало искрено:

— Али, Гинтер, забога, одвежи му руке!

Гинтер послуша и врати се прозору. Вековић прогледом зглобове. Пушио му се. Али је знао из Миркових причања да од непријатеља не треба ништа примати. Не сме се. Клаус је већ пушио. Били су то вардари. А пред њим на столу шибице и кутија. Пушило му се као никад у животу.

То су наше цигарете! А оно што је говорио Мирко важи само за прилику кад наши људи муче наше људе. Клаус је Немац и он ми нуди нашу цигарету, југословенску.

И пре но што је и сам себи дозволио да је узме, дохвати једну и брзо је запали. »Ионако је то последња коју пушим. Бели хлеб. Не, бели дим.«

Клаус се живахно диже из фотеље и дође до прозора. Одгурну плаву, меку плишану завесу и погледа у небо. Вековић виде решетку.

— Какво прљаво време! — рече — већ два дана облаци, облаци. Ви кажете јалови облаци кад не пада киша? Не? А како кажете за облаке кад доносе кишу?

Али Клаус не сачека одговор. Продужи као да прича са пријатељем.

— Март је, човек се нада лепом, а оно — облаци. Да је и снег, био би боље. Мислили бисмо: истопиће се брзо, овако... Нема наде!

Окрену се на петама и пође Вековићу:

— Има једна српска пословица: Нека је промена, кажу код вас, нека је промена, макар и на горе. Згодан психолошки податак о души народа?

За разлику од Гинтера, он није гледао мрко и преко у Вековића, није покушавао да га заплаши. Његов је глас звучао пријатно, баршунасто. На тренутак би зажмурио или застајао несигурно тражећи праву реч. Онда се окренуо Гинтеру и рекао му на српском:

— Гинтер! Хтео бих да с господином поразговорам у четири ока! Пријатељски.

Гинтер нечујно изађе. Клаус седе на фотељу сучелице Вековићу и дубоко уздахну пре но што се завали затворених очију као да га је савладао умор. Полако принесе цигарету устима и повуче дуг дим.

— Знам — рече — ви нисте комунист. — Он застаде и опрезно повуче још један дуг дим. — Али ви сте говорили о немачкој Станици Слободе. Занимљиво. Поетски инспирисано. Заинтересовали сте ме. Откуда вам све оно?

— Уосталом, то није засад важно. Изгледа, биће ипак кише. Шта сам хтео да вас питам... Да. Ви сте одаваде родом, Београђанин? Свеједно! Чак и да нисте баш робени ту, свакако сте дуже од мене становник овог града. Мени је ово прво пролеће ту. Каква су пролећа овде? Кишовита? Лета су у сваком случају страшна. Таква жегга. Неподношљиво. А је ли с пролећа увек као сад — облаци, облаци, облаци? Тмурно, несигурно, мутно, безнадно?

Отвори очи и погледа у правцу прозора. Облаци се нису видели. Ни решетка. Преко стакла била је навучена мека завеса од тила, а поврх ње — светлоплава плашана драперија. Али у тој пространој и удобно намештеној соби горела је увек светлост. Бела и блага. Крај камина — плава софа с малим сточићем и фотељама. Насред собе — ова гарнитура превучена енглеским платном с наштампаним бледим јапанским мотивима. На поду — светли персијски ћилим. Клаус пружи ноге и дотаче Вековићеву ципелу.

— Пардон! — рече исправивши се у фотељи. Затим угаси цигарету. — Хоћете ли кафу?

Вековић не одговори. Клаус зазвони. Појави се војник.

— Две кафе.

— Ја нећу! — рече Вековић разговетно.

Клаус се лако трже, но климну главом као да одобрава.

— Ја ћу попити обе. Навикао сам се брзо на вашу кафу. То је ту скоро национално пиће, а ви сте поета. Ја мислим да песник мора да сажима у себи све националне особине, добре и рђаве. Српски песник треба да воли, дакле, ракију и кафу, немачки — пиво, не? Или вам се та моја мисао чини наивна? Можда — рече замисливши се — можда сте у праву. Немци су пивопије, а ја — ето, не волим пиво. Не могу да га смислим. Но то је можда што сам Рајнландџанин. Чудан је створ човек. Чудан. Јесте ли били кадгод код нас у Немачкој? Јесте ли видели Рајну? Дивна река. Дивна. Без увреде, лепша је од Дунава. Мада је и Дунав импозантан ту код вас и ви га Београђани мора да волите. Неки ми кажу да Срби претпостављају Саву. Је ли то истина? Смешно. Никаког ту поребења нема. Сава је прљава, борнирана река. А Дунав... Дунав, то вам је нешто сасвим друго. Дунав, то је сила. Осећате да су његове воде моћне и фаталне. Где он извире? У Шварцвалду. У мрачним, тацитовским шумама извире и онако ситан и никакав одлучно креће свом циљу. Пролази Немачку, Аустрију, Словачку, Мађарску, Панонску низију, прима воде многих река, и тече, тече, улази у Југославију, напушта је, да продужи до мора. Некад је море било у Војводини. Али, видите, тај мали шварцвалдски Дунав није поставио себи као циљ Панонско, него Црно море. Оно које заљускује обале богате житом и нафтом. И није се зауставио. Провалио је тврди Карпатски венац, оборио Гвоздена врата и прокрчио себи пут кроз Бердап, својој судбини. Знате ли зашто неки Београђани претпостављају Дунаву ту јадну Саву без историје и амбиције? Веле, како ми кажу, Сава је југословенска река, а Дунав је швапски. Смешно. Чисти анахронизам. Ко не види да су прошла времена уског национализма и шовинизма тог ће прегазити, шта кажем, тог је време већ прегазило. Време и историја. Право да вам рекнем, један од разлога због ког су ми комунисти били, упркос извесним њиховим заблудама, кудикамо ближе од националиста јесте њихов интернационализам. Они су бар видели битно: двадесети век — то је столеће интернационализма. Не налазите ли? Уверен сам да се

слажемо, не морате ми ништа рећи. Ми се не слажемо само у томе, ја осећам да ћемо се сложити у низу ствари. Ми и ви — ми смо данас једини људи прогреса. Да сам рекао Вујковићу или Драгом Јовановићу — знате ли их? Сигурно их знате, то су стари антикомунистички полицајци — да сам њима рекао то што вам сада причам — они ме не би разумели или би ме погрешно разумели. Можда би се и увредили. Јесте, увредили би се. Јер и они интимно више воле Саву од Дунава. И, видите, ви сте примили као нешто сасвим природно то што сам рекао да је Рајна лепша од Дунава, јер је то и близу памети. Вама, али не и њима. Они не схватају да су обале Рајне оплемењене вековним стрпљивим радом. А вама је већ у крви основна Марксова теза да рад ствара вредности, али и лепоту. Ви то као уметник знате и без Маркса, зар не? А они, моје колеге, то не знају. Мислим Драги Јовановић и Вујковић. Страшно су то заостаји људи. Примитивци. Багинаши као овај мој добри Гинтер. Дивљак је он. И мени је драго што сад не седи ту нико од њих, него само ви и ја. Ви ме одмах разумете. Ја то осетим по начину на који ме ћутећи гледате. Ви знате каква је наша хемијска индустрија. Прва у свету. Ми производимо ђубрива, фосфате, све што је потребно пољопривреди. Зато, иако је наша земља пескуша, а вања — црница, ми добијамо двапут више жита по хектару. Леп је живот тамо код нас. Цивилизација је ипак значајна ствар. О, не бркам ја цивилизацију и културу, али сам, заједно с вама, против оних који се, из мисаоног конзерватизма, презриво односе према плодовима цивилизације, а овамо се, у пракси сваке две-три године селе у комфорније станове. Не знате ви шта је у том погледу досад учињено код нас. Ми већ имамо кућа без прозора са електричним инсталацијама за чишћење зрака и temperирање: лети — свеже, зими — топло. Ја станујем у таквој једној кући. Да видите само моју кухињу. Дивота. Све је уграђено: плакари, етажери; апарати за прање рубља и судова, резање лука, љуштење кромпира. Лонци аутоматски сигналишу кад је јело зготовљено. Куварица слуша радио и чита лоше романи. Но то је ствар укуса, али она просто нема посла. Једном речи, код нас је све чисто, уредно: зелени паркови, асфалтиране улице, уредан и удобан саобраћај, комфорне и приступачне виле. А и жене су нам примамљивије,

без увреде. Ваше су лепе, имају ватрене тамне очи, живе, слободне покрете, лелујав ход и уједно нешто хајдучко... гипко... Не, прекрасне су. Али не негују се довољно, не купају се два-три пута на дан. А женама то треба. Не мислим да се не би купале кад би имале инсталационе бојлере у купатилу... кад би имале наша купатила... Али ето, немају их, на жалост, и зато, дозволите, претпостављам наше жене. Извините, ја сам се распричао. То ми је слабост. Али верујте, ви ми уливате поверење, без шале упркос нашем како да кажем... нашој ситуацији и улогама које су нам, мимо наше личне воље, намењене. Но, шта ја могу, ја сам човек, веровали или не, ја сам човек импресија, осећања; ја сам маштало, сањалница иако не пишем песме. И пред вама не осећам никакве... хемунге... цензуре... Ја слободно причам шта ми пада на памет, знам да ћете ме увек правилно схватити. Слућим да сте сличан мени и не стидим се. О чему смо говорили? Да, о купатилима. Видите, ви бисте могли да ми поставите питање... неугодно питање: »Добро« — могли бисте ми рећи — »добро, кад је све то тако како говорите да је у Немачкој, зашто сте је напустили? Другим речима: Шта ту тражите? Ми вас нисмо звали!« И, верујте, ако бисте ме то питали, ја бих поцрвенео, ја сам већ поцрвенео. Јер не бих знао шта да вам одговорим, као што не знам ни сад шта да вам одговорим, сад кад сам замислио да ме то можете питати. С којим правом живим и делама ту? Ви ме, домаћини, нисте звали. С којим вас правом хапсе моји људи? Јер, ви сте ухапшени. Моји су људи полицајци, а ја сам њихов шеф. Ја нисам ваш пријатељ, већ непријатељ, не? Непријатељ се мрзи и презире. Знам ја то. Ви ме с правом мрзите и презирете и ја то схватам, а ипак није ми право, осећам да ми се чини неправда.

Клаус није мењао тон. Говорио је пријатно, глас му је текао меко, речи се слагале у обле, заокружене, пријатне реченице, што му је и самом, вероватно, чинило задовољство, поготово што је и сам стицао утисак да је првобитна Вековићева ригидност попустила.

— А ипак, с правом ме мрзите! — понови — на вашем месту ја бих био исти као и ви. Можда и не бих био тако храбар и чврст антифашистички борац, јер се моји људски квалитети не могу да мере с вашом упорношћу, али ја бих мрзео окупатора интензивно и дубо-

ко. То је природно. Не протестујте, молим вас. Ја вам не ласкам. Нисам песник, већ полицајац. И не ласкам ни себи, кад кажем: добар полицајац. Не мислите да сам зато слеп и неинтелигентан или необјективан. Напротив. Добар полицајац је, силом прилика, психолог и, ма колико то парадоксално изгледало — хуманист. Да. Хуманист. Малочас вас је мој човек изударо. Знаш. И извињавам се.

Он застаде, погледа први пут пажљиво у Вековића и обори главу.

Ућута и замисли се. Онда полако устаде и поново приђе прозору, размакнут завесе и погледа опет у насуморено небо по ком су, гоњене ђудљивим ветром, мравињале разбијене масе облака, ваљајући се једне преко других.

— Области. А кише нема.

Окрете се Вековићу, али остаде код прозора.

— Јесте. Дошао сам незван у ову земљу. Шта да радим? Хапсим. Мучим. Убијам. Пре но што сам стигао овамо то да радим, бавио сам се и горим послом. Бацао сам бомбе на мирне градове, сејао пустош и смрт. После сам умарширао: палио, робно, плачкао. А ви? Ви сте се дигли у име правде и слободе, у име дивних идеала. Ви сте диван човек. Племенит, несебичан, пожртвован, храбар. Знаш. Храбар кажем. А ја? Ја вас хапсим, тучем, кињим, убијам. Ломим вам тело, кршим душу. Зашто то чиним? Јесу ли моји идеали равни вашима? Носе ли лепоту и правду? У име чега арогирам себи право да сатирем човека и кињим његов понос? У име немачке правде? Квач! Па зашто онда то радим? Јесам ли Баво? Садиист? Квач! Па зашто не седим код куће? Тамо је лепше него ту? Тамо су ми деца, жена, гробови мојих. Тамо ми је све и ја сам увек тамо, па био где био. А зашто ипак нисам тамо и зашто, зашто радим то што радим? То зло. Зашто? Немојте мислити да ми је лако. Није.

Стид ме је. Не верујем у душу, али волео бих понекад да је има, да бих био проклет. Ја не спавам. Ја се мучим и гризем. Мене сав тај светски каос и ужас боли. Ја проклињем себе и своје германство. Бержински...

Клаус се лагано саучеснички насмеши и рече тихо:

— ... Велики је то човек био. Велики. Бержински је једном рекао: »Неко мора да износи и кибле.« Хтео

је да каже: неко мора да убија у име револуције. Тачно. Ви не знате колико је то тачно и ја бих само додао мислећи на себе: »Неко мора да буде извршни орган прогреса«. Немојте ми се подсмевати, бар ви немојте. Доста је ионако трагичан мој положај! Знате оно: »Слобода је спознаја нужности«. Хегел. Моја трагедија! — викну одједном и забаши своју уморну, легу главу, правилну и глатку као белутак. Онда се стресе и продужи нешто строже:

— Чиним зло. Та страшна Хегелова мисао, то је бич који ме гони да ради добра чиним зло. Знаш. Знаш. Марксиста су пребацили мом учитељу да је идентификовао пруску чизму са нужношћу која је прогрес. Енгелс и Меринг, мислим, замерили су му кукавичлук, шписбургерај. Слажем се донекле. Слажем. Нужност није пруска чизма, већ борба за прогрес. И Енгелс и Меринг били су, као и њихов учитељ Хегел, моји земљаци. Кажем да има Немаца који не идолизирају чизму кратких сара. Они верују да су Хегелови Бапи дали лекцију старом професору. Понекад и квочка треба да учи од пилаци. Али не заборавимо да је, иначе, квочка паметнија од њих. Мислите ли да је Хегел био плашљив човек? Плашљив Хегел који је, док су његови вршњаци гинули ратујући против Наполеона, запевао Марсељезу јавно, пред њиховим огорченим очевима? Мислите ли да би он прогласио ону јадну милитаристичку пруску монархију за нужност да је у оно време био друге нужности? Историја му је дала за право. Њему се, будите уверени, срце цепало, душа му је крвавила, али он је био најпаметнија глава оног времена и шта је могао? Шта? Реците. Шта је могао да уради један тако снажно продоран и готово пророчки дух? Да дозволи да га под багинама убије један бркати фелдвелбел? Да читава његова велелепна и чудесна филозофска конструкција оде у старо гвожђе? Да семе његове револуционарне мисли не уроди плодом? Тешко је било старцу да слуша приговоре својих бивших ученика. Претешко. Био је мударји од њих и видео даље. Упркос болу и увреди које су му касније марксиста нанели, могао се тешити: да нисам сагнуо шију и пољубио руку коју бих најрадије одгризао, моје би књиге биле спаљене, моја би мисао остала да чами без искре у каменој ћутњи и ја не бих, поносан, дочекао да ме синови мога ума тако бладе и

тако прљају. Они су ме разумели. Јесу и нису. Енгелс је мој рођени син. И Маркс, Јеврејин из Трира, и он ми је син. Ја их волим. Они дижу бакљу коју сам им ја по цену свог личног револуционарног достојанства сачувао, отевши је пруском мраку. Ја сам себе жртвовао и мени то, можда, нико никад неће признати. Али ја сам, захваљујући једној опортунистичкој интерпретацији свог текста, сачувао катедру и књиге и стекао ученике који ће продужити где сам ја стао јер сам морао да станем.

— Разумете ли ме? — упита одједном Клаус и погледа продорно у Вековића, али не доби одговор. Очито незадовољан, продужи:

— Сурова сатрапска, покулашка, фелдвелеска пруска нужност натерала је Хегела да попусти. Формално. Не у бити. Маркс и Енгелс су доказ да није у бити попустио. Повивши главу пред гнусном фридрицијанском, реакционарном нужношћу, подигао је најреволуционарнију филозофску зграду свих времена, грандиозну паклену машину која ће ипак, на крају крајева, срушити сваку ругобу и свако насиље. Громобран лојалности који је ставио на врх своје мисаоне зграде — заштитио га је и заштитио ју је од пруских громава и сачувао и њу и њега за боља времена.

Ето, то је хегелијанска лекција. Њу, на жалост, нису разумели најбољи његови ученици. Они су крај не подигли своје зграде. Прву, па другу, па трећу интернационалу. Кажу и четврту. Шта је остало од њих? Стаљин је распустио трећу. А четврта? Још је то магла, господине. Четврта је још у повоју. Али дигне ли се из прашине, и она ће бити сатрta.

Само је Хегел правилно оценио временску силовитост пруске нужности. Само ју је он схватио. Не значи да ју је волео, да се помирио с њом. Не, био је само њен велики црв. С марљивом упорношћу пунио је свој мравињак динамитом. На врху — лојални громобран. Да. То је био Хегел. Мислите ли да ја као Рајнландбанин волим пруску нужност? Али шта могу? Приклањам по хегеловски главу, идем куда ме шаљу, у Шпанију, у Пољску, у Француску и Норвешку, у Грчку, у Југославију. Извршујем наређења. Савесно. Веле да ми Немци уживамо у савесном извршавању наређења. Извршити наређење је нужност. А нужност — слобода.

Да нисам Немац, био бих што и ви, комунист, а не фашистички полицјот. Био бих сигурно што и ви, јер би ми непознавање правог карактера пруске нужности понудило другу, праведнију могућност слободе. Али ја сам то што сам, не само зато што сам Хегелов земљак него и зато што ја, на жалост, не видим да је човечанство кадро данас већ да оствари слободу путем који не би био до краја хегеловски. Кажем на жалост јер имам слабост за романтику, умећ да учим лепоте вашег очајнички узалудног геста, племенитост пожртвовања и смрти за идеале. Али Немац сам. Дакле, на жалост. Та друга лепа светлост, ваша, није још нужност. Она је, убеђен сам, фатаморгана нужности. Волео бих да то није и да је ово што ја радим, та пруска, ропска барбарска неслобода коју намећем, странпутица и обмана. Али изгледа да је обрнуто. А онда? То! Треба то радити, драги мој пријатељу, радити то што ја радим.

Извините, мислићете да иронишем. Ви сте мој хапшеник, а не драги и не — пријатељ. Тако то изгледа. Добра. Ја гласно размишљам, али размишљајући тако наглас, ја вас посматрам врло пажљиво. Ви сте веома упоран човек. Непоколебљив. Све што сам вам говорио слушали сте, али сте у себи од почетка унапред одбијали сваки мој аргумент. Стреле мојих разлога не допиру до вас. Ставили сте на ум панцир одбојности. Ви сте одлучили да не говорите. Може вас Гингер, који друго не зна, мучити до смрти, ви нећете проговорити. Ви ћутите све време. А ја сам формално, а можда и стварно, силом нужности — ваш непријатељ и моја је дужност да вас натерам да говорите. Али с позиција с којих ја интимно пред вама посматрам кретање живота, ја ваш непријатељ нисам. Волео бих да нисте тако тврдоглави. Да сте приступачни мојим разлозима... Ох, боже, зашто нећете да схватите нужност? Шта могу?... Шта могу, за име божје, шта могу, ако не будете хтели да видите виталност и ужасну силу нужности која нас је расејала од Тобрука до Лењинграда да копрцајући се и сами у смртним мукама, гриземо блато и уништавамо земље и цвет земље — људе. Такви дивни романтични хероји, такви људи као и ви што сте, испречили су нам се, одолевају нам, задржавају нас, такви људи, бољи и паметнији од нас... Биће уништени. Ви не знате оно

што ја знам, ја, Немац, који сам размишљао много о свему томе...

Послушајте ме! — рече Клаус тише, интимније — слушајмо добре људе за касније... Још није време... Жалосно је да човечанство остане без своје природне елите. Грех је то према слободи, којој, упркос свему, идемо. Грех. Видите, ја сам до краја искрен према вама. Већ ово што сам вам рекао било би довољно да ме скрате за главу. Али чујте: и ја мрзим Хитлера. Дубље но ви. Исконскије. Ето! У вашим сам рукама. Кажете ли то Гинтеру, ја сам готов. Али увидите! Данас нема силе која би се испречила Хитлеру. Нема. Хегел је то знао. Хегел. Откуда? — рећи ћете. Откуда кад цело човечанство...

Квач! Били смо расцепкани, служили у свим војскама, лихтенштајнски кнез је столећима живео од продаје својих поданика. После Наполеона та продаја је чинила основну ставку буџета кнежевине. Немци су гинули на свим бојиштима, под свим заставама и јели свој суви тацитовски кромпир и пили своје тацитовско пиво и тукали се и гинули и, гинући с оца на сина и унука, пролазила су столећа док нису успели да себи јасно поставе питање, које су Французи у овом рату исувише брзо поставили себи, питајући се: »Pour qui« и »Pourquoi«, исувише брзо да би се могли успешно да бране и одбране. Немци су се то запитали у прави час. Зашто гинемо и убијамо вековима? »Warum?« »Für wehn?« За војничку плату? За врч пива и обарен кромпир.

Ратници су сурови људи и кад не ратују, кад се шале између себе, али и кад размишљају. С колена на колена преносе они као свој интелектуално-морални багаж неколико грубих вицева и неколико сентенција о верности и дисциплини. Али кад су солдом плаћени германски солдати сазрели до тога да поставе себи питање: Зашто гинемо и убијамо, за врч пива и обарен кромпир? — одговор који су, на основу овог степена интелигенције и морала себи дали, могао је бити само један и гласно је: за туђ рачун! И кад им је то постало јасно, закључили су да одсад треба, дакле, да ратују за свој: јер тад ћемо имати пива до бесвести и кромпира досита.

Друго се није могло очекивати од војника. Звали су се Фридрих. И кад нису били Велики. Реч Krieg не значи само рат. То је глаголска основа од kriegен, што

значи добити. Та асоцијација је за нас Немце тако рећи присилна.

Замислите: племена и народ који ратују више од две хиљаде година из дана у дан! Какав је то тренинг и какви су то све војнички рефлекси дисциплине, поданичке верности и неустрашиве трудољубивости. Јакобинска револуција и касније наполеонски ратови овенчали су славом Французе, али нама су отворили вратнице трајне моћи. Почели смо да стварамо индустрију с енергијом вековима акумулираном. То нам је била историјска шанса. Искористили смо је. Будаде су нам се подсмевале. Али 1870. тукали смо Наполеона III, Комуњу и створили уједињену Немачку. Кажем »ми«. Ми Рајнландци не. Али Пруси. Бизмарк, Клаузевиц, Молтке. Рат 1914-1918, с њиховог стајалишта, био је проба немачке снаге против целог света. Проба. И Хитлер је извукао потребне поуке. Резултат видите и сами. Континент смо поразили као од шале. У Русију улазимо као у сир. Данас смо пред Лењинградом. Догодине смо на Уралу, у Сибиру, преко Ламанша. Али и Африку ћемо приграбити и сву Азију. А онда... А онда... оплодићемо их, организовати, свуда дићи индустрију. И неће бити потребно дуго времена, за десет година, можда и за мање, преко свих пет континената пружаће се асфалтне траке. Заборавио сам Америку. За две-три године биће и она на коленима. Једног лепог јутра прекриће небо над Њујорком облаци. Облаци штука... Нису то утопије. То је скоро будућност. То је нужност.

Дужност је спознати је.

Вековић га је гледао и сад први пут помисли: »Удариће!« и скупи се. Али Клаус, који му се, не гестикულიрајући али говорећи приближио, застаде за тренутак и једва се видљиво насмеши. Да ли због Вековићеве мисли коју схвати у лету?

— Рећи ћете — продужи — рећи ћете: у реду. Немци хоће да загосподаре светом. Али ми који нисмо Немци, ми треба да то спречимо. Јер какве перспективе имају онда народи, какве — радничка класа?

Одговарам вам. Прво: не вреди се опирати Немцима. Данас је то доцкан. То се могло пре, 1933; можда још 1937... Но учињена је грешка. Рајх је сувише ојачао. А друго: перспективе за радничку класу и уопште... перспективе су на нашој страни.

Дозволите. Почећу од јединства нације. Данас смо сви један монолит. Али после победе над светом, ово наше тупо и неинтелигентно јединство, та издрљована дисциплина има да нестане. Аууди ће прогледати. Отрезниће се. Постаће разборити. Пробудиће се успавани класни антагонизам и основне класне супротности епохе и у оквиру немачког народа-победника. Јер ће приликом деобе плена богати Немци приграбити себи лавовски део, а раја, како сам чуо да ту драстично али сликовито кажу, раја ће ударити голом задњицом о голу ледину. То се неће моћи сакрити. Данашњи Folksgenosse постаће опет пролетер. Концентрација капитала достићи ће код нас тад фантастичне размере. У крилу поретка родиће се његови гробари. Пролетаријат. Организоваће се, можда, на основама дружничим од лењинских. Ко зна? Немачка радничка класа ће, можда, једним ударом експроприсати експропријаторе. И победа револуције у Немачкој биће победа у светским размерама. Радио-Берлин упутиће тада поруку: »Свима! Свима! Свима!«, али то више неће бити талас с периферије света, него из сржи његовог центра. И сви ће се пролетери дићи свуда на ноге. Светска револуција биће остварена. Знате ли оно Лењиново: »Јуче — рано, сутра — доцкан«. Све је у томе. Спознати прави час. Ви га ту нисте спознали.

Пре пет година рекао сам последњем комунисти с којим сам разговарао у Немачкој: »Шта журиш, пријатељу? Стрпни се. Помози сад да се победи свет, после ћемо заједно, ти и ја, поћи у последњи бој. За победу светске револуције«. Схватио је. Сад је један од наших најбољих пилота ловаца.

И ви ћете схватити. Вама је то теже, нисте Немац, али ви сте зато човек интелигентан и храбар. Располажете мудрошћу искуства. Ја вашу поезију не знам и врло ми је жао што је не знам. Чуо сам да је неки цене, многи — хвале. Ја видим јер сам психолог, да сте изузетно интелигентан човек. Зато вам тако и говорим. Пут ка социјализму, на жалост, води преко немачког господарства над светом. Нужност прве етапе јесте наша победа. Пророчки дух Хегелов је то схватио. Приклонио јој се. Утолико пре то треба ми да учинимо. Лакше нам је ипак но Хегелу, све је данас јасније но пре сто година. Нисмо далеко од те победе па, према томе, ни од раскрснице која ће за њом доћи. Од светске револуције

дели нас десет година највише. Колико година имате? Педесет? Замислите, хеј, замислите: имаћете шездесет година тада. То су још увек лепе године. При тадањем стању науке и човек од 60 биће млад човек...

Вековић устаде, Клаус га погледа и ућута. Једно време су се гледали, тек Клаус чу први пут Вековићев храпав, мумлав бас:

— Доста! — рече Вековић — све су то глупости недостојне побијања.

— Како? — зачуди се Клаус — колико вам је година, извините?

— Мени је скоро шездесет година. А с обзиром на стање ваше науке данас, ја ништа не губим ако и саа умрем. Али ја мислим да схватате да ми је јасно да године нису важне. Ни спорне.

— Шездесет! — викну Клаус зачуђено — не би вам нико дао више од педесет. Утолико пре што је и ваша изјава младичка, не налазите ли?

— Не желим више да вас слушам! — рече Вековић.

Клаус диже намрштене обрве, али Гинтер се нечујно појави. На истуреним прсима, испод раскопчане доламице, видео се завој. Клаус уздахну и насмехи се. Вековић помисли: »Сад ће доћући«.

— Разумем ваше скрупуле. Ви сте частан човек. Али дајем вам сат за размишљање. Како не схватате да ја озбиљно са вама говорим? Ја од вас не тражим ништа. Само да ме схватите.

Он погледа некако нарочито у Вековића, као да му хоће да даде на знање како неће да говори о свему томе пред Гинтером. Гледајући га тако, рече на крају:

— Доћи ћете за један сат. Убећен сам да ћемо се тад сложити у свему. То је све што хоћу од вас, да разумете шта је нужност данас. То само. Слобода припада онима који то схватају.

Гинтер га ухвати испод руке и рече му на свој мрзовољни начин:

— Идемо!

Пролазили су кроз празне ходнике осветљене црним сијалицама. Пред сваким завојем Гинтер би га задржао и провирио за углом да види има ли кога у мраку ходника. Прошли су тако једном поред стражара који је целим телом притиснуо уза зид мршаваг затвореника. То је све што је могао да уочи: лице му је било

спљоштено уза зид, а светлост је светлела самом сенком. Било би тешко препознати и пријатеља лицем окренута мени, а камоли непозната човека тако приближена уза зид и поклопљена телом стражара.

— Брже! Брже! — рече Гинтер.

Пробоше поред отворених врата јако осветљене собе у којој је радио-телеграфист емитовао.

— Затварај! — промрмља Гинтер у пролазу и опсова — Donnerwetter!

На крају спрата, пред степеништем, кључар отвори раштете, спустише се низ степенице и изабоше у уско дворичте одељено високим зидом од затвора. Пред малим дрвеним вратима, јако осветљен рефлектором, стражар цецну петом о пету и зазвони. Буша се одмах подиже изнутра, у њој заколута мутно рибље око. Ужурбана дупа алки и кључева била је знак да је унутрашњи стражар препознао Гинтера. Убоше у осветљено дворичте. Попевши се преко цигала и камења још нераскрчених (баш је тих дана вршена адаптација некадашњег затвора Државног суда за потребе Гестапоа). Неколико рефлектора уперених у голу фасаду затворске зграде избушене тамним прозорским рупама чинило се да пуцају у њу, да је руше. Закључавши за њима врата, кључар утрча, не погледавши их више, у стражарницу, одакле се чуо телефон.

— Поручник Гинтер! — викну убрзо затим — траже вас!

Гинтер се окрену:

— Мене?

— Капетан Клаус.

Гинтер пусти Вековића, али се одмах покаја, врати се и повуче га за руку. То наведе Вековића да баца поглед пут гомиле цигала крај зида у дну тог малог унутрашњег дворичта.

Али Гинтер га уведе у стражарницу, и, затворив врата, узе слушалицу.

— Гинтер на апарату!

Кроз слушалицу забруја пријатан Клаусов глас. Гинтер је слушао без израза, али се убрзо намршти, и како су речи продирале јасно кроз слушалицу, он у недоумици погледа Вековића и рече, пошто диже руку према вратима:

— Напоље!

Вековић изађе са стражарем и обазре се око себе. На двадесет корака дизао се зид који је одвајао затвор од Дечанске улице. Још јуче му је, пролазећи овуда, не зна како и зашто, пало у очи да нема спољнег стражара на улици под зидом. Он погледа стражара који га је гледао.

— Колико је сати? — упита.

Стражар погледа у сат. Вековић се саже, зграби циглу, не размишљајући удари њом стражара и, не осврћући се, појури ка зиду. Одскочи, али не дохвати његов руб. Окрену се, Гинтер је излазио из стражарнице. Вековић се, очајан, оабаци још једном, дохвати овог пута храпави руб зида с два прста, успе да га дочепа и другом руком, сад један трзај, не, јаче, још једанпут, тако, ликовао је, слободан је. Главом изнад зида видео је улицу, зграде Анкера и Паба. Влајковићева. Александрова. Скупштина! Обрадовао им се као пријатељима које није видео столећима. А свега је три сата у затвору. Већ је заљуљао тело спремно да се вине кад осети ужасну слабост, неочекивану тежину целог трупа и паде. Као да је неко други пао, не он. Његов је поглед био пун градских улица и кућа иза зида.

— Donnerwetter!

Гинтер је стигао у последњем моменту да се баци на бегунца, да дочепа тело у трену силовитог замаха којим би се пребацио преко зида; да га дохвати за пеш капутућа и да се, држећи га грчевито, обеси, скупивши ноге.

Пали су заједно. Вековић је ударио потиљком о камен и опет прокрвављено, али Гинтер није могао да се савлада. Полеже по њему и стегнувши га свом снагом за грао, стаде да га бесомучно удара по глави дршком свог маузера. Израђајући из таме с појасом за спасавање начињеним од оштрог неподношљивог бола, Вековић је чуо један познати, пријатељски глас.

— Не, забога!

А после још једном чудну, промадну и болну реч:

— Фрактуре!

Глас није препознао, а и како би: свуда је тама, дубока црнина која плаче као удовица и јецајући говори:

— Да ми је четрдесет пет година, да ми је четрдесет и пет година. Да ми је педесет! Педесет!

Јелка наступа за три дана, прекосутра ће пробати с оркестром, а данас ће још дефинитивно да измодулира пасаже леве руке клавирске партије ове токате у ха-молу. Лева рука јој још није како би хтела. Никако да извуче оно што би могла.

Јелка свира, застаје, враћа се читавих десетак тактова уназад, и кад стигне до места које лева контрапунктирајући прихвата и треба да развије у бескрајно снажну и потресну тему стварања света, она престаје да свира, прекида, не може, не полази јој од руке и све зато, све због оног јутрос... Али она је упорна. Зна шта хоће. Она би хтела да изрази, одмах после оне триоле, да одмах после те триоле каже сав смисао мотива, који се ту заправо и открива први пут у својој узбудљивости. Она би хтела да ту публика заплаче, да она, свирајући, зачује јечање у сади кад преко целог оркестра и оног што ће да ваја десна рука, одшкрине двери и омогући људима да доживе небеса и сазвезђа испод божијег престола, цео космички грч у часу кад из ништавила настаје свет звери, људи, брада, мора, све, гуптери, љубав, мржња... Али зашто јој је Мића онако безобразно рекао: »Издајник« и рекао да с »издајницима не разговара«, а није јој објаснио шта је то издајник и шта је то она издала.

Она је уметница. Она свира Моцарта, Вагнера, Брамса, свира Бетовена и Баха, она за три дана има да даде концерт заједно с Бечком филхармонијом. Поновиће га и за нашу домаћу публику на Коларчевом универзитету. То она ради. Зар је то издајство?

Она у овим заиста ужасним и глумим ратним данима доноси људима утеху и лепоту и отвара им поглед на васиону у тренутку њеног стварања и помаже им да се сазнају, опламене, постану бољи, мање сурови, човечнији. Подсећа их токоматом коју је намерно тражила да свира на то да су сви људи браћа и да овај свет није створен да би било бола и суза и крви и да би се људи убијали међусобно.

А све је то она прво и чула од Миће. Био је против бола, против рата, био је пацифиста и шта она друго и ради него то што је од њега научила; свирајући, она

се бори за братство свих људи. Ако се неко променио од оних њихових дана, то се није она променила. Мића се променио. И ако је неко нешто издао (али она никад не би употребила ту сурову и грубу реч), то је Мића издао снове и машту своје младости, постао груб, загрижен, узак, прави обичан мужјак који сматра да све постоји на свету зато да би он могао да гази тај свет заједно са свим што постоји на свету, да би могао да вреба и ниподаштава све људе и њу, уметницу, место да се он њој обрадује као што се она обрадовала њему јутрос, место да је приглати и да заједно, руку под руку, прошећају улицом детињства и обнове сећања на оне дивне прохујале дане и после заједно добу њој у студио, где би му она понудила чашицу коњака и свирала. И свирала добро и тај пасаж после триоле. Али он место тога разбија сву лепоту једном свирепом, глумом речи, сву лепоту што се налазила на дохвату руке, он јој не даје да свира као што треба, он је брчка пред Бечком филхармонијом, разбија је, он је вреба и наставља да је вреба и сад, одсутан, а груб, суров, дивља, ускогрудан, зна она то, ускогрудан и глум као неке њене колеге музичари, који из шовинистичких разлога одбијају да свирају за време рата... Глумаци... Као да је уметност забава, а не мисија и позив који не престају никад, у миру или рату, под окупацијом или у слободи! Како су то бедни аргументи! Како су то јадни изговори! Као да је Бах имао везе са оним што они зову пета колона и ко зна све како, и као да њихово мишљење о петој колони ништа мења од вредности Бахове музике и мисије коју та музика има у свету. Треба бити претенциозна будала па не видети то.

Најстрашније је од свега ипак што је све то боли и не даје јој да ради како ваља. Не боли је то што њу вреба њихово и његово мишљење о њој. Врао важно, она је уметница и, ако се бити уметник на овом језику године 1942. каже: издајник! нека, она ту ништа не може, она је уметник, она је издајник, ако им се тако више свиђа. Њој је све то само једно велико свеједно. То је све оставља равнодушном и она нема шта себи да пребаци. Али њу више боли и вреба њихова грубост. Њихов бол.

Њој је јасно зашто су све те будале такви какви су, јасно јој је и откуд њина грубост. Мићина грубост.

Њом он скрива свој бол и патњу. Иначе, Мића би јој остао потпуно неразумљив. Али зато она и не може да свира. Мића грубошћу крије свој бол, а тај је бол опет такав да јој га је немогуће тежити, иако би баш то и хтела. Да га музиком утеши. Али он одбија утеху и нежност, одриче се музике и уметности, његова се мисао креће нижим регионима душе, он је сав од земље и практичности, сав од политике и смрти. Она би хтела да му помогне, и те како би хтела, али је немоћна. Он неће да разуме јер пати. Он и она данас говоре два језика. То је исти, српски језик, али појмови не значе више исто. За њу је окупација с патњама и свим — подстицај за рад, за активност уметничку. За њега је тај њен мисионарски рад — издаја. За њега је и уметност издаја, а за њу је издаја (уколико може да замисли шта то значи) то што се десило с Мићом, та промена у њеном одсуству, та промена која га је не само истегла, направила великим, високим мушкарцем него је с маљама, с брадом и реским грубим донела и нешто трезвено, туђе, ефикасно, нетрагично, а патничко, болно, али у исти мах сурово и грубо, простачко. Где је она његова љупка немоћ, она суза у очима кад би јој причао да не може да поднесе туђи бол и да га има толико на свету да никад неће стићи да га ода свуда уклони и да ће се зато убити. Тога Миће нема више. Љупкост је остала, посељачена и мужјачка, али nestало је оног нежног, беспомоћног садржаја који јој је давао сав трагични, безизлазни смисао, тога је nestало, а с тиме и свега оног што је у том свету Мићу и чинило Мићом, друшћјим од свих људи на земљи и зато баш потребним земљи, потребним њој. То њу сад боли, тај Мићин пораз, тај реални, земни бол којим он ћутке пати и који узалуд покрива другим, измишљеним боловима. Мића је издајник. Он је издао Мићу какав је био у свету и у њој издао је њу. А издаја је бол и тај Мићин бол јој не даје да свира токату како је осећа, и како је једино има смисла свирати, ако се жели бити доследан Баху, свету, животу... и доживети успех на великом концерту с Бечком филхармонијом, јединственој шанси која јој се пружа да теши и охрабри људе, тако утучене и смркнуће и тужне због ствари у суштини неважних. Неко мора да се бави и глупим питањима власти и сличним, а с њених позиција ирелевантно је да ли се

тај неко презива Јовановић или Клаус. Штавише, боље је можда да то буде Клаус, јер он је кудикамо лепши, интелигентнији и његов је глас баршунасто мек и она се просто чуди како то све наши људи не могу једном да увиде. Ни Мића. Зато је он издајник. Не она.

23

Док су другови из Мићине групе анализирали јучерашњу акцију, откривајући ситне грешке у плану и, уопштавајући их, покушавали да формулишу поуке за будуће, Мића је чинио напоре да мисли на ово што се на контролном састанку говори. То му се није досада дешавало, није било потребно. Имао је способност присуства, сав да буде тамо где је. Сав. А сад се нешто од њега откидало и нешто мутно одрођавало у њему и он се присиљавао да пажљиво слуша своје скојевце које ће ионако сутра оставити ту заувек. После дискусије, која му се учинила дуга и излишна, он Кости (који је требало да дочека и смести курира) заказа састанак за шест по подне на месту које зна (Ламартинов парк) и оде, руковавши се са свима. Био је узбуђен, рекао им је само: »Извините, другови, журим«. И одјурн у пекару, али Борба и Петра не нађе. Отишли су.

Није их чекао. Морао је да пожури на Звездару, где је сваке друге недеље имао условни састанак са Бећом. Ако Бећа дође... све ће бити у реду. Повезаће га. Бећа мора да има неку везу с месном организацијом иако, изолиран од ње, ради по облинији. Повезаће га, ако дође. И тад ће се Мића вратити Борбу и Петру с одауком форума: »Вековић остаје«. Директива. Бећел је бећел, друже Борбе!

Под њим се пружило Београд, широк, дуг, прострт, с неколико вертикала што су се једине пропизале, надвисујући гробен Александрове улице, пар истиснутих сталагмита разбацаних без плана између кућица од пиљака с црним прозорима што би местимично засветлуцали, пригушено и мукло као кварц. Застао је. Гледао је да заборави; панорама града га је подсећала... На шта? Боље не говорити.

Тамо, од обала Саве и Дунава, све косе као да ву-

ку темеље и зидове кућа овамо, ћувику Звездаре; сви их превоји извлаче на ту грбину, а зграде су ниске, ниске, дотрајале, забитне и само — неколико херојских вертикала. А чему оне? Да пркосе и прве падну или да подсете људе из пештера на висине? А шта раде звезде свако вече? Кроз порушен зид куће пред њим отварао се поглед на јетко жути Дунав, Вишњицу и Панчевачки рит, над којим се кроз облачну распуклину просипао некакав белчасти угаљ у праху. Чинило му се да тај угаљ пада из отворених уста дизалице на невидљивом крану неба. Шта вреди лагати себе! То је била прва прегршт сунца, ни зимски зубатог, ни пролетње разарљеног. Но уто, као да отворена небеска чељуст шкљоцну. У димљивом налету прекрили су је брзи, разбарушени облаци и Дунав продужи да тече тамнији, смебезелен, између блатних, масних обала. Преко је друга држава вештачка као и ова ту, неистинита као и ова ту. Истина је увек цела и нема границе. Уз иронично невесели прасак негде на рубу заборавља, пампур опет искочи на површину друге реке, реке свести. Он би окренуо шалтер и одбио од себе сећање. Он га је гурао натраг у житку и мрачну масу иза памћења. Од тога свега, обично тиха река свести сад се ускомешала у њему, запенушала. Десет и осам минута. Неће доћи Бећа. Како да не мисли? Није хтео. Неће. Али никад није довољно не хтео. Зато не ваља бити расејан. Нарочито кад један део тебе неће што други хоће... Али чињеница стопут већ одгурнута на дно, израњала је као даљеник на површину разгрћући завесе њених грозних вода без опомене и, пази! то се дешавало сваки пут кад би одгурнуо од себе помисао на јутрошњи разговор с Вековићем и после, онај други, с Ђорђем и Петром. Пампур се није одмах враћао. Понадао би се да неће више. Али тад би, уз иронично невесели пуцањ који није обећавао тамни мутљак пијанства већ претио луцидношћу, шикнула до свести свака јутрошња реч. Као чеп из флаше пенушаваог вина. Не. Самоће. Осећао се сам на том гребену изнад пустих циглана. Извуче руку из цепа и поцепана хартија (Радничка 26) меко зашуста. Писмо које још није бацио у канализацију! До Бавола, десет и четврт. Бећа неће доћи данас. Јасно, неће. Зна да Мића сутра излази. И да материјал који сваке друге суботе добија од Ванета, овог пута може и сам да понесе. Све је то знао

и пре петнаест дана, све до јутрос. А онда је заборавио. Како би се иначе надао да ће доћи? Зар би га чекао ту четврт сата да се није надао да ће Бећа доћи и да ће се, уз његову помоћ, повезати и добити потврду за свој став? Танка је то нада била, али ипак, била је то некаква нада. И да је није имао, на часну реч, никад не би урадио то што је урадио. На часну реч? Збиља? А зар ниси у праву? Јесам! одговори себи. Сто посто у праву. Па онда буди миран. У ствари то и јеси. До циља служи се сваким средством које те води њему. Али, знај, и да ниси био убеђен да је ово само привремено палијатив којим одгађаш неправилну одлуку, требало је тако, само тако кад другог пута није било. — Буди логичан! рече себи. — Што? упита се. Зар нисам? Какво си одлагање постигао? Знао си да Бећа неће доћи. И чекао си, симулирао си чекање да некога превариш. Кога? Савест? Не. Ја се још надам. Курир ми може до неги везу. Курир! Нисам погрешио.

У тај мах сви чепови излетеше уз нечујни прасак из свих грла боца. Из таме су покуљале реске мисли које су опгуживале клокоћући, сирупасте, густе, као да све спорије отичу из неког закљаног врата, као већ на пола згрушана крв. Па? Питао се јежећи се: Шта сам сад бољи?

Што је учињено — учињено је заувек. И не може се исправити.

Можда може?

Неће доћи Бећа.

Како се може исправити?

Мића одговори себи. Дуже се и крену. Нема шта да се исправља. И не треба.

Кренуо је, али није пошао пречицама које би га преко циглана извеле на Берам, него се спусти низ голу страну, преко лебина с ретким оазама кућерака. Тек код подножја брада удену у прву градску улицу, истина некалдрмисану и без канализације, с малим ружним кућицама иза ниских тараба, и продужи још брже, остављајући десно, испод себе, Карабурму с кланицом и кафилеријом... Ипак, сад му је лакше, ма колико се то могло чинити апсурдно сад кад се нашао сам, лицем у лице, са чињеницом. Непрецизно осећање кривице, неодређена туга — готово, нема их више. Овако — малим, чиста ситуација. Јесте. Слагао је другове. Али да се

опет нађе у истој ситуацији, слагао би их опет због истог. Само вештије. О томе се ради. О вештини.

Разуме се, радије би руку одсекао но слагао друго-ве, али како дозволити да Вековић изађе и разочара, деморалише? Шта би мислила Партија о њему, Мићи? Шта земља? Шта сазнање да над сваки борцем бди увек међународна солидарност радничког покрета? Шта колена која још не постоје, али која ће доћи и за која се већ данас људи тако тешко и добро боре? Рећи ће: Мића Рановић је видео зло, а није му се одупро! То ће рећи и питаће се зашто се није одупро за? Зар није онда да виша револуционарна законитост дозвољава сва средства, последња и крајња, ако објективно служе интересима слободе? Рећи ће: Знао је. Па, питаће даље: Зар је онда искусном револуционару Мићи Рановићу било тешко, после свега што је знао, да схвати где су ти интереси, у чему су?

Схватио их је, уочио и зато је баш... Шта «зато»? Што се није залепио за другове као краља? Што их није убеђивао до несвести? Лењин би тако урадио.

Лењин, да! Али шта би он урадио кад би га, упркос томе, ипак прегласали? Какво би им лењинско писмо написао, каквом би им оставком запретио, какву би «Искру» покренуо и какву би беспопштедну идејну борбу повео? Како би разобличио тај опортунизам кад није реч о теоретским ставовима, него о акцији којој се жури? Како да Мића није о свему томе мислио? Али није било другог.

Уосталом, Лењин. Можда би он нашао и у тој прилици достојније решење. Можда. Али Мића није члан Цека и ове прилике у којима се он бори нису лењинске. Борбе, Петар и он су одсечени, без везе, а време их држи у шапи, одлуку треба донети у најкраћем року. Шта би у таквој ситуацији урадио Лењин? Би ли могао да не слаже другове? То је питање.

Сва су средства добра, каже Лењин, и револуционар није чистунац али и та бољшевичка казуистика, питање је да ли би лењинском револуционару, баш зато што је реч о револуционару а не о језуити, дозволила да се послужи лажи.

Би! — рече мирно, скоро задовољно.

Ишао је полако размишљајући. Слобода је истина, а може ли се истини уз помоћ лажи? Ма колико непри-

лике у којима се налазио Мића, сад и овде, биле далеко теже од оних с којима се рвао Лењин тако лењински, би ли се Владимир Илич на Мићином месту, уклештен у процеп времена, уштинут у рашље горих неприлика, понео тако?

Би ли? — упита се и застале...

... Раде Катић враћао се с ноћне смене. Задржао се у благајни, рачуни нису били готови, а после, добивши коверту, свратио је у бифе: само три дупле љуте и ништа више. Ионако му за ручак не гине посан пасуљ!

Катићу се згади тај посан пасуљ који сваки дан једе, али високи, танки младић који прође крај њега нема, сигурно, сваког дана ни посног пасуља и питање је ручава ли уопште сваки дан макар и кашик-две тог пасуља, који, ако и дотужи и надима прева, ипак сити, исхрађује и одржава душу и држи главу док ова зупа не одзупи у недобин.

... Би ли Лењин нашао нешто друго, боље, нешто због чега не би морао да првени у себи пред собом, нешто што не мучи душу као жгаравица, нешто ново? Шта? Нешто принципијелно. Нешто што не би запретило лепоти борца. Нешто што не би морао да крије као срамотну болест чак и ако Борбе и Петар никад не добу сами на мисао да их је слагао. Петар је дошао већ на то. Мића је био скоро сигуран. Али шта? Шта би друго измислио Лењин? Шта би измислио кад ништа не може да се у таквој ситуацији измисли? Све је могуће већ пробао. И лепо и часно и принципијелно. Ништа није упалило, решили су унапред да га прегласају.

Можда није поступио добро, али боље се није могло, према томе, поступио је најбоље, најбоље што се могло. Ситуација је била таква, лењинска, и не треба бити нарочито уображен. Дужност је своју извршио. Само то. Иако ја нисам Лењин, ни он не би боље одбранио заставу.

... Јавио се. Хвала богу, жив је, хвала богу, јавио се, жив је! Жив је, децо, наш татица, стигло је писмо из Офлага, у Бирбаху је, хвала богу, ах, боже, боже, жив је наш татица! Долази нам, пуштају га, враћа се првим транспортом, ах, боже, боже.

Савка Ристић журила је кући. У њој се орило од среће, све је клацало и грцало од радости, посртала је, летела, лебдела и саплатала се, а сузе су јој текле из

запаљених очију. Миленко се враћа. Две године нема вести од њега, био је тешко болестан, пише, али сад се, хвала богу, враћа, пуштају га кући, ах, живот постаје опет живот, он ће предавати географију у гимназији, а она ће му угађати и спремати му само јела која воли, само нека стигне, ах, боже, а деца још и не знају да им је тата, татица жив, и не знају, и Савка, лица квасна од суза, сва дрхти од радости, сва утрожена својом радошћу што је ломи, брзала је пружена врата као да кључа простор пред собом, ах, боже, боже, жив нам је татица, брзала је саплићући се преко турске калдрме поскакујући смешно, јадна, слепа као kokoшка кад претрчава улицу. Њене су криве потпетице мучно ударале о камење, изгледало је сваког часа да ће пасти, али танке ноге у полусрозаним памучним, црним чарапама живаво су одолевале помбама, носиле је, и она их није примећивала, ни осећала, ништа није осећала, само да се Миленко враћа жив, ах, жив је, децо, татица је, децо, жив и плакала је, ох, боже, боже! а није знала да плаче, знала је да се Миленко враћа кући и да ће требати све да очисти, спреми, окречи, опаја, дотера, да би било лепо и спремно и fino и чисто и топло кад се Миленко врати...

Шаалтери су добро радили. Мислио је на Савку Ристић. Радио је оно што је хтео.

24

Ана је тражила цез-музику. Окретала је полако дугме на радију, све је остало у кући спремила. Само још то — музика. Хтела би да Миша, чим уђе, осети другу климу, неке синкопе чежње (њене чежње), ритмове крви (њене крви). А није налазила цез. Све неке глупо сентименталне мелодије, неукусно веселе, без духовитости и снаге. Бука без смисла. Волела би сад да чује један прави блуз, с опасним, потмулим грчевима бубњева који се као бумеранзи враћају у тело што зебе очекујући оно што ће неминовно доћи, а не би хтело, а хоће, хоће. Где си, Мишо? Дођи, Мишо. Чекала сам те јутрос на тераси над ушћем страшних, лењих, димљивих вода. Знаш ли шта значи за жену да дође прва? Ти си млад,

ти то не знаш. Једном ћеш знати колико је и најсамо-свеснија жена осетљивија и од најстидљивијег мушкарца. Хиљаде и хиљаде ствари које су за вас просте, јер имају своје име, за нас су нерешене, безимене. Оне постоје, али ми се не правимо да их не знамо, ми их не знамо, иначе не бисмо могле бити жене.

Звон. Отворила је врата: нико! Тад спусти уташен поглед. — Ти, Бато! — рече радосно. И у оном замаху којим је, ни сама не зна како, прелетела од радио-апарата тамо код нише с каучем, до врата, у оној напетости свих својих живаца, она подиже петогодишњег Бату и поче да га љуби унесверено, широко отворених очију.

— Дошао си ми, Бато, дошао си ми. Мишо мој лепи...

Тепала му је и не пуштајући га из наручја, стала да се врти с њим по соби у такту некакве лимунале од валцера, да се врти, врти, врти... Пала је, спустила се, јер није пала, завртело јој се у глави, пала је с Батом који ју је гледао својим крупним, чистим, бадемастим очима. Она га опет поче да љуби у плашане образе, у мали прљави носић, он се смејао, она га је голицала. »Не могу више, тетка Ана.« Он ју је гурао од себе својим малим ручицама, својим малим, блатњавим ципелицама. »Срам те било!« викну тетка Ана одједном. »Сву си ме испрљао, прасенце једно! Што не кажеш да си сав лепљив... Шта си то јео? Пекмез? Јој, и ногама си ме!...«

Она устаде нагло, отрча у купатило. Бата се подиже, заборањен, и побе полако за њом, постићен што га је оставила кад су се најлепше играли. Тетка Ана је стајала пред огледалом и строго гледала у своју хаљину, у косу разбарушену, у руке, и одједном скиде хаљину и појави се гола, стопут лепша од маме, и оде иза завесе од бледољубичасте мушеме. Није га ни видела, а он је видео у једном магновењу да има црну браду испод трбуха као велики мушкарци и зато су, ваљда, тетке друкчије од девојчица, озбиљне, и граде децу и презиру их и строге су према деци и јаке су и неправедне и неразумљиве, али сад му је све јасно, треба имати браду и бркове, жене то крију испод мишке и испод хаљине, али је имају, неће он ништа казати гла-

пом Банету, Бане је глуп и ништа не разуме, ја ћу са чувати своју тајну за себе, јер што неко зна више тајни које ником не казује, то је јачи и старији.

Ана изађе из паравана од гутаперке и тек кад узне пешкир да се осуши, спази унезвереног Бату.

— Зар ниси отишао? — упита га немарно. Он је гледао. Боже, што су данас деца!

— Иди! Твоја ће те мама тражити.

Бата поцрвени, обори поглед и рече тако тихо да га је једва чула:

— Ти си лепша од маме.

Тетка Ана се насмеја гласно и погледа се у огледало разгрнувши велики пешкир у који се умотала.

— Ма немој! — смејала се. И, не престајући да се гледа гола у огледалу, пређе рукама преко својих кукова:

— А шта ти се допада на мени? Ноге? — упита озбиљно гледајући своје ноге. Коракну лако и замишљено према огледалу, изви се, погледа ноге из профила, оста озбиљна, сави десну мало у колену и наслони је на колено леве продужујући да се посматра испитивачки, без икакве нежности. Онда опет пређе руком преко левог избаченог кука, зажмури и окрену се одједном Бати. Како је то Бата гледа разрогаченим очима?

— Што ме тако гледаш, неваљалко један?

Бата заплака. Она се опет окрену огледалу.

— Још и то! Зашто не одеш већ мами? — упита га подухвативши одоздо, са стране, своје груди. Пређе рукама испод њих чврсто и нежно у исти мах, окренувши се опет боком према огледалу.

— Иди! — понови одсутно, узимајући бочицу са кремом и почињући да се трља по прсима, врату, рукама, свуда, ногама. Дуго се мазала, а кад заврши, опет примети Бату, али не рече ништа, узне другу бочицу, намаза кремом лице и поче да се пудерише. Не само лице. И груди. После се чешљала дуго, онда помисли да Миша може сваког часа да стигне. Тад брзо извади из ормана чисту куну хаљину, белу, с крем боаницама. Само да не дође док није готова. Пређе чешљем кроз танке, извијене обрве. Наружира горњу сочну усну и пређе доњом преко ње. Од тога јој поцрвенеше обе и обе су јој сад влажно сијале. Још једном, још два-три пута пређе чешљем кроз живу мекну косу пуну покрета. Палада јој

је до рамена, крајева уврнутих, благо, таласом од наранџастог, лаког треперења.

Завршивши, изађе из купатила, Бата је ишао за њом све до врата која она отвори.

Кад су се затворила, Бата изађе на улицу, претрча је, уђе у двориште и сакри се у празну шталу која је мирисала топло, сасвим друкчије топло. Ништа није мирисало тако лепо као тетка Ана.

Плакао је што ништа на свету не мирише тако лепо као тетка Ана која се наљутила на њега што је тако прљав и што је мали.

25

Ни за шта на свету не би мењао муке борца. Оне данас значе бити жив. А тако живети, то је горда срећа. То је бити будан кад сви спавају. То је бити истурен на рт живота. А тако живети, то је најлепше, најсмелије. Никаких других амбиција он нема. Бити борац — то је бити све. И фудбалер и истраживач и трапер и мислилац, све чиме се у датој ситуацији може да послужи ствари.

Одиста је тако! помисли Миша тихим гласом мисли. Ишао је улицом која је, текући паралелно с Александровом, водила артерији која се данас зове Северни булевар. Ветар што је престао једно време, променио је правац и, хладнији сад, разгонио облаке. Појављивало се све више чистих зона плаветнила на небу још узбурканом. Из једне се плаве оазе помоли сунце.

Одиста, шта све борац не мора бити. Јуче је кидео жицу, кварно звучнике, спалио камион. А прекјуче? А накјуче? Није ли спринтер? И маратонац? Убица. Обашка глума. Колико је карактера досад представљао! Може једно.

И, што је најчудније, он ни сам не зна какав је његов основни карактер. Шта је он? Револуционар, зна се.

Не, то није обележје за карактер само. Појам борца носи у себи одређене карактерне црте (кукавице то не могу бити), али то је сложен појам који обухвата и поглед на свет и илегалну акцију и мимикрију коју она намеће и још хиљаду ствари. Карактер је појам једно-

ставнији, ако не и сасвим једноставан. Какав је његов карактер?

Чуано. Не зна.

Шта није радио борећи се! Од сваког рушилачког заната зна понешто. Од сваке науке исто зна понешто. Али ништа не зна докраја. Ни за шта није стручњак. То је зато што све хераклитовски тече и револуционара који тече брже од струје присиљава на површност и, не дајући му да стане ни тренутка, на вечну импровизацију. Знати од свега понешто, то значи бити добар стручњак за посао којим се бави. Није површност, дакле, његова карактерна особина; борбена акција у овој фази разарања зла тражи од својих — стручну свестраност, не стручност у једној јединој области знања. Али та свестраност обележава борце као људе — извесном површношћу. Не. То није то, оно основно, недељиво, на шта је спрва мислио. Какав је он? Не, какав је сад на улици?

На улици је неупадљив. Неупадљивост се глауми. Он је вежбао да би добио тај ход и тај израз.

Какав је на састанку?

На састанку се треба понашати исто, по утврђеним нормама. Као и код куће. Као свуда међу људима. Шаблон се мења према средини, али ни у једној се »средини« борац не понаша неконтролисано. А сам, у својој соби? Револуционар није никад сам, ни кад је сам у својој закључаној соби. Он ни пред собом није неконтролисан. Постоји свест у којој је човечанство. Постоји огледало које те види. Поступци борца, и кад је сам, увек треба да су у складу са сликом коју носи у себи о оном шта је и какав треба да буде. Уосталом, њему не допушта стална могућност непријатељског напада, увек блиска и реална, да буде. . . да се разгађи. . . Та опасност обавезује на спремност, а она већ ставља маске на лице. Маске које су нужне. Петар то не разуме. Ни Борбе.

Добро, али испод свих тих нужних маски које носи, какав је без њих? Какав је, искрен? Какав му је темперамент? Какав глас? Он глас увек обуздава. И темперамент — какав?

Питајући се све то, Мића се смешкао себи с неком веселом горчином. Откад зна за себе, он је незадовољан нечим око себе, али и собом у жару тог нечег. Же-

лео је увек да буде дружичији него што јесте. И бивао је и постајао какав је желео, а онда би пожелео да оде даље и буде опет дружичији. Шта је то? Карактерна црта борца? Је ли његов карактер незадовољство собом?

То би значило да је карактер исто што и жеља. А није исто. Небиолошке жеље за променом себе ради промене поретка историјски су одребене, али то је и такозвани карактер, који се, примарнији, досад спорије мењао или није мењао.

Ставивши данас другове пред готову чињеницу (и себе! и себе), он даје њима (и себи!) права да у извесном смислу посумњају у њега. И да се питају ко је он, какав је човек тај борац? Али, пре тога, он их пита је ли ко од њих, Петар или Борбе, икад себи задавао измишљене задатке и одлазио као Мића што је у својој четрнаестој години на кланичку пругу, одшрафљивао завртње и после их поново гвинтао? Док их је одшрафљивао, уверавао је себе да је атентатор на воз у коме се налази сва несрећа овога света. И бојао се да га не ухвате њени жандари пре но што сруши пругу и вежбао се да подноси страх који би вештачки увећавао у себи до немогућих размера. А кад би одшрафио завртње, онда би их брзо враћао натраг, убеђујући се да се у возу не налази сва несрећа света, него сва срећа. Да је он њен заштитник и да сад гвинта мутере које су непријатељи среће повадили. Воз тек што није наишао, он страхује за воз са срећом и паклено брзо поправља оно што је малочас разграђивао. Тако се навикао на страх и постајао храбар. И мењао себе, и скидао прву и другу и трећу кожу својих природних својстава, својих особина, свог карактера.

И сад више не зна какав је првобитан испод своје коже борца, једине коже коју признаје и има. И не тичу га се остале. Он је борац. Он шапуће, он се прилагођава нужностима борбе, служи се вешто конспиративном мимикријом, он је спреман да за своје уверење уради све, да живот, убија и лаже, он руши један систем, један свет, за то не треба бити хемичар и хирург, довољно је бити храбар и одан ствари, дисциплинован. Да. Он је дисциплинован. Да имају везе с форумом, спровео би без ропања директиву форума, макар био у себи противан оном што форум сматра за правилно. Ако се сад побунује, то је зато што су Петар и Борбе у ис-

тој ситуацији у којој је и он, што не знају ништа више од њега, што знају мање, што Петар полтронски гласа са Борћем који је амузикалан за проблеме морала, заставе идеала новог човека у новом друштву. Борће не иде даље у својој машти од сазнања класне нужности да сруши ово. Тачка. Даље неће да мисли, ако жели да остане борац. Али ни ја не смем бити сентименталан према његовој примитивности. Претпоставку да у вишем форуму може да седи неки други Петар и други морално амузикални Борће одбацујем јер сам борац, са свим што та реч сада значи. Заједно са уздама и неопходним наочњацима. Сутра...

А ако доживи револуцију, дочека бескласно друштво?

Тад ће моћи, ако га буде још занимало, да одговори себи какав му је карактер. Не. Кажу сад какав ћеш бити кад више нећеш морати да се контролишеш, прилагођујеш, обуздаваш, реци Мићо?

Занимљиво! Какав ће тад бити? Хоће ли бити плаховит или одмерен, нагао или обзиран, безобразан или тих, дрзак или нежан? Сад он уме да буде све то. Већ према ситуацији. У питању су увек нужности конспирације, задатка; у питању су животи другова, интереси револуције. Али какав ће бити кад ти ремени престану да га везују за токарски банк борбених ситуација које му фрезују лик и прилагођују га потребама? Хоће ли бити анархоидан? Не, то је политичка карактеристика! Хоће ли бити пургерски себичан разбарушенко, увек за петама својих жеља? Нека врста Вековића? Недисциплиновани неотесанко који ће да лови шљуке? Грубијан који ће се бавити спортом? Читач песама? Гутач романа? Чиновник? Шта ће бити у бескласном друштву? Колерик? Сањар? Митингаш? Освајач? Ратар? Рачуница? Занесењак? Борац је у стању да све то буде у једном дану, сату, маху, све у један мах, јер није ниједно од тога, јер сваки карактер узима с конопца на ком висе карактери као гаумачке перике и браде. Али шта ће да буде тад кад ће моћи да буде оно што у ствари јесте? Нови човек. Да. Али и нови човек, на страну ново, јесте човек. А човек не бира, он је изабран. Карактер му је дат као Борћу — лице, Петру — коса што му се без отпора руши низ надувено, рахитично чело. И шта? Како ће изгледати тада то што је добио

пре но што је постао нови човек? Та гола људска грана? Какав ће бити? Али он је ту природну дивљаку калемљено вољом, свешћу, идеалом. Без обзира на калем којим је себе оплеменио? Не. То је немогуће. Али какав ће бити кад не буду претиле опасности, кад не буде више бола, тад после револуције?

На то се питање прво насмеши, онда замисли, затим намршти и најзад махну руком! После револуције? Револуционар, помисли, и грао му се одједном осуши, револуционар после револуције иде у пензију, логично. Отишао сам у пензију и? Жив? Шта бих са собом, таквим? Ја сам од себе направио катапулт, зидови су порушени, шта сад? Треба дићи порушено. Да, треба дићи, а катапулт зна само да руши.

Треба дићи порушено! Пева ли то у њему?

Што да не пева? Која је својства друг катапулт развио у себи?

Човекољубље. Пожртвованост. Изједначење личне среће са срећом свих људи.

Добро. Дошла је револуција. Па? Срећан је и он.

То и питам. Какав ће бити кад буде срећан човек? Тиме ће се одговорити и на питање о пензији револуционара.

Просто, биће срећан човек, и шта ту има да се прича.

Има. Биће срећан. Ко? Сви људи па и он, Мића. Личност Мића. Али какав ће бити Мића кад сви људи с Мићом буду срећни? Али шта значи срећа? Значи ли то само бити изван опасности и живети без потребе за надљудским напорима? Не само то. Бити срећан значи много више. Шта? Можеш ли да појмиш срећу? Схвата ли је он добро схватајући је само као непостојање бола? Јер то је празнина. Значи треба празнину попуњити. Чиме? Срећом која није само непостојање несреће. Дакле и њу, срећу, треба тек измислити. Зна ли је ко? Уме ли је ко? И, најпосле, да ли је то што чини људе данас срећним — сутрашња срећа, права, коначна?

Не, Мићо. Друго питам.

Шта друго?

Питам те какав ћеш ти бити кад спадну с тебе сви пацири и штитови, па останеш онакав анималан, разгаћен? Хоћеш ли тад бити онакав какав си дошао на

свет да живиш, го, природан, какав си био пре но што си пожелео да промениш свет?

Какав је тад био? Не зна.

Он је досад имао хиљаду лица, а ниједно своје; а свако је од тих хиљаду било и његово право лице.

На дну детињства, пре времена свесних жеља, можда лежи неки карактер детета; он је закопан с бенкицама, изгубљен с кликерима, са сећањем на једну страшну ноћ кад га је пробудио неки дебел глас као земљотрес. Је ли то био чика Дача? Можда је тај мој прави лик већ иструдио. Он нема свог детињег лика више. И то је природно. Одрастао је. Он је сад оно што треба бити, а бити јесте постајати, стална промена. А ипак он није безличан. Он је војник из стотину битака, револуционар. То је његов лик и његов карактер. Јер је он условљен борбама које бије, не биологијом. Какав ће бити после револуције? Не зна. То је као и време пре свесних жеља — једно незнање. Све што зна то је ово време које сад јесте, време дизгина, самодисциплине, прављења себе, рањавања себе, ампутирања себе. Јер њему припада и оно чега себе лишава. И откад зна за себе, то је с њим тако. И тако треба да буде. Једна-две генерације морају да су такве. Оне су од себе начиниле боксерску песницу. Бити извршилац налога историје није само њихов живот него живот ове епохе. Према томе, мој живот јесте не бити све што бих могао бити да бих био само оно што треба данас бити. Бити војник, то је данас бити.

И мој је карактер — војнички. Ето. И он је обичан човекољубиви војник револуције. Ништа друго. И све његове припреме имале су један циљ: да тај његов карактер војника приправе за услове ове борбе. Његов је живот био вечити касарнски егзерцир са собом. Био је сам свој капларица. Да би остварио слободу за људе, општу срећу, рај.

Лепши од изгубљеног. Бољи. И из њега никаква виша сила неће више истерати мушкарца и жену. И та се машта данас овалпођује. Услови за јуриш су сазрели. Београдским улицама ступа један од војника тог јуриша. Глупо је питати лептире да ли су били лутке и ларве пре но што су полетели. Они лете. Они су лептири, први војници пролећа, те рајске револуције чији час куца свим дамарима. Лептири су оно што треба да бу-

ду лептири. Тачка. То што треба бити, нема прошлости за оног који јесте јер постаје, и нема будућности која још није. Шта ће бити од лептира после, сутрадан? Шта од револуционара после револуције кад се живот после толиких миленија врати у своја нова, напредна рајска корита и затражи своје? Свакако, тад он неће лагати своје другове да би их уверио да Вековић не треба да изађе на слободну територију. Неће бити ни њега, ни њих. Вековић је човек стуткан још у ларву, човек који је пожелео себи рај, али пре времена. Није Вековићева кривица у томе што није знао у чему је данас прави рај, па је узео праљу: његова кривица није ни у томе што је узео праљу не проговоривши с њом ниједну реч. То је њихова ствар. Борбе има право. Вековићева кривица је у томе што, радећи оно што ради, показује да је глуп за трубе времена. Глуп је, не чује их, иначе не би ни покушао да прави себи рај пре но што затруби за све. Да чује, морао би чути и то да су се сви покушавали личног и приватног раја изјаловили.

Глуп је Вековић. Према томе, његова жеља да изађе није истинита. Он трубе не чује. Али се прави да их чује. Он лаже. Вековић лаже. То је његова кривица. Он не схвата да наша генерација бораца мора да се лишава да непријатељу не би дала аргументе против задатака, да би импонувала онима који се колебају, да би их привукао. Мора се бити чист. До победе. То је смешно. Борац је вилин коњиц. То је једино истинито што је Вековић сазнао и рекао. Годину дана живи у кокону својих припрема, да би трајао свој дан, једини дан, и извршио свој задатак, као револуционар свој, и — нешто. А после? Живи се. Слободно. Добро се живи. Рајски. Само вилини коњици неће то критиковати и неће лагати и неће замерати ништа Вековићу. Неће их бити да својим тад изаишним херојствима, лишавањима и осталим дизгинима сметају људима да живе свој широки живот. И шта се вилиног коњица тиче живот после? Шта га се тиче Вековић после? О томе *после* за њега не може бити речи. За њега постоји ово сад. А то је сад, као свако сад, тактичка вредност коју треба само апсолутизирати и схватити као стратешку да би се могло стати пред себе и тражити од себе да се уради оно што треба, како би се превазишао овај тренутак сад, следећим. Има ту нека варка, противречје!

Мића прогута пљувачку коју хтеде да пљуне, али морао је да овлажи грло, осушило му се одједном. Тако? И шта? Зар за то све... и лет тај вратоломни и напор и крв и лишавања и све да после... као на тавану — притисни праљу... обори је преко корпе с мокрым рубљем? Зар се све, и живот, мења као рубље што се пере? Да би се после опет упрљало? Да би се ваљало по поду кад тела склизну с преврнуте корпе? Зато?

Мића отпљуну. Нека. Зато или не, али неће он довести у питање ово сада и ову судбину свог колена бораца због личног гађења које га хвата за црева! Он треба да изврши свој историјски задатак, и нестане, то је налог целог живота у њему. Да се не пита, не мучи, не распиње. Да дејствује у одбрану чистоте заставе под којом се ваља парни ваљак револуције. То је битно.

... Тога Марковић, ковач, наслоњен на црни рагастов ниске радионице, гледао је радознано у тарабу преко пута, гледао је у њу преко погнуте шије свог шегрта који је мехом разгоревао зажарени кокс. Пљоснати комад гвожђа почињао је да црвени. Мајстор није ни слутио да је младић који је прошао, мислећи сигурно на своју девојчицу од које се вероватно малочас растао («Зашто би иначе, и богаму, био такав занесенко, ни лево, ни десно не гледа, прави неки, што Столе каже, прави неки јогурт у облацима? Мора да је зателебан у шеснаест кад се сам себи тако швалерски осмехује»), није ни слутио да је револуционар и борац тај младић који је луфтерски прошао између вигња на тротоару и њега наслоњеног леђима на довратак радионице, с дланом на дршки дугачког чекића. Ковачки мајстор и не сања да је тај младић оно што новине које чита зову: «опасан комунистички бандит, издајник, плаћеник јудеомасонерије и Москве». Неће му никад ни пасти на ум да је тај балавац западио јуче камјон, хтео да убије немачког војника, разорио разгласну станицу, а да је пре петнаест дана, рецимо, послао обавештајни извештај у одред с подацима о новим непријатељским снагама концентрисаним у граду, о броју рањеника који су тих дана довезени у болнице и да је, с тим извештајем, послао по Бећи приличну количину санитетског материјала и нешто динамита за тргање пруте и још којегче. Он и не може да замисли о чему тај младић мисли. Јер сваки који се крије јесте сам. А борац је најусамљенији човек

кад хода улицом. Он није чак ни оно што јесте, иако је по дефиницији све супротно. Али у суштини, не у облику у ком се појава борца јавља.

То је већ навика код Миће да уђе у сваког ког сусреће на улици. Поготово откад носи револвер у џепу. Било би урамота да га ухвати пре но што би стигао да извади оружје. Опрезност се та с временом претворила у забаву. Али и средство помоћу ког се ослобађао мисли о којима није хтео да размишља до краја.

Но постало је код њега навика да улази у људе које би сусретао у пролазу. Макар да испита је ли то агент.

Често, кад га пролазник не би забринуо, забављао се током својих дугих, усамљеничких кретања с краја на крај града тиме што је измишљао шта који од њих мисли.

Да не личи на илегалца из маште обичних људи и да је ковач могао помислити за њега да је љубавник, а не револуционар, измами му сочан, свеж, детињи осмех. За тренутак. Убрзо му осмех угину, скупи се, онда брзо увену и стара вртешка продужи да се врти у кругу истих питања о оном што јесте и ономе што је данас битно да буде. Питање карактера, разуме се, карактера борца престало је да га брине откад је, закључивши да је војник, престало да страхује да није по природи лажов, слабић, пуж. Али не. Он је војник. Конспирација приморава револуционара да озбиљно схвати правила игре, коју он измишља на основу перипетија борбе. За њега је потреба тренутка — потреба вечности. И то је варијанта једне Вековићеве мисли. Али Мића је и пре, при својим усамљеничким кретањима градом који је знао напамет (зиме је најхладније код «Мостара» и у Александровој — зато, кад дуга кошава, тамо нема агената који седе обично у кафаницама, крај прозора, уз подић унапред плаћене љуте), прегурао главом одломке својих разговора с песником. Сада поготово. Наиме, и сад се није у основном слагао с њим. Вековић никад није хтео да апсолутизира овај тренутак, садашњост. И Мића му је и пре говорио: «Ко не схвата озбиљно садашњост не може бити револуционар.» Вековић је то доказао јуче на тавану. Схватити озбиљно садашњост значи бити спреман да се сваког часа лишиш свега ради њеног постајања. Свега: задовољства; живота. Али Вековић то не може. Не може ни на слободну територију.

Што пре да стигне у пекару где су Борбе и Петар! А кад им све објасни и када увиде да је у праву, онда ће отићи Ванету у болницу по податке о рањеницима.

Заустави се. А ако не хтеду да га саслушају? Ако кажу: »Разлоге је лако измишљати, тешко је извршавати задатке?« Притисну кваку.

У собици иза пекаре није било никог. Закључано. Ни напред, у другој улици, где се налазила радња и радioniца. Недеља је. Нема свежег хлеба. Пекарски су помоћници изашли у шетњу. Отишли до својих девојака. Мића се врати у двориште иза куће, с излазом на другу улицу, и седе на праг. Како су отишли? Зашто? Кад? Свеједно. Чекаће их на прагу пред собицом у пустом дворишту пекаре и гледаће кроз филарете лево, у пролазнике, ретке у тој улици иначе у свако доба пуној деце.

С пољанчета су допирали јасни дечји гласови. Кристални, росни, стаклени гласови одјекивали су сурим, мртвим ваздухом. Није им сметао тај влажан даг, подбуло небо, зимска хладноћа још неистерана из костију. Они су играли на два гола, грчали за крпењачом и њихови су се шутеви мукло чули, у задоцњењу за бистрим, зацењеним повицима који су надалеко објављивали голове.

— Коле! Коле! Коле!

— Пасирај! Ух! Си Миле себичан!

— Гоол!

Уз саму ограду играла су два дечака »море«. Већи, пегав, мишићав, сагињао се с досадом професионалца, али пажљиво. За њега је сама игра била без интереса. Његов се партнер, с картонском торбом на леђима, уносио сав у игру, горд што га је Мика гимназиста и приметио на повратку из недалеке основне школе и позвао:

— Клинац, имаш ли кликера?

— Имам!

Мика заби пету својих дрвењака у земљу расквашену кишама и заврти се два пута око себе. Рука за »море« била је готова.

— Колико их имаш?

— Тридесет. И два стакленца! — рече основац.

— Колико цениш стаклењац?

Мањи се замисли.

— Петнаест.

— 'Оћеш! Десет је доста. Не могу ја цело пре подне с тобом да играм.

— Добро, десет! — сложи се мали.

Губио је, али је добро подносио губитке. Није плакао. Сваки пут би дуго нишанио и, промашивши, жалосно поскочио, при чему би му се затресла ђуба меке косе боје сувог сунђера што му је о дугом канапу висило низ торбу као кићанка. Мика је мирно бацао свој кликер у рупу и дигао му за пола сата десет кликера и оба стаклењака, од којих је један био нарочито леп, ишаран изнутра разнобојним кончићима у спиралицама. Косо преко улице, око Болета се окупили неки дечаци и слушали последњи филм који је он гледао пре дванаест дана. Боле Шрафцигер је седео на уској коцки калдрме, дигнуте ко зна с ког поклопца каце с киселим купусом, док су остали чучали у полукругу око њега и, полутворених уста, пратили причу коју им је преносио не само сувислим реченицама него и помоћу разних звррррзмб-трас и кррррр-ова. Његови су се слушаопи уносили без остатка у ту узбудљиву харирилску акцију.

Слушао је дечије гласове с пољанчета, гледао основца и Микју гимназисту који га је неправедно, али с предумишљајем и врло стручно пељешило и с времена на време регистровао један од оних звукова којима је Боле Шрафцигер обасипао своје другове. И Мића није знао да ли је то што види и чује оно што се збива или детињство којег се сећа. Такве су се ствари дешавале и у његовој улици у време кад је могао имати осам и дванаест година и, ако он није играо кликера и није губио време препричавајући и слушајући филмове, чинили су то његови другови.

Они су му се подсмевали понекад, али су га и волели и ценили кад би их јуостојио свог поверења и увео, макар и на два тромесечја, у чланство неке од својих тајних дружина. У њима се шапутало и важно говорило о стварима на дневном реду. И по чему је то значило мање губљење времена од овог ту, од оног тамо, од свега што деца раде?

Он погледа преко дворишта с чесмом у средини пут улице. Кораци.

Не, нису то они. Куда ли су се дели? Још проваљени. Прође једна девојка у дирналу с пруженом руком. Кликерашки прекинуше игру:

— Ух, што је пас! Већи је од телета!

— Дога! — рече гимназиста с презривим покретом усне према основцу, и сам задивљено гледајући огромну догу боје беле кафе.

— Данска дога! Врло крвочочан пас! — рече.

— Волео бих да имам таквог пса! — рече основац.

— Знаш ли ти, коме, колико један такав кошта? — рече гимназиста и саже се. Био је он на реду да баца.

Девојка у дирналу носила је високе потпетице и лупала њима звонко, а несигурно, нешто због невестине (недавно је почела да их носи), нешто због доге која је, отимајући јој се из руку, трзала снажно кратки кожни каиш.

Зато је и ходала тако нестварно та плава девојка. Као у сну. Зато Боле Шрафцигер добаца за њом нешто што изазва весеље његових слушаца. Основац се исто насмеја погледавши их. Он није чуо шта је рекао Боле, али се дивео свим старијим дечацима и једва чекао да и сам постане старији. Данска дога је вукла своју господарицу која је, затурена уназад, ходала нестварно, као у сну. Основац протрља очи. Нокти су му имали црне српове она земље, праве, црне полумесеце, како каже мама, а прсти пуно заноктица које га боле, зато и не може тако добро да гађа. Мораће да пусти кеву да му их одсече. И заноктице.

Када дога с девојком у дирналу нестала из Мићиних очију, појави се жена с четворогодишњим дететом. Жена се нагињала вукући синчића који је заостајао окренут за догом главом и половином свог малог тела.

— Хајде, Миле! — рече жена која га је вукла за руку. У другој је имала цекер.

— Мама, мама, оћеш да ми купиш таквог пса, мама?

— А чиме да га хранимо? — упита стрпљиво мати.

— Оћеш да ми купиш два таква паса? — говорио је мали одушевљено.

— »Пса« се каже!

— Два таква пса, мама? — рече мали плачно од жеље.

— Одакле ми паре? — питала га је жена трезним гласом вукући га за руку.

— Ја бих тако волео, мама, да имам таквог пса, мамице!

— Али чиме ћемо га хранити?

— Што је леп, мамице! Је л' да је леп? — говорило је дете, још увек окренуто за догом.

— Али чиме ћемо га хранити?

— Лепо је. Видећеш како је лепо.

Прошли су и нестали, мајка трезвено дркљајући у једној руци цекер, тврд и безобличан, вукући другом свог одушевљеног сина, али се Мића одједном сети оца који му је, исто тако давно, давно, тако болно трезвено рекао да се чудотворни штапић не може да купи и да уопште нигде не постоји. С чудотворним штапићем је све и почело.

Колико се сећа, први пут се са жељом да купи чудотворни штапић појавила у његовој детињој свести и могућност да се укине људски бол, тај бол свуда око њега, на очевом небријаном, мршавом, кошчатом лицу, тај бол у цеби и содом изгриженим прстима тетке-Маре, тај бол коња који вуку претоварена кола уз стрму Пиасудскову улицу, тај бол свуда, тај бол у свему, тај туђи бол других који он није могао да подноси. Имао је тад отприлике колико и тај дечачић што је прошао окренут лицем и половином тела за догом. Није био старији. Али отада није друго хтео. Само бол да укине. И требало је да протекне шеснаест година па да схвати колико је то тежак и сложен задатак, колико је то скоро неизвољив задатак.

— Шта тражиш ту? — упита га непознат мален човек с лицем од некаквог мргодног хлебног теста.

— Ништа! — рече Мића не устајући — хлеб!

Човек га одмери сумњичаво.

— Прерано си дошао. Сутра од пет до седам.

Мића се полако диже. У тај мах помисли: А ако су отишли Вековићу, да провере?

— Ви сте газда? — упита човека и пође према њему. Пекар уплашено устукну, али у исти мах и викну:

— Ко си ти да ме питаш шта сам? Барабо једна, за хлеб си дошао у десет сати, је ли? У недељу, а? Знаш вас ја, море, све.

Мића се удаљи брзо.

*

Није отишао далеко. Није се уплашио чиче с лицем од црног хлебног теста. Мића је само обишао три

стране тог блока осутог ниским, кривим кућицама и застао на доњем крају улице, иза великог, тамног бреста. Одатле се видело двориште с чесмом и магацинима, врата и прозор знане собице, наслоњене зидом на дно пекаре (у њу се улазило из друге улице).

Био је убеђен да је човек с образама од теста (није га више било у дворишту) било оно лице (поменуто пре неки дан) које је и раније давало кључ собице Борбу у невољи, и да, према томе, чикину малочашњу вику ваља схватити више као израз његове сопствене зебње и зазирања неголи као претњу да ће звати жандаре. Кад му је Борбе пришао, прелознавши у њему после више од двадесет година пекара из радне чете (какво памћење) у којој су заједно служили по казни, и питао да ли га може склонити за ноћ, овај му је без даљег дао кључ те собице. Према томе, не страхује ипак толико да ће га довести у шкрипац непредвиђено а очекивано хапшење Борба. Уосталом, и човек је могао бити сигуран у Борба, тај неће провалити.

Умирен с те стране, Мића се врати узнемирујућој мисли што га је ошинула малочас, баш у тренутку кад је човек с лицем од црног хлебног теста повикао онако на њ. Изгледа да ју је његова појава и оно звоцање тамо пресекао и отиснуло тако дубоко да Мића сад није успевао да је дозове. Сећа се да га је у магновењу следила, ошинула, и да се односила на Борба и Петра. Но требало је склонити се, и он се није следно, него побегао. Али сад је више не може да дозове. Односила се на Борба и Петра. Истина, од јутрос се све што је мислио односило на њих. Фединг. Ипак, биће да је то било нешто важно, сећа се да се следно. Можда због чике с лицем од теста?

Одједном претрну, али кратко. Сетио се. Био се тад запитао: нису ли Борбе и Петар отишли Вековићу да провере?

Тишина.

Схвати шта то значи. Хоће просто да одбаци ту претпоставку као невероватну. Напротив, била је врло, врло вероватна. Истина, проваљени су... Сви смо ми увек проваљени, није то разлог да се не изврши задатак.

Какав задатак?

То би било тако, тако криво страшно да...

Није смео да домисли своју мисао до краја. Задрхтао је. Онда стисну зубе, смири се.

У том случају... У том случају...

Био је убеђен да су отишли Вековићу. Убеђен. Како би иначе? Још јуче му Петар није веровао, а Борбе је јутрос посумњао. »Кад-би-моја-баба-имала-точкове-звала-би-се-виша-револуционарна-законитост«. Рекао је то подсмешљиво, поспрано, сумњичаво.

Али Мића се опирао, није још спао на то да о себи мисли њиховом иронијом и сумњичавошћу. Стога се увреди:

Како се усубују да сумњају у мене? Како?

Но вал увреде убрзо уступи место таласу објективистичке лудиности.

А ја? Не сумњам ли и ја? Није ли то уопште знак будућности? Није ли »здрава сумња услов за добар конспиративан рад« (Лењин)? Какве то па посебне привилегије тражим за себе?

Значи, имају права да сумњају, је ли? А то, даље, значи да је све пропало. Утврдиће да сам... да сам...

Шта? Врло важно. Не конспирише се само у односу на непријатеља.

Непријатеља.

Мића понови још неколико пута ту реч што је почела да одјекује у њему, одједном отупела, без смисла. Али то стање без мисли закачене зупцима речи чији се точак окретао иначе, као обично пробе и прво што се ушта било је:

А нови човек? Значи и то је пропало. Не може се већ сад изградити човек будућности?

Осети отпор, освежење.

Зашто да не може? Због лаж? Али то није била лаж, већ вољно скривање извесних чињеница у интересу борбе. Нужно је скривати понешто и од другова.

Услов илегалне борбе. Пре свега — имена су надимци, а остало? И то остало. Илегална борба намеће конспирацију као самоодбрану и заштитни систем, а тај систем није друго до систем варки и лажи, кљуса и замки, лажних трагова и дезинформација за непријатеља, али и за сваког кога се ствар директно не тиче или не учествује директно на одређеном сектору битке, али и сваког који се опире циљу зато што му је туђ или зато што га у једном тренутку не схвата. А нови човек, који

је нов и зато што је борац, који је ту, дакле, илегални борац, дакле, конспиратор, мора лагати, иначе не би био ни борац, ни нови човек. То онда значи да и за лаж мора да буде места и у души новог човека. Она му је нужна да би био борац који јесте. Само...

Но то га обрадова.

Но то га обрадова толико да мисао потече мање грчевито, запенушано.

Од часа кад лаж није за њега више тако неспојива с ликом новог човека одређеног конспирацијом, могућа је (помисли мирно, објективистички), разуме се, и злоупотреба лажи, претерана конспиративност, која је злет само израз будности што никад није претерана, јер је знак оданости. Другим речима, мислио је Мића смиренији, свако лагање другова није само по себи за осуду. Има лажи које су плод врлина новог човека. Не мана, којих он, уосталом, нема. Није ли он слагао у том нужном, конспиративном смислу већ синоћ? Јер им синоћ није рекао да је Вековићу поставио замку. И добро је урадио што им то није рекао. Добро у оба случаја. И у овом, нарочито у овом. Шта би му тек радили и како би му Петар крв пио са «лерлауфом» да им је синоћ то рекао, а испало као што је испало. Показало се да Вековић није агент (уосталом, ја то никад нисам сасвим ни мислио!). Али то је мање важно од другог нечег. Они би извукли из свега сасвим демобилизаторске закључке, да не треба уопште сумњичити. Такви су они. Да су бољи, ја бих им све рекао. Али они не могу да схвате да будност увек користи, чак и кад се утврди да није било места одређеним претпоставкама и сумњама.

Од те се речи лезну, трже и нешто у њему трупну као точак преко цомбе. Продужи:

Друго сам ја. У мене не смеју да сумњају јер ја знам да сам и објективно и субјективно чист.

Објективно гледано, ти си их натерао да изађу, да се изложе без потребе и ако их ухапсе и убију, шта онда? Јеси ли и даље објективно чист?

Но то га питање упућено себи необично изненади. Није никад још помислио да неко за кога се утврди да је објективно крив може да то не буде и субјективно. До сад је мислио да је субјективност пуки одраз објективног и у погледу кривице. Али сад нагло закључи, пошто је сам имао увида и у једну и у другу страну ствари, да

он не би био крив чак и у случају да Борђе и Петар страдају путем до Вековића, пошто није реч о неким његовим субјективним заблудама нити о некој његовој скривеној игри за рачун непријатеља, нити о грешци из добрих намера, него о борби за циљ средствима која су му стајала на располагању. Он брани принципе и заставу. И пошто нема већине, он је принуђен да се послужи варком.

Погледа на сат. Мораће касније до Ванета. Али он је у болници до пет. Има времена за њега. Може да чека ту читав сат на Борба, Петра и Вековића. И два. И три.

Чекао је. Наслоњен на брест, размишљао је и о другој страни ствари. Шта ће му рећи Борђе и Петар кад се врате с Вековићем.

Рећи ће да сам их све слагао, хтео да преварим Партију и сутра ће они извести Вековића на слободну територију.

Лаж је лаж, рећи ће Борђе. И тачка. Полазећи од тога, Петар ће, лицитирајући, додати да ми то сигурно није једина лаж и једино обмањивање Партије. И рећи ће да му сад чудно звуче некакве Мићине речи о пороку (а лагање је неоспорно порок) који не трпи самоћу. И он ће се, Петар, питати да ли се и остали Мићини пороци своде само на лаж или су у питању и ствари много трагичније...

Мића махну руком у мислима на то наглаждање. Био је сигуран у себе и све су га те претпоставке остављале у ствари савршено мирним. Друго је могло постати трагично. Чињеница да ће сад бити много, много теже да се спречи Вековићев излазак.

Јер лаж — добро. Лагао сам. Али она моја лаж није за осуду, одговорићу Петру и Борбу. — И ви врло добро знате да није. Она помаже борби.

Лаж? — питаће Петар. — Лагање другова да помаже борби за слободу која је истина?

Не, лаж је средство. Нисам имао боље тренутно. Али ствар коју сам хтео и хоћу да постигнем у интересу је Партије. И ако ви не схватате то, тим горе по вас. Објективно ви штетите борби у којој учествујете.

Лагати другове, дакле, не прља заставу, прља је напор да се спроведе у живот бефел вишег форума! — рећи ће Борђе. — Хајде, Мићо, не буди детињаст.

Крив си! — рећи ће Петар. — Упрљао си се заувек.

Нисам! — рећи ћу им. — Ни једно, ни друго. Прави је борац чист и кад износи кибле. Чистоћи његових руку може да нахуди прљање принципа за који се залаже. Никад средство којим се служи војујући за њега. И ја, бранећи најпартијнији принцип, не могу, без обзира на средство којима се служим, да га упрљам.

Али Мића чу у својим мислима Вековићев глас.

Опет апстракције. Зар не видиш, Мићо, и човека? Принцип је шума, а човек је стабло. Шума је више од збира стабала, али свако стабло остаје стабло и у шуми. На пример, овај брест на који се наслањаш и у брестовој шуми био би исти. Његово корење усисава земљине сокове и ту и у брестовој шуми на исти начин и ти немаш права да посечеш ово стабло нити да му оспориш иједну од његових брестових особина зато што расте ту, на ивици пољанчета, а не у шуми. Иако ту, он припада роду брестова а они су исти у шуми, ту или где били. Као што и сви брестови, били где били, припадају њему.

Тачка! — рећи ће Борбе, и Мићу више нико од њих неће хтети да саслуша и Вековић ће изаћи.

Питаће те, знаш! Не дам да изађе.

Нешто треба урадити. Наћи излаз. Где? Шта треба урадити?

Треба нешто измислити, нешто што ће их натерати да ме саслушају до краја, да усвоје моје разлоге.

Али опет чу Борбев глас који рече: Тачка. И чу Петра који је ликовоа пакосно и чу Вековића који је говорио да борац мора бити човек пре свега ако хоће да слобода коју ствара буде људска и за људе, ако неће да упропасти и свет и слободу, ако неће да порекне ону крв која је досад проливена и крв што ће се још пролити за свет и слободу човека у свету.

А ти му гласови нису давали да мисли, да проналази излаз, оно што треба урадити да би их сад, у отвореној борби, победио. Окрену још једном шаљтер.

Но пре но што пређе на саму ствар, пре но што их убеди у потребу да песник остане (то ће морати да учини у присуству Вековића, али ја се не бојим ником да кажем истину, мени не смета да му и у очи кажем све шта мислим до краја о питању које је сам изазвао својим јучерашњим таванским ајпирством, али које га у овом часу и превазилази и баца, заједно са њим и са

мном, у заснак својим значајем), пре тога треба да их натера да га саслушају. Како?

Мислима су му пролазиле разне могућности, но после брзе и језгровите провере, одбацио би сваку комбинацију. Међутим, у њему гласови Петра, Борба и Вековића нису престајали да говоре. Понекад би их чуо помешане, као да то сва тројица говоре у исти мах. То му је сметало да ради довољно брзо.

Напињао се. Ни прегњом да ће извршити самоубиство неће их нагнати да га саслушају. Гласови. Шта је то са шаљтером. Досад није затајио, а сад, кад му је толико потребан, пропушта гласове који му не дају да мисли како треба.

Мислио је на све. Да опет слаже? Да им каже да је њему Мирко рекао пред сам одлазак да се Вековићев излазак одложи засад? Неће веровати. А ако би се правио тајанственији још па рекао да је дошао до везе? Неће му дати да дође до речи јер све што ће казати чиниће им се лаж. То је. Њихови су адуту у томе што ће, сведочењем Вековића, бити утврђен као обмањивач Партије. И ако хоћу да нешто постигнем, ја треба ту чинилицу да оспорим. На њу морам да ударим свом снагом.

Како? И на шта могу претендовати? Да их уверим да је мени Вековић рекао једно, а њима друго? Нема изгледа. Глупост. Рећи ће: Срамота. Није га стид. Место да се каје...

Мића затвори очи. Шаљтер воље је попустио и он је чуо сву тројицу како су му добацили оно: Срамота! Место да се каје...

Па да. Како се раније нисам сетио. »Признај прешку и остајеш у Цека.« То је била узречица неког синдикалног функционера о коме му је пре рата причао Мирко. Јорга? Жорга? Нешто тако.

Кајаћу се. Они ће ликовати, бити срећни што су ме поразили и пустиће ме да говорим. А онда, кад почнем...

Разуме се, рећи ћу им све како је било. Како се стварно десило. Зашто сам лагао. Како сам дошао на мисао да их слажем. И зашто ми се није чинило нијеаног тренутка да грешим.

Али Петар ће рећи: Дабоме, признајеш, само доцкан је. Требало је то раније, пре но што смо те демаскирали.

Молим! Помисли Мића, који од прамена мисли до борбеног дела никад није видео раздајине. Он извуче из џепа нотес и с њим комадиће јутрошњег писма. Радничка 26. Требало је то раније бацити.

Исцера из нотеса чист лист и штампаним ситним словима написа брзо:

»Долазио и чекао да вам кажем да је стари остао при своме. Јутрос сам се преварио, кајем се, немам мира. Сада идем кући, шта ћу ту. Вратићу се око три. Тада ћу вам испричати све своје ноћашње и данашње муке.»

Комадић Аниног писма, Радничка 26, неприметно баца кроз решетку канала пред ким се сажде да веже пертау на левој тениској ципели, мада није било никог на улици.

Ни у дворишту. Он сави начетворо своју цедуљицу и гурну је кроз пукотину на вратима. Али не прође, предебело. Извуче га помоћу перореза и пресавајен надвоје лист сада прође кроз фигуру. Чу како шушну кад паде иза врата, пође и у истом се часу покаја.

Шта ми је данас? Саме неопрезности. Носим у џепу цело пре подне писмо Радничка 26 (лепо је што се улица зове Радничка), сада убацујем ово, а проваљени су...

Но прекиде се јер осети да је учинио још једну глупост. С тим непромишљено и неповратно убаченим писмом дао им је у руке признање да их је лагао. Није баш написао ту реч, али изаћи ће на то.

Али како да их увери да није, тек ухваћен у лажи, решио да им каже истину? Него спонтано, после унутрашње кризе, независно од претпоставке коју уопште није ни претпоставио, наиме да су од Вековића дознали да их је лагао?

Насмеши се својој ратној варци, насмеши се скоро поносно што је том цедуљицом (известан ризик узима, истина, на себе, али ништа без тога) одузео све главне аргументе евентуалној оптужби да је лагао Партију.

Као да он није довољан себи! Као да се сам није довољно насекирао што му није преостало друго средство. И ноћас, кад је одлучио да их слаже и после свега, на контролном састанку и доцније, док је узалуда чекао Бећу сигуран да неће доћи. Али умиривао је савест!

То је помислио с нечим циничним у нагласку те мисли.

Ето како савест смета борцу.

Да се одмах после контролног састанка вратио овамо, још би их затекао овде и спречио све те компликације и остало што се из овога још може непријатно и незгодно да изроди.

Свеједно. Главно је — решење је нађено.

А и оно је лаж; као све што си од јуче нашао, нова лаж, циничнија од старе.

Наћи нешто боље, и ја ћу одмах усвојити. Наћи. Фединг.

Онда чу нормални глас своје мисли што неузбуђено продужи: Због једне будале која је глува и слепа за све што није чиста свакодневна пракса ја нећу да одступим од принципа. Нити због једног полтрона као што је Петар. Преварити њих, објективно се своди на превару непријатеља. Иако су другови (и то добри другови) они дају отпора оном што у овом тренутку представља највиши партијски интерес.

По чему неизлазак Вековића на слободну територију представља највиши партијски интерес? По чему?

Знам. И то је доста.

Мића ипак прелете брзо, брзо преко свих разлога и после те ревије аргумената осећао се још уверенији да је у праву. Било је таквих које не би казао ни Борћу, ни Петру. Зар би они разумели да је он одувек, у ствари, био против тога да Вековић изађе, и то само зато што је њему већ одавно јасно да је Вековић, и без обзира на тавански случај, супротност свему што новог века чини новим. На првом месту његова везаност за конзервативну, анималну, малограђанску страну живота. Па већина његових песама. Сами крици меса и сировог живота неслапкнутаг ни у једној јединој води оног што зовемо цивилизација, успон човека. Уопште, уметност је изгледа сва таква, сем, разуме се, случаја када се стави потпуно у службу дневних борбених задатака. Обашка све остало што мање или више непосредно и посредно представља онај његов љубавни сукоб, откривајући његову исконску чулност и неморалност. Коначно, слободна територија треба да је награда. А Вековића, који би својом дрхтавом, слузавом животношћу, самим својим присуством порицао нужну и неизбежну

сурову и величанствену строгост борбе и свету чистоту људи који се на живот и смрт боре, а Вековића не треба награђивати. Напротив. Казнити га треба што је таква у ово време окрутно и тврдо.

Седећи на прагу пред собицом, замисли Борба и Петра у радној соби Вековића где причају са згражањем о Мићи лажову и бандиту. То значи... Не, то је мање важно. Можда су завршили згражање. Можда су пошли. Утроје. Довешће и Вековића овамо. То ће бити најгоре. Мислиће да им признајем лаж зато што је он ту.

Мића се ухвати за главу.

Свеједно. Можда га и неће довести одмах. Али и ако га доведу, свеједно, он ће им рећи своје после комедије обавезних формалних изјава о душевним мукама и кајању. Он ће комедију одиграти добро, а онда ће им рећи:

Није истина, рећи ће им, није истина да се Вековић одрекао да изађе. (То ако добу без њега. А добу ли с њим, рећи ће... рећи ће: добро је што си ту. Већ нисам могао да издржим муке и кајање. Јер ја сам вас јутрос слагао, другови, да бих добио мало времена. Вековић (Он) хоће да изађе. Да. Мени се чинило и чини да је то неправилно...

Треба ли то одмах рећи? Није ли прерано?... али ви ме знате, другови. Имам ја недостатака још. Неумерену будност. Она је, истина, објективно увек користила. Мене нико од другова с којима сам радио није провалио. Они су гинули радије но што би ме издали. Ја сам не само успео да им усадим мржњу према издаји него сам, и ви то, другови, знате исто тако, први и на време сигнаписао неколико сумњивих случајева, који су касније, као сумњиви и издајнички, потврђени. Радило се о обичним убаченим конфидентима и они су ликвидирани, захваљујући баш ономе што Петар зове мојом манијакалном сумњичавошћу у лерлауфу. Ја имам необично развијено то осећање, и ја по њуку, тако рећи, разликујем наше од ненаших људи, као што ловачки пас осећа своје зечеве, лисице и остале јазавце. Ја сам тако, овог пута, осетио да ни Вековић није наш. Ја не умем да објасним добро како сам дошао на то да он није достојан да буде застава која ће постати ако изађе. Свакако, био сам у то уверен пре случаја на тавану.

То је код мене, другови, интуитивно. То је, по свој

прилици, неко ново, револуционарно чуло које имам у себи и оно ради стално. Ја њиме осетим непријатеља пре но што он стигне да постане сумњив. Била би штета за покрет да се нисам досад користио њиме и помагао. Помагао сам да се на време демаскирају непријатељи у нашим редовима...

Прекиде се.

Бићу истинит. У случају Вековића ово је моје чуло отказало. Јутрос сам се уверио да није конфидент. А јуче сам мислио да јесте. Да ли сам мислио или сам хтео да мислим јер ми се то чинило лакше. Зашто лакше? Зато што сам предосећао да Борбе неће схватити моје разлоге? Синоћ, кад сам стигао кући, детаљно сам подвргао поновној анализи наше јучерашње разговоре и дошао до непоколебивога уверења да Вековић није учинио ништа што би субјективно штетило борби. Али објективно... не прекривајте ме, објективно јесте, то јест, може да нам нанесе штету и зато, не успевши да вас убедим, ја сам јутрос слагао њега, али и вас. Истина, чврсто сам се надао да ћу се током дана повезати с организацијом и да ће другови схватити опасност коју ви не видите упркос мојим напорима да вам је...

Улицом прође младић у клинастим панталонама и с косом очешљаном à la баш-ме-брига.

Мића је замислио себе већ у собици иза пекаре и видео Борба и Петра како га слушају све погруженији пред лепотом његове смеле самокритике. Али тек што је то помислио, схвати да му се неће десити јер он сувише отворено покушава да их убеди да је његова погрешка у ствари врлина, мада зна да они мисле да ниједна лаж (а била је то једна лаж, иако привидна, пошто користи истини) не може бити врлина. Неће се дивити, напротив, казниће га. Мисао на казну га наљути и отрени.

Наљути се и на своју неопрезност. Још сам ја поприличан малограђанин. Не само да сам неке врсте лажов него и ташт сам. То је новост.

Убрзо преста да се гради. Не ради се о њему, него о ствари. И он изнова замисли себе како улази у пекарку и отпоче испочетка да Борбу и Петру, сад одиста привидно скромнији и свеснији своје кривице према њима, објашњава разлоге који су га навели да их јутрос слаже. Но сад је, мислећи ово што се спремао да

им каже кад добу, контролисао себе, поправљајући се, опомињући се. Чудно. Није могао да почне из средине то своје пробно рецитовање спонтане навале искрености. Као деца кад не науче добро своју песмицу, па се, кад зашну, враћају »из почетка« на први стих прве строфе иако су се »збунили« код претпоследње, тако се и он већ два-трипут враћао на почетак исповести. Без обзира што је место код ког је по трећи пут узастопно застао, незадовољан собом, било прилично удаљено и увек исто. Застао је код прелаза са своје кривице на Вековићеву, о којој је хтео да им говори како се јавља, објективно мерена. Но четврти му пут прелаз побе за руком и он се исповеди до краја.

Могао је бити задовољан. Нарочито са варијантом ава, то јест у случају да је Вековић присутан. Тако ће армнути жице нормалног људског достојанства да ће Вековић, неизбежно, с рефлексном неминовношћу реагирати онако како Мићи одговара и, после свега, сам одбити да изађе. Још ће бити тронут Мићиним »патњама« и осталим »кризама« и »душевним мукама«.

Мића погледа на сат.

...Ако ме избаце, Бор ми не гине. А избациће ме, газда је ухашен, фабрика затворена. Црко коњ! Ко је шибао газду по ушима да шаље добровољно кожу у шуму? Јест, добровољно, оћеш, кад су му шумци прислонили пиштољ на чело? Уосталом, шта ме се тиче газда. Сваки нека гледа себе. Само место да одем у Бор, боље ми је да се сам јавим у организацију Тот. Бољи је Тот од службе рада сто пута. Бар ћу се муфте провозам и нагледам света, а и храна је боља код Тога и место прокисле, дирисове проје, јешћу јечмену пању... Али главно — провозаћу се, нагледати света и бити далеко од гужваре што ће се овде загужвати. Молим. Продајем амреле и ништа ме се не тиче, а кад се вратим: Где си био? — Нигде. Шта си радио? — Ништа! Живео дес мозгес! Зато што су ме заробили и што сам као роб радио у Тоту нико не може да ме окриви...

...Блажа Поповић прође ивицом тротоара и не очеша се о Мићу који је у себи само пред Борћем и Петром (варијанта један) образлагао свој став увећујући их да није уседелац што мисли да Вековић нема права да изједначује љубав с устарабарским притискива-

њем женскиња. Није љубав превртање девојака у јендек, нека извини. Љубав је лишавање, жртвовање, одрицање. Она је борба, борбени чин. Тако се данас воли.

Човек коме су вечито у памети дигнуте сукње и томе слично не схвата љубавни језик данашњице и не може да води ову борбу за љубав у крајњој линији, за љубав-шуму, не за љубав-стабло. Слажем се с Борћем да је лакше и пријатније ваљати се између женских ногу раширених као у убијених војника, пријатније је но убијати да се не би било убијен. Но ово друго, ово непријатније, то су задаци које човекољубље поставља сада пред људе. Сећате се, другови, оног места из »Порекла породице« ... где Енгелс, говорећи о љубави, каже да је њу измислио човек као друштвено биће; према томе и љубав се мења с друштвом које је пролази. На страну биолошко одржавање врсте, оно што је за мене важно у љубави, то је да је свака епоха морала да је измишља изнова. У 1942. години, љубав измишљају они који се лишавају уобичајеног њеног вида и убијају и гину, да својом и туђом крви остваре слободу која је љубав наше епохе, јер нас једино она може да држи. А то што ради човек Вековић, то ради сваки биж са својом кравом. Зато не треба бити човек данас, и ни пошто не борац. Четвороношци се не боре против фашизма. Него проналазачи и творци човекољубивог друштва у ком љубав неће одајати, него спајати сваког човека са човечанством. Нисам уседелац. Ја сам само за љубав-шуму. Не правим игре речи у вези са »шумом«. Али данас смо војска у шуми. Сутра скидамо униформе, постаћемо стабла. Они од нас који дочекају то сутра поштевени од секире! Два су бора напоредо расла... Два су борца напоредо расла, али нису заборавила, растући напоредо, грлећи се и радећи све што мушки и женски борови раде, да расту у шуми. То је све врло уопштено... Како ће то изгледати? Како ће се таква љубав осећати... не знам унапред. Сваки љубавник и љубавница из рода нових људи мораће да буду помало и инжењери те љубави слободних људи. Измишљаће је, а песници ће је певати после стотинама година, док не буде измишљена. А и буде ли... А Вековић? Шта он ради? Њега не занима то што би једино било логично да га као прогресивног песника занима. (Јер он не излази да јуриша на бункере.) Он не

излази да би певао наша осећања у настајању. Да би нас учинио ближним себи, јер као песник, он би морао да нас сазнаје и познаје боље но што ми сами познајемо себе. Да нам помогне. А он нам одмаже. Он се као тапир баца на тапирце. То су знали и неандерталци. Дозволите. Ми претендујемо да смо више од њих. Ми знамо да волимо људе жалећи их, али не пасивно, већ активно, борбено. Сувише је бола у том свету. Залагати се да га нестане значи устати против бола, подметнути леђа његовим штаповима, постати добош који не бубња и не обара чело кад за њим вичу:

— Уа, луда! Ужива да га бију!

Јер од сазнања неправедности бола почиње све. Са тим сазнањем почиње борба за правду која није бол.

Мића погледа опет на сат. Нема их. Сети се себе, детињства.

Тако је бар он почео. Много пре но што је могао знати шта почиње. Био је премален за то.

Тада су још његови вршњаци маштали да буду дeктивни и фудбалери, боксери и поларни истраживачи, авијатичари и пливачи, богаташи и славни људи, а он — да укине бол. Бол око њега болое је њега. Неиздржљиво. Лекарима кажу: »Да нема бола, требало би га измислити. Он је предстража здравља, упозорава на опасност болести која долази.« Можда је тако. Бол који је осећао око себе сигналисао је опасност. Свест о опасности, потребу мера самозаштите. Заштите себе. То је за њега значило и човечанства. Није умео да мисли о себи у јединици, био је исто што и свет, онај радни.

Пуно којечег није умео. Није, на пример, знао да се радује непомућено. Чим би се насмешио, помислио би: на земљи има људи који тугују. На земљи их увек има. То је код њега била болест. Гонила га је да тражи лека.

26

Како му је било између дванаест и два, за то време које се још разумно може рачунати у подне, Жика неће моћи никад ником да исприча. Биле су то муке. Свирепе муке. Мића му је рекао да ће свратити око подне ако не отпугује. Мара је дошла око 11,30 и рекла

да је Вековић ухапшен. А Жика, који се тад обукао, знао је више од Маре. Знао је да Мића залази опет Вековићу. И знао је зашто. Очеви мисле прво на најгоре, а забринутим очима најгоре се, пре или касније, увек и догађа у овим временима. Али он није изашао одмах. Мића је рекао да ће можда доћи око подне. Жика га је чекао. У два већ није могао да издржи. Било му је сасвим јасно да је и Мића ухапшен. Прво су ухапсили старог, а он је, не издржавши муке, одао Мићу. Издао га је. Он је увек издавао. Вековић је рођени издајник који је целог живота издавао своје природне савезнике, мушкарце. Такви су уопште сви женскари. Издавао је мужеве којима је залазио у кућу и заводио њихове часне и верне жене. Издавао је и жене, мењајући их чешће но кошуље. А сад је издао и онога кога је могао имати разлога да сматра за сина, иако му није био син, јер је Деса на самрти рекла Жики све како је било и да је већ била трудна кад се оно десило. Жика је мрзео Вековића. Мрзео га је исто толико колико је волео Мићу. Је ли то била само љубав? Је ли то била љубав? Још и више од тога, ако је тако што могуће. Мића је њему био увреда и жалост и горка туга; нека хладна, пакосна љубав, једно очајање.

Облачио је полако црни, избледели капут, а ипак, руке су му дрхтале. Издао је младића за кога он могао веровати да ти је син. Ето! То је велики песник. О томе не пишу у историјама књижевности. О томе Скерлићи ништа не кажу. Лажови! Сви су лажови. Цео је свет лажовски свет. И Мића има право што устаје против лаж и ником не верује. Све је гола лаж. Све. Кант-Лапласова теорија је лаж. Историја је лаж. Видео је он у једној бугарској историји како је описана битка на Брегалници и битка на Велбуржу. Он је учио да смо ми добили те битке, мали Бугари уче да су их они добили. А он се тучао на Брегалници и зна: нико никад не добија битке. Бар не они који остају да леже на бојном пољу. Битке добијају само они који се живи врате кућама. Било на победничкој страни или на пораженој. Али ни они не добијају битке. Зар је победа остати жив? И тај живот, зар је он победа? Беда је он! Ето, пертле не ваљају више ништа. Само потегнеш, гово. Кидају се као паучина. Ништа данас не ваља. Зар би Мића био такав да нешто ваља? Зар би постао борац

за истину да му се није згадио тај свет лажи? А зар би ипак могао да дође до помисли да буде борац да није одмалена учио, с једне стране, песме и чињенице о јунацима, а с друге, видео свуда око себе саме неправде, неправде које су тако наметљиво гласно вапиле за правдом? Но ту и лежи Мићина заблуда. Ту, у веровању да је оно што вапи за правдом достојно ње; у веровању да то што данас правду тражи, неће, кад је сутра-прекосутра нађе, и само постати извршилац неправде. Мићина је несрећа његова младост без искуства. Кад би му он могао пренети нешто од свог искуства и од својих мисли. Јер питање је ово: је ли правда које нема, и неправда коју видимо и чујемо, заиста правда и заиста неправда? Шта ми о свему томе знамо? Видео је једном микроскопски снимак крвних зрнаца, белих и црвених. Личила су на звездано небо у августу. Али ко може да каже да све звезде које видимо и цели Млечни пут нису микроскопски снимак крвних зрнаца у крвотоку неког цина над којим се диже нови бескрај, звезданијег неба, које је цело — само кубни сантиметар крвних зрнаца под микроскопом неке нађудске гњилице? Шта ми већ можемо сазнати? И за шта се можемо чврсто ухватити? Ни за шта, Мићо. Треба бити филозоф и рећи: све што нам се чини истином, биће ускоро заблуда! Јер ми смо слепи и глуви и умемо само да волимо и мрзимо. А то, љубав и мржња, само су пуже речи за кретање чији смисао не разумемо и нећемо разумети, иако патимо. Мићо, патимо, објашњавајући себи погрешно виђене погрешке. Научне истине у које се научници данас куну биће сутра-прекосутра предрасуде, празноверице и заблуде и последњим глупацима. Ништа, Мићо, није углављено у чврста лежишта. Ни осећања, ни расположења — једино што је људима у истини доступно. Јер, ево: ја те волим. А нема ли и уверености у снази којом те волим? Нема ли у њој и бола и гнева и мржње? Знаш да их има. И знам да их увиђаш и да ме зато не волиш како би требало и како заслужујем. Да будале маторе! Зар се према заслуги воли? И шта је заслуга?

Жика је савијао у ролну ћебе које је дигао с Мићиног кревета и, савивши га врло пажљиво у један заиста обао и стегнут котур, веза га припремљеним каналом. У шпајзу није било ничег, али на столу се хладно кром-

пир-гулаш без мяса који му је Мара донела. У орману у кухињи Жика нађе окрајак хлеба од кукуруза. И напукавши на чело стари, изгужвани шешир неке чудне непрецизне боје, узнеће у једну руку и плави лончић с посним кромпир-гулашом, изађе из стана. Окрајак кукурузног хлеба увијен у новине вирио му је из џепа.

— Куда? — упита Мара провиривши из своје мрачне кухиње испод степеништа уличне зграде.

— Не могу га, ваљда, оставити без хране.

Прошло је два.

Жика се намршти, пружи главу и прође брзајући све више. Помислио је да Мића већ умире од глади.

Наслоњена на довратак, Мара га је гледала како граби низ ходник својим танким, кривим ногама. Срце јој се пепало. Она обриса очи крајем кецеље. Агенти седе у Вековићевом стану, али Мића... Мића...

Њен Бојко је све видео. Испричао јој је малочас како је хтео да бежи с Десом у свет. Заказао је с њом састанак у десет на гробљу, па је с камена на ком је седео чекајући је, видео Вековића који је нешто говорио и како су онда дошли агенти и како су хтели да га ухапсе, и како се он није дао. Уто је наишла и Деса. Она је видела како се песник отима и како су га онда ударали и како су дошла после кола и како су га крвавог однели и Деса је заплакала и побегла вичући: »Нећу да чујем за мушкарце«. Али ако су ухапсили и Мићу... То ће бити смрт за Жикку.

И Мара није могла више да се уздржи. Заплакала је гласно, љутито, без стида.

27

Ни после читавог сата, нико се од њих није вратио. Мића се забрину. Распињан између уверења да им се није могло ништа да деси и бриге које се није успевао да ослободи, он одлучи најзад да и сам оде до Вековића. Направиће се изненађен кад их буде видео. Долази као да се извини староме.

Пролазио је Улицом светог Николе, с јужне стране гробља, Викторија-плакате нису остављале ни мртве на миру. Ограда која је одвајала гробље од улице била

је сва облепљена њима. Мића се обазре, не спази никог у близини и, не размишљајући, повуче за крај још влажне хартије. Сљушти је до пола и остави је да шуш-каво виси на ветру који је одмах подухвати и њом за-ландара.

То није ништа, разуме се, али пролазницима ће бити лепше кад виде како немоћно виси горда Викторија. Они ће са захвалношћу мислити на незнаног друга који је учинио оно што би и сами учинили кад би били тако смело лепи као тај незнани друг. Нико од њих неће зна-ти ко им је приредио ту пријатност и зато ће придавати том непознатом Мићи најдивнија својства. И она која он нема. То је неоспорно једна чар јунаштва за јунака. Њему се диве. Виде решетке канализације. Ето, и ова Ана! Зове га јер се диви борцу, не њему.

Прошао је зид и ушао у Гробљанску. Трамвај је чекао преко пута, још полупразан. Мића застаде поново, обазре се. Озго: цвећарке, поскуричарке, просјаци уза зид, на бандери — телеграфист, а други испод, држи ко-гур жице чији је крај већ горе, намотан око беле шо-лице. Неколико жена у црнини. Окрену се. Улица св. Николе — пуста. Нико га није пратио. Али слева, отуд из Цвијићеве, наилазила је средином пута патрола вој-ника у фелдграу лупајући чизмама кратких сара. Ах! помисли.

Испод каменог лица залепрша радост.

То је патрола за Звездару. Она обично пролази Ули-цом св. Николе. Видеће сад своју Викторију! помисли заурадо. Видеће како јадно виси њина Викторија. Мића пређе улицу обичним кораком и намести се иза трам-ваја (неколико жена у црном и неки бледи чича с по-жутелом брадицом). Одавде ће видети запрепашћење војника кад прођу крај свог подераног плаката.

Хоће ли се правити да не виде своју поражену Вик-торију како виси, или ће, прегоревши стид, каплар за-уставити патролу и лично исцелати до краја ту плакату са знаком њине победе? Он баци кос поглед на војнике који су се већ били приближили на педесетину корака од угла улице у коју ће заокренути. Њихова су заљуба-на лица изгледала као од равних полутина једнаких цигли, још више изједначених са шлемовима (што су им скривали чела) и униформама (које су им изједна-чавале тела, укус, разлике у имовном стању, прохтеви-

ма и свему). Мића није могао да се отме некој краткој, сажаливој симпатији. Шта? Не изгледају лоше тако уједначени као да су бирани, снажни, здрави и лепи (чак лепи, упркос мржњи којом их је мрзео.)

Већина је имала његове године, двадесет, двадесет и једну. А каква разлика! Они су послушни, тупи и не-острашћени. А он је војник уверења, свести доведене до белог усијања страсти. Немци ударају поткованим чизмама и иду средином улице и праве се да им је при-јатно што ударају чизмама и газе средином туђе, осво-јене, окупиране улице и праве се да иду слободно, као да се то баш њима прохтело да иду тако некако и не-камо, и праве се да иду куд им се хоће, куд су већ и сами хтели да пођу, као да то каплар, који их води, из-вршује само њихову жељу. А како су у ствари ти мла-дићи неслободни! Неслободнији од окупираних станов-ника овог града, да и не говори о борцима. Борци су увек слободни. Они су најслободнији и кад допадну заг-вора. Борци, да, али друго су војници у рајама дрела који их је нанизао под свој конач и сад их гони да иду куд им се не да ићи да раде што им се не ради. Они су прави робови. Нико од тих младих није пошао у војнике по својој вољи, мада је од тренутка кад је по-шао, учинио својом вољом команду претпостављеног. (Мићи се учини, упркос мржњи коју у истом часу осе-ти, да су, у крајњој линији и ови јадни војници среди-ном улице, и он, тајни војник на тротоару, везани ко-нопцем једне и тешке судбине људи у овом времену.) Упркос мржњи којом их је мрзео сад већ сасвим свесно и снажно, Мића није могао да не покуша да се оправда пред собом због малочашњег свог тренутног сажалења према њиховој младости, свежини којом су, упркос све-му, зрачили, према њиховој снази, руменилу, ухрање-ности, и малограбанској лепоти, да, искључиво физич-кој лепоти младости.

Почев од сутра, гледаће их само преко нишана на пушци коју ће добити или стећи. Али шта, док их сад тако гледа, с руком на револверу у цепу у ком не шуш-ка више поцепано писмо, он себи дозвољава да их жали. Њих. Не себе. Никако не себе. Он ће их се наубијати. Убијаће их. Он њих. Можда ће и они њега убити. Свејед-но. Ко остане последњи, остаће, али неће се дуго вре-мена смејати. Неће моћи да се смеје крај толико мрт-

вих које не може да заборави. Али живеће ипак и тај последњи. А он? Осети одједном да завиди Немцима што су тако ухрањени, живи и чисти, што им оружје блиста на сунцу које промоли очи на пицима испод облачне паучине. Завидео им је и што су им униформе нове. Његова ће сутрашња пушка бити сигурно мање светла, а униформа ће му, у најбољем случају, бити скинута с убијеног Немца, биће пробушена, упрскана крвљу, упрљана блатом у које се свалио леш непријатеља. Он неће никад бити ни тако ухрањен, ни тако румен.

Погледа за њима. Они су пролазили крај поцепане Викторија-плакате.

Сад ће је видети! помисли заурадо, али непрозрачно лице му доби један много невинији израз.

— Ајнс, цвај! Ајнс, цвај! — понављао је каплар одсечно.

Војници су прошли крај плакате. Висила је ланда-рајући на ветру што се дигао с реке. Војници су гледали право испред себе. Ни лево, ни десно.

Није имао среће. Нису видели оно што им је он желео из свег срца да виде. Морали су да виде, али им уображено достојанство назовипобедника није дозволило да виде поцепану своју Викторију. У ствари су је видели. Морали су. Свеједно.

Али наши људи неће имати назовипобедничке таштине. Они ће разумети да је он то незнан на њих незнане мислио кад је цепао непријатељску Викторију. Наши се неће правити да не виде поцепану кукасту плакату. Видеће је. Схватиће да у том граду који сав мирисе на ускислу и горкасту дирисову проју, живи један човек и да је он то учинио да би их обрадовао јер их воли. И радоваће се фугке у себи и причаће шапатом код куће шта су видели.

Уто изби далеки црквени сат. Један. Немогуће да је већ један. Он погледа на свој сат. Показивао је двадесет минута до дванаест. Принесе га уку. Стао је. Али кад? Кад је стао? На шта је мислио кад му је сат стао? Кад је то било? Пре сата и 20 минута, разуме се.

Ана! помисли и виде опет слику и лепу младу жену у Вековићевом купатилу, наранцасте косе. Ану, сву белу, трепераву као мале звезде у августу, сву концентрисану, с великим, страшно дугачким, светлим, врућим очима и лепршавим грудима које су се испод хаљине

чиниле као засебна бића која живе својим одвојеним, дивним, скривеним животом.

Мића диже брзо главу и неста иза трамвајске чекаонице: видео је два човека за које је знао да су агенти. Зачас их сакри бандера са посмртницом неког генерала у пензији. Охо, и академик је био покојни господин генерал.

Заклоњен бандером, препозна сасвим добро једног од агената.

Мића није имао разлога да брине за себе: револвер му је, уосталом, лежао откочен у цепу. Али шта тражи Космајц у том крају? Он се помери, сад су му агенти били с десне стране. Помери се још мало. Неће га видети више. Ишли су пешке. Можда су били на некаквом парастосу? Или погребу? Не на генераловом. На такве погребе одлази други свет. И шта ће полицијски агенти на погребима? Они сами убијају. Не жале.

Мића удахну дубље накісели мирис бући што се љуштио са зидова чекаонице. Па ипак ваља бити опрезан... Полиција га, истина, није имала у својој картотеци, али он је једном бежао Космајцу, који је имао ужасно агентско памћење. Причало се да препознаје и после десет година комунисту кога је једном само видео и да је у стању да се одмах тачно сети где и кад и у којим га је приликама видео. Захваљујући њему, реконструисана је донекле антикомунистичка картотека изгорела приликом бомбардовања. Можда се претерује с тиме, помисли и провири опрезно. Агенти су се спуштали ка Цвијићевој. Он изађе иза свог заклона. Трамвај је у међувремену отишао. Није ни чуо кад. Рука му је била у цепу, на револверу. Тад угледа Бојка лево од себе. Био је блед, ужаснут.

— Кс! — учини Мића. Бојко се стресе, окрену и препозна Мићу.

— Све сам видео! — рече Бојко кад му се приближи — ухапсили су га.

Мића претрну. Прво помисли на Борба и у исти семах умири. Бојко није никад видео Борба. И као у сну, где су још једино могућа чуда, у тај исти мах угледа Борба и Петра без Вековића. Срце му залупа као никад. Заокретали су у Улицу св. Николе, долазећи од Дунава. Каква срећа! Да су наишли два минута раније, нагазили би на Космајца. Мића осети језу. Пријатну.

Уосталом, са задовољством би убио Космајца да је покушао да му ухапси другове. Најмилије.

— Бацали су се на њега, газили га! — говорио је Бојко гледајући га ужаснутим очима, скоро уплаканим. — Деса се вратила. Неће више у свет.

Мића га потапша по рамену и рече уз уздах:

— Други пут ћеш ми причати. Важи?

Борбе је ишао напред; на пет корака иза њега, али с друге стране улице, корачао је Петар с рукама у цеповима. Нечујно је звиждао и расејано гледао на све стране.

— Прегукли су га! Све сам видео! — понови Бојко.

— Причаћемо други пут. Сада морам...

Погледа на сат. Опет иста прича. Деса. Врњци. Али кога су то хапсили? Врло важно. Комуниста нема на парастосима.

— Журим. Зараво, Бојко!

И пожури за друговима који су се враћали у пекарју. Али чим пребе улицу, побе полако, опрезно. Не треба да ме виде.

28

Ана је лежала на каучу у ниши и чекала. Отворена књига с белним корицама на њеним грудима, као неки мали јахач који не може, мален какав је, да је обухвати и стегне својим листовима. Нема га. Већ је мрак. Над главом јој је светлела бела неонска шипка, али она није више гледала у таваницу нише. Зар јој није могао послати по неком цедуљицу: »Заузет сам. Други пут?« Зашто је оставља цео дан у нади да ће доћи, а не долази? Зар није сто пута лепше и мушкије рећи истину. »Госпобо, видео сам вас у огледалу и не свићате ми се. Ја волим другу и уверавам вас да је много лепша од вас.« То боли, дабоме, али бар знам на чему сам и... Не, не бих га мање волела. Није истина. Али мени је само одвратно то његово самарићанство, та његова нељудски и немурски безобзирна обзирност, та углађеност која ми наноси најдубљу могућу рану и то зато што се плаши да ме не повреди. Какав је он онда мушкарац, Вилин Коњиц? Ја нисам тако себично осетљива, иако сам жена. Ја не умем да мерим и рачунам и одмеравам шта

треба и не треба. Иако сам жена, ја сам ти послала писмо и прва те позвала. И можда зато и не долазиш, мислиш — »Успаљеница!« Мислиш: »Жена која не поштује своје достојанство.« Можда. Имаш право, можда. Али ја не умем да не шаљем прва писмо јер не умем да кажем себи: Немој да урадиш то што ти се ради да свет не би мислио о теби да не умеш да се држиш како треба. Ја сам поштена, ја не варам ни себе, ни друге. И мене се не тиче шта ће да мисли свет о мени, па макар тај цели свет био само ти и ти сам. Ја ћу ти слати писма и цвеће и вазе и све што имам и даваћу ти све што могу и умем, себе и све што се може дати за љубав. Ти ништа не знаш и ти си глупак ако, тако мислећи, не схватиш истину, али ја те волим и ништа не могу против себе која те воли. Чак ни уживати не умем у том што доживљујем као што то уме Вековић, који зна да се може и обрнуто: да доживљује да би уживао у часу док ужива и после, кад пишући прежива, сећајући се доживљеног. Неправедна сам. Али не умем да се стидим и оставим за сутра комадић љубави који могу дати. Сутра сам старија за данас којим се нисам послужила. Ти, Мишо, и не можеш да осетиш тако страшно бол пролазности, ту зебњу заљубљене жене која воли и баш зато што воли зна да је сваког секунда остарела за секунду и да је остарела за још један минут док је, мислећи о томе, постала свесна тога, и да стари брже но што воли и да двапут брже истроши младост но љубав. Јесам ли ти већ стара? Колико је теби година? Двадесет. Мени је двадесет и шест и ти сигурно мислиш да сам баба. Теби се свиђају девојчице од шеснаест? Онда реци то, не мучи ме. Људима треба помоћи, објаснити им истину. Гадно је лагати. А ти лажеш тиме што ћу ти, што ме остављаш у нади и пушташ да верујем да ћеш доћи. Варај ме. Што ме не вараш бар? Напиши ми да си ме заволео, али да имаш посла и да ћеш доћи кад будеш имао времена и да ћеш имати времена за пет година. Лакше је чекати пет година у сигурности него сагоревати један дан мучена неизвесношћу. Или ми кажи отворено: »Не свиђају ми се жене које се прве нуде.« И кажи: »За мене је то блато.« И кажи: »У том благу ја не берем цвеће.« Зашто не бити искрен, Мишо? Зашто чекати? Зашто имати послове? Зашто тврдити да су важни кад данас за нас нема ничег важнијег од нас

давоје и ове нише у којој ћемо бити сами једно уз друго, као што смо то већ, иако нисмо још заједно, ти си на једном, ја на другом крају хоризонта... ох, мрзим те, Мишо, мрзим, мрзим, доби, драги, и реци ми, реци ми нешто, нешто лепо, реци.

Онда помисли:

Ти ништа нећеш рећи, ти си прави Вилин Коњиц, прави мушкарац.

С том је причом све и почело. Две године, боже, прошао је од оног полубола који је обузео кад је осетила да Вековић хоће да прекине с њом. Он је причао нешто, она му се шћућурала у крило и оборене главе слушала кљупцање тог полубола у срцу. И ко зна колико је он причао одсутан, и ко зна колико је она слушала ту причу чујући само оно кљупцање у срцу! Али на крају је попустила, почела да слуша ту страшну причу о суровом младићу који је једне ноћи прешао преко уског гесимса на разини прозора четвртог спрата једне дво-ришне зграде и ушао у собу младе, младе жене.

Тражила је да понови. Вековић је послушно испричао поново ту причу и сад је Ана с пажњом слушала како је тај младић, дечак још, храбро прешао преко гесимса четвртог спрата ради једне жене која му се сви-бала.

— То је мушкарац! — рекла је Ана с дивљењем.

И то је дивљење није прошло. Кад јој је Вековић дошао после недељу дана опет у посету, она је тражила да јој опет прича о Вилином Коњицу, тако га је већ први пут прозвала.

Вековић је чудно погледао. Дуго је трајао тај туж-ни његов поглед.

Али испричао јој је исту причу.

После више није хтео. Дошае су на ред друге. Исто о Вилином Коњицу. Али с друге стране.

Тај је младић био суров и према себи. Кад је неко-лико ноћи за редом одбио да опет дође капетаници, та је млада, плашљива жена кренула једне ноћи истим пу-тем к њему. Младић је читао за столом и кад ју је уг-ледао у оквиру прозора полумртву од страха, чежње и стида, скочио је и без речи затворио прозор.

Ана задрхта.

— Зашто? — упитала је.

— Зато што је Вилин Коњиц.

— Шта хоћеш да кажеш тиме? Шта подразумеваш ти под: Вилин Коњиц?

— Младић.

— Какав младић? — питала је Ана дрхтећи као да је јутро.

— Има их сада пуно таквих. Али тај о коме ти при-чам је најзанимљивији од свих, најсуровији према себи.

— Зашто према себи кад је суровији према оној женици?

— Он је, истина, лишио њу себе, али и себе ње. Љу-ди су углавном сажалјивији према себи неголи према другима.

— Можда му се није свибала?

— Свибала му се. Он је тако млад. Њему се свака жена подједнако свиба.

— Па зашто онда? — упитала је још једанпут.

— Зато што сваки Вилин Коњиц излети из своје ча-уре на један дан само. И што за тај дан такав младић има да посвршава безбројне задатке. Љубав не спада у задатке које има да посвршава. Вилини Коњици препу-штају љубав обичним младићима.

— Онда мој Вилин Коњиц није исто што и твој. Има ли их два?

— Један.

— Онај о коме сам мислила прешао је једне ноћи преко гесимса.

— Само једне ноћи. А знаш ли шта је урадио после, исте ноћи? На расстанку је није пољубио.

— Него?

— Ошамарио. И вратио се истим путем.

— Вилин Коњиц?

— Да! — тврдио је Вековић — ошамарио, да би га омрзнула.

— Извини, то нико не ради. Сви се труде да буду вољени, симпатични или омиљени барем у кругу који је њихов.

— Али Вилин Коњиц нема круга који је његов. Он има само своје задатке. Људи га се не тичу.

— Ипак, капетаница га је волела.

— Зар је чудо? Он је згодан младић. Витак, преви-так, а чврст. Висок. Нечујан.

— Црн?

— Плав, љубичасте очи. Меснате усне. Мало напућене. Детињасте.

— Све то није важно! — рекла је тад.

— Шта је важно?

— Он мора да је врло несрећан.

— Напротив. Он је горд, срећан. Он врши историјске задатке, он усређује човечанство, а ништа на земљи није његово. Ни то човечанство.

— Ипак је онда несрећан.

— Пре би се дао убити но што би то признао, макар и себи, у два ока. Он врши насиље над својом природом и то сматра природним. Он не види оно што гледа. Као ти понекад! — рече Вековић типе.

— Шта види?

— Оно што долази. Он мисли: неминовно долази.

— Ако је то неминовно, зашто му крчи пут?

— Било би то заиста измишљено кад би било неминовно. Његова неминовност није аутоматска, физичка. Она је историјска, присилна. За њу се треба борити.

— Разумем. Он је војник. Он гине?

— Без имена, без униформе, без видљиве заставе. Он гине без напора да савлада природни страх од смрти. Збир часова које проводи у животу равни су смрти, иако не личе на њу.

— Не разумем.

— Кад би Вилин Коњиц имао новаца, он би место кревета купио мртвачки сандук треће класе и спавао у њему.

Вековић је ућутао.

— Причај! — рекла је Ана — зашто би спавао у њему?

— Да би припитомио смрт и натерао је да га слуша.

— Он је мученик.

— Без неба. Али оно у шта он верује исто је тако далеко и нестварно.

— Шта је то?

— Будућност која не може никад да стигне јер увек пролази, никад не стаје и тако не престаје да буде будућност и кад више није.

— Не разумем. Али жена? Је ли се убила?

— Муж је после нешто осетио. А можда је и она хтела да га више не види. Иселила се. За њу је то зна-

чило исто, исто као и да је скочила са педаљ широког гесимса испред прозора који се дрско затворио пред њом.

Вековић је опет ућутао. Ана је схватила да хоће да говори о себи, о њој, љубави. Али она није могла да опрости Вековићу неверства, његове »скокове у страну«, његова ваљања с непознатим женама свуда помало. Пољубо је престао. Можда је томе допринела прича о Вилином Коњицу. Али ранија њена осећања за Вековића нису се више повратила. Када је после дужег времена осетила да би јој тешко било без њега, она га није више волела као мушкарца. Осећала је пријатељство, нежно, стрпљиво, чак страшно, али чедно и пријатељство само. Он јој је долазио и причао. Једно је време тражила да јој прича само о Вилином Коњицу. Он би послушао, очигледно измишљајући пред њом потку и ткиво приче и она је слушала, убеђена да ни машта није слободна од олова збивања.

Последњом је причом о Вилином Коњицу заградио. Он је почео:

— Био сам на њеној пратњи.

— Чијој пратњи?

— Капетаничиној.

— Ипак се убила?

— Природна смрт. Оно што се зове природна смрт. Није скочила под трамвај, није попила камену соду.

— Шта је онда урадила?

— Била с њим.

— Били су заједно? — упитала је Ана полако отварајући очи.

— Да.

— Немогуће. Значи попустио је. Какав је он Вилин Коњиц онда?

— Она га је дуго времена пратила, знала је у које време одржава састанак с друговима, где, с ким. И једног дана, на сат пре састанка, ушла му је у стан и рекла: »Или ме узми, или се нећу маћи одавде дошао ко дошао. И не покушај да ме силом отераш, викаћу, направитићу скандал.« Рекавши то, она је отворила прозор и дигла ногу да закорачи... Знала је да је код Вилиних Коњица на индексу све што мирише на љубакање, готово с женама непровереним, непартијним, и да му то другови не би никад опростили.

— И?

— Шта је могао? Узео је.
 — Она је одвратна! — рекла је Ана.
 — Волела га је.
 — То мора да постоји обострано да би вољење имало смисла.
 — Ђути: ти не знаш шта је љубав гладна, без наде. Човек се задовољава и мрвицама и стајањем на галерији.
 — Није то позоришна представа која се понавља.
 — Ја сам противник твојих теорија о љубави-напуклој вази и љубави-премијери. Уосталом, и у позоришту реприза је боља од премијере.
 — Али само је она свечана. И добро је што је свечаност. Једна у веку. Њена нова сезона — намењена је следећој генерацији!
 — Откуд ти тај немогући коктел мушких изговора и песимистичких банааности?
 — Од тебе!
 То је још могла да каже.
 — Шта ти је, Ана?
 Вековић је миловао по мекој, наранџастој коси. Имала је сузе у очима и оборила је главу. Он је опет ушита тихо, нежно, врло нежно, очински скоро.
 — Зашто плачеш?
 — Ништа. Прошао је.
 Дуго нису говорили о Вилином Коњицу. Вековић се надао да га је заборавила, није више седела на ниској столицичи крај његових ногу тражећи да јој прича:
 — Причај ми. Хоћеш ли да ми причаш?
 Није. Али је, канда, осетио и сам почео. Она га је прекинула.
 — Немој.
 — Зашто? — питао је он.
 — Ти измишљаш, а ја — озбиљно. После ме све боли.
 — Боли?
 — Ти га познајеш. Зашто га не би довео једном са собом к мени?
 — Нема наде, Ана. Он се крије. Власт га гони.
 Други пут јој је рекао:
 — Избиј то из главе. Он је борац који својим рукама милује само будућност. Он зна њу напамет. У овој реалности њега узбуђује само задатак: непријатељ ко-

га истребљује. Видиш ли ту реч? Непријатељу он не придаје ништа људско. Све је људско у будућности. И он је свим људским у себи емигрирао из садашњости...

Више није тражила ни да прича, ни да га доведе. Није хтела да слуша како благи Вилиног Коњица причама које измишља јер је љубоморан и пакостан. А можда, помисли, можда му није однео писмо?

Гад! Гад! Гад!

Но не заплака сад. Морао га је однети, ако је мало воли. Знала је да је воли много. Однео је писмо. И ако Мића још није дошао, то је само што не зна колико га она разуме и воли јер га разуме. Ох, није га одмах заволела. Била је тад још лакоумислена, млада женица која и није знала шта је права љубав. Онда га се плашила. И мрзела. Мрзела сам те, Мишо, јесте. Био си ми одвратан. Веровала сам причама које ми је причао. После сам мислила да је у њима све измишљено сем тебе.

Сад знам. Све је то истина, али као и свака истина, и ти тражиш да будеш схваћен докраја.

Схватила сам да први пут ниси прешао преко симса ради ње. Тебе једна жена сва од садашњости не може да привуче. Ти си хтео само да провериш своју смелост. Био си млад и сопствена те је храброст опила. Ниси знао шта радиш. Кад си се дигао, био си очајан, хтео да се, очајан, убијеш. Она је заридала, вриснула. Ти си се уплашио да те њена вика не открије жандарима, остао си жив, припадеш својим задацима. Али она је оценила чиме ће те добити. Рђаво је протумачила твоје попуштање пред њеним вриском, мислила је, ти ћеш увек попустити кад запрети скандалом. Ти си јој затворио прозор пред носем. Ти се не бојиш жандара. Нека се убије ако хоће. Тад је она помислила да се ти бојиш само својих другова и довела те у неприлику, могли су сваког часа да наиђу. Ја те разумем, ниси имао времена да размишљаш, требало је уклонити, то је било главно. Како? Није важно. Уклонио си је. И ако је умрла, ништа боље није ни заслужила. Ништа боље.

Притисну кваку, црну, гвоздену. Закључано. При- тисну је двапут брзо, једанпут споро. С друге стране окрену се кључ, неко отвори врата. Мића пребе праг и уђе у собицу иза пекаре, не тако прегрејану као синоћ (било је тек подне), али њен се суви, загрцнути ваздух преви на промају и као широка, завијорена сукња, до- таче му лице и очи својом млаком јаром, својим жен- скастим дахом квасца, брашна, бубашваба, маља што се зноје испод мишке, непроветрености и рибег кома- дића печене бундеве на столу покривеном избледелом, прљавом, умашћеном плавом хартијом.

Петар је, с брадом на дигнутим коленима око којих је обавио руке, седео на нежножутим даскама кревета, као да се није померио од јутрос. Борбе је стајао уко- пан пред њим. Измењен, тврђи, озбиљан. Мерио га је туђим преким очима, а кад пружи неочекивану руку, она пробе поред Миће као ударац који је промашио. Али иза Мићиног десног бубрега шкљоцну кључ што се окрену у брави. Мића обори очи, заокружи њима по поду и рече врло просто, друго му није остајало:

— Крив сам, другови. Погрешио сам.

Исприча варијанту један (Борбе и Петар, без Ве- ковића) и врло лако пребе са опсежног, детаљног, убе- љивог и немилосрдног самооптуживања на други, важ- нији део свог говора, са исповести на оптужбу чији је задатак био и остао: Вековић не сме да изабе на сло- бодну територију. Поред свих досад наведених разлога и оних које је решио да тек сад открије, он се упустио и у излагање једне своје теорије. Борбе је стајао све време као укопан. Петар је седео укочен, затворен у свој круг, али шта би друго и радили? Слушали су га. А он им је објашњавао како се слаже да је већ пре годину дана дошао моменат да се Партија елите, професионал- них револуционара, обрати масама и да их, на њиховом челу, кроз борбе води победи. Тешкоћа је сачувати у тој борби дистанцу и она је утолико већа што се у ватри окршаја на то не мисли довољно. Ми не смемо да пра- вимо од топовског меса револуције ни своје ни њене ноде, ако нећемо да изгубимо контролу над стижом, а ипак, ето, ми ту, захваљујући изврсној принципу дис-

циплине у Партији и стицају несрећних околности (из- губили смо везу), ми срљамо у фаталну грешку. Не ми- слите, молим вас, да имам ишта против Вековића, ње- гове поезије. Апсолутно ништа. Чак ни против његовог ајгирства. Усвајам да има ствари које су, у крајњој ли- нији, приватни домен сваког живог бића. Мислим, сва- ког приватног живог бића. Не оног, разуме се, које тре- ба да делује политички, јавно. Док је ту, нек се симпа- тизер Вековић иживљава сваки дан с новом праљом и новом кнегињом — његова приватна ствар. Али од ча- са кад се буде дознало да је кренуо и куда је стигао, Вековић припада застави. Непријатељ ће дигнути такву паклену дреку противу њега да ће сви они који су за нас, аутоматски стати уз њега, а пошто је реч о личности поз- натој у неком смислу, његова ће га популарност учи- нити неком врстом бога у очима маса. Ниједан наш друг не може засада бити тако популаран као што то може човек који нам доноси у мираз име однеговано раније и које ни сад није без одјека.

Претпоставили смо да га је Партија проверила пре но што је одлучила да задовољи његову молбу. Међу- тим, проверу су, мора бити, учинили другови прилично несавесни. Десило се да смо, захваљујући пуком случају, нас тројица у поседу података о њему који су, сами за себе, тако убедљиви да нас обавезују да ревидирамо од- луку руководства. Пошто сте вас двојица проваљени, ви отпутујте сутра, а ја ћу с њим остати ту и обећавам вам да ћу одлуку коју ће, после свега, донети највиши фо- рум, сматрати светом дужношћу да спроведем, било да је позитивна или негативна. Остаћу и спровешћу је. Али Партија мора да зна и ово што ми сад знамо. Без тога, ништа. Мој живот...

Мића не диже главу. Мислио је да их је тронуо. Али како Борбе не пусти ни гласа, како се Петар не помери, Мића, који је дигао главу, брзо их погледа (немају ни речи против, задивљени су) и продужи:

— Претпостављам каква ће се донети одлука, дру- гови, и неће ми бити тешко да је остварим. Биће у скла- ду с мојим ставом. (Треба им сугерирати још аргумена- та за тамо. Понављање не шкоди.)

И он понови већ познате разлоге, о лику човека ко- ји инерцијом прилика и психологије маса постаје заста- ва под којом хиљаде и хиљаде треба да гину. Он стоји

високо, он нема тајне, одасвуд је видљив. Сваки његов покрет добија значење симбола и постаје члан вере.

— А какав је Вековић?

Путали су.

Али нешто мукло, неречено, претеће лебдело је, узнемирало, упозоравало.

— Он је распусник, малограђански диваљ, недисциплинован, својеглава, пуст, човек са схватањима нама потпуно туђим и ми, другови, морамо гледати на сваку ствар бистрим, револуционарним оком што унапред захвата будућност а не плитким и мутним очима маса које се тек буде за борбу. Не смемо бити ни сентиментални, ни неиницијативни роботи с очима пуним крмеља...

— Докле ћеш ти да лупаш?

У Борбевом стегнуто љутитом изразу било је и нечег тако претераног да Мића није био одмах начисто како да схвати тај испад. Сврће ли то сад све на шалу? Код Борба је и то могуће.

Широка лица, заврнута носа, посувраћених усана, могао је изгледати у исти мах тужан и весео, наиван и лукав, суров, противуречан и једноставан. Увек и детињаст, ма каква била ситуација. Увек спреман да учини смешну страну свега озбиљног. Можда је то долазило код њега од равнодушности, можда од концентрисаности на једно, практичну страну свега, борбе. Чинило се да му је, кад је суров, жао што није и наиван, весео.

Али тад Борбе изговори реч којом закључи, заправо, питање које је гласило: »Докле ћеш ти да лупаш?« Заврши: »Је ли, балавче?«

И чим то промрси, обрну се налево круг и крену тако снажно према зиду у дну као да ће на крај света. Четири корака. Налево круг. Четири корака по дијагонали собице. Као Маркс што је шетао по својој радној соби дискутујући с Енгелсом! Као Маркс! помисли Мића да не би мислио на кога се односила она реч истиснута кроз забрављена уста као последњи бризг калодонта из скоро празне тубе. Колебао се шта да мисли. Али он је био у питању не Борбе. Мићу су врећали. Такли су га у понос револуционара. Њему то да се каже? Зашто? Одлучио је да разуме. Није одмах разумео. Одмах је разумео. Само није могао да поверује. Поверовао је. Али ништа га тако не би посекао као та реч. Није могао да верује. Ништа га није увредило, четири кора-

ка, тако дотукао, налево круг, није могао да верује. Зашто? Он је дојурно Борбу и Петру да настави принципјелну дискусију, да им све каже, да пред њих проспе и истресе своју другарску, материјалистичку душу коју је лаж разболела, раслојила, ранила. Јесте, све је то зато. Он мрзи лаж и он би је одавна већ одагнао из себе да на конвивенцију с њом не гоне и новог човека будућности услови илегалне борбе, нужност конспирације или овакве неприлике. Али он је пошао за њима и дошао да им каже све своје мисли, кајање, горчине, све патње које му је ова његова донекле оправдана и праведна лаж задавала опрљивши га скроз наскроз и без обзира на ове ту другове. Слагао их је, истина, у најбољој намери, у одбрани принципа који су њихови, заједнички. Зашто? То је дошао и да им објасни сад. Признаје, штрећуло га је, расентименталило и још више заболело све што је учинио кад их је угледао како улазе у Улицу светог Николе, Борба на левом тротоару, Петра на десном, неколико корака иза Борба, с руком у цепу, зверјајући тобож расејано на све стране, кад их је угледао како ступају у бојном, илегалном поретку, осетио је да не може више и колико су му они све и било му је још теже све што мора да ради. Али док он то и због њих чини, сад баш Борбе њему да каже: »Балавче!« Али нека се не завава друг Борбе! Признање да их је слагао не значи да прима њихову одлуку, да се покорава њиховој већини. Сад то ни у ком случају не може више да значи. Нипошто. Сад значи: Признајем, погрешно сам што сам вас слагао, учинило ми се то најбрже, најефикасније средство до циља. Сад увиђам, треба остати упоран и још упорније водити борбу до краја против свих ваших заблуда.

Зато се испрси и одговори Борбу питањем дрским и провокативним:

— Шта ти?

Мића је решио да им се не да упркос свим ломотиња очајања кроз које је прошао. Погледа опет у под и брзо диже очи, и поново се лако испрси, заправо затури, напе, затегну. Борбе мисли да га поколеба помоћу оне речи. Неће. И није то оно што се десило с ваздухом. Оно претеће. И ма колико се трудио да пређе преко тога, ипак, осећао га је. Али уверавао је себе да нема разлога да бригне.

Стајао је крај врата и Борбе, који се лево од њега окренуо и баш коракнуо снажно ка супротном углу собе, застаде дигнуте ноге, обрну се у месту уз трзај рамена и набе се опет укопан пред њим, опет мањи но што је стварно био, сав скупљен и сабијен у две квргавене песнице руку с белим мрљама на сваком од пет избочених коренова тврдих прстију, сав стиснут у песницу главе, песницу грудног коша и врата, песницу ноге, песницу уста и вилице, песницу срца, песницу свих унутрашњих органа и примисли, сав згрчен и напет у сто песница скупљених у једну једину спремну да удари. Застаде пред Мићом и погледа га изваљено, одоздо нагоре, раширених ноздрва и процеди:

— Шта кажеш, балавче!

Мића би побледео од гнева да је могао да бледи, толико је гнева осетио. Борбе озбиљно мисли да га улаши, увреди.

— Без врећања! Ја сам ти равноправан, без обзира на године.

— Држи капут! — рече Борбе и баци према Петру свој сиви капут, тежи за две крагујевке у џеповима. Петар га вешто ухвати и положи свој капут преко Борбевог.

Борбе се опет окрете Мићи.

— Шта си рекао?

— Мислио сам да смо другови, да ћете разумети моје истинске побуде.

Но Борбе је био заузет скидањем кошуље. А и то разголићавање на састанцима! помисли Мића. Самосажаљење. То је мажење свог тела. Комунист мора да издржи и топлоту кад ће морати једном и батине. Мића рече гласно:

— Још јуче смо говорили да то не ваља...

— О коношцу говори у кући обешеног! — лану и Петар, затворен у порочни круг својих мисли нетронутих Мићиним исповешћу. И он. Како је то могуће? питао се Мића не схватајући. Могао је до малочас руку у ватру да стави уверен да је обојицу тронуо. Зашто су такви? Зашто му Борбе каже: — Балавче! Зашто Петар говори о коношцу? Или се нешто десило: везу успоставили, или је то још један доказ више да будалама и полтронима нема места у партији другарства. Идући за њима Улицом светог Николе, осећао је нежност и су-

зе скоро и понос и искрено кајање што их је морао да лаже, а они њему »балавче« и »кућа обешеног«.

— Је ли то другарски? — упита их савлабујући се већ с напором.

— То би требало ми тебе да питамо! — одврати Петар.

— Завежи! — севну Мића окренувши му се целим телом — ви мене немате шта да питате.

— Смири се! — рече Борбе на изглед мирно и огрну се кошуљом.

— Смири се и ти! — одврати му Мића и окрену се њему опет целим телом. — Шта изводиш примирителног судију?

— Ја? — зачуди се Борбе — ја изводим? — у Борбевом је гласу било опет оне знане нервирајуће помирљивости и она му сад добе налики на метак умочен у антисептик, на тестеру — у ружино уље, на нож — у вазелин. Одвратно. Лажно.

— Изводиш. Јесте. Понашаш се као... као да си газда, а ми слуге, млађи. Али то није ни другарски, ни ти одговара моралу једнакости, моралу који је наш...

Борбе одједном поскочи.

— Морал једнакости! И онда — да се смирим? — цикну Борбе дивље и узне уздуха. У том се тренутку његово лице разголити. С посувраћених усана и немарно дигнутог носа спаде глазура. Појавили су се зуби: шиљати. Све сами очњаци, као у штукце. Благост, бојемска равнодушност, сентиментално зазивање другарства — све је то била маска иза које се појави дивљак. Појави се и у магновењу нестало.

— Уплашио си се, жутокљунче, не заборави. И не играј ми ту хероја. Изгубио си веру у наше снаге. То је твој морал. Зато си и наговорио човека да убија. Анархисти је најближи индивидуални терор.

— Шта то говориш?

— Оно што јесте.

— Не разумем ни реч!

— Не разуме! — зачуди се Петар — наговара људе да убијају, а не разуме. Типично.

— Шта, типично? О чему је реч?

— О Вековићу! — рече Петар, озбиљан — сад знаш.

— Све што знам то сам рекао и своди се на једно: његов би излазак...

— ... бацио сенку на заставу. Знамо.

— Тачно. Бацио би. А она мора да је чиста. Не сме је укаљати ни неморал...

— Опет о моралу? — рече Борбе и шапну нагло, љутито — па да разговарамо мало и о томе, али о нашем, о комунистичком моралу.

Мића погледа у Борба, коме су ноздрве набрекле и побеле, а нос се од тога још више дигао увис.

— И треба! — одсече Мића дрскије но што је хтео. Јер је и држање Петра и понашање Борба било неразумљиво, узнемирујуће, а помињање Вековића...

Али љутина провали из Борба, зачудо безгласно и тихо:

— Још ликујеш! — шапну Борбе танко, али очи су му се заокружиле сумануто по соби, док му се лице поддизало тамном, преврелом крви, густом као катран.

Борбе се окрену Петру, замаха рукама и рече нешто гласније.

— Он ликује. — Усне су му се посувратиле, горња суровије од доње још необузете бесом, још неутралне. — Морал! Због морала ликује. Још мало па ће и вакељу да нам прочита, а овамо Вековића због љубави у смрт отерао. Као да је, бре, наш непријатељ — љубав, а не — окупатор.

Борбе се окрену Мићи и глас му се изви као лук и зари шиљатим врхом Мићи у душу. Претња не поста јаснија. Интензивнија само.

— Твој морал, будало балава, тај твој морал којим нам памет солиш, ево, други дан, то ти је буржујски, трули мекани палац без нокта којим уседелице и шкочи мере свет и све на свету, ушкопљеници њим свет мере, али не ми, разумеш ти мене? Не ми. Ми смо јаки, ми смо, богатитвога, војничине, нама се рог убренио под пупком, јесте, нама јаја о калдрму куцкају, јесте, смољо, ми смо војничине, мозак твојумокрени, ми смо здрави и снажни као бикови, све рушимо пред собом, све на колац набијамо, на рог натичемо и нема мице коју нећемо. Овамо! Опрем! Јесте такви смо ми! А ти? Ух! Што бих те ударио, богатитвога шашавог, разумеш ли ти мене? Ми ником не завидимо, ми се боримо, нама је добро и врло дивно што се боримо и шта ми ти ту онда изводиш неке моралне бесне глесте, мамлазе, шта? И то мени који с тобом иста говна месецима једем,

јесте, као стока мисирачама се ту сви хранимо, као робијаша којекуда на даскама славамо, а ти ту свеца лењинистичког изводиш, моралног полицајца без јајца, као да су ми за то крива Вековићева стрнарена а не буржоазија, као да би Лењин икад ишта поштено направно да није био мушко, да је, као ти, носио ратлук у панталонама. Јер морално је да мушкарац или воли једну целог живота или да обара коју стигне и где стигне, ако је мушкарац и револуционар, а не фемка из калдуберске туршије. Ето ти.

Борбе је тешко дисао. Но смиривао се и смиреније — продужио:

— Само морал нема везе с тим дрангулијама. За нас је комунисте једини морал: извршити наређење и тачка. Али сад је у питању друго. Шта да радимо? То. Јер да ће нас рибати кад се појавимо без старца — у то не сумњај. И не само тебе који си крив. Него и мене који те нисам спречио да правиш те своје неморалне глупости. Ух, богатитвога! Зар ја који ниједној нисам опростио у животу сад да одговарам због твојих јунферских свињарија! Блентаро! Блентаро! И то ми хоће да буде Лењин, а овамо, због њега... Ух, дође ми тебе место старца да им дам на стрељање! У име морала. Свињо балава. Свињо!

— Сад знаш о чему се ради! — рече одмах Петар, једак, груб, подмукао.

— Свињарија. Недостојна последњег мангупа.

— Типично! Напада.

Петар погледа Борба, који је још увек тешко дисао. Онда рече:

— Можда мислиш, Мићо, да, стојећи као светац у том трену између нас, већ личиш на Исуса на крсту између два разбојника? Али ја се слажем с Борбем. То што си урадио далеко је не само од нашег лењинистичког морала као небо од земље него и од сваког.

— Стидите се! А Лењина ми оставите на миру. Не стављајте га у своја погана уста. Срамота!

— Да се стидимо? — зачуди се Петар и спусти руке — не свиђа ли ти се пример с Лењином? Стрпи се, ако ниси већ полудео. Има тога, друже Борбе, луди се.

— Али на робији. Кад мушка снага удари на мозак, не ту.

— Од апстиненције се луди, Мићо.

— Куш!

— Видиш! Ти хистерично реагираш. Ти нормално не умеш да отрпиш ни најмању алузију на те сексуалне мушке ствари. Лењин о томе...

— Пусту Лењина, кажем! — сикну Мића.

Петар се трже, погледа Борба, па Мићу, онда се насмеши:

— Жалим што немамо Свето писмо кад ти је Лењин тако сувише голицав. Штега. Уосталом, већ сад бих могао да те утешим неким цитатом. »Курвајте се и множите се!« Чекај. Има и бољих. Како оно беше? Да. »Не пожели жене ближњег свога — узалуд.« Параграф тамо неки божјег закона. На часну реч, друже Борбе. »Не пожели жене ближњег свога — узалуд.« Тако нешто.

Петар прасну у искидан, бешуман смех, а кад га тај смех сасвим прели и прође и кад се најзад смири, он понови: »Узалуд. Не пожели узалуд!« и опет се закикота бешумно: »Узалуд«.

Али Петар преста да се смеје. Мића га је гневно гледао. Претња се згуснула, њена је густина морила.

— Чекај, нисмо завршили! — рече Петар и диже ноговицу својих панталона.

Писмо! Помисли Мића пре но што је ишта видео. Петар је наглашено споро дизао своју ноговицу као да ужива.

— Примаш ли честитања? — упита Петар с уживањем дижући споро своје сиве штрафтасте панталоне испод којих се помањала црна сељачка чарапа с везеним гранама са цветићима.

Намерно он то! помисли Мића. Да би изгледао пролетерскије, као да то значи носити се што неукусније. Петар проговори озбиљно; глас му дође пригушен, дубљи:

— Нешто лажима, нешто притиском, нешто овим и оним, али главно — успело ти је. Ухапшен је.

— Ко? — упита Мића још мирно, али већ је схватио све. И зашто их није тронуо исповешћу, зашто је Борбе говорио тако немогуће, зашто је Петар био тако једак и мрк и горак добацујући му оно »примаш ли честитања?« Али добро је урадио што је, мада клонуо од тог сазнања, питао врло мирно »ко?« Сакрио је панику која га обузе, панику помешану с нечим другим, неком

крчком границом олакшања што се одмах сломи под ветровима бола, запрепашћења, несигурности и страха што су духнули у исти мах и зазвиждали лудачки преко ветрометине његове савести.

Можда би боље урадио да је дозволио да му глас завучи упашено кад је упитао »ко?«, али осећао је исувише интензивно пажљиве, притворене, лење Петрове очи како га пасу, да би могао да остане прибран до краја. Не. Не пасу га. Вребају га пригушено, неповерљиво, непријатељски. Зато је добро урадио што је упитао мирно јер је и досад остајао миран кад би питао ко је ухапшен, кад и како, остајао је миран и сматрао да такав треба бити, а не ширити панику, и не дозволити да ико помисли да комуниста сме да губи главу у опасности, и према томе, остао је доследан себи упитавши мирним гласом ко је то ухапшен. Петар ће се сетити да је у таквим приликама Мића увек имао миран глас. А добро је што ће се тога сетити.

— Као да не зна! — промрља Петар сањалачки и додаде као да тепа — не знаш, је ли, ко је ухапшен? Друже Борбе, треба ли га обавестити да је ухапшен Вековић?

Мића би побледео од гнева да је могао и да се радило само о гневу. Али ни Петар није скидао своје лење, троме очи с његовог лица. То је, дакле. Осетио је. То је била претња — Вековић.

— Вековић? Откуд бих знао? — чу Мића свој мирни глас, загледан преко Борбеве главе у празно, у зид чекаонице, у Бојка који је безочно и глупо дрхтао, раширених очију у паници. Сетио се: Бојко је јутрос говорио да ће се састати с Десом на гробљу, агенти су прошли низ Гробљанску улицу после обављена посла, посмртница причвршћена о бандеру: »Наш мила и никад непрежаљени Урош Урошевић, дивизијски генерал у пензији, члан Српске краљевске академије«, Вековић је спомињао јуче да му се не иде на погреб некаквог генерала, Бојко је морао бити тамо кад је Вековић дошао... Ухапшен. Шта је стари урадио да га ухапсе? Како му се све то није још тада код чекаонице повезало у заклјучак? Видео је Борба и Петра и појурio за њима? Као будала. А било је близу памети довести све то у везу и закључити да је Вековић ухапшен. Било би, да се није десило све што се од јуче дешава. Од јуче? Све

једно. До јуче је према Вековићу, упркос свему, био више него другарски пажљив и коректан. А да је ухапшен није знао. Откуда?

— Откуда бих знао? — рече.

— Дабоме, откуда би он то знао? — промрмља Петар клизећи својим пипавим погледом по Мићином лицу.

— Цео град бруји о томе! — шапну Борбе и у његовим танким очима светлост цикну, закркла, изгуби дах, толико су му се стисле зенице.

— Јеси ли му рекао шта је урадио?

— Ми смо, после твог одласка — објасни Петар заурато, услужан и према Мићи — одавае пошлом Вековићу у стан. Да проверимо твоје приче. Шта ћеш, истина је важнија од свега, чак и за нас примитивце и полтроне. Нисмо га нашли. Али већ на повратку, могло је бити једанаест сати, дакле, око једанаест на улици се говорило само о Вековићевом хапшењу. А ти, где си био?

— Ту. Онда сам стигао до Гробљанске. Чекао сам у реду на трамвај! — рече Мића још увек мирно.

— Стајао си у реду. И ништа ниси чуо?

— Ништа. Од кога? Биле су неке жене у црнини, старци.

— И оне су ћутале? Жене у црнини ћуте! Старци ћуте. Дабоме.

Петар погледа Борба и одмах се намршти. Мића рече:

— Враћали су се с гробља. Уплакани. Тужни. Нисам слутио, нисам питао.

Није требало споменути ред, помисли.

— А видиш — рече Петар — ми смо бар десет пута чули у пролазу да је Вековић ухапшен. И веруј, никог нисмо морали да питамо. Два човека прођу поред тебе и нехотично се залепи за крај ува одломак њиховог разговора: »Јесте ли чули?« »Да. Страшно. Страшно.« »И ко би рекао?« »Песник.« »Кажу да Вековић никад није гласао!« »Страшно!« »Вековић!« »Ужасно!« »Колико их је убио?« »Једног официра!« »Два официра!« »Тројицу. Револвером!« »Пет есесоваца!« »Вековић!« »Пребили су га!« »Убили!« »Не. Псовао је кад су га стрпали у марицу.« То смо чули путем доведе, у пролазу. Сви о томе говоре.

— Цео град бруји о томе! — шапну Борбе кроз грло стиснуто као писак кларинета.

— Он, можда, не чује добро! — рече Петар Борбу. Мића обори главу:

— Ухапшен!

— Јесте. На гробљу је и ухапшен! — шапну Борбе и шапну још пискавије — и не чуди ми се ту много, знаш!

— А у Гробљанској улици сви ћуте. Не?

— Вековић! — понови Мића и диже руку да отресе зној с чела.

— Знојиш се? — зачуди се Петар — синоћ си исто имао тренч на себи, а био је кудикамо неиздржљивије запарно. Борбе и ја смо скинули чак и кошуљу, толико је топло било, неиздржљиво, а ти си стајао у тренчу и тврдио да се никад не знојиш. Зашто се сад знојиш, Мићо? Зар је сад — никад?

Борбе се окрену Петру и рече нешто гласније:

— Ћути и ти! Довде сте ми дошли са својим... са својим сумњичењима.

Глас му је, упркос пискавости, звучао помишљиво, самозадовољно, као метак умочен у антисептик. Као нож у анестетик. Суштина је иста. Коље. Све га сад убија.

— Нека каже зашто је наговорио Вековића да убија?

Мића погледа доле, лево и десно од својих ногу у платненим ципелама с гуменим боном. По две-три брзе лавине плануле би му у свести као усони. Плануле и нестале. Али мисао му је бивала јасна, цела у самом магновењу паљења, пре но што би се, готово истовремено, угасила. Борбе — у реду. Али Петар.

Петар га лењо пасе својим тромим очима, то је то — сумњичење. Знао је... »са својим сумњичењима!« Петар га је сумњичио. Шта је мислио? Да је Мића натерао Вековића да убија официре на гробљу? Мића осети индигнацију и не хтеде да је задржи, па скреса, јер му је то сумњичење било неподношљиво, сад кад се и сам осећао крив. Не крив. Али осећао се немогуће. Као испребијан. Он скреса зато:

— Под тим условима престаје сваки разговор.

И окрете се. Сумњичење Петрово му није дало да се демобилише, осети бол.

— Бут! — писну Борбе.

Гледа га као пас који вреба. Нисам ја, ваљада, натерао Вековића да убија. Како да се понашам сада? Зна он то, сам је тако мерио друге. Само ја нисам провокатор. А они у које сам сумњао били су увек прави истински непријатељи. Жао му је Вековића. Убиће га тамо старог. Није требало онако јутрос. Требало је истину рећи и Вековићу. Тако и тако: ја мислим да си недостојан изласка: Из тих и тих разлога. Готово. Али био је претерано љут јутрос. Но како се Петар усубује мене... мене да сумњичи? Опет се знојим. Ако обришем зној, бићу му још сумњивији. Ако прогутам пљувачку, Петар ће помислити: »А-ха! Узбуђен је!« Како да не будем узбуђен? Како он сме да сумња у мене? Знам ја то. Више не знам шта сам надрљао на оној цедуљци. Нема је. Али сигурно су је прочитали. И све сад служи као доказ против мене. Ако прогутам пљувачку, и то је доказ. Угушићу се, ако не овлажим грло.

Мића прогута пљувачку.

Кад се једном почне да сумња у неког, готово је. Све што се тада уради или не уради потврдиће сумњу онога који сумња, ма колико сама сумња била безразложна, без основа.

Четири корака. Налево круг. Четири корака. Не, три само. Борбе се заустави лево од Миће, који се не помери.

Петру је сумњиво што се нисам померио. А да сам се померио, и то би му било сумњиво. Све је сумњиво, кад се сумња. Борбе ме гледа. Строго, љутито, сажаљиво, презриво, бесно.

— А зашто? — упита га шапатам. Сумња ли и Борбе. Глас му је помирљив.

— Разговарајмо као људи! — рече Борбе — зашто нам, у ствари, загорчаваш живот од јуче увече?

— Не разумем. Шта зашто?

— Зашто је Вековић ухапшен? Јеси ли му рекао да убије? Ово нам је последњи дан ту, а ти нас све од синоћ мучиш. Мучиш нас, Мићо. Ми смо борци, а не филозофи, па зашто, реци, зашто нам не даш да на миру проведемо тај последњи дан у граду.

— Не знам ја шта је урадио тамо... Знам само да то није другарски од Петра да...

— Лопов виче да би покрадени ућутао! Типично!

Није добро бити дрзак! помисли Мића. Погрешно сам. Треба бити лежеран. Не! поправи се. Не. Лежерност је неприродна у тој ситуацији. Петар га опет пипа очима. Ваља бити природан. Врага, природан! Све је ту неприродно и једино би подвучена доследност себи могла да изгледа природна. Али шта значи бити сада подвучено доследан? Све што бих рекао и учинио, било би уље за ватру сумње.

— Не верујеш више? — упита одјеаном Борбе — шта је теби?

— Како шта ми је? У шта да то не верујем?

— У наш пут и наше снаге? Јеси ли изгубио веру у победу? Јер како друкчије да се све то објасни? Или ти је... ударио у главу тај калуђерски живот, а?

Борбе је говорио мирно, присно, сасвим друкчије, и Мића осети жалост, тугу, али Петар му није дао да их дуго осећа. Његове су га очи вребале.

— Неозбиљно је то питање и недостојно! — одговори Мића — ја нисам изгубио веру у нашу победу, то не дам да ми се каже. Био бих опортуниста. То нисам. Ја сам спреман сваког часа... сваког сам дана спреман да...

— ... погинеш? — упита јетко Петар, прекинувши га баш у часу кад се најмање контролисао, био најрањивији — засад ће погинути само Вековић. Ти си спреман, али њега ће због тебе да убију. Но продужи да се јуначиш!

Борбе рече тихо, људски:

— Жао ми је старог! Ни крив, ни дужан. Хтео је к нама, да нам помогне.

И уздахну поновивши:

— Жао ми је. Ех, старац! Дobar човек! — Борбе пређе руком преко ока. Робијаш да плаче! помисли Мића.

Мића се укочи. Фединг. Кад изрони, мислио је на своју глупост. Хвалисање и дрскост. Занста, сви се они у таквим ситуацијама хвалишу. Сам му лиферујем материјал против себе. Он вреба, очи не скида с мене. Он већ мисли да сам објективно издајник! И сам бих то помислио на његовом месту.

Али то га сазнање не умири. Напротив. Набијен бесом и срамотом, Мића би најрадије сад ударао главом о зид као пре Борбе песницом, најрадије би просвирао

себи куршум кроз главу и све их ту после поубијао, и Борба и Петра и све.

Али паралелно с тим брзим, неодговорним, неконтролисаним и неефикасним мислима које су му севале по насумореном небу свести као нечујне, црне муње, као скијаша у лудом смуку низ пршићаву стазу, он се с истим интензитетом срибе љутио и на себе, критикујући се због писма, али и због тога што се срзао да о себи мисли Петровом главом, бунећи се истовремено што се гледа Петровим очима и цензурише и срзава се слабићки догле да сам себи почиње да постаје сумњив. Због Вековићевог хапшења! Али он није крив. Но сумњив у ком смислу? Не буди личан, Мићо!

И какав је то начин да сам себе спутава налазећи да му је свака реакција — класично реаговање «оних» сумњивих. Не буди личан, Мићо! Они мисле да сам ја наговорио Вековића да убија. Треба их разуверити. Шта? Кад је, објективно узето, тако. Како мисле, када јесте: ухапшен је. Не тако, друкчије. Али тако је испало, а не дукчије. Самокритички, Мићо! Ухапшен је. Па? Шта је то? Једна се од ових неконтролисаних, неефикасних мисли претвори у реч. Чију? Очеву? Вековићеву? Не зна више. Један је човек ухапшен мојом кривошћом. Петар се изненади кад га чу да рече:

— Погрешно сам, другови! Формално. И не само формално.

Мића прогута плувачку и Петар се упита — какав то нови штос спрема? Стајао је прав. Као обично.

— Имате право! Крив сам! — говорио је Мића, сад потпуно лишен снаге, отпора. — Писао сам вам већ; нагукнуо заправо, не улазећи у детаље, како ми је од јутрос. Од јуче заправо, кад смо се растали. Али и то је било прорачунато. Хтео сам да вас тронем. Да бисте ме саслушали. Али сад. Ето, више не морам да вас убеђујем. Требало би да ми је лакше, а није, тешко ми је.

— Тешко ми је! — понови Мића не обазирјући се више, не слушајући никог — досад нико никад није ухапшен због мене. То је први пут. А нисам провалио, нисам издајник. Али шта сам? Знаш ли? У чему је моја кривица? Не знам, на часну реч. Нисам му рекао да убије. Ништа тако. Само, кад сам видео да лепим нећу ништа постићи, ја сам рекао да сте и ви против његовог изласка. Сад, ето, замало да нисам опет слагао себе.

Знам. Претпоставио сам да ће реагирати тако како је реагирао. Хтео сам да слажем и вас. Нисам знао колико лажи може да стане у души једног који хоће само истину. То је зато што је лаж понекад невидљива. Видео сам на његовом столу позив да присуствује погребу и видео да треба да одржи говор, по програму. Зато сам му јутрос сутерирао, али нисам знао да то чиним, сутерирао да се и сам може да бори. Као спикер Станице Слободе. Једна његова бубица... То је, другови. Да кажем да ми је жао — глупо је. Али радије бих погинуо но дозволио да ма ког друга ране у прст.

Борбе га заустави, рече:

— Тако.

Док је Мића говорио, Борбе је, изненађен у први мах, гледао без мисли у Мићу, затим поче да у себи понавља речи које је Мића сипао. Борбево лице је као огледало одражавало израз Мићиног лица, нападнутог сенкама. Више ни своје речи и ништа не разуме. Борбе удахну дубоко тај мирис. Мирис бола. Паги! помисли, и то први пут откако је дознао да је Вековић ухапшен, помисли без мржње на Мићу и, гледајући га скамењеног, стврданутог и загонетног, помисли да добро крије своју патњу, али да је млад, млад и да му зато кожа, иако наоко непробојна, ипак пропушта мирис патње, мирис унутрашње ране и да ја то сад, по том нечујном мирису унутрашње ране, разумем колико младић пати и схватам да ми га је жао. Не значи да ме је љутина прошла и да је ништа опростио том мамлазу, том упорном мазгову, том дечку. Такви су сви ти недорасли клипани, и кад нису интелектуалци, па и он сам; није ли и он сам био слично тврдоглав? А ни комуниста није тад још био. Сети се себе у његовим годинама, служио је рок у авијацији и баш кад је научио да пилотира, дошао му је до руке текст заклетве красноармејца. Није се дуго колебао. Сео је у авион и одлетео из Скопља у Солун, где је постојао совјетски конзулат. Давно је то било. Двадесет и шесте. Што се чикица улашио. Дозвали су га телефоном на аеродром и кад је ушао у жандармеријску станицу на самом узлетишту и рекао: »Ја дипломатичкиј представитељ Есесесера. Ну, штож? Што такоје?« Борбе се отео агентима који су га држали, појурно онакав какав се затекао, у униформи краљевског каплара, појурно према конзулу, пољубио га, загрлио и

онакав, у униформи краљевског каплара, кликнуо: »Здраво да си, друже! Ето ме!« »Ну! Ну!« отимао се Рус: »Ето правакација!« »Каква провокација! Ја сам прочитао заклетву красноармејаца и толико ми се свидела да сам рекао себи: Борбе, то је војска за тебе! Какви бог и краљ. Него часна реч и томе слично! И да не мислиш да сам неки штаплер, ево и мог брегејца, донео сам ти га као мираз уз себе и поклањам га радничко-сељачкој држави и међународном пролетаријату.«

Вратили су га везана, војни судија биће да је био симпатизер, одрашио му је годину и по војног затвора. После је отишао у фабрику коже, у сушару, и тек четири године после свог лета постао члан Партије. Борбе се сетно насмеши: што ти младост воли гестове и пароле! Није то само што њу њих верује, хоће да се покаже одраслом, да је одрасли приме у своје брадато друштво. И би му жао младости што је прошла и остала несхваћена. Ја сам, летећи за Солун, мислио да ће конзул пасти на леђа кад чује да му је донео »мираз уз себе« и да је тај мираз најновији »бреге XIX«. Конзул је само понављао: »Ето хулиган, ето дурак неумнији!« Разочарао га је. И би му жао свог првог разочарења у човека, човечанство и једног човека револуције, не у њу, не у револуцију којој је верно и поштено служио од 1928, кад је постао њеним чланом, до данас и којој ће тако служити упркос свему, јер је то ипак једини пут. Људи су такви и шта може. И би му опет жао те младости што још није прошла, мада пролази стојећи тако скамењена и мирна преа њим, те младости што се чини мирна као камен, али која не може да је мирна јер је тај камен још млад и порозан и кроза њ се види како пробија једва чујан дах патње, самоће и очајања, упркос напорима и мукама које Мића чини да изгледа миран. Би му жао свега што је рекао, љутње која га је обузела, псовки које је пре тога, лајући, сипао и претњи којима је давао одушка сопственом бесу, и кад Мића ућута и спусти се на столицу као покошен, Борбу се отеше нежним гласом грубе речи:

— Еј, блентаро, блентаро млада и глупа, шта ти је све то требало?

Није лепо испало, али како друкчије да му каже оно што је схватио, Петар рече:

— Жлица ге!

Петар је имао већ изграђено мишљење о свему у вези с Мићом. Ништа га више не би могло да поколеба. Озбиљан, он одиже још мало ногавицу тамносивих панталона на светле штрафте и загњури целу руку у сељачку вуњену чарапу.

Намерно се он тако облачи, помисли малаксао, али опет помисли некако Мића гледајући Петра како завлачи руку у ту црну чарапу са првеним ружицама, љубичастим гранама и зеленожутим листићима.

Петар извуче из чарапе згужвано Мићино писмо.

— Да! — рече — читали смо баш кад си закуцао! — и стаде пажљиво да глача писмо на дигнутим коленима. — Нисмо знали да је то био аутор лично. Дозвољаваш да га сад довршимо!

— Шта ће нам? — рече Борбе — једанпут смо га прочитали, а онда... Зар не видиш?

Борбе показа руком према Мићи који је седео без покрета.

— Ох! Ја у приче не верујем.

— Не тиче ме се. Ми смо пре свега људи.

Петар пажљиво и послушно сави Мићино писмо и стави га полако у чарапу. Не покри га целог. С прста широк поруб хартије остави да се бели вирећи из чарапе. Осут танким првићима маља и њихових сенки, преглио је, опомињао, али Мића није имао снаге ни да сам себе ошамари. Безличан Петар не спусти ногавицу, него суморно пружи мало ногу с писмом и остави је тако до краја. Рече Борбу као да врши непријатну дужност:

— Кад не би постојало то црно на бело, тај докуменчић, и ти би се после показао.

— Може ли још зауредије, Петре? — упита Мића. Снага му се враћала.

— Ми смо ти такви већ зауреди према свима из иберменшке подврсте бескарактерних кичмењака и двопапкара који сматрају, то јест који, сматрајући себе много изузетним и томе слично, не презају да лажу и варају нас подљуде. Ја такве типичне иберменшке, да, рекао сам *Übermensch*-е мрзим и радосно их презирем и у свом се презривом полтронству радујем што ће на основу тог материјала...

Петар се поглади мирно по чарапи.

— ... на основу тог материјала врло брзо стићи у авијатичаре...

— А? — трже се Борбе, који је у том часу опет помислио на своју авијатичарску авантуру.

— Мислим — објасни Петар — добиће крила. Хоћу да кажем — излетеће.

И додаде с уживањем, које као да подвуче љупким осмехом.

— Излетеће из Партије. А може, а може... и још дубље да се...

— Ја сам спреман...

Али Мића не доврши. Малаксалост. Дно мора. Код Филипина, где је најдубље. Мрак. На могућност да буде искључен, на то још није помислио. И тај га ужас опет баца на дно мора, где је најдубље, и умртви, следе. Све што се даље дешавало он не би могао да каже, он не зна. Нешто је говорио, можда је и плакао. Не. Није плакао, говорио је. Али шта је рекао Борбе на то? Шта је Борбе њему рекао, зна да је нешто говорио.

Борбе је рекао Петру:

— Није наше да о томе судимо. И не треба бити зао.

— Нисам, али знам шта знам!

— До Бавола са сумњичењима. И један и други заборављате ко смо и шта смо, бре! За шта се тучемо. На циљ заборављате.

— Ја тврдим да је објективно — он предао Вековића полицији и да нам је онемогућио да извршимо задатак који смо добили.

— Што сте свирепи. Обојица. Ко вас само такве направи! Али Мића се сад бар каје. И доста.

— Можемо престати да о томе говоримо, ако је доста. Али ја мислим да ниједном речи нисам инсистирао да је Мића субјективно помагао полицији.

— Доста! Доста! Старац је ухапшен. Несрећа је ту. Треба јој погледати у очи. Нас тројица ћемо сутра изићи. Тачка. И пошто излазимо сутра, треба нам извештај како је Вековић ухапшен. Ми ништа не знамо, у ствари. Чули смо да је ухапшен. Нека Мића испита. Он може да се слободно креће.

— Ја мислим...

— Фертик! — прекиде Борбе Петра и откључа вра-

та — а ја мислим да сте обојица још деца. За децу је да се играју, а не то — боре. — Онда се окрену Мићи, коме се учинио друкчији, човечнији. — Човек! — помисли Мића и добе му тешко, страшно тешко.

30

Изашао је мутан, разбијен, и пошао низ празну, крту улицу, пуст, без мисли. Није могао да мисли. Али се сећао. Двапут је долазио пред пекару јутрос. Закључана. Седео је на каменом прагу посугом брашном и чекао. Онда је морао да оде због човека који је викао:

— Шта тражиш ту? — упитао га је газда с лицем као хлебно тесто.

Осећао се у ствари већ тада опустошен и пуст и хтео је да нађе Борба и Петра. Само да их нађе и да им каже: »Опростите«. Али још је хтео да их убеђује и, према томе, још је играо искреност. А сад? Вековић је ухапшен. Његовом кривицом. Јесте. Јесте. Обрадовао си се кад си чуо да је ухапшен. Помислио си с олакшањем: сад је све у реду! А није, видиш. Неред тек почиње.

Очајање га је тресло. Била је то нека сува, унутрашња грозница. Неке су му пумпе исушиле сву радост, све сокове тела. И он се себи чинио сав избоцкан рилама тих пумпи с нечујним моторима негде у глави, а фасаде кућа крај којих је пролазио личиле су једине још на њега; избодене мецима, рошаве од њих, богињаве, лишајасте, суве, крте, растресене, без наде и кохерентности, а тупе, мутне, лишене сјаја снаге и сваке лепоте. Готово је с њима.

И с њим. Ништа није постигао. А како су смели били његови планови! С каквим је одушевљењем градио човека од себе, човека будућности! И ништа. При првој пробној војњи поносни се брод, са свим својим заставицама, насукао на спруд људске садашњости, те страшно, сурове стварности. Из које се ни таквом борбом какву је водио не може да изађе у будућност.

Ипак, размишља.

Вукао се Александровом улицом и осећао се гњиво, пун самоће. Крај њега су промицала неодређена људска лица. Све више је имао утисак да су ружна, самоза-

довољна. Није их гледао, али је осећао да га заобилазе у луку. Знају ли то анонимни пролазници да ће бити искључен? Мрзе ли га? Презиру? Мисле ли да им је већ туђ? Или им је равнодушан? Свако од њих брине о свом цекеру. Је ли то? Тајна. Он их није гледао. Он би их погледао испод ока. То би било исто. Без разумевања у оба случаја. Сваки је пролазник односно своју тајну и она га није интригирала. Био је пустиња. Њен песак је упијао брзо сваку живу жилицу воде, мисли. Не занимају га људи. Никад га они нису у ствари ни интересовали. Нека само пролазе улицама дркљајући ранце и цекере, купујући испод тезге и живећи само у свету у ком се купује јело и једе, у свету од трпезарије где се пуне трбуси — до купатила где се празне. То је. Сувише су различити. Њему је и од живота важније оно на шта тај свет и не мисли. А то је грешка. Сувише се удаљио од људи. Сад плаћа. Сломљен противуречјем: како да се бори за обичне људе кад га се нико од њих не тиче? Ни он — никог. Летим из Партије. И — ништа. Нико ме неће жалити. Људи ће и даље дркљати цекере и ранце. А што је моје искључење завршетак једног гордог човекољубивог експеримента? Баш их брига. А ја? Како да живим? Где је сад оно јутрошње ликујуће осећање поносног другарства које га је везивало за људе? Ништа га не везује више за њих. Свет га је разараживао. Сви су му туђи, незанимљиви. Било је превише људи на улици. То је могло имати и своје добре стране. Још и на то да мислим? Али и мртвацама расту нокти. И коса расте после смрти. Конспиративност ме држи будног и после моје стварне смрти. Не могу то да преживим. Не могу. Тај крах.

Зашто крах? Због лажи?

Врло важно — лаж.

Свестан је нужности конвивенције истине и лажи у души борца. И ствар није у томе. Мука је — Партија. Њена неопходност да би се остварило оно што једино има смисла, сјај безболне будућности. Дисциплина која је исто тако нужна. И људи, другови. Они вуку општи брод од станице до станице не мислећи на крајњи циљ. У међувремену — прегласавају. У име дисциплине која држи Партију, требало је одустати. Шта ће бити од принципа што је покреће циљу? Није могао. Није схватио важност и једне и друге њене енергије. Видео је

само ову Арду и огрешио се о дисциплину, порекао све: човекољубље циља. Упропастио човека. Хиљаду живота дао имам, дао бих да поправим своју грешку. Сто хиљада живота. Ко је он да зажели да мења одлуку Партије?

Мића не би био оно што је упркос свему заиста био кад не би Партији и несвесно придавао атрибуте које цркве придају својим божанствима. А ипак, Партија је он, и Петар и Борбе и, коначно, она је сва од таквих људи; а не од материје мистерије, него од материје крви, меса, мозга, принципа науке и огромног познавања чистице о људској души и животу уопште, познавања акумулисаног најразличитијим путевима. Зло је почело с тренутком кад је помислио да је могуће слагати Партију. Петар и Борбе су Партија. Како се зову оне речи које су и део и целина? Именице, али какве? Збирне? Не. Вештаствене? Партија је вештастvena именица и слагати Борба и Петра значило је слагати целу Партију, револуцију, пролетаријат и себе, оно осећање да си чист јер се бориш, да си већи и снажнији и бољи но што си, јер се бориш за човечанство. Он је пољубао себе и све, и дошао догле да је осетио олакшање кад је чуо да је Вековић ухапшен, као да је непријатељ. Претерује. Не много. Осетио је олакшање, радост, ликовао је као да је агент. И чак се (јесте! јесте!) чак се скоро покајао што им је написао писмо, признао лаж! Објективно узев, хтео сам, мада нисам, да пљескам полицији. Речи нису важне. Био је њен навијач. Браво Гестапо, ухапшена је моја несаница. Објективно. А све је то због лажи. Мања би грешка била да је рекао: Нећу да се покорим вашој одлуци! (мада би страшна ствар била не покорити се њиховој одлуци, која је, у ствари, одлука Партије). Зашто је лагао? Безумље? Очајање? Одбрана једнострано уочених принципа, угрожених интереса? Могао је знати да неће моћи да слаже докраја и да неће издржати. Знао је колико је већ нови човек! То што није издржао још је доказ више за то. Многи би издржали. Несавршенији, слабији од њега. Јер сва је његова снага била окренута непријатељу, не друговима. Он против другова не уме ни да дискутује, ни да се брани од напада њихових погрешних мисли. Он је немоћан пред њима.

Али с том свешћу о немоћи расло је у њему уверење да је пропао. Зато живот није имао више укуса за њега. Није више било излаза за њега.

Узалуд се питао, одговора није било. Одговора који би га задовољно. Све што је измишљао као неке олакшавајуће околности (оправдање није ни тражио) била је само мисаона, дрвеноадвокатска беда која не би издржала проверу најповршније анализе. Био је уверен да виши форуми нису знали (још увек се нада да не знају) за случај и улогу корпе с вешом, за развратну страну Вековићеве величине. То му је сад нада и олакшавајућа околност. Кад је слагао, био је сигуран да је он први открио то и био је свестан у истом часу свих страшних последица по ствар ако за то дозна полиција пре Партије. Какав би он изгледао у својим очима да није урадио што је урадио? Као саучесник Немаца би изгледао сам себи. Али, опет, овако је то већ постао. Његовом је кривицом Вековић ухапшен.

Објективно!

Та реч оајекну у њему као ломот и треска прозног рушења без краја. А кад престаде, кроз прашину проби се до њега један туђ глас који одмах не препознаде:

Је ли Партија знала какав је песник? упита се Мића, али тај глас одговори: Чак и под апсурдном претпоставком да је могла донети одауку о једној значајној ствари, а да није располагала најпотпунијом Вековићевом биографијом, она је наредила да се Вековић изведе. Тачка. Фертик. Наредила.

Препознао је глас. Оба гласа у једном гласу.

Борбе и Петар, којима се Мића супротстављао и током дискусија у собици иза пекаре и у овим сећањима, дејствовали су сад из сржи његовог бића које размишља и оданде цензурисали сваку његову мисао секући јој крила пре но што би добила перје. И секући изазивали оне ломоте, рушења.

Не. То нису били Борбе и Петар. То је био он сам, Мића. Али Мића је знао да је Борбе онај крај маказа с оштрим врхом: »Бефел је бефел«. И да је Петар онај с тупим: што сумња. Али маказе које крешу и секу нису ни Петар ни Борбе, него он сам, и он је сам сада постао своја уплашена цензура која га цензуриса, брише и креше, он је сам тај свој природни страх пред свемоћи Партије, чији је и сам свемоћни део, и, ма

колико с њом интимно сједињен, ипак део који зна да није онај део где се мисли, део који доноси одауке. Али он је и он сам, то јест он је и она, Партија. Према томе, она је и онај који је видео Вековића с прањом на корпи. И онај који сад, без везе с вишим форумом, мора да решава и одлучује у име целе Партије. Али зашто он мисли да Партија може нешто да не зна? Зашто? Ко то пита? Борбе и Петар у њему? Крајеви маказа? Он сам? Ко то пита? Борбе и Петар који не седе у њему већ у прегрејаној собици иза пекаре? У њему је он сам. Али он сам врши улогу Борба и Петра и сам бије по својим аргументима њиховом логицом, боље но што би они могли да су ту преа њим и да разговарају поново о истој ствари. Зашто је тако ликујући глупо посумњао одмах да Вековић може да буде и агент? Зашто је песника ставио »на пробу« причом о мртвом војнику? (Недостойно!) Зашто је ујутро рекао Вековићу да су другови одлучили оно што нису, с осећањем ограниченог судије који ужива изричући казну? И зашто је Вековић то осетио, то да му изриче казну саопштавајући му тобожњу одауку другова? И зашто је после слагао другове? И зашто је пре тога несвесно, али ипак на неки начин свесно сам гурнуо Вековића путем у пропаст?

Побећи од непријатних питања, од стида, од бола! — Побећи. Неиздржљиво је. А излаза нема. Живот ће бити или ово: издржљиве муке, питања без одговора, вечно осећање кривице, живот уз Вековићев леш чији ћу смрад распадања, чије ћу смрдљиво месо заједно са својом кривицом у његовом трулом месу једино дисати све док будем дисао, или... Али чуда не постоје.

Издаљек виде гомилишту што се прилаа пред оградом Библиотеке. Хтеде да пређе улицу, али је не пређе. Знао је: то се свет скупио да прочита нову листу стрељаних таласа. И да међу светом има и агената. (Још раде рефлексни самоодржања илегалца. Још мртвацу расту нокти и коса!)

Никад није читао те листе. И зато што није хтео. Али сад је хтео. Сад може. Зашто да не? И његово би име могло да се ускоро обре на таквој листи, што не би видео како се то чини другима? Нису му се читала имена таласа, а те туђе смрти су га привлачиле. Неодољиво. Зашто туђе? Можда је тамо већ Вековићево име?

Пожури. Али приближавајући се црном зиду људских леђа што су се мукло тискала око новог бекантмахунга, расла је у њему противречна жеља. Желео је и да се осети једним од читача и да побегне од њих. Али и од себе, своје невоље која га је рила и сврдала у њему као зубарска игла у поквареном кутњаку. Али од себе се могло побећи само стапањем с тим светом који чита бекантмахунге уколико им то страх за себе дозвољава.

Мића није страховао за себе, себе се гадио, бојао се само да не прочита Вековићево име. Али може ли неко ко се гади себе да жали стрељане? Да ишта осети за живе који страхују и жале? Рије вртећи се игла у вилицы; никако да стигне до заравог места у кутњаку. Он нема заравог места у себи. Ево га, презирући то месо што му се уклања, та глупа, анонимна људска леђа што му отварају пролаз. Без речи се пробијао, тискајући се кроз гомилу и људи су се такође ћутке уклањали пред њим као да га се боје. Као да га презиру. Стиже до краја.

Уз саму ограду, у првом реду стајала су два авијатичара. Обријани, зализани испод накривљених плавих, меких капа. Од њих се дизао мирис боље берберице помешан с оним тешким, војничким задахом зноја, покиселе вунене чоје и коже премазане машћу. Обојица су полугласно срицали за њих необична имена. Мића је стајао иза њих. »Нема сфесте«, помисли. Није још ни покушао да чита имена. Ручка му је стезала глатку, свежу дршку револвера у цепу, гледао је у њине плаве, мршаве, у дечачки подшишане потиљке. И наједном осети радост. Не, та реч више не постоји за њега. Уклањана је заувек откад је чуо за Вековићево хапшење.

Ако је Вековићево име на списку, убићу ова два Немца, ако није, онда ћу...

Кога то чикаш? упита се. С киме се кладиш? Све је изгубљено. Скадар који си дању и ноћу дизао на Бојани свог тела, обноћ су порушиле виле твоје сопствене гордости и виле малограђанкиње и виле глупакиње и теби преостаје само да себе утрадиш у порушену реку тела, у ту Бојану (Радничка 26) и ништа друго. Зато се не клади; пуцај одмах. Пуцај!

Ко је то говорио? Тупи крај маказа у њему? Шиљати?

Говорио је:

Пуцај, то је једина шанса коју имаш да спасеш нешто од срушене реке сопственог живота и оставиш трага за оне који ће почети од њега паметније да граде лепши Скадар на прозрачније зеленој Бојани прозрачног живота без мутљага лажи. После победе.

Стезао је дршку револвера у цепу и грозничаво читао имена. Александар... Анарија... Откочио га је. Не. Анарија Срећковић. Укочио је одмах револвер и одахнуо.

Али је још једном прочитао списак. Мирнији, спорије. Није било Вековићевог имена. Педесет људи је убијено. Непознатих педесет. Вековић није.

Значи ли да неће бити? Шта мења у ствари његовог убијања то што га нема у овом списку кад ће бити у следећем? Бар теби који си од себе живог и садашњег градио непостојећу будућност, шта мења у ствари његове смрти то што ће га сутра стрељати?

Мића је ћутао. Гласови су говорили. Шиљати крај маказа. И тупи. Заједно.

Пуцај! говорили су. Пуцај! Убиј их! Убиј! Убиј!

Још један глас им се придружио у њему:

Убићу. Убићу. Убићу.

Виши војник заврши први читање и мљачну уснама:

— Не ја!

Убићу их, мислио је Мића и осећао да ће тиме решити све. Био је миран. Откочен револвер у цепу.

Ократки заепати војник диже очи:

Schade! — рече и изазивачки погледа Мићу који се не оклони. Није ли се и сам малочас обрадовао тој педесеторици лешева непознатих људи? — Immer zu wenig! — рече жалећи војник и пође.

Мића је престао да дише да не би унео у себе ваздух који су у пролазу издасали непријатељи с тако обичним, свакодневним људским лицима. Омањи га гурну. Заправо Мића се наместио преда њ. Намерно. Изазивачки. Штавише, закачи га раменом и погледа агресивно за њим. Али се пократки авијатичар и не окрену. А да се окрену? Би ли пуцао?

Не би више. С малочашњим физичким напором мишића који су се одупрли судару, све се некако променило.

Чак светлост поста мање сива, дубља; — мање до-трајала, ваздух пријатнији, а и сам — дисао је мирније, лакше, мисао му је постајала живља, разговетнија.

Не! Продаће се скупле: извршиће оно што се од ње-га очекује.

Друга му је мисао била слична. А ни ломот се више није јављао. Какви су то знаци били? Шта је то сад значао? Наду?

Не сме сад да убија. Била би то глупост Вековићеве врсте. По томе се и разликује он од њега. Ја знам да припадам Борби, не себи. Ја имам да извршujem наређења. Не оно што ми прија. Осетио је себе. Он није ни Немац, ни агент, ни онај који ће да лети, он је он. Не-што што није ни тај ред. Неко који није од исте врсте људи којој припада и тај младић коме се обраћа кратко, изазивачки, гласом као у непријатељског авијатичара:

»Молим вас!« Младић одскочи скоро у страну и погледа га немирним, водњикаво зеленим очима. Мићи се чинило да се тај свет окупљен око објаве склања у страху преа њим, као да је и он непријатељ. Али не. Он је њихов незнани пријатељ. Није ли то исто? Није сас-вим. Да је убио авијатичаре, страдали би и сви ти љу-ди. А овако? Али неће страдати због мене. Јер оно што га је тако страшно заболело и што га још увек боли до урлања, то није чињеница хапшења и смрти. То је осећање своје кривице. Раније, док су хапшени и гину-ли другови с којима је радио, он није имао разлога да себе окривљује. Само је непријатељ био крив; а не он који се, вршећи исте задатке, подједнако излагао, али ни они чију су наредбу извршавали. Само непријатељ. И он га је још више мрзео. Али ово сад је друго.

Дошавши до цркве, удари преко пољане на којој су носачи, већином избеглице из Книна и Дрнџица, Киста-ња и Брибира, играли буће.

— Склањај се! — викну један за њим.

Јасно, боје га се и ови и прете му. Није он пријатељ онима који читају бекантмахунге и играју буће, иако није хтео да понесе и њихову смрт овог пута. И не само зато.

И не зато што је слагао другове и срушио свој бу-дући живот у садашњости и постао садашњост која жи-ви свој ритам неубрзаних откуцаја била.

Зато би им могао бити близак. А није им то. Они

не чују ломот који он чује, али осећају да их, такав, чупа из навика. Оне им годе. Они воле само оно што им годи. Буће, на пример. Бекантмахунг који читају јер нису стрељани, јер живе. И да би живели, на пример, они су спремни и да пољубе руку која их коље, а коју би нај-радије одгризли кад би смели. Знају да не смеју оно што би најрадије: одгристи руку коју љубе; руку која ће их убити; руку коју се савију да пољубе да би руком коју зову својом могли послае да бацају буће.

— Овамо, Вице! У главу!

Он застаде, осврну се и погледа играче. Крупни, сре-довечни, бркати људи опаљених лица, занети игром, из-викивали су бројке саветујући гласно оне за које су на-вијали.

— Овуда, Вице. Косо само. Стрефићеш је у главу. Овуда.

Док се Вице повлачио узимајући кратак залет, ње-гови су противници правили »рогове« и »солнаи« и хва-тали се међ ноге, дизали увис кључ или комад гвозђа и чинили покрете које знају сва деца света.

— 'Оћеш бомбоне, Вице!

Мића крену брже, одлучније. Тако је. Страшно му је јасно било колико је друкчији од њих.

Али га еуфорија не потраја дуго. Светлост потамне и он опет чу у себи ломот рушења који је најављивао скоро шкљоцање маказа Борћевог и Петровог гласа у њему. Предосећао је да ће га оптужити страшније но досад. И за кукавичлук. Но знао је шта ће им рећи.

За глупе испаде има још увек времена.

31

Споро пролази дан у чекању. Али то није чекање. Дан не пролази. Само сунце залази. Дан, то је Ана. Дан, то је Миша. Они не могу да пробу. Љубав? За то га тре-ба познавати. И он — њу. Ово је жеља. Желим га. И ни-шта више. Али желим њега. Њега и сад. То знам. Данас. Једино њега између милијарду мушкарца на земљи. Су-тра га више нећу желети можда. Сад само. Молим те, доби зато, био где био. Где си, Мишо? Далеко? Иза хо-ризонта?

Између сунца и земље није остало ни педаљ неба. Један висок мушкарац могао би да прође испод тог лука запада не сагињући главу. Доби зато.

Доби, биће лепо, бићемо срећни. Не мисли право о мени. Ја знам сва задовољства, имала сам добре учитеље и довољно интелигенције и маште да сазнам границе среће коју могу да задају и постигну два гола тела. Али жеља ми нема тела. То је нешто друго. У телу је, али мимо тела, над њим или испод њега. Само сто хиљада милиона пута лепше, јаче, садржајније. Опсесија је то, не жеља. Види. Прсти су јој на мом глау. Не могу да гутам ни своју пљувачку. Сва сам један луди напети грч. Не могу више. Од врха ножног прста до срца мозга, све те у мени чека, спремно да буде твоје, да ме газиш, да те љубим, да ме стежеш и љубиш као да ништа нисам доживела досад. Поћи ћу с тобом одавад али молим те, доби прво. Учини ми то. Немој да дозволиш ноћи да те прстигне. Хоћу да те видим испод сунца, да не буде узалудно данас. Шест је сати.

Дванаест сати чекам тебе а 72 сата чекам тих дванаест сати. Немој ме више распињати. Сунце, Мишо, погледај га! Оно не престаје да силази. Висок мушкарац сад не би могао проћи испод њега а да се не савије. Брже. Дојури. Не савиј се. У трку души грудима у сунце, разнеси га; разнеси ме. Оно ће се разбити у парампарчад и ти ћеш дојурити преко његове срце к мени, крвав и ти, као и ја. Трчи. Трчи. Стигни пре но што зађе, брзо, одмах, доби, молим те, брзо, да не буде несреће. Знаш, то је глупост, али сада сам тако уобразио, доби пре но што се сунце загњури у земљу. Ја нисам земља, Мишо, одмах, доби, ја сам жена, сунце, доби, да те видим изблиза и држим, да умочим руке у тај твој жар који освежава, да ме грејеш и хладиш уснама дивље и нежно, свуда нежнодивље, у мени свуда, одмах, доби, умирем сама, без себе, у себи; доби, молим те, одмах, брзо, ја први пут у животу нисам радознала и хладна, ја хоћу, ја горим, ја желим желим, једанпут то желим брзо, брзо доби, полако то желим снажно, пре но што сунце уђе у земљу и ултравиолетну воду Дунава и Саве. Ти си Дунав, Мишо, улиј се у мене, ја сам Ана, ја сам Сава, ја сам ушће, ја сам извор, улиј се у извор, Мишо. Сунце улази у Саву у мени, ја сам Сава у мени, ја чекам ту кап у мени, а ти не можеш више проћи испод славоу-

ка запада, не можеш га ни разбити у залету ако си још на рубу хоризонта. Али можеш да прескочиш то сунце као дете кад прескаче труле кобиле, кад у соколани прескаче јарца. Нећеш се опећи; слободно стави руке на грбину сунца, прескочи, дојури... још није мрак... али сад ће.

Свеједно. Ја те напамет знам и сећам се и оног што ће се тек догодити, Мишо, Мишо, Мишо, доби, зашло је.

Плакала је, али кад осети сузе на уснама, следи се сва заједно са жељом да се баци на кауч у ниши и исплаче до миле воље да исцеди из себе тугу и горчину које су извирале одашуд и сад већ лиштале на очи, уста, нос. Откачи се од прозора и оајури у купатило, упали светлост, узме флакон с бадемовим уљем, откида комадић вате из кристалне округле плитке посуде с никленим поклопцем, отчепа зубима кристални затварач, стави вату на грлић флашице, окрену је надоле, једанпут, двапут, нагопи добро вату уљем, зачепи флакон, и стави га на стаклени етажер. Отпоче брзо да утрљава уље у капке и испод очију, неким ситним, меким, нежним полукружним покретима.

Само да не дође док се не сврши! — мислила је. — Само да не дође.

32

Пре но што је ушао у кућу, обиншао је с доње и с горње стране своју улицу. А кад је ушао у улицу, продружио је до Калемегдана, погледао низ Пиасудскову, окренуо се и осмотрио нагоре. То је чинио аутоматски, не мислећи више зашто. У капији преко пута куће у којој је становао није било никог. Ни у дубокој капији његове куће није се нико крио. Али без тих проверавања није никад ступао у ходник, као што се није ни пењао у свој стан а да претходно не закуца код настојнице.

Све су то били елементи његовог »система Мажино«.

Јасно, после пробоја Мажиновљеве и осталих линија, његов је систем остао без имена, али то му није сметало да се и даље њим служи. Био је више но сигуран да на тај начин неће никад нагазити на заседу, сем у случају неког специјално непредвиђеног баксузлука. А што се стана тиче, био је убеђен да та у стану ноћу не могу да

ухапсе. Дању се ретко налазио у њему. Видео је, док је обилазио кућу, да је прозор купатила покривен новинама. Да су га агенти чекали у стану, отац би скинуо новине. Договорено одавно.

— Јеси ли видео оца? — пресече га тетка Мара и обазре се уплашено.

Мића је погледа. Погледа иза ње. Никог. Зашто је тако... Чег се боји?

— Не. Нисам га видео.

Она поче да дркти. Стајала је на прагу своје кухиње, одмах крај колена подрумских степеница уз које је надирала црна и хладна промаја што се вукла ниско по поду допирући највише до колена. А кроз отворена врата и дању мутне кухиње, извлачио се, као висок реп мачора, лепљив и тужан мирис бући, сецканог лука и мишева.

— Оца нисам видео! — објасни, али одједном поста обазрив — зашто питаш да ли сам га видео?

Жена помери нејасне руке испод кецеље. Мића је знао: сад таре прсте. А знао је и те подбуле прсте, црвене, исплакиване у цеби, испуцале, увек мокре од рибања, а прљаве и превучене неким необичним полумасним сјајем налик на одсев камене соде или згужваног целофана.

— Бежи! — шапну она и окрете главу да не види страх који је савладала. — Бежи, не питај!

Дворишна зграда чинила се при тој поподневној мутној светлости још тежа и очајнија, још ружнија. На другом спрату разли се у магновењу жуманце у тави окна и одмах се угаси. Перићеви опет ваде дукате из ђупа! помисли.

— Зашто? — упита, обазрив, ближи својој будуности.

— Не знам и не питај, али бежи! — понови још тише. — Бојко је видео.

Настојници застале дах. Лице јој се укочи у необјашњиво паничној грози, а сивожути желе њених беобача поче да се топи, крави, капље претворен у густе, недовољно росне сузе. Шта јој је? Зашто плаче? Споменула је Бојка. Она увек плаче кад спомене сина. Мића се стресе. Сви су исти: очеви и мајке. Сачека да жена обрине очи и упита мирно:

— Вековића?

— Не смем, не смем! — шапутала је неразговорно у

полумраку. Дрктала је све очајније, све паничнија. Мића се учини да је и зацвокотала пре но што је рекла једва чујно:

— Запретили су... Али бежи, бежи.

— Ко је претио?

Она диже очи и не okreћући главу погледа косо према губавој маси дворишне зграде мрмљајући:

— Горе су. Чекају.

Мића одмах схвати:

— Колико их је?

— Двојица! — процеди после краћег колебања.

То да су свега двојица, умири га донекле, али није одмах знао шта треба да уради. Стави махинално руку у џеп капутућа и Мара чу метално резак звук. Две могућности су му истовремено искрсле у глави сад избистреној.

— Јесу ли показали налог за хапшење, легитимације?

Она не одговори одмах, али пошто се опет обазре процеди:

— Претили су да ће ме ухапсити, убити ако...

Жена се стресе.

— Нека! — рече нечујним мислима у себи — треба учинити оно што се може, зар не?

И не сачекавши одговор закључи:

— Зато бежи, Мићо. Твој отац...

— Шта, отац? — упита, иако је у том часу свом снагом мислио на Вековића и на агенте који га сад чекају у бусији иза врата његовог стана, мучећи се да схвати да ли га је могао Вековић да провали. Јер Сима није. И нико га од људи ухапшених у последње време није знао под правим именом. То јест, сви су мислили да је Мића његово партијско име, а не право. Био је задовољан тим својим триком. Једна финеса. И у случају да га ко провали, полиција би се навезла на лажни траг. Агенти би тражили човека под надимком »Мића«, не Мићу. Али тако је дошао на оца. Ако су агенти и у Вековићевом стану, какве то везе има с оцем? Упита:

— Где је?

— Одјурio је као луд још пред подне.

— Побегao им?

— Чим је чуо да је Вековић ухапшен, уплашио се за тебе и одјурio с њебетом, а после су дошли они...

— Чуо, шта? Да сам ја ухапшен?

— Вековић!

Гледао је право у очи. Почињао је да саставља њене уздахе, речи и сузе у кохерентну причу. Плакала је нечујно, не бришући очи. Руче су јој се непрекидно мицале испод кецеље. Мицале су се споро и равномерно као да то она не трља прсте, као да то и нису прсти; као да то један настојничин орган врши своју функцију. Требао је опет сачекати да престане с плачем, али не сачека.

Мића упита непрозирним гласом:

— Знаш ли шта о Вековићу? Кад је ухапшен, где?

— На гробљу, јутрос, око десет.

А шта је с оцем. Да. Отрчао с њебетом. Где је сад? А Вековић?

Све је то знао. Одатле треба и поћи даље.

Главе нагнуте у правцу дворишне зграде, Мара се одједном трже и укочи. Њене желатинозне беончае почеле су опет да примају своју конзистенцију. Мића се поведе за њом, ослашну.

— Ништа! — рече.

— Просто ме није било. Хвала богу! — шапутала је мрштећи се — хвала богу! — и додаде с уздахом: — Ех, Мићо — бог! — и опет поче да дрхти.

— Шта? — упита и ослашну гледајући укочено у дворишну зграду. При том, да сакрије ослашкивање, рече: — Не бој се, тетка Маро!

— Бог, сине! У твом су стану.

Он прелете погледом преко њеног спарушеног лица, изгриженог првеним мрљама очију и опет се окрену дворишту. Чуо је како је Мара зацвотала.

— Свега двојица! — рече тихо — узимам их на себе. Кога имаш да се бојиш?

— И њега, сине! Ко се зла не би бојао.

Било му је сад јасно како је проваљен. С најнеочекиваније стране! С оне с које није мислио да провала може доћи. Отац је однео њебе, рекао његово име; стражар је примио ствари а после су се тамо сетили да без разлога нико неће доносити њебе сину. Отац је отишао, а они су послали агенте. И сад га чекају на степеницама пред улазом у стан. Или у стану, ако им је тетка Мара дала кључ.

— Кад су дошли?

— Пре десет минута. Али оца нема. Бојим се ухапшиће њега, ако тебе не дочекају.

— Не верујем. А Вековића, зашто су њега? Је ли убио? Шта је урадио заправо?

— Боже сачувај! Говор је одржао на гробљу.

— Говор?

Мићи дође да се смеје.

— Говор? — понови. И обрадова се као малочас кад на бекантмахунгу није прочитао његово презиме. Неће их убити. Нека седе. То није ништа. Њега ће још вечерас пустити.

Одједном се сети:

— Јесу ли питали за мене?

— Нису, сине!

— Ако питају, реци — погинуо сам шестог априла. И да је отац мало... Разумеш? Никако није отац ни веровао да сам погинуо. Разумеш?

Жена не одговори. Брзо се повуче с прага и бешумно затвори за собом врата своје кухиње.

*

Био је радостан, очајање је спало с њега. Али још није могао јасно све да сагледа.

Отац! помисли. Шта ће с њим бити? О Вековићу није мислио више. Погледао је на сат. Пре педесет минута је оставио пекару. Прође крај Ванетове куће и сети се. Заборавио је да узме ампуле против тетануса. Из трамваја изађе на Славији, и зачас уђе у блок болнице. Стиже до павиљона за нервне болести. Први спрат.

— Ампуле! — рече Мића кроз зубе.

Ване га уведе у лаборантску собу са столом од каљевних плочица. Епрувете, стаклићи обојени љубичасто и фуксија — првено, микроскоп, све је било чисто, уредно и смрадно. Смрело је на науку, једну промашену Мићину љубав, чежњу, коју сигурно ни после револуције неће остварити. Погледа Ванета, дрхтао је по обичају. У белом мантилу, стајао је пред Мићом и дрхтао, мален, гојазан, добар.

— Је ли то мора тако?

— Шта? — упита Ване и погледа збуњено низ мантил.

— Име. Ту, лево, горе, извезено као по кухињама:
»Добро јутро, домаћице!«

— Да се не изгуби.

— В. Бркић, студ. мед., добро јутро домаћице.

Ване поцрвени.

— Сви то тако носе! — рече неуубедљиво.

Сто пута је Мића корео себе због свог шефовског, супериорног и у суштини презривог понашања према добром, немоћном Ванету, али то је било тако. Не од рата, одавек се Ване осећао крив пред Мићом. У школи: што је имао боље оцене; ван школе: што није писао љубавна писма уседелицама и све остале глупости које је Мића радио. Глупости, да. Али биле су херојске, а његов је живот био тако просечан, једна средња жалост. Зато се стидео и зато што је знао, Мића неће дуго, неће у кревету умрети... Одавек је то знао. И знао је да ће он, Ване, дуго живети и постати неко и нешто, док ће Мића умрети непознат: после пар година нико неће знати за њега. А у Миће има штофа: интелигенције, снаге, неодрживости, енергије, воље. Био би добар психијатар. Болесници би имали поверења у Мићу. У Ванета — немају. Али он ће специјализирати бактериологију. Ту се нема посла а људима; само с екскрементима, крвљу, спутумом...

— Само три кутије? — учини Мића.

Ване поцрвени.

— Веруј... Сад је опасно.

— Шта се обазиреш? Научи: кад двојица стоје и разговарају и гледају се тако као ми — непотребно је окрвтавати се. Ти видиш шта се дешава иза мојих леђа, ја видим шта се дешава иза твојих...

— Разумем! — рече Ване и поцрвени. Сад кад му је дао ампуле, сад би Мића могао да оде. За њега је Мића опасност. Сав је једна стална опасност. Кад би он био Мића, не би издржао, искочио би из коже и побегао. Што не оде?

— Шта је са шприцом? — учини Мића.

— Да! Шприц! Извини!

Ване оде до полице, узнемирану кутију и предаде је Мићи, гледајући га округлим меким, бесмислено тужним очима. Ване се обазре узнемиран, дрхтав, мек. Тако је желео да Мића оде!

— Јеси ли чуо? — шапну, зато што је желео да Мића оде. — За песника?

— Знам.

Ване отвори очи широко, широко.

— Знаш?

— Да! — рече Мића расејано.

Упркос страху и жељи да се ослободи Миће, Ване се осети ухваћен, разголићен и хтеде да спасе част пред Мићиним свезнајућим, хипнотизујућим очима.

— Стално је у несвести! — шапну Ване. — Дубински потрес мозга.

— Да?

— Јесте. Пре два сата сам асистирао. Нигде није било њиховог лекара. Никад га и нема. Бави се пецањем. Бараба нека. Ако не наврати до седам, мораћу му ја сам дати инјекцију.

Мића га је гледао право у очи, мирно, радознало, уморно, мирно, заинтересовано, уморно.

— Дај да видим.

— Шта? — трже се Ване.

— Пропусницу!

— Какву пропусницу? — уплаши се. — Ах! Не. Они ме знају.

— И пуштају без ичега? Како?

— Зар ми треба пропусница да ти уђем у кућу?

— Али он је у затвору.

— У затвореничком одељењу! Испод нас!

Мића га је гледао једно време без речи. Врло кратко време, али без речи.

— Колико жандара?

Ване побледи. Знао је да ће га то питати, али није могао друкчије, није могао. Његове су се округле очи још више рашириле, постале још мекше, још јагњећије.

— Пет! — рече и уплаши се свога гласа. — Нисам сигуран. Можда и четири.

Ко то још ради тако глупо? Кољу га, а он намешта врат касапину под нож. Не отима се, не брани се, само намешта врат да касапину буде лакше.

— Чекаћу те у осам доле на излазу.

— Зашто?

— Да ми тачно кажеш колико их је.

— Четири.

— Није пет?

— Не. Сада знам. Тачно четири.

Ване се тресао, блед, блед.

— Три стражара и разводник страже. Милош, Јован, Стојан и титуларни наредник Облак.

— У којој је соби?

Ване затвори очи. Знао је да ће га и то питати. Али шта може он? Он је тако слаб пред Мићом. Не, то му не може да каже. Био би то ужас.

— Преко пута ове собе. Тачно. Преко пута.

Мића га погледа строго. Ване отвори очи.

— Два спрата ниже. Тачно преко пута. На часну реч. Распореда је доле исти као и овде. Ходник — видео си — исти, као слово »к«. Трећа врата десно. Сам је у соби.

— Шта је то дубински потрес мозга?

— Није сигурно да је дубински потрес. Шеф само претпоставља. Несвестица још траје.

— Колико ће још?

— Да траје? — Ване уздахну и рече брзо безгласно скоро — не зна се. Ако је дубински потрес, онда је безизгледно... Али шеф је то рекао њима да га не би гњавили.

— Жандарима?

— Били су и неки Немци.

— Што кажеш онда: само четири?

— Немци су изашли заједно с нама.

— Одакле су?

— Ратнички дом, мислим.

Мића пребе руком преко микроскопа. Гестапо га је хапсио? Шта је ког Бавола онда тражио Космајац у Гробљанској?

— Сем оне четворице, има ли још жандара у близини?

— У близини?

Ване је дрхтао. Мића рече:

— Неко затвореничко одећење у... рецимо... хируршком павиљону?

— Не. Има квартал...

— Знам. То није у близини. Каква је процедура на уласку?

— Ту?

Ване видаљиво побледе. Мића потврди.

— Не знам! — промуца — преко дана је жандар пред вратима.

— А ноћу?

Ване хтеде да га упита нешто, али није смео, није смео.

— Ноћу — замисли се — сигурно је унутра. Претпостављам.

— Када примају?

— Пацијенте?

Мића потврди очима.

— Зависи. У принципу их могу довести у свако доба. Не знам.

— Колима?

— Вероватно. Њега су марицом.

— А пешке?

— Не знам. Знам. То јест, видео сам. Довели су пре неки дан једног пешке.

*

Преда стражарем застаде младић у тренчкоту, светлост је постајала све несигурнија. Младић је држао цигарету у устима, пуним, меснатим.

— Имаш ли ватре, пријатељу?

— Одбиј кад ти лепо кажем! — одговори стражар.

— Како онда изгледа кад грубо кажеш? — насмеја се младић.

— Неш ме ти учиш? Одбиј!

Врата се откључаше и црн, крупан наредник испуни их својим плећима. Мића се осврну и насмеја изда лека, с излазне капије. Помислио је: строго чувају. То има и добрих страна.

— Разговараш с цивилом?

— Рекао сам му: одбиј!

— Шта је хтео?

— Да запали.

— Одакле је дошао?

— Одозго!

— Из зграде? — упита Облак мирније. Жандарм потврди.

— А! — учини наредник и погледа на сат. Четири и педесет и два.

— Добро! — рече и нест. Кључ се окрену у брави.

Коста, тачан као и увек, сео је на клупу испод кестена на чијем се врху отимао пенушави наговештај лишћа из тамнорићких гуча, из усиренокрвавих лепљивих хернија на крајевима и коленима набреклог грања; чинило се да оно дахће избацујући из себе још мале, једва наслутиве беле прозиће свог цвета што ће се кроз неколико дана разгорети у снегом покривене јелкице, мање од педља, и претворити у мирисне свећњаке, у белоружичасте канделабре из којих ће нићи до краја лета округли плод, лакиран као виолина, плод заштићен за све време зревања бодљикавим, зеленим панциром.

А ми? Далеко је јесен! помисли Коста и насмеши се Мићи који седе крај њега и рече тихо, не мичући уснама (косо преко пута сели су баш у тај мах девојка и младик).

— Здраво, Мићо!

Мића је архтао. Мора да је трчао. Но Коста је могао бити миран. Знао је да му Мића не би пришао да је постојала и најмања опасност. Само, кад је проговорио (Кости је то било чудно), Мића се није по обичају насмешио, а и поглед му није зрачио као обично. Из његових очију није прштаало оно вечито усхићење скојевца, она обилата свежина неукротиво снажна, онај рони прах који је Коста навикао да у њима види. Ни јутрос већ није било свега тога. Жао му је што нас оставља; помисли.

Мића је погледао пред собом, затим у цинкану опну неба. Окрену се онда Кости, који није скидао очи с њега. Коста гледа у мене као Петар у Борба, али — без гриже савести изазване пореклом. Он ми се диви. Не мени лично. Већ мени партију, мени старијем другу, мени искуснијем, мудријем борцу. А кад би знао да су ме другови јурили, да сам бежао од њих као од жандара?

Мића удахну дубоко и упита као да се напреже:

— Шта је било?

— Тачно како си рекао. У пола шест на углу. Све је клапало. И опис и јавка. Ено га код мене. Спава.

Мића се трже и из очију му, кроз сумрак што је падао, шикну бело, зрачан млаз радости.

— Адреса! — рече кратко и понови бојећи се да га Коста није разумео — брзо ми дај адресу више везе. Ваљда ти је дао адресу?

— На улици треба да се нађемо. Тако је уређено.

— Кад?

— Прекосутра!

— Прекосутра! — понови Мића без нагласка. Али одједном се усправи.

— Али он мора да зна некакву адресу! — јави се неким кречним гласом.

— Питао сам. Не зна!

— Не зна ниједну адресу?

— Ниједну. И он се састао на улици.

— Каже ли то онако само?

— Не верујем. Можеш мислити да сам инсистирао.

Мића удахну, скупи ноге под клупу, погледа у земљу.

— Имаш цигару?

— И јутрос си пуно пушио! — рече Коста пружајући му ибар.

— Свеједно! — одговори не палећи цигарету, онда опет удахну и поче да говори искидано, али присутан и резак како и треба кад се издају наређења.

Коста је запамтио сваку реч: група нека, дакле, буде спремна изјутра у пет сати, рекао је, и нека дође ту, пред Ламартинов споменик, тачно у пет и четврт. Али тачно. Јесте, о акцији се ради. Ништа нарочито; спрема — потпуна: револвери, бомбе и ланац за руке, разумеш? Да, ланац. Како стојите с оделом? Треба ми одело за једног крупног човека. Врло добро, може одело твог брата (пише ли вам? премештен је у други логор?), добро, а можеш ли да набавиш и ципеле? продали сте их, добро, снаћи ћемо се и без ципела.

И клешта за жицу понеси, може изолиране, али не мора ако их немате. Онда упита за Арсу. Шта је с Арсом шофером, је ли пристао?

— Фемка се! — рече Коста — знаш већ како се људи ваде кад неће: жена, деца... Али пристаће.

— Мора! Разумеш? Мора да пристане. Сад мора. Јутрос није морало, али сад мора.

— Каже да му кола нису сасвим у реду: карбуратор, диктунг, предња осовина и шта ти ја знам. Триста чуда је напричао.

— Нека ноћас оправи осовину и све остало. Све нека оправи и нека онај, шта ти ја знам, дихтунг буде уредан, сто насто. Не тиче ме се, нека сву ноћ ради ако треба. Од њега се пуних пет месеци није ништа тражило. Али сад мора. Разумеш? У пет и четврт нека вас доведе доде. Курир и он нека остану у колима. Ту позади, у улици позади. Неж не угаси мотор. А ви ћете бити крај Ламартиновог споменика. Чекам вас тамо. И нема врдања, кажи Арси; не пале код мене ни квар, ни осовина, ни деца, ни дихтунг, ни жена. Нека то зна.

Мића ућута и наслони главу на дланове.

— Имаш цигару?

Онда се грже, погледа Косту који рече:

— Па држиш је.

— Нешто сам расејан, али то се мора учинити! Разумеш?

— Разумем!

Мића се лећну на тај Костин војнички дисциплинован одговор и опет ућута. Онда рече с напором:

— Не брини, биће врло једноставно и лако. И веруј, није то никакав авантуризам. Неопходно је.

— Сигурно је неопходно! — рече и погледа с поверењем у Мићу. — Хоћеш ли да запалиш? — упита вадећи шибице.

— Нећу сад!

— Забринут си? — упита Коста.

Трамвај се спуштао ка Славији с мањом буком но низ Пилсудскову. Мића је више наслутио но што је чуо последње Костине речи. Да ли му је после свега толико стало до везе?

Али бринуо је. Не због акције. Имао је прецизну визију свега што ће се сутра догодити. Знао је како ће прићи и ући, шта ће ко урадити. Затим повратак. И трамваје је морао узети у обзир. Он ће, пошто се извучу и замандале врата, истрчати први на улицу и, ако треба, оружјем прокрчити пут до парка и кроз парк.

Сумрак се неодаљчно провлачио кроз голо грање. Али жмирнуло је: неколико засењених, магличавих и жалосних сијалица које су тугом своје светлости хтеле, канда, да убрзају долазак ноћи. Кроз црно шибе и голишаво дрвеће несметано се пробијала све нервознија градска бука. Пригушено се гласало тамно било сумрака, то штрцаво пулсирање окупираног града чи-

ји су људи уплашеније журили да посвршавају послове да би се пре таме затворили у куће и процокотали још једну у низу смртоносних ноћи иза зидова, под крововима који су доказали да више не могу ни сами себе да одрже и сачувају, али иако никакви, били су то ипак још увек некакви кровови над некаким главама и свет им се поверавао без поверења и таквим, немоћним и безнадним. Девојка се косо преко пута насмеја тихо, гугутава. Да је бар лепа. Али ништа. Само што је жена. И то што је жена довољно је младићу крај ње да јој шапуће, шапуће, шапуће. А она се тихо, гугутава насмеје с времена на време и то је све што он има од ње. Све? Треба бити скроман. Али шта јој толико прича? И зашто? Нада ли се да ће имати и више од ње? Чека ли зато с нестрпљењем ноћ? И шта јој све прича у међувремену? Измишља сигурно. Прича јој неке неозбиљне, безвезне приче. И реци да љубав није дезертерство! Зашто би била? Ови се, за разлику од осталих, бар не боје ноћи што долази, не презају, заборављају окупацију и, окрепљени љубавним сном, сутра ће да продуже борбу, макар то била и гола борба за опстанак. Она се смеје гугутава и он јој прича и прича и полако као случајно примиче белу мрљу своје руке њеној белој руци и прича и прича а она се као тихо смеје и не повлачи своју руку, мада је његова већ дотиче, али дотиче је случајно и зато што је као случајно дотиче, она нема разлога да се боји и да, боже мој, прави питање од тога... Каква лажна и глупа игра! помисли Мића с гађењем. Она се смеје седећи с младићем у сумрачном парку на клупи и као не зна да је он мушкарац, а она девојка, и као не зна зашто седе на клупи мушкараци и девојке сами у том парку скоро тамном. Кад он не би причао и причао, кад би је дохватио и притиснуо без речи, као што је јуче Вековић праљу, она би викала и отимала се, али овако, он прича и прича и белине њихових руку чине сад једну једину белину и њен се тихи, гугутава смех више не чује, а ни глас младића се више не чује. Сад знају шта су и знају оно што пре пола сата кад су се нашли пред парком, као нису знали. Ето, већ се љубе, богаму. Брзо то данас иде. Љубе се, богаму.

Је ли то завера? Подсмева ли му се то живот, намешта ли му то намерно од јуче у подне све неке такве

сусрете? даје ли му улогу невидљивог посматрача да би га зафркавао? Ако му није право, може да оде. Ови знају да он седи косо преко пута њих. Али баш их брига. Јесте, да оде, а Коста? Пресирово је, пресурово, престварно. И можда баш љубавне предигре нису само знак слабости него и... чежња за поправљањем онога што је поправљиво у природи. И можда...

Као да то нисам знао, је ли? Као да ми је била потребна лекција тог пољупца косо преко пута да схватим да и лаж може бити пут до... слободне територије? Али само онда кад другог пута нема.

— Јеси ли тужан што одлазиш? — упита опет Коста.

Да ли да му све исприча? Не, не, и кад то не би представљало грубо кршење конспирације.

— Право да ти кажем, јесам помало. Навикао сам на вас.

— И ја бих био тужан помало кад бих одлазио су-тра. Мада бих се и радовао.

— Тако је некако свакоме.

Гледао је пред собом у лаж, косо преко пута. Боље је онда као Вековић јуче, без лажки. Да, али ни оно није добро.

— Ја ћу морати још неко време да ту чекам.

— Добро! — рече Коста устајући — сутра у пет и четврт!

— Колико је на твом сату?

— Двадесет и два до осам.

— Заостајем три минута.

— Данас сам га навио према радију.

— Добро је. Бићу тачан.

— А за ципеле извини. Мајка их је дааа за брашно.

— Не мари. Снаћи ћемо се! — одврати Мића суво.

Коста се насмеши, махну збуњено рукама и одједном оде.

Добар друг! помисли. Верује у мене слепо и увек и увек ме гледа с поштовањем и дивљењем из кога, поред спремности да ме послуша без поговора, искри се жеља да ми буде сличан. И он носи ники и платнене ципеле.

Али да сам му испричао шта се све десило и рекао да сам слагао другове, не би се ни тренутка двоумио да ме заувек презре. Пријатељство, љубав, поштовање,

и обрнуто, мржња и презир које осећамо како струје кроз нас имају изворе далеко, изван нас, тамо, међу врховима где се одређује црном да буде црно и белом — бело, а циљу и идеалу да буде циљ и идеал. Но човек привремено остаје кратких рукава. Ако не учини далеке врхове својим осећањима и мислима.

Ето, још једна нада оде низ воду. А толико је очекивао од курира.

Мића удахну тамносив, сумрачно хладан ваздух, стресе се од зиме, завуче руке дубље у џепове тренча, где напипа кутију с ампулама и опружи ноге. Љубавници косо преко пута су се тргли од шума који су начиниле његове гугмене платнене ципеле загребавши у шаљунак. Младић је погледао оштро пут Миће у још провидном мраку и нешто шапнуо девојци. Она се тихо, гугтаво насмејала, и погледала брзо пут Миће.

Шта ли јој је рекао?

Да се празно проводим? Да нисам способан да нађем девојку? Да ме ниједна неће? Да сам несрећно заљубљен?

Ја? Смешно. Ако је ко кога данас узалуд чекао, то нисам био ја, него она, Радничка Ана 26.

Претенциозно. Зар ме је на љубавни састанак позвала?

Шта хоће заправо та Ана двадесет и шест и ко је та Радничка, та Борбевих што га целог дана чека да би му рекла нешто важно о њиховом заједничком пријатељу? И зашто баш Радничка? Је ли то случајност као додир у огледалу који спомиње? Или судбина радничког борца? Је ли жена или мишоловка? Да није јутрос морао да сврати код Вековића, он би свакако отишао на Калемегдан и проверио. Али зашто доња тераса над ушћем?

Он виде у мислима терасу над ушћем. Место створено за заседу, помисли, али није био сигуран да је Ана то хтела. Могао је писмо и да се схвати као покушај да се успостави веза. У том случају остаје му њена адреса и он има времена да сврати. Мада се никад не успоставља веза противно свим правилима најелементарније конспирације. То је типично женско писмо и шта уопште губи време на то кад сутра одлази и збогом!

Ипак, био је сигуран да ће отићи до Радничке 26,

да види о чему се заправо ради. Отићи ће пре но што се сврши његов последњи дан у граду.

Ух, какав је то дан! Лепо се он опрашта од свог града. Страшно лепо!

Какав је то дан прошао! Осам се година спремао за ово, полазак у отворену револуцију. За тај час у ком ће, као што змија свлачи своју кошуљицу, он заменити невидљиву униформу илегалца и револвер у цепу за звезду на шајкачи, за пушку о десном рамену, за пуш-комитраљез — бацач — топ — авион — тенк и све оно оружје које брзи калемегдански фотографи стављају око регрута укрупњеног пред вечностићу као да се то против ње тако до зуба наоружао — макетама... Опет ша-пућу они преко. Уморан сам. После оне трке није ни чудо...

Није толико због трке. Због свега што се данас десило.

Али неће им се вратити.

Знају где ће га наћи сутра ујутро. И он их неће ви-ше молити за опроштај.

Ово сад није лаж.

Горе је. Ово је бекство од другова, отворена побу-на против свега што те чини оним који јеси.

Али зашто неће да схвате нешто тако јасно? Зар се боје? Јесу ли глупи?...

... У собици иза пекаре било је једва топлаје но напољу кад је, ликујући, дошао из нервне клинике с вешћу да је Вековић у болници, да је, да сам добио од једног тамо тачан план зграде, да зна собу у којој Ве-ковић лежи у несвестици, да га чувају четири жандара, и да се врата закључавају само споља, као у свим луд-ницама, и да један жандар с кључевима стоји увек пред њима. Играчка, дакле.

— Како играчка? Ваљда га нећеш на носилима из-нети из града?

Мића је ликовео, радостан, одушевљен:

— Јасно, Петре, нећу. Имамо кола до Уба. Уоста-лом, ни несвестица не мора да траје до сутра. Сад ћу се договорити још с групом. Рећи ћу им да сутра у пет и четврт буду у парку преко пута болнице. Нападамо у пет и двадесет.

Борбе рече немарно, али исто тако одаљчно као оно о бефелу који је бефел.

— Чисти авантуризам! — рекао је.

Само Мића је сад био одушевљен, врео је од радос-ти и прелазно је преко свега, отпора, не осећајући га.

— Вараш се, Борбе. Ми ћемо успети. Сто насто. Га-рантујем да бих и сам са групом успео. На частну реч.

— Авантуризам! — понови Борбе — чисти аванту-ризам.

— Ја не разумем — поче Петар.

— Све ћу ти објаснити.

— Добро. Куда ћемо с њим, кад га ослободимо?

— Како куда?

— На слободну територију? — упита Петар.

— Па да. С нама. Разумеш? Ослободићемо га, па у кола...

— Вековића на слободну територију?

— Јесте.

— А зашто си онда синоћ, јутрос, у подне...

— Оно је било друго. У међувремену све се изме-нило.

— Шта се изменило? — упита Борбе.

— Све. Како не разумете?

— Ја ништа не разумем.

— Ни ја! — сложи се Петар — мањ...

Али Мићу, још увек под гасом одушевљења, није ништа могло да косне и заустави. Борбе се врати на Петрово »мањ...«

— Мањ, шта?

— Сам си крив за његово хапшење и можда сад хо-ћеш да се...

— Искушим? Тачно. То и хоћу! — прекиде га Мића и пројужи:

— Погрешио сам. Према Партији, вама. Према Ве-ковићу. И хоћу да поправим оно што се може да поп-рави. Ништа друго.

— Значи Вековић није више блудник, сенка која прља заставу...?

— Како не разумеш? Он је ухапшен. Гестапо не мо-же да га дифамира вешеркама.

— А исповест сиромашне, силоване праље преко це-ле странице *Новог времена*?

— Глупо. Кад би полиција и учинила сад такву глуп-ост и то тако објавила, ефекат би био раван нули. Јер је Вековић ухапшен јавно, пред светом, због говора који

је одржао пред отвореном раком. Сви то знају. Вешерке им више не користе.

— Значи, Вековић је постао сад светац и он на слободној територији неће опасивати жене и девојке бораца? Подсећам те да су то твоји аргументи од пре неколико сати?

— Знаш. Ништа нисам заборавио. Али пре неколико сати... ја сам тада грешио, био у заблуди. Јер је близу памети да Партија на слободној територији увек може сваког да натера на послушност.

— А ко ти каже да и сад не грешиш? — упита Борбе.

— Ко? Чињенице! — одговори Мића ведро, расположено.

— Какве чињенице?

— Сећате се како је прошлог лета одјекнуло ослобођење друга Леке, сећате се, из болнице у Видинској? Просто, људи су били галванизирани, на стотине је младиха пришло покрету, отишло да се бори. Је ли тако?

— Тако је, али има једно »али«.

— Нема никакво али. Комунисти су ослободили Леку из болнице у Видинској, комунисти ће ослободити и Вековића с нервног одељења. Речи: ослобођење и комунисти повезаће се у свести људи. Понављањем таквих акција изграђују се политички рефлекс маса. Оне се само тако и мобилишу, и то најуспешније. Замислите, Вековићеве песме су у читанкама, безброј га људи зна, он је врло познат и кад га сутра...

— Стој! — рече Борбе — све ти је то цаба. Ни чути.

— Не може се то Борбе тако: »Ни чути«. Ослобођење Вековића одјекнуће снажно колико и Лекино ослобођење, а Партија ће просто магнетски да привуче хиљаде и хиљаде нових бораца.

— А знаш ли ти, дружићу, како се оно припремало? — упита Борбе с изразом човека који о томе зна више но што се мисли. — Скоро цела месна организација учествовала је у оном задатку. Два дана, шта кажем, три дана су се вршиле припреме, испитивао терен, правио план напада, вежбале снаге. Читава је то стратегија, мој брајко. Треба пресећи телефонске жице, одредити најбоље правце повлачења, осигурати напад тако да га ништа не може да спречи и омете. А онда ваља имати одело, ципеле! Предвидети све, рачунати на све, чак и

на случајности. И после свега, ту су контролни састанци и извештаји... А знаш ли колико је тамо људи учествовало? Тридесет и осам.

На телефонску жицу нисам мислио, ни на одело! Телефонску жицу ћу пресећи чим уђем, а одело...

— Тамо има само четири жандара! — рече Мића — заправо три. Оног напољу ја ћу сам, без ичије помоћи...

— А како ћеш оне унутра?

— Кључеви су код жандара пред вратима, а ја ћу њега тихо, па ћу му их из џепа...

— А ако се ни до сутра не освести? — упита Петар.

— Ко? — оте се Борбу.

— Вековић, кога је после хапшења промовисао за свеца.

Мића махну руком.

— Рекао сам, може се до сутра освестити. А ако не — изнећемо га. Постоје кола.

— Изнећемо га. Ко? Нас тројица?

— Шесторица ће нас бити. А ауто ће да нас чека у улици иза парка. Претрчимо улицу и паркић, шта је то за шесторицу?

— Што то говоримо о детаљима, Петре? Ја одбијам ствар, у целини. То је неозбиљно.

Борбе поче да шета по собици избегајући с времена на време понеку реч као паролу у стилу: »Детиња-рија!« »Глупост«. »Чисти авантуризам«. »Балављење«.

— Хтео сам — поче Петар да се оправдава — хтео сам само да му укажем на апсурдност свега тога.

— Ако ви нећете...

Мића устаде.

— Нећемо! — рече Петар одлучно — чуо си. И шта мислиш, да је Партија место где ћеш нас трипут на дан запрепашћивати својим параноидним сценама, параноидним, то је благо речено. Ујутру једно, увече друго. Нема тога, извини. Јутрос сам имао у једном часу утисак да ти је вест о Вековићевом хапшењу била чак и пријатна донекле. Разумљиво зашто. Она је, на извесан начин, истина уз интервенцију полиције, онемогућила остварење одлуке Партије, одлуке против које си и ти био. Дозволи, сад ја говорим. Постоји и твоје пиомо, црно на бело. Тај документ је говорио јасно о средствима којима си се служио у борби против нас који смо инсистирали на потреби извршења одлуке Комитета,

мислим у питању Вековићевог изласка, хоћу да кажем — у борби против нас који смо бранили партијску линију. Ти си био упорно, тврдоглаво против. Зато си слагао нас, како си нам већ признао, у страху да те сами не откријемо, јесте, признао си с муком, али си признао, мислећи да ће ти бити горе ако ми без тебе откријемо све то.

— Али ви... Тачно је, прешо сам данас, али не мислите да ви нисте. Ја се прудим да сам поправим своју грешку (ишао сам доле да сам до јутрос био убеђен да је Вековић и свесно, намерно, организовано ктео да нам нашкоди). А ви? Ако мислите да располажете разлогом којим се може да поноси револуционар — ви се грдно варате. Тај је ваш разлог мирење с чињеницама које нас на изглед превазилазе. То је то ваше: »Бефел је бефел« и »Авантура је авантура, а политика — политика«. То су ваше бедне мудрости. И ја вас питам: треба ли бити комунист да пред првом тешкоћом ропски савијемо шију? Застанемо на пола пута? Што се мене тиче, ја нећу. Зато што сам борац, идем до краја. И кажем вам, овог пута сам тако сто насто у праву и ви ме нећете зауставити. Гласајте како хоћете, ја вас послушати нећу.

— Нећеш?

— Нећу, друже Борбе.

— И ако ми изгласамо већином...

— Ни тад. Партија ће исувише да изгуби покорим ли се тој већини.

— Недисциплина.

— Знам. У овом случају, то је једини начин да будем одаан Партији. Нападам. У пет и четврт.

Петар рече:

— Пре но што си почео да нам предлажеш шта сутра да урадимо, требало је, мислим, да нам објасниш како су таквих психичких 180 степени могући у року од неколико сати, могући код једног истог човека. У подне је још Вековић био за тебе све зло, сада је галванизација, мобилизација и тако даље, а при том у затвору је, мислим, Вековић је у затвору и он ти није могао гарантовати да на слободној територији неће швалерисати и љубависати док борци гину, дакле, онда, откуд та промена код тебе, како је до ње дошло, шта је омо-

гућило и томе слично, другим речима, сваки човек има своју психологију, а ти је, изгледа ми, заиста немаш.

— Немам. Психологија је застарела ствар. Спора. Сувишна. Нисам се ја променио од подне, него ситуација. И то за 180 степени. Према томе, не чуди се мени него њој. Тачно је да се Вековић није за то време променио, ни ја, ни мој став према њему. Али шта је значао мој став? Шта је значао пре? Шта сад?

— Молим те...

— Не, Петре. Треба то објаснити. Ја гледам на сваку појаву са позиција борбе, користи по њу. Јуче је корист коју би нам Вековић донео била мала у поређењу са штетом. Али сутра, после наше акције, корист би била тако огромна да се исплати, ја то само као пример наводим, исплати се одвојити до краја рата десетину бораца с фронта да пазе само на чичу да не направи какву непоправљиву глупост.

— Швалерску? — упита Борбе и рече: — лепо ти то замишљаш.

— Шта је онда с принципима? Укидаш их? Остају само интереси?

— Чега? Принципа? Интереси принципа остају. Али у пракси сусрећемо углавном интересе, па о принципима мало говоримо. Али они су присутни и кад ћутимо о њима и руководе нашим поступцима и кад се бакнемо на најспореднијем колосеку борбе.

— То није био наш случај! — рече Петар.

— Није.

— Ни твој.

— Шта мислиш?

— Мислим да си лагао Партију и бедно »бранно« њене интересе од ње саме. Не знам да ли је то принципјелно, али да није логично, то знам. А дозволи, личивши себе психологије и логике, шта ти људско још преостаје? Теби. Не борцу. Јер ја мислим да борац, упркос теби остаје најчовечији човек.

— Остаје, мада није најбољаније да ти о томе говорим.

— Нико није савршен. Ја ћу ћутати, али реци ти коју о лагању Партије.

Мићу није могао овог пута да онерасположи. Остао је непоколебљив, ведар, иако је признавао грешку.

— Имаш право ако мислиш за мене и то. Ја сам

погрешно. И признао грешку. Она је озбиљна. У дискусији с вама, а и сам, преувеличајући ваше разлоге и припремајући у себи аргументе којима сам мислио да их побијем, ја сам претеривао и преувеличавао штету коју би нам нанео Вековић...

— Сада преувеличаваш корист. То је већ твоја техника: преувеличаваш детаља до деформације стварног стања.

— Не, овог пута. Мене је јуче оно на корпи за веш довело до неког немира, безумља. Али сада је друго. Ја видим сада све ствари јасно. Сваку до краја.

— Авантура! — рече Борбе.

— А ако не успеш — рече Петар — онда ће испасти све сто насто обрнуто од галванизирања маса и пораста угледа Партије. Такве се ствари раде како ваља или никако.

— Тачно тако! — рече Борбе меко, стрпљиво, без залудности. — Или — или. — Али друго «или» је уједно немогућност успеха, то је бар јасно сваком ко има и грам памети. А кад је тако, зашто нас, Мићо, онда мучиш? Мучиш нас, брате. Стално нека питања измишљаш, стално неку филозофију на дневни ред мећеш. Пусте нас, бре, ми смо обични борци, пусти нас мало на миру, остави се тих филозофија.

— Добро! — рече Мића још увек ведар — онда ћу сам!

— Забрањујем! — викну Борбе окочивши с обаље не вреће брашна на којој је седео — знам ја вас! Добро вас знам и доста сте ми крви попили још 1933. у штрајку главу, тамо у Митровици. Седи. Седи кад ти кажем.

— Нећу! Идем! Разумем ја и психологију борца и психологију проваљених.

— Ето га! Чисто вахабитско мудросерство! Седи кад ти лепо кажем.

— Од јуче ви одбијате да мислите. Изговарате се, разуме се, дисциплинаном и бифелима, а сада — провокацијама. Као сви опортунисти, ви видите у свему провокације и ви се, доследни себи, не дајете провоцирати и мучити проблемима. А ја се, ето, дајем провоцирати и мучити проблемима, али ћу ослободити, узгред, са својом групом Вековића. До виђења сутра у пет и четврт под Ламартиновим спомеником. Ако нећете ни стражу

да чувате, добите у пет и тридесет. У колима су преувеличена места за вас. У сваком случају.

Мића се окрену да пође, али Борбе потамни и ухвати га нагло за раме, обрну, зграби за прса, продрма, пусти и посуврати усне у осмех:

— Освести се, Мићо! Шта је теби? Другови смо! Ни ја не могу стално да ти отписујем на рабош младости.

— И не тражим.

— Тражио си у подне.

Сада су стајали један према другом и гледали се. Мића га је мерио мирно, али је дисао немирно, док се Борбе, мек још у почетку и блед, почео да мрштити. Поглед му је постајао прек и све строжи а да Мића није знао зашто. Но убрзо строгост његова погледа попусти и Борбе се умири пре Миће.

— Слушај, не може се цео дан бити Србин, треба и старије слушати. А кад је реч о томе, користимо се постојећим искуством. У отмицу се не иде ко була грлом у јагоде. Објаснио сам ти како се то једном урадио.

— Не значи да то важи за сваку прилику. За ову.

— За све прилике важи слушање велике и спровођење одлука виших форума! — рече Борбе — нек ми нареде — и пеки, ја ћу поћи с тобом. Али нека нареде.

— Ствар и јесте у томе што немамо везе.

— Шта му можеш онда.

— Поступити како је најкорисније по ствар, ослободити Вековића.

— А ко ти каже да је то најкорисније? Зар није бар исто толико корисно издати летак којим би се разбиле недићевске варке о спасавању српства помоћу скрпштених руку? Ево докле то води: не ратовати с Немцима! Највећи српски песник је ухапшен што је... И тако даље.

— Тачно у пет и четврт нападам! — рече Мића уз осмех и ведар и љубак и упоран. Нарочито упоран, али мирно, суверено упоран.

— Нећеш! — плану Борбе — то је чисти младотурски, вахабитски начин. Нећеш ме ти стављати стално пред готове чинове.

Борбе се опет умири и упита кротко:

— Зар ти се гине без потребе? Мени се не гине без потребе. Ни Петру. Ни иком паметном.

— Чини ми се да не вреди тако уопштавати своја искуства с робије и примењивати их на догађаје 15 година после. Којешта се од оног времена променило! Сам кажеш да ти се не пине.

— Не пине без потребе! То је рекао.

— Молим. Свака је погибија луда. Али луда кад се гледа с једне стране. Малограђанске. Ја те не гоним ни на шта!

Мића се окрете и побе вратима.

— Гонио или не гонио — викну Борбе — ти нећеш никуд отићи, разумеш ти мене.

— Имам састанак.

— Баш зато.

— Да нећеш силом да ме натераш да не извршим спасавање човека из руку Гестапоа? Је ли то револуционарни морал? Је ли то борба против непријатеља за циљеве и идеале, или терање воде на његов млин? Да нећеш силом, Борбе?

— И силом — рече Борбе гневно, али се одмах поправи — силом дисциплине. И памети. Види, Мићо — продужи Борбе, одједном и озбиљан и лукав, паметан и добродушан. — Ја те разумем, немој мислити. Схватио сам ја и јуче све твоје разлоге и муке. Јасно ми је све. Вахабитизам. Знаш ли шта је у ствари вахабитизам? То је, како да ти објасним, то је кад нешто побркаш, кад на пример, уносиш стратешке мере, километре и миље и њима покушаш да мериш тактичке кораке, свакодневне потешчиће, уступке, повлачења, напредовања, мале рокаде. За то су потребни сантиметри, а не — километри. А ти би све мерио — великим дужинама начела, принципа, идеала. Не иде то. Треба имати разумевање за живот такав какав је. Иначе му ништа нећеш наудити, то јест изменити. Треба зажмурити. Као кад се габа. Баш тако зажмурити да би се могло да нишани и погоди. Разумеш? Зато, Мићо, буди паметан, дисциплинован. Тим пре што ти друго и не остаје. Или милом или силом, али саучинити старије обавезно је у рату.

— Обавезно? — упита Мића невинно — нема те дисциплине која ме може натерати да не донесем слободу тамо где могу. Утолико пре што ћу тиме и спасти човека, а о томе се ради.

— Будимо људи. Оа јуче се само свађамо. Такве састанке не памтим, а памтим — не питај, бескрајно.

Петар се насмеја, али у том часу Борбе примети Мићину руку на кваци и учини му се да хоће да побегне. То га тако неочекивано (и по њега самог) и толико разгневи да скочи и викну:

— Држ' га, Петре!

Мића диже главу уз трзај тела. Био је и он, упркос миру, ведрини и сигурности да је у праву, већ толико уморан од свега, уморан и нервозан. Све што је урадио после биле су непромишљене, рефлексне кретње, нарочито кад је, чувши оно тако жандарско-агентско »држ' га«, све прешло с речи на покрет. Изјури у двоориште.

Не размисљајући, Мића одскочи и у два огромна корака, обре се, прескочив плот, на улици, претрча је, слутећи за собом као бат војничких цокула и дахтање које се, долазећи из лева, чинило опасно, све опасније и све љуће дахтање гонилаца без лица. Заборавио је да су то другови. Осећао се само прогоњен, упрожен. То му није дало да мисли; цео је постао тај свој дуги, брзи корак у трку. Бежао је преко пољане, и сјурно се низ багренак никао на високој, стрмој страни, ускочио у неку сумрачну улицу пуну сенки, завио за најближи угао и тек му тад прорадише мисли: »Шта ми је? Па то су другови!« застаде, ослашну; више није чуо кораке за собом. Тад се обазре: умакао је. Друговима. Никог. Окрену шалтер, заборави и ускоро дубе у широку Александрову и, преко Зорине (која му се учини страшно дуга), стиже на време на састанак с Костом. Али сад — шта? Што је Борбе хтео силом да га задржи? Што су га јурили. Имао је састанак. Излетеће зато као куфер, али још важније је да све то није хтео. Био је миран све до краја. До пред крај је био и ведар и миран и расположен.

Први је гурнуо Петра, тачно, али Борбе је први почео. Борбе је викнуо први: »Држ' га«, и пре тога, доста пре, хтео је да га ухвати за прса и тресе као да је крушка. А шта је значило оно »држ' га«, које је требало да га спречи да сутра уради оно што ће толико огромно да користи ствари? Телефонску ће жицу сутра пресећи прво. А одело? То ће Коста...

До бола тачно. Мића зна како би се Коста понашао кад би му све испричао. Збунио би се прво. Поцрвенео. Ражалоштио се. Истински би се ражалоштио јер се Мићи

истински дивни и искрено га поштује и воли, јер и он хоће да је добар борац и нови човек. И он је партијан. И пошто сам се ја сукобио с Партијом, оставио би ме на цедлаку. Оставио, не треба се заваравати. Не протестуј! Борбе и Петар су Партија. Ја сам се то сад сукобио с Партијом, у лицу Борба и Петра, дакле с линијом за коју бих погинуо.

Осети одједном малаксалост. Као по подне. Противуречје. Грешка. Погрешно је опет — формално. Свеједно. Формално је стварно и Борбе има стварно права. Бефел је увек бефел. Мића се најези. Шта му је било да побегне од другова као од непријатеља. Зар су непријатељи?

Питање је ко је непријатељ коме, и непријатељ — чему?

Зажеле да устане, да се врати. Гледао је у ноћ, још више лиштен снаге, малаксао. Ситни хладни звончићи језе сјурили су му се безбројним љутим ножицама низ кичму. Стресе се. Откуд му претензија да буде увек паметнији и зна више од свих. Језа није престајала да му се слива низ леба и он осети поново, као по подне, онај оқоро мистички страх светогрба. Устао је против одауке, линије. Против свега, значи. И против самог себе. Био је људ. Откуд би смео иначе? Како се усудио да порекне тај појам тако свет њему, ту одауку партијску, ту линију чија сујестивност није била само рационална. Он је схватао линију боље од Борба и Петра, а ипак они нису погрешили, а ја сам у заблуди. Партија не греша никад.

Тресао се. Чинило му се да му се чело осуло ињем. Чело као стабло у новембру. Огодело стабло без лишћа. Без мисли. Било му је хладно. Већина у Партији не греша никад.

Не греша. Никад. Да. Никад. Да се врати Борбу, моли за опроштај? И Петра да моли, да клечи.

Партија не греша никад!

Виде се на коленима пред Петром који се другарски смеши.

Никад. Никад. Никад. Никад.

Зар није грешка пропустити ту велику прилику? У мислима он скочи на ноге, обриса колена, исправи се.

Како не греша никад? А шта су познати самокритички осврти на протекао период рада?

Партија не греша никад. Бар не у тренутку кад је заузела став да би га остварила. Самокритика може доћи после.

Али каква је то самокритика?

Самокритика пропуштених могућности није интересантна од часа кад су могућности неповратно пропуштене. Него? А ако на време хоће неко да спречи оно што ће се после назвати пропустом и заблудом, онда је друг дисциплинован и авантуриста и онда тог Мићу хоће силом да спрече да не учини оно што је једино потребно учинити.

Чак и да не успем сутра, сам покушај отмице, та чињеница сведена на голи, смели чин деловаће својом смелошћу, деловаће потресно, племенито, мобилизаторски и распалиће машту младих људи. Биће то Мићин покушај, покушај његове групе, биће то покушај комуниста да ослободе старог ухапшеног српског песника. Ослободиће га. Био би злочин да то не уради, плашећи се последица, казни. Јер ја видим даље од њих. Макар нико не остао жив... Али то је... Борбу се не гине. Он не зна да је и трагика — лепота. Уосталом, зар се мени гине без потребе? Не гине ми се. Шта сам имао од живота? Живота? Имао? Све. То. Стаљну радост што припадам друштву бораца за срећу људи, доброг живота. Схвата ли ко тај занос?

Ветар се диже уносећи у опустели паркић помешане мирисе живота.

Одгурнули су га. А он је ипак, ипак, ипак друг... Иако у празно. И у тужно. Није то страх од смрти. То је жалост што ће умрети одбачен. Сам. Као пас. Умреће. И његово ће се дело прећутати. Илегална га штампа неће спомињати. Он је за њу ренегат. Ликвидатор. Објективно — издајник који је устао против одауке Партије. Против линије. Она је света свим добрим борцима. А, ипак, све је то...

Јер је мени она света! викну скоро гласно. И тај га крик мисли тако потресе да се осети на ивици суза. И мени је света. Али то не могу. Ја сада не лажем. А ви опет нисте са мном. Жао ми је да погинем. Бар ја имам разлога да жалим. Шта сам ја имао од живота? Ништа, сем радости што се борим. Радост је то била. Велика,

иако још празна. Али која радост није празна. Није радост у празно. Није истина. Ја нисам одгајао себе за после револуције. За сутра. А ипак, одгодио сам. Нисам постао нови човек сто насто. Не бих патио сад. Био бих миран. И не бих лагао пре подне. Или бих издржао до краја. Али ја сам одгађао, заузет дневном борбом, одгађао за сутра неке од тих задатака свог живота. Као рђави ћаци. Као рђаво живи људи, на рђав дефектан начин постављени на ноге. И дочекао неспреман час живота. Пао сам. Двојкаш из живота. Али живот није разред. Не понавља се разред живота. Рђав њав живота умире као и одликаш — једанпут. Кад би се могло почети све изнова, кад бих могао да избришем тих двадесет година и почнем изнова... ја бих друкчије све. И лични живот. Али бих се поново борно. Против непријатеља садашњости у себи и свету. Боље. Не бих се, на пример, љутио кад би ме Коста оставио јер сам му рекао све што је било. И Петар би оставио Борба у сличној ситуацији.

Не би се љутио јер не би могао да дође у такву ситуацију. Али и кад би дошао, не би се љутио. Сваки је од нас депоновао своју личну савест у руке Партије и ја се не љутио ни на Косту, ни на Борба, ни на Петра. Верност борби искључује сваки обзир према човеку који се макар и за тренутак удаљио с црте која у датом часу представља непосредни задатак. Кад бих схватио борбу као Борбе, Партију као Петар — и ја бих... Не бих тако. Ја сам узео своју савест из сефа Партије од часа кад смо остали без везе. И поступао по савести. И нису они оставили њега само. И он је њих. Зато је несрећан. Несрећа је самоћа. Можда то обични људи могу да буду, али борац не може да живи откинут од путчане врпце, сам, без материнског тела, без хранљивих сокова, без сталног сазнања да си део целине веће и битније од свега, без другарства. Партије. Како да живи без себе? Изгубљен? Очајан? Без истине? Без свега што је она: смисао. Учинио му се да би плакао кад би умео. Не уме.

Вековић се напрезао да не прекине танку жигу паучинастог сазнања да је Андрија Вековић. Из ходника се чуло равномерно и тешко корачање стражара, а тамо, из собе у дну — тихи гласови. До свести му је на махове мутно, на махове јасно допирало сазнање ко је и шта је, а то је било необично важно знати. Али са сећањем које је затим навалио свом силином, у глави су се јавили болови који су претили нежељеном тамом. Било је кудикама пријатније бити Андрија Вековић и имати за собом и у себи читав један живот испуњен радом и љубављу. Љубавима. Ана? Хтеде да отвори око, али га не отвори.

— Јеси ли будан? — чу шапат над собом.

Смрад ногу и један црни кончић шапата.

— Јеси ли будан? — понови Облак.

Дете је плакало иза затворених врата собе у дну. А преко пута његове собе људи су се смејали.

— Јеси ли будан? — шапну опет Облак.

— Ако ниси, могу те већ ја пробудити, знаш! — Шапат је постајао тврђи, а рука која му се спусти на теме — тешка као тег. Прсти, тврди и опори, почеше да га лупкају по глави. Али врисак се заустави на уочама. Вриснути значило би убити. Кога? Себе? Мићу? Правила игра? Али зашто схватити озбиљно правила игре коју си сам измислио? Не. Не. Не треба дати знака од себе.

— Чујеш ли?

Сваки би додир, а не удар прста о теме изазвао дубок, неиздржљив бол, а Вековић је сад знао зашто не сме да се намршти, ни да шкрипне зубима. Сва срећа што му је лице било скоро цело под завојем који се влажио. Крв или зној? Осећао је врућину и влагу што му је обузела целу главу. Била је лепљива, густа и избијала одасвуд. Гвоздени прсти су полако улазили у косу; гуљ, смрдљив кажипрст се опрезно завлачио под завоје. Испод спуштених капака оба ока, Вековић осети сузе. Само да му не избију. Само да му се не виде. Није смео да стисне капке. Чинило му се да их Облаков поглед провиди и под њима открива његове грчеве...

Није чуо кад је неочекивано, праћен болничарима, ушао у собу лекар.

— Шта радите ту? — рекао је лекар.

Викнуо је. Бол се смањило.

— Гледам да ли је дошао себи! — рече Облак.

— То није ваш посао!

Вековић осети кораке који су му се приближавали газећи га по болу рана, по његовој гњетавој, саузавој, раскрваљеној рањивој незаштићености. И онда глас, лудачки врисак доктора, појачан свом снагом свих мојих досад уздржаних крикова. Доктор је урлао. Ја нисам ни писнуо. Ја, који сам од вриска и крикова направдио толике песме, знам зашто нисам вриснуо: мој најмањи глас би ме убио. Најтањи покрет. Издао и убио. Мене. И Мићу. И све. Мирка и остале.

— Шта сте то радили? — доктор је врискао са Вековићевом онагом, с његовим болом. — Зашто сте завукали прсте испод завоја? — глас се још више приближи: — Јесте ли луди? Па то је... То је... Ти ћеш под суд, гаде! — цикао је лекар. — А ти, Срето? Како си смео да га пустиш болеснику? Зашто си се изво? Напоље. Напоље кад вам кажем.

— Господине докторе! — поче Облак несигурно — наређено је да се пази над усташом...

— Напоље! — лудачки је вриснуо доктор — ја ћу те на суд! Ја ћу те у затвор! Напоље.

Али Облаку су се длакави прсти заплели у Вековићеве косе боје белих облачића, заплели заједно с концима газе и титуларни наредник није могао да извуче одмах руку из завоја.

— Колико пута да ти кажем — обрати се др Копар Срету болничару — да ниједан стражар не сме у болесничку собу?

— Не сме се, знам, али улазе. Без питања.

— Одговараћеш ми и ти за то.

— Разумем! — рече Срета и лупи петом о пету, али руке није могао прописно да спусти низ тело.

— Ване, маказе!

Ване му додаде маказице из добоша који је држао Срета обема рукама као неки велики кромпирани колач.

— Није долазио свести?

— Није! — одговори Срета и приђе корак ближе носећи добош с газом у рукама.

— Ниједанпут?

— Ниједанпут.

— Кесице са ледом. Мењати свака три сата.

— Разумем.

— И да ти нико не улази овамо, разумеш? Иначе можеш да се куниш, и то одмах.

— Нећу се маћи, госн докторе. Ки пред барутним магацином. Ову ћу ноћ крај врата да процедам.

Завој је измењен, и опет је завладао тишина.

На темену — хладни притисак. Вековић поново изрони из таме и сети се: — Ја нисам болесна река мрака, мени су повредили теме, мене су ударили по темену...

Из суседне собе чуо се глас оног кога су звали Попче. Он је, од инцидента лекара с Облаком, причао већ трећу, бескрајно дугу причу, али Вековић га више није слушао с ранијом пажњом. Није му више било потребно да помоћу фабуне одржава континуитет свести, Ојачао је. Глава га је још болела и мисао се одржавала, иако с напором, али одржавала. Челом му није тутао више од сваке речи као од ударца што се пробија кроз металну масу титана. Леба су му се овлажила, сврбела га, а убијена места болела га још више раздражена знојем и непомичним лежањем на танкој, тврдој струњачи од прашњаве, истрињене сламе, местимично згрумуљене у кврге. Очи није отварао. Десно око јесте. Одшкринуо би га опрезно с времена на време и видео казальку светлости што се све неповратније нагињала страни мрака. Лево му је око остало затворено. На махове је осећао тај оток подливен крвљу што је густо и штрцаво пулсирала као смет бола из кога извире сав тај мрак у соби, те црне пахуљице ноћи што прете да завеју пругу мисли, а то је и било оно што је требало избећи. Нарочито после телефонског разговора наредника Облака с капетаном... с капетаном Клаусом. Отад је повремено осећао наредничково присуство на прагу собе. Није улазио, јер се ни болничар Срета није мицао из суседне лоповске собе, одакле је, кроз отворена врата, мотрио на Облаково кретање по ходнику. С дна ходника се повремено чуо плач новорођенчета и он је из искиданих разговора каптираних још током мерења температуре разабрао да је у дну ходника женска соба и да су у њој, рекао је Облак Срету: »Две исто опасне женске«. Једна болесна од галопирајуће јектике, друга с бебом од два дана. Ис-

то опасне као ко? Обе су доведене накјуче. Није се ни једанпут упитао још како изгледају. Није их покушао ни да замисли. Много је слаб. Као дете од два дана. А сада? Исто опасне као ја!

Зло је сада с њим. Ни мисао на непознате девојке га не разгаљује. Убијена места су га неиздржљиво болела. Вековић би се радо померио, радо почешао по леђима, померио из те ужарене, млаке, те гњиле рупе у којој је лежао. Али се Облак није мицао с врата. Осећао је његов поглед. С прага суседне собе чуо се само глас оног кога су звали Попче. Причао је о Трпету, коцкару и унбарошу, другару каквог мајка није још родила. Трпе би за друга и пет година одробијао, због другарства је и страдао. Трпе, велики човек је то био.

Прекидоше га љутито два гласа. Један је од њих био црни, Облаков, други обао, Сретин. Седали су сад, Облак преа вратима собе у којој је лежао; Срета у самој соби на празном кревету. А Попче је причао с прага овоје собе и својом им причом разгонио сан. Самти су га дозвали. »Велики је то човек био Трпе!«

— Ходи, Попче, причај ту! — позвао га је Срета.

— Не верујем ја овој жандарчини. Доби! Сан да ме не превари.

— Куш! — рече Облак — ноћас ионако нема спавања.

— Нећу се маћи одаваде.

— Видим ја добро какав си Србин. Усташе браниш.

— Наребење.

— Нема наребење кад је у питању освета.

— Причај, Попче! Али мани Трпета, почео си о Перси и потпоручнику! — рече Срета.

— Јесте, о Перси и потпоручнику! — рече црни глас.

Телефон зазвони. Облак ојјури, али Попче је причао, причао своју бескрајну, досадну причу.

Срета зевну с кревета, али радознао какав је био, диже се и побе за Облаком у ходник.

— Јесте! — рече црни Облаков глас у телефонску шкољку — не даје никакве знаке, али...

Вековић се опрезно диже с јастука, почеша по леђима и помери из улегнућа. Нашао је свеже, хладно место и притајио се поново. Глава му је бучала.

— ... али ја непрестано мотрим.

Осећао се неко време неодређено, али онда — по старом, мучило су га заболела изубијана леђа и све је болело, а није смело да боли. Облак је опет стајао на вратима. Попче је причао своју причу, а беба је плакала оним наметљивим, нестрпљивим плачем новорођенчади. Срета је отишао да скува игле за инјекцију. Туберанка је јаукнула. Чуо је Сретино упозорење.

— Ништа ти то не вреди, Облаче, немој се шалиш да уђеш и нешто направиш јер ћеш д' изгубиш службу, ти знаш оног доктора какав је, не лечи цабе лудаке.

Нијао чуо кораке. Само је по смраду ногу који је постајао све јачи, схватио да му се то Облак опет приближио, наднео над њим и онда је све у исти мах постало далеко, црно ваљање Облаковог гласа што је подсећао на блиску грмљавину.

— Е, уловићу те, заспаће Срета. Тад ћеш признати све и кад си мајку први пут за сису ујео и кад те је твој Павелић послао овамо црвенима. Не брижи, долијаћеш.

Овог пута није га ни такоа. Само последњом речи: долијаћеш.

Долијаћу! премре Вековић. Зашто ћу да долијам? Проклета сликовитости! Зар сам лисица ухваћена у гвожђа? Њему је пребијена кичма на толико места колико слогова има та реч као рукав без руке, реч што нариче и цвила кроз црне долине своје јао! Јадаи, језив, отегнут.

Срета се утврати са својим иглама и камфором. Облак је стајао већ на прату собе. Вековић је лежао непомичан.

Готово је са мнош.

Није се ни досад ничему добром надао, али сад је знао да је готово. Долијаћеш! рекао је Облак и он није имао снаге да му не верује. Био је слаб. Долијаће! Он виде јасно у сваком слогу те речи Клауса. Излази вратом из сваког слога, провири, погледа, нестане и појави се у саставку следећег слога у часу кад се изговара. Клаус ће доћи и мучење ће да се продужи. Убиће га и он неће написати песму свога живота.

Било му је јасно да ће га убити. Пустити га не могу. Премлатили су га и сад више за њих нема повлачења... Сем... у случају... да се спасе. Како? Он неће написати песму свога живота, то му је једино криво. Узалау.

је било све... Тридесет година напорног припремања за ту песму коју неће написати.

Из лоповске собе чуло се још пре извесног времена звецкање кашика о лимене тањире и гласно, халаљиво сркање. Није осећао глад. Ни сад... Само се слабост ширила из главе и обузимала цело тело без икакве снаге, без животне радости и воље. Готово је с телом. И да га не убију — готово је. Пре је замишљао да старци тако осећају своје тело. Исто као што он сад осећа своје: пихтијаста нека маса без снаге, блањаво мека, муљаво нека туга начичкана боловима мање или више подношљивим. Како би се друкчије и осећали старци? Све је пустош и туга. Никакве радости. Сива, мутна паучина без једра, песме, без жене, без ичег на видуку. Само смрт.

А сад, како не осећа глад! Како не жали себе, не-написану песму! Сваки је човек песма. Али он нема снаге за жаљење.

Ипак жали.

Не жали за животом, само за песмом жали. Чинило му се да не може ни да жали за њим. Увек му је било као сад. Па како је могао раније толико времена да протраћи на жене кад их није желео? Место да седи, да пише. Шта је то жеља? Не сећа се. Тежити оном што привлачи? Али њега ништа не привлачи више? Шта не привлачи? Смрт? И она је женског рода. Последња моја швалерка. Она која обара мене. Привлачи ли ме? Шта? Клаус ће ме убити, а нисам ништа доказао Мићи: све што је мислио да ће се десити кад изађе на гробље и одржи говор, није се десило. Ништа он Мићи није показао. Ни Мићи, ни Мићиним друговима. Ником. И да умре?

Зашто? Писао је само песме и љубио живот. То је мало за смрт... Али ништа друго није радио. Ана га је оставила. Песме? Није написао ону коју би написао да није јутрос на гробљу учинио глупост... Не, Клаус ће га убити због свега, не само због јутрос. Због жена. Због Миће. Због Ане која воли Мићу. Може ли је оставити саму. Није то. Ана ће тек сад остати сама кад погинем. Хтео је да му се она диви. А она је ипак претпоставила Мићу мени. Ја сам хтео да јој покажем да могу исто што и Мића, а да он не може што и ја. Шта ја сад могу? Ни оно што ће моћи Мића. Ја само могу да погинем. Да бу-

дем убијен! Убиће га као да је борац. Зар се борио? Говорио је само. Јака борба — онај говор! Говорити на гробљу, пред отвореном раком једног генерала? Зар је он говорник? Зар је он генерал? Говорници и генерали говоре свешћу грабана животима војника. Њихове речи се простиру хоризонтално преко бојних поља, преко политичких потреба, дневних, решивих. А он је песник, његове су речи вертикалне. Песници говоре на слушалицу вертикале времена, где све решавају појасеви и појасеви људи који долазе и где су задаци — претпоставке, лепоте — могућности и нејасне слутње. Ако их живи чују — добро, ако не — свеједно. Чуће их можда нерођени.

Он виде људе у црини над отвореном раком и себе како говори и виде лица с којих се, са сваком његовом речи, топила маска учвељености и жалости као да им је кожа од целулоида што сагорева брзо, једним дахом пламена иза кога не остаје скоро ништа: мали, заковрнут, црни папак пепела. То је једино што се видело ме сто лица и осећања људи око раке. Иза њих — страх, паника, очи што зверају. А испод очију — мржња, гневно питање: зашто их то ја доводим у незгодну ситуацију? што им говорим ствари које сваки нормалан човек зна, али прећуткује, јер се ништа речима не постиже против Немаца.

Ништа?

Није истина.

Да је неко други говорио, поверовали би му. Њему нису.

Зашто? Зар није говорио као борац, као немачка Станица Слободе? Сад се свега сећама. Окупација. Покољи. Мића који се бори. А ја? — Ништа. Речи. И то туге, говорничке, генералске, хоризонталне. Не. И Станица се Слободе бори таквим речима. Њени су људи говорили и гинули и ником, ни њему, није пало на ум да им оспори да су борци зато што нису генерали и не шаљу војнике у јурише и смрт? Они су слали своје речи у јуриш, а себе у смрт. Јесте, седам спикера немачке Станице Слободе је убијено. Тако је све и почело. Мене је и понела лепота њихове храбрости: говорили су из самих чељусти звери. Као и он. И он је говорио из окупиране земље, из чељусти звери, говорио је о млеку слободе, о глади и жеђи за том дојком, за том жудњом да се што пре са земље избрише траг поткованих чизама.

Говорио је о јуришну свега нашег људског и земаљског, позвао је на тај јуриш облаке и микробе, криве тарабе и попаљене куће, људе посечене на мостовима, спаљене на Врачарима, узидане у Пелекуле и Челопеке и Црне врхове, свуда их је било и ода свуда их је зазивао и звао да се дигну, живи и мртви, робови из Спартакових чета, галијоти, робијашци, сви који су пали у неравним бојевима под заставама изрешетаним и поцепаним, птице убијене у лету, очајници и добровољци који су пали у Грчкој, Бугарској, с Наполеоном и против њега, четрдесетогомаше и пре њих, оне из завере једнаких: бабефовце, Руџине, декабристе, све који су романтично пингвали за Правду, Лепоту и другарство. Устајте, говорио је јутрос, устајте, Комунари, Зекини Голаћи, хајдуци, сви партизани слободе, сви заједно мртви и живи, сви. Позивао их је над отвореном раком српског генерала да се дигну и јурну поново и поново погину или победе, сви као један, људи и рисови, борови и курјаци, крашће и бучје, горе и људи, људи, људи, живи људи који с носем згњеченим о излоге пекара и месарница гледају обиља, људи који зебу крај радњи с оделима и шипелама, и они који немају новаца за биоскопску карту и они који једу за празнике обарени кромпир без бутера, они који нису регулисани, они који се боје да ће их отпустити, они које су напустиле жене и жене које су страшно саме и напуштене, они и оне који и које напуштају и они који беже и хоће нешто што не знају шта је, сви немири и сви узнемирени људи, све их је позивао нека се дигну и побу и шикну и буду тај јуриш који не сме да буде поражен и не сме да има краја. Тај јуриш има да захвати мора са запаљеним таласима и острвима сунђера и коралским колонијама, бунтаре, бунтовке, све плечере и голфску струју, океане с ајкулама и свим снажним рибама и нема енергије коју не би ваљало угренути у тај запаљени јуришни клокот што још преца и клокоће, али полази. И нема живота који својом крваву неће допринети уништењу оне искољачене, буљаве, рауларене и брљиве смрти што се размахала да мучи земљу и небо. И нико не сме да стане док се један отпор опире. Никад. До звезда. До последњих тајни. До узрока. До пуне славе ако је има. Има је. Вал за валом преко целе планете и свих планета пушта се и полази и диже се све живо на јуриш да разори језгро зла и буде чистота...

Говорио им је као Станица Слободе и његов је глас звонио сопственим ушима метално као гласови седам убијених спикера, а људи у црнини гледали су га као коњским кошпама, улашчено, увређено, пренеражено и с неверицом, а ипак довољно зането да се не помере и не побегну, иако су знали шта чека. Не њих. Њега. Али то је сад исто. Као да су хтели да му верују, а нису могли.

Немци су дошли и позвали га да побе с њима. Но он је тад у машти још био исто што и Станица Слободе, исто што и Мића кога Ана воли, одупро им се, био је што и Мића, натерао их да употребе снагу, да се разголите, да га јавно изудару пред отвореном раком у којој је лежао један стари, дефинитивно мртви српски генерал који се није дигао кад га је малочас позвао на јуриш, који је лежао гауво у овом лименом сандуку и посла, кад су ме бубетали и тукли и вукли према полицијским колима, и маатили српског песника зато што је говорио једну своју будућу песму о земљи што ће да изрига побуну из својих прева, о земљи која се спрема од часа кад се одвојила од сунца и завртела у овмиру да ту своју буну, ту ватру против хлађења уштрца у све што живи да би покренула све на јуриш против смрти. Јер данас више нема мртвих. Сви смо исто. На ситне разлике треба заборавити. Требао је да се у земљу зареје црни нож неслободе и окупације па да и вама пукне пред очима: језа живота. Светлост свакодневних брига сметала нам је да видимо. Али у овој сваконојној и свакодневној ноћи отворили су се простори. Не само небески. Земаљски. Хитнији. Решивији. Данас решиви. И зато — напред. Нема смрти. Постоје само убијени. Убијени у борбама. Али они нису мртви.

Али они који су га саушали били су убијени и мртвији од генерала над чијим је лименим сандуком говорио. Зато им је и говорио да оживе, пренесу његове речи, да би их чули и они који немају радио-апарата, али знају да крену напред, да се дигну. Ако не ови ту, други, који ће му веровати.

Јутрос је борба била... Јесте, борба, али то песма није била. Он је постао борац и погинуће као борац, не као песник. Сваки је човек ненаписана песма јуриша против дата и судбине човека. У сваком је могућност слободе против услова човекових, оног што Мића, који социологизира сувише, зове малограђанштином, а што су

инстинкти поступног умирања, инстинкти смрти, који се маскирају у нагоне самоодржања. И они би нас сад, у име одржања, хтели да уче да овековечимо неслободу. А живот који је песма — гони нас да се боримо. Борба је остваривање песме. Дабоме, песма није сва борба. Она и песма могу бити исто само у једном магновењу. После кога се њихове параболе одвајају и не додирују више. Песма је команда за борбу. Командовао је.

А нико се није покренуо на његову команду. Свет око отворене раке зна га као песника, не као команданта, свет то одваја, а он им није написао своју песму, песму тог магновења кад је свака реч исто што и сав експлозив овог света бачен у недра зла, у бункер ропства... Нико се неће ни сутра покренути. Живео је као песник а умреће као што то свако може кад је свестан да треба. И кад није. Умреће. Као војник. Нико му није веровао да је војник, док им је говорио речи које нису биле ни песма, ни команда. Биле су то паткасте речи, ни орловске, ни пастувске; нису биле речи које покрећу. Биле су то хоризонталне вертикале. Ништа није то било. Нико се није покренуо... Нико... Да је то била песма, покренули би се, послушали би га. Али то није била песма. Зашто? Зашто? Зашто није била песма? Зар му не верују.

Вековић виде поново раку, сандук и свако од лица око гроба, провери израз сваког од њих и покуша да га одгонетне. Неверица. Индигнација. Збуњеност. Очи плитке, затворене за праву светлост. Дубоко запрепашћење. И на сваком лицу — страх.

А зашто? С којим правом сумњају они у њега? Зар га не знају?

Баш зато. Зато што знају да није борац. Није генерал, да га послушају. А није им казао ни песму да их узбуде и смири пре но што би их повео. Они памте да није никад гласао и да се увек подсмевао политичарима и памте да га сем песама и жена није ништа интересовало. И памте неке од његових авантура које су се завршиле проклетством и бракоразводним парницама, дискретним, али не толико да његово име не допре до ушију света, таквог као онај што је стајао око раке. Његово је име с временом добило призивак неозбиљан и скандалозан, срамотан и опасан. И људи му нису веровали, јер то што је говорио још није била песма, а нико није

знао да је постао борац. Да је ма који други војник устанка рекао оно што је он рекао, људи би поверовали и пошли за њим, али његов говор није био ни Шелијев бели коњ анархије, ни глас спикера Станице Слободе. Незнани је он борац.

Мића је наслутио шта хоћу да урадим и зато није изашао ни кад сам му трећи пут викнуо: напоље. Остао је, уверавао га. Али ја сам га ипак отерао.

И, ето, убиће ме сад. Умрећу као борац. Моје ће име после смрти престати да подсећа људе на двосмислености и биће чисто као име сваког мученика. Спасће траље ласцивних лажки, али шта? Једино што је могао да пружи свету уз жртву живота — своју песму — песму им није дао. А осећа је сад у себи снажније него икад. Промашај и песму коју неће написати и дати. Као нико знао је да је давање тајна највећих радости. Сад му је ускраћено.

Још док се отимао Немцима, под сунцем што је на трен пробало облаке, још док је стајао пред анатомским атласом др Аубеа, веровао је да је доказао Мићи и његовим друговима да је у праву он, Вековић, не они. У почетку му је мисао да ће погинути доносила неку чудно тврдоглаво, самоубилачко инацијско задовољење. Није га смрт ни сад плашила. Само је пре имала укус који је сад ишчилао. Песма није написана. Кад би је стигао да напише, смрт га не би ужасавала ништавилом и непокретношћу, заборавом, згрченим својим оловом. Жене? Јесу ли смрт и жене?

Шта? Свршено је с њима. Песма је сад у њему, мучи се, пулсира и хтела би да се роди. Чему? Људи му нису веровали. Какав процеп! И Мића је то знао. И знао излаз из тог противуречја — сублимацију.

Да је сувишне капи ватре у крви раније сублимисао у стихове, сутра би изашао у партизане, написао тамо песму или би је већ раније написао. Овако, Клаус ће доћи. Мучиће га и убити. И ништа. Зашто ништа?

Зашто ће га мучити? Зашто му ни Клаус не верује да је говорио ненаговорен ни од кога. Ко може њега да наговори? Није дете. И зашто да га наговори? Не увиба ли и сам зло? Да не мисли Клаус да га је Мића просветио и изагитирао? Један дечак? Младић једва, неискусан и апстрактан, лишен крви, капањичиј спутаних, закржљалих импулса да њега, старог курјака, наговори?

На шта? На говор? Смешно. Ни на шта га нико никад није могао да наговори. Никад, па ни сад. Да Клаус не мисли да ће га натерати да спомене Мићино име? Зашто би га опомињао? Себе да направи будалом? Мићу да изда? А себе да ипак не спасе? Јер спаса нема. Убиће га. Прво ће га мучити. И тражити да изда Мићу. Мучиће га, али он га неће одати. Чарне очи да би не гледале... Не. То неће бити... Нека га муче.

Мучиће га и он неће одати, биће херој. То, дакле, значи бити херој. То? Не одати? Он ће бити херој? Никад није на то мислио. Зашто? Кад је то тако просто. Треба само не хтети да се ода. Херој је онај који чврсто неће оно што неће. Једноставно.

Али зашто неће? То је мање једноставно. Зашто тако хоће да не ода — зашто хоће тако чврсто то што неће? Да би био доследан себи? Којешта. Можда и не. Можда је то. Човек с тегом од дванаест књига и несвесно носи одговорност коју може не волети, али која обавезује. Песници никад не издају. Не што су као људи карактернији од других; не издају што остају верни свом животу баченом у песме, које, упркос свему, не постоје ван суда средине којој су намењене. Оне остају и у књижама, верним игри, сунцу, језику, народу. Песници су верни, Мићо. Песници су верни и кад иду од жене до жене и кад воле Ану која их не воли. Не, није ни то само. Шта још? Шта га чини херојем?

Вековић претрну од те мисли од које се сам себи учини обасјан. Биће херој, дакле, биће, биће, биће, биће мученик, осми млади спикер Станице Слободе, милионити, двадесет милионити спикер Станице Слободе. Увек је те спикере замишљао младим. Гласови су им увек деловали као младост. Борба је тајна вечне младости, стално подмлађивање.

Узбуди се. Мићу је двадесет година. И ја ћу бити херој, мученик, нећу одати, иако ми је 56 година. Сад се осећао исто са херојима од двадесет година. Сагледао је он те младиће до краја. Знао је шта су, ко су. Он је сада исто што и Мића. Увек.

Мића није никад био млади од њега ни за секунда и кожа му није свежија, ни занос — снажнији. Изједначени су. Сад зна све, разуме своје узбуђење и песму би могао да напише из једног даха. Стихови су му навиг-

рали, требало би их само изговорити и забележити и све би било свршено.

Али како? Где? Ту је немогуће. Не би смео да осећа то присуство на вратима. Ни шапат из лоповске собе. Ни плач бебе, одоња с дна ходника. Требало би да је слободан, далеко од ове постеље, негде у усправним тврдим и успаваним брдима, где је ваздух митрицљав од снежне самоће, редак и лак, весео као љубичица, бео као један страшно далеки смрзнут дехидратизирани облачић. Како побећи? Немогуће. Слаб је. Сможден. Једва би се држао на клецавим ногама. Наредник Облак је снажан човек, наоружан. А ако би му неprimетно извучао револвер из футроле и убио? Није Облак једини жандар ту. Има их... Колико ли их је овде? Најмање још тројица. А и Срета је некакав жандарм. Један је напољу код врата. Остали спавају или шетају градом, свршавају приватне послове. Па шта? Куда би и да убије обојицу будних? Они који спавају пробудили би се на први пупањ, зграбили оружје и убили га пре но што би их све стигао да помлати. У Облаковом револверу је седам метака. То би било довољно. Уосталом, зар је он сам? Тамо у дну су две девојке, партијке. У лоповској соби... Колико ли их је тамо? Попче. Па онда онај с хрпавим гласом. И онда онај који је причао да је рачија помешана с медом и кантарионом најбољи лек од трипера. Тројица. Кад би се договорили, био би их шесторо. Од њих би бар један могао знати стан где би се оклонили док се не повежу и не изађу на слободну територију. Изађу? Лопови имају увек по један такав стан у резерви. Лопови да изађу? Он? Не. Али она с галопирајућом јектиком. Но ко би их извео и зашто да их изведе? Не, он сад не мора, али девојке. Он би могао сад да напише своју песму и у једној обичној лоповској соби, и то би му било довољно. Нека га оставе на миру у њој само неколико сати. Неколико сати слободног живота, то је све што тражи. Живот је песма коју треба урезати у друге животе. За то му треба само неколико сати. Да сва снага његове снаге изађе из њега у облик који ће продужити да наприза смрт и кад га не буде више било. Беба је плакала. Песма је плакала у њему. Исто беба. Нестрпљива, гладна живота, кивна на смрт. Колико нас је на свету који умиремо не доневши на свет

паоа који ће нас наставити нагризајући смрт, разарајући ништавило.

Под тим разумним, искричавим плаветилом, неизмерни стрељачки stroj надире, озбиљно, споро, опасно. Из ниских цбунова који маскирају исперене отворе бункера, љутито излеће отровна челична пара и меци фијућу стреловито, зажарени, љутити. Сваки час неко пада у строју. А stroj је ипак све већи и расте надирјући. Али Вековићу је жао оних који падају. Он зна да нико неће зауставити стрељачки stroj свих људи, али зна да се они који су пали никад више неће дићи. Њих му је жао. Оног одраног човека кога држе за неспапирани чуперак косе на темену. Оног човека са фотографије, оног човека у чије је још топло месо др Луебе ушртао шестарима разнобојне кружиће, сваки са посебним бројем једног од центара максималног бола, оног човека му је жао. Оног личног бола у билијарским кутлама огољених очију. Јер ако га стану тако да черече и гуле по методу др Луебеа, хоће ли да издржи? Мића би издржао. Али ја? Мени је ипак 56 година. То је исто. Можда. Били су истих година; увек заједно трче коњи истих година. Људи од 56 имају веру стањену скепсом искуства. Ипак. Осети страх. Не за себе, за Мићу. Јер ако га питају и муче, муче, муче, хоћу ли да издржим? Није знао. Кад само не би било толико људи који се неће више дићи!

Треба рећи и те који се неће дићи и тај неиздржливи стрељачки stroj, светао, бескрајан, без и једне празнине. Све треба рећи. Све.

Тешка се сенка помери. Већ Клаус?

Вековић одшкрину полако капке десног ока и погледа кроз бела влакна вате и беле решеткице газе пут врата. Сенка се удвојила и шалуће. Готово је. Погледа боље. И то је жандар. Облак сигурно одлази да прилегне, а овај треба да га замени. Да мотри на њега. Не мисли ли да ће се померити, почешати, тражити да једе? Облак је отишао. Срета је хркао на другом кревету. Метар од његовог. Улазна врата су се залупила за Облаком. Кад би сад, а? Требало би сад да се мало промешкољи, нови би жандар ушао у собу, пришао кревету и ја бих му одузео револвер.

Кључ је код новог стражара. Заденуо га је за појас. Али он не стоји као Облак у вратима. Шетка ходником. Кад бих га?... После би било лако отворити врата. Али

претходно би се требало договорити с девојкама и лоповима.

Устаће, доћи до врата, скочити стражару на леђа, ударити га десном... не, левом по глави, десном ће извући револвер, треснути га кундаком неколико пута. Све — без ларме, без пуцњаве. Онда откључати нагло врата, напасти жандара напољу, онесвестити га, разоружати и поћи негде где живот има на располагању два слободна сата за њега. Светли стрељачки stroj надирао је као ниска равних, сјајних, насмејаних зуба.

Младићи су чисти, прави, њима борба причињава радост, они се смеше и кад покошени падну да се више не дигну. Они не жале за женама којих су се лишили, за песмама, за бебама. Ни за чим. Они мисле само на смрт пред собом, на револуцију иза бункера пред собом. Ни једна се смрт њима не чини излишна, ниједан живот, а-ко је посвећен борби.

Шта чека?

Ко је то рекао: шта чека? Спикер тајне немачке Станице Слободе? Мртви или живи спикер?

Заменик Обаков се није више чуо у ходнику. Да није сео? Заспао?

Шта чека?

Стрељачки stroj је плавио бункере пуне уједа. Они су излетали из својих чаурастих десни као меци. Али један по један бункер престао би да бљује смрт. Све мање их је бивало. Још два су убијала. И престала. Настала је тишина. Стрељачки stroj је ишао под неиздржљиво светлим небом што се љескало. Онда... није видео како се то десило... пропустио је да види час кад се стрељачки stroj распао; људи су изгубили мачју еластичност војника у стрељачком строју, лица су им изгубила строгу напетост, очи су им се демобилисале и гледале весељем свих раса и језика, људи су гледали поносите једни у друге. Људи, растурени по бескрајном пољу, љубили су се и грлили, мушкарци са женама, и загрљени одлазили на разне стране удаљујући се од ватара на којима су се пекли јагањци, прашчићи и телићи на ражњевима од боровине или јасена, а однекуд се из мрака, који се нагло спустио, зачула свирка хармоника изнад муклог мушког и женског дахтања што се дизало из траве.

Није био сигуран. Да ли је беба престала да плаче у соби на дну ходника? На његовом доњем крају заспао је можда Облаков заменик.

Шта чека?

Све се стишало. И лопови су заспали. И беба. Спикеров глас се јавио кад сам почео да се дижем, полако, безшумно.

— Опрезно! — рекао је спикеров глас у мени.

Крв ми се сјурила у ноге, глава замутила. Срце је лупало без даха. Обе су ми ноге већ биле на поду. Али кроз табане ми се пењала у тело окрепљујућа бритка свежина цементног пода. Ипак, још се нисам померио. Срце је бубњало широко, ударајући најширом страном. Стајао сам код кревета. Окренуо сам с муком јастук руком што је држала. Биће свежији ако... не успем, ако ме не убију пре но што легнем. Глава ми се избистрила. Видео сам сасвим добро једним оком.

Коракну и застане. Опет га страшан бол жигну од потиљка до чела. Али бол прође брзо и локализова се над левом обрвом. Подношљиво. С таквим би се болом дало и бежати. А ноге?

Служе. Учини још два корачаја. Ништа. Још три корака. Ништа. Био је већ код врата. Наслони се на довратак. Да ли му срце тако лупа што је још слаб или што се боји? Опет му се замагли пред оком. Али овог га пута не врати лудианости свежина пода, на коју је навикао, него новина узнемирења. Она му је давала снаге да одоли поновном севању бола од потиљка до чела. Није се затетурао. Само га је заболело јако. Прошло је, табани су се радосно свом дужином и ширином приљубљивали уз цемент, за његову бриткост коју су мирисали упијајући је у себе као да су постали две пљоснате шкољке, две дебеле, меснате усне. Кад би било воде! Праве усне су му се закореле, залепиле се, реч да се не провуче кроз њих. У ходнику је горело светло.

Извири полако само левим оком које трепну, незаштићено. Срце му залепиша или се то голуб одлепи са стрехе? У дну ходника виде полудук леба боје соли и зелене папrike. Наслонивши главу на руке, спавао је жандар за столом покривеним пешкиром од сељачког платна. Леба су му се дизала и спуштала равномерно и дубоко. О појасу с десне стране висила је жута кубура с војно-државним револвером. Прозор је замандаљен и

знутра дрвеним поклопцима. Ништа се неће видети споља, а у соби лево — спавали су жандари. Њих двојица највише. Један шетка пред вратима. Други — ту, за столом. Само, ходник је изгледао друкчији него што је замисљао. Дужи. Женска се соба није налазила у горњем дну, већ на истој страни на којој и његова соба. Остало је слично плану који је створио у глави на основу гласова, корака, разговора. Мрки лим којим су била пресвучена хрстова врата с унутрашње стране, светлауцао је као жута кубура о појасу.

А Срета? Где ли је Срета? У жандарској соби?

Није било лако одлучити се да ли да прво позове лопове и жене или да прво онесвести и разоружа заспалог жандара и онда тек да их изведе ставивши их пред готову чињеницу: »Изволите, ко хоће!«

До стола нема више од осам корака.

Да нападне или обавести и прво се договори? Можда напољу има још стражарских места, не само оно једно пред вратима.

Али осећао се расположен за сваку авантуру која би му поклонила два сата само. Ни секунда више. Упркос жеђи, губитку крви, глади коју је осећао већ неко време, чинило му се да је опет снажан.

Издајека се приближавало бректање аутомобилског мотора. У лугом трку кола су јурила низ ноћ и звук је растао.

Гоне неког? помисли Вековић — и дође му жао бегунца. Само да га не ухвате!

Себе је сматрао већ слободним. Због песме и Миће морао је, морао је напоље.

Лежао је. Заправо седео је у кревету. То је било све. Да. Окренуо је јастук.

35

Било је прошло осам када је Мића осетио себе и угледао свој лик у огледалу једног осветљеног, мада празног ћурчијског излога. Само сијалица са стране, прашина и неколико листова журнала на кунстдрукку, са фотографијама голишавих жена које се смеше и извијају тела збундана у мека крзна. Winter 1942.

Угледа и своје лице: бледо, скамењено, с нестварно влажним одсјајима сијалица на челу. Шта је то? Зној?

Пребе прстима преко чела, по образима и испод очију. И испод очију? Немогуће! Зар сам дете? Ни као дете није плакао. Осети отпор и тек с тим отпором схвати да је скоро девет, да нема куда (ни кући, ни у пекару не може). Стресе се и осети танку језу као да су му лева већ изложена мецима. Не, то ће бити тек за један сат. Шта ће? И како ће? Свакако треба прво кући, да дозна од тетке-Маре шта је с оцем. Нисам ја нечовек. (Коме то кажеш? пита се. С ким то говориш? И чему такве декларативности? Ако ниси нечовек, ниси, тачка, и ћути. Овакве програмске изјаве стављају у питање искреност осећања која су човеку толико природна да се подразумевају и кад се не истичу.)

Стојао је још увек пред излогом с огледалом, зурећи мање у свој лик, више у ноћ иза себе, иза огледала. Као да је очекивао да ће се крај његове главе појавити једна друга глава с меким, наранџастим лишћем на власима, са страшно дугачким очима које га уносе у себе, с топаотом која се сва скупила на уснама што се тајанствено отварају за неки смисао што му измиче.

Није се мицао. Сви су излози у граду празни као и тај пред којим је стајао гледајући осветљене фотографије неколико модела бунди. Winter 1942. и, над њима, свој лик у огледалу зиме која је прошла, у огледалу самоће и пустиње ноћи која је почињала већ иза рамена. Изгубљен је у мрачном паперју ове таме што је тихо завејала кровове, куће, улице и млаки ваздух што је продужавао да се ваља као огромна гүмена бачва низ низбраницу јужног ветра пуног малаксале несүсталости. У зглобовима је осећао жүдњу да се пружи, одмори, али лице му је горело жүгим и хладним пламеном у огледалу и постајало све више језик тог жүтољубичастог пламена око кога су почињала да се мичу извијена тела девојака у Winter 1942. бундама. Оне су се смешиле њему сестрински, матерински и женски чулно и, стајући на празни паркет, позивале га себи у излог, у фотографије где је све већ другачије, лепше, у фотографије тих соба, тих блештавих палата и барова у којима се пију нека незнана пријатна пића и воде неки незнани разговори од којих престају главобоље, самоће и умори. Кроз отворене прозоре на једној од фотографија видела се пер-

спектива улице осветљене мирнодопски лүдим, бучним светлећим рекламама Ундерденлиндена и Бродвеја, као нека неонски црвена, зелена, плава и бела поларна ноћ без опасности. Само осмеси, прозрачна пића у дубоким кристалним чашама, и он. Он у црном оделу по мери, он — зализане косе, обријан, с кристалном чашом у руци, ноншалантно наслоњен на бар, окренуо је главу према вратима у којима стоји Ана Борбевић и смеши се само њему њишћући се треперава од ритма нечујне музичке чежње.

Мића се трже. Мрак. Празан излог. Обазре се и наглао поће. Кроз отворена врата бифеа »Код расног Србина« пожуља бучна пара дима, грубих гласова и алкохола и човек који посрну, салпајћући језиком, опсова бога и мајку и дете свима тамо њима и спазивши Мићу викну:

— Момче! Еј, момче! Чекај да и теби нешто кажем.

Мића се не осврну. Жүрио је да се дохвати што пре Космајске, која је у то доба сигурнија од ближе Васине улице, где су на углу пред позориштем често стајали агенти.

Неосветљена као и увек, искрону Космајска улица (сутра ће бити на Космају без улица), млака и подрумски мемљива, али у Мићи су се, поред сталне малаксалости што се ширила из зглобова, већ упалили фарови. Неочекивани. Лүцидни. Они су разагнали умор и осветлили грешке и тешкоће што би болеле да остану скривене. Но другови из Космајског одреда у њему постављали су питања. Одговарао је. Али убрзо схвати да му се кроз речи пробијају и друге, мање његове од његових. Ко их то опет емитује? Он?

Жүдео је мрак, две мачке су га погледале фосфорно из дубоке, црне капије, тако је хтео да заборави на мучна питања која су се дизала у њему, а иза њега: неки боси, сложени кораци. Окрену се нагла целим телом и спази малог, рахитичног црног пса исплажена језика како скреће лево и, преко развањене ограде, полази према мрачној синагоги у дну дворишта. Мића продужи нечујан, кад мучка мачка претрча улицу пред њим. Из уста оног који је, у име одреда, постављао питања у њему, излазиле су речи што су светлуцале као мачје очи и плехана плоча реке што кратко блисну под некаквом тешком месечином. Не. Било је то синоћ.

Месец ће вечерас касније изаћи, а сад је он Бачки одговарао на питања што су га збуњивала. Не, крваво је он везан за све што потресно велико и гордо носи у себи ова дивна конспирација за слободу свих и упркос свему што се десило, он зна да се никад неће ни за тренутак одвојити од борбе, он је зашао преудбоко у ту шуму светлог мрака тајни које га чине и које он чини. Ако још није толико нови човек колико је хтео и мислио да је већ, биће то он једнога дана, свакога дана све више, и те муке и ломови зато су да би га очелничали и навикали да поднесе и такве борбе за које се није спремао: борбе против другова који греше. Не би се осећао тако избачен из лежишта да је икад раније рачунао на могућност да ће због изгубљене везе с форумом доћи у прилику да сам одлучује шта да се уради и да ће због тога морати да се супротстави Партији, јер је у међувремену пракса порекла исправност раније одалуке; Борбе и Петар то не виде. Они немају будућност у себи, не мисле и не осећају њом, они су преко главе у практицистичким водуринама, односима, схватањима. А ја?

Он чу себе, а опет није то био сасвим Мића. Тај глас рече:

— А ти?

Учини му се да тај глас мутира, али још није помислио да би то могла бити два гласа у једном.

— А ти? — понови се питање у њему.

— Шта ја? — упита се.

— Тако. Хтео би и да поживиш? Балови, Бродвеј-мелодије...?

— Никад не бих ја дезертирао. Никад.

— То и кажем. Ти живот називаш дезертерством. Ти си флажелант.

— Ја сам већ човек будућности. Најнужније од свега што се данас може бити.

— Није истина! — викнуо је мутирајући глас. Не, била су то два гласа. Говорила су једновремено, као говорни хор. Малочас му се чинило да је то један глас који мутира зато што је у једном часу био гласнији тенор, у другом — баритон. Али препознао је Петров глас у себи кад је рекао, сам без Борба, који је ућутао, неуверен:

— С којим ме правом онда оптужујеш за неприципијелност, за полтронско прилагођавање свог миш-

љења Борбевом кад ти ниси ништа бољи, кад и ти мењаш ставове: ујутро говориш једно, по подне — друго. Ја приспособљавам свој став Борбевом, не зато што је у праву јер преноси став Партије, него зато што је секретар, је ли?

Откуда зна? Ја то нисам изговорио.

— Борбе јесте наш секретар, иако га ти не признајеш више. Признајеш ли ти сад кога? Јер, ипак, ставове мењаш. Ко ме се то онда секретару ти полтронски приколеш?

— Интересима борбе.

— Али то нема ни психологије, ни логике! — викнуше — како може да постане бело нешто што је пре неколико сати било црно?

— Негативности остају и даље оно што јесу.

— »Корпа за веш« је јутрос била као кућа, сад је као мравље око, а?

— Отприлике. Али зло остаје зло.

— А уседелац — уседелац! — подсмевали су му се гласови Борба и Петра, гласови Мићине прошлости у њему. Али он им одговори.

— Ја сам борац. За мене постоје и ствари и њихови односи.

— Значи све је тако релативно да, кад би ти био убеђен да швалерај користи борби, ти би навалио на неку незнану праљу као Вековић, је ли тако?

— Глупост. Не могу ни да замислим да тако што може да користи...

— Не можеш ли? Али ако би користио, би ли урадио? Рецимо, директива је...

— Бих. И без директиве. Кад бих сам, на основу савести борца, закључио да...

— На основу савести. Али ту је и сва разлика између нас. Ко ти каже да ти смеш да имаш савести за личну употребу?

— Та твоја протестантска савест — рече Петров глас — не постоји у свету војника. Ту влада субординација. То је оно што ми зовемо дисциплина. Она нам је једини прозор кроз који ми гледамо свет и улазимо у њега да га променимо. Других врата нема.

Глас његове садашњости се није јављао.

Мића је ишао Космајском, ломећи се да ли да ризикује и пређе у Улицу краља Петра на чајем су се углу

с Кнез-Михаиловом понекад налазили агенти, или да, као и увек, заобиђе тај неуралгични угао и, преко Урошеве, уђе у сокаче изнад Змаја од Ноћаја, избије у Пилсудскову и тек онда уђе у кућу.

— Ни ми, ни Партија, ни пролетаријат, ни ико од наших није ти дозволио да одаучујеш у име револуционарних интереса — рекоше гласови у њему као говорни хор. А између свих иронијом се истицао највише глас његове прошлости, а не Петров. — Зашто се тако чуваш? Ништа теби неће више агенти. Твоје и њихове жеље биле су у једном часу истоветне. Не треба више да се бојиш и да из опрезности продужујеш пут до куће.

— Ђутите! — рече наједном гласом своје револтиране садашњости и продужи Космајском. — То је ипак све због формалне самоће! — Самоће, је а' те? — рекоше удружени гласови, међу којима је најјеткији био глас његове светле прошлости.

— А када си био ти с људима? Откад знаш за себе, ти си сам.

— Под овим условима борац је увек сам! — одговори гласом своје садашњости — окупација је и за неборце самоћа. А илегалца је ионако сам.

— Сам, а људе волиш? — викнуше удружени гласови у њему — срам те било. Ти никог не волиш. Твој отац има право. Како се можеш борити за људе када не умеш да волиш човека. Да у човеку кога волиш, волиш прво то што је обичан човек, са свим што та реч носи, претпоставља и садржи. Право каже Вековић. Постао си апстракција.

— Није.

— Није?

С ким си ти пријатељевао? С оцем? Не! Ти си га само мучио. Целој живота се бринуо само. И ништа ниси урадио да му олакшаш. Никад ниси био човек према њему, ти, смешни, јадни нови човече будућности. Бринуо? Твој се отац јео, сатирао. Нечовек си био према оцу. И нечовек према свима које си знао. С ким си био добар? С Петром? Ти си само искоришћавао његову партијност (није важно чиме је она потенцирана до његове дивне, ефикасне искористљивости, али он ће извршити сваки задатак који добије, а ти? — не зна се.

Ти си постао осећајни инвалид. И себе си престао да волиш. И себе.)

— Данас се показало шта још знаш и шта све то значи. Престао си да волиш и Партију. И њу, због које си себи затворио све доводе и славине осећања. Али љубав не постоји кад није конкретна љубав. Нема апстрактне љубави, као што ни човечанства нема. Постоји само човек. Због човека кога волимо подносе се жртве. У њему је човечанство. Није? Вараш се Мићо. Волећи човечанство, престајеш, истина, да држиш до некле до свог конкретног живота човека. Али тај живот, до ког ти није сувише стало, није прави живот, јер није радостан, као што ни твој смех није љубак, ни весео, него намештен. Зашто? Не можеш се жртвовати кад никог не волиш.

— Сасвим је обратно! — рече Мића гласом своје садашњости коју прекрише остали гласови: — Ђути!

— Није истина! — рече поново Мића тамним гласом своје садашњости и његов му се шапат учини мек као мрак што је постајао све гушћи омотач у који се завијао град са својим ранама и ожиљцима у тој скоро пријатној претпролетњој ноћи која је очито хтела да све заружи и смири.

Недалеко прође осветљени трамвај звонећи и ветар високо над кућама ојача као да узмише за нечим што је неповратно прошло. Старица је просила на углу крај осветљене кафане нудећи у празно један исти увели букетић љубичица без мириса, стиснут црним кврғавим прстима. Гласови су за то време престаили да се чују и Мића осети бол од те тишине у срцу.

Први пут бол. Иако су то била само његова размишљања на доста разређеној основи кајања у густој потки осећања да му се чини неправда. Али сад је осетио физички бол, јер му се учинило да се разговор о љубави продужује над њим, и да их је тај мекни јужни ветар, постајући све шири, иако не све снажнији, бар не ту на улици, подухватио, дигао и отео. Можда се горе, над крововима, надимају једра облака и каравела града крцата људским гласовима који говоре о његовој љубави што не постоји, плави живље црном пучином, али ту је, прелазећи преко шкрто осветљене и пусте и очајне главне улице и ронећи опет у таму исто тако пуну и саму, осетио како се у њему отварају неке ар-капије

свих чежњи за данима мајским, и јунским и летње разголићенијим, загушљивијим и пријатнијим, свежијим и скоро топлим. Али и та чежња је остала сама. И на ар-капије које су се отвориле нико није ушао. Свака је ствар живела сад сама у њему, одвојена, без везе с другима око ње. Све је конспирисало. И било само. Сви путеви који су водили другима зарасли су у коров и нестали. То је окупација. Но што спаси девојку и младића. Враћали су се с Калемегдана и прошли руку под руку крај њега. Он се први пут окрете за њима и паде му у очи да је њен корак озбиљан, поносан и лак а њено тело нежно и цветно уз младића који ју је обгрлио око струка. И младић је, исто, ступајући крај ње, коракао озбиљно. Главе лако наслоњене на младићко раме, девојка је тонуда с њим у мрак који их је примао као јатак благо, и сузаржљиво као добар савезник.

А ја? Ушта се с неочекиваном тугом. Никад тако нећу. Истина, и за формалне прекршаје дисциплине постоје казне. И биће кажњен, јер ће Петар и Борбе испричати да им је побегао и шта ја знам како ће они представити целу ствар кад дође до комисије, истраге и свега до чега ће доћи и што ће га упрљати. Криво му је. Јесте, боли га што ће бити упрљан један дуги мучан напор да се буде прави револуционар, и што ће, у сваком случају, бити упрљан без стварне, праве кривице. Јер ипак, ја се нисам огрешио о суштину, интерес борбе, једино битан. И једино што одлучује о самоћи. Док човек мисли о објективним интересима ствари, он није сам, па макар и погинуо, па макар га нико не жалио од других, макар га »Пролетер« и не споменуо кад падне.

Мића махну руком. Жалосно махну. Неће га споменути и ако падне јуначком смрћу.

Жалосно. Не што га неће споменути. Него што је сав његов напор био узалудан, некористан. А да је био подацији и поступио мање принципијелно, не би сад био ту где је, већ тамо у пекари, с друговима. Јесу ли тамо или су изашли некуда? Где ли су?

Кад би сад срео Петра или Борба, не би им ништа рекао од свега што је мислио с њима и мислио сам против њих и мислио да им каже. Само би их ухватио за руке.

Разумели би се. И онда би загрљени пошпи заједно улицама и он би им причао како му је било и шта је све страшно и неистинитоистинито сам мислио о себи. Јер све су оно биле полуистине. То, да је неспособан да воли. Ако не воли ниједну девојку, то је зато што нема времена, не зато што не може. Он осећа у себи способност да воли и кад изађе на слободну територију, он неће себи ништа да забрани. Заволеће прву девојку која га буде волела и сигуран је да му то неће сметати да се бори боље но што се борио.

— Деформација! — гракнуше удружени гласови у њему и прелише се као вода преко слике што се замути у њеном огледалу. Но трајала је и замагљена, као акорд под педалом, и њена је наранџаста коса била топла као бунда, као муф за душу којој је зима. Али гласови су говорили проливајући на слику све више ледене воде, све више непрозирне хладноће. — Професионална деформација револуционара! — викали су — не воли се да би се боље борило! Обрати, Мићо, обрати.

— Признајем! — шапнуо би им Мића — али данас се може бити и волеи само с том прагматистичком деформацијом.

Борбев глас у њему је на то јасно рекао:

— Ти се не разликујеш у бити од нас. Ти исто крчмиш принципе и прилагођујеш их тактици.

Је ли то тактика?

Борбе је неким случајем поверовао и рекао:

— Пошто је тако — једногласно. Нека Вековић изађе с нервног одељења.

— Нек се на слободној територији све реши! — рече Петров глас — тамо се све решава.

Мића погледа боље у мрак. Је ли оно човек? Не. Сенка. Тамо се све решава. Застаде. Бат цокула и дрвњака. Спроводе ли то неког? Не. Само парови. Његовом улицом пробоше немачки војник и девојка у ципелама с дрвеним боном. Могоа би га револвером. Као јуче што је хтео. Али војник не спроводи дрољу. Љуби је. Она иде драговољно уз њега. А мрак је. Зажали што је војник не спроводи. Показао би му да уме да воли човека. Ослободио би девојку. И побегао би као ништа! А шта му смета да га сад убије? Јуче се радило о истом па је хтео ножем, штемајзном. Јуче! помисли.

Нека! помисли и махну руком.

И омах се сети сутрашњег задатка.

Никога у заседи око куће. Агенти су горе у стану. Наслонио се сад на кестен и скривен куполом сенке, вратио се старим мислима, већ излизаним. Слагао сам другове и побегао им а агенти су горе у стану. Али ништа се не може да избрише. Све што се уради, учињено је завек. Он може да нађе изговоре и оправдања, али ипак... он је данашњи борбени дан почео лажју. А лаж је извор слабости и ружноће. Ту се ништа не даје више променити. Осам година се спремао да буде чист, снажан и леп као истина.

— И ниси успео! — рекоше удружени гласови у њему.

Мића диже главу, гледао је пред собом у кућу, у таму, у небо мутно, црно и мислио на оца док су се гласови стишавали у њему. Али је и одговарао њима, гласовима.

Немогуће! помисли. Не признајем. Нико није више постигао. Ко је дотерао даље од мене у мом правцу? — Правцу онечовечења? — рекоше удружени гласови — заиста нико. Ти више ниси човек. Ти ниси ни тужан умео да будеш данас. Само си мислио, анализирао и тражио излаз из мишоловке у коју те је затворила твоја сопствена нељудскост.

— Био сам тужан. Тужан сам! — одговори Мића.

— Тужан? То је ново код тебе.

— То је старо! — одговори им Мића.

— Код тебе је ново; само човеку је туга стара.

— Зар нисам човек?

— Бићеш, кад будеш живео у садашњости.

— Ја сам већ човек. И све што ћу да урадим, урадићу својом снагом човека! — рече он, а они су додади:

— Снагом која је неразлучно помешана са слабостију.

Капи слабости које није истерао из себе и које је још немогуће истерати свете му се сад. Оне су налик на невидљиве мекхуриће у стврнутом ливу дур-алуминијума. И онда, у извесном се часу необјашњиво лони крило авиона пропетог пут отворених пустара претпролећа. Талас ветра набаци мирис далеких снегова и љубичица. Али човек није исто, не лони се. Отуда, од Аунавских врбака мирише! помисли Мића и рече себи тврда, строг, суров:

— Не лони се човек. А ја сам човек.

— У сусрет садашњости? — насмејаше се непријатно гласови у њему. — А отац? Да ли се отац вратио? Да ли је ухапшен отац?

36

Трајало је магновење једно. Врата су се отворила и Клаус је ушао. Он је реализирао да су се врата отворила и да је ушао Клаус. За тај је секунда стотину експресних возова прошло безбројним паралелним колосецима станице предграђа његових мисли.

Помислио је: Мучиће ме.

Помислио је: Тражиће да одам Мићу.

Помислио је: Зар песник да изда?

Помислио је: Очи ће ми изгледати као две билијарске кугле.

И мислио је у исти мах:

Звезде и бол. Звездана прашина и под њом људи који се играју друштвеног живота. Шта смо ми под звездама? Шта је издајство под њима? Зашто схватити озбиљно правила игре коју смо сами измислили да убијемо време?

Али шта је под звездама бол који гони на издајство?

Да је дан, издржао бих све муче. Али ноћ је, страшно се много види. Дању светлост своди на људску меру видик и мене који га гледам, собу и овај кревет. Тад је издајство страшно. Али ноћу му ништа не смета. Постоји ли Мића под звездама? Постоји ли издајство под њима? Ноћу, кад се види далеко и људи не сметају да се живи, постоји ли издајство?

Оно постоји увек. Али под истим звездама увек ће постојати и песме и Мирко. Фашисти убијају песнике, спаљују књиге, разарају културу. Зар да изда Мићу? Мићу који је Мирков друг? Мићу који се бори против фашиста. Клаус је фашиста, Фашиста Клаус.

Његов је глас мек и топао, он говори интелигентно. Он је фашистички интелектуалац.

Не тражи додирне тачке с њим. Он је само фашиста.

Мића је исто млад као и ја. Издам ли га — ухапсио сам себе још једанпут. Не издам ли га, ја ћу се борити с њим. Да никог не муче. Не издај га.

Не издај га. Не издај га.

Возови су хуктећи пролазили кроз предграђе његових мисли и пара која је шикљала из цевни говорила је: Не издај га. Не издај га. Не издај га. Не издај га.

А бол? А билијарске кугле очију?

Не издај га. Не издај га.

Воз за возом. У исти мах. Воз за возом, не издај се, пролазио је, не издај га, безбројним колосецима, не издај се, предграђа његових мисли, не издај га.

Онда је легао: не издај се.

И возови који су пролазили колосецима од хоризонта до хоризонта хуктали су и клопарали монотono, увек једно исто: не издај га.

37

Настојница спрема у својој кухињи вечеру за Боја и дрхти. Отац није ухапшен. Горе, пред вратима стана на четвртом спрату дворишне зграде, два агента га чекају. Ако не дочекају мене, страдаће отац.

Стајао је у тамни преко пута куће и мисли су му долазиле без реда, безброј у исти мах, истрчavajuћи једна испреда друге, једне испреда других које су им логично морале да претходе, садашњост је све више добијала призвук и укусу сећања. Јасно, отац треба сачекати, евентуално повести. Било би нечовечно не упозорити, не сачекати га.

Једва је прошло тридесет и три сата како је стао да се одвија калем догађаја изазваних оним што се десило на тавану и још се није одмотала сва њихова нит, нити су се могућности развезане тим одмотавањем определиле и заувек ушле у коначне облике стварности, а већ су се појавили други конци нових догађаја с новим логикама, захтевима, потребама, претендујући на стварност с исто толико права. Јер паучји трбуси збивања непрекидно луче више нити паралелно за један калем стварности. Намотаће се она која победи. Битка је пред тим калемом који се врти и не даје човеку да увек буде доследан. Али није доследност проблем. Најважније је успети. А ја ћу успети да своју линију остварим. Јак сам и свему ћу дати свој печат човека, мада ми та тиска догађаја што наваљују преплићући се одузима сло-

боу да изаберем оно оружје које би датој ситуацији највише одговарало. Побе даље — под кестен.

А још је требало додати саутње и претпоставке, јер тачно није знао, ни могао да зна шта се све десило. Шта се дешава с оцем? С Борбем и Петром? С Вековићем? С Анном?

Нека Борбе и Петар мисле да га треба искључити из покрета. Нек Вековић мисли да ја никог не волим, да сам човек-шаапер, апстрактан, нерезалан. Нека отац мисли да га не волим — ја сам више човек но мако од њих, и више но сви заједно. Човек будућности може, кад то треба, да носи и кожу садашњости. Ја видим преко овог тренутка и овог неопходног војничког тупог система субординације на снази, система који је тако унаказио Петра и толике друге, Мића види људе какви ће бити. Он је свестан потребе да у Партији влада дисциплина која понекад гони да се прогута језик и прегризу сопствене речи, а с њима и понека лудица мисао, али сматра и даље да се већ сад треба припремати за тог новог човека, и бити нови човек, иако су још времена стара и људи, чак и добри борци, највећим делом још увек сопствени прадедови. Човек је, по природи свог постојања, и завод за заштиту старина у себи, али с таквим менталитетом се револуција не може отерати даље од првих корака и решења непосредних захтева. Њу треба довести до краја, где тек почиње њен прави смисао и права лењинска лепота. Без новог човека немогуће је прећи прве њене бране. А ја сам једини међу нама тројицом, нама шесторицом, нама седаморицом, једини свестан тога. Борбе и Петар мисле да сам подвалио, лагао, зајунлио, да нећу да признам демократски централизам, да дивљам, а у питању је нешто једноставно; снага новог човека да се одупре свакоме и свима који не мисле искључиво интересима борбе. Борбе и Петар негирају улогу личности у историји јер ме се плаше. Они хоће да ме присиле да се покорим линији свих њихових мањих отпора и покрећу аутомате већине. Кратко је то за мене. Ја слушавам само глас револуције. Нека им изгледам због тога и недоследан. Доследност. Као да је за мене икад био у питању само мушко-женски морал уопште. То ће се у будућности постављати друкчије. О деци ће тад бринуги друштво, а жена, равноправна, неће мешати љубав и нељубав:

новац, амбицију, таштину, друштвени углед; волеће просто и снажно. Проблем који садржи Вековићев сатиријазис није морални проблем у том смислу. Ја сам, на часну реч и сасвим поштено, равнодушан према томе. Да, али сад, после свега. Јуче ниси био. Ни данас по подне. Али не због мог неког начелног става. Ја сам и тад гледао на све то с тачке интереса. Она је релативна јер и њу условљају тактичке мере.

Мића је знао да тај свој аргумент којим се правда пред замишљеним Борћем, дугује баш Борћу, али то му није више сметало. Ни замишљеном Борћу који му као рече:

— Лажеш. И то себе. Јер се истина не мери речима о њој, него делима за њу. Чиме доказујеш да не сматраш дезертерством сваки мушко-женски однос?

Чиме? питао се Мића.

— Могао бих навести примере!

— Али они не доказују да си био равнодушан. Сматрао си их за своју слабост, одступањем од принципа.

— Био сам врло млад, непрекаљен борац.

— А сад?

Шта је сад? Не мислим ли тако пред опасношћу искључења, самоће.

— Зашто самоће?

— Зато што мислим у функцији победе. Је ли то право? Није?

Тишина. Напољу. У њему.

Прошло је девет сати. Никад још није отац тако касно дошао кући. Улице су сасвим опустеле. Над Мићом се затвори прозор. Из стана на спрату не допиру гласни разговори Маринковићевих. Прозори су затворени, завесе спуштене. Маринковићеве, који се будни увек свађају, ћуте, значи спремају се да одстрепе још једну дугу, окупациону ноћ. Тишина. Једини звуци: шумови ноћи, тамна струја. Од Калемегдана — ретки цвркути, од Дунава — далеки крекет. А ускоро ће их надгласати бат чизама патрола и тихи, опрезни кораци бораца. Знао је напамет окупациону ноћ у којој полиција, војничке патроле и борци једини не престају. Ови што неће, они што им не дају, ови који неће да се непријатељ овде одмара. Интереси који држе и покрећу Партију за ње-

га су увек били најличнији и најопштији мотиви деловања. И сад и јуче.

Нико не одговори. Гласови су замрли и у њему.

Где ли је отац? упита се. Не може он ту да чека дugo још. Има посла. Мора да сврати... Камо? Мора да види шта хоће Ана Борћевих. Мора. Треба видети у сваком случају шта хоће! А после ће отићи у пекару. Можда ће Борће и Петар ноћити тамо. А ако не, онда ће... Не. У пекару ће. Треба да им објасни све. Да их натера да мисле и живе интересима борбе. Иначе не би имало смисла бити оно што је направио од себе. Дабоме. Ово је његов дан. Његов велики дан. Он јесте то што јесте, баш да би у таквом једном тешком часу кад су остали без везе, могао да просветли другове који су добри, али недовољно уздигнути у смислу новог борца да би схватили интересе и само интересе.

С Дунава је допирао стањен смрад плићака, а ту, у сенци кестена, није могао да остане још дugo; уштап је и тек што месец тамо негде на Чукарици није скочио из места на кровове града. Није волео месечину, а предосећао је као пас. Смешно. Хвалим се. Не предосећам ја, сећам се како је било синоћ. Једва сам дошао до куће. Сем тога, и небо постаје прозачније над крововима што су у дивљем нeredу најашили једни на друге, као да је сваки од њих димњаком, као десном руком, ухватио суседни за косу црепова, а левом себе за ребра зидова, па чупа себе и њега увис, и сам кидан из земље, и сам дохваћен тако руком суседног крова, који су такође вукли из темеља кровови над њим. Као да је свака зидина, свака кућа хтела да буде виша од себе. Је ли то закон овог града? Судбина? Или илузија? Не само рушевине, не само партерусе, и највише зграде су се понашале према себи и другима с истим презиром према својој садашњој висини, имајући у овој бетонској, цигланој и каменој својој свести слику будућности што ће једном можда бити: перспективу вертикала. Под месецом, још невидљивим, све је постајало ломно. Све ломније. Бетонске куће почињале су да се чине меке као сенке, а кровови — без отпора, пихтијасте. Небо се све више растакало и добијало пригушену прозачност мутног стакла иза кога гори свећа над далеким одром.

А ту доле, у тунелу улице, владала је још пустош ноћи којом су почели да одјекују кораци прве патроле.

Њен се бат удаљавао забијајући се у све дрвеније ткиво таме као ексери у чамов сандук. Но Мића је био радостан. Радостан, али и опрезан. То је његов дан. Дан новог човека какав је постао.

Мрак. Обазре се: мрак. А ипак, и кроз мрак назирале су се филарете ограде Ванетове куће преко пута и, у дну вртића, ниска зграда са кровом нагученим на очи оба прозора са спуштеним завесама од органдина и саксијама босиока на первазу. Мрак је остајао мрак, а видео је. Напамет? Сећање? Тихи, једва чујни шумови дизали су се с тла и клизали преко тог напетог бубња утишане земље не мешајући се ни са чим. Тишина је остала тишина, а шумови (бат који се губио, далеки крекет жаба) остајали су оно што су били не топећи се и не растварајући се у мраку као што се не би растворила ни коцка шећера у шећером засићеној води. Била је то тишина ноћи сита себе. Али тад изрони месец на замршено испреплетаним оцима кућа. Изгледало је као да је изашао из пресе: раван, изглачан као леба кошуље испод пегле. Мића га је гледао како се диже не знајући још сасвим шта да ради, камо да оде, неодлучан и исцрпљен. Чинило му се да је одједном пошао уназад, низ време, и постао опет дете. У руци држи крај жутог, светлог канапа, танког и седефастог као живац. О тај је канап везан округли жути змај и он га пушта: фосфором превучена хартија. Месец.

Отвори руку, пусти крај канапа од месечевог зрака. Не могу више да чекам! понови загладан у светли и све шири, већ крављи реп змаја. Морам да одем! Реп је падао с месеца на кровове, вукући се преко ћерамида и црепова као да их милује најжењеним, раширеним длакама кићанке што се лепезасто отворила и претворила сваку своју светлу длачицу у прозрачни прстић који немирно подрхтава милујући једва видљиво оно што хоће да помилује. Само месец више није лично на себе. Заоблио се, подбуо — глава утопљеника. Променила му се и боја — крвава. Од ње је улица дошла преливена, неким јасним сирупом, осетљивим као нерв, док су сенке под крошњама и крај платова потамнеле, све збије није, зимоморно дрхтећи од језе, згрчене око храпавих кестенова и липа.

Мића извади нотес из џепа, одлучио је неопозиво да не чека више. Написаће оцу: »Не спавај код куће!«

је доста. Цедуљом ће увити кваку кућних врата и отац ће разумети. Учиниће што може.

На страници увек чистог нотеса (мада већ двапут тањег но што је био кад га је купио) написа шта је наумио, откину пажљиво лист и пође између липа према кући. Одједном застаде и задрхта.

Пре њим, на двадесетину корака, између зидова полупоручене куће, под месецом опет белим и седефасто опалним као рибљи мехур, опази девојачки профил необично чистих линија. Месечина је напудерисала ивице те мале, округле главе што је избила из таме. Дотле је није видео. Ко је то? Шта тражи ту? Но мрак се повлачио као осека и све дубље откривао на том жалу белом од светлости тај чисти, прецизно извучени лик, који се повнјао уназад; за профил се појави врат обао као белутак па торзо, све до струка ухваћен у мек сноп месечевог фара. Девојка се као хипнотисана извлачила из сенки, забацијући се полако. Мића осети о чему се ради пре но што је разумео шта је осетио. Било је у укочености тог повлачења на светлост, која би ионако продрла у језеро таме, нечег притајено уплашеног, а страха ипак није било у црним увожцима ни у полузатвореним очима које су опчињене гледале у мрак. Девојка је вероватно седела на зидау или на даскама нешто уздигнутим над земљом, али месечина још није стигла да јој осветли бедра, кукове, зато је изгледала Мићи као да лебди. Као да њену свежину и младост није морала гравитација. Иако се није мицала, то њено од балета и нечег од оне старе романтичне гравире коју је видео на зиду Вековићевог предсобља. Али тад уочи и оно што је већ слутио само. Мупкарца. Као да пуже к њој, једна друга глава свечано и споро проби обруч таме, изнесе на светлост други торзо, мушки. Надносио се над девојком која је продужавала да се спушта нагињући се уназад, чинећи већ један немогуће оштар утао с даскама на којима је седела. Полегла. Мића одмах препозна профил дечака под белим тушем светлости. Спљоштен, крив нос, црначке усне и ситна уска глава сва у неукротивим, разбарушеним чуперцима — Бојко. С њом је то хтео јутрос да бежи у свет — до Врњача. И не паде му ни на крај памети да их ма због чега осуди. Али нису побегли. Шта је са доследношћу? Девојка је

већ додирнула леђима невидљиви зид на ком је седела. Између њених усана које су се отварале као дубоке чашице бледе перунике и отечених усана Бојка раздаљина се смањивала с неком меком, тихом неумитношћу.

Опет љубав! помисли Мића, неразговорним осећањем пркоса, отпора. Но у исти мах разабра опрезне кораке. Ветар који је преа смирај сунца легао, а после се опет дигао, сад је безвољно и лењо чистио ваздушасте облачиће испред месеца који се пео небом испражњеним, без звезда. Окрену се и преста да мисли на оно неразговорно у себи. С места на ком се налазио, могао је да види само један део улице. Кораци су долазили из релативне удаљености. Стајао је сад у сенци двоструког јеловог стуба с чијих су окрњених чашица горе, висиле болесне власи извијене, експлозијом откинуге жице. Двојица. Двојица су то корачала. Сувише опрезно за агенте, недовољно опрезно за остале. Мића погледа на сат. Пола десет.

Кораци су престаили да се чују пре но што је успео да види људе. Помислио је: — Отац! Али после је тек разабрао да су то двојица. Сигурно станују ту у улици. Да је отац — био би сам. Мића се окрену опет великој ауреоли месечине у којој су се помешале главе девојке и Бојка и пловиле низ водопад њене покретљиве, живе косе. Кораци се нису више чули. Двојица из улице? Ништа он не жали, његов је живот био оно што сам хтео да буде. Мића погледа низ улицу. Тишина. Никог. Бојко је још балавац, тек је узео шеснаесту, а ја сам у шеснаестој завршавао припреме за ово што сад радим. А то што Бојко ради? То Бојково, то иза његових леђа, врло важно. Као да и то није могло да буде његов живот, да је хтео. Али није хтео. Знао је за лепши и привлачнији живот. О, не тешим се ја. Кад буде хтео, узбраће хиљаду пољубаца, не један. Али засад му не требају они. Требао му или не, време пролази. Он је ово своје време поклонио другима. Постао је оно што је постао, а то је лепо и дивно и Бојку никад неће бити тако лепо и дивно као што је мени. Ох, не пати он, није никакав млади Вертер, не жали. Пољубац иза његових леђа могао је бити његов, он га је поклонио људима. Па и Бојку. Лепше је и теже бити револуционар. Да се ја не борим, ти не би љубио своју Десу. Требало би да љубавници буду захвални борцима. Ми се одричемо свог пра-

ва на загрљаје и пољупце које сваки створ добија са животом. Али ја нећу погинути. Кад борба престане, онда ћу и ја... Наћи ће једну девојку и једну месечину и некакве даске, или траву. Више и не треба за то... а дотле... Ех, не треба ставити цеадују на кваку... Могла би имати неприлика тетка Мара. Рећи ћу Бојку да каже оцу... Бојко ће ми то учинити...

Иза њега је све још било тихо. И он се изненада упита немају ли те две помешане горње усне подухваћене двема доњим уснама, у часу док извлаче једне из других све сокове задовољства у интензивно белој ауреоли месечине, већ сад све за шта се он бори?

И оно што бива?

Али питање оста у њему забодено као врх шестара. Одговор не доби ни од себе.

Они не знају за увреду окупације, за горчину неслободе и стрепњу и крв што се лије. Они су заборавили на то. Они пливају у срећи. А ипак... наострешене патроле већ крстаре градом и иза затворених прозора људи цепте и премиру, на Јајинцима се већ копају раке за ноћашњу сетву смрти, на Бањици таоци цвокоћу и цвокоћући врше притиске над собом да би погинули као људи, пркосно и храбро. Бојку и његовој девојци све је то сад свеједно и окупација и терор и Недић и партизанска борба и диверзије илегалца. А то је ружно, себично. Они се љубе. Они се љубе. А ја? Они се љубе... Од јуче само гледам како се двоје и двоје и двоје љубе, љубе. И ништа. Борба тече даље. Би му јасно. Љубе се, а то га вреба, то непоштовање према онима који гину. Па и према њему. Зашто непоштовање? Шта би могли неборци да ураде лепше и боље? Да помогну? Па они су неборци. Шта, дакле? Тад осети да је у питању и нешто друго. Али шта је с оцем? Погледа низ улицу. Празнина.

Ја гинем, мучим се, а они уживају место да нам помогну да све то што пре престане, па да и на моје пољупце дође реа. Ипак, није могао да плаче. Ни на себе. Преизмучен је био. А и радостан и поносан. Ни на Бојку и Десу се није љутио. Премлади су били, прелепи. А онда... Није тачно да је љубавницима свеједно. Није ли му Бојко рекао јутрос да хоће да бежи у свет? Зар би бежао да му је ту добро? То његово маштање о бекству представља критику окупације. Неефикасно. Заш-

то критику? Не мора да је критика. Младићи су бежали с девојкама и пре окупације. Због родитеља се бежи, и ко зна све због чега се не бежи. Па зар ја да будем онај од кога се бежи? Ја који зовем све људе себи? Није тачно. Побећи данас с девојком значи побећи од окупације. Ништа друго данас. Окупација је својим другим канцама и другим ножевима засекала и раскрвала децу, али и родитеље. Нас који рабамо мечке: будућност. Бојко је још премлао да све то схвати, али схватиће, и кад чује да је Мића изашао, разумеће да је једини свет коме треба да добегне — свет борбе, свет за који се Мића залаже и, залажући се, нема потребе (то је: нема потребе, ни времена) за љубав која изолира парове од света пољупцима којима нико досад није уништио непријатеља. Месец се сад чинио нежан као дојка. У шаку да стане.

Све јачи, али још увек топао ветар котрљао је већ низ месечином просветљену ноћ, бачене јутарње новине, љуске и лањско лишће што се спотицало, застајало без моћи и, подухваћено новим млазом ветра, нестајало низ улицу заједно с хартијама, пикавцима, прашином и осталим отпацима градске флоре. Мића погледа Бојка и девојку који су лежали као мртви у непомиљности којом су помешали себе у својим сенкама под месецом који их је славио. Одскочивши, месец допре до једног уског облачног спруда, чији се руб (чинио се Мићи) запени од сребра и згусну, али оста непродуван и заборављен као мрља некаквог малограђанског заостатка на небеској чистини.

Окрену се уплашен. Ништа. То јест, са улазних врата куће тетка Мара је зазивала сина. Она се држала за кваку као бродоломник за појас од плауте.

— Бојкооо! — одјекну поново њен гневни глас који се заргну. Не излазећи из сенке, сад гушће но раније, Мића виде Бојка како помаже девојци да се пребаци преко ниског зида у двориште суседне куће и махнувши јој неколико пута руком, окрену се да се одазове мајци.

Онда побе. Право према Мићи.

— Пст! — учини Мића.

Бојко га препозна и застаде пренеражен. Али чим дође до речи, шапну застрашено:

— Горе су!

— Агенти? Знаш.

Мића му брзо објасни да треба да сачека Жику. — Ја то не могу више, доцкан је!

Није му рекао да се боји да је Жика ухапшен.

— Ја нисам знао да... да ти...

— Свеједно. И рећи ћеш му да оде како зна чика-Дачи или тетка-Боси. Нека код куће никако не спава. А ја ћу га већ некако... Нека не брине, тако му реци. — Разумеш? И ником ни речи.

— Да! — потврди Бојко и очи му заиграше, округле и светле као два месингана дугмета.

Мића помисли: помаже. Пристаје да помогне. Није дезертер.

— Бојкооо! — завапи још једном настојница, очајно овог пута, мање гневно, сузнице, много сузнице но малочас.

— Одазови се и иди! — рече Мића, уверен одједном да му је отац задржан као талац. Док мене не ухвате.

— Ево! Ево ме! — рече Бојко и прејури преко улице, а Мара га дочека поново љута:

— Где си досад, битанго?

— Ту сам, мама! — стаде он пред њу. Мића чу шапмар који одјекну као чудни меки пуцањ.

— Шта си радио у мраку? — викала је Мара.

— Шта сам радио? Мислио. Часна реч, мислио сам.

Она га удари тупо: по мишици овог пута.

— Мислио? Код куће се, мангупе, мисли! Не мисли се у мраку.

Бојко је ућутао, а Мара, као да је заборавила да је полицијски час прошао, да агенти чуће пред Рановићевим станом на четвртој спрату, наваљивала је све бешње на сина.

— А на шта си мислио? — викала је избезумљено.

— Мислио... мислио...! — поче Бојко детиње плачно — и мислио сам на господина Вековића и господина Рановића и све...

То освести Мару и њен се глас учини Мићи одобрвољен кад нареди с некаквом граеном ваажном строшошћу: »Улази!« Она је била од људи који не мењају брзо расположења.

— Улази! — рекла је поново.

Капија тресну снажно за њом и кључ се двапут окрену у брави. Опет тишина. Требало је да крене. Али није могао.

Најзад! Кључ се опет окрену у брави, врата се отворише и Мара протури главу на улицу, погледа лево и десно, и њена глава, заокруживши околом, поново се зоморно увуче у оклоп врата која се затворише. Али кључ се не чу овог пута. Могао је да буде сигуран да ће Мара сачекати Жикку и склонити га до јутра. Можда отац и није ухапшен. И узалуд се гризе. Можда се задржао код неког познаника бифеције, и, уверен, да му је син већ изашао у шумце, дозволио себи да се опије. И остао тамо. Није му се долазило кући, где више нема кога да чека, на кога да се љути, због кога да брине и да се секира. Кућа није кућа зато што се у њој живи; она је зато што се у њој чека муж, син или ма ко драг и мио. А живот? Није ли и живот нека општа кућа у којој се сваког дана очекује оно што се неће дочекати? Жикина филозофија! Еј, стари! растужи се Мића. Готов си! Убиће те. За тебе, Жикку Рановића, кућа је изгубила сваки смисао. Завршен је живот који је за тебе последњих година био ритуал дочекивања сина у дугој спаваћој кошуљи, с будиљником у једној и свећом у другој руци. Завршене су ћутње и шпијунирање синовљевог лица с кога отац никад ништа није прочитао. Свршено је са свабама које су значиле све Жики: смисао. Отац се више никад неће вратити у стан. Преселиће се. Све би га у њему подсећало на сина ког је покопао као и жену што је сахранио. Али тад је остао у истом стану. Имао је сина, разлог да мисли на жену. Но шта би сад радио у толиком стану кад нема живог сина да га подсећа на њу, коју он чека, у ствари, дању и ноћу. А повратак? Мићин, победнички повратак?

Ослушну. Немогуће. Опет су се чули кораци под дојком месеца. Само много опрезнији. Не, агенти тако не иду ни кад се шуњају, ни кад се уплашени привлаче. Они обично иду средином улице као и патроле. Они уопште избегавају да се ноћу крећу пешке, сем по изузетном задатку. Обично пролазе у брзим мерцелесима и обично их је више од двојице. Мића стегну дршку револвера. Кораци се нису више чули. Колико је пута већ пуцао на агенте који су с почетка били неопрезније сигурни у страх који су задавали у заједници с немачком оружаном силом. Из мрака би блеснуо хитац, агент би пао и — ништа. Само глуви трк лаким корака борца

преко рушевина шкрипавих од срце. Али ко то може сад бити?

Мића одједном сину од радости и заборави да мисли о оцу. Можда су то другови, повезани с партијским форумом. То значи — добити везу даље, потврду за правилност свог става у питању Вековића.

Хтеде да појури к њима, али се не помаче. Мислиће да је агент и убиће га пре но што схвате да је он друг. Стресе се. Бити убијен од другова! Од својих!

А кораци. Опет кораци. А ако то нису другови? Ако је то заљубљени пар који и не зна да је закаснио. Који ништа не зна.

Опет? Шта је то с њим за последњих 24 сата? Шта му се стално намештају пред очима загрљени парови? Прогони ли га то љубав? Је ли то љубав добила манију гоњења? И зашто њега да гони? И куда? У Радничку 26. Нема разлога. Али није то љубав. Не љубав. Ни љубавник. Свеједно. непријатељ њега гони. А таван, а Калемегдан, а порушени зид, а улица сад? Не. Нису оно љубавници. Они се не боје и кад се скривају. А ови се боје.

»Сфесте«, рекао је војник девојци. Сви сте блесави! Сви су љубавници блесави. Најве ли патрола, покосиће вас загрљене. Смрт вреди колико вреди. Али од свих смрти, можда би најлепша била у загрљају. Шикнути загрљен, умрети као у сну. Тако је уснуо војник да је умро лепше но на бојном пољу. »Сфесте! Мића се прекоре. То је због месечине. Живот није сан! прекори се. Ни погибија. Ни сфесте. Живот је борба и будност, будност, будност у борби. Кораци. Тад их виде.

Препознао их је и обрадовао им се. Али прво се разочарао; очекивао је непознате борце који би га можда одмах повезали, али овако... Но онда осети радост. Значи долазе му као другу. Не мисле да је... да је... Ни објективно непријатељ не мисле да је. Не остављају га самог. Долазе да му кажу да увиђају своје заблуде.

— Кс! Кс! — учини Мића и Петар се сави и окрену. Револвер му севну у руци.

— Ја сам, Петре! — рече Мића и помоли се из сенке.

— Тебе и тражимо! — рече Петар — дај нам одмах везу са својом групом.

— Зашто?

— Шта би ти урадио на мом месту да си одговоран?
— упита Борбе шапатам.

— Шта? Напао у пет и четврт. Најдоследније! То је најчовечније и, револуционарно, једино могуће.

— Најдоследније? — упита Петар — о томе немаш права да говориш. Ништа ти ниси бољи од мене у питању доследности.

Мића заста као погобен. То су биле речи које је приписао Петру пре пола сата кад је доказујући себи да није сам, дијалогизирао у мислима с њим и Борбем.

Али што се с треском отворише врата Мићине куће и два агента изјурише. Зачу се звиждаљка.

— Држте их!

Петар га погледа бесмислено и прескочи за Борбем ниски зид. Мића хтеде за њима, али није више могао, агент опали у њега с петнаест метара и промаши.

Бежећи право пред собом, Мића чу поново пуцњаву и реске, љутите звиждуке метака око главе.

Неће! Неће ме убити. Не смеју.

38

Гледајући се у огледалу, помислила је одједном: требало би да се фотографишем овако гола. Све је женско на мени. Пролазно. Сутра ћу набавити филм за моју лајку и сликаћу се пред огледалом, данас не могу да изабем. Упалићу све сијалице. Друго је данас, ја ћу Мишицу да васпитам за будућност. Да буде жена каква треба бити, какве ће бити жене једном. Знаће нешто одређено, и то ће знати до дна. Нећу да је површна... Имаће професију. Макар и учитељица. Али неће бити ништа пасивно: продавачица, дактилографкиња. И ништа еротско — балерина. Хоћу да је човек и да воли мушкарце уз све остало, као што мушкарци воле жене. Прво је посао, а љубав је на другом месту. Нећу да је таква, да пати, она ће бити увек мала, нећу да је ишта у животу боли.

Она је гледала себе у огледалу и видела се, али је малу Мишицу замишљала јасно као да је гледа у огледалу, Мишу с плавим очима, са светлосмеђом косом, тршавом, а свиастом и меком, друкчијом од њене наран-

пасте, пламене, и, уопште, Мишица ће бити друкчија, запослена, а ипак само моја, себично и пакосно моја.

Видела је, гледајући себе у огледалу, како Мишица расте, како полаже испите, завршава студије и како у једном лаком, светлосивом костиму, у црвеној блузици чија се крагна само назире (толико је прозрачна), како Мишица у меким сандалама од светлосивог антилопа, одлази први пут на дужност. Она ће имати своје запослење, а ипак — лепотица. Убијаће се ради ње колеге и неколеге, и Миша ће се једног дана удати, а можда и неће, волеће без обавеза и баналности колико дуго буде хтела да воли, али ће увек бити моја. То је једини начин да и њега имам стално уз себе и да га натерам да буде само мој.

Нема га. И не вреди више чекати. Доћи ће кад могне доћи. Он је заузет страшно важним стварима. Али ја ћу зато себи ипак да родим Мишицу. Љубичасте очи. Светлосмеђа, мека, тршавосвилена коса и набубреле усне. Лепо је бити жена. Никад нисам била тако срећна што сам жена, што могу да стварам и да својом будућном малом Мишом пркосим, стварам, свету, себи, свом миру и лудалу, свему: болу, смрти. Јер нећу више да живим са болом. Шта ће ми самој ово жуто сунце од руба до руба, од врха до дна, те собе, те телге пуне слатка од белих трешања. Створићу малу Мишу. Хоћу да се сутра сликам. Али кад је родим, она ће бити увек уз мене. Нека само иде за својим важним пословима, нека га нема по цео огроман дан, па и недељу дана нека га нема, не мари, ту ће бити мала Миша, а она је моја, зависна од мене. А кад она одрасте и буде лепа, лепа, лепа, онда ће и обичан бик, а не отац постати горд и мали и зависити од мене.

Ана се насмеши тужно. Рачунам! помисли прекоревалујући се и обуче собну хаљину са широким тричетврти рукавима.

Ја сам ипак разум, помисли, али разум под којим треба стално одржавати ватру. Ако не мислим, одмах полудим, постанем неурачунљива. Недостаје ми чуло енергине, мира, тупости. То је зато што имам сувише енергије, маште, упорности и снаге којом умем да желим оно што желим, луђе но што се може и сме кад се не зна да ради ништа корисно.

Све што сам научила да радим, то је нешто неплод-

но и неважно, нешто што се може прекинути у сваком тренутку без штете по икога. Опрости ми. И зато сам се одлучила. Хоћу да будем корисна. Одлучила сам се да то будем у границама које су моје. Али и у људским, то је највеће стваралаштво. Она ће бити плод погледа који су се сударали и нашали у огледалу Вековићевог купатила. Главе су нам се додирнуле у огледалу које је од живе, живе као и живот. Отад је прошло милион вртоглавих сати и исто толико дана и ноћи и исто толико милиона година снега, сунца, зиме, киша, пролећа, ресе, облака и свега, и ја сам јутрос над ушћем тражила у забуну пред собом каменчиће који би личили на тебе. И бацала сам их у реке. Зато што ниси дошао, иако си толико мој, у мени близак, случајан, у журби, у нестајности струјања, а стаалан као ушће. Ти имаш посла, теби је време драгоцено. А мени? И ја сам време, и ја сам драгоцено време које пролази и прети ми недолажењем и мимолажењем. Ја не знам глас којим ћеш ми се огласити, ми још нисмо ни реч рекли, али већ чујем глас мале Мише и знам све о њој. Не страхуј, ти нас не мораш волети. Ниједну од нас не мораш волети. Само доби. Отећу ти је, упићу је, унети, прогутати, сакрити и побећи с њом коју већ желим више но тебе. Она ће припадати само мени. Она је већ готова у мени, она је пре но што је и почела да бива, хтела да припадне баш мени и хтеће то и кад буде ишла својим путевима. Показаћемо ти да се може волети и припадати и кад се има посла и ради и можда ћеш некад жалити што није твоја, из сујете, јер ће бити лепша од свих жена које си видео својим очима. Ја знам да ти ниси никад погледао како оне гледају кад гледаш јер су твоје. Мушкарци не гледају себе, али њене ћеш очи приметити и видећеш их не знајући да су то твоје очи. А ја ћу знати. Знаћу много више. Све ћу знати. И овај мој цели дан. И знаћу њене набубреле усне и њену нежну кожу и њену свлаену тршаву косу и имаћу све што знам. Место твоје фотографије коју бих ти дала: овај тренутак за посла, кад више не будеш уз мене. Мала Миша то хоће. То је дивно што те и она зове. То је тужно дивно. То је тако.

Гонећи Мићу, агенти су пројурили крај Борћа и Петра. Или их нису више видели. Или су помислили: лакше ће самог Мићу да сустигну. А били су иза зида кад су агенти пројурили крај њих. Борће врати револвер у појас. Петар — исто. Тад зачуше поново пуцње. И онда — ништа више. Погледали су се. Целим путем до оближње кућице Петрове тетке, код које су решили да ноће, нису проговорили ни реч.

Борће скиде капут у мраку.

— Јеси ли га познавао од раније? — упита слепим гласом, као превученим неком мртвом кором.

Петар не одговори, Борће рече љуморно и тихо као да себи говори:

— Погибе! Што није прескочио зид за углом? Као ми што смо.

Петар је дигао главу и покушао да погледа у Борћа Мићиним глатким погледом компур-објектива што је направљен да види све, не да суди о виђеном.

— Да би нас спасао — рече Петар — окренуо је на десно и навукао агенте на себе.

— Мислиш? — упита Борће и рече: — Жао ми је. Али то ти је — и уздахну — живот.

И додаде:

— Наш живот.

Петар је ћутао. Борће рече:

— Био је храбар младић и кад је имао неправилан став.

— Друг!

— Видео си?

— Чуо сам пад! — одговори Петар — сасвим јасно сам чуо пад тела.

Борће уздахну, загледао у мрачно двориште.

— А видео си, раскритиковао се у подне пред нама. И таман, рекох, добро је, а оно предвече, нова прича и историја. Баво ме однео ако га разумем. Прво ни да чује да га изведе, а онда — да га ослободимо. Ја сам се још јутрос, сећаш се, путем до Вековића све време питао: »Шта му је? Како један такав другар не уме да ствари сагледа политички, са терена непосредне користи за ствар...«

— Гледати политички — продужи Борбе безнадно, стојећи крај прозора — гледати политички значи правити с времена на време компромисе, учинити понекад и нешто што не изгледа увек најзгодније... Али све то испере и однесе мутна Морава кад ствар успе. Јесте, свињарија је оно... оно што нам је испречао. Старог би требало да је срамота... У његовим годинама се човек не упушта у те... Треба имати жену, а не стално око врбе. Што се не жени стари? Али све... све... све то ваља заборавити кад се помисли на корист коју бисмо имали да смо га извели. Но сад...

Борбе поново преста, побеђен противразлозима у себи. Више због њих је и говорио, мање због Петра.

Али Петар се није слагао више с Борбем да је Мићин предлог да ослободе Вековића «чисти авантуризам». Пре се слагао, али сад, можда због Мићине погибије и уопште, сад ће му рећи да се не слаже. Зна он Борба, зна да ће се наљути, планути и помислити да је он то сад за Мићин предлог због малограђанских заостатака. Није зато, иако је тужан. Тачно је рекао Мића да је мени стало више од свега да се борим на миру и да ми ниједан друг не пребаци порекло којег сам и сам довољно свестан. Али нисам зато још никад био ни за један став који не би био правилан. С друге стране, Петар је сад увиђао да је Мића у праву, и он би био полтрон да прећути. Он ће рећи Борбу шта мисли, рећи ће му. Није у питању недоследност. Напротив. Мића је видео даље од Борба, који се увек хвата за најближу карику. Извести Вековића, после оне таванске свињарије, могло је Мићи изгледати опасно и због свега што би непријатељи могли да нам приреде. Али после хапшења, отет из болнице, Вековић није оно што је био, самим тим што је ухапшен после говора на гробљу о ком се прича и о коме ће се причати. Ухапшен је, дакле, због јавног протеста против недићевштине, и јавног одбијања сарадње с окупатором, против кога је позвао народ у борбу и изјавио да се саглашује с партизанима и Партијом. Нека штампају изјаве некаквих праља, нико им више неће веровати. Мића има право. Отмица би била подстрек, деловала би мобилизаторски у највећем степену, Али у Петру су још деловали приговори које је учинио Мићи. Свет не верује Немцима и не би им веровао у причу о вешерки и да Вековић није ослобођен и кад не

би, после тога, изашао у партизанае. То значи да им не би веровао и да је изашао? И те како. Зар изаћи у партизанае не значи порицање овог, одбијање сваке сарадње с окупатором? Није то, дакле. Петар је тврдо веровао да Мића није изнео прави разлог због кога је прво био толико против изласка Вековића, а после толико за. У међувремену — лаж. Добро, уздахну Петар, да нас слаже макар и из тактичких разлога, макар и да добије времена, мора да је имао крваве разлоге. И нико их неће више дознати. Однео их је Мића са собом у гроб.

Петар прогута плувачку, погледа Борба и упита гласније но што је било потребно:

— У колико ће му сати бити група код Ламартиновог споменика? У пет?

— У пет и четврт. Зашто?

— Мислим... да би требало сутра ипак отети Вековића.

Борбе упали светлост и погледа Петра: дрхтао је.

— А ко то да га изведе? Нас двојица? Како? — упита тихо и осети да ће да се наљути.

Петар побледе и помисли на Мићу. Виде га како, не знојећи се, стоји као фреска у тренкоту, прибијен уз врата, док он и Борбе голи и... Дође му да плаче од жалости. Мића је лишавао себе свега забрањујући себи све: девојку, знојење, романе, храну, сан. Живео је строже од сваког Савонароле, а погинуо је тако... тако несрећно... гођен као пас. Као пас. Њих да спасе. Њих који су били готови да о њему мисле и најгоре.

— Ми! — рече Петар — ми ћемо га ослободити.

— Ми? — дрекну Борбе. Не, није дрекнуо. Хтео је, али се уздржао у последњем часу и рекао:

— Ми нећемо. И тачка.

— Хоћемо! — инсистирао је Петар — ми и Мићина група. Рекао је да ће му група бити у пет код Ламартиновог споменика.

— Ни мртав. Ни мртва ме нећеш натерати да учествујем у тој авантури. Чисти авантуризам...

Али Петар одлучи да не попусти. Био је данас тако неправедан према Мићи да никад не би више опростио себи кад не би бар покушао да се искупи на неки начин, борећи се за став друга који је погинуо до краја доследан себи. Утолико пре што му се сад чинило да је онај први, онај први-први Мићин разлог против из-

ласка Вековића био уједно и онај прави. Сваки борац мора да буде застава за себе. И друге. И ако није... онда не може на слободну територију. Само...

Само зашто онда да га ослободе сутра?

Зато што је Мића донекле изазвао Вековићево хапшење?

Зато?

И зато. Треба скинути и последњу сенку с погинулог друга. Ништа више не сме да упрља успомену на Мићу. Али и зато што би ослобођени Вековић постао једна застава више и против своје воље. Светла и висока.

И зато, коначно, и зато што је Мића то толико желео да учини. Желео је имајући своје разлоге. Утолико горе по нас који их нисмо дознали на време. Утолико горе по нас. И, најзад, Борбе не изгледа да ће исувише упорно бранити свој став.

40

Прибијен уза зид, шаком преко лица пригушујући своје дахтање, сачека да се гониоци удаље; све га је болело; напети од дугог и заморног трчања, љути мишићи сад су му омлохавили и висили без снаге низ костур. Као дроњци. Дисао је храпаво, тешко а од задаха плаћака и оног мучно слаткастог смрада костију што гњију у врбацама, од отужног мириса муља и натрулих риба бивало му је још теже. Агентске су пиштаљке одјекивале кроз ноћ покривајући на тренутке својом шиљатом, парајућом наметљивошћу таман, ујединачен крекет што се пружао ниско с недалеких бара. Из пустих дрвара и из дворишта утонулих у мрак чули су се ланци узнемирених паса. Повремено прекидајући режање дугим, запенушаним лавезима што су се дизали дужином улице, пси су најављивали гониоце. Сад су се враћали, канда, и трк агентских корака одбијао се од те калдрме звучније у ноћи, као од огромног непрекинутог гонга.

Требало је кренути, наћи неко склониште до зоре. Али куда? Најежен од опасности питао се Мића, обамро од умора у тој пролетњој тами још реској од сећа-

ња на зиму. До зоре само. Онда ће са својом групом учинити већ све што треба, осветити погибију Борба и Петра, отети Вековића и извести га на слободну територију. А тамо ће све рећи шта се десило. Поштено ће друговима све рећи и рећи ће им на крају.

— А сад радите са мношћом шта хоћете. Убијте, искључите. Вековић је ту, ја сам задатак извршио, судите само. Сад знате све о њему и мени.

А ако ме они ухвате ноћас и ја га не отмам?

Не заврши мисао, затресе нервозно главом и рече у себи: »Којешта!« А то рече брзо и с таквом сигурношћу у себи да том поричућом извесношћу покри не само последњу реч »отмам« него и питање допола, чак нешто преко те половине, па страх оста мутан у њему, недоречен и нечитак.

Гониоци су продужили на доле, место да окрену овамо. Али пси нису престајали да реже у околним баштама. Требало је поћи. Но камо? Како? Паућа су му набрекла, хрипала су, имао је утисак: сунђери пуни сирћета. Душник га је пекао. Убиствено заморна била је малочашња трка.

Убиствена! понови загладан у расуту белину преко улице.

Олазили су агенти на доле, према Дунаву.

Пси су престајали и најзад су се смирили. У тишини која наста, у једном му се часу учини да разабере ниско при земљи плаз гласа. Гмизале су преко сенки увлачећи се у њих и продужавале су, извлачећи се, да се, равнодушне и следе, скупљају и стежу преко целофанских млечних пега месечине. Али баш тад се, свега неколико блокова даље, у пригушену потку ноћи зари ужаснути позив, отегнут, кркљав, а потмуо као да долази испод сенки, испод греда ноћи, испод даљине.

— Овамооо!

Глас изрони на површину и опет утону у таму као нож који се зарива у месо што попушта. — Овамооо!

Танке рендисане притке баштенских ограда као да су се извиле од тог гласа и Мића затвори очи. Страх, колебање нису смели дуго да потрају; ваљало се одлучити. Дахтање га је пролазило, а са дисањем што се смиривало враћала се гипкост мишићима. По други пут их не сме ту сачекати.

Ипак кренули су овамо к њему. Испред њих иде

штафета псећег лавежа, праћена хаотичном звуком ла-наца који звецкају по баштенском шљунку као ситни новац низ камене степенице. Звиждајуци. Дозивају се. Ту их неће дочекати, али куда ће? Стаде се освртати. Уто опази десно од себе, одмах иза клина којим се заривала у тротоар ова зграда подигнута пре привременог регулационог плана, десно од себе опази полупорушену бетонску ограду иза које се слутно дубок простор с непрецизним талпама мрака индиректно осветљеним јако разблаженом сирупастом малином високог месеца. Како да то раније није видео?

Али покрет ублажи горчину прекора, покрет целог тела. Ишчупа се из тла, помери, покрену, провуче кроз узак простор између улеглог зида и високог бетонског темеља ограде која му је долазила до прса. Два блока даље, зацењени лавежи вучјака на шкргутавим ланцима најављивали су приближавање потере. Савијен, скривен оградом, бешумно појури у правцу гонилаца, одвојен од њих високим темељем ограде и тамом, не тамом више, њу је већ пресецао рефлектор мотора. Бректао је испред гонилаца опрезно и лекарски сумњичаво пипкајући на све стране меким снопом свог фара. Лизнуо би, као да су од шећера, зидове кућа у дну баштица што су их дању колико-толико заклањале од прашине дрвара и угљара честих у том крају. Мимомлазили су се, раздвојени зидом, крећући се у правцима противним и већ су бука мотора и врева гласова изгубили скоро сву бруталну респект опасности, иако је један од заосталих војника још јурио уза саму ограду ударајући канијом бајонета о хрлапав, разголићен бетон. Али Мићине старе гүмене патике нису га одавале, а сад је већ између њега и њих свих била не само ограда већ и барака дрварске канцеларије. Кроз њен напола дигнути шалтер чуло се узнемирено дисање будног, али уплашеног ноћног чувара који је, ваљда, мислио да је најбоље не видети и не чути ништа од оног што чује и види. Мића обиће цбунове младе коприве и поће са изгризене стазе према кубовима дасака што су мирисале на шуме. Сутра. Не. Он је већ данас у шуми. Он удише већ слободан мирис смрче, он је у отвореној борби. Застаде.

Брзо се умарао, али ипак, мора се напред. Пролазио је између дасака, талпи и летава сложених у високе коцке разбацане асиметрично по том простору између

пластова бјуквих дрва, дугих редова метрираних церових цепаница, грабовине на гомилу, ситних суварака, трбушастих котурова потпале и огромних брада пиловине чијом је ивицом сад газио с неким необразложеним мамутским осећањем сигурности. Из дрваре се извуче на доњу улицу, размакнувши овлаш укуцане летве ар-капије. Имао је луде среће. Исүвише поуздан у закон полицијског часа и патрола које су крстариле припуцавајући често без предупребења, газда није држао ни штене ни млађег чувара.

Од гонилаца га није више делила ширина зида, већ ширина блока дрваре што се пружала у дубину од горње до доње улице. Чинило му се сада и да зна куда ће до јутра и да зна зашто је, одвојивши се необјашњиво од Борба и Петра, потрчао овамо, у крај боље чуван и у сваком случају несигурнији. Прећи ће насип и наћи заклон на поплављеној обали, а кад сване он ће се већ лако пребацити до парка и учинити оно што треба. Четири одаучна човека биће потпуно довољна за то. Само да ти пси не лају толико, не одају. Горје се опет стишавало све што је мирисало на опасност. Мора да су дошли до угла и да претпостављају да се дохватио доњег дела Калемегана, испод Зоолошког врта. Али ако тај рундов настави да лаје тако избезумљено, тако ослоњен шапама на жичану капију, они ће се зачас сјурити овамо. Треба побећи од улица, потражити опет неко двориште којим ће се, као кроз ров, непримећен приближити насипу, поплављеној обали. Он је познаје добро и зна већ где ће наћи склониште до јутра. У оној напуштеној дегелији. Или у насуканој тиквари. Увући ће се у њу као риба. Осети необјашњиву радост. Неку милину; као уморан човек који се пружио лежећи у неком кревету светлијем, мекшем и топлијем од свега. Али мрак којим се покрио као завесом није му дозволио да сагледа ништа друго до ту пријатност, непрецизну, али узбуђену, нежну.

Двориште у ком се обрео било је поплочано турском калдрмом као и улица; пролазио је између два реда приземних станова од собе и кухиње, које је својевремено Електрична централа подигла за своје раднике, а после је давала под кирију свету шареном и са свих страна. Радници су, када, напхан још јевтиније станове или се задовољавали полүземницима које су поди-

зали на Пиштољ-мали и другим општинским Бубришима, где је било канти, сандука и осталог што је потребно да се подигне јефтин кров над јефтином главом. Било је тихо у том коридору између зидова окречених шафрански жуто, с још голуждарвим врежама ладолежа и слеза који је пузио привезан натрулим кончићима о зарбале клинце укуцане у зид с кога је отпадао малтер. Прозори су се црнели, мрачнији од ноћи што је одједном изгубила прозрачност. Дојка месеца је за тренутак скрила своје млеко у руно густог, кратког облака. Ускоро месец показа поново своју смеђу дојку, ситнију сад. Настављајући да се диже, пожуте, поста прозрачан ментолни ликић залепљен за непце неба што га је сисало и, сисајући га, ћутке разливало свуда по своју светли хладно кисели сок.

Неко је дете закашљало иза танког зида, а један мутни женски глас, туп од сна и загорео као дно лонца у ком је кувано млеко, понављао је несвесно, без инфлексија јаве, на смрт уморно:

— Немој више, пребићу те, Јовице!

Пауза. Није се мицао. Онда се опет чуо кашаљ и опет непромишљени, мусави глас: »Јовице, пусти ме да спавам, пребићу те што кашљеш!»

И учини му се да чује како дете с осећањем кривице сакрива главу под јастук да би угушило кашаљ и пустило на смрт уморну мајку да се испава.

Следећа улица не дочека га лавезом. Као да се налазила у другом граду, без паса. Мића пребе брзо на другу сеновиту страну улице и потражи одмах очима има ли каква рушевина, напуштено градинаште, дрвара или једно од ових дворишта налик на канале, како би се, невиђен, спустио још једну, још две, још три улице ниже, и стигао на ивицу трава што се наслањило на обалу насипа, који га је тако рђаво бранио од поплава. Што пре! Журио се, али не набе то грло кроз квадрат блока и побе десно, даље од Централе, коју остави за собом и неочекивано наибе на кафаницу. На тротоару два реда пустих столова покривених изврнутим столицама. Али је у исти мах угледао и пролаз који је водио с улице у дубоко двориште иза куће.

Двориште није било дубоко колико је мислио; тропни капићик у ану попустио је под првим притиском. Шкрипнуо је и то је било све. Опрезно обибе будмасте

буриће пива и барице на све стране. Мирисало је однекуд на кафански роштиљ, шљивовицу и скорене пикавце у пикслама. Масни се мирис пива мање осећао. Брзо ветри. Али се сасвим интензивно чуло вино кад пробе поред решетки подрумских прозора, хладних као знојаве чаше с леденим летњим шприцером.

Ишао је тако, али му срце нагло затрупка као регрут који је изгубио корак. Укочи се. На нежнобелом зиду преа њим, преко великих црних слова: »Собе за преноћиште«, преломила се одједном сенка невидљивог човека. Чесма је капала полако, упорно. Из штале десно чуло се рускање зоби, понеки пригушени удар копита или оно чешање коњских сапи о јасле. Шпедитерска кола с рудоом дигнутом у небо изгледало је да су спремна да упрегну животиње зодијака.

Човек у кошуљи преко гаћа протезао се на прагу и није гледао своју сенку што је, прострта преко земље и барица, пузала до црних, ружних слова на зиду. Ко чијаш? Зевао је отварајући мљаскаво пљосната уста, онда сибе низ два степеника и, вукући ноге у кожним пречанским папучама, побе право према штали, путем који је водио између бурића, обавезно поред подрумских прозора из којих је с хладноћом струјала пијана винска омама. Мића откочи револвер у целу капуга. Не! Помисли и укочи га. Све мора бити тихо. Све што ће се десити биће тишина.

41

Тад га човек примети, али пре него што је стигао да схвати да се то уплашио, викну из свег гласа, отегнуто и продорно:

— У помоћ!

Мића протрча незадрживо снажно крај њега, изби преко неких црепова у улицу, појури десно, зави за први угао. Али за њим се већ чула бука мотора, рачлави јауци пиштаљки, бат поткованих ципела. То се све скупило негде, две-три улице изнад, скупило у један звучни чвор и, скупивши се као сто хиљада сударених билијарских кугли, у један су се мах разлили, раштркали и натисли за њим. Журио је опет безглаво, цикцакајући и прошао је већ три улице, ушао у четврту, а бука је расла. Тек што га није поклопила.

Тада примети пред собом велик сив сандук за Бубре. Која ли је то улица? Сива мачка искочи као уплашена сенка оданде и клизну преко улице. Поклопац је стајао усправан, дигнут. Не размишљајући, Мића скочи у сандук и спусти поклопац који сакри месечеву белу дојку.

Пре два месеца, исто гоњен, сакрио се исто у такав некакав сандук за Бубре.

Али тада је и улазећи мислио само како да се што скупље прода, а да им ипак не остави кожу.

42

Лежао је сад у мраку, на нечем што је могао бити блаато и лишће пометено с улице заједно с Бубретом и балегом, разбијеним стаклићима, откинутим, сломљеним гранама, мокром, прљавом хартијом и трулим крпама. Све се то под руком чинило црно, љигаво, лепљиво и смрдело је накисело и натруло. Али није имао куда. Тек што је спустио поклопац, наишла је потера с мотоциклом на челу. Његова бела светлост је нашла фугу на грубој нетесаној дасци сандука, провукла се кроз њу као бео лист неисписане хартије и неодлучно задржала збуњена, приватна. И нестала. Напољу су у пролазу говорили узбуђени људи, дахтани од трчања. Делили су се на групе и одређивали правце и место будућег састанка. Одазвали су неки на Дунав, други ће прокрстарити обалом све до Небојшине куле, трећи ће према Централни. Један је од њих изразио сумњу да им је он умакао још раније, кроз дворишта и да је отишао нагоре, према граду. Тај је предлагао да се врате и оставе двојицу пред његовом кућом. Одалучили су ипак да побу према Небојши и Централни и ако га не нађу нигде, да се врате. Отприлике два блока даље, залајаше пси. Људи су се у трену умирени.

— Тамо! Видите, још није побегао! — викну један.

Мотор забруја и одзврја скачући преко помби праћен трком људских корака. Два су војника добила наређење да се врате у улицу Змаја од Ноћаја и да, скријени у капљи, сачекају његов евентуални повратак.

Мића се најези. Нешто је хладно лежало уз њега,

све време уз њега хладно. Сад је одзврјало, одбрујало, удаљило се. Зацвокота кратко. Зашто? Остала је и даље та смртна, лешна хладноћа. Леш? Не.

Зашто сам зацвокотао? питао се. Он никада још није цвокотао, није се плашио смрти, шта је значила његова свесна припрема неголи навикавање себе на подношење свих количина страха, свих количина смрти у животу? Зар се није зато вежбао, борећи се против свих слепих нагона самоодржања?

Хладно је! помисли покушавајући да превари себе, али та хладноћа је подсећала на ветар изазван замахом. А ту је и смрдело, трудело, и тај смрад трулежи требало би да је топао. Био је љигав, хладњикав. То није разлог да не буде топао. Знао је да није разлог. Па зашто цвокоће?

Дахћем још од трчања малочашњег, дубоко уносим у себе тај смрад и он ме опија, ошамућује, одузима снагу вољи. Зато?

Тада преста да лаже себе. Кораци агената и војника нису се више чули. Спасен.

То је. Да су отворили сандук и открили га на дну у том смраду, био би готов. Пуцао би, али се не би извукао, остао би. Нису га гонили двојица-тројица. Било је безброј гонилаца, изгледу су били равни нули. Зато је зацвокотао.

Значи — страх од смрти. Лепо.

Не! рече себи.

Све се утишало напољу и узнемирена тама у сандуку се бистрила и омогућила му да у наставку трагања за смислом себе и трагања за собом увиди зашто је зацвокотао. Није га био спопао страх од смрти, него страх да неће извршити задатак ако га убију. Не извршити га, била би тек смрт. Једина које се стварно још бојао. Не би могао рећи да се досад бојао. Није мислио на могућност да погине, јер задаци које је данас имао да изврши нису били нормални, обични, општи. Сваки је борац био кадар да уништи камион, убије непријатеља, постави динамит, запали штапин или баца бомбу. Задатак који је требало сутра да изврши био је други. Он је оправдавао цео његов живот.

Ослободи ли Вековића и изведе ли га срећно на слободну територију, он је доказао не само да је његов

став био правиан. Он је уједно и оправдао себе, своје напоре, своју борбу за новог човека. Не успе ли...

Хладноћа као да замахну целим својим мразом.

Успеће. Не чују се кораци више. Тишина је. Остаће жив ноћас, напаће сутра у пет и четврт. Успех. Оправдање свега...

А ако се Борбе и Петар нису извукли? Ако су погинули?

Нису погинули. Немогуће да су пали. Мене су сви агенти јурили, не њих. Шта знаш? Можда су се поделили. Пуцало је док си бежао.

А ако су они погинули, шта си оправдао?

Мића виде мртвог Борба, мртвог Петра. Али то није био крај несрећама које је изазвао. Шта ли је с оцем? Можда је и он налетео на заседу? Човек је необазрив кад нема разлога да се чува. Отац их нема више. Па Вековић...

Ухашпен. Да. Али све и јесте због њега. Ослободити Вековића значило би доказати свим друговима да је нови човек нужан, јер само он у ситуацијама као што је ова уме да мисли и дејствује сходно интересима... И зато не треба кривити никог. Ово је мој Велики Дан.

Глуности. Борбе и Петар су мртви. Мићу прође нов талас зиме. После њега тек осети да је крив.

Мучно, оштро, неподношљиво горко осећање кривице за све ове несреће које су задесиле друге. И да спасе Вековића не би се опрао, умирио. Отуда и онај цвокот, ова малаксалост.

Ко да ме очисти од крви? Све перионице овог света, са свим својим хлором, неће ме више учинити белим. Место да укинем бол, ја ширим његову смртну заразу. И то да буде мој први Велики Дан.

Као мехури сапунице расплинуле су се наде и маште. Нови човек! Којешта! Ето где свршава чистота његовог лика! У сандуку за бубре свршава!

Још нисам мртав и све је још могуће! помисли стиљиво у исти мах, али и одговори сурово: Одсуство наде је смрт пре смрти! Не заваравај се, јадна младичка глуности! Јадна, јадна машто о херојству! Јадни напори да од себе учиниш савршени убојни инструмент! Јадни снови о борбеној функционалности твог живота! Јадна веро да ћеш једном волети и бити вољен. Јадна будућности која нећеш никад постати садашњост. Јадна

садашњости која никад нећеш бити слобода. Погледајте ме сви: ту смрдим од смрада. Он ме је једини ноћас прихватио, унео у себе и он ће ме једини ноћас сачувати.

Сачувати за шта? упита се одмах, брзо. Сачувати за задатак?

Јасно. За задатак. А његов ће ме успех ипак опрати. Он ће доказати да је све што се десило морало да се деси и било нужно, оправдано.

Смрад је већ замиришао на хлор, чистоћу, свежи бели чаршав, али баш се тад зачуше напољу ужурбани кораци. С њиховим батом Бубре поврати своју накриселу, разорну воњавину и Мића се, после кратког лепршања над гнездом, сруши у понор још дубље немоћи. Али то незнање са цвокотом који га спопаде, са страхом који опет осети (уз стид) нису више изазивали уобичајене рефлексе самозаштите. Немоћ без воље да се брани. Пуцаће кад дигну поклопац. Пуцаће онако. Из потребе да спасе свест о себи. Не себе. А онда ће бити убијен. Био је убеђен да му нема спаса. И да је илузорно све што му је падало на памет као могућност излаза из тих смртних кљуса. И бомбу да баца међу њих, не би их све побио. Биће убијен пре но што извуче Вековића и то га је крваризирало.

А пре? Колико сам пута пре долазио и у теже ситуације. Спасавала ме је воља за спасењем.

Знам! одговарао је себи. Али пре нисам жалио свој живот. Паанем ли, знао сам доћи ће други борац. Али сад ми треба мој живот до сутра. Ја морам да га сачувам за задатак и не смем да га ризикујем у чарки. А то ме сазнање и спречава да се понашам нормално и да га евентуално сачувам. Да није тога ја бих као пре скочио из сандука, напао снажно, збунио их, утекао. Али живот ми је пре требао само за акцију у којој делујем, а не за сутрашњу. И сад ми треба, али за сутра, кад ћу оправдати ослобођењем Вековића и своје ставове и своје понашање и себе целог. Не ради се о Вековићу. Ја сам у питању, ја који осам година живим с наочњацима на очима свести, да не бих изгубио ништа од снаге потребне тренутку борбе. Ја сам се и пре сударао и бол је болео. Али ја сам се смешио место да јаучем и нико није знао колико бол боли. Не значи да није постојао, ако се није видео, јер је требало да се не види, требало

борби. Да се покаже и докаже да је њена нужност ја-ча од свег осталог. Да се убеди колебљивци, привуку сумњивци и остали, да би могућност борбе постала и њима — потреба, а потреба нужност победе, која не може без крви, без смрти. А не сачувам ли се за сутрашњу акцију, сви су моји насилни осмеси били лаж и све што сам радио била је лаж. Ја нећу бити оно што ипак јесам субјективно, знам. Сама субјективност није довољна. Потребна јој је потврда садашњице; нужен јој је печат објективног. Иначе је све што сам хтео само приватни експеримент који сам вршио над собом, без последица, без трага у свету који се бори за свет.

Мића трже с гађењем руку. Те дрвенасте, мокре длаке, то су њушка и глава цркнутаг пацова. Не мислећи, зари прсте у нешто друго, исто хладно, да отресе с руке осећање пацова. Било је то улично благо, балета. Гадиш се? подсмехну се себи. Значи живиш. Живиш, значи, трудиш се да се издвојиш од тих отпадака. Вековић је једном рекао: »Земља је отпадак сунца. А сунце? Отпадак неког другог отпатка.« Немој се трудити више. Ти си оно што си: отпадак међу отпацима разбијених грлића боца, пикаваца, нагњилог лањског лишћа, екскремената, блата, мртвих балегара који су јели мртве црве... који су јели мртве пацове који би те јели да живе...

Хладно, љигаво хладно.

Мића се стресе и прекиде ту глупу литанију набрајања у мраку. Жив је, а то значи да се опире хоризонталу изједначења. Жив је, значи различит је од свега и свих. Она флаша под његовом руком је разбијена, а он није разбијен, он је још цео, он мисли, брани се.

Брани? И одбраниће се! одговори себи. Али се одмах упита: Чему? Ова је флаша нечему служила док је била читава, а ја?

И опет осети плимину отпора против тог дијалогизирања што га разоружава. Видиш, помисли, колико је борцу нужна самоћа. Сваки разговор са собом представља шансу за снаге које га одвлаче с попришта. Зар је ова срча хтела да буде борац? Није, а ја то хоћу и хоћу да докажем да је то нужно бити. Доста глупетања! Нападам у пет и четврт.

Напашићеш, добро, и онда? Шта си доказао?

Ако успем, доказао сам да је потребно бити такав

какав сам постао да би се могло борити како треба не само кад циркулише крв директива кроз удове Партије него и у ситуацијама тромбоза, провала, панике, кад треба доносити сам одлуке у име принципа.

И укаљати руке крвљу другова, је ли?

Ја нисам крив!

Објективно јеси: они су објективно мртви. Спорити не можеш.

Али јесам ли ја то хтео? Ја сам, бежећи, и окренуо надесно да бих им олакшао ситуацију.

Не само зато.

Не само, али ипак и зато. И ако су погинули упркос томе, мене не може нико да окриви. Кад је Борбе пренео одлуку да палимо новине, нико га није окривио за Рајкову смрт, иако је Рајко погинуо у тој акцији.

Нико не криви генерала за смрт војника којима команује.

Очигледно.

Очигледно, само ти ниси генерал. Ко је тебе овластио да шаљеш људе у смрт?

Ја их нисам звао да ме траже. Нисам се играо жмуре.

Али Борбе ти је рекао: »Шта би ти урадио на мом месту да си одговоран?« Побеглао си му и он је пошао за тобом јер си му побегао. Осећао се одговорним. Постоје и индиректне кривице и постоји савест коју си данас извукао из сефа, зар не? Јеси ли је зато извукао из сефа? Да би се ослободио Борба и Петра?

Нема ми живота! схвати и не одговори том сазнању.

Лежао је на дну сандука за бубре, осећајући цвекот који је надолазио. Био је без отпора, није жалио ништа, ни своју недоказиву ефикасност, ни ништа од свега што је требало доказати. Жалио је само, а није знао шта. Жалио је тихо, немоћно, неотпорно, тужно.

Жалиш? упита се одједном. Шта жалиш? Илузije? Године напора да поклониш самом себи самог себе по мери будућности, да сировину овог свог живота прерадиш у новог човека, гласника једног бољег, безболног, непонижавајућег света правде и лепоте?

Лепота је исто неправда! примети, опет плен дијалога у себи.

Нека је то једина неправда и бићу срећан. Сад жалим.

Жалиш? значи живиш. Живиш иако ниси генерал

који није одговоран за смрти? Упоран си, знаш! А ипак, схвати, ти си редов.

Редов будућности зна о њој колико и најдаљековијанији генерал садашњости. И ја...

Шта? Да нећеш да кажеш да си имао права да их пошљеш у смрт?

Нисам! опирао се. Нисам ја никог послао у смрт. Можда су се извукли. Дао сам им прилику. Не би били оно што су да је нису искористили. А отац? А Вековић?

Знам! Помисли ослашкунујући кораке који су се приближавали. Осети се већ мртвим. Знам, нема ми живота. Деградиран сам у свести о себи на обичног, тупог, безличног, бесперспективног војника који се пријавио у ту војску добровољно, да не би био мобилисан. И све што је иза мене — то је дим.

Дим крви што се пуши.

Нисам никаква функција будућности. Чак и да успем да ослободим Вековића, ја нећу доказати да је сваки борац борбени форум који има права да наређује и остане чист и ако се не врате сви који су пошли да то наређење остваре. Ја ништа нећу доказати, јер такви докази ништа не доказују. Како ће ослобођење Вековића доказати да се морално нисам удавио у крви оца, Борба, Петра? Живот не тражи доказе; постоји. Само смрт треба лекара да је препозна и утврди. Ја сам мртав. И сутра ће моја акција доказати то: да сам мртав. Не да сам био упоран.

Па ипак, није био сасвим помирен, уверен. Опет осети отпор према тим мислима и тим корацима, тој хладноћи. И схвати оштро одједном: Па ја сам та хладноћа, тај леш, ја.

43

Наслоњена на прозор, Ана је гледала у ноћ, у звезде, у препове ниског крова преко пута, у велик сандук за Бубре, у тај сиви мртвачки сандук за ствари које не жалимо као што жалимо себе, и осећала се гола, гола као звезде што цвокоћу од зиме која је исто једна врста самоће. Кад би бар неког било крај ње, било би јој лакше, мало, сасвим мало лакше. Али никог нема. А

жена сама не представља ништа. Тек окружена пажњом, дивљењем и жељом, она почиње да постаје свесна себе, да живи. Не, нико јој неће рећи да би и жена могла да буде Робинзон Крузе. Жена осећа као нико то звездано простирање самоће, отуд тај стагни, једва приметни дрхтај, та вечита зимоморност стида који само присуство љубави може да укине. Стид од себе саме, излишне. Жена се не стида себе само кад се привија као повијуша уз чворновато тело свог тренутно трајног мушкарца који је жели и кога жели одјекујући његовом жељом. Живот је бесмислен и празан, празан, боже, празан, ужас један колико је празан, зато она и воли љубав и кад не воли и није заљубљена. Воли је чак и кад је пука игра, а не љубав и све. Све. Али и кад није све. И тад. А мушкарци? Измишљају себе. Само се праве оно што нису и озбиљно дижу нос, иако нису озбиљни. Човек си, а гониш себе да будеш Вилин Коњиц. Две године воли Вилиног Коњица зато што је за њу тај лепршај постао појам правог мушкарца. Са свим манама.

Малочас, док се купала, оставила је зато улазна врата одшкринута, да уђе. Бојала се да га неће чути из купатила кад зазвони, мада би га чула и кроз сто закључаних врата, да само стане на први степенник куће. Не зато. Зато што зна да је њено време људско, а његово — тридесет и шест хиљада пута брже. Он не сме да чека. Он је као муња. Ако га волиш, мораш се прилагодити њему.

Окрену се соби, помисливши да је заборавила нешто, неку крпичу преко фотеље и да би јој он то можда замерио кад би сад наишао. Али све је блештало од чистоће. На консоли изнад електричног камина, у плавој холандској вази једна једина зимска, жута ружа на високој грани. Ништа јој се није свибао та ваза. Плаво и жуто. Што? То иде. Али лепше би било да има неку керамику, просту, мање профињену... Али шта? Он то неће ни приметити. Мушкарци не примећују такве ствари. Сем Вековића. Али то нема везе с љубављу. Ваза и веза. Веза и љубав. Разуме се, ништа нема везе, нервозна је. Али шта може кад га воли. Воли га. Цео дан чека и лицка се и цицка по стану чекајући по сву вечност, дуго, дуго, дуго као у оној одвратној песми »Чекаћу те дуго, дуго« коју је певао онај маадић док је веслао по месечини возећи је на Локрум. То је било пре

рата, али сад је свршено, полицијски је час прошао и он неће доћи. Проклети мушкарци, проклети, проклети, само измишљају. И то је нешто одвратно — полицијски час! А зашто? Можда је имао посла све до осам, а онда — више није могао, иако је хтео да дође. Најбоље је скинути шминку, свући се и, тако смрзнута, покрити се свеже пресвученим поплауном, лећи на ружичасти чисти чаршав и осетити под главом ружичасту мекоту јастука ажурiranог по рубовима пресвлаке танким ружама, лећи сама, сва згрчена од зиме, и заспати, уз инат, макар и после суза, заспати, заспати слобена, нераскрављена, нерањена, а мртва од туге тако густе да крв постаје смоласта, док се он, смешећи се дрско, подсмева њој и ужива у себи што ју је преварио и није дошао.

Зар — нема срца? Зар он не зна шта значи за жену спремити се на састанак с човеком кога волиш? То није само намирсати се и пресвући се и мислити из петних жила пред отвореним орманом шта ће се обући, па макар у орману било више од сто крпа? Ми смо слојеније, спорије у свему. Али он је мучи. Осветник мушког рода? Је ли осветник? Добро, онда нека дође, нека се освети за све, али нека дође. Шта је за осветника некакав полицијски час? Кад би она знала где станује, она би право к њему и ниједне секунде не би мислила да се због тога што криши неку глупу швапску наредбу жртвује, излаже, чини јуначко дело. То би било тако природно и просто — дошла би му. Он се боји да дође, јер је прошао полицијски час. Мушкарац! Боји се. Боји ли се?

Она се насмеши. — Гле, Миша се боји! Свака нова претпоставка о њему чинила јој га је ближим, познатијим и дражим, жељенијим. Што су оне биле противуречне, њој није сметало. Она је осећала, макар и неразговорно, да у сваком живом човеку има места за све врлине и све пороке и да сваки мушкарац, као и жена, може да буде све што год хоћеш и да оно што ће бити и што јесте, не зависи само од њега. Но био шта био, порочан, хуља или оличење врлина, било јој је свеједно, она је волела Мишу таквог какав јесте, а то што неко јесте, макар и не било лепо, ирелевантно је кад се тај неко воли. А шта се онда воли у оном који се воли? Ирелевантност?

Док је волела Вековића, њој није било важно ни то што је славан песник, ни то што је женскар. Волела је

што уме лепо да прича, а пре и после причања да глати и љуби с изразом побожног човека који се моли свом богу. Она није веровала у богове, али било је пријатно бити бог некоме, макар и у хоризонталу. Макар тај Миша био неко који неће мислити да је она бог, нека дође, нека дође, њој ће то, без даљега, бити најлепше што жена може да доживи. Две године носи у себи Мишу безименог са великим М (јер су сви други прошли и били мише, с малим м, чак и Руди, који је радио као прв да би њој било лепо и имала све и била права царица у својој кући). Не. Не, све је то била лаж. Никог није волела досада. Само себе досада. И сад њега, Мишу, јер се не боји, јер се Вилин Коњиц никог не боји.

Али и њега воли због себе. Како се друкчије може неко и да воли? Због неког четвртог и трећег и свих заједно? Она ће полудети ако не дође.

С улице се зачуше далеки кораци, затим пиштаљке. Ана потрча прозору. Али не стиже да га затвори. Много је људи наилазило. Лопов! помисли видећи како се спушта поклопац сандука над крајем једне сенке што нестало. Гоне лопова. Она се уплаши лопова кога су гонили. Онда оних који гоне лопове. Онда помисли: Можда је Миша лопов кога гоне? Преста да се боји. Знала је да је то Миша. Мотоциклиста је већ прскао фаром као белим шмрком зидове и прозоре. Сва срећа што није упалила светлост. Мотоциклиста прође, неки су војници разговарали крај сандука за бубре. Остали су већ нестали. И све је нестајало. Срце јој је лупало, лупало. Поносно и гордо. Плашила се за њега. Знала је. Он је лопов. Он је сенка што је нестала над поклопцем. И да је он у сандуку. Војници су најзад кренули. Срце јој је лупало. Све је знала. Миша није лопов, али је ипак лопов. Вилин Коњиц је лопов. Војници су се кретали споро. Опет је напољу настала тишина, али у њој, у њој је лармало, да изаудиш колико је бучало. Она отвори врата и сибе у баштицу, погледа на улицу. Војници су излазили из улице. Али два су цивила улазила у улицу. Агенти. Далеко се чуо лавез, бат корака, трка, пиштаљке. Можда ће се и остали опет вратити. Треба брзо... То. Брзо. Чим војници крену за угао, она ће...

Она задигне крај своје беле, свилене собне хаљине спремна да закорачи. Онда се сети нечег, отрча у кухињу.

Сад су се приближили сандуку, стаали. Само је помислио: »Штета!« Није помислио: »Умрећу у сандуку за бубре«. Стежући револвер, помислио је кратко, јер је ипак требало деловати упркос свему. И смрти. Тако прљав? помисли и помисли: Штета! Али у његовом кавезу за бубре други кораци, који су трчали средином улице, проламали су се као тутњава.

— Хеј! — викну неко напољу и застале у трку пред сандуком — јеси ли погледао да није унутра?

— Море, не изводи ми ту кривине. Нећеш ли мало да звирнеш и у мајчину, можда се тамо сакрио?

— Стани кад ти кажем! Да погледамо?

— Будаало, боље је да се не одвајамо сувише. Видиш где су остали.

— Да погледамо ипак.

— Ма ко ће у бубре?

— Шта ја знам ко ће. Дигни поклопац.

— А ако пуца? Гледај од чега да живиш, а не а' умреш.

— Момци! — викну први, а други зазвижда.

— Овамо! — дозивао је први.

— Шта је? — јави се нови промукли глас.

Тројица, значи! закључи Мића.

— Можда је унутра. Стани ту.

— Па?

— Мислим, за случај да је наоружан.

— Па шта? Можемо први! — рече и Мића чу како је пред сандуком, напољу, метак улетео у грао цеви. И други је револвер шкргућући репетирао. Али у то се, између тих челичних шкргута, јави женски глас, мек и тих као месечина. Долазио је одозго са стране.

— Господо!

Агенти су се сигурно окренули тражећи очима ко их то зове.

— Шта је?

— Док сте ту — рече тај женски глас — дозволите ми да проспем кофу с бубретом у сандук. Сремала сам стан.

— У то доба?

— Господине, ја преко дана радим.

— Може! — рече један, а други понови за њим.

— Може, лепа госпођо! — и додаде тише — она нек отвори, а ми ћемо онда стати иза ње и погледати.

Но вал прашине и бубрета запљусну Мићу пре но што је окинуо, а после је било доцкан, ништа се није десило. Кроз љуске кромпира, хартије и прашину која му је пала на очи, Мића виде зрак цепне лампе како клизну сандуком, чији се поклопац одмах спусти.

— Ништа? — упита други.

— Ништа! — рече први, али трећи плану:

— Само смо се цабе задржали. А ви, госпођо, пожуриште у кућу. Срећа што нисмо Немци. Они би друкчије с вама.

— Станите! — рече други и упита скоро љубазно — нисте ли видели неког младића? Опљачкао је и убио једну мааду жену.

— Мора да је овуда прошао! — додаде други убедљиво.

— Не! — рече и упита уплашено — овуда! Ох, боже!

— Лаку ноћ, госпођо. Пожуримо!

Други рече:

— Ето, сад видиш твоје бубре.

— Умакао нам је.

Улица се убрзо сасвим смири. Тад Мића поче да цвокоће без стида. Не само зато што је опасност, канда, прошла и он сачувао неопходни живот до сутра. Макар само за сутра. Него и зато... што му се сад, кад је схватио да је мртав, чинило да не треба више ништа доказивати. Мртав? Спасен је. Али ко га је спасао. Једна непозната жена. Једна обична жена. Је ли мислила кога спасава. Сигурно није. Видела је да гоне човека и она је спасла човека кога гоне. Човека садашњости је спасла. И шта садашњост има да доказује? Он има да спасе Вековића, не да доказује да је Мића имао право кад је... и тако даље. Има да спасе човека из руку непријатеља. Тачно као та жена што је учинила спасавајући њега. Просто, једноставно да спасе Вековића на вечно човечној црти солидарности са слабијим, прогоњеним. Жена га није одала и кад је чула да је спасла допова кога се, очигледно, бојала као што се већ жене безразложно боје мишева и свих чије побуде разумеју исто толико мало као и своје сопствене.

Поново је осећао малочашњу зиму, а колена су му

се тресла, иако је лежао. Затим и вилица. — Цвокот један. Да су пуцали наслепо могао је заиста остати ту на дну сандука за бубре. Цвокотао је без стида. Никога није било да га види. Ни њега самог. Он је морално мртав. Он није више онај стари Мића с претензијама на изузетност, он је обичан, анониман борац. Њему је доступан сада и цвокот и све. Он нема права више да себи забрани ишта људско. Он је морално изједначен са сваким обичним борцем. Са сваким Борбем или Петром. А Борбе себе никад није лишвао људских радости.

Мића преста да дркти, застиде се, али је осећао још увек олакшање. Шта има. Ја ћу преузети задатак старог Миће. Свакако ћу га преузети.

Наследио је његово тело и обавезан је да плати старе дугове, али осећао је да, ослобађајући Вековића (што мора да учини), он себи не треба ништа да доказује. Он није крив ни за чију смрт, ни за чије хашпење. Он је слободан, јер је обичан. Он ништа више не треба да сачува по сваку цену. Ни живот. Ако би поново наишли агенти, он би пуцао и понашао се као и досад. Ох, није то једина његова веза са старим Мићом. И он зна да сутра треба нешто доказати. Али не само сутра. Докале год буде живео мораће да борбом и победама и поразима доказује право будућности на садашњост. Право смрти на наша тела и право живота на наше смрти. Узнемири се опет, али кратко. Да се стари Мића није притајио само? Немогуће, помисли. Да је жив, стари би Мића себи пребацивао и оно што ја сад још не мислим, а неколико смрт Борба и Петра. Да је жив, он се не би оптужио за њихову смрт само, питао би се како је доспео баш ту, зашто није бежао заједно с Петром и Борбем.

Објективно и јесте крив.

Није. Све је дозвољено борцу за будућност. Може се бити и макро револуције ако јој то служи.

Смрт није довољна за кривицу, чак и кад би се објективно и било крив за њу. Мића је сад био убеђен да се може објективно грешити, а ипак остати у праву, и то субјективно у праву, али и објективно.

Јер је пука објективност исто толико привидна колико и овај његов оправдани отпор против ње. Овај отпор што расте са сазнањем да ни самоћа није неопходна борцу. Он ће задатак сутра извршити, макар ништа њим не доказао. Али као што његова тренутна самоћа (до

зоре се неће одаваде мицати!) не мора да је самоћа, ни заблуда не мора да је заблуда, ни бол — бол, тако ни смрт старог Миће — смрт. Само ако идеали остану неукаљани. Руке могу бити какве му драго. Што се њега тиче, он заставу неће укаљати.

Ослашну. Тихи кораци. Није их очекивао. Није. Није.

Последњи пут зацвокота. Врло кратко. И осети стид. Због цвокота. Али и због тога што је тако ужасно прљав.

Тад се бешумно подиже поклопац, предосетио је све, и пре но што је помислио: »Пуцај! Брани се! Погини као човек!« онај малочашњи меки и храбри женски глас шапну узбуђено:

— Брже, Мишо, изађи. Брзо!

А ако је то све замка? Уто угледа Ану Борбевећ, ону девојку у белом што се чешљала у Вековићевом купатилу; ону слику међу књигама; оне груди као раширена крила беле птице: ону прозачну руку што је махала у сну, овај танки струк којим се расцветало мааз попрсја као водоскок на месечини.

— Брже, могли би да се врате! Брзо! Мишо!

Али био је препрљав и зато неотпоран према том гласу. А зашто да јој не верује кад га је она спасла. Изађе из сандука с неочекиваном гипкошћу за слабост и стид што су га и сад обесхрабривали.

Улазећи у баштицу, потражи очима плаву плочицу с кућним бројем. Број 26. Није се преварио. Нема сумње: Ана Борбевећ. Познао ју је по гласу, иако ју је први пут чуо док је разговарала с агентима. Знао је да је то њен глас, а није је видео. Чудо! Било би чудо, заиста, да није, и гоњен, бежао у правцу Радничке улице. Зашто? Природно. Још раније је одлучио да ипак и чује шта то има да му каже. И, ако се треба нечему чудити, то је његовој способности да и гоњен стигне тамо где је хтео и учини оно што је одлучио да учини. Али шта ће му она рећи? Да отме Вековића? Њено је писмо од јуче. Вековић још није био ухапшен.

Јуче! помисли. Јуче сам још био Мића и нисам смрдео на сандук за бубре и све оне мутне мисли које су се и могле родити у смраду. Али овако или онако, успело ми је да се сачувам за сутра. За ноћас сам пребригнуо.

Стресе се. Она се окрену и узбуђено насмеши. Од слабости коју одмах и признаде:

— Што сам се бојала! Све ово време.

Ушао је за њом у кућу, још зимоморан. Она закључа врата и окренувши му се, наслоњена леђима на храстов оквир, одахну малаксала. Дисала је све узбуђеније, немирније, а није се стидела да призна да се бојала.

Мислио је негде испод мисли: два голуждаравца лепршају под дланом; ја бих их од туге и стида испустио. Али права мисао то није била. Једна празнина. Једна замка у очекивању плена.

Мислила је: Дошао си, дошао си, и све је сад лако, паметно, дивно, важно. Ништа од свега што се може десити напољу није занимљиво. Битно је само то ту, то ту, то ту. Али њему су секунди текли мање брзо од њених сати. Треба журити, журити, журити.

— Да предахнем! — рече она молећиво.

Гледала га је и знала да је то он ту крај ње и да је гледа и хтела је да га боље види и да је боље види. Пружи руку према прекидачу.

— Не! — рече Мића и застиде се јако.

— Да не упалим светлост?

— Не могу тако! — рече — смрдим.

Она се одби од врата, приближи му се и оф сад виде да се Ана заиста смеши. И тај га њен осмех заболи. Осмех је неодређено био радостан и мирисао, као и она сва, на нестварну чистоћу, белину и нешто дрхтаво, мутно топло, паперјасто.

— Хајдемо! — рече она и узе га за руку, а он се осећао тако јадно прљав у њеној руци да се стидео да извуче свој слебени длан из њених свежих прстију, из дужених, меких, протканих млаким ситним дрхтајима што су преносили меку светлост кроз жицу, преносили је из ње — извора — у њега збуњеног, узнемиреног, неосветљеног. Али још су радили шалтери у њему. И он је још могао да се држи на узди и осећа и мисли само оно што је требало. Али кад трже руку, осети потребу да се оправда:

— Прљав сам.

— Онда хајдемо прво у купатило, а после ћемо причати, хоћеш ли?

— Прљав сам! — промрмља опет.

— Свеједно! — рече она и поново га ухвати за руку — овуда. Морам да те водим. Пази! Два басамка.

Овог га пута додир њене женске руке не узбуди. Стидео се само и чинило му се да је све промашено. Шта? — Фотеља! — опомену га — обићи! Тако!

Вукла га је за собом, не пуштајући му руку. Он рече: — Све ћу испрљати. Пун сам бубрета.

— Па шта? Сада ћеш се окупати а и одело ће ти се догле опрати, и све ће бити добро.

Ушли су у купатило. То осети одмах по мирису сапуна, пасте за зубе, бочице с кремивима, колоњском водом.

— Да упалим?

Његова рука задрхта у њеној и она се насмеши у себи његовој драгој, петлићкој, мушкој таштини. Он је свукао њену руку са шалтера.

— Онда се врати у собу! — И рече му: — Седни док ја ту не спремам све што ти треба.

Он изађе из купатила; кроз полуотворена врата продре одмах после њега у собу и једна дифузна, пригушено бела светлост. И он се себи учини један прави авион мисли ухваћен у рефлекторске снопове. Само су му се очи мицале откривајући везе између лепоте свега у тој соби и њене лежерности и лакоће с којом је говорила крећући се по мраку. Као чаробница која зна све сезаме овога света. Њеног друкчијег света. Без везе с његовим.

Тад угледа пред собом њену слику. Ону која је висила код Вековића. Знак једнакости који је спојио светове! Смешила се још неодређеније, обасјана млаком светлости што је долазила из ведрог, звонког купатила — њени кораци. Али ти кораци што су лебдећи газили беле плочице и њена дуга хаљина што се тамо пенила при сваком покрету, чинили су да му је њен портрет на зиду изгледао мање очаравајући но раније, а ипак је гледао слику као да је желео да га она затекне пред њом. Но све је ту било друкчије и необичније. У једном му се тренутку чак учини да је немогуће да она говори српски. Како би га могла да разуме жена која живи у тако уредној, удобној, раскошној, а лепој соби, међу тим мирисима лаким као трилери. Он је гледао љани портре и њене су груди на платну сад изгледале крте, али свака је ствар у соби била на месту одређеном за себе и напољу су могле трескати бомбе од три тоне, овде се ништа не би изменило: свака би ствар остала

на месту одређеном за себе од стварања света до свршетка времена. Спољни свет ту није имао приступа и отуда га је збуњеност изазвана свешћу да расте гонила да се осећа несигурно у том иностранству. Бриге, борбе, дискусије, револвери, принципи, бекства, све је то постајало ту беспредметно и бедно. Видео је само један чврсти, дестилисани живот, одвајкада супротан његовом и за навек такав: пријатан, нежан, чулан.

Већ хтеде да се упита: Шта ћу ја ту? Али се не упита. Било би му још неугодније да остане ако би поште-но одговорио на то питање које и није поставио себи. Хтео је само. Нема куда. Остао би и кад би усхтела да га се отараси. Дакле, остаће ту. Не он. Он је мртав. Стари Мића је остао у санауку за Бубре са својим уседеличким илузијама. Он је сад други Мића, човечнији. Ако је и даље борац који је био, он је то на један еластичнији, лењинскији начин. Револуционар није чистунац и ја ћу урадити све што треба да бих се ту сачувао за сутра. Револуционар мора да је макро који ће оплодити сваку ситуацију ради тактичког циља. Ни Лењин сам, а камоли Борбе, не би имао скрупула да искористи оно што му се нуди ове ноћи: мислим, овај стан. И нико на свету не би имао скрупула. Само Мића. Али он је остао у санауку за Бубре. И он не гледа старим очима тај намештај у модерним, функционалним линијама које делују солидно, иако се чини да немају тежине. Не гледа стари Мића те уске, у нишама узидане полице с лепо укориченим књигама и вазе с цвећем. Ни изнад њих не гледа плаве порцуланске тањире са насликаним кућама, пољима, ветрењачама и шумама, залећеним каналима с људима који се клизају држећи се за руке, грациозним људима упркос забуљености својих широких одела, округлих дубоких капа и клоупи. Ни даље, не гледа слике на зидовима: пејзаже, пешчане обале и мора индиго боје, беле кућице с љубичастим крововима и — њен портре пред њим. Изгледало је да га одатле посматра лакираним црним очима, а усне су почињале да јој се смеше као меснати цвет неке незнане зевалице. Али сад су јој на том лицу само усне живе. Груди не.

А кад је први пут видео код Вековића те груди на слици, застидео се, потресле су га и било му је отада тешко да их не гледа и стиђо да гледа. Због оног цвр-кута што се чинило да звони из њих. А сад... То их сад

не гледа стари Мића. Он би се стидео да мисли о оном што види. Борбе би, на пример, гледао тако нишу што се у дну собе као настрешница савијала у благом луку, гледао нишу у којој се налазио кауч покривен ружича-стим чаршавима, а над њим — разапето једро од ин-дијске свиле са насликаним рајским птицама и колиб-рима, детаљима и дроздовима који лебде над танким, провидно цртаним деблом обраслим бриљаном, зовом и папратом. Из електричног камина крај кога се налазио ниски сто са три меке и дубоке фотеље, ширила се осве-жавајућа топлота. Крај кауча се такође налазила једна исто тако ниска, али нежније извијена светлозелена фо-теља и Мићи се учини да она личи на жену, тако је нека-ко била чулно извијена и раширена. А најчудније — све је ту (од бухара-ћилима на поду до гипсаног плафона) штитило од неугодности и чинило излишним свако пре-зање, неповерење. Уосталом, видео ју је код Вековића, писала му је, спасла га малочас.

А њој је у купатилу он био исти онакав каквог га је видела први пут: озбиљан, концентрисан на своју ми-сао, њој недокучиву. И било јој је драго што је прљав, па се стиђи. Јадни дечко! Не зна да јој је такав још дра-жи (не што је прљав, него што се стиђи). Друкчији је, а ипак исти каквог га је видела први пут: опор, резак, суров и нежан. Прави Вилин Коњиц.

— Шта више волиш, каду или туш? — упита га оданде, из купатила.

— Више волим — поче отежући, али се прекиде и рече суво — туш!

Продужи да гледа слику. Интензивније но досад.

— Мислила сам да више волим туш! — рече она и он чу како је потекала вода и како је регулише пуштају-ћи је да тече преко њене руке. Кад јој се вода учини ка-ко треба, позва га: »Дођи!« и упита:

— Морам ли да затворим очи!

Он не одговори, али она рече:

— Волиш ли кад је вода сасвим топла или ти је дра-жа нешто хладнија?

Он опет не одговори. Она изађе брзо из купатила и одахну спазив га пред сликом.

— Ах! — рече још увек узбуђена. Уплашила се да није побегао. То би тако личило на њега.

— Волиш слике? — упита равнодушно.

— Знам ову одавна.

— Ову? Одавна?

Ана уздрхта: Он ме одавна зна. Одавна.

— Да! — рече он суво — кад год сам долазио... њему, седео сам под њом и гледао је.

Није хтео да спомене име Вековића. Она схвати. Било јој је драго.

— Свића ти се одавна? — упита и затвори очи: његове су усне подсећале на осушену напрскотину крушке водењаче. Сви су сокови повучени с руба у дубину, а ожиљак — бео, сув. Ожиљак кроз који пробија напрсли глас.

— Да! — понови Мића не окрећући се — одавна.

Отвори очи. Било јој је жао сваког секунда. Морала га је гледати без престанка. Да надокнади све.

Је ли разумела, питао се, да намерно нисам изговорио име Вековића? Ништа није питала. Сигурно је разумела. И ништа. Да хоће да ми прича о њему, био би јој то добар повод. Али неће. Није ме она ни звала због Вековића.

Зар би се толико стидео што се упрљао да му није стало да ми се допадне. Он ме зна дуже него ја њега. Али ја га волим више неголи он мене! закључи Ана с поносом и рече мање узбуђено, трудећи се да сакрије свој немир веселошћу, шалом.

— Покрила сам очи рукама. Можеш сад проћи без опасности. Нећу видети колико си прљав.

Мића промаче крај ње и затвори врата купатила.

Стало ми је да јој се свидим. Пребрзо, друже!

Ана му викну кроз врата:

— Пешкири су ти на софи. И пижама.

Он не одговори и она хтеде да оде у кухињу и спреми нешто за вечеру, али се сети да му није узела одело, Закуца на врата. Мића се одмах јави с друге стране.

— Молим!

— Додај ми одело.

— Зашто? — упита гласно и помисли: Што си глуп Мићо!

— Да га оперем.

— Ја ћу! — рече он.

— Имам машину за прање. Она ће то часком.

— Ево одамах. Да се свучем.

Ускоро одшкрину врата и пружи маљаву, мишића-

ву, издужену руку. Скоро до лакта. С два прста је држао тренч, панталоне и ники.

Она му их узе из руке и осети врелину његове коже.

— А чарапе и ципеле? — упита.

— Не треба! — чу његов храпави шапат.

— Треба! Треба!

Рука му неста, изрони поново послушно и он пружи своје старе платнене ципеле с излизаним гуменим боном. Чарапе је гурнуо на дно патика, под капну. Сва је соба мукло, узбуђујуће замирисала на суву детелину његовог мушког тела.

Мића затвори поново врата колебајући се да ли да их закључа. Одлучи да то не учини, ионако је све личило на сан. Можда би се и увредила. Зашто би се увредила?

Он се виде у огледалу. Да је он жена, он се не би себи свићао. И зашто се она понаша као да се познају вековима. Говори му ти и зове га: Мишо! Сигурно јој је Вековић рекао да се зове Мића. А она га је прозвала Миша. Није бојажљива. А није ни мирна. Она уме да се држи на узди. Је ли глумица? Ана Борђевић? Не. Није чуо. Зашто би било лепше да је глумица? Ех, будало! Свеједно. Она је сва грозничава и та грозничавост избија из њеног гласа пуног неочекиваних инфлексија што заклецају, уздрхта и потресу. А ако се он вара? Ако се сад већ уплашила од свега што је учинила? Зар јој се наметао? Он је није звао да га извуче из сандука! Али сад је главно: сачувати се за сутра. По сваку цену.

Мића се гледао у огледалу и не би могао потврдити да је све то тако мислио. Те се мисли нису догађале негде на спољњем рубу хоризонта свести, где се види оно што се мисли, него унутра, спрат испод ње, тамо где се све јавља произвољније, мање обавезно, али не мање акционо. Дакле ипак је то мислио, гледајући се го у великом огледалу у ком се пре њега огледала она. И као да је немогуће било да је сасвим нестала из зрцаа, као да га скривена посматра иза његове сребрне површине, он се узбуди, окрену и, противречећи својим покретима, зажеле да поново види њене стално лепршаве груди.

Мића размакну мушему туша и стаде под млаз.

Вода је била баш како треба.

Ана је приставила воду за чај на решо, гурнула тренч, панталоне, чарапе и ники у машину за прање, и

стала да четкицом и сапуном пере Миђине ципеле. Радила је то са уживањем. Квасећи јадне Миђине платнене ципеле, сети се да има негде у орману два пара ципела: Једне — мужевљеве, друге — Вековићеве, старе. Сећа се, дошао је некако пре рат да је одведе у позориште. Био је у новим ципелама, а старе је држао под мишком. Она му их је узела, склонила негде и заборавила на њих. И сигурно још леже на дну плакара.

Оправши Миђине тамне платнене патике, постави их косо на под, близу електричног шпорета, али их одмах диже, отвори рерну и стави их на њену још млаку ивицу. Онда опра добро руке, обриса и намаза их глицерином из полупразне тубе. Затим оде у оставу. Миђа је сав један оштар покрет. Нечујни покрет јутра иза Вишњићког брега.

Обриса се полако, трљајући се чврстим, чупавим пешкиром. Осушивши се напола, и мислећи на њихову лепшавост, поглед му паде на стаклени етажер пун необичних стварчица: огроман, миришљав сапун, набубрео сунђер боје младог сунца, рукавица од чекиња, четка за прање лећа на дугој дршци, стакла с мирисима, кутија с кристалима соли, бочица с боровим екстрактом, флакони с колоњским водама, кремове у разнобојним теглама, уља у флашицама, тупне од ружичастих, окерастих и светлоплавих пахуљица: алхемија, лабораторија женске лепоте, море тајанствених справа, инструмената, течности, мириса, уља све што никад није видео изблиза, ни знао, одраставши крај оца удовца, човека несрећног, болесног, напаћеног. У мушкој клими његова стана такве се љупке ситнице нису ни слутиле, а отац, који му је својом равнодушношћу за све што није било сећање на Десу, први усадио укус за спартански аскетизам, био је од људи који су неговали и развијали само органе који прерађују горчину и пелен претваран чулима катастрофе у једину врсту задовољства за коју је још био способан: уживање у трагици, успоменама.

У огледалу, оивиченом сијалицама, гледао је опет своје протегљасто, мишићаво тело, сад чист, ту своју кожу изабрану црвеним укрштеним пругама од фротирања четком и рукавицом за рибање. Као да се ваљао по коприви. Осушивши косу, поче да је чешља дугим, чистим и прозрачним чешљем коме није мањкао ниједан зубац, и био је задовољан што је умирио и загла-

дио све чуперке и таласе. Било му је пријатно топло, осећао је да јој је раван сад, да, као и она, и он емажира чистоћу, онај заборављени и поново пронађени мирис детињства, бенкица и хефер-пудера, ону невиност која је постојала пре почетка света, пре но што је предузео да створи себе. А с тим детињством на помолу, осети се лакшим за сва презања и све опрезности памћења које је намерно мрачио да не би ичим оптеретио покрете тела у самоодбрани. Но сад се налазио далеко од опасности. Али у свест му се ипак врати сандук за Ђубре и оно осећање прогоњеног кад је без наде ушао у њ и покрио себе и револвер Ђубретом и после, овај неочекивани обрт, спасење, нагло, незаслужено, као и та пријатност после купања, као ти лаки, женски мириси, и пикама, мека, пуплинска, тамноплава. Не, није заборавио мртве другове. Они леже крвави на плочнику, убијени као пси, а он је чист и миришљив и пријатно му је, а све је то тако незаслужено и тако угодно и човек се тако брзо навикава на угодно да би се врло лако обрео на рубу заорава оног што се не заборавља тако лако као што се спира Ђубре с тела, да сандук за Ђубре није исплаутао у свет. Душа се не ослобађа тако брзо бола и свега чиме је прљи живот.

Пре пола сата центео је у Ђубрету, у мртвачком сандуку прљавог цина. Он је био тај прљави цин. А сад? Шта је сад? Борбе је стигао да га упита пре но што је погинуо: »Шта би ти урадио на мом месту кад би био одговоран као ја?«

Шта бих урадио? Исто. Напао у пет и четврт. То је одговорио. Али сад нема коме да одговори, сад је на Борбевом месту. И на Петровом. Његова се свест проширила за њихова сазнања и аргументе. Али с Борбем и Петром у пластичну масу његовог осећања и разумевања себе и света ушли су и остали другови и сви људи. Постао му је још јасније но тад на улици да се самоћа не укида само мостовима чији се стубови уклапају у дно покретне обале будућности. Она се уклања и кад се престаје да живи и осећа против целине света који постоји. Може се борити за перспективе и кад се прими сав живот сада и усвоји уз нужно равнање према оном што настаје борбом. И Петар је имао права кад је питао: »Каква је разлика сада између нас? И ти мењаш мишљење. Час нећеш, час хоћеш? Никаква ра-

злика.« Иако ја то не чиним да бих се удобрио секретару, ипак и ја мењам мишљење о истом задатку у току дана. То је битно. Промена става. Не разлози. Они су субјективни као свако објашњење. Не мења много у ствари да ли дејствују у функцији интереса борбе, или у функцији линијашења, пошто су у 99% случајева и једно и друго — једно и исто. Остаје тај 1% кад нису исто. А ко ми гарантује да сам, у овој нашој дилеми, ја мање субјективан од Петра, више у праву од Борба? Петар је био у праву кад ме је питао: »Ко је тебе овастио да мислиш интересима свих? Постоје форуми који то могу, а ти си само ти.« Самац! Савест.

Самац не од часа кад сам побегао од њих. Савест од часа кад сам почео »свесне припреме« које су биле лишавања. Било је нужно да се бекством физички усамим да бих разумео оно што знам од почетка: не може се постојати сам, ни мислити се не може сам. Шта су друго значили вечерас они гласови у мени, оно вечно присуство других? Шта боравак у смраду мртвачког сандука ако не враћање у садашњост, човеку, ономе што је, хтео то или не, увек био упркос »свесним припремама« »шпалтерима« и свему осталом. Према томе, то што види ту, одувек је његово, човек никад није друкчије ни живео него тако, међу тим флашицама и туфнама, тим гудријерама и боцама с млечним ноћним тоникумима за лице, с дневним темељним помадама за тенирање. И то спада у живот који је сада његов, јер се проширио за све које заступа. Као да је одувек ту и као да му је заувек ту место. Као да све борбе досад, заседе, бекства, експлозије, паљеvine и сачекивања, атентати, састанци, лажи и све остало што се припремало по оним сиротињским периферијским собама, у влажним двориштима пуним блаата и гноја, шталског бубрета, таљига и шпедитерских кола с рудоом дигнутом у небо или тамо, у прегрејаним собама иза некаких пекара где ноћу и дању шушкају бубашвабе и мишеви, као да оно све и није био живот, његов живот, као да и његов живот почиње с тим овде сјајем, као да је све раније било једна велика неопходност непрекидног лишавања, један период поста нужен да би се у пуној вредности осетила задовољства која пружа лепота, живот, прави живот на нивоу развијених односа и општег благостања у комунизму. И чудио се

(том је улицом пролазио и раније) како му никад није пало на ум да уђе у ту баштицу и зазвони на та врата.

Па то и јесте живот за који се борио да би га сви имали у будућности. Сви људи. И он.

И као што је он био претеча новог човека, позваног да примером извршује историјске задатке и баш тиме, својим примером, галванизира и делује на остале борце (како би у ситуацији поремећаја партијског крвотока мислио у име њених интереса), тако је и та кућица с том женом у белом била острвце будућности у овој данашњици, један пакет с мустром будућности стигао у ову садашњост, да би као очигледан податак о свету који ће бити подстицао борце и подстрекивао их за даља несебична жртвовања, да би се што пре тај изузетни узорак проширио и умножио и постао опште-доступна стварност у свеземаљским размерама. Знају другови шта раде и зашто то добро чини борцу. Поготову кад клоне, кад се уплаши. Омогућити му тад да види и осети да је реално остварљив идеал за који се жртвује; дати му прилику да на својој кожи осети, макар и на тренутак благодети и могућности правог, слободног, цивилизованог комунистичког живота.

— Шта је то? Зар стари Мића није умро? У мислима које мислим — нисам. И за њега сад има места у мени. Уз друге.

Сад му се није више чинило да се, и објективно посматрано, он може сувише да окриви. У њему је узимало маха врло непокорно, јеретично уверење да није крив и да га нико ни за шта данас не може више да окриви.

Из собе се зачу музика у складу с његовим расположењем: мека и дрско непокорна. Откуда зна? Почини ли поново време чуда? Но улазећи у собу, није је потражио очима, а знао је да је ту, лево, крај радио-апарата и да гледа како изгледа у тој плавој пуплинској пљажки. Хтео је да не буде само Мића. Зашто не би био мало и Борбе? Зашто не? И то Борбе до краја, до дна мисли, до последњег свог личног геста, асоцијације. Шта би он, на пример, помислио о овом стану? Да га је Партија организовала? Ништа друго? И ја сам то помислио, још у купатилу. Чему онада да будем Борбе? Ја сам ја. То значи и Борбе. И сви остали. Свеједно. Мислим као Борбе: Партија је орга-

низовала тај стан с том цеппе-женом, да помогне борцима на рубу снага. Не само да би прогоњени скојевац имао где да се оклони и сакрије и опере. Већ да би му једним очигледним примером оног што ће бити су-трашњица дала инјекцију армираног бетона у кичму и ојачала му поколебану веру у победу будућности. И тиме га позвала, истина индиректно, ненаметљиво, без увреде, да даје и даље све од себе, ако жели (смешно! свакако жели!) да то острвце среће постане континент, да такви постану сви континенти које никаква мора окупације, никаква узбуркана мора зла и несреће неће никад више преплављивати својим црним и крвавим таласима.

Не. Борбе не би тако мислио. Ни ја. Ако ми то сад и пада на памет, ја сам свестан да је то све ипак претпоставка, лепа, али неистинита. И он, Борбе, исто. Па он је трезвен човек, искусан.

Ана га је гледала. Стајао је на вратима купатила, у плавој пиџами, нешто краткој, и слушао замишљено музику.

— Волиш ли то? — упита не живахнувши кад га угледа.

— То? — упита Мића и погледа према радио-апарату одакле се она несмело смешила.

— Револуционарну етиду! — рече она.

Шта би Борбе рекао? упита се Мића питајући Ану:

— Ко је то написао?

Ана се насмеши. Свидело јој се што има хумора. Прави се да не зна. Није претпостављала да воли игру. Али свидело јој се што воли да се игра. И она је то волела.

— Неки Пољак! — рече Ана немарно, али онда осети потребу и да се приближи Мићи и додаде — револуционар!

— Аха, чуо сам ја то — рече Мића замишљено, безразложно, као и она, и додаде:

— Револуционар, али грађански. Буржоазна је, истина, у то време била још млада, прогресивна.

Хумор? питала се Ана гледајући га. Седео је преко пута ње, на ниској фотељи крај радија, ноге би им се додиривале кад би хтео. Она се плашила, пресрећна што је он тако близу са својим тврдим лицем, тврђим него што је мислила, много непродорнијим. И само је

по некој тежини у свом срцу осећала да је он тужан и несрећан, иако се игра, шали. Свеједно, она је била до суза ганута што је он ту, макар и несрећан, али ту, крај ње, тако близу да им се ноге скоро додирују, иако се не додирују; осећа се само близина његових колена, топла и узнемирујућа близина, опасна, страшна, дивна. Он би је додирнуо, он ће је заиста додирнути, ако се она мало, сасвим мало помери. Или он. Али он је замишљен, некако олако замишљен док површно весело говори нешто што га је некад можда и занимало:

— Истина, тад пролетаријат још није ступио на сцену као класа по себи!

Мића ућута незадовољан тим оправдањем Шопена. Борбе не би тако говорио ниједној жени. Никоме не би тако говорио. Ни ја.

— Занимљиво. А после? — упита Ана.

— То је све што знам! — рече Мића — јесте, знам још да је имао неку петљавину с једном француском књижевницом. Негаде сам то чуо.

Знао је где. Код Вековића. Знао је кад. Можда пре три месеца. Али је избегавао да га још спомене.

— Зашто зовеш петљавином нешто што је кудикамо више?

— Више?

— Кудикамо. Љубав је нешто кудикамо више. Озбиљније. Они су се волели. Сандова је волела Шопена и он њу!

Ана ућута, није више имала агресивне снаге. Зашто је то рекла? Зашто је споменула љубав? Изгледаће му да се намеће. Он сигурно не воли наметљиве жене. Бојала се. Чекала да нешто каже. Да је премрау поврати у живот.

Мића погледа њену слику. Висила је десно од камина.

Али гледајући слику, он је осећао њу, близу, ту, њене груди које су заиста живе, трепераве звезде, живе лепршаве птице. Борбе би рекао за њих: две топле беле земичке. Знао зашто је месец путем подсећао на дојку! Путоказ.

— Ти си сигурно врло гладан? — осмели се она и већ очајна и уплашена својом смелости, скочи и додирну га, дижући се лако и брзо, коленима. Случајно.

И не сачекавши одговор, изађе из собе. Мића у

исти мах устаде, али опет приђе слици. Целим телом му се разила струја њених ногу којима га је окрнула. Ако хоће — сад је чист. Зашто да не? Но наљути се на ту мисао. У томе и јесте разлика: он је две године гледао ту слику и гледајући је, заљубљивао се полако у њу, несвестан да се заљубљује, борећи се тако претерано за чистунство баш зато што се заљубљивао. И ако се до пре неки дан није опирао томе, то је зато што је мислио да се заљубљује у слику жене која не постоји или која ће, ако и постоји, остати њему заувек незнана и недоступна.

Ана се врати носећи на великом сребрном послужавнику четвртину црног дирисовог хлеба, отворену кутију сардина, три тврдо кувана, ољуштена јаја, маргарин у стакленој дози, пуну кристалну бомбоњеру кекса, пуслица и колачића од ораха и два светла земљана, глебосана чајника, мањи с екстрактом чаја, већи с кипућом водом. Из његовог је здепастог, плитког грлића избијала пара. Мића се не окрену све док га не позва. Није престајао да осећа електрични додир њених белих чашица, голих испод собне хаљине. Кад се окрену, опази да је пресвукла собну хаљину. Носила је сад — тамноцрвену, с чипкама око изреза над грудима.

— Какав чај волиш! — упита га — блећи или тамнији?

— Волим јачи! — одговори Мића, али не више тако љут на себе што је рекао »да воли« и то да »воли јачи«, мада му је, прво: све свеједно, а друго...: још је осећао онај њен додир. А он је растао и, обнављајући се стално, растао је сад и од њеног гласа и од ћутње и од мисли и од њеног погледа и она би могла да мисли да он намерно каже »волим јачи« да би прешао на љубав. Озбиљно. Све је сад деловао на њега као додир. Нарочито онај начин на који би положила своје дугачке очи на њега кад би га погледала. Као да то заиста прикива очи или ставља две дугуљасте саксије на перваз његовог целог тела.

— Седни! — рекла му је и насмешила се.

И осмех се чинио као додир.

И кад је налила себи у шољу мало екстракта и пуно кипуће воде — пријатан, мучан удар струје. Осећао је њен додир који се обнављао стално и кад је рекла:

— Ја волим блећи. Погледај ту боју. Је л' да, исти ружин листић?

Она му принесе своју шољицу и он погледа порцулан, провидан и ружичаст. Он климну главом, а телом му се разливала сурова благодот додира њеног погледа којим га је погледала као да је положила своје дугачке очи на његове усне. А то је учинила с толико поверења, без заштите и резерве, да је задрхтао опет. Глас му је затреперио, помислила је Ана, затреперио као лептир који се спустио на ивицу црвене ружине латице.

— Лепо изгледа! — рече Мића опоријим шапатам.

— Хоћеш ли да пробаш?

Она се смешкала на изглед меко, а, у ствари, мора да је и она дрхтала као и он што дрхти.

— Врло је добар! — рече и осети од гутљаја тог бледог чаја из њене шољице исту дрхтаву звоњаву као од њеног додира. Али не на површини коже, него унутра, испод површине. Дрхтао је испод своје коже, тресао се у себи, у дубини своје унутрашњости.

— Хоћеш ли да разредем и твој чај?

— Ако хоћеш! — рече опором, препуцкало.

Чему журба? питао се.

— Онда опшиј прво допола, па ћу ти налити вруће воде.

Он опши и осети нов талас струје која није престајала да одјекује у њему звонећи својом ситном, нечујном звоњавом; главо дрхтање: брзо, брзо лупкање челичног батића о понижавану полуопшту звона на вратима његових груди. Топли цвокот батића, не, зуби о сребрну полуопшту њене дојке далеке као месец на небу. Врело унутрашње цвокотање, невидљиво протезање и извијање, у неком главом, нечујном витком и пријатном грчу. Све је то било она. У њој не престају никада да леприцају ти леприцаји. А како ли је њој у њој, ако је стално тако треперава, жива до дна? Јер то узбуђење, та стална пријатност, нема сумње, то је она. Увек таква. У сну, и сад у фотељи у којој седи, и у ваздуху који дише, и у целој је соби то њено непрекидно треперење. Он не би могао да стално издржи то. Сваки дан да живи ту. Он не би могао да буде она. Он ће умрети од тога, ако то потраје и он не оде, не нестане, не престане.

— Сад је исте боје као и мој чај.

Ана се насмешци несигурно и погледа га. Уплаши се.

Али гледала га је и даље очима које су га уносиле у себе, усисавале, упијале. Први пут. Први пут тако дуго, тако близо. Није ли доста? Шта ће да мисли о мени? Али њене су очи клизиле лево-десно његовим лицем као редовима књига и горе-доле као да прате скакутање неке прозрочне лоптице што се одбијала од његових прецизно изрезаних набубрелих младих усана, мало влажних, као тек никло лепљиво лишће, и дизале до врха чврстог чела, до корена гршаве косе што је, још влажна, меко блистала. Између његових до бола прецизно извучених а меких усана и косе, био је нос, савитљив при говору, жив, прав, широких ноздрва, и било је лице озбиљно и увек концентрисано и као окоштало у некој слаткој унутрашњој напетости коју је његова аутентична младост преливала ружичастом ведрином, свежим врелим немиром који је долазио од сувишне снаге, од сувише живота. А ипак, преко свега тога — затегнути дизгини, та пажња увек будна и очи које, блудећи изван простора који гледају и времена у којем живе, виде све и схватају све. То је и чинило да му је лице било крцато јединственим на свету, неочекиваним потпокретима, једва уочљивим трзајима који су избијали час ту, час тамо, покретали му осмех и гасили га брзо и чинили га противуречним негде у њему, као да нешто у њему неће баш оно што нешто друго у њему хоће. А шта је то што неће? питала се Ана гледајући га пажљиво, у страху да не пропусти ниједан од тих никад непримећених трзавих претпокрета, стално побијаних и вечито започињаних. Време је пролазило. Говорећи, он је споро вукао три прста леве руке ивицом лица, од ува до врха браде, и онда нагоре, где би их за тренутак заборавио, вукао преко осмеха који би угасио присетивши се нагао да не треба да се смеши. Била је срећна што га гледа и збуњена што види оно што није мислила да ће икад видети: те противречне таласиће испод коже. Као да би устао и сручио се на њу. И као да себи не допушта да тако шта учини. Себе, дабоме, није више препознавала. Од њене духовитости није много остало. Ни од проницљивости којом је за трен схватала не само шта мушкарци мисле него и шта би она требало да уради да би било онако како се њој хоће да буде. Мисао јој је, фасцинирана као лептирица, летала око њега ка извору светлости и била срећна тим непромишљеним летом.

Срећна што је чека крпљење одшвиеног његовог никија на десном рамену. Да има девојку, не би три дана ишао тако. Кад се осуши, ушиће то.

Он је ћутао под њеним очима, али требало је одговорити и он рече као да се љути, као што би то рекао Борбе који је био мајстор у постизању асинхронитета између оног што каже и начина на који то каже. Да изгледа груб кад је добро расположен, и чумиљат кад је гневан.

— Дobar је. Много добар.

— Предратни Липтон'с. Имам га, на жалост, још мало.

Није знала како да говори с њим. То »на жалост« је деловало вулгарно. А он је Вилин Коњич који не једе. Он нема прева. Он лети само заласку сунца. Треба говорити о стварима које су му блиске. Које су то ствари? Приче о лоповима?

— Много добар! — рече Мића из даљине и оркну да раскваси брже у устима повећи залагај сендвича који му је она за то време направила од маргарина, сардина и јаја, а он стао да га једе да би све то престало. Вилин Коњич једе! мислила је и било јој је драго што једе. Али и тај је сендвич био наелектрисан њом. Њен се додир преносио и индиректно преко свега што је ту постојало само, а камоли преко ствари које је погледала. А камоли преко сендвича који је сама направила. Уста су му дрхтали од залагаја. И ноздрве. Ваздух који је она удисала и он за њом удисао још млак од њених плућа, продужавао је ту луку дрхтавицу у њему.

— Не свиђа ти се? — упита га.

— Сендвич? — упита набусито, као што би то Борбе рекао, и покваси нов залагај новим гутљајем чаја.

— Маргарин! — рече она брзо, без даха — ни ја га не волим. Узми колача.

— Колачи? Не волим то.

Мића се потруди да то изговори без израза. Али је дрхтао. Зашто је то рекао? Да прекине то стално дрхтање, ту ужасну пријатност која га је мучила.

Ана није хтела да мисли да такав Мићин начин боли, уништава, она је хтела да буде само срећна што је он коначно ту, што га гледа, слуша, разговара с њим. Али се збуњивала све време, осећала кривом. Могла му је спремити нешто боље. Истина, сад се тешко набавља,

а и новаца јој већ понестаје, па ипак, осећала се кривом пред њим и све немоћнијом, глупљом. Био јој је сад непознатији него пре, док га је чекала. Само сад је срећна, а пре је чезнула и била несрећна. Али она ће му спремити сутра све што воли.

— Шта волиш да једеш?

— Ја? — зачуди се Мића — качамак!

Она се трже уплашена од начина на који је то рекао, а Мића преста да дрхти. Нагло. Већ се кајао што опет изводи Борба кад то што говори ипак не личи на оно што би Борбе рекао. И онда не дрхти Борбе, него он дрхти, Мића. И, напослетку, зашто не би изводио Мићу кад је сам себи бар исто толико непознат колико и ма који други човек. И одлучивши да не буде други, да је време да буде он који јесте (једини начин да се знана какав је) поче да једе мање гладно. Поче да примећује шта једе, да бира. Јаје, молим. Не. Сардину нећу. Замисљена, брижна, Ана не уочи одмах промену. А и да је уочила, не би разумела. Али то је помогло. Мића преста да се осећа као кривац ухваћен на делу.

— Тако ми је жао, гладан си, а ја ти не могу дати ништа добро.

— Све је то добро! — рече Мића без нагласка.

— Озбиљно?

— Часна реч. Малочас сам се шалио.

Ана се насмеја. Волела је што Мића воли да се шали.

— И малочас си се шалио?

— Цело време.

— Мислила сам. Био си пуно гладан?

— Аха! — потврди Мића главом — као да недељу дана нисам јео.

— Зар ниси? — напхали се она.

— Не. Од синоћ само.

— Од синоћ?

Она га је гледала са запрепашћењем. — Од синоћ? — понови.

— Не, од јутрос. Јео сам печене бундеве код једног друга.

— Волиш ли печене бундеве?

— Не. Заправо, нисам је ни јео. Они су је јели.

— Зар је то исто? — упита га и поново осети како га воли, јер је Вилин Коњиц, равнодушан према ствар-

ности као што су то сви прави мушкарци, силовити, на-
сиљни, а мирни.

— Не увек. Али кад сам љут или узбуђен, не могу да једем... — он застаде гледајући укочено преко ње, кроз њу. Онда се трже, и заврши: — Бар не печене бундеве.

— Ох, бојала сам се да не кажеш како онда не можеш уопште да једеш. Али за печене бундеве ме није брига.

— Зашто си се бојала? — он је погледа и она се безразложно насмеши.

— Бојала сам се... То би значило да сад ниси узбуђен.

Ана се уплаши, премре. Но Мића рече својим препућлим гласом:

— Јесам! — рече Мића и помисли да није згодно да изгледа као да наваљује. Она га је позвала у стан, нека она прво и каже. Само да се не наљути и да га не отера. Сад је пола једанаест. Још пет и по сати.

— Јесам — понови он блаже — није чудо, после оне журнаве...

Разговор јој је потекао оједном пребрзо. Већ су јој измакла три питања која је хтела да постави. То је зато што он не једе ништа.

— Хоћеш ли још мало чаја? Направићу ти га светлог, као што га ја волим.

— И ја! — рече Мића — и ја сад волим светли чај! — али да Ана не би помислила да он наваљује, рече: — прија ми више!

Наливајући му чај у шољицу, она рече враћајући се на питања што су јој се наметнула у једном тренутку, али која су онемогућили Мићини брзи одговори. Они су уопште својом неочекиваности стално мењали правац разговору, остављајући нерешеним начете теме. Можда су мање мењали ток разговора, више интензитет њених узбуђења. Али та су је заостала питања мучила, страшно занимала.

— Рекао си да не једеш бундеве кад си узбуђен и љут. Ја нисам мислила да умеш да се љутиш.

— Зар си мислила о мени? — хтеде да је упита и да чује како му она одговара:

— Ох, Мишо. Дабоме, да сам мислила!

И да је упита:

— А зашто си мислила?

И да чује како му одговара:

— Зато што те волим.

Али је не упита ништа од тога, него помисливши можда први пут о себи да је лицемер, да сам себе стално лаже и заварава, рече кратко:

— У ствари, не умем да се љутим, али умем да се ждерем кад ми нешто не полази за руком!

Но то је већ рекао стари Мића, који је отворио очи и по друти пут погледао свет. Искуснији за један живот и једну смрт.

— Значи, умеш да се љутиш на себе. А на друге?

— Зависи! Мислим да и то умем.

— Кад не ураде оно што ти желиш?

— Кад не ураде оно што је правилно. Уопште...

— Шта је уопште правилно?

— Уопште?

Ох, мислила је Ана, шта се ње тиче шта је уопште неправилно кад је то оно што он не жели. Ето, опет се удаљила од питања које је хтела да постави. Али с њим ће, изгледа, увек бити тако. Зато се треба пуштати без контроле, па куда стигнемо. Чекати, дакле. Не помињати затоне у које се није упловило, не остављати их за после. Тога нема. Гледати да се уједри у онај који ће тек да дође, онај још испред нас, могући, садашњи.

— Не! Само правилно.

— Правилно? Оно што користи ствари.

— Којој ствари?

— Слободи! — рече стари Мића, богатији за смрт иза себе. Треба бити искрен. Не лагати себе, не обмањивати друге.

У руци је расејано вртео шољу, да се брже истопи шећер на дну. Није мислио на ту шољицу у руци, ни на то да је гледа. Мислио је: она уопште не симпатизира с нама? Јер какво је то питање? Па она ништа не зна! Али то да ништа не зна било је оправдање, и њена невиност га испуни неком дрхтавом нежношћу која га је гурала да је помиљује, да је помази, да је њише као да му је кћерка. И од тога што је сад осећао било му је тешко, било му је жао, никад му још није било у животу тако тешко и тако жао, тако немогуће жао и тешко. Кома то није било у животу још тако тешко

и жао? Мени. Зато и треба волети стварну жену. Ту жену. Доста је апстракција, човечанства! Но да буде искрен, није му се свиђао тај заповедни начин, тај познати командантски тон који је увек узимао према себи кад је престајао да се убеђује разлозима, испрпљеним до краја. Попи чај што је остао на дну шоље и спусти је празну на тањирчић пред собом.

— Знала сам! — рече Ана тако тужно да се њен глас учини Мићи као горда, зелена стабљичица нарциса нагло преломљена ударом штапа. Он је био удар и био штап. И опет осети тугу и жалост, а оне су биле само облици једне нежности што је тек почињала да се помаља. И то је знао. Било му је жао и те нежности. И тога што је и то знао. И знао да му је и зато жао.

— Хоће ли ми скоро бити суво одело? — упита неочекивано и за себе.

— Што? — изненади се Ана.

— Мораћу да одем! — рече, али се покаја. Тако нема смисла, ништа се неће десити.

— Да одеш сад? Не сад! Никако не сад. Сада је ноћ. Забрањено је, полицијски је час. Ох, ја знам, теби је свеједно што је забрањено, али мени није... Мислим, немогуће је да у то време имаш посла. Цео дан си имао посла и ја сам те чекала цео дан. Чекала сам те и мислила зашто те нема. И мислила да те нема зато што имаш посла за ту... у вези са том... ствари, јесте, ствари, али ја сам жива жена, ја сам знала да ћеш ипак доћи, морао си доћи, ја сам те звала и ти си дошао, ти ниси ствар само...

Устала је, пошла к Мићи, али је у том чула, с почетка нејасно, затим све разговетније брујање мотора, далеко још, али помешано с трком људи који су се главо дозивали.

— Видиш! — рече Мића мирно и додаде:

— Угаси светлост!

Ана је угасила светлост. Мрак. Мића је пошао прозору.

— Мишо! — шапну она и подиже главу. Дрхтао је. Он је гледао улицу. Калдрма се чинила — белутак на сребрној и чистој обали суве реке. Ана га одједном ухвати за мишицу и стегну.

— Гледај! — рече тихо.

Поклопац сандука је стајао усправан над црним отвором. Мићи се учини да поново осећа смрад Бубрета и пре но што је Ана схватила шта хоће, он се трже, изађе из собе. Тек је тад разумела шта хоће, сјурн се за њим и стиже га код доњих, излазних врата која је већ откључао.

— Не ти — говорила је цвокоћући — молим те, не ти.

— Зашто? — промуца он.

— Све се мора заслужити! — оте јој се — све.

Он је благо одгурну, изађе на трем, погледа низ улицу. Она је стајала крај њега. Али пред баштенску је капију стигла пре њега, отворила је.

— Натраг! — процедио је. Но она је већ прелазила улицу не гледајући ни лево, ни десно, стигла до сандука, док је он још стајао на тротоару, спустила поклопац и онда брзо, не обзирајући се дотрчала њему, обиснула му се о врат, дрхтећи целим телом које се тресло у неким меким и грчевитим таласима што су је сву прожимали од бокова према грудима и загрцнутом грлу.

Онда се отрже. Брујање мотора се приближавало. Он се одвоји и држећи је за руку, уђе с њом у предсобље. Стигли су да затворе врата кад мотор ударајући заглаушно клиповима пројурн крај куће.

Стајали су опет крај прозора у мраку и гледали белу, празну улицу и тамносиви сандук. Горе, улицу више, гоничи су још викали. Ана је дрхтала крај њега, ломећи тико руке:

— Бојим се! Бојим се! — шапутала је — бојим се.

— Дај ми одело! — рече Мића.

Она се опет приби уз њега.

— Не! — завапи — још пет и по сати, рекао си. Још пет и по сати.

— Не више! Време је да се обучем.

— Све је још мокро! — рече она брзо.

— Свеједно. Обући ћу се.

Ана га је погледала и учини му се још блеба, још тања — фрулица.

— Не још! — рече без гласа.

— Хоћу да се обучем! Не могу овако, ако...

Лице му је остало исто, мирно, чврсто, али она рече:

— Ако хоћеш! —пусти она и он се покаја, пустила га је.

Осећи пустош света лишеног света. Хтеде да је ухвати за руку, привуче себи, али она не издржа, прибе му шапућући и он с почетка није разумевао шта је то говорила.

Заувек је остао осиромашен за те њене изгубљене речи, важније, чинило му се, од оних које је чуо:

— ... Не мршти се, мила. Не љути се на мене. Само још нисам навикла на то... Ја знам, није лепо што дрхтим, што се бојим, али ја пуних једанаест година нисам имала прилике да се бојим. Опрости ми, Мишко, молим те.

Гледала га је својим огромним очима право у очи и он виде како се преко њених великих беончаца навлачи влага, и како се скупља у крајевима, надиима и капље на уско, нежно лице на ком су се само распрселе усне мицале мрморети: — Тако се сад бојим. Као онда доле, кад си био у сандуку као лопов.

— Не плачи!

— Нећу да плачем. Ја и не плачем. То је само онако. Жао ми је.

Под њим се стезала бела улица, а гласови су се далеко негде стишавали, изгледа да су агенти напустили наду да ће га наћи. Све је опет постајало тихо. Брујање се више није чуло, а кроз затворене прозоре нису допирали кречети из приобалних бара. Ана је престајала да дрхти. Одвојила се полако од њега и наслонила на наслон од прозора. Гледајући пред собом у улицу, лебима окренута Мићи, упита уз трзај:

— Јеси ли нешто рекао?

— Хтео сам да те питам да ли си знала кад си сишла кога спасаваш? Или си веровала, кад су те агенти питали за лопова, да сам лопов?

Ана се не окрену, не одговори, већ одмах упита:

— Јеси ли био болестан као дете?

Мића погледа њену наранџасту меку косу и не одговори. Ана рече:

— Ја сам била болесна. Дуго. Имала сам петнаест година. И тад сам се бојала. Стално. Ово није ништа. Овај је страх прошао. Али тада — ужас.

— Пре једанаест година? — упита Мића — чега си се тад плашила?

— Ноћи, свега. Становали смо на ивици града. Последња кућа у последњој улици.

Мића се приближи прозору. Стајао је крај ње и гледао, као и она, бледу уличицу превучену танким сирупом месечине.

— Преко дана сам читала. Била сам тешко болесна.

— Шта си читала?

— Свашта. Гугала сам књигу дневно. Романе углавном.

— Нолит?

— Шта је то?

— Социјална књижевност. Напредна.

— Не. Читала сам љубавне књиге и авантуре. Путнице сам исто волела.

Ана ућута, онда га упита не окрећући се, још увек гледајући белутак суне уличне реке.

— Јесу ли те мамила далека острва?

— Нису.

— Ја сам маштала да путујем. А ти? Зар ниси?

Све је било бело и тихо, поричуће.

— Не! — понови Мића и њој се његов глас учини тако нестваран, као удах миста тополе кад се у јесен откида с пране и пада.

— А ја сам дању маштала о далеким острвима, била сам смела, неустрашива, али ноћу... ноћу нисам могла да заспим од страха. То је било време зебње без краја.

Она је гледала пред собом у белу таму и више није дрхтала, глас јој је добио неки отегнут призвук умора који имају гласови путника у возу кад у мраку купеа причају тихо личне, тужне ствари.

— У глави ми је шумела крв, живци су ми постали преосетљиви и ја сам се трзала од најмањег шума.

— Изгледа да су коначно напустили наду да ме нађу.

— Не зна се још! — рече она, али одмах упита:

— Знаш ли како шуме телеграфске жице у летњи сумрак на ивици града?

— Могу да замислим.

— Тако ми је тад шумело у глави. И тако сву ноћ. Жице у глави и под прозорима моје собе. Али тај је шум имао тад неки смисао.

— Какав?

— Замисљала сам да разумем тај шум. Из свог сам кревета видела телеграфске жице. Њима су јуриле речи које су људи на свим језицима света слали људима са

свих страна света. Замисљала сам да сам ја једина девојка, за све људе, и да те поруке стижу мени.

— Какве поруке?

— Људи су ми поручивали на свим језицима да сам лепа а ја сам се бојала.

— Бојала што си лепа?

— Бојала. Они су ми поручивали да ће доћи да ме украду и однесу, сваки на свом језику. А ја сам осећала да сам мала и да још припадам белим чаршавима свога кревета и бојала сам се. Зар се ти ниси бојао?

— Сигурно, бојао сам се пред сваки задатак. И бојао сам се кад год сам морао да бежим. Ноћас, на пример.

— Није то.

— Шта није то?

— Онај мој страх није био исте врсте.

— Страх је страх, али ствар је у томе: човек може да се навикне на страх. Кад се навикне, он може да спава и ради све што треба да ради као да се не боји, мада се боји.

— Може ли и да бежи?

— Дабоме да може.

— Онда то није онај мој страх! — рече Ана с неким једва разговетним поносом — мој је страх био такав да нисам могла ни да помислим на бежање. Не бих могла прстом да макнем, било шта било, макар и дошао лопов, такав је то страх био. Мислим: да подитнем вратчије перце, не бих тад могла, а већ да бежим — нипошто.

— Да бежиш од кога?

— Од људи са свим њиховим језицима. Од њихових речи што су тихо шумеле и брујале низ телеграфске жице које сам видела из кревета. Пролазиле су крај прозора, а он је увек био отворен. Могле су лако да се одвоје од жице и скоче у собу, на мене, свака на свом језику свог света.

— Ко? Речи?

— Речи које су могле да постану људи који би се претворили у лопове. Нарочито лети, кад је кроз отворен прозор сву ноћ ионако улазила песма зрикаваца, месечина, и она влажна, млака, лепљива, знојава ноћна топлота цвећа, дивље траве, влажне папрати, бусења и суне, спечене земље.

— Зашто би се људи претворили у лопове?

— Мушкарци су лопови. Од рођења. Створени су да отимају, да кализе кроз мрак, упадају кроз отворене прозоре, као песма зрикаваца, зрак месечине и плаше болесне девојчице које не могу да спавају. Разумеш?

— Свеједно.

— Шта свеједно? — упита Ана још увек одсутним, нереалним гласом, надохлаим од осећања, од прошлости. Али је ипак чула сваку његову реч, примедбу, равнајући свој глас према његовом. Само и то је чинила одсутно, месечарски, непогрешно. И кад је ћутао, осећала га је, схватала.

Зато одједном понови чврсто:

— Свеједно! — и узвикну — Мишце! То је та лоповска реч! — Очи су јој се рашириле: — Мишце! Ја волим ту реч, то свеједно. Ми живимо — свеједно. Волимо — свеједно. Растајемо се — свеједно. Ми крадемо живот од живота, љубав од љубави, растајемо од састајања — свеједно. Ми умиремо — свеједно. Је ли свеједно и умрети?

— Зависи! — рече он — зависи од ствари за коју се гине и користи коју та смрт доноси ствари.

— Свеједно. Сада се не плашим те речи, допада ми се та реч сада. Свеједно. Замисли кад би место свих милиона речи у свету постојала само та реч: свеједно. Иста на свим језицима. Свеједно. Једно свеједно за сва расположења, све мисли, сва осећања. Свеједно за глад, љубав, жељу, рат. Свеједно за све. Да ли би волео кад би било тако?

— Не! — рече и осети како му се суши грло; сетио се оног њеног лудог, таласавог дрхтања кад се у страху привијала уз њега; тај налет сећања дошао је неочекивано као ветар, а насушан као рад срца, преживање код преживара; заборавио је већ да је то било, тада доле према кућом, код баштенске капије. И после — ту.

— Свеједно! — понављала је страшно, занета, ускићена открићем.

— Ништа више не би имало смисла кад би постојало само то свеједно.

— Свеједно. Какав смисао? Али — свеједно на свим језицима за све речи. Свеједно и за смисао. Лопов је тада улазио кроз отворени прозор.

— Лопов?

— Кажем ти, лопов. Била сам болесна, прозор је био

отворен и дању и ноћу, речи су трчале брзо својим ситним ножицама низ телеграфске жице, сове би пролетале нечујно и пољски би миш последњи пут цикнуо. У гловом цбуњу испод прозора шупшнуо би зец или змија или кртица и њихово је зече, змијско, кртичје срце дупало у мом срцу, а то је било њихово мишце, и кртичје, и моје људско — свеједно, а лопов ме је гледао с прозора.

— Машта!

— Свеједно! Лежала сам откривена, изложена, рањива према лоповом који ме је гледао. Зриковци су певали своје свеједно напољу. На шта те подсећа песма зрикаваца у ноћи?

— Не знам.

— Кад допире из поља кроз отворен прозор једне летње ноћи, на шта те подсећа?

— У јулу?

— Свеједно.

— Ако је у јулу, подсећала би ме на — нешто. Шта ја знам, на кораке по сену, на било шта... Не знам. Свеједно, а на шта је тебе подсећало?

— На свеједно. Мене је сећала на оштрење ножева. Као да су зриковци неки, мали, мали кувари, сасвим мали, скоро невидљиви, кувари у малим белим кецељама од пчелињег крила и капима од латица нарциса, мали кувари који оштре нож о нож. Зриковци! Свеједно, њихови су ножеви два осушена тучка дивљег каранфила, али су ножеви који се оштре тарући се један о други. И лопов је имао ножеве. Био је налик на Вилиног Коњица.

Мића је слушао ту прошлост која ју је плавила и у једном тренутку му се чинило да он то има једанаест година мање, да је он тај лопов који је с обнаженим ножем упао једне летње ноћи у њену собу.

— Ја сам била немоћна да зовем у помоћ. Нисам могла ни да се макнем, да шатнем, толико сам се бојала тог лопова.

— А ако сам тај лопов био ја? — хтеде да је упита, али је не упита.

— Била сам сва немоћна. Сва ми је снага отишла у страх, у најуженост која ме је ледила, била сам нема као табла леда.

— И онда? Лопов је отишао?

— Долазио је сваке ноћи. Од пролећа до јесени.
— Мора да си се временом навикла.
— Не! — рече озбиљно, великих, широм отворених очију — на тај се страх не може навикнути.

— Требало је да покушаш.
— Шта све нисам покушавала. На сто сам сваке ноћи стављала све што сам драгоцено имала: златан ланчић с врата и златан прстен с плавим камичком. И написала бих на картон крупним словима: »Узмите све то, али ме немојте убијати, ја ионако нећу никога звати у помоћ.«

— И? Је ли однео ништа од тога?
— Није.
— Видиш!
— Шта видиш? — као да би да се наљути али се не наљути — долазио је сваке ноћи, а оне су све биле једна једина ноћ од пролећа до јесени, и ја сам, да бих га умилостивила, стављала свако вече на сто још понеку стварчицу.

— Драгоценост?
— Како се узме. И лутке без главе су драгоценост. Али њему ништа није било довољно. Сто се у септембру већ упио под теретом мојих откупа и понуда, али он није ништа хтео да однесе. Само ме гледао. А онда је дошла јесен, ветрови и он је престао да долази.

— Видиш? Машта.
— Шта машта? А ветар?
— Какав ветар?
— Свемирски! — рече Ана озбиљно и додаде живахо — то није био никакав торнадо. Наши земаљски ветрови нису ништа према оној звезданој ветруштини. Шта је најлауба бура, најзапањенији југо, шта најдивља ледена кошава? Не осећаш их. Они дижу таласе и пращину, али не окрећу земљу.

Мића наслони чело на стакло другог прозорског крила. Све то нема везе, све је то бесмислено, али све то ипак у њеним устима добија чудан, њему несхватљив смисао и он је слушао покушавајући да то схвати својом трезвеношћу и схвати зашто губи ово време на то и зашто му је то ипак некако пријатно и тужно да слуша: пријатно, тужно и весело и страшно, окоро сузно. А како је малочас држала ту, крај прозора, привијајући се целим телом уз његово тело, ту крај прозора док се бру-

јање мотора чуло из даљине, ту, и после, тамо доле, коа улаза. А он се није усудивао ни да је обгрли рукама. Висале су му низ тело.

— Ветар окреће земљу? — упита зачуђено, логичан, иако се борио против дрхтања, себе, жеље.

— Да. Тај је ветар вртео земљу и све звезде и њему не би било тешко, само кад би хтео, да улети невидљив кроз прозор, подигне ме, понесе, заопија и баца на неку другу планету. Играчка би то било за њега, је л' да?

— Кад би га било! — опирао се Мића себи, ној. То је већ било исто. Немогуће.

— Осећала сам га, Мишо. А био је. И од страха који ме је спадао нисам могла просто да читам дању. Држим у руци књигу, а онда га се одједном сетим. Осетим га, али притајеног. Вреба ме.

— Ко? Лопов?
— Не. Ветар. И место да видимо оно што прича књига, ја видим другу планету, ону на коју ће ме бацити ветар. Видим је сасвим јасно: брда су црвена, реке — лење и жуте, мора бела, равнице — плаве, небо — зелено. Све је, иначе, сем боја као на земљи, све приближно исто, само рудиментарније. Разлика је као између топола и палме, чије је дебло слично слововској ноши. Топола или јасен — они су осетљивији, разуђенији. Или ма шта тако. Узми, на пример, једну египатску оду и упореди је с песмом о Морави. Сећаш је се?

— Не.
— Свеједно. То је једна његова песма.
— Чија? Зар ветар пише песме?
— Не ветар. Он... — замало не рече: Вековић. Али не рече. Вековић није имао везе с тим. Он није био ни лопов, ни ветар.

— Не разумем.
— Свеједно. Ја сам ти причала о ветру који ме је одувао на једну планету. Људи су тамо тек почињали да живе.

— Постоји једна теорија о постанку живота помоћу интерпланетарне миграције спора.

— Занимљиво! — рече она неуверено. Али Мића рече:

— Мене то никад није занимало. Само земља. И само — како да живот на земљи буде људима леп, то јест слободан.

— Зар ниси никад мислио о звездама?

— О петокракој само.

— А о оној плавичастој, далекој. Видиш је?

— Не, о тој тамо нисам мислио. О оној само што на заставама лепрша.

Застаде. Очекивао је навалу тнева, грање којом ће сам себе да обаспе, али ништа се није догодило, остао је миран, узбуђен само њом, њеном близином. Коначно и то је живот, а живот није дезертерство, јер он ће сутра напасти. У пет и четврт. А ово је нужније од спавања.

— Свеједно! — рече Ана — ја сам тад мислила само на ону планету на коју ће ме ветар да одува једне ноћи. И, за разлику од Велса, ја сам је замишљала много заосталијом од земље. Људи тамо тек почињу да личе на људе. Још иду голи. Руњави су као гориле. Не стављају на себе коже, не покривају се, не стиде, не желе да буду лепши. Знају само једну реч, исту на свим језицима свих звезда.

— Свеједно?

— Не. Глад.

— Глад?

— Да. Глад је све што се људско зна међу звездама. На земљи се зна и за свеједно и за друге речи, али тамо постоји само глад. Они не знају ни за тонфилм, ни за подморнице, ни за аспирине ни за аеродроме, ни за љубав. Ништа они још не знају. И ја сам, мада уплашена, долазила сама себи као богиња. Они су се скућивали око мене и гледали ме као чудо.

— Били су гладни?

— Били су и гладни и неповерљиви. Незналице и примитивци су увек неповерљиви, је л' да? А мени би било лакше да ме поједу но да ме сматрају за лажова.

— Зашто? Зар сте се могли да споразумевате?

— Не знам како, али јесмо. То и није био проблем од тренутка кад сам се већ нашао међу њима.

Мића хтеде да је помилује по коси чије је крајеве савијала на унутра, тако да се чинило да се један одсечен, а пренежан, обао лук савија над њеним танким, ломним раменима.

Он то, разуме се, не учини, само се поново сети како је доле крај врата дрхтао њено тело кад се привијало уз њега као топли, нестврднути восак који тражи облик. И пре тога — ту. Исто. Али краће. Он преста да је

слуша, напето ослушкујући познато брујање на улици. Али ништа. Није више мотор. Неће се више вратити! помисли и уздахну.

— За разлику од жена, дивљаци не верују речима. Само ономе што се оком може видети, руком додирнути и опипати. Они признају само оно што одмах служју и верују у оно што се даје узети. Они су прагматисти.

— Прагматисти! — рече Мића, али у њему је звонила реч опипати са сва своја четири слога који се спуштају као прсти на дирке неког танког, нежног тела које тресе дрхтаво таласање.

— Да! Зато сам и мислила: шта ми вреди да им причам о грамофону кад не умем да га направим? Шта вреди мењати игле и плоче и у мислима плесати с младићем који би имао лоповско лице — кад грамофона нема да потврди све приче. Причама се ни тамо, на Палматиди, не верује. Гаврани су већ свуда прочитали Лафонтена, а мене је обузимала паника пред незнањем цивилизоване девојке која уме да се воза прамвајем, евентуално и да јаше точак и гледа кроз прозор, али не уме да направи стакло. Да ли би ти знао да направиш стакло?

— Не знам! — рече Мића и склони чело са окна над којим се црнело небо избодено звездама. Палматиде! помисли.

— Видиш! Ни ја нисам знала.

— Знаш ли сад? — упита је Мића и погледа је у танак струк, одакле су полазили надоле, отварајући се као бреза, витки лукови бедара, а нагоре — водоскок свежих гутутки груди.

— Научила сам. То ми је изгледало лакше од свега осталог. Једна формула кварцног песка и ватре. А кад бих улазе пећина затворила стаклом место каменом, палматидски би троглодити били задивљени тим чудом бар исто колико и радио-апаратом. Немој ми се подсмевати. Трговци робљем добијали су за Бинбуве од стакла најлепше црне младиће. Стакло је вода што спава.

— Не подмевам се! — одговори гледајући је (корак иза ње) у леђа, у два таласа њене косе, у танак струк, у еластичан лук бедара и све што се могло наслути под дугом тамноцрвеном кућном хаљином. Она прича прошлост која је плави и, ношена њеном поплавом, заборава да је ноћ, да је жена, да је он крај ње, да је

сама с мушкарцем у топлој соби иза закључаних врата, да су завесе спуштене, да нико на свету не зна да су они сад заједно и да над каучем у ниши гори само једна бела неонска шипчица од чије је бескрвне згнануте светлости њена кожа постала још прозрачнија, а усне још зрелије пурпурне. Али ту њену причу о космичком ветру који је могао изненада да налети и, помешан с осталим земаљским ветровима, да је захвати, одигне, понесе и баца на једну планету на којој се тек појављују прва бића слична људима, њему та прича није била нимало смешна. Била је језива и као могућност. И као могућност увредљива за човека! Врећала га је јер је препостављала човека мањег, неслободнијег, у ланцима елемената. А за Мићу је човек потенцијално већ био изашао из стадија метафизичке курателе. Био је пунолетан. Истовремено та прича је садржавала једну поуку. Није му била још јасна, али је осећао. А ипак једно умирење.

— Научила си како се прави стакло да би ти веровали кад им почнеш да причаш о нама?

— Не само стакло. Почела сам лудачки да учим разне ствари из физике и хемије, чак и медицине, као да ћу на пријемни испит...

— Из чега?

— Не знам... Није лако положити испит из предмета човек.

Мића је погледа и ућуга. Ана настави.

— За руку бих ноћу везивала куферчић с епруветама, ножићима и разним стварчицама које би ми помогле да их уверим у истинитост оног што ћу им причати о нама, нашем животу.

— Зашто би им причала о томе?

— Зато... зато што бих жалила. Прво сам жалила, а после...

— После?

— После сам се помирила с тим. Чинила сам се себи великом, заслужном женом. Ноћи и ноћи нисам спавала очекујући, спремна за пут, ветар који ће ме одуваати на другу планету.

Заста, мислио је Мића, треба бити тако традиционално грабен, тако прозачан да би се могло доћи на мисао да те ветар може одувати на другу планету. Да је имала два килограма више, та јој мисао не би пала на ум. Сва срећа што нема два килограма више.

Ана је причала:

— Прежалила сам себе, родитеље, кућу, град, све. Страх се претворио у чежњу. А кад је чежња ојачала, пут је постао извесност. Тад сам опет стала да путујем. Неизвршена дужност. То је једно осећање налик на потребу за рабањем, за давањем живота. Али и то је најзад прошло. Прво сам оздравила, онда заборавила, сита снова. Тело је тражило и добило своје снове.

— Не! — рече Мића — не. То је исто.

Она се окрену одједном према Мићи, погледа га пажљиво, као да је сад тек реализирала да стоји крај ње и да је цео дан чезнула за њим.

— Мишћо! — прошапта. Не. Само је хтела, али није.

— Лепо је то! — рече он — мени се чини да је то исто понекад. И то је дивно.

— Шта је дивно? — упита Ана.

— Све то. То што умеш.

Заустави се. Хтео је да каже да је дивна машта која има силу да натера болесну девојку да учи како се прави стакло. То: покретачка снага маште која постаје јавна и гони да се чезне за оним чега се бојало. Ја то ни сам умео да откријем! помисли, али она рече:

— И ти! Ти умеш све што хоћеш.

— Не! — рече и помисли: не поседујем акционост маште. Ја знам сложенији, тежи пут. Али њен је прави, природни, и лак. Пут маште.

— Не — рече Мића — моја машта нема руке.

И помисли још једном: моја машта нема руке. Само моја свест их има. Али не и срце. Треба дати руке и машти. Иначе — ништа. И срцу.

— Има! — рече Ана — мора да има. Иначе се не би умело волети.

Мића је погледа брзо и одговори гледајући преко њеног левог рамена кроз прозор све до црног неба. Области! помисли, али рече:

— Можда.

— Како? — она отвори широм очи и рече — немогуће! Сваки човек уме да воли.

Мића се застиде. Зар он није човек као сваки човек?

— Не кажем! — рече — али ја не умем да верујем у све што сам могу да измислим. Ја верујем у стварност. У борбу верујем. А она није ствар измишљена. Она је стварност.

— Мислила сам да је и она — игра.
 — Не. Научити формулу стакла није игра.
 — Ја сам измишљала игре! — и додаде као да се извињава — била сам болесна, убијала време у очекивању здравља, измишљала љубав.
 — Ти и личиш на проналазача.
 — Чегаш?
 — Стварности... љубави.
 — ... која је давно пронађена? — упита она с иронијом упереном наједном против себе саме.
 — Да знаш да још није пронађена.
 — Како можеш то да кажеш, Мишо!
 — Зар је љубав то што се ради?
 — А шта се ради?
 — Кад би знала! Али ти не знаш.
 — Шта? Љубав? — Треба ме научити. Каква је љубав коју би ти измислио?
 — Не мораш ми се подсмевати.
 — Не подсмевам ти се.
 Ана се уозбиљи.
 — Не. Сувише сам... — Она ућута. Али гледала га је још неко време. Онда обори очи.
 — Говори! — рече Мића после паузе — шта си... сувише?
 — Сувише сам те чекала од јутрос да не бих разликовала чекање од присуства.
 — Имао сам посла.
 — Знам. И цео си дан имао посла.
 — Цео дан! — рече Мића бесмислено. Он је гледао њу, тако блиску, устрепталу, лепршаву и знао је само да је гледа и да му лево колено не престаје да дрхти и да му треба огромно напора да савлада глас и учини га незаинтересованим.
 — Али ја! — продужи бесмислено — морам да кренем у четири и по.
 Јер је требало говорити да би се стицало дрхтање које је поново почело да расте са сваком паузом. Она је ћутала, само сад друкчије, не више постиђено, уплашено. Сад је ћутала очајно, грозно, страшно. Страшно, све док не понови:
 — У четири и по.
 — У четири и по! — понови она и пође ка фотељи. Он се окрену за њом и виде њене ножне прсте како се

скупљају и пружају кад корача и виде њене црвене сандале и црвене нокте и тетиву како се, бела, затеже изнад ружичасте пете. Она се одједном окрете и као да хтеде да се врати, пође према њему, али застаде. Но он учини још један корак пре но што стаде уз њу. Колено му је дрхтао док јој је гледао тачно испод своје доње усне наранџасту, растреситу, слободну косу. Да се није зауставио, да је држао главу оборену, дотакао би јој усном косу, можда и чело.

— Што ћу тиш? — упита пригушено.
 — Не знам! — рече она и диже главу, заправо је забаци једним трзајем који јој отвори напола усне.
 — Зашто? — упита шапатам.
 — Шта зашто? — одговори она треперећи.
 — Зашто не говориш? — упита он шапатам.
 — А ти? — одговори она гледајући га и видећи иза његове главе сат који се њихао на крају сурле бронзаног слона.
 — Не знам.
 — Ни ја не знам.
 — Ни ја не знам! Не! — рече Мића с напором — ја знам.

— Знаш!
 — Знам! — рече дрхтећи тако да више није знао ни да је рекао нешто, ни да је рекао да зна, ни шта је то што је рекао да зна. Само је дрхтао и пружао дрхтаве руке у грчу.

— Мишо! — завапи, али се свлада. Тишина. У једном тренутку чуло се само тиктакање сата на крају сурле бронзаног слона. Тишина се продужавала. Тиктакање. Дрхтање. Она га је поново погледала забацивши главу. И он виде опет, као малочас, влагу како се скупља и одбија од углава њених очију и почиње да клизи низ њено усно, глатко лице на ком су очи живе друкчије од чулних усана што су се растварале полако, полако.

— Тад у опледалу био ли је неки одживен на рамену. Ту!

Он задрхта под њеним прстом.

Она продужи:

— А и вечерас исто, одживен. Зашто ти не запије то? Два-три бода и готово.

Мића је ћутао.

— Зар је ниси видео у међувремену?

— Кога?

— Зар немаш никог? — шапну она.

— Напротив! — одговори он после оклевања, трудећи се све време да склони очи од тих оуза што су клизиле као роса низ бледу доњу страну лишћа.

Она није схватала. Напротив од чега? Од виђења у међувремену. Или напротив од девојке. Шта је то напротив од девојке?

Али он није могао више да савлада дрхтање. Је ли хтео да јој каже да није имао девојку? Можда. Али је хтео да јој каже да сад, иако је раг и све, упркос свему што се десило и оном што је видео на тавану јуче у подне и свему отада што чини, да је све то ствар принципа, упркос томе што је хтео да јој каже, хтео је да јој каже и то шта он осећа према њој о којој не зна много више но тада кад није знао ништа о њој, тада кад ју је гледао на слику код Вековића, кад ју је сањао, кад је мислио о њој не знајући да о њој мисли, хтео је да јој сада каже да он осећа према њој, да он дрхти према њој и да је то сасвим другачије од свега што је мислио да мисли не знајући ништа, али баш ништа о њој, да он дрхти, да се тресе као на ветру дивљем од нежности, од туге...

— Ти дрхтиш?

— Ништа! — зацвокота он јаче.

Али она је схватила и, схвативши, обрадовала се и у исти мах ликујући, хтела бесмислено, најбесмисленије да почне да се игра с њим, да га мучи, да му се свети за јутрос и сузе и цео данашњи дан, али није имала снаге, а и бојала се да га то не прође, да се не савлада и опет не прође сат времена којег немају за губљење, којег имају за блискост која расте као радост што светли слепом светлошћу, што звони неким ситним звонцима десно од срца, негде у телу које се мучи и дрхти у ујасно чежњивом и лудо слатком премирању.

Ана се не помери, а сад је стајала ближе. Можда се он то померио, она је сад осећала његово тело, сад је већ осећао како сва дрхти, сав дрхти, осећала је његов дах у коси, осећао је њене хладнотопле усне на врату, не, близу врата, није их осетио, замислио их је само, дрхтао је, дрхтао је, руке су му се давиле, тако саме, празне, лишене зрака, руке су се хватале за ваздух који

им је недостајао, за руб влади, давиле су се, хватале за топлоту, за стварност, за црте, за облаке спасења што је дрхтао под сва три слога прстију, за обле облике, за мишице, за клиску, топлу, ваздушасту мишићавост, за кожу испод тканине, за отпоре који су се појављивали нестајући, нестајали поново се појављујући, тонући у саутњи несвесној себе, губећи се, драги, Мишко, за топлоту која говори, која има усне које миришћу, свеже усне пуне прозачног сока, усне топле и свеже које не шалућу, меке усне и језик избезумљен и очи које мотре, затворене очи које знају и оно што не виде, тежину што не виде, што осећају, срце што се гуши у једној смрти, у једној малој смрти коју је знала, добро знала, коју такву није знала никад, никад тако милау није знала, проналазио је, откривајући је свуда као љубав што воли љубав, малу смрт иза које она чека, чека да је запљусне велики живот, један велики бол среће која је насртљива, која љуби уснама меким и опорим, уснама које се још слуте иако су тек на врату, на образу, носу, усне које су легле на усне, четири усне које су легле на четири непомичне усне које се топе, онеошвићују и васкрсавају мичући се и постају свесне себе, усне по себи, усне за себе, усне на уснама које дрхте рушећи се, губећи свест, усне које пуцају и кржаве, које не кржаве као да кржаве, подделе усне којима су опне мале, усне које су порасле, рашириле се, одвојиле се од његовог тела да покрију цело њено тело, голо отворено с грудима, грудима, с грудима, с тим треперењем, срце му је ударало у леђа тим таласима тим морем које почиње да се таласа, тим тропима у мору, с тим сунцем од прозачне нежности таласа који се ваљају преко брада које тоне у таласе до врха катарке и излази из њих и сече и плови таласима, покривен њима, сунцима која зраче таласасто испод таласа, срце му је ударало по целом телу сунцима која издишћу испод таласа, која врштите, сунцима која се муче, шкрипе зубима испод таласа који надолазе, све већи, све страшнији, све луби, таласи који нестају, умирући у таласима који попуштају, из којих израња нерањива белина пруди, сва окупана под њим, чиста као дно океана које трне митрећи се, још не, прскајући, још не, прскајући, драги, драги, плуштећи тако, моја кишна росо, кад се о жарку белину жала разбио последњи талас у живој трви пржине. Као никад.

Лежала је мирно, а још јој се чинило да на њу јури дубоко небо, плаво. Он је то спустио главу на њене груди и његова је гршава сунчана коса дисала равномерно док му је његово, не, њено орце ударало у плећке. Миловало га је.

Она је осећала такву захвалност и клонулоост, немилу још, бучну унутра, а немоћну у ствари, да се не би никад покренула ни за шта на свету. Он одиже главу, погледа је дуго, пријатно, као да наставља да је драга и милује, али одједном спусти главу крај ње, загнури је у јастук. Ана се узнемири. Не свићам ли му се?

— Мишо! Мишо, шта ти је?

Ана се одиже, додирну му прстима леба, али се он не помаче.

— Мишо драги! — шапутала је — шта ти је? Не волиш ме?

Она га покри својим телом, осетио је свеже врхове њених дојки на лопатицама, осетио је целу, она га обасу влажним пољупцима који су продирали кроз кожу све дубље, све електричније топли.

— Не волиш ме? — шапутала је између пољубаца и то се питање продужавало и преко њих, синкопирано њима, све бржим, све очајнијим. — Свеједно! — говорила је.

— Свеједно, драги, не мораш ме волети ако ме не волиш. Ја ништа не тражим од тебе. Ја те волим.

— И ја те волим! — рече Мића у себи, у јастук. — Сад знам! мислио је.

И окрену се нагло, објуми је и стеже да је изгубила дах, не знајући да ли од његових снажних руку које су је све луђе стезале или од чега? од чега? од ћутње његове што се као омча склопила око њене зебње.

Он растави руке тек кад Ана јекну.

— Мишо! Мишо! — шапутала је између пољубаца све зажаренијим уснама, све сувљим, даха све краћег, усконитланијег.

— Ти не знаш! Мислила сам да нећеш доћи. Била сам очајна, не знаш ти колико сам била очајна, убијена.

— Волим те! — рече он у себи озбиљно, а очи су му утрнуле и изгубљено заколутале као да му је то неко други изрекао смртну осуду. Али не њему целом. Јер он ће бити убијен, али не мртав. Он неће бити ни мртав, ни убијен. Само једна гаупост. У њему.

Он је чуо њен глас, који није био њен ван њега, већ њен у њему.

— Истински ме волиш? — питала је гласом у њему. — Или ми то само кажеш тако што мислиш да то треба рећи.

— Озбиљно ти говорим — рече он гласом мисли.

Онда је чу како рече:

— Ти не знаш шта је то значило за мене. Глупо је што ти то говорим. Чиним то против себе. Али кад се много воли, онда се ради против љубави, верује се сувише у њу. Ја те три дана, ја те три дана волим, два дана те јурим, а један те цео дан чекам, а нисам мала, знам љубав и знам како се пркоси мушкарцима и игра с њима и како они воле да их се воли и како се, у ствари, они воле, не буди, Мишо, одмах љубоморан, тек је три дана како сам те први пут у животу видеала. У огледалу. Пролазио си и застао и твоја се глава наместила тачно уз моју, над поњиљком. А ники ти је ту — био одшпијен.

Она му стави прст на раме тачно тамо где ће сутра бити ременик пушке.

Она се стресе. А лице јој је било пуно сенки. Као да јој их је кожа упијала, привлачећи све сенке у соби, очима, уснама, врату.

— Ево! Тако сам се и тад најежила, а ти си отворио очи и погледао ме као да се будиш и као да ме препознајеш.

— То је зато што сам те препознао.

— Сањао си ме?

— Иста си као на овој слици!... — рече гласно, а у себи продужи: — Ја сам те, и не знајући, заволео. Кад год бих ушао у ону собу учинило би ми се да су ти груди живе испод блузе. Погледај ону белу мрљу на слици... личи на крило голуба је а' да?

Али она није рекла:

— Личи.

Није могла да чује говор његових мисли.

— Чинило ми се да ти груди залепршају кад год бих погледао слику. Чинило ми се да ми то машу, поздрављају ме. И тако! — закључи. Сад знам да је то било зато што сам те заволео! — рече у себи.

И додаде горко и гласно само:

— А шта нисам радио да те не бих гледао!

— Зашто ме не би гледао ако волиш да ме гледаш?

— Зато! — рече опорно и стави јој полако длан што је покрио од усне до груди и онда повуче прсте с усана и сави меко прсте око груди. Сад му је цела шака као оклоп била на дојци која је постајала чврста под руком, пропињући се брадавицама увик до длана. До линије живота на длану, што се лако озноји кад осети врх дојке као усну.

— Дугачка је то прича.

— Свеједно. Ја волим дугачке приче.

— Ништа више не разумем! — рече Мића полако и тужно.

— Шта не разумеш?

— Како сам те могао гледати, а не бити свестан и остао. Али рече само: као месец у руци! Она се сва стишала, смањила очекујући огромну реч. Али није дошла јер рече само:

— Ми смо људи мозга, памети. Како да то не учим?

Свеједно! Можда је боље да не изговори љубав ако је не осећа! Ана рече гласно:

— Мени је и то доста.

— Шта?

— То што си ту.

— Мени није. Јер ја сам био увек за истину, да се ја и ја не лажемо. И нико — никог.

Он је погледа озбиљан, потресен у свом неразумевану тајни свог срца за које је веровао да нема пред њим тајни, као што наивни родитељи верују да их деца сматрају за најбоље пријатеље и да ништа не крију од њих.

— Ходи! — рече Ана одједном, узе га за руку и повуче с кауча.

Он се диже послушно и ступи за њом у купатило.

— Сећаш се? — упита га пред огледалом и подиже се лако на прсте.

— Ту! — рече и показа на свој потиљак — исто као тада.

— У огледалу?

— Као први пут.

Мића је објуми, подиже до својих усана и пољуби у потиљак. Осећао је како му дрхти у рукама, дрхти и умире, дрхти и умире сва бела, сва добра и нежна и паметна као цврхут. Љубио је док не зацвила. Тад диже

главу и како су стајали крај самог огледала, он виде сузе у њеним очима.

— Да се туширамо, хоћеш? Заједно?

Он се одједном застиде и постиде тог стида који осети после свега.

Прво је пустила топли млаз, али га после охлади. Он не издржа дуго, одвоји се, а она се смејала гола под фином леденом кишом, грацилна, а висока, ломна и свежа.

Он се сушио пред огледалом и гледао је испод ока како диже живо руке према киши. А покрети руку померали су јој груди, нежне и живе као звезде под дурбином. Као звезде у хладној јануарској ноћи. Она не издржа ни она више, истрча испод туша цвокоћући.

— Осуши ме! — рече покушавајући да се смеши и добаши му сва цвокотава бели фротир.

— Трљај! Трљај! Умрећу од зиме!

Он је уви у чупаво, огромно руно пешкира, протрља је, подиже, понесе и трчећи спусти је на кауч.

— Лези на мене, зима ми је. Зима. Покријмо се.

Навуче јорган.

Дрхтала је под њим, дрхтала и смејала се, загргнуто, високо цвокотава.

— Љуби! Љуби, што чекаш. Сву ме љуби. Свуда, свуда сам се следила! — смејала се.

И он је љубио у главу, у врат, у потиљак, у уши и загрејан и ослобођен стида, опет је покривао тело, груди прво, меснате и глатке брадавице боје зелене мушмуле, те брадавице тако чедане на тој трпкој, мекој белини груди од којих је сваку могао да целу унесе у уста, али усне их нису престајале да љубе жудно, тужно, чежњиво, као да то чине последњи пут, као да је та ноћ један једини пут, једна једина поносна радост која се неће више поновити.

Давно се све утишало, псећи лавези се нису више зацењивали најављујући кораке патрола, ни бректање мотора, ни дуги пишак свирепог белог фара. Улица није престала да постоји, знао је да улица постоји, није заборавио ни једног тренутка на улици док ју је љубио по слабинама нежним као од хрскавице, с танком белом испраном челичном трицином руба карличне кости, док је љубио дисциплиновану виткост струка, меког трбуха, мирисног, глатког, пуног тихих потмулих таласања. Ништа он није заборавио, ни све што носи дан који још није

почео да свиће, али који ће скоро почети да даје знаке свог нестрpljivог и све наметљивијег постајања. Знао је добро и куда ће отићи кад ослободи Вековића и шта ће кад стигне с њим на слободну територију. Знао је да су му синоћ погинули најдражи другови Борбе и Петар и да га њихова смрт боли и пече и мучи, али је све то знао као што здрав човек, обузет нечим што га премашује, зна да му срце ради, плућа дишу и бубрези чисте крв, зна, али не мисли на то што зна и што се одвија и мимо тог сазнања. Мада је важно, и те како важно и оксигенско чишћење крви у плућима и рад срца и све остало без чега се не би било жив, па према томе ни обузет оним што га премашује, премашује тим другим телом крај његовог тела, друкчијим од његовог, тим телом које му се даје, моли, које га зове да га милајући мучи пољупцима и да брутално улази у њега, то друго тело што цвила од болне радости и не престаје да се таласа и грчи као једно ново незнано море које није ни слутно да може тако да га узвијори и понесе, као ветар свемиРСки, и да понесен њим као трабакул што се ваља по пучини, заборави на бескрајне тренутке и све сем тог сложеног двоструког задовољства које долази од осећања да се још већим таласом среће враћа талас који се узвитлао и да ћеш сад... сад бити још већи, још дуби талас среће којим ћеш је, жалећи је, залити.

Не, није то била само њена лепота, њено покретљиво, нешпачаљиво тело, гај онежни вулкан у стаалној ерупцији, та дивља мачка њене слатке пути, њене разударене челичне, савиљиве снаге тако сличне слабости ломнијој од травке. Било је то и нешто више од тог отвореног, грозничавог позива тела несвесног сад своје лепоте и привлачности. Што је више и од свести о неодољивости своје лепоте. И више и више него страсти које га пале и пале и не престају да га палећи мамузају стаално наново силно, жељно, сузно, чежњиво. То је и зато што је храбра жена, не само жена. Храброст њеног писма и храброст којом га је извукла из сандука и увела у тај стан са светлим купатилом којег је, онако прљав и мокар и смрадно накисео од бубрета, био недостојан! Не, поправи се, сви смо достојни свега. Сваки човек, и ја који сам волео њу несвестан своје љубави, ја који је љубим сада због лепоте њене храбрости несвесне себе.

Он грли и стеже то тело што уме да буде тако чисто и храбро, иако не зна како је храброст ужасно тешка и најхрабријима. Он је грли и љуби што је тако друкчија од њега, непромишљена као невиност и спонтана, одлучна и тамо где он не би умео да буде јер се није испробао. И љуби је јер је пун захвалности за ту ноћ коју му је открила све што није знао и зато што дрхти под њим, зато што га воли, што је воли и што се њихова љубав прелива из њега у њу и из ње у њега, воли је због свега, воли је због оне приче о болесној девојчици каква је била у кућици на домаку поља у тамним летњим ноћима кад је стрепела да не наиђе лопов, не дужне нечујни космички ветар који ће је одувати на неку мамутску планету на којој тек почињу да, живећи, бауљају диносауруси и пећински човек. Волео је што је у страху од лопова остављала свако вече све што је имала од вредности на сто, љубио, грлио под пазухом јер је знала да неће моћи ни да проговори од страха кад га угледа и што је почела да учи како се прави стакло да би јој троглодити на незнаној планети веровали да је дошла са земље на којој је техника напредна, али где човек (љубио је свуда) још бије прве битке за човечанство, за љубав. И воли је што га воли и ћути сад, и што јој је лице уплашено од страшне среће, воли је што је тако озбиљна у срећи, тако утрнула, а покретљива и лака, тако луда и што јој ништа што чини и мисли и што он чини и мисли не смета да остане усредсређена на љубав коју чини с њим и воли што је чини с њим, и воли је што му је открила страст која уме да машта, воли је због маште која пали и покреће њен живот, воли је због те ватре, воли је што зна да гори као нико, а не чини ништа да престане да гори, воли је због снаге њене маште, воли је због крви маште коју може да лучи једна мисао, да је фиксира, да је целу стави у службу тој фиксној идеји која јој острашћује машту, која продубљује идеју којој служи, воли је што се то код ње дешава само од себе, без притиска воље, аутоматизмом страсти, воли је што је воли, воли је, воли је што га воли и што ћути волећи га као он који је воли, воли и воли и воли и не уме да јој гласно каже колико је воли.

Она је затворених очију осећала њега као да га гледа у љубичасте очи, у сунчану косу, у прсте које савија, у полузатворену пеницу кад пуши, у очајање којим је

љуби, у онај његов пригушени, укроћени глас, у начин на који се осврће целим телом, никад само главом. И била је срећна и знала је да је срећна, и то што је он у њој тако пријатно, али не само то него што је он то и он тај и он тамо и он ту и он тако снажан и диваљ и велик и благ и осећајан и непознат и пун тајни и пун патетичних ћутњи и што има посла цео дан и што не губи време на спавање, што бежи, што га гоне, лајући за њим гоне га, а он им измиче, неухватљив, а ту сав на њој, у њој до мозга, од ножних прстију до грла, драги мој, ох, драги мој рођени плави вепре окупани, тако миришеш на пилиће и салун за децу, тако миришеш на мушкарца, на ливаде, на небо весело, на пространства да ми се плаче, мила, срце ми је малочас било још као најмањи бисер из ниске коју сам продала пре недељу дана, а сад расте, расте срце у мени и ја сад имам само тебе и своје срце и ништа више, и мени ништа не треба друго да бих те осећала на свом срцу, у ком ћеш спавати опружен тако огроман, Мишо, моје је срце веће од сандука у ком си се скрио и оно ће те боље крити, нико не може да му дигне поклопац, нико сем мене не може да га отвори, само ја да те купам и љубим и одевам и шаљем на твоје дечачке, луде, опасне послове, увек кад хоћеш да те пошаљем, не само онда кад ћу моћи да издржим без тебе. Ја то не могу више, Мишо, не могу више, не могу, ах, мила, више не могу без тебе, не могу више, више, више, ах, више, никад још не могу више без тебе Мишо, Мишо, Мишо, никад.

Опет је зацвилела и јекнула као мало, тек рођено дете и њему се срце испуни тугом и нежношћу и самоћом.

А после, кад отвори очи и кад се насмеши, она рече тихо као да је хтела да га помиљује:

— Сва миришем на тебе.

— На мене? — упита гледајући је налакћен на меки јастук превучен ажурираном навлаком од ружичастог батиста.

— На младу траву! — рече Ана — на младо сунце. На младо, зелено небо. Је ли ти топло? Да отворим прозор?

— Топло ми је.

Ана устаете и оде до прозора (корачала је на прстија а црвени нокти су јој сијали). Брзо отвори прозор и

погледа у ноћ тамних увојака изнад неба и земље, светлу само при дну уличном и горе, при дну небеском.

— Разведрило се! — махну му руком — доби! Да видиш што је небо весело.

Мића јој приђе гледајући њене голе, босе ноге и стаде уз њу, тако топлу, топлију још од свежине која је продрала споља у собу и реско им хладила гола, прегрејана тела. Мића лако задрхта кад угледа звезде. »Сфесте«, помисли и најежи се опет. Али Ана је говорила и он се смири нагло. Окренуо је шаатер, заборавио.

— Је л' да је веселије? Као да се опило небо, па је весело, има више звезда но обично. Хоћеш ли нешто да попијеш?

— Нећу. Весело сам и овако. Пун сам тебе, Ана. Осећам те као ордење на грудима.

— За одликовање ћемо попити једну чашичицу. Морамо. Вино или ракија?

— Свеједно.

Али Ана се није мицала, осећала се мала и хтела да му заиста буде орден. Осећала се вољена и хтела да је Миша заиста носи на грудима.

— Како је све мирно! — рече он и исправи се. Како је равнодушно у ствари! помисли. Ноћ је. Ведрина. Месец се нагиње. Не види се од кућа, од кровова, али ваздух је прозрачан, тамноплав, пун саћа месечине. И могло би бити лепо. Људи би могли да мирно спавају и срећно љубе.

Мића је притисну чвршће уз себе.

— Ана, знаш ли?

— Знаш ли шта?

— Па да! — рече што равнодушније. Зашто? и одговори њој и себи у исти мах. Чинило му се да је постао скромнији у својим захтевима према себи, свему, људима и тој кестењавој земљи. Не рече то тако, него просто:

— Постао сам скромнији. Као земља.

— Земља као да увек нешто схвати преко ноћи! — рече Ана припијајући се лебима уз његова прса. — Смири се некако земља и освежи. И људи! — додаде после.

— Ја волим Београд! — рече Мића.

— И ја га волим. Некако чудно. Београд волим, немоћно га волим, не могу да га загрлим, не могу да га пољубим, ни да му дам бомбоне не могу. Па ми га је жао.

Ништа му не умем... ништа да му дам. А осећам: могла бих, а не умем.

— Никад доста тога! Пружити цео живот изгледа мало кад се воли, је л' да?

Ана се стресе и окрену.

— Зима ми је! — рече и наслони свој танки образ на његове кошчате груди и пољуби их само десним профилом усана.

Он ју је почео да миљује својим рукама које су му изгледале огромне на њеним леђима, нарочито на узвијеном високом танком струку одакле су, као лепеза воде из водоскока, шикнуле њене груди на свежем и прозрачном ваздуху црно-беле ноћи, сочне и без месечине.

— Имаш дугачке ноге, Ана. Лепе.

— Дуга сам!

— Цела бих ти леђа могао да поклопим једном руком, дугоноги!

— Затвори прозор, мили! — рече Ана и стресе се — хоћеш ли ракију?

— Свеједно!

— Није свеједно сада. За ордење је пијемо.

Седали су опет једно крај другог на каучу и пошто је попила нагло своју чашицу, она је напуни опет жутом, старом препеченицом која је мирисала пријатно на шљиву и љутину.

Испи и другу чашицу и кад хтеде да му налије његову испражњену, Мића је поклопи руком којом је дотле миловао косу.

— Мека је.

— Ракија?

— Твоја коса. Не волим ракију.

Ана дупну пар пута цигаретом о црвени нокат палца.

— Хоћеш да пушиш?

— Дај!

Она му пружи дрвену кутију. Узе једну цигарету и упаљеном шибицом, коју му затим додаде, запали прво њој па себи.

— Сувише је мек дувани! — рече испуштајући дим — бугарски?

— Арда! — одговори одсутна, откри се мало, завали на јасук и стави дубоку кристалну пепељару себи испод груди на тело равно и танко као вито врбово шибље.

Он је сад гледао њене груди, смеђеружичасте бра-

давице, тако глатке и сјајне као два мала кестена тек ослобођена љуске и гледао је нежност њене прозрачне коже од груди до струка, и није веровао да је то његово, да он то гледа. Осећао се срећан што он то сме да гледа и што се не стиди и срећан што пуши крај ње и ћути с њом и срећан што може бити уз њу сам и што у тој својој самоћи може да отресе пепео цигарете у ту дубоку, светлауцаву пепељару што је лежала на њеном телу.

Отресе пепео, увуче нов дим у себе и помисли да ће за два, не, за два и по сата отети Вековића. Био је сигуран да ће му то поћи за руком, мада још није учествовао у таквим акцијама. Али акција је акција, миловао је полако Ана по грудима, и све су у ствари исте. Кад се детаљно изгради план (а он га је направио још јуче кад је, завршивши разговор с Ванетом, сишао у авориште), онда је 90% задатка урађено. Оних десет посто, то је — стисни зубе и напред марш. И брзина. И хладнокрвност. И преглед ситуације. Да се не би ништа пропустило од свега што је предвиђено. А после, кад изађу — треба да добију само четврт сата времена и све ће бити у реду. Разуме се, Коста ће да пресече телефонске жице раније. Само, ето, није видео где се вежују за главни вод. Свеједно. Погледаће то ујутру пре но што нападне. Главно је не заборавити на то.

— На шта мислиш, драги? — упита га Ана, гасећи о дно пепељаре пикавац који је држао с три прста дуга и ганка. Пепељара је тонула у гилку мекоту њеног облог трбуха без сала, у простор између сламена који чине вита ребра састављајући се за грудану кост.

— На шта мислиш? — рече, и њему се учинило да њен глас још није имао те тако миле грличје нагласке.

Али не одговори одмах. Само је погледа испод ока и виде њен узбуђен, уплашен поглед, њене дугачке немирне, замагљене очи. Како да каже на шта је мислио? Прво: конспирација. Друго: чему? Нанео би јој бол само спомињући Вековића. Но није могао ни да је слаже и да јој рекне: »На тебе, драга«. Осмехну се само и помери руку. Дотаче јој косу.

Она се осмехну и протегну снажно, иако уморно:

— Привиди се уза ме, драги! И кажи ми на шта си мислио.

Послуша је, приви се целим телом уз њу топлау, дрхтаву. Ништа се није променило. Глас јој је остао исти и тело исто. Треперење. Али зашто га гони да лаже?

— Јеси ли уморан?

Он рече:

— Нисам. Уосталом, свеједно. Скоро ће зора.

— Ходи. Хоћу да мало спавамо загрљени. Зар нећеш да спавамо мало, сасвим мало, једно уз друго, грбух уз леђа?

— Мораћу да одем у четири и по.

— Зар ти није било лепо?

— Јесте, лепо! — рече брзо.

Можда је то рекао нервозније или се њој само учинило да је то рекао нервозније.

— Не љути се, Мишо! Ох, не мисли, драги, да сам жена која се лепа и која не схвата да ти сем љубави имаш и друге послове.

— Љубави? — упита Мића и усправи главу.

— Знам да ме још не волиш...

Ана га не погледа, а још јој никад очи нису биле тако отворене, тако дугачке и још дуже због свежих, болних сенки под њима.

— Волим те! — одговори он — јасно да те волим. Знаш да те огромно волим. Знаш ли?

Он је гледао строго, као да се љути што није ни љут, ни изненађен.

Ана прогута плаљачку и осмејну се несигурно, интелгентно, невесело.

— Знам! Иако ми још ниси рекао да ме волиш.

— Заволео сам те пре но што сам те видео како се чељаш пред огледалом.

— Заволео си ме пре?

— Пре но што сам те видео и знао. По слици.

Она се опет насмеши, али он рече:

— А ипак, и љубав би требало измислити поново, дружчију.

— Каква би требало да буде? Реци.

— Шта ти је? Јеси ли тужна?

— Нисам. Реци, Мишо, каква би требало да буде та љубав коју би требало измислити?

Она уздахну и да га увери да није тужна, осмејну се опет и протрља му дланом косу.

— Не знам! — рече Мића — можда као слобода.

— Слобода...

Ана се замисли.

— Али човек који има послова као ти, он није слободан.

— Заузет је страшно пуно. Али данас нема веће слободе од тих послова. Нико није слободнији од мене, од нас који смо цео дан заузети тим пословима.

— Иако се за награду добија...

Ана не доврши, загргну се. Но Мића доврши.

— Неки пут се добије само метак. Конопац. Логор. Па шта?

Ана је дрхтава гледајући тамним очима са светлим, сочним беоњачама у мрак иза прозора.

— Да! — прошапта.

— Не! — рече Мића и окрену јој главу према себи — то није награда. непријатељ нам награде не дели. Али те ствари које се дешавају треба узети за оно што јесу. У сваком се рату гине, па и у том. Награда, ако о њој говориш, награда је ту, унутра — једно осећање среће, поноса, наде, једна стална ведрина и радост.

И заврши:

— Слично оном што осећам.

— Слично ордењу?

Мића не одговори одмах. Мислио је, вагао у себи, онда рекао:

— Не сасвим. Али ипак: слично љубави. Врло слично. И по снази.

— Зато ниси ни могао знати да ли ме волиш? Све до ноћас? Било је слично, је ли?

Како Мића не одговори, она се наднесе над њим, гледајући га како мисли. О чему? Задрхта. О оном што је слично љубави, што је врло слично. Врло слично њој? Јер она је његова љубав.

— О чему мислиш?

Он трепну очима, окрену јој се целим телом, насмеши јој се:

— Не знам више. Знаш ли ти увек о чему мислиш?

— Да!

— И ноћас памтиш све што си мислила?

— Јесте, дечко мој, памтим. И не гледај ме тако задивљено.

— И ја памтим све ноћас. И памтићу увек. Али не памтим шта је било пре три дана. Ни јуче не памтим

све шта је било. Ни данас. Хтео сам да се сетим нечег страшног што се десило јуче у подне и после, отада.

— Ниси се сетио?

— Нисам. А знам да се јуче десило нешто страшно. Знам шта се десило. Али зашто ми је то било тада тако страшно, не знам више. Зашто?

— Љубав не даје ничем страшном да дигне главу.

— Зар смо ноћас отерали Немце из земље?

— Из земље — не. Али ноћас смо мислили једно о другом ако смо се волели и ни о чему другом јер смо се волели. Ја сам све време мислила на тебе кога волим, а Немци, боже мој, за њих није било места у мени.

— Ни у мени. А ипак постоје.

— Али љубав их брише, опире им се, не допушта им да нас освоје, обузму. Љубави требају сви простори. Зато... Зато кад се воли — Немци не могу да постоје. Знам, знам шта ћеш рећи. Они постоје, јесте, али то је као и да не постоје.

— »Као и да не постоје« важи за нас, али не важи за њих. Они су ту... Свуда. Осећања нису довољна, треба се борити да би они стварно били отерани.

С Аниног лица је нестала малочашња свежа озареност; чинило се сиромашно. Не мање лепо, али сиротињски, тужно је изгледало кад рече:

— А било би лепше кад би у свету за живот и смрт била довољна само љубав.

Мића се лако насмеши:

— Био је друг један који се револтирао кад је прочитао негде да је земља улегнута на половима. »То је неправда«, рекао је и био бесан. »Праведније би било да је као права лопта.«

— Хоћеш да кажеш да је детињасто то што сам рекла?

— Не. Револуционарно. Човек хоће углавном оно што би се могло, што ће и бити, ако се из све снаге бори за то што се јако хоће.

— Ја хоћу то најјаче.

— Љубав?

— Да.

— Засада постоји и друго. Треба се дакле, прво ослободити.

— Прво, то су твоји послови?

— Да.

— Послови који те гоне у сандук за бубре.

— То је зато што...

— Што?

— Кад су агенти изјурили из куће, другови су побегли десно, а ја... Ја нисам хтео за њима мада је тамо био зна...

— Зашто ниси хтео за њима?

Мића је гледао Ану, миловао јој полако косу и био пун неке дивне потпуности. Осећао је реску свежину ноћи на свом голом телу и живу свежу топлоту њеног голог тела. Гиштина улице улазила је кроз отворен прозор, пријатна, ненапета, без памћења. Ана понови своје питање, Мића одговори:

— Стигао сам овамо.

— Јеси ли хтео да добеш к мени?

— Док сам бежао, хтео сам само да им побегнем. Али чудно је да сам бежећи доспео у Радничку 26, камо сам хтео да одем пре но што су ме појурили.

— Хтео си да ми добеш?

— Хтео? Можда сам се стидео да то отворено и тако јасно хтеднем. Али дошао сам. Свакако сам хтео да дођем.

— Зашто?

— Хтео сам.

Ништа није могла да доведе до краја. Време одмиче страшно брзо, сто хиљада питања је могла да му постави, али боље је уопште не мислити на то страшно измицање тла времена испод ногу, боље је причати само и ништа не довршити и ништа не дознати до краја, а ипак сазнати све, све до иза краја. Само кад он не би сваким својим одговором отварао сто хиљада нових проблема, затона који зову, али у које брза струја што их носи не допушта да се ухвати.

— Зато што сам те прва позвала?

— Како бих иначе знао да хоћу у Радничку 26?

— Али зашто ме ти ниси позвао први?

Мића се зачуди.

— Ја? Никад ми то не би пало на памет.

— Па да. Ти не волиш.

— И да сам знао да је то љубав — не бих ти, вероватно, писао.

— Заузет пословима?

— И то. Али и принципи.

— Војнички?

— Налик на војничке. Стражар је на стражарском месту само функција стражарења.

Није хтела да плаче, никако, никако сузе. Окренула је главу, затворила очи, престала да га гледа.

— Зашто? — упита је тихо Миша. Био је збуњен, узбуњен.

— Немој. Молим те, Ана, молим те, не плачи.

Он јој обухвати главу рукама, наже се и надиосећи се свечано над њом, додирну јој уснама трепавице, пољуби је у једно и друго око:

— Тако! — рече после. — Ја сам ти попио сву тугу. И радостан сам што су ти очи опет светле и сјајне.

— Ти си стражар, Мишо?

— Тако нешто.

— Може ли се освајати с оружјем направљеним за одбрану?

— Како кад.

— Ја мислим никад. Да ме ниси волео, ја те никад не бих могла навести да ме волиш.

— Ти! Тако лепа!

— То је друго. Ја говорим о вољењу, о љубави: ок, мени би било довољно и оно од тебе. Пре. Али сад не више сад. Сад хоћу све.

— Све? Све време?

— Цео живот.

— А Немци? Мислим ослобођење? А слобода?

— Знам. Зато...

— Зато си плакала?

— Не знам. И због тога. Али не само због тога. Кад си говорио о Шопену, ти си се шалио и причао неке луде ствари, грађански револуционар и шта ја све знам. Ја сам мислила још да ти се не допадам. Тад би ми било довољно и да ме глумиш без љубави јер сам те волела, а осећала да се шалиш, да понављаш нечије туђе речи.

— Како си осетила да су то туђе речи?

— Ја сам жена, Мишо. Ја те волим и зато познајем.

— Први пут разговарамо.

— Ја умем да слушавам оног кога волим и умем да се опијем сваком речи која је његова. То је наше, женско. Ја бих се бранила иако сам умирала од жеље да те освојим, али ти ме никад ниси освајао. Не, нећу да пла-

чем. Ти си ми говорио неке речи у којима ниси био ти, остајала сам трезна а пржавала сам да ми прибеш да ме узмеш. Ја нисам створена за освајање. Славуји певају. Прашници само меришћу. И онда сам ти испричала једну глупу причу о лопову и ветру...

— Ја сам мислио да је оно истина.

— Истина је. Како бих ти могла дати нешто што није моје? Ја сам ти понудила себе, али ти ми ни тад ниси дао ништа свога. Ништа ми ниси казао.

— Зар ти није лепо што се волимо?

— Љубав је сложенија од сваке лепоте.

— А мени се баш допада што је код нас било све тако једноставно, природно.

— Ни једноставна, ни природна није она. Ја хоћу да ми причаш. Каж ми нешто, нешто своје о себи. Нешто што ће ме заболети, ранити, што ћу увек имати на кожи и испод коже. Каж ми, дај ми нешто свога, хоћу да то заувек остане на мени као жиг по коме ћу знати да ти припадам. Каж ми нешто, Мишо.

— Хоћу, али шта?

— Глупо! Што сам глуп! Али она му се не подсмехну.

— Ја не знам. Ти си мушкарац, ти треба да то знаш. Али, дај ми нешто што је само твоје!

— Шта је ту моје?

— Ту је све твоје.

— Мислим, шта је моје од оног што имам? Живот?

Не знам како је дошао до тога, али ја осећам да ни он не припада оном мени који би хтео да ти га поклони са свим што постоји на свету. Не знам како се то десило, али, ето, чини ми се да сам као у некаквој завади са светом и као да је мој живот постао непријатељ моје живота. Тако сад осећам.

Ана га је гледала озбиљно својим дугачким тамним очима, тим одшкринутим прозором ноћи што се пружала од лаког корена носа до слепоочнице. Била је озбиљна кад рече:

— То сам и хтела. Зато сам почела да волим Вилиног Коњица.

Вековић јој је причао о мени! помислио је опет. То је његово: Вилин Коњиц. Шта ли јој је рекао? То га увреди, осети се за тренутак осрамоћен, навуче јортан преко бедара. Али ја не умем ништа да јој кажем о себи! мислио је.

— Било би страшно досадно да ти причам о себи без ичег другог. А да ти причам све што сам урадио — било би предего. И није за причу: извршавао сам задатке. Разне. Најразличитије. И ја сам био само то што сам радио. Један низ акција. Увек сам био какав је требало бити у одређеном тренутку да би се одређена акција извршила.

— И сад?

Видео је како је Ана претрнула, задржала.

— Не. Сад уопште не мислим да будем друштини но што сам.

— Али док си био само оно што си радио, шта се дешавало с овим што си сад када си такав какав јеси?

— Не знам да ли сам већ сасвим онакав какав јесам. То тек бивам. Још је то »какав јесам« мало, малецно, једва је стало на ноге и једва зна неколико речи.

— Дај ми ту бебу? Дајеш ли ми је? Сасвим?

— То могу.

— Ја ћу је подићи. Хоћеш ли?

— Хоћу.

— Зашто си престао да ме милујеш? Милуј ме, мили. Полако као малочас.

Ана затвори очи прегуштајући се сва миловању, сва отворена миловању, сва изложена њему.

— Сећаш се — рече тако затворених очију — кад си рекао оно о петљавини?

— Гаупост једна! — прошапта.

— Тад сам желела да и ми доживимо нашу гаупост. Али сад желим много, много више.

— Све што се може.

— Љубав само!

Ана отвори очи и погледа га разумно: трезно и пијано.

— И ја бих хтео, иако је све у завери против њеног смисла.

— А он је? Смисао? У чему је он?

Миша онда рече:

— Волим те!

И застиде се у исти мах јако.

— На шта мислиш док ме милујеш?

— На све твоје мирисе. Волим их.

— А зашто си се тако застидео кад си рекао да ме волиш?

— Можда сам претерано поносит.

— Ја сам сигурна да си поносит и врло сигуран у себе.

— Можда.

— Сигурна сам.

— Вероватно сам врло поносит и самоуверен, али...

— Ја сам поносита, али нисам сигурна у себе.

— У љубав?

— У шта бих друго могла бити несигурна кад те волим?

— Ниси сигурна да ћеш ме волети и сутра.

— Не то. Нисам сигурна у сутра. Можда за нас сутра не постоји. Одлазиш у четири и тридесет, а кад ћеш се вратити? Преко дана имаш посла, а увече?

— Не знам.

— Видиш, а мени треба смисао. Речи које шапућеш између пољубаца нису смисао који ми треба. Мени треба један смисао који ће да траје дуго, бескрајно.

— Ја не бих отишао да нисам...

— Знам. Али по чему да те памтим? По лудој ноћи? По страсти? По кожи опрљеној твојим пољупцима и речима прегорелим од ватре, по смислу који је истекао кроз те прскотине као кроз безвир?

— Све што сам рекао — истина је.

— Знам, драги, знам, али каква је то истина кад кажеш: »радости« или »лептирићу шарени«, или »сунце дугоного« или »чашо сенке« или »јагње земљано« или »месечино исисана«, шта то значи?

— Значи...

Ана виде како црвени.

— Значи да ме волиш?

— Значи! — рече тихо.

— Значи да ме волиш у тренутку кад то кажеш. А после, кад одеш? Шта? Ово нису речи за то после? — Ја сам их запамтила и ја ћу их увек памтити, али ја не лежим, Мишо, преко дана, ја читам, ја живим, ја имам потребу да будем с оним кога волим, ја ћу можда морати и да се запослим, а ти? где ћеш бити? где? Теби су, природно, твоји послови важни.

— И љубав ми је сад важна.

— Али ни мушкарцима љубав не значи вечито лежати на жени коју су освојили. Постоји и друго.

— Немој да мислиш да бих отишао да немам тај

састанак заказан пре... пре но што сам те познавао. Али ја те још више волим због њега и још ћу се боље борити због тебе.

— А кад ћеш се вратити? Ја морам дотле да живим од нечег, од наде бар?

Мића полако усправи главу и седећи погледа је целу. Онда се брзо саже, наслони усне на њено уво и шапну једва чујно:

— После рата! — и додаде — ако останем жив.

Ана поче да дрхти.

— Путујеш и ти? — рече она одмакнувши се од ње као у једном грчу.

Гледала га је бистро, али њене руке су већ гореле. Горела је сва.

— Разумем! — рече тихо — путујете заједно, је ли? Она није изговорила Вековићево име.

— Али пре тога имам...

— Имаш и других послова, раније заказаних, знам.

— Имам.

Мића је осећао такву нежност према Ани, такву жељу за њом, да савлада стид и пољуби је. Досад га је она увек прва звала себи, али он поче сад да је љуби по грацилним, прозачним раменима. Љубио је, и да би прекинуо разговор о томе. Осећао је да би јој могао све да каже, чак и да је Вековић ухапшен и да сам ја објективно крив за то и да јој кажем где се налази и да ћу га ја у пет сати ослободити. Али чему? Али да јој то све каже, само би се још више узнемирила и мучила. После, кад га не буде више ту. Љубио је, мада је осећао да је, прећутавши то све, лишио себе још једног таласа који би их слио у нешто јединственије, заједничкије, и да је лишио себе и њеног дивљења, суздржаног, дубоког, пријатног. Али он је желео сада њу, желео је тоглоту, нежност њеног тела које је упознао и које је било рођено да га он упозна и љуби и милује и воли.

— Немој! — рече она.

Мића нагло престаде да је љуби. Треба прекинути. Преста и седе опет на кревет, удаљи се од ње. Ана је лежала на леђима с рукама на потиљку и гледала у ниску таваницу нише.

— А као да се волимо и знамо и волимо сто година! — рече споро.

Мића је дисао дубоко гледајући њено замишљено, уско, драго, мало, одсутно лице. Таква је морала бити кад је чекала космички ветар.

— Ти си мој муж већ сто пуних година — говорила је — а ми се волимо и данас као првог дана...

Она се нагло прекиде, али се не помери. Преко улице, напољу отвори се први прозор тог јутра и зачу се кашаљ и искракњивање првог ранораниоца. Мићи се учинило да се Ана загрцнула. Није ли зајецала једва чујно? Погледа је. Лежала је с прстима укштеним на потиљку, загледала у ниску лучну таваницу нише и смешила се укочено, одсутно.

— Немој да мислиш да плачем! — рече она шапатом — не плачем ја. И чему бих плакала. Ти си мој муж и ти сваког јутра, већ пуних сто година, одлазиш тако ранорано на свој посао и враћаш се у подне. Је ли, Мицо?

— Јесте, драга! — рече он и хтеде да јој каже да се зове Мића.

— Видиш. Док будеш јурио за својим пословима и док се не вратиш, ја ћу поспремити стан, приставити ручак и мислићу на све што је било између нас за тих сто година.

Она задрхта кратко. Језа? Он повуче јорган навише, покри јој груди.

— Био је толико дивних ствари. Сећаш ли се где смо се упознали?

— На слици!

Мића погледа на сат. Време је! помисли, осети тугу и окрену јој се целим телом.

— Не! — рече она.

— У огледалу! — рече.

— Не!

— У машти? — нашали се он.

— Не. На мору, Мицо! — одговори она озбиљно.

— Волео си да се сунчаш дуго на песку. Био си страшно поцрнео, прави црнац. А ја сам те гледала како се протежеш на сунцу и заволела сам те, одмах. А и ти мене. Прво смо се заволели и кад смо се упознали, пољубили смо се. То нам је било место свих конвенционалности. Друкчије смо радили од осталог света. Пољубили смо се и заједно пошлани у море и пливали дуго заједно, далеко, далеко. Вратили смо се страшно уморни, гладни.

И одјурили у један мали ресторан. Ја сам бираала за тај наш први заједнички ручак. Ти уопште ниси толики жадера као ја. Сећаш се шта смо јели први пут? Сигурно си заборавио.

Мића се полако извуче из кревета. Она се не покрету, као да није приметила да он клизи крај ње, да је ставио ногу на бухару, крај кауча, да је почео да се обљачи. Говорила је исто као и досад, одсутна, сањарећи, сва у митовима који су јој били нужни за живот као што је и ваздух нужан.

— Ја нисам заборавила. Јели смо скампе. А ти си узео каламаре после. И ја. Ја то обожавам. А после смо јели барбуне на жару. Што је то нешто добро. С чашом црног вишњог вина. То је било први пут. После је почео наш живот. Једна песма. Те зиме смо отишли на скијање. Сећаш се оног слатког дома на Копачнику, Мишо? Било нам је тако лепо. Сигурно се сећаш. Сами студенти. Пре подне нам је неки мали робијаш држао предавање до десет сати. А после — скијање до ручка. Каурма, пасуљ, овчетина. Дивно. Свињски гулаш из конзерве. А за пиће лимунада од лимонтуса у испопљеном снегу. Потоци су се смрзнули те зиме. А онда смо се вратили у Београд и продужили да живимо, срећни сваки дан. Ја сам у пола дванаест сваки дан завршавала своје послове, одазила у купатило и кад би ти zazво-нио у дванаест и двадесет, ја сам била свежа, намири-сана, дотерана. »Права дама!« говорио си ми и љубио ме. Увек си ме толико љубио. Кад погледам уназад на свој живот, то су брда љубави, планине твојих пољуба-ца. Само те су планине провидне. И ја сад кроз њих, као кроз кристале избушене скрознаскроз тунелима, ви-дим цели наш прошли живот. И мислим: лепшег није било на свету. Ми, Мишо, нисмо никад били богати, ти ми ниси дао да радим ван куће, али ја нисам знала да штедим и излазим на крај с твојом платом. Било нам је тешко једном. Остао си без посла. Мени се чини да се никад нисам осећала тако срећна као тад. Цео дан био је наш. Сасвим наш. И цела ноћ. А после си опет нашао посла и онда нам је опет било дивно. Све је било по старом, само много лепше, било је ново. То је наша тајна, Мишо. Никад два иста дана, никад два иста за-грљаја. А ипак сви су били исти — лепо.

Обучен, он приђе кревету и узме је нежно за руку. Она се не помери, не погледа га, само упита:

— Је ли време? — упита га само и додаде не саче-кав одговор — људи не знају да буду срећни зато што све мере истим временом. А има толико времена. Има часовника брзих и часовника спорих. Људи то обично не знају. Они мисле да је секунда увек исти и дан исти и век исти. Јеси ли мислио о времену лептира? Сто леп-тирских година трају колико човеку двадесет и четири сата.

— Вилином коњицу мање! — рече Мића, који је обучен сео на руб кауча.

— Ето, видиш. Ми смо то знали увек и своје смо часовнике купили у једној малој, скоро невидљивој часо-вничарској радњи у којој муштерије послужују сами вилини коњици. »Молим вас, рекли смо, »дајте нам два добра, солидна сата.« »Изводите!« рекао нам је ви-лин коњиц врло пословно и показао главом на натпис: »Секунда је живот«. Шта могу, кад те волим — прилаго-ђујем своје трајање твоје трајању.

— Секунда није секунда, али живот је живот! — рече Мића покушавајући да уђе у игру. Био је, очигледно, без талента за то. Али она рече помирљиво:

— Да. Био је и такав један натпис, али не у тој рад-њи, него преко пута. А иза те радње преко пута била је штенара од рендисаних мрављих ногу. На њој је писало: »Секунда јесте секунда, али ни живот није живот.« Било је тог дана кад смо куповали сат разних часовничарских радњи и разних натписа. Већ према радњама у граду који је био град свих часовничара. Негде је писало: »Време није новац који траје цео живот«, а другде: »Време није живот који траје један секунда«, триграде: »Секунда није живот који се чува као новац«, четиригаде: »Живот се троши као новац, не као време«, петиграде: »Време се троши као живот који се чува као новац у сефу тела« а нигде: »Секунда није живот, живот није но-вац, секунда је време среће која је живот«. Ја сам све те натписе запамтила. Ми смо застајали пред свим тим радњама, и свуда куповали по један часовник. Како су то биле дивне радње. Једне су биле налик на посласти-чарнице, друге на штенаре, рекла сам, треће на радио-нице. Али скоро све су биле мале и скоро невидљиве. Да би се ушло и разговарало, требало је, несмањен, саг-

нути се и проћи кроз једна врата која је један нарочити микроскоп увеличавао сто хиљада пута. Наше гласове би један апарат утишао милион пута, а глас трговца морао је да се за толико пута појача. Но главно је да смо купили све часовнике који су нам требали: и онај од трговца вишиног коњица. Зато нам понекад читав наш век и изгледа као једна ноћ, зато нам није било никад досадно како то зна да буде мушкарцима и женама, зато смо још један другом тајна, зато још стрепимо један од другог и задржимо кад се додирнемо и зато се пољубимо увек кад задржимо. Је ли да је тако као што кажем?

— Као што кажеш, Ана, тако је. Мени се чини да сам исцрпао сву могућу љубав која ми је била дана за цео живот.

— Пољуби ме, Мишо.

Миша је пољуби.

— И није ти било никад досадно?

— Ја први пут волим, Ана.

— Ја последњи пут. То је исто, не? Али ми се не знамо. Је ли да се не знамо?

— Не знамо се до краја.

— А ипак знамо све што човек треба да зна о човеку да би га волео.

— Волим те.

— Волимо се, иако је прошло сто година како се знамо, је ли да је прошло сто година?

— И више.

— Не. Само сто. То је цео живот човека. Ми смо провели заједно цео живот. Свих људи света. Мени није ни то доста, али то је живот: никад доста. А ти сад одлазиш, као обично на свој посао, и ја не плачем, је ли да не плачем? Ми се не растајемо. У подне ћеш се вратити. Шта хоћеш за ручак? Нешто екзотично?

— Свеједно.

— Кад бих могла да набавим каламаре као први пут. Ти то волиш. Или прставце. Или нешто што још нисмо пробали, нешто сасвим непознато. Је ли време?

— Скоро.

— По сату људском или лептирском?

— По нашем сату.

— Пољуби ме.

Миша се наже и пољуби је. Усне су јој биле сасвим

хладне, скоро цвкотаве. Он пожелe да их загреје пољупцем. Пољубац је трајао, усне су јој се загревале, али цвкот је постао дрхтање. Тад му она обухвати главу обема рукама и завапи.

— Пољуби ту. Пољуби.

И стави му главу на груди с брадавицама као мушмуле, мало ружичасте од ведре зоре, ведре и мразне.

— И ту! — зајеца.

Он је љубио њен мали, равни, мирисави, нежни, излишни трбух налик на детиње чело, тако гладак и нежан и обао и начињен од задовољства, од лаве коју је осећао испод њених поткожних потреса, титраја, од земљотреса који се спремао да испрангија и шикне из кратера, из срца, из смисла, из радовања неутасивог јутра.

— Ту! — јецала је дрхтајући док ју је љубио врелу, задихану, опет нову, свежу, ружичасту од зоре која није била ни тако ведре, ни тако дубока као њено бело, прозачно, неуморно тело које се ломило, извијало, болно, пуно уздаха, танког, прозачног зноја лакшег од воде, то тело крцато срећом којом га је засипала, сва грцава, сузна, насмејана, то тело које је певало и мирисало, цвркулало и било голо, без стида отворено, чудно, густо, пожудно, то тело које није имало краја ни ивица, ни свршетка, то дивно тело као водопад миловања низ брзакe љубави на дну кањона без даха, вртоглаво тело, та катаракта шећера, та зелена вода која ме обвija притокама руку, тим малим каноима усана што се приближују и сударају, тим локвањима усана што се склапају око његових очију, склапају око носа, око леве ноздрве, у један па у други крај усана, у маљу, у сваку маљу на лицу, у уста, у зубе, у браду, у повије, у чело.

Није више могла да говори, одједном бледа, исцрпљена, мала, јадна, срећна, немоћна, с две сузе у очима, с јецајем који није престајао, који је престао, а он ју је још увек страшно желео и хтео, али она га клонулим рукама благо, једва приметно одгурну, даановима који су се склопили на његовим образима.

— Молим те! — рече шапатам и он више наслутити но што разабра молбу. Али кад се диже и усправи, још увек жељан ње, схвати да мора да оде. Рече:

— Морам!

Она је чекала једва дишући. Прошло је неко време на свим сатовима свих времена.

— Знам! — рече најзад она гласом болесничким — мораш да одеш због оног вратара који ти је прошао пут одбио од плате читав дан живота иако си закаснио само један секунда!

Он се није мицао.

— Иди! — понови, али га одамах уплашено упита:

— Је ли ти било лепо, реци, Мишо, је ли ти икад било тако лепо у веку као ноћас?

— Никад ми није било тако лепо у веку као ноћас.

— Зашто говориш тако свечано? Стидиш ли се?

— И мени се чинило да ми је глас био озбиљан док сам то рекао. Не знам ни сам зашто. Можда зато...

— Немој више. Знам. И то је лепо.

Она затвори очи и прошапта:

— Иди! Али ако пре но што се све сврши, и рат, и век, и све, ако навратиш у овај крај, не заборави да живим да бих те дочекала. Можда нећу бити дотерана као права дама, ако наиђеш сасвим изненада и у невере, али ја ћу то после брзо...

— Волео бих, кад бих могао, да те затекнем недотерану.

— И ја бих волела да ме затекнеш недотерану.

— Ана, хоћу да ти кажем нешто сад... на растанку. Не би било лепо да ти то не кажем.

— Реци! — и преста да дише, премирући изнемогла — реци ако мислиш да то мораш да ми кажеш.

Била је преслаба да му каже да ћути.

— Хоћу. Ја сам одрастао без мајке. Отац је страшно волео мајку и њена га је смрт пореметила. Не знам, нисам о томе никад тако мислио, али ја сам одрастао у једном строгом, бедном, мушком, мало поремећеном стану. Можда сам и сам то постао.

— Ниси, Мишо. Ти си, Мишо, моје последње јутро. Најлепше.

— Чекај, хоћу да ти објасним. Ја сам постао то што сам...

— Нешто као војник у цивилу?

— Да.

— Ја волим што си то постао. Можда те не бих толико волела да то ниси постао. Шта би могао друго муш-

карац да учини од свог живота кад рат траје дужи од сваког мушког живота?

— Да бих био добар војник, ја сам морао да postanем храбрији но што сам био и да се ослободим свега што би ме одвукло од борбе, од мисли на њу. Мрзео сам све што је одваачило од ње...

— И љубав?

— Откуда знаш?

— Претпостављам да младић као ти може да то помисли. И сад си разочаран? Не. Ниси разочаран у ту своју... у ту борбу? Је л' да ниси?

— Нисам. То и не долази у обзир. То је нешто тако велико, Ана, и тако лепо.

— У себе си се разочарао?

— Не.

— У идеале?

— Не.

— Па у шта си се онда разочарао?

— Нисам ни у шта. Али чини ми се да би требало да сам се — ако не разочарао, а оно изменио у нечему. Не чини ли ти се? А нисам. Све је исто код мене. Ја и даље хоћу да будем нови човек као што сам хтео. И чини ми се да сам сад то више но што сам икад био. Нашао сам меру.

Ана се брзо диже и пољуби га оваш, матерински (али он није имао мајке), сестрински (али он није имао сестре), пољуби га оваш и рече: — Волим што се ниси разочарао.

— Не сме се бити као... овај твој радио-апарат. Кад је сказаљка на Београду, онда је Београд, а кад је на Москви, онда чујеш Москву. Живот је ипак нешто друго, помешаније. Ја ћу бити сад храбрији борац, много храбрији но што сам био.

— Колико још имаш времена на том твој зеленом људском сату?

— Ни секунде више. Али ако пожурим, ако будем јурио, имаћу још пет минута.

— Онда ћеш јурити. Ја волим што се ниси разочарао и што ниси више тако селективан као мој радио-апарат.

— Читао сам, и бродове праве тако, на рафове. Торпедо уништи један део, два, али труп брода је од безбројних саћа и море не може да га потоши. Ипак,

човек не може сасвим тако, ако хоће да остане човек. А о томе се ради, човеку.

— Ја волим што се ради о човеку. То значи да се ради и о нама, о љубави.

— Ја мислим да би ми без ње душа остала дефанзивна само. Оно што се подразумева кад се каже душа. Нисам о томе мислио пре ове ноћи.

— Ниси знао ни да ме волиш пре ове наше ноћи.

— Нисам знао. Чудно. Не свиђа ми се то све. Испада — случајно.

— Шта имаш против случаја? Он је наша срећа.

— Ја сам за правду која све условљује. Али не, кад добро промислим: све је то тако морало да буде. Моје *свесне припреме* и Ракини стихови и твоја слика међу књигама и *корпа за веш* и све до краја, све.

— Не разумем те, драги.

— Време је да нападнемо на свим линијама, време је да душа постане офанзивна, без тајне, јасна, откривена. И добро је што више не постоје у души тајне фиоке, још неписане. Ја тачно знам све што носим у себи пре полазак на јуриш, ништа непотребно...

— То је свеједно. Ти ћеш ипак поћи, иако ме волиш.

— Поћи ћу, али није свеједно — рече Мића несигурно — усталом, можда имаш право. Али то још није оно што бих хтео.

— Шта би хтео?

— Новог човека, јасног докраја, бар колико је то свет кад ствара, колико љубав. Ја сам мислио да и љубав треба пронаћи нову, а није. Треба је само наћи. Она се била изгубила, притиснута сва у једну од најдоњих фиока дефанзивне душе. Кад се преграде уклоне онда...

— Какав ће бити тај свет? — упита Ана брзо, време је издасало.

— Као једнакост, као истина, као срећа, као слобода и као све остало што је насушно.

— Ах! — учини Ана, скочи хитро и брзо обуче своју тамнопрвену кућну хаљину, не више тако глатку и лепу као синоћ.

— Па ти си гладан. Мораш да попијеш нешто!

— Немам више времена.

— Трчаћеш нешто брже, али ћеш попити. Макар хладан чај. Не смеш да одеш тако празна срца. Цео дан нећеш ништа јести.

— Не! — рече Мића код врата. Али Ана га стиже и дигнући се на прсте принесе му устима шољу с чајем.

Он је искапи. Ана му тури у руку комад хлеба и сира:

— И то мораш, Мишо.

— Немам времена.

— Пожуритићеш више него што си мислио и стићи ћеш. Ти увек стижеш, је ли?

Он загризе у хлеб и сир и поче јести брзо, халапљиво, расејано.

— Како ти прија та шунка? — упита Ана да не би плакала.

— Добра је.

Не разликује сир од шунке! — помисли и осети да га воли још више што ни после свега, опет не зна шта једе.

— Чекај! — сети се и одјурн и врати се носећи ципеле — рекао си да ти требају.

— Баш дивно! — рече Мића и стави их у цепове чистог тренча.

Пољуби је брзо, она га загрли, привину се уза њ и шапну:

— Ако буде мушкарац, биће као ти и зваће се Миша.

Мића је погледа и обори очи.

— Нећеш ваљда да...

— Ја сам ти рекла да хоћу да имам нешто од тебе, да те задржим.

— Али ја... ја одлазим сад... Не може!

— Баш зато, Мишо. Хоћу успомену од тебе.

Мића се наслони на врата.

— Па ти и не знаш како се зovem?

— Свеједно. Он ће се звати као ти. Али биће девојчица и зваће се исто као ти.

Он је стегну, она осети његове брзе, детиње усне у коси.

И већ је изјурн на улицу.

У руци јој је остао црни студентски индекс. Не погледа га, стегну га само јаче у руци и одјурн прозору.

Виде га витког и младог с леба. Журн је, издишући јој из очију, стањујући се брже но што се смањивао. Онда одједном нест за углом. Као да је пропао, тако се откинуо из вида, из срца, одасвуд...

Ипак, рат ће се свршити једног дана и људи ће се вратити. Живеће у граду. И после рада ће је љубити, а после ће одлазити с њом у шетњу. Имаће пријатеље код којих ће ићи. Код Косте, на пример. Или Луке. Али (Мића застаде) није могао да Косту и Луку замисли ожењење, у стану с гостинском собом. Лука без револвера? Отац деце? А ја? Себе је, ето, могао, смеј се колико хоћеш, да замисли с дететом у руци без револвера. Смешно. А Косту како срче кафу? О чему ће они да причају пред женама? Али причали би само о акцијама, револверима и бомбама. Не што то воле, али усијана метална цев оружја не оставља траг опекотине само на руци. Но моја душа није више одбрањена. Нападам у пет и четврт.

Мића је појурио сенком што се пружала дуж кућа. А кад је у заобилазном луку прешао Бајлонијеву пијаци, угледа први трамвај, стиже га и ускочи. Био је скоро празан и кочничар је одмах кренуо највећом брзином, као да је знао да му се жури. Двадесет до пет.

— До Славије! — рече старом крмељавом кондуктеру и пружи новац за карту.

Другови би му се смејали. Лука би се кикотао: »Настављаш традицију, попуњавање земље младунцима и тако даље. Шта ћеш! Не може се вечито ни пролетерски, мора се и попустити каиш, зар не, другови солунци!« То је Лука одиста и рекао кад су пре неки дан разговарали о животу после рата, одлучивши се сви заједно да живе и даље строго и чисто као сад, без просјачења дивљења за своје јунаштво, без успомена, без солунашке бахате уображености. Што смо радили, радили смо као комунисти, а за комунисте борба никад не престаје! И кад се воли. Чак кад се и данас воли. Или јуче. И кад се измишља живот и кад се осваја живот који се прво измислио. Али Ана је храбра! помисли неочекивано, са задовољством. Љубав може да подстакне храброст. Можда и боље но воља. И не мора да је дезертерство. Није то она. Њом се дезертери само изговарају, злоупотребљавајући је. Љубав није крива. Питање је да ли дезертер може уопште да осети данас укусу љубави? И уопште укусу живота данас и свега што постоји данас? То је дато само борцу, јер само он уме да воли у дослуху и

кораку с временом данас. Дезертер ни воleti не може. На њему је туђа крв. А својом се воли.

Мића пожури кораке. Али није му рекла најважније. Оно зашто га је звала. Она је написала да има нешто да му каже о Вековићу. Као да то све и није више било важно. И није.

Мића осети бол и поцрвене од увреде.

Јесте, увређен сам.

Али стигао је пред Ламартиново покрсеје. Два минута до пет. С дна парка се одвојише кроз још нејасну, магличасту зору неке прилике и потрчаше према њему.

Немогуће! А ето...

И појури к њима, живима. Борбе и Петар.

Фарови су ударили својим зарубљеним пипцима у кестен који плану нереалном млечном светлошћу, точкови су зашкрипалаи секући кривину пошљунчане стазе, мотор преста да брекће.

— Ко је? — викну стражар пренувши се из сна. Нагло затегнуо каиш пушке пудкетну као бич.

— Не отварај! — јави се Облаков глас из жандарске собе... — ја ћу!

Вековић разабра боси Облаков корак. Легло је у чарапама и опасан, и у исти се час створио пред вратима. Вековић се свали у кревет, затвори очи. Приметиће како дрхтим. Тресао се. Затим, кад шкљоцну прозорче над улазним вратима, виде у мислима Облака како вири у ноћ. И тихо разговара. Не. Дигао је само буну, погледао. Врата су се у истом часу отворила. Вековић препозна пријатан Клаусов глас.

— Спавате?

Пре два-три минута план бекства изгледао му је изводљив, скоро изведен. Радовао се што ће показати Мићи шта он све може. Преста да дрхти, цвокоће. Смири се. Сад му преостаје лепо да умре. То је све што може још да покаже Мићи. Слабом се ваља мирити са сваком смрћу. Па и са том која га чека. Али да је јачи, показао би им свима. Праља, а не Мића, праља је његова смрт; она је ненаписаност његове песме.

Шта може? Знао је себе. Али и да је изишао и написао песму, шта? Једна песма више. Па онда? Једна више или мање — врло важно. Зар не би брзо дошао до уверења да ни та песма није испала онако како је мислио да ће испасти. Не би ли почео да машта о следећој која би требало да буде, која ће бити она права, једина, она због које се исплатило живети и радити?

Сваку је своју песму написао под тим знаком, у убеђењу да је то прва и последња и једина због које је вредно живети и радити. Према томе...

Помирио се са смрћу борца у негвама, жртве. Тренутак пре но што је чуо бректање аутомобила, мислио је: све је боље но смрт у затвору. Боље је погинути при покушају бекства но издахнути измучен и унакажен од бола...

Клаус се појави на вратима и погледа у ту малу собу с два бела и стара »солунска« болничка кревета, с којих је на многим местима отпала боја. Срета се у међувремену дигао и нестало. Кад? Док сам стајао у вратима? Пошто сам легао?

Зашто сва ова затвореничка одељења свуда у свету смрде на лешеве? питао се Клаус, али је пласно рекао:

— Још није дошао себи?

— Није! — рече Облак шапатам — пробао сам онако, а и, речемо, лукавством, као што се лисице лове. Ишчупао сам конач из њебета и ставио му га уз уво. Гледао сам отад све време у конач. Нисам га с ока испустио. Још је увек тамо где сам га оставио. Да се померио за милиметар, видело би се. Да вам покажем.

— После. Је ли породиља сама у соби?

— Није.

— Доведи ми је с дететом.

Преврнуо сам јастук! кључало је Вековићу у глави. Конач није више крај увета, Клаус не излази из собе. Клопка! Клопка!

Клаус седе на празан кревет преко пута Вековићевог, отвори тамну кожну бележницу, преврну неколико листова, нађе празну страницу, забележи две речи оловком, стави нотес у џеп, погледа Вековића, затим таблу крај кревета, онда се опет обазре. Устаде, приђе прозору, покуша да га отвори. Био је закован.

Саша уђе држећи дете у рукама. Кад препозна Клауса — застаде. Лице јој је било без капи крви.

— Извините — рече Клаус окренувши се и поклони се круто, учтиво и продужи с неком горкојадном сетом у гласу — време је!

Глас је казивао: Ја вршим целатски посао, истина, против воље, али га вршим, и чему онда учтивост? Ви ћете ми опростити, ја вршим дужност. Непријатну дужност.

Облак унесе бошчу с пеленама и, у једној картонској кутији за ципеле, нешто Сашиних ствари. Дете се пробуди и заплака. Бледа лица, допола поједена огромним, згранутим очима, Саша приви бебу на набрекле груди и заљуља је тихо. То је радила аутоматски, њене су огромне очи биле приковане за Клаусове. Он жмирну.

— Пресуда је потврђена! — рече шапатам — морам да вас вратим управи логора на поступак.

— А дете? — прошапута Саша.

— Ви нисте Жоржета Данден, али vous l'avez voulu. Мени је жао, верујте.

Дете је плакало.

— Да га бар подојим.

Клаус погледа на сат.

— То ће трајати?

— Десет минута.

Облак који је стајао крај кревета окрену се да изађе, али се укочи у тренутку, пљесну лако рукама, наднесе се, не верујући још, над Вековићев јастук, узврда се, али, блистава погледа. Клаус, који га све време није пуштао с очију, климну му сад пријатељски главом и рече љубазно:

— Изађите!

Облак се наже према њему, хтеде нешто да заусте, али Клаус понови општрије:

— Молим вас, изађите.

Облак изађе, Клаус приђе прозору.

— Можете почети! — рече Саша не окрећући се. — Кад за десет минута завршите — јавите!

У стаклу прозора видео је као у огледалу све што је Саша радила. Она даде набубрелу дојку детету, осмејну му се кроз сузе. Дете поче да вуче.

— Плачете ли? Чини ми се да сте зајецали! — јави се Клаус — извините што се мешам у те ствари, али не плачите док дојите. Млеко помешано са сузама сигурно није много хранљиво, а ни укусно.

— Не могу више. Узмите га!

Пође ка Клаусу, предаде му дете, окрену се, пође одлучно, али се пред прагом заустави. Као да су јој све покрете пресекле неке немилосрдане бремзе. Лицем јој се разли пепељаст, потмуо сјај, косе су јој се саме од себе рашчешљале, укоснице помериле, почеле да падају, а очи, велике, избезумљене, паничне, нису виделе Клауса који се створи пред њом, држећи невешто бебу у рукама. Она гад рече неким белим, неслободним гласом:

— Зашто то радите? Убијати, тући... све што год хоћете. Али та игра је свирепа... Ви сте полицајац, ви хоћете признање. Али дете је изван свега што знам да је добро и зло... Оставите дете на миру... Извесне ствари ни полицајци не смеју да раде. Зашто ми причате о домовима у којима ћете направити Немца од њега и таквим стварима? Кад будем мртва, радићете с дететом шта хоћете, али стрпите се дотле. Још који сат само. Није то много.

Клаус ју је слушао затворених очију. Али ту је прекиде, не одолевши једној својој асоцијацији:

— Чекајте! Чекајте! Какве су то предрасуде? Рекли сте с негодовањем: »Зашто ми причате о домовима у којима ћете направити Немца од њега?« Зар је то толико зло, питам вас ја, толико зло — бити Немац?

Он јој врати дете и одмаче се корак-два од ње.

— На страну данашње жалосне ратне прилике и мржње, али ја вас питам као човек човека, питам вас пред овим невиним и супериорно равнодушним дететом, мислите ли да постоји ранг-листа нација? И да је живети у Немачкој горе и мање лепо неголи у Србији?

Клаус седе на празни кревет и затвори очи:

— Немачка је уређена земља. Нема толико сунца као ту, али има много димњака, високих пећи, угља, челика, универзитета, младости која воли да ларма, пева и да се туче без последица. Тамо једно крај другог коегзистирају прастари обичаји поред најсавременијих схватања, живот је врло пријатан, ох, живот је врло пријатан, пејзаж разноврстан. Имамо велерадове и језера, реке и пријатна села, Алпе и Долomite, Шварцвалд и извор Дунава. Наш живот има врло одређен укус. Он је уредан, радан, веран, али има и елемената великих страсти, простора резервисаних за заносе и мистику. Питате зашто хоћу да га учиним Немцем? Не ра-

ди тога. То вреди што вреди. И кад неко није робени Немац, то све и не мора ништа да вреди. Али ја га не чиним Немцем зато што сам шовен, него због рата и невоље. Ипак, дозволите. Апстрахирајмо све то сада и ту, и погледајмо мирно на неминован ток ствари. Видите ли ви иједан ваљан разлог против чињенице да је неко Немац? Ја лично не видим, ма колико се уживљавао у вашу комунистичку душу. Као што се не може имати ни против чињенице да је неко Србин, Француз, црнац и тако даље. Уосталом, позивам вас да видите да је бити Немац, при данашњем стању ствари, још увек онајбоље од свега што се може бити. Значи, шаљући ваше дете у 6 сати и 15 минута А-возом у Дом у Рајхенхау, ја водим рачуна о његовом невином добру и нашем, неоспорно мање невином. О вашем не могу рећи да водим рачуна. Вас ће стрељати за сат-два.

Он ућута. Вековић чу како с муком прогута пљувачку. Једва је прошла кроз стиснуто грло. Саша је тешко дисала. Клаус поче га да говори, али тако тихо да је Вековић чуо и куцање његовог ручног сата у паузама између речи.

— А волео бих да могу рећи да то чиним и за ваше добро. Не бојте се! — продужи — лепо ће му бити. Лепо је тамо код нас. Не спорим. Лепоте има и ту у изобиљу. Али не треба бити ограничен: ње има свуда у животу. Само у животу! — уздахну и поче после тога да говори живље.

— Моја је генерација Немаца много путовала, она је лишена националне борнираности. И ми ћемо још много да путујемо. И генерација вашег сина — такоће. Он ће бити из колена правих интернационалиста. Да. Он. И моја генерација Немаца је интернационалистичка. Бар кад је реч о најинтелигентнијим међу нама. Ми то јесмо. Али ви, комунистичка, ви, ето, нисте. Ви сте с таквим очајањем викнули: »Зашто хоћете да ми га учините Немцем?« да се ја питам шта је то с вама? Јесте ли ви баш комунистичка или... или то и овде лоше стоји данас са комунизмом?

Тачно, ја сам полицајац, сами сте то рекли, ја сам капетан Гестапоа, али ја, видите, нисам никад озбиљно узимао нацистичке приче о раси, крви. Не тврдим да не верујем да се истина не може да гради. Малочас сам рекао тако нешто, не? Истина је оно што се хоће. Исти-

на може бити све што нам се хоће и жели и изгледа и чини да је, али она је и оно што заиста јесте. Хоћу да кажем, ваш син може уистину постати прави Немац. Биће то симпатичан, смео момчић у лепој, црној есес-униформи. Неће ратовати. Живеће добро. Буде ли волео хемију, биће хемичар. Или шта буде хтео. Оно за шта има склоности. Може бити инжењер, агроном, лекар, шта му се прохте. Хоће ли носити наочаре? Немачки интелектуалци носе махом наочаре. Можда ће их и он носити, да би личио на немачког интелектуалца, иако му стварно наочари не требају, ни ви их не носите, а он на вас личи! Али говорио сам о наочарима, извините. Знам такве случајеве. Носимо наочари с обичним стаклом, без диоптрије. Погледајте га! Он сад безазлено гледа у вас, своју мајку, али, у ствари, ви му нисте више мајка, ви сте мртви, ви не постојите, ви никад за њега нисте постојали. Сигуран сам да ће носити наочаре с обичним стаклом да би личио што више на немачког интелектуалца.

— Доста! — рече Саша.

— Слаба сте ви комунисткиња. Видео сам ја комунисткиња много бољих од вас, идеолошки необично уздигнутих. Оне би се друкчије понашале на вашем месту. Вама не смета што ће вас стрељати. Ви сте се с тим помирили. Вас, као комунисткињу, највише боли што ће ваш син бити прави Немац. Али шта је онда с »пролетерима свију земаља?« И немачки пролетаријат има право да се уједини са пролетерима свију земаља, не? Где вам је револуционарна перспектива? Зашто поричете немачком пролетаријату право да се уједини са осталим пролетерима »свију« земаља? Хоћете ли да вам кажем? Зато што су за вас сада немачки пролетери само — Швабе. Куд се део ваш интернационализам? — питам вас ја. Ви сте обичан антинемачки расист, а не комунист. И ви расистички мрзите све Немце, јер су сви они за вас Швабе-келерабе, окупатори, нацистички пси! Ви мрзите све Немце, раднике као и нераднике. И ви нећете да ваш син буде оно што мрзите, не? То је. То је ваша глупа шовенска, квазикоунистичка, антифашистичка, а у ствари типична фашистичка ефективна логика? Слабо, богами. Слабо је с вама, слабо и с партијом чији сте ви члан могли да будете упркос таквим наказним схватањима. Ваша их је Партија голерисала, не?

Ваше мишљење о Немцима је морало да се испољи, а нико вас старији у Партији није укорио, не? Јасно да није. То је данас опште схватање код вас у Партији, од врха до доле. Ником не пада на памет да води борбу против тога самозадовољног некритичког нацистичког антинацизма. Ником. А то значи издају комунизма. Јесте. Издају. Нисте ви прави комуниста. Ни интернационалисти. Не. Не. Ви сте националистичка група која под формом комунизма, из демагошких разлога, води борбу за караборћевске принципе: »Удри Турчина где га видиш!« Место Турчина, данас је Немац на дневном реду. То је једина разлика између КПЈ и свињарских трговаца од пре 140 година. Једина. А то је примитивизам. Док вас је халсио и тукао Вујковић, ви га нисте бркали са српским народом. Али довољно је да вас ухапси Гестапо, па да су вам сви Немци криви. Не. То је срамота, то није комунизам.

Клаус поче да шета по соби. Али није престајао да говори:

— Ја вас уверавам да сам бољи интернационалиста од вас. И да између вас и мене бољег комунисту представљам ја. Ваш ће син бити бољи интернационалиста и од мене. Иако Немац, он неће мрзети Србе. Неће имати потребе... Њега ће, можда, послати на службу баш овамо. Биће му можда забрањено да се ожени Српкињом. Такве прописе не правим ја, него мање просветљени људи. Што се мене тиче, ја бих дозволио нашим да се жене и Јеврејкама, ако им се свиђају. Ја не верујем у крв. Него у свест. У вољу. Ја сам убеђен да и Јеврејин може да буде добар Немац. Све је то питање свести и убеђења више неголи крви. А убеђење и свест — то се меси као тесто и гради као катедрала. Но да се вратим нашој беби. Нашој? Није лоше. Да. Његова генерација Немаца можда се још неће женити Српкињама. Али његов син — убеђен сам — моћи ће с ким било. С Циганком, Јеврејком. Више нико неће патити од предрасуда.

Саша зајеза, а глас јој зазвуча тако болно да Клаус застаде, погледа је врло пажљиво и престаде да говори, као да очекује још нешто, што се не догоди. Он упали мирно цигарету и продужи:

— Разочарали сте ме. Не каже се узалуд: најбоље је умрети на време. Да сте стрељани пре пола сата, ја бих живео у уверењу да Саша Терзић није била мало-

грабанска патриоткиња, већ интернационалисткиња. И жалио бих Сапу Терзић, веровали или не.

— Боље је тако! Боље! Ох, боље! — повика дивље Сапа. Клаус се не помери. Чак потврдно климну главом. Вековић помисли:

Продрела га је. Али добро му је то рекла Сапа Терзић.

— Афекат! — рече Клаус — то не траје дуго. У међувремену вам предлажем да направимо један мисаони експеримент. Претпоставимо да останете у животу. Да заједно са својим сином преживите рат. За неколико година навикли бисте се да у Немцима гледате господаре. Ми бисмо, кад се рат сврши и све се смири, били врло фини и отмени. Сваке би ратничке грубости нестало. Стандард живота би се подигао и за вас. Разумљиво, он не би достигао висину нашег, немачког стандарда. А ви сте мајка. Ви желите најбоље свом детету. И ви бисте једног дана у себи жалили што ваш син није Немац па да има бутера, меса, свега у изобиљу. И не бисте ни касније, кад би поодрастао, имали ништа против тога да се ваш син ожени Немцем, под претпоставком да је то дозвољено и да га Немаца заволи.

Ја сам само капетан, али, иако сам у Гестапоу, ја волим да сањарим. Дозволите?

Он не сачека одговор, него је ухвати за руку и благо привуче кревету.

— Седните!

Вековића не погледа. Али ни Вековић га није гледао, било га је стид да кроз газу погледа у то што се дешавало.

— Сви ту спавају. И у граду сви спавају. Полицијски је час. А овај господин је онесвешћен. Молим? Сви спавају, кажем, ту и у граду. Чак и комунисти. Само ја сањарим седећи крај вас. А вас ће у зору стрељати. Није требало да дођем да вам то кажем, ви сте то и сами знали. И нисте спавали. Превртали сте се у својој затворској болничкој постељи, као и ја у свом кревету. И ја сам био већ легао око поноћи, чим сам се врагио с концерта једне ваше пијанисткиње, дивне девојке. Имам дивну, чисту собу и савршен кревет у оној згради што личи на лабу јер припада Donaudampfschiffahrtsgesellschaft-у. У гарсоњери сам инсталирао вентилатор. Он клади и шуми, а испод поплауна ми је врло топло. Али

ноћас нисам могао да заспим. Мислио сам на нашег малог, на вас и на још понешто. Било ми је жао. А сем тога... бићу искрен... сем тога, помислио сам: зашто не бих покушао да учиним добро дело, да спасем једно невино дете и једну жену. Јер међу нама, то је строго поверљиво, ти домови... Ипак, разумећете, најбоље је код мајке. Јер тамо, у домовима, има свега, сем љубави. Праве. Ја сам их хвалио, да вам олакшам растанак с малим, али нисам успео да преварим мајку. И драго ми је што нисам. Имате право. Ја не очекујем богзна шта од тих експеримената. Немојте ми ништа рећи. Исповедам се ја, не ви. Ја знам све рефлексе људске душе и све опасности основних страсти и знам пут који води спасу. Тачно као да сам исповедник. Смешно, не?

Не противречите ми! Свестан сам да је поређење Гестапо-канцеларије и хелије са исповедницом помало необично, да не кажем богохулно, чак и за безбожничке уши. Постоје, одиста, и разлике између њих. У исповедаоницу верници долазе добровољно; к нама нико није дошао од своје воље. Ми хватимо кривце и приводимо их силом и силом чупамо из њих признање које ће их отерати у смрт. Тако то изгледа бар. Но, размислимо ли, видећемо да тако није. Исповеднику се исто одази силом, не милом. Да се људи не боје вечних мука, нико не би изручио све своје мисли и примисли душебрижнику и сачекао да му овај изрекне казну у круницама, оченашима, здравимаријама и осталом. Човек је поносити створ. Без присиле не би пристао да сам себе благи и да се самооптуђује. Нису људи перверзне луде као Мишкини или хероји московских процеса. Ако то, дакле, верници ипак чине, чине то из невоље и страха, из уверења да је самопонижење у четири ока мање зло од вечних мука. Дobar је трик — то: самопљување. Јако застарео, истина, па ипак понегде пали. Не код савременог човека. Он је слеп и глув за метафизичка намигивања и шапугања. Наука, потребе, интереси, то њега бичује и покреће, привлачи и дави. Исповедаонице су празне у крајевима развијеним, цивилизованим. Да се разумемо: примитивних људи још има и људи које је историја прегазила. Они пуне исповедаонице и данас. Али модерни их људи обилазе. А мене интересују управо ови: модерни, савремени људи. Прави људи.

Верујте — рече Клаус милујући очима дете — моје

је искуство огромно. И ја могу без страха да кажем да познајем модерног човека. Исповедник то не може да каже. Он зна старце и старице. Али, за разлику од исповедника, ја волим човека, не славу божију. Ја волим прогрес, науку, интересе који гоне човека у борбу. Ја волим хероје. Само сматрам да пут којим иду није више прави пут. Разлика у мишљењу. Дискутујем с интелигентнима, убеђујем их. Рвемо се. Обично ми полази за умом, а не руком, да их убедим. Убеђивања руком не ценим. Ја знам не само снагу човекове слабости него и слабости његове снаге. Знам. Знам. Гестапо је за вас исто што и средњовековни пакао, инквизиција, мучионица, исто што и смрт. Он има такву фаму. Гестапо-униформа не даје никоме патент на интелигенцију. Али има нас и који нисмо глупи. Ми не тучемо, не батинамо. Не само зато што се утврдио да те средњовековне методе не дају у најинтересантнијим случајевима никакве резултате него и из принципа. Тучом се не наноси само бол, него и увреда, коју поносити људи, прави револуционари не праштају. Стегну петљу и трпе ћутке — то је резултат мучења. А ми смо за договор и споразум. То се узек исплати. Они су једини мостови који воде из вечних мучка живота вечних радости. Гледајте шта ми се једном десило. Пре... неколико месеци. У једном селу.

Занима ли вас то? — упита је, почека тренутак-два и продужи да говори:

— Гинтер је дознао да се у некаквој чатрљи крију три бандита. Одјуррио је, преврнуо је кућу, прерио двориште, гумно — ништа. Изударао жену — ништа. Међутим, два сата касније дознам некако и ја шта се тамо дешава, дојурим и видим Гинтера како витла изнад главе двогодишњу девојчицу. И пре но што сам стигао да отворим уста, он је треснуо дете о зид. Глава — смрскана, сва једна крвава маса: мозак, кости, хрскавица, месо — све сварено, здробљено. Стајао сам згранут док су се крв и мозак цедили на под. Жена је гледала у Гинтера усправна као камен, слећена, анестезирана ужасом, који више врећа но што боли. Још једно дете лежало је на поду просута мозга, разбијене лобање, крваво. Не добивши одговора од жене, Гинтер дохвати треће дете. Узе га из колевке. Био сам се укочио. Беба је била као ваша. Нешто старија. Могла је имати месец дана највише. Гинтер је дохватио бебу за ноге, овако... — Клаус прч-

жи руку према детету, али Саша врисну, иако је било јасно да Клаус не мисли да уради што и Гинтер кога је презирао, иако је чак то била »деоба улога« у истој игри:

— Не! — вриснула је бацивши се телом напред, да заштити своју бебу.

— Смешно. Ваља да не мислите да ћете ме вриском задржати да не учиним што сам наумио, ако сам наумио да убијем дете. Смирите се. Ја нисам мислио ни да га такнем. Чак, верујте ми, нисам хтео ни да ставим на пробу ваше нерве уздармане прекјучерашњим материнством. Био сам фасциниран ужасним сећањем, био сам у оном часу један обичан човек, не полицајац. Али ви ми нисте поверовали, уплашили сте се. Зашто? Јер сам Немац, окупатор! — рече с горчином — да. Тако то стоји с вама. Па не реците да нисте вулгарна, примитивна расисткиња.

Саша је дрхтала, још увек престрављена.

— Смирите се! — рече јој Клаус готово нежно — хоћете ли да вам испричам шта је било даље?

Саша га је гледала очима раширеним, искривљеним скоро, као уста тркача у финишу. Доњи део лица и усне још су јој се грчили.

— Не бојте се. Нећу ја малом, будућем Немцу, ништа да урадим. Ја сам отео Гинтеру из руке дете пре но што је стигао да га убије. Спасео сам га и предао мајци у руке. И знате шта се десило? Жена ми је рекла где је склонила бандите. Сама. Неупитана. Из захвалности. Да сам стигао минут касније, да ме је пренераженост држала укоченим још који секунда, дете би било мртво и ја не бих ништа постигао. Хоћу да кажем... Је ли вам зима? Огрните се.

Клаус се осврнуо и онда нагло диже ћебе с Вековића који се не помаче, само помисли: »Не њу, него мене он ставља на пробу...«

Огрнувши затим Сашу, Клаус рече:

— Њему није зима, он је онесвешћен. Вас је Гинтер исто мучио пре но што сам стигао у канцеларију. Он ми то увек ради. Некад стигнем на време, пре но што начини зло. Али вас је мучио читаву ноћ. Да сам знао. Али лежао сам болестан. Грчка маларија. Два дана ме није било у канцеларији. Он вас је, чуо сам, трудну мучио. Ви сте издржали физички бол. Знам да је то један од

разлога што сад тако мрзите Немце. Увређени сте. Али ја се трудим да то поправам. Послао сам вас у болницу да се породите. Пустио сам вас два дана да се опоравите после порођаја. Акт којим се потврђује пресуда стигао је пре три дана. Но на толико се дана простире моја моћ. Генерал тражи да вас стрељају. И ја, ма колико ми било жао, не могу ништа... ништа... ништа..., сем у једном једином случају. Тад би и дете остало код вас и ви бисте били слободни.

Он запали цигарету. Вековић помисли: »Не. Једним ударцем хоће две муве. И њу покушава да сломи.«

— Вас нисам понудио, јер дојите... Усталом, узмите, ви га ионако нећете више дојити. Кажу да мушкарци не могу да схвате лепоту тог осећања. Ја могу да замислим да је заиста неописиво пријатно давати млеко детету коме сте дали све, живот. Кад плод ваше љубави с мушкарцем, кад дете изашло из ваше утробе, наслони своју невину главицу на груди пуне млека и нежности, тад мора свака жена да осећа да је награђена за све... Да. Али и ви треба да појмите моју ситуацију. Гинтер у очима шефова вреди више од мене. Ја представљам мањину код нас. Кад би Гинтер дознао да ја шаљем вашу бебу у Дом за децу немачких војника палих на бојном пољу, он би га убио. Он верује у крв и расу. Он... Али, ето, ја... Не плачите, драга госпођо, не плачите.

— Не плачем! — одговори Саша очију пуних суза што су јој без јецаја, потпуно бешумно клизиле низ лице и капале на пелене.

— Вас ће стрељати у зору. Пред вама могу да говорим слободно, без страха од непријатности. Хтео бих да схватите у каквој смо ми заједничкој опасности, ви, ја и мали. Јер ако Гинтер дозна, а није невероватно да неће дознати да га шаљем у Дом, он ће одјурити у Немачку, зграбити га за ноге...

Клаус је дрхтао од узбуђења и, бледећи све више, говорио последње речи, погледа изгубљеног, визионарског.

Одједном се стресе, трже и збуњено осмехну:

— Пардон! — рече и учини неспретан покрет руком.

— Шта сте се ућутали? — упита је, али Саша не одоли. Заплака, тихо сад, очигледно стидаћи се нечег. Суза? Да. Малочашњих.

Клаус је, опет миран, сталожен и пажљив гледао Сашу како плаче. Беба неочекивано поврати млеко.

Вековићу се чинило да Клаус осећа шта Саша мисли. Клаус баци лежерно цигарету иза себе. Неуташени пикавац паде на кревет, крај Вековићевих ногу.

— Кад не бих знао да је Јозеф Тот у несвести, ја бих се осећао врло нелагодно, не толико због свега што сам рекао, јер ја то и мислим, нити због оног што покушавам да постигнем од вас, јер је то моја дужност, него због свега што би он могао да претпостави о мени. Гинтер не цени довољно противника. Он не зна да је он тврда и лукав и одан ствари којој се посветио и да је често паметан — врашки паметан. Нећете веровати...

Он окрену главу. Није могао да гледа згрушано млеко на уснама малог. Немајући при руци комад вате, Саша обриса испљувак крајем своје болесничке рекле.

— ...Имао сам случајева, просто невероватних... Фантастичних. Али ја знам и икс примера кад се превелика снага претворила у слабост. Јесам ли вам говорио о томе? Нисам? Свеједно. Нећу вас мучити илустрацијама, али интересантно је да још нисам дошао до општег закона... до формуле на основу које би се по вољи могло да изазива превраћање »снаге« што ћути у »слабост« које се исповеда. Слабост сам рекао с дозом ироније. Јер је исповест страшна сила. Но та би формула значила одлучан корак ка хуманизацији исљебења. Јасно, исповедници долазе до признања користећи се заједничком вером која је утабана стазица што везује заблуду са непромишљеношћу и страх са бедом глупости. Али њом се крећу они руку под руку. Можда би и иследник долазио лако до добровољног признања кад би био опуномоћеник кривчевог погледа на свет. А није. И ту је тешкоћа. Они немају на изглед ни исто тле под ногама, ни ишта што би могло да представља макар и најмањи заједнички садржатељ. Како ствари данас стоје, обе стране поричу сваку људску црту противничкој. И верујте, с успехом и без тешкоћа. Иследник је за ухапшеника од самог почетка — непријатељ пред ким треба ћутати, критички мисли, намере, дела. Но ипак, понекад успевам да убедим кривца. Али увек кад то доживљујем, накондном брижљивом анализом установљујем да до обрта неповерења у поверење никад није дошло на исти начин. А зашто? питам се. Зашто ту нема правила?

Зато што је човек престао да буде примаран, ефективан? Ви сте студенткиња? Читали сте Расинеа. Што ја волим његов свет! Његове су жене најдивније жене. Оне немају маске, оне кључају помрачене од страсти у четвртом и петом чину, блиставе од ње у првом, другом и трећем. Оне се не стиде себе, својих осећања. Оне ништа не крију, ни љубав, ни грех, ни страст. Оне су поносне, крабре.

Од Вековићевог кревета засмрде упаљена вуна. Али ни Саша ни Клаус нису осетили карактеристичну неугодну воњавину, свако од њих занет у своје мисли и бриге.

— Али данас нема више таквих жена и мушкараца. Људи су постали опрезни, драмска експлозија је савладана. Страсти данас имају змијске ноге. Осећате их, а не видите. Зашто? Зар су се угасили Везуви човека? Нема ли више усијаних гестова, неконтролисаних речи и омашки, о којима је писао тако интелигентно Сигмунд Фројд? Је ли човек постао сиви, уплашени, малени, ништавни пургерчић лишен субјективних хтења кадних да пробију оквире објективних могућности? Да ли се исконска глад за слободом данас може да смири чим се прочита: »Забрањено је уводити псе у парк« или »забрањено је газити траву«? Знате ли Лењинову причу о групи Немаца који су пошли да дижу револуцију, али су закаснили и нису је дигли јер је на углу једне улице писао: »Забрањен пролаз«? Морали су да обилазе. Разуме се, прича је више пакосна но истинита. Убеђен сам да ће и Немци, кад дође време за то, измислити Револуцију. Свака нација измишља своју, на свој начин. Револуције се не праве, оне се морају пронаћи, као песме. Али други пут ћемо о томе...

Опростите! — За вас »други пут« не постоји. Извините, нисам хтео да вас подсетим на... на оно што ће вам се неизбежно десити за сат-два: мислио сам само да вас утешим ч вези с вашим сином. И Немци ће измислити своју револуцију, будите сигурни. Верујете ли ми?

Саша је ћутала.

— Не верујете! — уздахну Клаус — како можете да ми не верујете? Па ваш је син већ Немац. Мислим да вам није свеједно хоће ли и Немци да буду комунисти или неће, ако сте ви комунисткиња. Можда ће баш он пронаћи немачку револуцију... Зашто не? Али вратимо се теми. Ви се савршено савлађујете. Не само ви. Сви ви.

Но ја сам сигуран да испод ваше ћутње, букте ерупције прастарих вулканских страсти.

Вековић осети прво топлоту крај пете, топлоту која неугодно расте, прљи, пече, онда мирис нагорелог, онда бол који зари све своје зубе у његово месо. Клаус је, седећи крај Саше на кревету, погледао у том часу баш у правцу његове ноге. Поглед му је био, истина, расејан, замагљен, утонуо у мисли.

— Откуда то? — упита се он — то да све ерупције остају унутра, невидљиве? Није то објашњиво само појачаном свешћу и вољом, чије би јачање тражило такође своје објашњење. Где је одговор? У чему? Ја сасвим марксистички мислим да одговор треба тражити у променама које је друштво претрпело од Расинеа до данас. Држава је страшно појачала своје притиске на људе. А револуционари? Нису ли и они жртве својих превратничких страсти? Њих и њихове страсти студира Гестапо. Но, проучавајући их годинама, дошао сам до запањујућег закључка. Сви су људи расиновске Федре, само скривене, тајне Федре у четири зида. Јер и ви сте Федра, али Федра која је конспирисала и знала да ће бити ухваћена. А и ја сам конспиративац. Сваки човек XX века је то. Сви се ми данас осећамо принуђени да говоримо да бисмо сакрили своју мисао, не да бисмо је саопштили. Већ пре паса господњих, пре славних доминиканаца, који су легализовали тортуру, почиње процес илегализације правог лица Европљанина. Али шта је била држава у XII веку? Дозволите да се насмејем. Шта ломаче, sachets du roi, Бастиље? Играчке према Гестапоу? Данашњи би човек прешао све Лојоле, дозволите ми да употребим један чисти београдски израз, као што аутобус прелази жабу. Данашњи би човек срушио ону државу док дланом о длан. Да је Лењин живео у доба Лујева, Елизабете или Фридриха, направио би светску револуцију у 24 минута. Шта је инквизиција? Шта халебарде? Шта коњица? Врлина самосавлађивања данашњег човека толика је да би с лакоћом преварила све венецијанске жбирове и све Наполеонове шефове полиција. Али не мислите да људе данашњице обуздава дактилоскопија, белиографија, радио-служба, авиони, хаузмајстори. Не. Али сађаримо... Можете ми приговорити да сад не мислим марксистички. Можда

ћете се упитати шта хоћу да постигнем? Брбљам, брбљам али уверавам вас да нисам безопасан... Ох! па то гори!

Клаус прискочи кревету и чаршавом стаде гасити вуну што је тињала ширећи круг жара тачно под Вековићевом петом.

— Јадан човек! Погледајте! Пета му је црна! — рече нагињући се над Вековићево стопало — опекотина првог степена. Болна, али безопасна. Сва срећа што он ништа не осећа. Али претпоставимо да осећа, то би био прилог мојој тези. Он није ни зубима шкрипнуо, није се ни намрштио. Он трпи да се не би одао. Видите ли како конспирише! Фантастично. Фантастично. А песник. Човек-Федра, човек-страст. Он је раг excellence необуздан тип човека, а видите? видите какви смо постали? Сви ми смо такви, не само професионални револуционари, него и песници који се усхићују месечином, лепотом жена и пејзажа и своја осећања по дефиницији казују, не скривају. Али то је песник XX века, дакле човек данас, а данас је човек илегалца. Сви смо ми илегалци. Или се вaram? Разуме се. Јозеф Тот је онесвешћен.

Говорећи то, Клаус пажљиво намести Вековићеву ногу тако да је њен нови положај мање вребао нагорелу страну пете. Кад то заврши, уздахну и наслоњен на високи рам кревета продужи:

— Ноћ је. Ја сам у то доба склон да слушам исповести или да се, пошто сам их се наслушао преко дана, сам исповедам. Вал се враћа. Ја осећам потребу да вам се исповедам. Не можете ми нашкодити. А Јозеф Тот не чује. Говорићу с осећањем да сам своју исповест написао, ставио је у оловну кутију и бацио у океан тамо негде код Филипина, где је најдубљи... А беба? Беба ће бити Немац. А и Немац је модеран човек, и он зна да конспирише.

То је разумљиво. Можда нигде као код нас у Рајху држава није тако свеобухватна и тако видовита. Хитлер је, захваљујући немачком смислу за организацију, најдоследније остварио ту општу савремену тенденцију држава да из ових или оних разумљивих разлога спутају човека, не целог, само неке појмљиве тенденције које се манифестују код њега. То се чини не само да би био држан у запту него да би се оне максимално искористиле у име његовог личног добра. Перспективног личног добра које се данас зове *raison d'état*. Данашња контро-

ла грађана, њихових мисли и осећања није недело једног или два мизантропска државника. То је историјски процес, нужност. Из перспективе *ratio regis* модерне државе, човек је гњидица. И у ту су гњидицу уперени сви окулари и сви микрофони државне безбедности. Њему, човеку, ослушкују пулас, каптирају дах, анализирају мисао и екскременте, прате сваки корак и меандрама његових осећања шуњају се плац-агенти. Истина, мисли и осећања тог човека регулишу саобраћајци унапред постављени у коморе срца и у вијуге мозга. Али они сугеришу и стварају токове његових емоција и асоцијација. И шта, шта може модеран човек коме држава ствара и контролише сваки подржавотворени уздах, залагај, загрљај и осећај, шта може неголи да конспирише? Да скрива своју суштину. Да исписује своју мисао у сиву масу мозга невидљивим хемијским мастилом. Коју мисао? Перспективну? Мисао коју сугерише и контролише *raison d'état*? Не. Него актуелну мисао, примарну, биолошку, мисао самоодржања, ону која измиче контроли и сугестији. Њу он не исписује. Не. Он је доживљује невидљиво, осећа прикривено, не казује, не одаје ни себи, ни сам је не уме да схвати кад му то треба, али баш тиме он избегава не само државну контролу него и њен индиректни утицај на ту своју праву, актуалистичку мисао у себи. Шта ћете, живот има своју логику, врло љубоморну на свачију ингеренцију са стране, врло антидржавну кад држава не зна да од њега тражи друго доли прављење нових рупа на каишу и рупа на изрешетаном телу. Ви револуционари зовете те људске животне тенденције отпора: малограђанштином. Код нас у Рајху се то зове на разне, врло духовито диференциране начине, али смисао је исти. Држава, која је постала оката и ухата и носата, постаје то све потпуније зато што је схватила да је ратујући за своје светске циљеве заратила и са човеком, и да је он, уједно, и њен прави, дијалектички противник. И како то каже Лењин, питање је: ко ће кога? Да се разумемо: кад кажем човек, не мислим — поданик. Поданици су на страни државе, против човека у себи. Ко ће кога савладати: држава с поданицима — човека, или човек — државу поданика? Борба је неједнака на први поглед. Али све су шансе на нашој страни, на вашој и мојој, на страни човека. Разуме се: на страни човека, али не још. Него

у перспективи. Засада смо ми против њега, ја за државу, ви — за вашу Партију. Но то је исто.

Не чудите се. Кад мисли интелигентно и далековидо, а то се дешава понекад и држави, она тад схвата потребе човека. Јер је и држава постала то што је постала у интересу човека, иако је његов противник. Противник му је јер тражи од њега да добровољно гине, да ради прековремено, да се лишава, да се ограничује, да не живи како му се живи. Али то она тражи зато да би једног дана могла с њим да буде слобода коју хоће човек, слобода: све што она није. И сва је несрећа у томе што је немогуће убедити човека да другог пута слободи нема сем преко сведржавања. Не можете да га убедите јер га гоните да погине пре но што стигне циљу, где би се и сам могао лако да увери у истинитост заједнице његових интереса с државом. Човек има само један живот. Сви умиру, али сви неће погинути, јасно; многи хоће. Држава, за разлику од човека, мисли у статистичким, апстрактним, а не индивидуално приватним и субјективним категоријама. Но ако зато нема моћи да убеди човека да сам од себе добровољно ради што треба, она је довољно снажна да га на ту добровољност присили. И кад кажем држава, ја не мислим само на државу у ужем смислу, него на све што је данас постављено над човеком. То може бити религија, странка, идеал. Али у свему томе, па нека је парадржавно и антидржавно, има државотворства и — човекоморства. И у томе је корен савременој антиномији држава — човек. Вечерас, ја — човек представљам државу. Ви, комунисткиња — човека. Тај однос је привидан, јер и ви бисте, да победите, створили полицијску државу у име интереса већине, као и ја што наступам у име већине коју представља војна и економска моћ једне постојеће државе. Моје. Спор је у овоме: да ли пут државе коју ја представљам омогућује слободу и једино води њој или не. У том случају, у негативном, остаје могућност вашег пута. Али ја имам непобитне разлоге који говоре у прилог пута III Рајха... Но ја вас у њих нећу више убеђивати. За сат-два вас неће бити, а знање вам у рају не треба.

Вода је споро капала из чесме купатила незтворене сасвим. Капала је споро, свака три секунда по кап, тупа и тешка.

— Ето! Кажем вам да ће вас стрељати, а ви? ви не кукате, не показујете да се бојите. Чак не бесните. Федра би то учинила, а ви се понашате нељудски, нефедрински, ненормално. А ипак сте мајка, нормална жена. И нормално би било да клечите преда мнош, или да у бесу и гневу човека убеђеног да му нема спаса и да пред Гестапо-псима не вреди богорадити, пошљете Хитлера до Ђавола и мене с њим вражјој матери. Али ви ћутите. Ви бисте, кад би то водило нечему, кукали, али ви сте свесни да то ничему не води, ви не кукате. Но ви се и не гневите. Ви ћутите без страсти. Шта је са вашим страстима, инстинктима? Где је сцена на којој се одиграва ваша пасионска игра? Покажите ми позорницу ваше трагедије? Нема је. Не значи да не постоји. Све слабости људске хуче сад у вама. Немогуће да не витлају и не дувају. Немогуће. Али где су? Негде далеко, унутра. Ви сте модеран човек. Ви слушате. Непријатеља и пријатеља. Шта мислите, да сви ми који френетично кличући пљескамо говорима Хитлера или ви који гинете за Стаљина, да сви ми то радимо од срца у часу кад радимо, у часу који нисмо сами изабрали, који је одређен, а да нас нико није питао да ли смо баш у том часу расположени за клицање или смрт? Митинг је заказан за шест, ви сте у шест имали састанак, хтели да довршите књигу коју читате, да гледате залазак сунца. Али вас су откомандовали на митинг. Глумац може да се уживи у ролу сваког часа, да осећа туђе радости као своје и плаче над судбинама које га не дирају, али обичан човек досад то није могао. Модеран човек то мора да може.

Јер он има разлога да се боји својих пријатеља више неголи непријатеља. Знам то по себи. Ја стрепим од Гинтера, више но ви, јер ја треба да проживим уз њега цео свој живот.

Он се насмеши.

— Кад би Јозеф Тот био Андрија Вековић или неки други мање законспирисани комуниста... зар се не бисте и ви бојали? Под претпоставком да... да није онесвешћен, под претпоставком да симулира несвестицу? Бојали бисте се! Разуме се, то је само мисаони експеримент. Јозеф Тот је доиста онесвешћен и ви не морате да се бојите. Он је, уз то, Јозеф Тот, кога ви не познајете, не? Шта ћете, кад и ви будете тот као што сте већ

заиста мртви, имаћете сву вечност да се добро упознате. И њему је она осигурана.

Преста да се смеши, али продужи замишљено, тихо, бирајући речи и пазећи на акценте.

— Модеран човек, то је лицемер, обертартиф и оберхула. Ја сам видео како се, после једног Фиреровог говора, министри и генерали, каплари и обични Вафенесес-војници журе да пред најмање два сведока изјаве како су одушевљени, како је то најбољи Фиреров говор који су чули, како су плакали од среће и узбуђења, како су се жежили, дрхтали и како су опремни да погину са задовољством на први Фиреров миг. Молим вас! Са задовољством да погину. Квац! Ко гине са задовољством? Али, ето, речено је пред сведоцима да би се погинуо са задовољством? Што се није жежило и искрено плакало и искрено дрхтало и искрено одушевљавало за време говора који није био најбољи из простог разлога што ни сваки Фиреров говор не може редовно бити најбољи. Сваки је лагао два аутентична сведока о свом аутентичном одушевљењу и сваки је од сведока пожурио да потражи другу двојицу пред којима ће поновити шта је чуо, резервишући и себи сва задовољства од гињења за Фирера. Јасно, сви су говорили истину, мада су сви лагали. Али држава није глупа, она зна за ту амбиваленцију, али мисли да треба да је тако. И људи се државно право да су подржављени до погибије са задовољством. До апсурда. До животне лажи. Али и не праве се. Наши људи, а и ваши, гину заиста. Гину. Што морају? Не. Добровољно. Свесно. И ту је задовољство о коме говоре пред сведоцима, половина истине. Друга је половина — незадовољство. Боже мој, министри Рајха конспиришу као и обични неуниформисани човек. Као и ви. Јер су и они, упркос каријери и амбицији и способности које су их дигле до ресора и плетеница људи, људи крвави испод коже, људи који не могу да издају своју федринску природу човека крвавог испод коже, као ни ја, као ни ви, као ни Јозеф Тот коме је горела пета а који се није ни померио, иако је то неприродно, чак и кад би био онесвешћен као што јесте. Сви лажу! Сви лажете. Сви. Свесно и несвесно. Свесни и у несвестици. Молим? Ништа. Учинио ми се да сте хтели нешто да кажете. Човек данас ћути. Је ли то ис-

крен, федрински човек? Сачувај боже. Он се искрено (а и то би требало анализирати) приволео својој странци. Све остало што чини — чини ради других, због статута и закона, других и јавног мњења, не ради власти у друштву које је изгласао и извојевао. Ви не одајете. Али не зато што вам се сада гине са задовољством. Тренутак је врло неуверљив за ту тезу. Ви бисте са задовољством сада држали само ту бебу и живели, живели и ништа вас се друго не би тицало. И ви знате да би то било, кад бисте одали. Ви не одајете. Ви не радите оно што вам чини задовољство. Зашто? Јачи од сваког задовољства је притисак, оно што ви зовете комунистички морал, а што не мора да је само комунистички. И нацисти и демократи и квекери и Јевреји, католици и безбожници, сви знају да гину за оно у шта, рецимо, верују, јер способности веровања, као и љубави, не треба објекат. Ви нећете одати ништа и никог! Зар не? Али ја вас питам шта је са човеком искреношћу, куда се она дела? Човек се не одушевљава више искрено, не гневи искрено, не гине искрено. То је последица ангажмана који држава, партија, војска, покрети увек намећу људима. Човек их никад не би схватио тако апсолутно, тако до смрти, без тог њиховог моралног притиска. Зато њему не остаје друго него да се располути. С једне стране да гласно каже шта мисли заиста, с друге, да своју мисао, исто тако истински своју али и супротну првој — законспирише. И пред другима и пред собом. Јавно он себе припремајује укусу својих других. Тајно од њих и себе, који је њихов агент у себи, он мисли своју страсну, анималну, животну, федринску мисао.

Она је, скривена и нежно самосажалива, нашла пут до ана лабиринта подсвести у који се завукла с половином праве људске природе човека, као миш што се са целом својом мишјом природом завлачи у мишју рупу. Но ту, у тој мишјој рупи, у том тамном склоности оног што зовете малограђанштина, а ја човеком природом — какав крш и лом. Традиција, статути, држава, партије, партије — све до ђавола. Живела анархија. Мали човек, притискиван сопственим притискивачем сведржавља које је и хтео, коме се прилагодио, притискиван као комад палира одозго бронзаном руком и одоздо сопственом прилагођивошћу јавном мњењу, посматран, шпијунуиран не само спољним типцима полипа с милион

очију и умова, тај се јадни човек акомодирао јавно и не само свесно тим притисцима до у рефлексе, али тамо, у својој мишјој рупи, тамо он окида седам велова и седамдесет и седам гумених оклопа и седамсто седамдесет и седам опортунистичких маски и фереца; да би био оно што јесте. Све што је изгледао да је, све што је био, а што он сада више није и не може бити. Он је постао што је постао делимично стварно ради тога да нико не мисли да он јесте оно што јесте: мали, себични, разбарушени, федрости, страсни и страшни анархиста. Ломброзо и Лаватер и сви ти физиогномисти не вреде ни по луле дувана. Ни у доба Хамлета, првог конспиратора, још наивног, али првог у литератури, теорије тих будааа не би вределе ништа. Ја се јежим кад помислим на ту мишју рупу праве половине човека. Сам, он се тамо диже против свега што чини непријатељ и чине његови другови. Голорук. Сам против свих. Против свега оног што зовем држава, а није само држава. Јежим се. Он се хвата укоштац с циновима. И неће се смирити док те цинове не учини налик на швајцарски сир, док их не избуши унутрашњим, поткожним мишјим рупама. Човек живи данас у таквом једном огромном, затвореном, оклопљеном котуру сира. То је друштво. И тај друштвени, државни сир сваког сведржавља пун је мишева. Сваки миш дуби у њему своју рупу. Те рупе немају прозоре и једна другу не виде. Ту је снага цина. Привремена. Кад се прозори буду отворили, пробали сви тунели и кад се мишеви који се издалека њуше буду најзад угледали... Ја се јежим, мали мој! Јежим се. Од радости.

Гледао је сад одсутно црпурасту бебу, али тренутак раније био је погледао Сашу с надом, с уштитним ишчекивањем. Али ништа. Најзад рече:

— Младе мајке мисле да свет почиње од њих. Не сећају се да су и саме рођене од мајки. Оне осећају само своје бедро које је донело на свет један људски живот. И не мисле даље. Уназад. На бедра која су изнела на свет њихову прабабу. Унапред. На бедра која ће родити њихову унуку. Свака мајка схвата своју репризу материнства као генералну пробу света, човечанства. Тако што као та моја беба није било и неће бити... Ја карикирам, али увек се и нехотице карикира кад се осећања покушају да изразе рационалним језиком. Преводи

песама изгледају зато као карикатура оригиналне лепоте, љуштуре смисла лишене живих трептаја које чине везе гласова, бракове асоцијација, сећања које одређене мелодијске хармоније евоцирају на одређеном језику, све оно што је тајна песника и језика на ком се пева, а што у преводу просто престаје да пева. Но то што ви у овом часу осећате за малог, то је природно као лепота песме. Јесте ли мислили на име? Ја баш сад мислим на то. Јозеф? Не. Он лежи онесвешћен. Рецимо Ханс? Не. Он стоји у ходнику. Франц, Фриц — банаано. Шта кажете за Хаген. Лепо германско име. Мало строго, прегутурално. А Сигфрид? Није лоше? То име годи сваком немачком срцу. Оно буди сећања на детињство, увек лепо после извесног времена. Сигфрид! То изазива обавезна сећања на строфе Нибелунгенаида, бубане напамет, на слабе оцене. Поштедећу вас личних успомена. Али подсећа и на магле, шуме, мочвари, језера, јеле, победе и мир као сан свих нас. Назваћемо га Сигфрид.

Саша плану и поче да диже дете као да хоће да учини нешто страшно. Али, бржи од ње, Клаус скочи и одузе јој дете. Је ли хтела да то учини?

— Нећете га ви убијати. Има ко, устреба ли...

Но Саша се смири зачас. Као да јој је својим гестом хтео да сугерира да она хоће да учини оно што није хтела. Она је дигла дете да га склони, сачува од Сигфрида. Ништа друго.

— Убеђен сам да то, разуме се, неће ником пасти на ум. Ни Гинтеру. Да га убије.

Пас! мислио је Вековић. Хоће да је натера да изгуби контролу над собом. Ово је трећи пут како се она избезумљује. Још једанпут-двапут и биће свршено. Радиће после од ње шта буде хтео. То је тактика психолошког »шкотског туша«. Наизменично вруће и хладно. Тиме јој замара и лабави способност самоконтролисања. Зар не видиш, Сашо, да се стално врти око твог материнства? Трипут си већ плакала и трипут скакала избезумљена.

Али док је то мислио, није могао да се отме дивљењу за Сашу, њену храброст и лепоту. У другим приликама могао би можда да ужива и у интелигенцији с којом се Клаус стрпљиво приближавао циљу. Али сад га је мрзео. Волео је Сашу која се скаменила. Као она сељанка коју су ипак сломили психички шкотски тушеви

ужасно бедног Гинтера и оног Клаусовог тенденциозног кипућег хуманизма. У исти мах, Вековић је осећао да сад све схвата дословно, једноставно, без хумора. Све је схватао озбиљно. Клаус је држао дете у рукама и смешио се нежно:

— Siegfried, du kleines Engelein, du süßes Schatz!

Али дете није престајало да плаче и Клаус диже руку над детињом главом, онда лако лупи дланом о дупшек и запрети прстом.

— Sei ruhig, goldenes Schatz, sonst wird die Mutti böse!

Саша му одгурну руку и зграби дете.

— Ви... Ви... Ви не смете ни да ми такнете дете.

Око Клаусових пуних усана још увек је лебдела нека горка, скептична слава. А и Вековић је не само од новог бола, од ког је и стари поново оживео, био утучен. Свитало је. Пет је прошло. Још сат-два само и стрељаће је. Сад, сад је тек сазрела песма у њему. Сад би је написао као никад. Заиста би то била песма. Али сад не може да је напише... Умреће. Сваки песник умире с ненаписаном песмом, болом од свих које је написао. Те песме су аналогичне које црви варе у својим црвљивим цревима. Шта вреди! Он више није песник. Принуђен је да се бори и да буде само борац. И биће. Биће борац као што то нико није још био. Биће борац као што би био песник кад би сад могао да пише. Али још није дошао ред на њега да се бори. Да ћутке подноси сав бол, све увреде. Његов ред долази. За пола сата. За сат. На реду је још Саша. Требало би јој скренути пажњу, она реагира све више као мајка. Клаус је извлачио из ње на површину њено материнство, разгоревајући га до пожара, до »федринског« безумља страсти. Постајала је све више мајка, науштрб свега осталог. Науштрб ћутње. Борити се ту, значи сад ћутати. Мајка то не сме да заборави, иако је млада.

Тад схвати одједном шта је Клаус то хтео кад је говорио о формули претварања снаге у слабост. Је ли већ пронашао начин како да Сашину снагу претвори у слабост? Или он то жели само мене да изазове?

Да он то ипак не смекшава само мене? Или и Сашу. Али Саша није заборавила шта је, а Клаус је пипао у мраку још увек, далеко од истине. Разуме се, интересовао га је Вековић. Не би знао да каже како, ни зашто,

али осећао је да је погрешно што га је довео у ту болницу. Требало га је сместити у немачку војничку болницу и поставити му немачку стражу крај кревета. Знао је ко је он, и зато баш био је уверен да би му он могао да отвори пут до врховног партизанског штаба, до вођства Партије. У то је веровао. Мислио је на последице таквог продора. Удар на штаб, обезглављење побуне, њено ликвидирање, ослобођење дивизија нагомиланих у овим балканским просторима за одлучујуће задатке на Истоку.

— Седните! Седните! — говорио је Клаус за то време — смирите се. Ја вам верујем да сте узбуђени; ви нисте Федра, ви сте члан КПЈ. Ви играте узбуђење, док је ваше узбуђење друго. Ви покушавате да ме преварите. Али ја не верујем да вам је стало до малог колико до ваше Партије. Јер да поставим алтернативу: Партија или ваша лична слобода уз малог — ви бисте се дали стрељати. Да вам рекну: кажите нам где је отац вашег детета или убијамо малог, ви бисте зверски мирно, маћехински свирепо дозволили да му војници изгазе малу лобању својим поткованим гољверцима алпинаца. Зар не бисте? Реците! Ето, ћутите. Ћутање је одобравање, не?

Изгледао је уморан.

— Уморан сам — рече и седе с уздахом на кревет — можете ићи! Идите у своју собу. Слагао сам вас да вас одводим. Данас је недеља. Ваша ће се судбина одлучити тек у понедељак. Идите. Шта стојите ту?

Саша је стајала крај кревета на ком је лежало дете. Гледала га је не мичући се.

— А? — учини Клаус — дете? Дете... Нека га! Рекао сам вам, дете носим са собом. У 6 и 15. Ваљда не мислите да ћу оставити Сигфрида у затвору. Дајем вам часну официрску реч — биће му добро. Живеће. Живеће како дољкује Сигфриду. Живеће као млад Немац који ће уживати плодове победе својих очева. Идите, дакле. Идите.

Између ње која је стајала и детета положеног на кревет, седео је Клаус. Окренут леђима њој, почео је да певуши беби неку једноставну мелодију.

Саша пође вратима, али опет пред прагом застаде нагло, свирепо задржана невидљивим бремзама. И, пошто се окрену, изусту припушено:

— Нећу.

— Шта нећете?
 — Нећу да буде... фашист!
 — Зашто фашист? — рече Клаус не окрећући се — биће он добар немачки хемичар.
 — Нећу да буде Немац! — рече још загрцнутије, гласом наједном лишеним свега.
 — Будите паметни, Саша! Вас ће ипак да... Вас ће стрељати сутра. Ко ће о њему да брине? Ваљда неку треба да брине о њему? Шта је дете криво?
 Она се гушила, али није хтела да плаче. Сузе су јој слабиле вољу.
 — Ви нећете моћи више, увиђате ли, да ви нећете моћи више да бринете о њему?
 Он је погледа.
 — Страшан је рат. Страшан. Противприродан. Ево, опет је заспао. Како слатко спава. Он никад неће знати за рат; ужас који ми знамо. Биће му добро. Носиће лепа штофана одела, јешће реч пржени кромпир, научиће да пије пиво, говориће с пруским акцентом, биће поносан што је син победничке нације и поносан што су му отац и мајка, отац на Истоку, мајка — под енглеским бомбама — дали животе за хиљадугодишњи Рајх. Идите.
 Устаде и приђе јој близу.
 — Идите! — рече одлучно — доста. Ви врећате Сигфрида претендујући и даље да сте му мајка. Он ће бити Немац. Немац. Као и ја што сам. А ви нас све мрзите. Мене. Али и њега. Кад би он знао да нас ви мрзите само зато што смо Немци, Сигфрид би вам заврнуо шију. Он, не ја.
 — Не! Не! — шапну Саша која га је опет гледала сумануто — ја не знам шта сам говорила, била сам ван себе, ја нисам мислила да врећам Немце... као... као народ. Има добрих људи и тамо код вас. У сваком их народу мора да буде. Али где су они данас? Где су?
 — Боре се у Русији. Тачно. Немци су добри људи. Не правим вицeve. Добро је за све нас да једна једина нација победи. И да је то нација — немачка. Она ће и победити. Побеђујемо. И за Сигфрида! И њему да буде добро.
 — Убијте! — шапну Саша — не могу! Не могу.
 — Шта не можеш?
 — Не могу! Не могу. Прво мене. Молим, прво мене.

Она је плакала, Вековићу се чинило широко, различено, без отпора, без стида. Сломљена је. Не труди се да савлада сузе.

— Нећу! — рече Клаус који јој опет приђе и понови шапатом: — Нећу. Ипак ћу вас заједно пустити. Тебе и дете. И то омах. Имам налог у цепу. Својим аутомобилом ћу вас одвести кући. Гарантоваћу ти безбедност. Учинићу све што будеш хтела... Видећеш, ти ме још не знаш... Хоћеш ли? Хоћеш ли да те пустих... заједно с маим... омах... омах... Ето. Ево.

Он се саже, узнежно мало, и гурнувши лако Сашу поведе је вратима.

— Убијте! — шапнула је кроз сузе.

— Не бој се. Нећу те одвести у Гестапо. Него кући. Аутомобилом. Право кући. Хајдемо. Не буди глупа. Слободни сте, и ти и дете. Хајде.

— Убијте! Убијте! — шапнула је Саша стојећи, мало затурено, загледала огромним, непомичним очима у под, у себе.

— Баш хоћеш?

Дотле мек, гибак, и благо инсинуантан, Клаус се у магновењу укрути и поста храпав. Лепо, овално лице му се удрвени:

— Баш хоћеш?

Он приђе вратима и викну.

— Ханс! — и додаде:

— Кад хоћеш — добро. И ја ћу!

Војник се у трен створи пред њим. Он му предаде дете и на немачком одшапута пар нејасних речи.

Ханс узне дете, окрену се налево круто и побе с бебом под мишком као да је векна хлеба. Дете је плакало, зацењујући се. Ханс застаде. Било му је незгодно. Премести га у другу руку. Онда се сети. Провуче два прста кроз повој и понесе га као пакет пошавши по војнички, круто. Млатарао је и руком у којој је висила беба. Као да је заборавио да то није кутија с ципелама, ни пакет са сланином. Плач преста. Носић детета дизао се над још нељудски нежним ткивом коже, над тамноплавим, мало косим очима с невином бором испод њих. Али уста му се ускоро размакоше неодлучно, плачно и на средњи горње усне као да искочи беличасти плик одојчета.

Саша је престала да плаче. Војник је ишао полако ходником. Саша је слушала како вуче по бетону своје рубом Бона потковане алпјске гојзерице. То је шкрипало као нож по тањиру. Вековић се дивио Сашини која није више давала знака од себе. Била је сад изван његовог видног поља, врло ограниченог немогућношћу да се покрене, и двоструком мрежом газе. Клаус јој је гледао у очи које су јој јеле мало округло лице а да при том нису постале веће но што су биле велике. Војник је шкрипао својим поткованим ципелама и по војнички млатао руком. Оно је висило плачући, висило је о прсту провученом кроз повој. А сва Сашина снага, сва љубав, сав живот, осећање да постоји, све је било тамо у оним пеленама. Осећала је како је све напушта. Шта је то што стоји и гледа? Она? Не. То што стоји и гледа није она, није Саша, то је празна љуштџра из које је ружичасти носич изашао, а ипак није сасвим изашао, у њој је још, осећала га је као живот и љубав, више но саму себе. А одлазио је. Одлазио је и вукао је за собом. Није се мицала, али невидљиви дрхтаји гумених кончића којима је сва била спојена са својим чедом растезали су се са сваким поткованим кораком који је одлазио, растезали су се заједно с њеним месом и костима чији су део били, и то је болело милион пута више него кад лекар пинцетом чупа конце залепљене за шав једава зарасле ране. Бол и смртна туга и све је расло, постајало веће од свега, преливало се праћено таласима, не, праћено том шкрипом цокџла, тим тупим звуком посмртних добоша. Уши су је болеле од загаџушних удараца маљца по затегнутој кожи бубња превученог црним флором. То је храпав, опор и тужан звук од ког се жежи кожа, лице бледи, срце премире под грудима пуним усталасаног млека, које не знају више шта ће са собом и чему ће, чему постоје груди, она, живот, свет...

Вековић је није видео, замишљао је само као да је гледа слушајући њено убрзано, зверски оштро, знојаво дисање. Бринуо је: Саша се доми! мислио је. Она је сломљена. Утом се дахтање стицпа, пресече. Хоће ли се онесвестити? питао се Вековић. Очекивао је, желео је да се онесвести. Пада ли? Ништа се више није чуло. Ни тишина.

С места на ком је стајала Саша није допирао ни најтиши звук, ни најпрозрачнији шум покрета. Све је оглу-

вело. Бар да осети лепршај њених ноздрва, трептај очних капака, потресни дрхтај усана. Ништа. Мук. Вековић се уплаши. Чуо је бубњање свог срца. Успорено, јако утишано бубњање испод обима груди. И тиктакање сата на чланку Клаусове руке. — Ко ли је отац детета? — севну му кроз главу, али се у тај мах и упита: — Што не пада већ? Што се не руши? Свест сувише боли. Сруши се, Сашо! Одмах.

Чекао је да чује пад. Њен пад. Ништа. У себи је шапутао: Сашо, онесвести се што пре. Боље умрети но стајати тако скамењена, без мисли, без речи и трпети тај бол који људо притискује изнутра зидове тела и хоће да се разлије напоље у свет од земље до звезда. Потраје ли то, распашћеш се, разбити на комаде, распрснути.

Обасјаном опет неким усјаним сазнањем, Вековићу поста очигледно све шта се десило и шта се дешава. Укус зарбале крви и наде у његовим венама уступи за тренутак место укусу малаксалости, млитаве и горке. Хтео је већ да устане и вишне: Онесвести се али се не дај гаду! Било би јој лакше.

Све му је постало јасно, али тек кад се померила мало, не раније. Било је доцкан. Низ усне јој клизну и скотрља се шапат го као суза.

Као да је долазио из средишта земље, као да је путем кроз њену тврду кору оголио до бесмисла, изгубивши сву снагу коју је понео из оног котла где, уједно стопљени у сунчану лаву, кључају сви метали, сва глина, кварц и камење, а ипак, долазио је охлађен и го као снег баш из оне усјане пећи у средишту земље, из оне пећи. Кроз димњак усана, уздишући, умирало је сад паперје дивљине, сва страст ужареног кључања.

Обојица, Клаус и Вековић, чули су тај глас без гласа. Чули и разумели. Клаус се у два еластична корака створио крај ње. Вековић је за трен престао да мисли: требало је делати. Исто као кад се почне да пише. Заборавио је све што је смишљао. — С покретом почињу увек изненађења. То је песма.

— Слушам вас! — шапнуо је безбојно Клаус, прилагођујући се њој.

— Вратите ми дете! — шапну Саша и уплаши се свог вриска и, брзо мичући уснама, понови нечујније: — Вратите ми дете.

У ходнику је досадашњи стражар предавао пушку

својој смени. Пет сати. Нека вришти, што шапуће! Боље је нека вришти. Све је боље од тог шапата који је издисао на ивици сопствене немоћи.

— Хоћу. Но знате ли услов? — запитао је Клаус исто шапатом — знате ли га?

— Знам. Све знам! — шапутала је.

— Пристајете?

Клаус је разумео.

— Ханс! — викну. — Das Kind!

Али Вековић се створио одједном крај Саше. Учинио јој се огроман и страшан. У скоку је стргнуо завој с чела и гледао је оком што је буктало мржњом и тугом које није био свестан. Учинио јој се да се соба скупила, савила, клекла. И бол. И жалост. И она. И Клаус. Саша превуче руком преко лица, капци јој се склопише, уздрхта и кад их поново отвори, поглед јој више није имао лудачку фиксност звезде стајачице без сјаја. Сад су примале и нормално преламале првенкасту светлост сијалице. А нису је дотле примале, као да су престале да буду прозори, као да су јој очи постале црни тастори иза којих сија друго мртво сунце које се не види и не види. Свест се враћала и с њом заборав себе. Каква је малочас била кад није била, кад је постојао само бол? Чу јасно Клаусов баршунаст глас. Није хипнотисао више. Говорио је човеку који се дигао из несвести и отворио ране.

— Ипак — говорио је Клаус — створио сам ситуацију у којој се снага претвара у слабост, према закону опште важећем засад само за све мајке и све песнике.

— За вас сам још онесвешћен! — рече Вековић набусито и застиде се свог одговора баченог преко рамена.

Посрћући, упути се кревету. Гауно. Могао је много боље да му скреше. Или ништа да му не каже. Путња — и то је песма.

— Слушајте ви! — рече Клаус, који се сад смејао радосно, весело као дете, гледајући како Вековић поправља чаршаве, окреће јастук и намешта лежај као да се спрема да сву вечност, тај остатак живота, проведе у овој постељи.

— Ах, да! — учини Клаус — Франц, дај дете госпоњи. А ви — обрати се Саша — идите с малим у своју собу. Der mohn hat seine Schuld getan. Можете ићи. Господине Вековићу, само два питања. Ко је Мића коме сте

почели да пишете ово тако интересно писмо и, друго — је ли то иста личност која вас је наговорила да јутрос одржите онај говор? Ништа више. Дакле, молим, ред је на вас.

Песма је сваки љути одговор нечовештву. И кад се не чује.

Жандар је постао опрезан. Агенти су му се приближавали водећи везана човека који је посртао; мора да је рањен; а, опет, Облак му није рекао да ће Специјална или Криминална привести једног болесника. И то га узнемири, мање због неуредности оних тамо капоња и буца који се не држе прописа, више због чињенице да се унутра налазио немачки капетан пред ким је ваљало показати шта вреди српски жандарм и како он зна, кад хоће, да врши службу боље но и један швапски тртоња. Сем тога, сви су ти агенти, који су водили кривце, били некако слични, млади, траљави, а оштри, напети.

Кривац је посртао, њишући се чудно између два своја пратиоца, од којих га је један држао за крај од ланца. Непознати неки агити. Оног с качкетом мора да је већ виђао негде. Из Криминалне биће да је. Или из Специјалне? Из Специјалне, јер што се тога тиче, нико не уређује кривце као она, Специјална.

Хтеде да зазвони, али агенти су у то стигли на пет корака од њега и застали прописно пре но што је викнуо: стој!

Вадећи налог из унутрашњег џепа, пришао је жандарму млади агент, још дечак.

— Специјална! — промрмља Мића не пуштајући из руке лист хартије.

Мића је осећао и умор и своја сува уста и свежину тог влажног али ведрога јутра и срећу што се на делу измирио с друговима и радост што га је Петар у парку загрио, а Борбе срдачно ударио песницом у мишицу и, уопште, осећао је неко дивно борбено расположење, лаку, пијану омаглицу. Па ипак, мозак му је радио као добро извежбана десетина војника на полигону. Приметио је одмах гомилу дрва иза угла: (с те стране наићи Коста, Љуба и Борбе), место где треба сећи теле-

фонску жицу (баш је на то место слетео врабац, цвр-
кутно, заљуљао се и отпрхнуо). Читав је овај крај Бео-
града углавном још спавао. Одозго, из Прокопа, дизали
се први димови кухињских ватри.

Мића се осећао бодро, врло расположено. Везујући
Димчету бајаги руке пред улазом у болнички круг, Пе-
тар је нашао времена да шапне Мићи да је уништено
јучерашње писмо. И неће, дакле, летети. Просто би за-
певао од мирне узнемирености у жељи да покаже (не
зна више коме) да је био у праву тврдећи да је могуће
ослободити Вековића. Кад се људи пробуде, чуће већ за
ту акцију. Београду место доброг јутра. Партија ће до-
бити десетине и десетине нових... Шта десетине! Сто-
тине и хиљаде младих људи ступиће после тога у њене
редове. На самог Вековића није мислио. То јест, мис-
лио је и на њега, али сад је жандар покушавао да про-
чита налог. И док га је жандар срицао, Мића није ниш-
та мислио. То јест бојао се могућности... постојала је
и могућност да доживе неуспех. Но и тад ће све бити
добро у крајњој линији. Биће добро. Биће добро. Свет
ће славити heroјство палих у смелом покушају... Али
срце му је ударало мирно и све је било обично: ваздух,
врапци, тишина. Треба стегнути зубе и — напред. Пос-
ле, ствар иде. Све ће бити добро. Све ће бити... У сва-
ком случају. Ништа не одаје необичност овог потхвата.
Мачији нокти у пуфни шапе. Мирно је. Јутро. Димови.
Врапци. Жандар миче усне као основац.

Је ли му постало шта сумњиво? Престао је да чита
налог, усправио се и, не погледавши Мићу, пошао вра-
тима да zazвони. Тражи ли помоћ?

У истом га тренутку Мића удари из све снаге дрш-
ком револвера у потиљак и омахао затим у теме. Дим-
чету спадоше ланци с руку и он насрну напред, према
жандару који је јекнуо после првог ударца и који би се
срушио после другог да га Петар не прихвати, брзо веза
и разоружа и онда уз помоћ Димчета сакри иза дрва.

— Ту сеци! — показа Мића Кости који наиђе, по-
каза на жицу с које поново отпрхну врабац.

Коста то зачас учини, али Мића је већ откључао
врата и улетео први у ходник. Не размишљајући, опали
у немачког војника лево, за столом. Видећи цивила ка-
ко упада у ходник, Ханс је покушао да се дигне, бајо-
нет је већ био извадио из каније. Погођен из близине

метком у слабинe, спустио се тврдо и неспретно на сто-
лицу, као лош јахач враћен у седло и, као да се збуње-
но извињава, тргнуо се целим телом; затим се малак-
сало уви у страну и паде, заокруживши у ваздуху ру-
ком у којој севну бајонет што запаара почетак једног
новог лука у цементни под.

— Шта је то? — дрекну Облак истрчавши однекуд
с револвером у руци.

Два пуцња. И још два. Жандарчина се смири.

— Не тако! — викну Борбе у трку — сувише си от-
кривен.

— Узимајте пушке — јави се Петар из покрајне
собе. Везивао је с Димчетом два у сну изненађена жан-
дарма.

— И револвере! — добаци Коста који вирну у собу
и одјурн низ ходник за Мићом.

Вековић је седео на кревету кад су хрупили у собу.
Мића му притрча и без речи му пребаци капут преко
плећа.

— Хоћеш ли моћи до парка?

— Хоћу. Не љутиш се? — ушита га мирно, неизне-
нађен обртом догађаја, свом том луцидном стрком.

— Зашто?

Вековић заокружи својим оком. Друго му се није
видело од олабављеног, на чело и лице намотаног за-
воја.

— У Србији сви воле ћевапчиће, ражњиће. Шта мо-
гу вегетаријанци у Србији?

— Не разумем! — рече Мића — дај брже руку.

— Исувише смешно! — промрмља песник — веге-
таријанац! Глупост!

— Брже! — рече Мића.

— Чекај! — говорио је Љуба с пода — мале су му
ципеле. Никако да му их уденем.

— Бос ћу! — рече Вековић, погледа равнодушно у
ноге и поникну као да је престао да размишља. Мића
му пажљиво намести качкет преко завоја који притег-
ну. Вековић се одједном трже као малочас погођен вој-
ник, али ни овог пута не диже главу.

— Коста, где су панталоне?

— Ево их! — појави се Коста. И док је помагао пес-
нику да их навуче, саопшти:

— Открили смо још две другарице. И пет криминалаца.

— И у животу и у поезији не могу се у недоглед... не могу...

— Молим? — упита Коста — хоћеш ли, друже, да се мало придигнеш...? Тако... сад само да закопчамо...

— Не могу се — мрмљао је Вековић — некажњиво сећи жиле које везују човека за стварност, је ли тако, Мића?

— Другарице овамо! — зачу се Мићин глас. Одјекнуо је звонко кроз ходнике.

— Ко хоће може да изађе! — објави Петар с прага лоповске собе. Али Попче је лежао укочен у свом кревету и гледао свирепо у празно пред собом. Ни из осталих се кревета не диже нико. Пет криминалаца је било, не четири, како је претпоставио стари.

— Брже! — викну Мића пролазећи крај њега и бацивши један летимичан поглед у собу где се већина лопова покрила ћебадима до носа.

Саша и Олга су већ истрчале.

— Преко парка — у ауто! — викнуо је Борбе, али сустигавши их, скратио је даља објашњења једним језгровитим:

— За мном!

Газећи преко леја, прође крај Петра и Миће. Они су придржавали Вековића који се споро кретао. Био је сав ознојен.

— Врата су остала незакључана.

— Ух, бога му! — учини Мића и застаде — где је кључ?

— Свеједно! — рече Петар — ону двојицу смо добро везали.

— Где је кључ? — понови Мића — ти си га имао! Последњи си ушао.

— Не знам! — рече Петар — можда је остао у брави.

— Капетан! Капетан! — мрмљао је Вековић.

— Нема опасности. Још мало.

— Треба нам четврт сата да изађемо из града! — одбруси Мића и окрену се. Прешли су доста. Али остало је још поприлично да се пребе.

Зграда нервне клинике лежала је у дну леве стране болничког врта, и до улице су имали најмање још 70 метара. А после — долазила је улица, коју је требало

прећи без компликација, а онда — парк, па колима до Умке. Треба им четврт сата најмање.

— Капетан! Капетан! — рече Вековић сасвим разговетно.

— Какав капетан? — упита Мића — треба пожури-ти. Могу нас видети с оних прозора.

— Побегло је... у лоповску собу...

— Каа?

— Каа је притицало.

— Какав капетан? — упита и Петар.

— У цивилу. Брбљивац.

— Немац?

— Јесте.

— Шта је хтео? — упита Мића.

— Глупости! — рече Вековић — мисли да се нећу држати правила игре зато што знам ко их је измислио. Буцао сам.

Мића застаде, пусти Вековићеву мишку.

— Ја ћу одмах! — рече Петру и довикну му:

— Ти пожури. Понеси га макар!

Врата су остала отворена. Капетан ће одвезати жандаре и изјурити заједно с њима, алармираће квартал. Све може да пропадне.

— Стани! — викну Коста који је наилазио последњи.

— Не брини за мене! — викну Мића трчећи. — Само да закључам врата!

Били су код капије кад зачуше два пуцања, Петар се окрену и сети да је извукао кључ из браве, да их нико не би споља закључао. Он виде Мићу како у трку ишчупа једну притку из ружичњака. Сигурно сам, помисли, оставио кључ на кревету жандарске собе. Хтеде да то довикне Мићи који је стигао до улаза. Провући ће притку. Стићи ће нас, ако не на улици, а оно у парку.

Пролазећи крај гомиле метрираних букових дрва испред нервног одељења, Мића опази црн аутомобил с ознаком Вермахта. Како га раније није приметио? Због дрва. Али Борбе, Љуба и Коста дошли су с те стране. Нико ништа није рекао.

У истом је часу опалио у гуму. И још једном. Али више није имао метака у шаржеру. Треба га променити!

Мића диже главу, али пре но што је угледао оца на слоњеног на дрва, осетио је да је то он. Удар који не

престаје. Стајао је крај жандара још онесвешћеног. Ту су га довели Петар и Димче.

— Тако! — рече неко горким гласом — руши, пуцај, пали, убијај! Уништавај свој млади живот.

Из главе везаног жандарма полако се цедила крв коју је рахла земља упијала. Видео је у магновењу само ту једну влажну, тамну, неодребenu мрљу крви на земљи и очеве закрпљене ципеле крај ње. Отац је стајао наслонен леђима на хватове дрва и изгледао сав спљоштен, гурнут у себе. Лице му је било тамно, смеђено, поглед горко псећи, а уста млохава, избачена, спремна на свабу.

Али није било времена за свабу упркос опгужујућем очевом изразу. И уопште, како се ту створио?

Све се то збило у магновењу, у пролазу, трку, али Мића се досети: Па ту је негде Дачина вила! Је ли отац преноћио код Даче?

Приспев пред врата, стигао је да схвати да је то добро. Добро је што се отац помирио с Дачом, што неће бити сасвим сам кад ја сад одем.

Рука му није дрхтала, мада је дрхтао. Привукао је врата себи и покушао да провуче притку између алки. Али оне су, једна у односу на другу, биле углављене под правим углом, тако да их је могла да захвати само савијена полуга катанца, никако равна дашчица. Мића се беспомоћно обазре гражећи очима нешто што би му одговарало, али сем оца који је стајао ситан, спечен, сув као костур, нико ко би му могао помоћи. Другови су већ били на улици. Уто неко изнутра покуша да гурне и отвори врата. Мића се баци свом тежином тела на њих и осврну се за оцем.

С неколико цепаница могла би се сасвим затворити врата. И утећи. Стигнути их.

— Цепаницу!

Али отац се не помери. Не разуме.

— Донеси брзо две цепанице! — викну.

Истовремено избаци празни шаржер и покуша десном руком да извади резервни из левог цепа панталона (левим је раменом притискивао врата.)

Онај изнутра (сигурно капетан) покушавао је сад да га одгурне. Мића подметну ногу и брзо се окрену и наслони на врата десном страном. Слободном левом руком извуче шаржер, а десну, с револвером протури кроз

обе алке. Сад је могао да ради. Капетан је могао да се баца свом тежином на врата, неће изаћи док Мића не гурне шаржер. Гурео га је. Још само да репетира, па ће нагло извући руку из алки и одскочити. Врата ће се отворити и капетан ће излетети напоље. Репетирао је.

Жика је сад схватио шта то Мића петља код врата. Видео је све и раније, враћајући се од Даче кога је синоћ срео и који га је одвукао себи безвољног, немоћног, догученог. Видео је како пуцају, износе Вековића, прелазе бежећи преко дворишта. И видео је Мићу како се враћа. Ко би други? Пас! Реч није одржао. Обећао је да неће без потребе да трчи пред руку. Свиња! Репетира. Кога хоће сад да убије? Никад доста убијања!

Али први је пуцањ одјекнуо потмуло, па онда, други јасно. Први је дошао изнутра, други споља, трећи споља, а четврти изнутра.

Мића се тад тргнуо као убоден. Али рука му оста у алкама и кад се земља помери измичући му испод ногу као ћилим повучен у некој невеселој и несхватљивој шали, као ћилим на ком је догле прав стајао. Однекуд са стране, с незаштићеног левог бока, проби небо рушећи се неодребено на њега. Али он је знао да је и отац ту негде, мрк, горак као псето, љут и спреман на свабу. Ништа га није болело, а ипак... Малаксавао је. И пре но што се спусти мрак, Мића се окрену лицем према дрвима, осмехну и покуша да махне руком у којој је држао револвер.

Петар се, кад су стигли до кола, сети да му је кључ у цепу панталона. Извади га и запрепашћено погледа у Борба.

— Кључ! — промуча. Уто сви дигоше главе. Пучњи.

Жика је стајао у свом црном изношеном капуту, мален, сив, спечен, притиснут уз дрва, сав спљоштен. И видео је одмах и руку с револвером која је покушавала да се дигне. И видео је ону другу руку осталу у алкама и кад су ноге Мићи попустиле и кад је син клонуо. Врата која су догле поскакивала у шаркама под притисцима изнутра, сад су се смирила. Изнутра се није више ништа чуло. А ту пред њим Мића је падао, али не сасвим; лежао би на земљи да га рука, остала високо између алки, као катанец, није задржала у том немогућем, заморном положају, не дозвољавајући му да се сасвим пружи, да се и мртав пружи по земљи.

НАПОМЕНА

Песма је први пут објављена у издању Новог поколења 1952. Исте године добила је награду Савеза књижевника Југославије. Друго издање објавио је исто предузеће 1953, III издање (Нолит) 1956, IV издање 1960, а V издање сарајевска Свјетлост 1966.

За Просветино издање Сабраних дела аутор је извршио мања скраћења.

Песма је преведена на пољски (Panstwowy Instytut wydawniczy, Варшава 1958), немачки (Aufbau-Verlag, Берлин 1958), енглески (Lincolns-Prager Publishers, Ltd., Лондон 1959), мађарски (Форум, Нови Сад 1962), македонски (Кочо Рацин, Скопје 1965), албански (Рилиндаја, Приштина 1964) и чешки (Odeon, Праг 1966), бугарски (Народна култура, Софија 1966).

ОСКАР ДАВИЧО
ПЕСМА

*

Технички уредник
Жижа Петровић

Коректори
Оливера Јовановић
Вера Кокић

*

Издавач
Издавачко предузеће ПРОСВЕТА
Београд, Добрачина 30

Штампа
Београдски графички завод
Булевар војводе Мишића 17